T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİ
(1929-1939)

DOKTORA TEZİ

HAKAN KAYA

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MUSTAFA AYDIN

İstanbul, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİ
(1929-1939)

DOKTORA TEZİ

HAKAN KAYA
2902080008

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MUSTAFA AYDIN

İstanbul, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Hakan KAYA** Numarası : **2902080008**

Anabilim/Bilim Dalı :**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü** Danışman : **Prof.Dr.Mustafa AYDIN**

Tez Savunma Tarihi : **12.07.2019** Tez Savunma Saati : **11:00**

Tez Başlığı : **"TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1929-1939)"**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA AYDIN (DANIŞMAN)		kabul
2- PROF.DR.SÜLEYMAN BEYOĞLU		kabul
3- PROF.DR.IŞIL ÇAKAN HACIİBRAHİMOĞLU		kabul
4- DOÇ.DR.AYNUR SOYDAN ERDEMİR		kabul
5- DOÇ. DR. ALİ SATAN		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR.SERKAN TUNA		
2-DOÇ.DR.BETÜL BATIR		

YEMİN METNİ

"Doktora tezi olarak sunduğum **Türkiye - İngiltere İlişkileri (1929-1939)** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım."

10 Haziran 2019
Hakan KAYA

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10273616
Yazar Adı / Soyadı	HAKAN KAYA
T.C.Kimlik No	27805434250
Telefon	5323341116
E-Posta	hakankayabey@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türkiye - İngiltere İlişkileri (1929-1939)
Tezin Tercümesi	Turkey - Britain Relations (1929-1939)
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution ; Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2019
Sayfa	449
Tez Danışmanları	PROF. DR. MUSTAFA AYDIN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

23.07.2019

İmza:.....

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin 1929-1939 yılları arasında yeniden yapılandırılarak iş birliğinden ittifaka doğru dönüştüğü ve bu durumun hem Türk dış politikası hem de ikili ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası olduğu irdelenmeye çalışılmıştır. İngiltere Devleti'nin Büyükelçiliğini başkent Ankara'ya taşıması için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa'nın diplomatik manevrası iki ülke ilişkilerinin başlangıcını oluşturduğu düşünüldüğünden çalışma 1929 yılından başlatılmıştır. 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması ise artık Türkiye'nin dış politikasında yeni bir yönelim içinde olduğunu göstermiş ve yeni bir başlangıç olmuştur. İşte bu iki olay arasındaki gelişmeler diplomatik, siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte temel kaynak olarak Cumhuriyet arşiv belgeleri ile dönemin basın organları, ayrıca yayımlanmış İngiliz belgeleri yanında diğer yayınlar da kullanılmıştır. Bütün bu yayınlardan elde edilen bulgular, ele alınan sürecin tematik ve kronolojik olarak açıklanmasını sağlamıştır.

ABSTRACT

In this study, Turkey-England relations were restructured between 1929 and 1939 and turned from cooperation to alliance, and this situation underlies an important milestone in terms of both Turkish foreign policy and bilateral relations. The study was initiated in 1929 because it was thought that the diplomatic maneuver of President Mustafa Kemal [Atatürk] Pasha was the beginning of relations between the two countries in order to carry the British embassy to Ankara. The Tripartite Alliance Treaty, signed in 1939, shows that Turkey's foreign policy is in a new orientation and implies a new beginning. These developments between these two events have been examined in diplomatic, political, military, economic and social titles. In this process, not only the Republican archive documents and the press of the period but also the British documents which were published and also the other works have been used. Thus findings obtained from all these publications have been provided thematic and chronological explanation of the topic.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **Vİ**
ÖN SÖZ ..... **Xİİ**
KISALTMALAR ..... **XİV**
GİRİŞ **1**

I. BİRİNCİ BÖLÜM **24**
TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMA SÜRECİ (1929 -1932) **24**
A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER **24**
1. Türk-İngiliz Diplomatik İlişkilerinin Başlaması 25
   a. İngiltere'nin Başkent Ankara'yı Tanıması ve Büyükelçiler ile Konsolosların Atanması 25
   b. Türkiye'nin İngiltere'de Büyükelçilik ve Konsolosluk Açması 38
   c. İki Ülkenin Diplomatik Denkliğine Yönelik Protokol Problemi 41
2. İngilizlerin Türkiye'yi Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilerine Etkileri 42
   a. İngiliz Filolarının Türkiye Ziyaretleri 42
   b. İngiliz Kraliyet Ailesi'nin Türkiye Ziyareti 49
3. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Irak Faktörü 53
   a. Türkiye - Irak Sınır Komisyonu ve Çalışmaları 54
   b. Türkiye-Irak Diplomatik İlişkilerinin Kurulması ve İngiltere'nin Etkisi 59
   c. Irak Devlet Yetkililerinin Türkiye Ziyaretleri ve İngiltere'nin Tutumu 62

4. Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerindeki Gelişmelerde İngiltere'nin Tutum ve Yaklaşımı 70
a. Londra Deniz Konferansı 70
b. Dünya Barışına Katkı: Silahların Azaltılması Konferansı 74
c. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması ve İngiltere'nin Etkisi 78
5. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Laiklik ve Azınlık Konuları 88
a. İngiltere'nin Ortadoğu'da Yapılan İslam Kongresi ve Halifelik Konularındaki Yaklaşımı 88
b. Türkiye ile İngiltere Arasında Azınlıklar Meselesi 93
6. Türkiye'nin İç Siyasal Gelişmelerine İngiltere'nin Bakışı: Serbest Cumhuriyet Fırkası 99
7. Türkiye-İngiltere Askeri İlişkileri (1929-1932) 104
B. EKONOMİK İLİŞKİLER 107
1. Türkiye Cumhuriyeti Posta Pullarının İngiltere'de Basımı 109
2. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri 112
3. İngiltere'nin Yakın Doğu Yolları Üzerindeki Demiryolları ve Türkiye 117
4. Irak Petrollerinin Türkiye-İngiltere Ekonomik İlişkilerindeki Yeri 119
5. İngiltere'de Yapılan Ekonomi Kongrelerine Türkiye'nin Katılımı 122
C. SOSYAL İLİŞKİLER 124
1. Londra'da Yapılan Uluslararası Kongre-Konferans-Sergilere Türkiye'nin Katılımı 124
2. Türkiye İstatistik Kurumunun Kurulması ve Çalışmaları Hakkında İngiliz Dergisinin Değerlendirmesi 129
3. İngilizlerin Yazdığı "Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi" Adlı Kitabın Mustafa Kemal Paşa'ya Sunulması 131
4. Bir İngiliz Tarafından Yazılan Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Biyografisi 135
5. İngiliz Devlet Şairinin Ankara'da Katıldığı Konferans 140
6. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Eğitim Konuları 141
7. Türkiye'de Basın ve Sansür Konularının İngiliz Basınına Yansımaları 143

II. BÖLÜM 146
TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNDE YAKINLAŞMA SÜRECİ (1933-1935) 146

A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER 146
1. Türkiye-İngiltere Diplomatik İlişkilerinde Büyükelçiler 146
a. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde Görev Değişimi 146
b. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine Ali Fethi [Okyar] Bey'in Atanması 151
2. İngilizlerin Türkiye Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilere Etkisi 154
a. İstanbul Limanını Ziyaret Eden İngiliz Gemileri 154
b. Gelibolu Yarımadasındaki İngiliz Mezarlıkları ve Anıtlar ile Buralara Yapılan Ziyaretler 157
3. Avrupa Güçler Dengesindeki Değişimler ve Türkiye'nin İngiltere İle Yakınlaşma Arayışı 163
a. Almanya'nın Versailles Barışını Bozmak İçin Siyasi Girişimleri 164
b. İtalya'nın Yayılma Politikası ve Akdeniz'de Yarattığı Tehlike 165
c. Güney Doğu Avrupa Güvenliği Çerçevesinde Balkan Antantı ve İngiltere'nin Etkisi 167
d. Türkiye'nin İngiltere İle Yakınlaşma Arayışı 173
4. İngiltere'nin Akdeniz Egemenliğini Etkileyen Olayların Türkiye-İngiltere İlişkilerine Etkileri 182
a. İngiltere'nin Habeşistan Politikası ve Türkiye 183
b. Akdeniz'de Türk-İngiliz İttifakı ve Akdeniz Paktı 187
5. Türkiye-İngiltere Siyasi İlişkilerini Etkileyen Çeşitli Olaylar 192
a. Türk-İngiliz İlişkilerinde Kısa Süreli Gerginlik: Dipburnu Olayı 192
b. Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimi ve İngiliz İstihbaratı 197
6. Türkiye'deki Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarında İngilizlerin Tutumu 202
7. Türkiye-İngiltere Askerî İlişkileri (1933-1935) 211
B. EKONOMİK İLİŞKİLER 214
1. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Ticaret Alanında Yapılan Çalışmalar 214
a. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri ve Yapılan Antlaşmalar 214
b. İngiliz Şirketlerinin Türkiye'deki Ticari Alanlarda İlişkilerin Geliştirilmesi İçin Çabaları 219
2. Türkiye'nin Ulaştırma Politikasını Geliştirme Çabaları ve İngiltere 221
a. Batı Anadolu Demiryolu Hatlarının Satın Alınması 221
b. Türk Vapurculuk Şirketi'nin İngiltere'den Gemi Alma Girişimi 224

3. Türkiye'de Ekonomik, İdari, Zirai ve Askerî Düzenlemeler Yapmak İçin İhtiyaç Duyulan Malzemelerin İngiltere'den İthalatı 228
4. Türkiye'de Demir Çelik Sanayii Kurulması İçin İlk Girişimler ve İngiltere'nin Rolü 229
5. Dünya İktisadi Gelişmelerinin İkili İlişkilere Etkileri: 1933 Londra Para ve İktisat Kongresi 238
C. SOSYAL İLİŞKİLER 242
1. Gazeteci Vernon Bartlett'in Ankara Ziyareti 242
2. İngiltere'ye Eğitime Gönderilenler ve Behçet Kemal [Çağlar] 246
3. İstanbul'daki Eski İngiliz Büyükelçiliğinde Yangın 248
4. İstanbul'a Gelen İngiliz Turist Gruplar 249
5. Türkiye-İngiltere Turizm İlişkileri: Londra - İstanbul Yolu 250
6. Londra'da Açılacak Çini Sanat Sergisine Türkiye'nin Katılımı 258
7. Arkeolojik Kazılar Yapmak Üzere Türkiye'ye Gelen İngilizler 258

III. BÖLÜM 261
TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN İŞ BİRLİĞİNDEN İTTİFAKA DÖNÜŞÜM SÜRECİ (1936-1939) 261
A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER 261
1. Türkiye - İngiltere Diplomatik İlişkilerinde Büyükelçiler 261
a. Tevfik Rüştü Aras'ın Londra Büyükelçiliği'ne Atanması 261
b. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde Görev Değişimi 264
2. Türklerin ve İngilizlerin Karşılıklı Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilere Etkisi 268
a) İngiltere Kralı V. George'un Vefatı ve Türkiye'nin Cenaze Törende Temsili 268
b) İngiliz Gemilerinin Türkiye Ziyaretleri 271
c) Lord Lloyd'un Türkiye Ziyaretleri 276
d) İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye Ziyareti 279
e) Türk Filosunun Malta'yı Ziyareti 289
f) İngiltere Kralı'nın Taç Giyme Töreni ve İsmet İnönü'nün Londra Ziyareti 295
g) İngiliz General Townshend'in Eşinin Ankara Ziyareti 302

3. Akdeniz Sorunları Karşısında Türkiye'nin Çok Taraflı Antlaşmaları ve İngiltere 303
a) Türk Boğazlarının Egemenliği Meselesinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve İngiltere'nin Rolü 303
b) Doğu Akdeniz'in Güvenliği Çerçevesinde Sadabat Paktı ve İngiltere Etkisi 315
c) Akdeniz Sorunları ve Nyon Konferansı 323
4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatının İngiltere'deki Yansımaları 330
a) Mustafa Kemal'in Sağlık Sorunları ve İngiltere'nin Durumu Yakından Takibi 330
b) Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı ve İngiltere ile Dominyonlarının Taziye Mesajları 340
c) İngilizlerin Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Törenine Katılımı 345
d) Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının İngiliz Basınına Yansımaları 349
5. Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması (19 Ekim 1939) 356
a) Türkiye-İngiltere-Fransa Arasında Ortak Deklarasyonların İmzalanması 356
b) Türkiye-İngiltere-Fransa Arasında Askerî ve Mali Yardım Görüşmeleri ile Antlaşmanın İmzalanması 367
6. Türkiye-İngiltere Askerî İlişkileri (1936-1939) 375
B. EKONOMİK İLİŞKİLER 382
1. Yeni Harfli Türk Banknotlarının İngiltere'de Bastırılması 382
2. Türkiye İş Bankası'nın Londra'da Şube Açma Girişimi 386
3. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri 389
4. Karabük Demir Çelik Fabrikasının Açılması ve İngiltere'den Sağlanan Destek 393
5. Türkiye-İngiltere Kredi Antlaşması (27 Mayıs 1938) 397
C. SOSYAL İLİŞKİLER 404
1. İngilizlerin İstanbul'da Çektikleri Film: İstanbul'un Gizi 404
2. İngiliz Basınında "Fatih'in Vasiyetnamesi" Meselesi 406
3. İngilizlerin Sultanahmet Meydanı'nda Yaptığı Arkeolojik Kazılar 407
4. Times Gazetesi'nin Türkiye Özel Sayısı 410
5. Ulus Gazetesi'nin Büyük Britanya Eki 411

6. Türk ve İngiliz Üniversiteleri Arasındaki Bazı Faaliyetler 414
7. Bir İngiliz Futbol Takımının İlk Kez Türkiye'ye Gelişi: Fenerbahçe-Middlesex Wanderers Karşılaşması 416
8. Fethi Okyar'a Fahri Doktora Verilmesi 418

SONUÇ 421
KAYNAKÇA 423
ÖZGEÇMİŞ 449

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin 1929-1939 yılları arasındaki seyri incelenmiştir. Bu tarih aralığında iki ülke ilişkileri yeniden yapılandırılarak, iş birliğinden ittifaka doğru dönüşmüş, bu durum hem Türk dış politikası hem de ikili ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu sebeple, 1929 yılı ortasında Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa'nın diplomatik manevrası ile yaşanan gelişmeler İngiltere'nin başkent Ankara'yı tanımasına yol açmış, İngiltere ile Türkiye arasındaki "Ankara Savaşı" son bulmuş, diplomatik ilişkiler düzene girmiştir. Bu olayın Türkiye-İngiltere diplomatik ilişkilerinde başlangıcı oluşturduğu düşünüldüğünden çalışma, 1929 yılından itibaren başlatılmış ve 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması ise artık Türkiye'nin dış politikada yeni bir yönelim içinde olduğunun görülmesiyle de sonlandırılmıştır.

Bu on yıllık dönemi kapsayan çalışmada* öncelikli olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgeleri ile beraberinde dönemin Türk basınının, yayımlanmış İngiliz belgelerinin ve diğer eserlerin taranmasıyla edinilen bulgular tematik ve kronolojik olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre çalışmanın üç ana bölümde diplomatik-siyasi-askerî, ekonomik ve sosyal açılara göre oluşturulmuştur.

Birinci bölümde 1929-1932 yılları arasında Türkiye - İngiltere ilişkilerinin yeniden yapılandırılması süreci ele alınmıştır. Bu çerçevede, öncelikli olarak diplomatik ilişkilerin başlamasında önemli bir adım olan İngiltere'nin Ankara'yı tanıması ve Türkiye'nin İngiltere'de Büyükelçilik ve Konsolosluk açma faaliyetleri, siyasi açıdan İngilizlerin Türkiye ziyaretleri, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası konularında İngiltere'nin tutum ve yaklaşımı ile askerî faaliyetler ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde ayrıca iki ülke ekonomik ilişkilerine de değinilmiştir. Türkiye'nin para ve pul basım işlemlerinin İngiltere'de yaptırması,

---

* Bu çalışmasının tarih aralığını içeren çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri ile kitaplar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Elif İlhan, **İngiliz Büyükelçi Sir G. Clerk'a Göre 1932 Yılı Türkiyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994; Elif Uyar, **Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007; Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk - İngiliz İlişkileri 1938-1939**, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2004; Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010; Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004; Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.: F. Muharrem - F. Erdinç, İstanbul, Harbora Kitabevi Yayınları, 1978, s. 64; Mehmet Sait Dilek, **1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri**, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2013; Mustafa Edip Çelik, **İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş, 2014; Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002; Münevver Amca, **1935 yılı Türkiye Yılık Raporu**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007; Süleyman Hacıcaferoğlu, **İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019; Şefika Özmen, **Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009; Tarık Saygı, **Atatürk ve Kral**, İstanbul, Parola Yayınları, 2014.

ticari ilişkilerin geliştirilmesi için atılan adımlar ve yapılan antlaşmalar, İngiltere'nin Yakındoğu yolları üzerindeki demiryolları ve Türkiye'nin sınırları içindeki demiryollarını millîleştirme faaliyetleri, Irak petrollerinden Türkiye'nin alacağı pay ve İngiltere'deki ekonomi kongrelerine Türkiye'nin katılımından bahsedilmiştir. Bununla birlikte iki ülkenin sosyal ilişkilerine etki eden konulara da değinilmiştir.

İkinci bölümde ikili ilişkilerin yakınlaşma sürecine dikkat çekilmiştir. 1933-1935 yılları arasının incelendiği bu bölümde, Türkiye'nin ve İngiltere'nin Büyükelçiliklerindeki değişiklikler ile atanan diplomatların önemine değinilmiştir. Ayrıca diplomatik açıdan önemli bir başka gelişme olan, İngilizlerin Türkiye'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılmaları ve bu konuda yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. Yine İngilizlerin bu tarih aralığında Türkiye'ye yaptıkları ziyaretler ve etkilerine, uluslararası alandaki gelişmelerin yakınlaşma sürecini nasıl hızlandırdığı değerlendirilmiştir. Sonrasında Türkiye'nin askerî faaliyetleri ile ilgili gelişmeler ve ikili ilişkilerdeki ilerlemelerden bahsedilerek ekonomik alanda ticari ilişkileri geliştirmek için yapılan antlaşmalar, Türkiye'nin ulaştırma politikalarında İngiltere'nin rolü, ulusal ve uluslararası iktisadi gelişmelerin etkilerinden söz edilmiştir. Sosyal açıdan ise turizm, arkeoloji, eğitim ve kültür konularında dikkat çekici gelişmeler aktarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, ilişkilerin ittifaka doğru dönüşümü ele alınmıştır. 1936-1939 yılları arasına yaşanan diplomatik, siyasi ve askerî şu gelişmeler önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Bunlar: Tevfik Rüştü Aras'ın Londra Büyükelçisi olarak atanması, İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün Londra ziyareti, Akdeniz sorularında iş birliğinin artarak devam etmesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve İngiltere'nin rolü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün rahatsızlığı ve vefatının yansımaları ile askerî gelişmelerdir. Ekonomik alanda ise en önemli gelişmeler kuşkusuz Karabük Demir Çelik fabrikasının kurulmasıdır. Önceki bölümlerde olduğu gibi yine burada da eğitim, kültür, arkeoloji, spor konularında meydana gelen dikkat çekici gelişmelere başlıklar halinde yer verilmiştir.

Çalışmanın genel kapsamını aktaran bu kısa özetten sonra çalışmada emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim. Tezin hazırlanması sırasında yol, yöntem ve kaynaklar konusundaki yönlendirmeleri, yazdıklarımı kıymetli vaktini ayırarak okuduğu, ayrıca akademik hayatla ilgili çalışma prensipleri, yol gösterici tavır ve uygulamaları ile gelişimimize katkı sağlayan hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa AYDIN'a ve her şeyden önce kendisinin öğrencisi olma fırsatını tanıyan, tüm çalışmalarımda yol ve yöntem gösteren kıymetli hocam Sayın Dr. Rifat UÇAROL'a minnet ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Doktora eğitimim sürecinde tez çalışmamla yakından ilgilenen bilgi ve deneyimlerinden istifade etmeme olanak sağlayan tez izleme jürisi üyesi hocalarım Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU ve Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU'na ve Dr. Öğr. Üyesi H. Cevahir KAYAM'a, ayrıca Prof. Dr. Tülay ALİM BARAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ŞEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez metnin okunması ve düzeltilmesinde yardımlarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Nur ÖZMEL'e, Öğr. Gör. Arzu AYGÜN HAZIR'a ve Öğr. Gör. Elif TÜRKER GÜMÜŞ'e teşekkür ederim. Bu arada çalışmada kullandığım arşiv belgelerine ulaşmamda yardımlarından dolayı Devlet Arşivleri Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Arşiv Genel Müdürlüğü yetkililerine, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İSAM Kütüphanesi ve Taksim Atatürk Kitaplığı personeline teşekkür ederim.

Hakan KAYA

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	**Türkçe**
Adı geçen eser	a.g.e.
Adı geçen makale	a.g.m.
Adı geçen tez	a.g.t.
Aynı eser/yer	a.e.
Bakınız	bkz.
Baskı	bs.
Basım tarihi yok	t.y.
Basım yeri yok	y.y.
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi	BCA
Cilt	C.
Cumhurbaşkanlığı Arşivi	CBA
Çeviren	Çev.
Derleyen	Der.
Dışişleri Bakanlığı Arşivi	D.B.A.
Editör	Ed.
Foreign Office	F.O.
Hazırlayan	Haz.
Londra Büyükelçiliği Arşivi	L.B.A.
Numara	No.
Sayfa	s.
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi	DİA
Ve devamı	vd.
Yayınlayan	Yay.
Yayına Hazırlayan	Yay. Haz.

GİRİŞ

Türklerle İngilizler Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerdeki doğrudan çatışma döneminin ardından, Türk Kurtuluş Savaşı'nda dolaylı olarak karşı karşıya gelmişti. Türk devleti, 1919-1922 yılları arasında Doğu'da Ermenistan'a ve Batı'da Yunanistan'a karşı Kurtuluş Savaşı vermiş; ancak dolaylı şekilde bu ülkeleri destekleyen İngilizlerle ve onların müttefikleriyle savaşmıştı.[1]

Dolaylı savaş döneminin başında taraflar açısından genel görünüm ise şöyle oluşmuştu. İngiliz hükümeti Dünya Savaşı sonrasında güven sağlamış olsa da ülke içinde geniş destek bulamamıştı. Savunma harcamalarının artmış olması birtakım tedbirlere başvurmayı gerektirmiş; 15 Ağustos 1919'da 10 yıl kanununu çıkarılarak bu süre boyunca herhangi bir savaşa katılmayacağı ifade edilmişti. İngiltere'nin hâkimiyet alanlarını korumak için maliyeti yüksek bir ordu yerine mandater devlet fikri, İngiliz kamuoyunda karşılık bulmuştu. Bazı İngiliz şehirlerinde yaşanan isyanlar, İrlanda sorunu, Bolşevik tehdidi gibi ulusal ve uluslararası alandaki gelişmeler de İngiltere'nin hâkimiyet alanlarında kendi askeri imkânlarıyla istikrar sağlamasını zorlaştırıcı etkiler yaratmıştı. Bu durum İngiliz devlet adamlarını daha düşük maliyetlerle çıkarlarını koruyabilmenin yollarını aramaya yönlendirmişti.[2]

Aynı dönemde Türk devleti için ise iki farklı süreç yaşanmıştı. Savaşı sonlandıran Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri uyarınca ortaya çıkan fiili işgal süreci Osmanlı Hükümeti'ne imzalatılacak barış antlaşması için ortam yarattığı gibi bir taraftan da ülkenin parçalanmasına ve paylaşılmasına neden olmuştu. Aynı zamanda işgal sürecine karşı koyacak askerî gücü olmayan Osmanlı Devleti'nin yönetici ve aydın çevresinin fikri, Müttefik devletlere karşı konulmadığı takdirde, onlardan olumlu geri dönüşler alacağı yönünde olmuştu. Diğer bir ifadeyle İngiltere

[1] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 45.
[2] İsmail Ediz, **Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 100-108.

himayesinin kabul edilmesi desteklenmişti. Aynı amaçla çalışan İngiliz Muhipleri Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştu.[3]

Öte yandan İstanbul'un fiilen işgali süreciyle birlikte İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, siyasi yollardan mücadele imkânı aramış, fakat istediği sonucu alamamıştı.[4] Zaten İstanbul'da bulunduğu süre içinde yukarıda belirtilen genel eğilimi de reddetmiş; ülkenin içinde bulunduğu süreci ve uluslararası ortamı doğru bir şekilde değerlendirmiş ve kurtuluş çaresini de ortaya koymuştu.[5] Ancak kontrol altında bulunan başkentte düşüncelerini uygulama alanı bulamayacağını gören Mustafa Kemal Paşa, resmî bir görevle Anadolu'ya gitmek için çaba sarf etmişti. Ancak 1919 yılının getirdiği şartlar içinde işgal sürecine karşı koymak için zamanın da iyi seçilmesi önem kazanmıştı. Çünkü Batı uygarlığının güçlü temsilcisi İngiltere'ye karşı çıkması gerekmişti. Koşulların yarattığı gelişmelerle birlikte Mustafa Kemal Paşa IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da meydana gelen asayişsizliği düzeltmek amacıyla Anadolu'ya gitme fırsatını yakalamış ve 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştı.[6] 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkar çıkmaz da düşüncelerini[7] Anadolu'da uygulama fırsatı yakalayan Mustafa Kemal Paşa savaş sonrasında dünyanın ve özellikle de Avrupa'nın sorunlarını fark etmişti. Bağımsızlık mücadelesi için Türk varlığını, İngiltere'ye kabul ettirme gerekliliğini de görmüştü.

---

[3] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e**., s. 57-58. İngiliz Muhipler Cemiyetinin kuruluşu ve üyeleri için bkz. Cengiz Dönmez, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 55-76.

[4] E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 17 Sayı: 28, s. 173-206; **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1899-1919 – 1927-1932)**, C. I, Haz.: Niyazi Ahmet Banlıoğlu, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1973, s. 55-74.

[5] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 1-11.

[6] Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişi olarak atanması için bkz. **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Ankara, T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, 1982, s. 21-25, Belge No: 19-25; Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 64-74; Gotthard Jaeschke, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", Çev.: Hamiyet Sezer, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, Sayı: 9, Yıl: 5, (Mayıs 1992), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 53-74; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprülü, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 107-118.

[7] Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan çıkmadan önce ve Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığı düşüncenin *"Millî hâkimiuyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak"* olduğunu ifade etmişti. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 9.

Savaş sonrasının barış koşullarını yaratma sürecinde ise önce bu güçle savaşması gerekmişti.[8]

Millî mücadele sürecinin en başında, Türk milliyetçilerinin İtilaf Devletleri'nin tümüne karşı olan tutumlarında bir farklılık olmamıştı. Çünkü bu devletler Türk topraklarını paylaşmak üzere gelmişti. İngilizlere karşı tutum ise özellikle İzmir'in işgali ve sonrasında meydana gelen olaylarla değişmeye başlamıştı.[9] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra meydana gelen gelişmeler İngilizleri rahatsız etmiş ve İstanbul Hükümeti'ne Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi yönünde baskı yapılmaya başlanmıştı.[10] Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran'da Harbiye Nazırlığı tarafından İstanbul'a geri çağrılmış fakat dönmemişti.[11]

İngilizler, Anadolu'daki milliyetçilere karşı tedbirler alınmasını istemişti. Hatta bu hareketin, Barış Konferansının muhtemel kararlarına karşı silahlı bir direnişi kışkırtan bir nitelik taşıdığını belirtmişti. Osmanlı yöneticileri de barış görüşmelerindeki genel havanın Osmanlı Devleti lehine dönmeye başladığı bir dönemde milliyetçi akımın barış görüşmelerinin yapıldığı ortama zarar verdiğini ifade etmeye başlamıştı.[12]

Amasya Genelgesi'nin yayınlandığı sıralarda baskıların artması ve etkisini göstermesiyle milliyetçi komutanların İstanbul'a çağrılması hızlanmıştı.[13] Bu süreçte

---

[8] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 59, 61, 78.

[9] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 163.

[10] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I (Nisan 1919-Mart 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 10-11, Belge No: 4, F.O. 371/4158/94625, 11 Haziran 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s.125; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 89; Mehmet Okur, Murat Küçükuğurlu, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Trabzon, Serander Yayınları, 2006, s. 51.

[11] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 20-21. 8 Haziran 1919'da Sadrazam Vekili Sabri Efendi İstanbul'da İngiliz Askeri Ataşesi W. H. Deedes ile yaptığı görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını istedikleri için İngilizlere teşekkür etmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I (Nisan 1919-Mart 1920), s. 11-14, Belge No: 5, F. O. 371/4158/94640, 13 Haziran 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 89; Mehmet Okur, Murat Küçükuğurlu, **a.g.e.**, s. 54.

[12] Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 89-90.

[13] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I (Nisan 1919-Mart 1920), s. 26-29, 34-36, Belge No.: 8, 9, 12, F.O. 371/4227/92885, 23 Haziran 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf, F.O. 371/4158/102530, 24 Haziran 1919 İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı, F.O. 371/4158/105780, 3 Temmuz 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 129; Salâhi Sonyel, **a.g.e.**, s. 90.

Mustafa Kemal Paşa da ordudan çıkarılmak üzere olduğu sırada istifasını sunmuştu.[14]

Özellikle İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk Millî Mücadele hareketine üstü kapalı resmî karşı çıkışları olmasına rağmen gelişmeleri yakından takip etmiş, çeşitli subayları aracılığıyla bir yandan da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yapmaya çalışmıştı. İngiliz kontrol subayı Yarbay Rawlinson Erzurum Kongresi sürecinde Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş ve kongreyi engellemeye çalışmıştı. Öte yandan işgal altında bulunan başkentteki İngiliz askerî makamları ile İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele hareketini ve önderlerini de etkisiz kılmaya çalışmıştı.[15] Yine ikinci bir ulusal kongrenin Sivas'ta toplanmasını engellemek istemiş ve gelişmeleri yakından takip etmişti. Ayrıca İngiliz yetkililer kongreyle ilişkili konular hakkında birçok rapor yazarak ülkelerine göndermişti.[16] Kongrenin son günlerinde de Elâzığ Valisi Ali Galip'in ve İngiliz Binbaşı E. W. C. Noel'in faaliyetleri ise İstanbul Hükümeti ile Anadolu Hareketi'nin arasındaki gerginliği iyice tırmandırmıştı.[17]

Sivas Kongresi'nin tamamlanmasından bir gün sonra ise Damat Ferit Paşa İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Richard Webb ile görüşmüş; ateşkes sonrasında

---

Mustafa Kemal Paşa hakkındaki şikayetler nedeniyle hükümet tarafından dinlenmek üzere İstanbul'a çağrılmış, fakat gitmemişti. Bunun üzerine görevden alınmasına ve eski Bahriye Nazırı Hurşid Paşa'nın atanmasına karar verilmişti. Bkz. **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 41-42, Belge No: 41-42.

[14] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I (Nisan 1919-Mart 1920), s. 37-38, Belge No.: 13-14, D.B.F.P., 1st series, Vol. IV, pp. 667-668, No. 446, 8 Temmuz 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf, F.O. 371/4158/100983, 9 Temmuz 1919, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'tan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf; **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Yay. Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, [t.y.], s. 15, Belge Sıra No.: XX, Belge No.:24-3536; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 90-91; Haluk Selvi, **Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 97-101. Ayıca bkz. **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, s. 46-52, Belge No: 48-54.

[15] Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 163-165; Selahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerinde Erzurum ve Sivas Kongreleri", **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Ankara, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, s. 12-16; Yavuz Özdemir, "İngiliz Yarbayı Rawilson-Mustafa Kemal Görüşmeleri", **Atatürk Dergisi**, C. 2, Sayı: 1, (Temmuz 1997), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1997, s. 59-70; Rahmi Doğanay, "İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawilson'un Rolü", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 8, Sayı: 29-30, Yıl: 15, (Mayıs-Kasım 2002), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005, s. 61-63; Haluk Selvi, **a.g.e.**, s. 157-166. İstanbul Hükümeti 29 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a getirilmelerini İçişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Bkz. **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, s. 21, Belge Sıra No.: XXX, Belge No.:24-3533.

[16] Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 122-135.

[17] M. Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 83-107; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 80-95; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 137-138.

antlaşma sürecinin belirsiz şekilde uzadığını belirtmiş, İtilaf devletlerinden ayrı İngiltere ile gizli bir antlaşma yapma önerisinde bulunmuşu. İngiliz temsilci bu teklifi kabul etmemiş, müttefiklerinden ayrı hareket edilmeyeceğini bildirmişti. Önerinin geri çevrilmesinden sonra Damat Ferit Paşa'nın İngiliz temsilcileriyle 12 Eylül 1919'da gizli bir antlaşma imzalamıştı.[18]

Mustafa Kemal Paşa'da Sivas Kongresi ardından İstanbul Hükümeti ile 12 Eylül'de İstanbul ile her türlü haberleşme ve ulaştırmayı kesmeye karar vermiş; 13 Eylül'de de İngiliz etkisi altındaki İstanbul Hükümeti ile işlerin yürütülemeyeceğini ve yeni bir heyetin görevi üstüne alması gerektiğini belirtmişti.[19]

Bunun ardından Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesiyle birlikte Temsil Heyeti ülke geneline yayılmış 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Merkez Karar ve Yönetim Kurulu niteliğinde 'de facto' bir hükümet olarak faaliyet göstermeye başlamıştı.[20] Anadolu Hareketi'nin yönetim merkezi olarak Ankara'nın seçildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün yayınlanan tebliği ile duyurulmuştu.[21] Temsil Heyeti askerî teşkilatlanma, direniş faaliyetleri ve milli bir meclisin kurulması işleri ile ilgilenmekteyken bir yandan da varlığının yabancı ülkeler tarafından tanınmasına çalışmıştı.[22]

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgali ise milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması gereğini ortaya çıkarmış, böylece Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mart 1920 tarihinde yayımlanan bildiri ile Ankara'da "olağanüstü yetkilere sahip" bir meclisin açılacağı duyurulmuştu.[23]

---

[18] Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 427-432; Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 144; Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **Belleten**, C. XXXIV, Sayı: 135, (Temmuz 1970), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 437-449; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 145-146; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, 2. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 571-572; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 204-206; Mehmet Okur, Murat Küçükuğurlu, **a.g.e.**, s. 94-95.

[19] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 98-100; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 137-147.

[20] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 195.

[21] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 227-228; M. Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920),** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 49-60.

[22] Kemal Girgin, Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 116.

[23] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 285-289.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılmasından bir hafta sonra Mustafa Kemal Paşa Avrupa Devletleri'ne yeni Türk Devleti'nin kurulduğunu duyurmuş; bu belgenin bir örneğini de Lord Curzon'a göndermişti.[24]

Kurutuluş Savaşı sürecinde özellikle İngiltere'ye ve diğer işgal güçlerine karşı Mustafa Kemal Paşa bir taraftan İslam etkisinden yararlanmış[25] diğer taraftan da Rusya faktörünü de etkin bir biçimde değerlendirmişti. Mustafa Kemal özellikle İngiltere'ye karşı tarihsel gelişime uygun olarak Rusya'yı yanına çekmek istemişti. Ancak Rusya ile hareket etmenin ve yardım almanın bir sonucu olarak da Rusya'da ortaya konulan ideolojinin de ihracı sorunlarıyla karşı karşıya geleceğini fark etmişti. Onu kontrol altında tutabileceğini düşünmüş, bu amaçla Eylül 1919'da Rusya'ya gizlice bir temsilci göndermişti. Bundan sonra da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla resmî ilişkiler başlatılmıştı. Bu görüşmeler sürecinde ise Rusya'nın kesin ve kayıtsız bir destek sağlamayacağı anlaşılmış ve ilişkilerin sınırları ortaya konmuştu. 24 Ağustos 1920'de taraflar arasında parafe edilen anlaşma[26] taslağı uzun bir süre bekledikten sonra 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması

---

[24] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 203-204; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 101; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 17. 30 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen mektup için bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. II (Nisan-Aralık 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 79-80, Belge No: 23, F.O. 371/5051/E. 7090, F.O. 406/43, p. 402-403, No. 271/I, D.B.F.P. 1st series, Vol. XIII, p. 67, No. 58. Meclisin çalışmalarına başlamasının ardından, 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılan 3 numaralı kanun ile 11 Bakanlı Millî Hükümet kurulduğu gibi dış ilişkilerin yürütülmesinde Hariciye Vekâleti bir birim olarak ortaya çıkmıştı. Ankara Valilik binasının üst katı kapılarına asılan yazılarla Vekâletler [Bakanlıklar] görevlerine başlamıştı. Dışişleri Bakanlığının üç kişilik kadrosu ile çalışmalarına başlamasının ardından, ihtiyaçlara binaen müstakil bir yerde çalışması uygun görülmüş ve Düyun-u Umumiye'nin Ankara temsilciliğinin bulunduğu Tuz Nazırlığı adı verilen iki katlı taş binada faaliyetlerini sürdürmüştü. Bkz. Kemal Girgin, **a.g.e.**, s. 117-118; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 278.

[25] Özellikle Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı Türkleri Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya itmişti. Afganistan ve Buhara gibi devletlerle yakınlaşmada panislamizmin belli ölçide etkisi olmuştu. Afganistan, İran ve diğer Müslüman devletlerle yakın ilişkiler kurma isteği, Yunanistan'ın arkasında duran İngiliz devletini durdurmak ve emellerini engelleme düşüncesindan kaynaklanmıştı. Öte yandan İngiltere'nin Mısır ve Hindistan politikası da yakından takip edilmiş, İngiltere'yi hedef alan bir propaganda başlatılmıştı. Bkz. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)**, Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 86-87, Belge No: F.O. 317/7947/11940/E 4988/44-5-3.

[26] İngilizler, Türkler ve Ruslar arasında parafe edilen bu antlaşmanın Mezopotamya'da, İran ve hatta İstanbul'daki kendi çıkarları açısından, Bolşeviklerin konumu karşısında ciddi bir endişeye neden olacağını düşünmüştü. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2. bs., C. 2 (Nisan – Aralık 1920), s. 288-289, Belge No: 105, F.O. 371/5178/E. 10596, 29 Ağustos 1920, İngiltere Bahriye İstihbarat Müdürlüğünden Dışişleri Bakanlığına yazı.

imzalanmıştı.[27] İngiltere bu antlaşmadan endişe duymuş ve aynı tarihte Rusya ile bir ticaret antlaşması imzalamıştı.[28] Ayrıca Türk temsilcileriyle de tutsakların geri verilmesine ilişkin bir antlaşma imzalanmıştı.[29]

Mustafa Kemal Paşa İngilizlerle yoğun bir mücadele içinde bulunmasına rağmen diplomatik ilişkileri de tamamen kesme yoluna gitmemişti. Hatta İstanbul Hükümeti, İtilaf devletleri temsilcileri ve diğer ülkelerle ilişkilerini devam ettirmek için 8 Kasım 1920'de İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ikinci başkanı Hamit [Hasancan] Bey görevlendirilmişti. İlk dönemde gizli ve gayri resmî şekilde görev yapmış olan Hamit Bey, 14 Haziran 1921'de resmen göreve başlamıştı.[30]

Ancak 16 Mart 1920 tarihinde, İstanbul'un işgalinin açıkça mütareke şartlarının ihlali olduğu belirtilerek, askerî mücadele kararının verildiğini, İngilizlerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini belirtmekle, İngilizlere karşı açıktan açığa mücadele içinde olduğunu göstermişti.[31]

1921 yılı Ocak ayında Türk ve Yunan orduları arasında yapılan I. İnönü Savaşı iki ülke ilişkilerinde yeni bir diplomatik girişime neden olmuştu. Bu savaş

---

[27] Yusuf Kemal Bey [Tengirşek], Antlaşma'nın 18 Mart 1921 tarihinde imzalandığını fakat, antlaşma metnin altına İstanbul'un işgalinin yıldönümü olan 16 Mart tarihinin yazıldığını ifade etmişti. Ruslar da İngilizlerle yaptıkları ticaret antlaşması nedeniyle bu tarihin atılmasını uygun görmüştü. Yusuf Kemal Bey ayrıca, iki büyük güçten birinin yardımının sağlandığını ve bu devletlerin birleşerek Türk topraklarını paylaşmaya kalkışamayacaklarını belirtmişti. Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, s. 230.

[28] İngiliz basınında, İngiliz-Rus Ticaret Antlaşması gereğince Rusların Doğu'da İngiltere aleyhinde propaganda yapmaktan kaçınacakları yönünde söz verdiği, bu propagandanın bundan böyle Ankara Hükümeti tarafından sürdürüleceği ifade edilmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2. bs., C. 3 (Ocak – Eylül 1921), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 289, Belge No: 100, F.O. 371/6509, 15 Nisan 1921, Londra'da yayımlanan "Morning Post" Gazetesi'nin "Türkiye'nin Kızıl Müttefiki" başlıklı yazısı.

[29] Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 19-38, 51-58, 63-69; Osman Okyar, **Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 5-8, 59-66, 116-119; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C. I, 2. bs., [y.y.], Kent Basımevi, 1981, s. 51-54; Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, s. 535-542.

[30] Mustafa Selçuk, **Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı**, Ankara, Aktüel Yayınları, 2013, s. 1-5. Hamit Bey'in görevi Anadolu'daki askeri faaliyetlerin başarıya ulaşmasından sonra bir süre daha devam etmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Lozan Konferansı'nın başladığı dönemde İstanbul Milletvekili Dr. Adnan [Adıvar] Bey'i, 9 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'da bulunan yabancı devlet temsilcileri ile Türkiye Dışişleri Bakanlığı arasındaki ilişkileri devam ettirmek üzere atamıştı. 31 Aralık 1922'de de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı unvanını kullanma yetkisi verilmişti. Bkz. **A.e.**, s. 13-26. Bu arada, I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri kesilmişti. 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmesinin ardından İngiltere ve diğer galip devletler diplomatik misyonlarını tekrar faaliyete geçirmişti. Fakat, "Büyükelçilik" deyimi yerine "Yüksek Komiserlik" ifadesi kullanılmıştı. Bkz. Kemal Girgin, **a.g.e.**, s. 70.

[31] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 130-131.

askerî açıdan Anadolu hareketinin yerel direnişle değil düzenli bir orduyla kazandığı ilk başarı olduğu gibi İngiltere'nin Yunanistan aracılığıyla Anadolu'daki askerî girişiminin ve izlediği politikasının başarısızlığını göstermişti.[32]

Türk ordusunun başarısı, İtilaf devletlerini ve özellikle İngiltere'yi Sevr Antlaşması ve Anadolu hareketi ile ilgili politikalarını yeniden değerlendirmeye zorlamıştı.[33] Bu süreç içinde İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması'nda çeşitli değişikliklerle barış ortamına Türk tarafını çekmek için girişimlere başlamıştı. İngiliz temsilcilerin hükümetlerine gönderdiği raporlardaki görüşleri de bu yönde olmuştu. İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi 20 Ocak'ta Paris'te toplanmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un önerisi üzerine 25 Ocak 1921 tarihinde İtilaf Devletleri ile Türk ve Yunan delegelerinin katılacağı bir konferansın 21 Şubat'ta Londra'da toplanmasına karar verilmişti. Konferansa Türk tarafını temsilen İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin şartı ile de Mustafa Kemal Paşa'nın veya temsilcilerinin katılmasına karar verilmişti.[34] Bu karar Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa [Ahmet Tevfik Okday] aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmişti.[35] Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını, bir yanlışlık yapıldığını belirtmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan davet edilmesini şart koşmuştu.[36] Londra Konferansı'na doğrudan davet hâlinde katılmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet 1 Şubat'ta Roma'ya hareket etmişti. Burada da kendisine resmî davet ulaşınca Londra'ya gitmişti. 21 Şubat'ta başlayan Konferans'ta Sevr Antlaşması'nın önemsiz bazı

---

[32] İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed.: Baskın Oran, C. I (1919-1980), 10. bs., İstanbul, 2004, İletişim Yayınları, s. 143-144; Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 871; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, 19. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2016, s. 172.

[33] Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. II, s. 995.

[34] İngilizler tarafından Paris Konferansı'nda kaleme alınan tutanakla Yunanistan, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin davet edilmeleri ile ilgili bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3 (Ocak - Eylül 1921), s. 67-79, Belge No: 20, D.B.F.P., 1st series, vol. XV, p. 28-39, No. 4, İtilaf Devletlerince toplanan Paris Konferansı'nda İngiliz Kâtibi tarafından kaleme alınan tutanak.

[35] Konferans öncesinde Mustafa Kemal Paşa ile Tevfik Paşa arasındaki yazışmalar için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 377-382, 389-390; Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 419-424.

[36] Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3 (Ocak – Eylül 1921), s. 90-91, 98, Belge No: 32, 36, F.O. 371/6465/E. 1791, 28 Ocak 1921, İstabul'daki İngiliz Genel Karargahı'ndan İngiltere Savunma Bakanlığına telgraf, F.O. 406/45, p. 62, No. 43, D.B.F.P., 1st. series, Vol. XVII, p. 42-43, No. 30, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan Lord Curzon'a telgraf.

değişikliklere uğratılarak öne sürülmesi ve Misak-ı Millî'yi[37] temel almayan önerilerin görüşülmesi nedeniyle somut sonuçlar elde edilememişti. Öte yandan Ankara Hükümeti'nin muhatap kabul edilmesi ve Misak-ı Millî'yi uluslararası bir konferansta duyurması siyasi bir başarı olmuştu. Bununla birlikte Ankara'nın temsilcisi Bekir Sami Bey Konferans'ta Fransa ve İtalya ile antlaşmalar imzaladığı gibi İngiltere ile esirlerin karşılıklı bırakılmasına yönelik bir anlaşma yapmış, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi egemenlik haklarına aykırı bulduğu için bunları onaylamamıştı. İkinci İnönü Savaşı'nın Ankara Hükümeti orduları tarafından kazanılmasından sonra ise İngiltere tutumunu değiştirmişti. Taraflar arasında esir değişimi hakkında eşit koşullarda anlaşmaya varılmış ve 1-2 Kasım'da uygulanmıştı. Bu gelişmenin önemli bir noktası ise Ankara ile İngiltere'nin birbirleri nezdinde temsilcileri olmadığı bir dönemde, esirlerin değişimi sırasında, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti İkinci Başkanı Hamit Bey ile İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold arasında doğrudan temas kurulması olmuştu.[38]

1921 yılı Nisan ayındaki II. İnönü Savaşı ise İngiltere'nin Anadolu hareketine karşı tutumunu değiştirmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştu. Yunanistan'da eski Kral Konstantin'in tekrar ülkesine dönmesi, İtilaf Devletleriyle ilişkilerini bozmuştu. İngiltere de artık destek yerine tarafsızlığını ortaya koymuş; 14 Nisan 1921 tarihinde de kesin tarafsızlığını Yunan hükümetine belirtmişti[39]. Öte yandan

---

[37] Misak-ı Millî hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 138 vd.

[38] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)**, s. 33-42, 66-67, Belge No: F.O. 317/7947/11940/E 4988/44-5-3; Yücel Özkaya, "I. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamu Oyu ve Basın Tarafından Yorumlanışı", **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan**, Ayrıbasım, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 233-237; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 163-184; İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 144-145; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 392-393, 399-402. Konferans ile ilgilli geniş bilgi için ayrıca bkz. Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. II, s. 1017-1033. Londra Konferansı ve sonrasında Malta'daki esirlerin durumu ve gelişmeler için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, 5. bs. Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 448-487.

[39] İngiltere, Yunanistan Kralı Konstantin'e karış 1920 yılı Aralık ayından bazı yaptırımlar uygulamaya karar vermiş; Yunanistan'a savaş malzemesi göndermeyi durdurmuş ve fiili ihracat yasağı koymuştu. Ayrıca eğer Türk ve Yunan kuvvetleri arasında savaş yeniden başlarsa müttefik güçlerin tarafsız kalması gerektiğini ifade etmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3 (Ocak – Eylül 1921), s. 294, Belge No: 104, F.O. 406/46, p. 26-27, No. 18, 22 Nisan 1921, Yunanistan'a savaş malzemesi gönderilmesi konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan muhtıra. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Atina Büyükelçisi Lord Granville'e Türklere ve Yunanlılara savaş malzemesi ihracına izin vermeme ve tam tarafsız kalma konularında müttefikleriyle anlaştılarını ifade etmişti. Bkz. **A.e.**, s. 290, Belge No.: 101, D.B.F.P., 1st series, Vol. XVII, p. 130, No. 112, 16 Nisan 1921, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan Atina Elçisi Lord Granville'e telgraf.

İngiliz Hükümeti'ne karşı muhalifler, İngiliz Parlamentosu'nda Türk taraftarı eleştirilere başlanmıştı.[40]

Alınan askerî başarıların ardından gelen diplomatik sonuçlar Ankara Hükümeti'nin Batılı devletlerle ilişkilerini artırmış ve giderek güçlenmesini sağlamıştı. Bu olaylar bir taraftan da Anadolu'yu işgal altında tutan Batılı devletlerin yeni uzlaşma önerileriyle Ankara'nın karşısına çıkmasına neden olmuştu.

1921 yılı Haziran-Temmuz aylarında, Mustafa Kemal Paşa ile General Harington arasında barış görüşmesi yapılması gündeme gelmiş, fakat İngiliz subayların girişimleri diplomatlar tarafından kabul edilmemişti. Sakarya Meydan Savaşı'nın Türk orduları tarafından kazanılmasından sonra İngilizlerin ikinci girişimi de aynı yolla sonuçsuz bırakılmıştı.[41]

1922 yılı Mart ayında Ankara Hükümeti, Avrupa cephesinden durumu değerlendirmek üzere Londra, Paris ve Roma'ya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i göndermişti. Dışişleri Bakanı, bu geziye çıkmadan önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verdiği demeçte, Misâk-ı Millî'nin dün olduğu gibi bugün de Ankara Hükümeti'nin temeli olduğu ifadesini kullanmıştı. Türk temsilcisinin, İngiltere'nin, Türkiye'nin dostluğunu kazanmasının gerekli olduğunu anlayacağı yönünde bir açıklaması da yabancı basında yer almıştı. Yusuf Kemal Bey Londra'ya ulaştığında, 16 ve 18 Mart günlerinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile görüşmüştü. Türk temsilcisinin ülkesine dönmesinden önce ise 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında toplanan Paris Konferansı'nda (Dışişleri Bakanları Konferansı) İtilaf Devletleri aldıkları ilk karar doğrultusunda yeni bir barış önerisini 22 Mart'ta Türk ve Yunan hükümetlerine sunmuştu. Bunun üzerine taraflar arasında karşılıklı notalar verilmeye

---

[40] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 138-150; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, s. 148; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, C. III, s. 495.

[41] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2016, s. 60-114, 232-347; Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 94-99; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 193-206; Rahmi Doğanay, "Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu (Mustafa Kemal-Harington Görüşmesi Meselesi)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 6, Sayı: 21, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998, s. 49-64. Ayrıca bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 435-437; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3 (Ocak – Eylül 1921), s. 426 vd; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 4 (Ekim 1921- Ekim 1922), 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 73 vd; Halit Kaya, **Refet Bele Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010, s. 114-116.

devam edilmiş; bu arada bir konferans yapılması hakkında görüşler ileri sürülmüş fakat hiçbiri sonuç alınamamıştı.[42]

1922 yaz aylarına kadar gelişmeler bu şekilde gerçekleşmişti. İngiltere, oyalama politikası içinde konferans için çeşitli yerler önermiş, bir taraftan da Türk tarafında gevşeme yaratmak istemişti. Ankara Hükümeti ise bir yandan Misak-ı Millî'yi İngiltere'ye kabul ettirmek amacıyla onun elinde kalan son kozunu ortadan kaldırmak üzere savaş hazırlıklarına devam etmiş, diğer yandan da barış yollarını açık tutmaya özen göstermiş, böylece barışı engelleyen taraf olmaktan kaçınmıştı. Bu arada taraflar arasında karşılıklı siyasal görüşmeler devam etmiş; Ankara Hükümeti Paris temsilcisi Dr. Nihat Reşat 24 Mayıs'ta Avam Kamarası üyeleri ile görüşmüştü. Avam Kamarası'nda daha sonra yapılan toplantıda General Charles Townshend, Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini bildirmişti. Bu isteğin kabul edilmemesine rağmen General, Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşmek üzere Anadolu'ya gelmiş; Konya'da iki kez görüşmüş ve oradan da Ankara'ya gitmişti. Aynı günlerde Ankara Hükümeti İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, Londra ve Paris'e gezi gerçekleştirmişti. Londra'da Irak dolayısıyla Musul, Trakya ve Boğazlar konularına ilişkin demeçler veren Fethi Bey İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından kabul edilmiş fakat, diplomatik olarak kendi düzeyinde bir yetkili ile görüşme fırsatı bulamamıştı. Bunun üzerine Fethi Bey Londra'da düzenlediği basın toplantısında İngiliz hükümetini sert sözlerle eleştirmişti. Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise müsteşarlık aracılığıyla verdiği cevapta sorunların incelendiğini ve hazırlıklar tamamlanınca görüşebileceklerini bildirmişti. Bir süre daha Londra'da kalan Fethi Bey 6 Eylül'de buradan ayrılmıştı. Bu durum Ankara Hükümeti için diplomasinin yeterli gelmeyeceğini, kuvvet yoluna başvurulması ve askerî mücadele ile sonuca ulaşılabileceği düşüncesinin artmasına neden olmuştu.[43]

---

[42] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)**, Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2011, s. 27-48, Belge No: F.O. 371/9176/E 10937/10937/44; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 4 (Ekim 1921- Ekim 1922), s. 208, Belge No: 79, F.O. 371/7855/E. 1426, 6 Şubat 1922, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 277-287, Belge No: 159, F.O. 371/9176/E 10937, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilci Vekili Nevile Henderson'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen Türkiye hakkındaki 1922 yılı yıllık raporu; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 438-442; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 223-230.

[43] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2. bs. C. 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 308-310, 325-326, 343-347, Belge No: 129, 136, 140, 141, F.O. 424/254, pp. 85-86, No. 103, 18 Temmuz 1922, İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu H. E. Satow'dan

Bu arada Türk ordusunun 26 Ağustos'ta bu düşünceyi gerçekleştirmek üzere başlattığı Büyük Taarruz 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordularının Anadolu'dan çıkarılması gibi büyük bir zaferle sonuçlanmıştı. Zaferin arkasından Türk ordularının İzmir'i ve Bursa'yı işgalden kurtarması, müttefiklerin Türk ordularıyla silahlı bir çatışmaya girmelerinin mümkün olmayacağını göstermişti. Batı Trakya ve İstanbul'un da kurtarılması amacıyla Türk orduları Çanakkale'ye yönlendirilmişti. Ancak silahlı bir çatışmaya girilmemesi yönünde özen gösterilmişti. İttifak Devletleri ise "tarafsız bölge"[44]ye girilmemesi yönünde uyarıda bulunarak birlikteliklerini göstermek istemişti. Fakat İngiltere'nin daha sonra kendi başına karar alarak bunu uygulatmak istemesi, Fransa ve İtalya tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştı. Ayrıca askerî yardım beklediği dominyonlarından ve Balkan devletlerinden de istediği yardımı alamamıştı. İngiliz Hükümeti ise müttefiklerinden yardım gelmemesi üzerine İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile İstanbul'u elinde tutmak, Türklerin tarafsız bölgeyi geçerek Balkanlara ilerlemesini durdurmak için askerî alaylar, deniz kuvvetleri, ağır silahlar ve uçakları Çanakkale önlerine yönlendirmişti. Böylece İngiliz ve Türk güçleri Kurtuluş Savaşı içinde ilk defa doğrudan bir savaş sürecine sürüklenmişti. Öte yandan taraflar Çanakkale Krizi'ni kendi lehlerine çözmek için askerî girişimlerde bulundukları kadar diplomatik faaliyetlerini de artırmıştı. İttifak devletleri 23 Eylül'de askerî duruma son vermek adına Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bir nota göndermiş; ateşkes ve ardından da barış antlaşması imzalanmasını

Dışişleri Bakan Vekili Balfour'a yazı, F.O. 371/7945/E. 7838, 1 Ağustos 1922, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan Dışişleri Bakan Vekili Balfour'a yazı, F.O. 371/7945/E. 8338, 10 Ağustos 1922, İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu H. E. Satow'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı, F.O. 371/7945/E. 8038, 12 Ağustos 1922, İngiltere Savunma Bakanlığında Dışişleri Bakanlığına yazı; Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 264-265; Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 231-236; Osman Okyar, "Fethi Okyar'ın 1922 ve 1934-39 Yıllarında Londra'da İki Kez Görevlendirilmesinin Işığında, Türk-İngiliz İlişkilerinin Savaş Arası Dönemdeki Gelişmi", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 68-70; İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 28-33; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 230-239; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 105-116.

[44] İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserleri 13 Mayıs 1921 tarihinde Müttefik işgal kuvvetlerinin tarafsızlığıyla birlikte bu kuvvetlerce işgal edilen Boğazlar bölgesinin tarafsızlığına karar vermiş; 18 Mayıs'ta da bir beyanname ile ilan etmişti. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 411; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, s. 151; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, C. III, s. 529, 534. Ayrıca tarafsızlık fikrinin doğuşu ve kararın verilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVI, Sayı: 76, (Mart 2010), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 35-53.

istemişti[45]. Gelişmelerin sonucunda Türk tarafının gerekli güvenceleri alması üzerine Mustafa Kemal Paşa gönderilen İtilaf Devletleri notasına 29 Eylül'de verdiği cevapta, 3 Ekim'de Mudanya'da görüşmelerin yapılmasını kabul ettiğini bildirmişti.[46]

Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin ateşkes sağlamak üzere yapılacak koşulları kabul etmesiyle Türk tarafı temsilcisi İsmet Paşa başkanlığında görüşmeler başlamıştı. İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington ise genelde İtilaf Devletleri adına görüşmeleri yürütmüş; onunla birlikte Fransız kuvvetleri komutanı General Charpy ve İtalyan General Monbelli Duvilio da görüşmelerde yer almıştı. Görüşmeler çok çekişmeli geçmiş ancak Türk temsilcileri 11 Ekim'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile savaş yapılmadan Doğu Trakya'nın kurtarılmasını sağlamıştı. Böylece Ankara Hükümeti ilk kez müttefikler tarafından meşru hükümet olarak tanınmış ve millî güçler hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli bir diplomatik başarı sağlamıştı. Aynı zamanda İngiltere'de koalisyon hükümetinin yıkılış süreci başlamış; Başbakan Lloyd George 19 Ekim'de istifa etmiş, İngiliz Parlamentosu da 26 Ekim'de kendini feshetmişti.[47]

Mudanya Ateşkes görüşmeleri sırasında verilen 4 Ekim tarihli Türk notasında, barış konferansının 20 Ekim 1922'de İzmir'de toplanması teklif edilmişti.[48] Müttefikler ise ateşkesten sonra kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde, konferansın Kasım ayının ilk haftasında İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararına varmıştı. Ardından da 26 Ekim'de ilgili devletlerle Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne ve İstanbul Hükümeti'ne konferans çağrısı

---

[45] 23 Eylül 1922 tarihli nota için bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2. bs. C. 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), s. 526-527, Belge No: 246, F.O. 424/254, pp. 307-308, No. 564, 23 Eylül 1922, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'den Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf.

[46] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)**, Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2011, s. 51-65, Belge No: F.O. 371/9176/E 10937/10937/44; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 460; Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s. 269; Mustafa Çulfalı, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylü – Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, Sayı: 45, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 803-813; Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 434-442; İsmail Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 112-120; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 738-741.

[47] Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, Sayı: 39, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 762-785; Mustafa Çulfalı, **a.g.m.**, s. 814-817; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 246-251. Konferansta yapılan görüşmeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 142-235.

[48] İsmail Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 162.

yapılmıştı.[49] Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin de konferansa davet edilmesini 29 Ekim'de protesto etmiş; bu durumun Mudanya Konferansı'nın özüne aykırı olduğu ve Ankara Hükümeti'nin konferansa katılmasını önleyebileceği uyarısında bulunmuştu.[50] 17 Ekim'de Sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul ve Ankara arasında anlaşmazlığın ve ikiliğin bittiğini ve milli birliğin sağlandığını bildiren telgrafından sonra, 29 Ekim'de barış konferansına karma bir kurulun gönderilmesi talebi Ankara'da yoğun bir tepki yaratmıştı.[51]

Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerin ardından 1 Kasım 1922'de Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrılmış ve Saltanat kaldırılmıştı.[52] Sadrazam Tevfik Paşa ise Yıldız Sarayı'nda Padişahın başkanlığında olağanüstü bir toplantı yapmış ve 3 Kasım'da Hükümet istifaya karar vermişti. 4 Kasım'da İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ile görüştükten sonra da istifa etmişti.[53] Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin ise 17 Kasım 1922'de İngiliz Malaya Zırhlısı ile ülkeden ayrılmıştı.[54]

Bu gelişmeler üzerine Ankara Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na tek başına katılması sağlanmıştı. Dışişleri Bakanı olarak seçilen İsmet Paşa başkanlığında, Sağlık Bakanı Rıza Nur, Eski Maliye Bakanı Hasan Bey ve müşavirlerden oluşan Türk heyeti 13 Kasım'da toplanması kararlaştırılan konferans için 11 Kasım'da Lozan'a gelmişti. Fakat kendi aralarında görüşmeleri tamamlayamayan müttefik devletlerin temsilcileri gelmediği için konferans ertelenmişti.[55]

---

[49] Müttefiklerin konferans çağrısı, Lozan şehrinin seçilmesi ve Türklerin bunu kabulü için bkz. M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998, s. 2-3.

[50] Salâhi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 1756-1760.

[51] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 28, Belge No: 17, F.O. 424/255, p. 265, No. 371, 31 Ekim 1922, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a telgraf; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 465-467; Nurten Çetin, **a.g.e.**, s. 503-513.

[52] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 463. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilen Meclis karar metni için bkz. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)**, s. 193-195, Belge No: F.O. 371/9176/E 10937/10937/44.

[53] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 39-41, Belge No: 24, F.O. 424/255, p. 369, No. 544, 7 Kasım 1922, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Nurten Çetin, **a.g.e.**, s. 514-515.

[54] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5, s. 55, Belge No: 35, 36, F.O. 371/7914, 17 Kasım 1922, Malta Valisinden İngiltere Koloniler Bakanlığına telgraf, F.O. 371/7914, 17 Kasım 1922, İngiltere Koloniler Bakanlığından Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Genel Valilerine ve Newfoundland Yöneticisine telgraf; **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)**, s. 88-90, Belge No: F.O. 371/9176/E 10937/10937/44.

[55] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5, s. 31, Belge No: 19, F.O. 424/255, p. 298-299, No.436, 31 Ekim 1922, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold'dan

Bunun üzerine açılış toplantısı 20 Kasım 1922'de Lozan'da yapılmıştı. Ertesi gün de genel oturumla görüşmelere başlanmıştı. Burada Lord Curzon'un önerisiyle konferansın "Yakın Doğu İlişkilerine İlişkin Lozan Konferansı" olarak adlandırılması uygun bulunmuştu. Ayrıca konferans boyunca tüm sorunların incelenmesinde üç komisyonun sorumlu olmasına karar verilmişti.[56]

Konferans'ın ilk oturumundan itibaren esas mücadele İngiliz temsilcisi Lord Curzon ile Türk temsilcisi İsmet Paşa arasında geçmişti. Konferans içerisinde kurulan komisyonlarda sadece Kurtuluş Savaşı'nın sonuçları değil uzun yılların sorunlarının çözümüne yöneldiğinden, birçok sorun tartışılmıştı. Ancak İngiltere Lozan Konferansı boyunca iki konuda kesin bir tavır takınmıştı. Bunlardan birisi Boğazlar Sorunu diğeri de Musul olmuştu. Zaten Konferans'ın başında Ülke ve Askerlik Komisyonu'nun başkanı olmakla daha çok hangi konularla ilgileneceğini ortaya koymuştu. Diğer konularla ilgisini de devam ettirmişti.

Kurtuluş Savaşı'nda Boğazlar sorununda Ankara Hükümeti tarafından başarı sağlanması, yeni bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Yukarıda belirtildiği gibi, İngiltere'nin Yunanistan aracılığıyla Batı Anadolu, Ege Adaları, Boğazlar üzerinde etki alanı oluşturmak için İzmir'e çıkmasına imkân sağlamasına rağmen başarısız olması, özellikle Boğazlar üzerinde planları açısından önemli bir dayanaktan yoksun kalmasına neden olmuştu. Öte yandan saltanatın ve İstanbul Hükümeti'nin etkisinin ortadan kaldırılması düşüncelerini uygulamaktan alıkoyan en önemli etkenler olmuştu. Yeni kurulmuş Türkiye'nin yöneticileri de İngiltere'ye karşı duruş sergilemişti. Bu nedenle Konferans'ta Ege Adaları üzerinde Yunanistan'ın egemenliği sağlanması ve Boğazlarla ilgili olarak da kurulacak bir komisyon aracılığıyla denetim sağlanması temel bir güvenlik politikasının gerekçeleri olarak ortaya konmuştu. Oturumlar boyunca da bu tez ileri sürülmüş, ayrıca belirlenecek yerlerin de askerden arındırılması önerilmişti. Boğazların serbestliği de aynı süreçte tartışılmıştı. İsmet Paşa ise bu konuda Türk tarafının tezini Misak-ı Millî çerçevesinde açıklamıştı.[57] Sonuçta Lozan Antlaşması'nın 12.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C. I (Kasım 1922-Şubat 1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 103-104, Belge No: 3; Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul, Nokta Kitap, 2006, s. 60-82; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 475.

[56] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, 3. Bs., (Çev.: Seha L. Meray), Birinci Takım, C. I., Kitap I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 1-9.

[57] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 257-270.

maddesiyle Ege Adaları ile Çanakkale Boğazı'nın güvenliği açısından önemli olan adalar, Antlaşma'nın 15. maddesinde İtalyan egemenliğine konulan adaların ilişkin hükümleri saklı kalmak şartıyla, 1913 Londra ve 1921 tarihli Atina Antlaşmalarına atıflarda bulunularak Yunanistan'a bırakılmıştı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'nin 4. maddesi ile de Çanakkale ile İstanbul Boğazı'nın ayrıca, Marmara ve Ege Denizi'nde bulunan bazı adaların askerden arındırılmasına karar verilmişti. 1. maddeyle de denizden ve havadan geçiş ve geliş-gidiş serbestliği ilkesinde görüş birliğine varılmıştı. Bunlarla birlikte, kurulan Boğazlar Komisyonu ile de Türk egemenliğine başka sınırlamalar getirilmişti. Böylece, İngiltere'nin görüşüne uygun bir sistem kurulmuştu.[58]

Musul konusu, Konferans'ın gündemine getirilmeden önce, Türk ve İngiliz Heyetleri arasında bazı ikili görüşmeler yapılmıştı. İngiliz temsilcisi Lord Curzon 26 Kasım 1922'de İsmet Paşa ile görüşmüştü. İsmet Paşa, konferans önünde Musul ve Kürt Devleti konularında anlaşmazlığa düşmektense, özel bir anlaşma yapmayı teklif ettiğini bildirmiş, fakat Lord Curzon bu isteklere karşı çıkmıştı. İsmet Paşa ertesi gün İngiliz Temsilcilerden Tyrrell ile görüşmüş, Türkiye'nin Musul petrol kaynaklarından pay istediğini söylemişti. Tyrrell, İngiltere'nin yeni Türkiye'ye her türlü yardımı yapacağını fakat petrol veya mali yardımın pazarlık konusu yapılmaması gerektiğini bildirmişti.

Lord Curzon, Türk Heyeti'nden Rıza Nur Bey ile de özel bir görüşme yapmıştı. Rıza Nur Bey, Musul bölgesinin Türkiye'ye verilmesi hâlinde İngiltere ile her noktada anlaşmaya varılacağını, üstelik Rusya'dan kopacağı vurgulanmıştı. Lord Curzon ise buna karşılık, Musul'un Türkiye'ye verilmesi hâlinde Bağdat, hatta bütün Irak'ın kaybedilebileceğini söylemişti.

Görüşmelerin ardından Lord Curzon, ülkesine gönderdiği bir raporda, İsmet Paşa'nın Musul'un Türkiye'ye bırakılması için ısrarını sürdürdüğü ve *"Musul'u almadan asla Ankara'ya dönmeyeceği"* bildirilmişti.[59]

Bu ikili ön görüşmeler, Türk tezinin ana unsurlarının belirlenmiş olduğunu

---

[58] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, 3. bs., (Çev.: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 5-6, 55-56; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 265, 271.

[59] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 279-281; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 309; Mim Kemâl Öke, **Musul – Kürdistan Sorunu 1918-1926**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 194-195.

göstermişti. Buna göre Misak-ı Millî'nin öngördüğü sınırlar içinde olması dolayısıyla Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Lord Curzon'un konuyu Ülke Sorunları Komisyonu'na götürmesi üzerine, Türk tezi İsmet Paşa tarafından Konferans'ın 23 Ocak 1923 tarihinde yapılan oturumunda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı.

İsmet Paşa Musul'un neden Türkiye'ye ait olduğunu, etnografik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik, askerî ve stratejik açılardan İngilizlerin tezinin ise ne kadar dayanaksız olduğunu uzun bir açıklamayla belirtmişti[60]. İsmet Paşa'nın 23 Ocak'ta sabah yaptığı bu konuşmanın ardından Lord Curzon söz almış ve hem sorunu İngiliz bakış açısıyla anlatmış, hem de Türk Heyeti'nin tezlerine cevap vermişti.[61]

Ankara Hükümeti Musul konusunda direnmeye kararlı olduğunu konferans süresince göstermişti. İsmet Paşa'ya 3 Şubat 1923'te gönderilen talimatta, toplantının kesilmesi hâlinde İngiliz halkının Musul petrolü için yeni fedakârlıklara sürüklenmek istendiğinin dünyaya açıklanması ve Musul konusunda Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğinin elde edilmeye çalışılması istenmişti.[62]

Üstelik 31 Ocak da Konferans'a sunulan antlaşma tasarısının üçüncü maddesinde, Türk-Irak sınırının Milletler Cemiyeti Meclisince bu konuda alınacak karara uygun olarak saptanacak bir çizgi olması öngörülmüştü. Böylece Türkiye'nin Musul konusundaki manevra alanının sınırlı olduğu görülmüştü. Bu durumda 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa, Türkiye adına müttefiklere sunduğu mektupla, *"bir yıl içerisinde bir ortak anlaşmayla çözümlenmek üzere, bu sorunun Konferans programından çıkarılmasının yerinde olacağını düşünmekteyiz"* diyerek yeni bir görüş ortaya atmıştı.[63]

4 Şubat 1923 tarihinde kesilen görüşmelerden sonra Türk Heyeti Ankara'ya dönmüş ve bu konu hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açık ve kapalı birçok oturumda görüşmeler gerçekleştirmişti.[64] Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili

---

[60] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C. I., Kitap I, s. 344-355; Mim Kemâl Öke, **a.g.e.**, s. 192-193.
[61] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, Birinci Takım, C. I., Kitap I, s. 355-365.
[62] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 311.
[63] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 286, 287.
[64] E. Semih Yalçın, "Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 164-165; Mim Kemâl Öke, **a.g.e.**, s. 215-219; Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, 2. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 73-75.

yaptığı konuşmada, çözümün sonraya bırakılmasının bölgeden vazgeçilmesi olarak anlaşılmamasını, daha güçlü olunan bir zamanın beklenmesini, konferans sürecinde bir devlete karşı değil tüm devletlere karşı mücadele verildiğini belirtmiş; orduyla bölgenin geri alınabileceğini fakat bu durumda savaşın göze alınması gerektiğinin altını çizmişti[65].

Konferansın ikinci devresinin başlamasıyla İngiliz Heyeti Musul meselesinin Milletler Cemiyetinin hakemliğine bırakılmasını teklif etmişti[66]. İsmet Paşa bu öneriyi kabul etmemiş, Milletler Cemiyeti veya hakemin İngiltere lehine karar vereceğini düşünerek iki taraf arasında konuşulmak üzere barış müzakerelerinden çıkarılmasını istemişti. Bunun üzerine taraflar arasında bu konu üzerinde uzlaşma sağlanmış ve taraflar arasında konun görüşülmesi, buna rağmen sonuca bağlanamazsa Milletler Cemiyetine götürülmesine karar verilmişti[67].

Böylelikle Musul meselesinin çözümü ileride yapılacak görüşmelere bırakılarak 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşma'nın üçüncü maddesinin ikinci paragrafında Musul konusundaki hüküm şu şekilde belirtilmişti: *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu andlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir andlaşmaya varılamazsa Musul Meselesi Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir"*.[68]

Lozan Barış Antlaşması Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi olarak görülmüştü. Öyle ki Lozan Konferansı'nın ikinci yarısında İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un yerine İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un temsil etmesi, İngiltere'nin tutumunun yumuşamasının bir belirtisi olarak yorumlanmıştı.

Böylelikle Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir döneme girilmişti. Ne var ki bu yeni ortam içinde ilişkiler Lozan'dan sonra hemen normale dönmemişti. İngiltere,

---

[65] Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s. 109; Mim Kemâl Öke, **Musul – Kürdistan Sorunu 1918-1926**, s. 216-217; Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 73.

[66] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)**, Derleyen: Ali Satan, Çeviri: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012, s. 37-41; Belge No: F.O. 371/10774/E 4095/4095/44; E. Semih Yalçın, **a.g.m.**, s. 167-168.

[67] M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, s. 238.

[68] **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, İkinci Takım, C.2, s. 3.

Türk Devleti ile eşit ilişkileri bir süre daha yadırgamıştı. Nitekim İngiltere'nin 13 Ekim 1923'te Türkiye'nin resmen başkenti ilan edilen Ankara'ya Büyükelçi göndermeyip, İstanbul'da oturmakta ısrar etmesi bunun açık örneği olarak görülmüştü. İngiltere'nin bu konuda direnmesi, Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara Hükümeti'ne karşı tutumunda etkisini gördüğümüz "onur sorunu" etkeninin tamamen ortadan kalkmadığı şeklinde yorumlanmıştı.[69]

Bununla birlikte iki ülke sorunları içinde en önemli konulardan birisi de Musul sorununun çözülmesi olmuştu. İngiltere, 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurarak, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesine göre, Musul sorununun görüşülmesine başlanmasını istemişti. Dokuz aylık sürenin de Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren değil, başvuru tarihinden itibaren hesaplanmasını istemişti. Bu konuda iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucunda 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da, Haliç Konferansı toplanmıştı.[70]

Türkiye'yi Meclis Başkanı Fethi Bey başkanlığında Diyarbakır Milletvekili Feyzi Bey, Ordu Milletvekili Faik Bey, Dışişleri Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Genelkurmay'dan Yarbay İshak Avni Bey'den oluşan bir heyet; İngiltere'yi ise, eski Irak Yüksek Komiseri Percy Cox başkanlığında, C. H. Jordine, J. H. Hall ve Yarbay E. F. W. Lees'den oluşan bir heyet temsil etmişti.[71]

Konferans'ta Türkiye'yi temsil eden Fethi Bey'e 26 Nisan 1924'te hükümetçe verilen talimatta, Süleymaniye, Kerkük ve Musul kentlerini Türkiye'de bırakan bir sınır anlaşması yapılması istenmişti. Bu konuda Türkiye'nin tatmin edilmesine karşılık, İngilizlere petrollerde ortaklık teklifinde bulunabileceği belirtilmişti.[72]

Ocak 1924'te İngiltere'de Ramsey McDonald'ın başkanlığında bir İşçi Partisi Hükümeti'nin kurulması ve dış politikada yeni barışçı bir değişikliğin savunulması,

---

[69] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 289-290. Ayrıca, Ankara'nın Başkent olması ve yabancı devletlerin tutum ve davranışları için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ankara...Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988, s. 249 vd; Mehmet Sarıoğlu, **"Ankara" Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 21-30.
[70] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 290.
[71] Kâmuran Gürün, Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 1, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 397; Mim Kemâl Öke, **Musul - Kürdistan Sorunu 1918-1926**, s. 239.
[72] Kemal Melek, "Türk - İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri", **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der.: Esat Çam, İstanbul, Der Yayınları, 1989, s. 67.

yeni Başbakan McDonald'ın daha önce 15 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiş olması, İngiltere'nin anlayışının değişmiş olabileceğine yorulmuştu.

Fakat İngiltere'nin Musul konusunda yumuşamadığı, İstanbul Konferansı'nda İngiliz Temsilcisi Irak'taki Yüksek Komiseri Percy Cox'un konuşmasıyla ortaya çıkmıştı. Üstelik Cox, Lozan'daki İngiliz isteklerinden daha ileri gitmiş ve Türkiye'nin yönetimi altında bulunan Hakkâri ilinin dinsel çoğunluğun Süryani olduğunu, Süryanileri ise Irak'a göç etmeleri nedeniyle, Hakkari'nin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürmüştü.[73]

Taraflar iddialarını güçlendirmek için etnolojik, ekonomik ve stratejik argümanlar ileri sürmüş; fakat bunlar Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa ve Lord Curzon'un iddialarından pek de öteye gidememişti. Bunun üzerine 5 Haziran 1924'te Percy Cox sınır konusunda anlaşmanın imkânı olmadığı düşüncesinden yola çıkarak Lozan Antlaşması gereğince, iki ülkenin anlaştıkları noktaları içeren bir uyum notunu Milletler Cemiyeti'ne ifade ederek Konferans'ın sona ermesini önermişti. Fethi Bey ise bu olayın temelde Konferans'ın değil hükümetlerin işi olduğunu belirterek teklifi geri çevirmişti. Bundan birkaç gün sonra Percy Cox başkanlığındaki İngiliz heyet İngiltere'ye geri dönmüştü.[74]

Böylece İngiltere daha konferansın başında Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekler öne sürmüş ve sorunun Milletler Cemiyetine götürülmesini sağlamaya çalışmıştı. Konferans sırasında olduğu gibi Konferans'tan sonra da bölgede karışıklık çıkarmaya çalışmıştı. Türkiye'de karşı önlemler almaya başlayınca, bölgede sınır çatışmaları meydana gelmişti. Bunlar da Türkiye-İngiltere ilişkilerini iyice gerginleştirmişti.

İngiltere, Lozan Barış Konferansı'ndan beri istediği biçimde, sorunu Milletler Cemiyetine götürmeyi İstanbul'dan sonra tekrar gündeme getirmişti. Türk Hükümeti ise 4 Ağustos 1924 tarihinde, Londra Maslahatgüzarlığına yolladığı talimatta, İngilizlerle Musul sorunu hakkında Milletler Cemiyetine gitmeden önce bir görüşme daha yapmak düşüncesinde olduğunu bildirmişti. Petrol konusunun İngilizlerin istekleri doğrultusunda çözülmesinin Musul sorunun Türkiye lehine çözümlenmesine

---

[73] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, C. 1-2, 11. bs., İstanbul Alkım Yayınları, [t.y.], s. 322; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.291-292; Kemal Melek, **a.g.m.**, s. 68.

[74] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)**, Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2013, s. 51, Belge No: F.O. 371/E. 3338/3338/44.

katkıda bulunacağı belirtmişti. Fakat bu konuda çabalar sonuç vermemiş, Turkish Petroleum Company [Türk Petrol Şirketi][75] daha 25 Temmuz 1923'te İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıyla, Musul petrollerinin ve Kürt bölgesinin Türklere bırakılmasının Irak çıkarlarına uygun düşmeyeceğini bildirmişti. Bu gelişmelerden sonra İngiltere, 6 Ağustos'ta Milletler Cemiyetine başvurarak konunun gündeme alınmasını istemişti.

Bu müracaat Türk Hükümeti'ne bildirilmişti. Türkiye 5 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri olan İngiliz Eric Drummand'a toplantıya bir heyet göndereceğini bildirmişti. Bu arada hem İngiltere hem de Türkiye gönderdikleri birer muhtıra ile tutumlarını Milletler Cemiyeti'ne bildirmişti. Cemiyet Konseyi 30 Ağustos'ta yaptığı toplantıda konunun Türk Heyeti geldikten sonra görüşülmesine kararlaştırmıştı. 20 Eylül 1924'te Türk Heyeti'nin Cenevre'ye gelmesiyle görüşmeler başlamıştı.[76]

Türk Heyeti'ni temsilen Milletler Cemiyeti Meclisi'nde konuşan Fethi Bey, Musul sorununu, bir sınır sorunu olarak gördüğünü, bu bağlamda sınırın kuzeyden mi, güneyden mi geçeceği üzerinde durulması gerektiğini dile getirmişti. Ayrıca, bölgeye gönderilecek komisyonun halkın duygularını hakkıyla belirleyemeyeceğini, bu nedenle plebisit yapılması gerektiğini söylemişti. Fethi Bey tüm bu iddiaları ve önerileri yaparken Musul'un Türkiye'ye ait olduğu tezini ırki, tarihî, siyasal ve stratejik nedenlere bağlayarak ve yabancı kaynaklara atıf yaparak açıklamaya çalışmıştı.

İngiliz görüşünü ise Adalet Bakanı Lord Parmoor açıklamıştı. Parmoor, görüşülmekte olan konunun Musul'un geleceği sorunu değil, Türk-Irak sınırının saptanması sorunu olduğunu söylemişti. Ayrıca bu bölgede plebisite başvurulmasının gerekli olmadığı üzerinde durmuştu. 1924 yılı yaz aylarında ise Irak Parlamentosu daha önce imzalanan İngiltere-Irak İttifak Antlaşması'nı onaylanmıştı. Fakat İngiltere, bütün Musul üzerinde Irak'ın haklarını sağlayamazsa antlaşmanın geçersiz sayılmasına karar vermişti.[77]

---

[75] Türk Pertrol Şirketi'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Ali Okumuş, **Osmanlı Coğrafyası'nda Petrol Mücadelesi Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi**, İstanbul, Taş Mektep Yayınları, 2015, s. 117 vd.
[76] Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 398.
[77] Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 293-294.

Bu gelişmelerden sonra 30 Eylül 1924'te Konsey yeni bir sınır tespit etmiş ve sorunu yerinde incelemek, kendisine bilgi vermek üzere bir komisyon oluşturulmasına karar vermişti.[78] Bunu üzerine konuyu araştırmak için 1924 yılı son aylarında üç kişilik bir alt komisyon kurulmuştu. Komisyon, biri Macar (Kont Teleki) yani, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk müttefiki, diğeri Belçikalı (Albay Paulis) yani, savaşta İngiliz müttefiki ve üçüncüsü İsveçli (Kont de Wirsen) yani, tarafsız üyeden oluşmuştu. 1924 yılı bölgeye yapılacak ziyaretle ilgili hazırlıkların yapılması ile tamamlanmıştı.[79]

Kurulan komisyon 1925 yılı Ocak ayından başlayarak önce Türkiye'de görüşmelerde bulunmuş ve ardından Irak'ta incelemeler yapmıştı. Mart ayına gelindiğinde ise çalışmalar tamamlanmıştı. Büyük oranda İngiliz iddialarını ve Brüksel çizgisi lehine olan ve önerileri içeren rapor Temmuz 1925'te Milletler Cemiyetine sunulmuştu. Alt komisyon üyeleri tarafsızlıklarını göstermek için Türk tezine yakın görüşler ileri sürmüş, fakat son karar İngiliz tezi lehine verilmişti. Sınır hattı için Brüksel çizgisi lehine sınırlandırılmış olsa da daha aşağıda bir hattın daha uygun olacağını kabul etmişti. Raporun tümü ile ilgili İngiliz değerlendirmesine göre ise Türklerin kaybettiği toprağı geri istemesine malzeme olacak birçok bilgiye yer verilmişti.[80]

Milletler Cemiyetinin kararı Türk resmî çevrelerinde ve kamuoyunda İngiliz emperyalizmine ve Milletler Cemiyeti sistemine karşı büyük tepki yaratmıştı. Buna karşılık Milletler Cemiyeti Meclisi, Adalet Divanı kararı çerçevesinde, 16 Aralık 1925'te Musul hakkında son kararını vermiş; Üçlü Komisyonun daha önce hazırlamış olduğu raporu benimseyen, yani Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan toprakların Irak'a bırakılmasını öngören bir karar almış ve kararın kesin karar olduğunu ilan etmişti.[81]

---

[78] Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der.: Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 108.

[79] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)**, s. 56, Belge No: F.O. 371/E. 3338/3338/44; Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 166.

[80] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)**, Der.: Ali Satan, Çev.: Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013, s. 35-39, Belge No: F.O. 371/11556/E. 4798/4798/44.

[81] Mehmet Gönlübol, Cem Sar vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 68; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004, s. 65. Sınır konusunda İngiltere'ye karşı Türk hükümetini direnmesi için teşvik eden Rusya, Rus borçlarının tasfiyesi için Avrupa'ya gönderdiği temsilcisi Çiçerin aracılığıyla Milletler Cemiyeti kararından 48 saat sonra Türkiye ile tarafsızlık antlaşmasının imzalanmasını sağlamıştı. Bkz. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)**, s.

Türkiye, üyesi olmadığı siyasi bir kuruluş olan ve İngiltere'nin en nüfuzlu üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti'nin bu kararına karşı bir şey yapamamıştı. Başlangıçta direndiği hâlde daha sonra tutumunu yumuşatmıştı. Çünkü uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıkmış, ülke içinde çözüm bekleyen birçok sorunla karşı karşıya kalmış, Fransa ve İtalya'nın İngiltere gibi Türkiye'den istekleri gündemdeki yerini korumaya devam etmiş, dış politikada yalnızlık içine itilmişti. Bu durum Musul Sorunu sırasında Milletler Cemiyetinde açıkça görülmüştü. Bu iç ve dış nedenlerin sonucu olarak da Türkiye, İngiltere ile görüşmeye mecbur kalmıştı. Sonuçta Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da Ankara'da, "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştı. Bu antlaşmayla Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Milletler Cemiyeti Konseyinin kararlaştırmış olduğu çizgiye uygun olarak çizilmesine, ayrıca Irak Hükümeti'nin Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrolden elde edeceği gelirin %10'unu ödemesine hükmedilmişti. Türkiye bu payı 1931 yılında itibaren almaya başlamıştı.[82]

Böylece Musul sorunu dolayısıyla Türk-Irak sınırı, Milletler Cemiyetinin kararıyla değil, İngiltere ile imzalanan bir sözleşmeyle çözülmüştü.[83] Bundan sonra, Musul'u Irak'a bırakan bu antlaşma ile bugünkü Türk-Irak sınırı çizilmiş ve Türkiye, Irak, Mandater İngiltere ilişkileri de böylece barışçı bir temele oturtulmuştu.[84] Türkiye-İngiltere ilişkilerinin tam manasıyla kurulması içinse 1929 yılını beklemek gerekmişti.

43-44, 49-52, Belge No: F.O. 371/11556/E. 4798/4798/44.

[82] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)**, s. 92-93, Belge No: F.O. 371/12325/E. 633/633/44; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (Ocak 1926-Aralık 1929), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 108-109, Belge No: 35, F.O. 371/12325/E. 633, 31 Ocak 1927, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1926 yılı Türkiye yıllık raporu; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 809-812. Ayrıca, antlaşmanın maddeleri için bkz.: **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, C. II, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 414- 429. (Belge 79).

[83] Onur Öymen**, Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s. 367.

[84] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, C. II, s. 429.

I. BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMA SÜRECİ (1929 -1932)

A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER

Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin temelini oluşturan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, imzacı bazı devletlerle sorunlar devam etmiş; bununla beraber yeni gelişmeler de ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda, ülkenin sürekliliği açısından önemli inkılap hareketlerine girişilmişti. Bu süreçte Türkiye, sorunlarını çözüp ilerleme sağlamaya çalışırken ulusal ve uluslararası barış ortamına gereksinim duymuştu. Bu nedenle, barışçı bir politika izlemeyi kendisine esas almıştı.[85]

Yeni dönem, Türkiye-İngiltere ilişkileri açısından da bir başlangıç olarak görülmüş olsa da 1923 sonrası ikili ilişkiler hemen normale dönmemişti. Önce geçmiş sorunların çözülmesi gerekmişti. Her ne kadar temel sorun Musul çözüme kavuşturulmuşsa da Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri tam anlamıyla kurulamamış; İngiltere başkent Ankara'ya gelmemişti. Bundan sonra doğrudan ilişkilerin ilk adımı ise diplomatik ilişkilerin kurulmasında aranmış, Türkiye bu konuda birçok girişimde bulunmasına rağmen İngiltere 1929'a kadar Ankara'yı başkent olarak tanımamıştı. 1929-1932 yılları arasında ilişkilerin yeniden yapılandırılma sürecindeki gelişmeler devletlerin ikili ve çoklu diplomatik, siyasi ve askerî faaliyetlerinde birbirlerine uzak durmadıklarını göstermiş olmasına rağmen, iki ülkenin yakın ilişkiler kurması için zamana ihtiyaç duyulduğu gözlenmişti.

[85] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 787-788.

1. Türk-İngiliz Diplomatik İlişkilerinin Başlaması

a. İngiltere'nin Başkent Ankara'yı Tanıması ve Büyükelçiler ile Konsolosların Atanması

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişi ve Temsil Heyeti'nin faaliyetlerine başlaması, Ankara'yı fiili bir hükümet merkezi haline getirmişti. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'un Anadolu'ya hâkim değil tabi olmak zorunda kalması da İstanbul'un merkezi konumunu yitirdiğini göstermişti. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışı ile yeni Türk Devleti Anadolu'nun merkezinde resmen ve hukuken kuruluşu ise Ankara'nın fiilen başkentlik durumunu pekiştirmişti.[86]

Bunun ardından, Ankara'nın resmen başkent olarak kabul edilmesi için çalışmalar başlamış ve başkent konusu Meclis'te çeşitli süreçlerde tartışılmıştı. 28 Kasım 1920 tarihli kararnamede başkent seçilecek yerin özellikleri belirtilmişti. 1921 yılında da düşünülen başkente hükümetin taşınmasına karar verilmişti. Ayrıca başkent komisyonu kurulması kararına varılmıştı. Komisyon üyeliklerine Bakanlıklar ile Meclisten üyelerin katılması kararlaştırılmış ve Genelkurmay Başkanlığı bu konuda bir ön çalışma yapmıştı. 31 Ocak 1921'de başkent konusu resmen Meclis'in gündemine alınmıştı. Hükümet adına Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey Hükümet Kararnamesi'ni genel kurula sunmuştu. Maliye Bakanı Ahmet Ferit [Tek] Bey de kurulda hükümet görüşünü savunmuş[87] ve çeşitli milletvekilleri de görüşlerini dile getirmişti. Yapılan oylamada milletvekillerinin büyük bir bölümü

---

[86] Seçil Akgün, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara, 21-25 Eylül 1981)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 2073, 2075.

[87] Vazife Gazetesi Başyazarı Ahmet Ferit Bey, II. Meşrutiyet'ten sonra Mareşal Colmar von der Goltz Paşa tarafından ileri sürülen başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırılması düşüncesini, Balkan Savaşları döneminde ele aldığı yazılarda savunmuştu. Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra kurulacak millî ülkeyi Hopa, Kerkük, İstanbul ve Rodos arasında alan olarak kabul etmişti. Devletin merkezinin ise bu alanın ortasındaki Kayseri'nin olması gerektiğini savunmuş; buranın coğrafi ve stratejik bakımdan önemli bir yer, eski yolların birleştiği bir nokta olarak benimsemişti. Fakat burada eski Kayseri şehrini değil, yeni kurulacak "Osmaniye" şehrini başkent olarak teklif etmişti. O dönemde bir gazeteci olarak konuşan Ferit Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşma yaparken bir devlet bakanı olarak hükümet görüşlerini savunmuştu. Bkz. Hâmit Sadi Selen, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Konferansları I (1963)**, 2. Bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 97; Nusret Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, Sayı: 19, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 121; Bilâl N. Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, Sayı: 20, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.192-194; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 209.

başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasına zamanlama bakımından karşı çıkmış; askerî zaferin ardından konunun görüşülmesi gerektiğini düşünmüştü. Ayrıca işgal güçleri açısından İstanbul'un gözden çıkarıldığı düşüncesi yaratılmaması, rejim sorunu ortaya çıkmaması gibi gerekçeler de bu düşünceyi destekler nitelikte olmuştu.[88] Aynı zamanda, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nda da başkent ifadesine yer verilmemişti.[89]

Yine aynı yıl içinde, Türk-Yunan Savaşı'nın yaşandığı Batı Cephesi'nde Yunan orduları 10 Temmuz'da saldırıya geçmiş, kısa sürede Afyonkarahisar ve Eskişehir işgal edilmişti. Türk ordusu ileri harekâtta bulunmuşsa da Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin kaybedilmesiyle 25 Temmuz'da Sakarya Nehri gerisine çekilmişti. Bu kritik süreçte Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanı Refet Paşa ve Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey'e gönderdiği gizli telgrafla Meclis'in Kayseri'ye taşınmasını istemişti. Millî Savunma Bakanlığı da Bakanlar Kurulu'na Meclis'in Kayseri'ye taşınmasının zorunlu olduğunu bildirmiş; Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa'da bunu 23 Temmuz'daki gizli oturumda Meclis'te resmen açıklamıştı. Ancak Meclis'in taşınması konusu o gün bir sonuca bağlanmamıştı. 22 Ağustos 1921'de Meclis'in Ankara'dan Kayseri'ye taşınması yeniden tartışılmış ve ilke olarak buna karar verilmiş fakat çeşitli gerekçelerle bunun bir süre ertelenmesi gerekli görülmüştü.[90]

1921 yılından itibaren Mustafa Kemal Paşa yakınlarına Ankara'nın geleceğinden söz etmiş; aynı yıl Aralık ayında kendisiyle görüşen Fransız gazeteci Berthe Georges-Gaulis ile yaptığı konuşmada *"politik başkent Anadolu'nun yüreğinde olacak. Avrupa'nın ve Asya'nın temsilcileri bizlerle burada buluşacaklar, bütün diplomatik sorunlar burada ele alınacak, iç ve dış politika burada oluşacak. Türk milletinden doğma hükümet Ankara'da çalışacak"* ifadelerini kullanmıştı.[91]

---

[88] Oğuz Aytepe, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 9, Sayı: 33-34, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006, s. 20-21; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 205-216.

[89] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 105-108.

[90] Emruhan Yalçın, "Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya Bey)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 12, Sayı: 48, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 903-905; Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C. 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 806, 811; Halit Kaya, **a.g.e.**, s. 116-119; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 217-223.

[91] Berthe George-Gaulis, **Çankaya Akşamları 1920-1921**, Çev.: Türkân Andaç, Haz.: Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2007, s. 258; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, 2. bs., Ankara,

Kurtuluş Savaşı'nın askerî zaferlerinin ardından başlayan diplomatik mücadelenin devam ettiği sürede başkent konusunda kamuoyunun da hazırlanmasına önem verilmişti. Mustafa Kemal Paşa 16/17 Ocak 1923 tarihinde İstanbul gazetelerinin başyazarlarıyla yaptığı İzmit Kasrı Görüşmesinde başkent konusunu tartışma konusu yapmıştı. Hükümet merkezi için iki noktada inceleme yapılması gerektiğini belirtmişti. Birincisinin bir gemi topundan telâşa düşebilecek bir yer olmaması, ikincisinin ise hükümetin dikkatini ülkenin bütün bölgelerine eşit şekilde verebileceği bir konumda bulunması gerektiğine dikkat çekmişti. Yani başkentin İstanbul olmayacağına, Anadolu'da bulunması gerektiğine vurgu yapmıştı. Anadolu'da ise Ankara, Kayseri ve Sivas üçgeni içinde bir bölgede yer alması gerektiğini, bunun merkezinin de Ankara olabileceğini, aslında gelişmelerin zaten orayı merkez yaptığını belirtmişti.[92]

Nitekim, yeni Türk Devleti'nin başkenti konusu Meclisin açılmasından sonra 1923 tarihine kadar çeşitli alanlarda gündeme getirilmişti. Böylece *"Ankara, her şeyden önce ulus egemenliğine dayanan, ulusal sınırları ve tam bağımsızlığı esasa kabul edip ona göre direnç ve çabayı gösteren düşünce ile davranış biçimini; İstanbul ise monarşiyi, imparatorluğu, ümmetçiliği ve çeşitli alanlarda teslimiyetçiliği temsil eder duruma gelmişti".*[93]

İngiltere ise Lozan Barış Konferans'ının kesintiye uğradığı tarihlerde Ankara'nın başkent olması meselesiyle ilgilenmeye başlamıştı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Türkiye ile barış antlaşmasının yaklaşmasının, başkent sorununu gündeme getireceğini ve Türkler için bunun büyük bir önem taşıdığını bildirmişti. İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Henderson da, *"Milliyetçi hükümet, hiç değilse şimdilik Ankara'da kalmak niyetindedir"* diyerek konunun Lozan Konferansı sonuna kadar bekleyeceğini belirtmişti.[94] İngiliz basınında da bu

---

ODTÜ Yayıncılık, 2003, s. 58; Seçil Akgün, **a.g.m.**, s. 2076; Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s. 21. Fransız gazeteci ve yazar Berthe Georges Gaulis'in Mustafa Kemal Paşa ile temas ve görüşmeleri için bkz. Cemal Güven, "Millî Mücadele Döneminde Fransız Gazeteci ve Yazar Berthe Georges Gaulis'in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 353-365.

[92] İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997, s. 33, 39-41; Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 39, 50-53; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 58; Seçil Akgün, **a.g.m.**, s. 2077-2079; Oğuz Aytepe, **a.g.m.**, s. 21.

[93] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 793.

[94] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 230-231.

konuda verilen haberlerde 'Yeni Türk Başkenti', "Türkiye'nin Yeni Başkenti" başlıkları kullanılmaya başlanmıştı.[95]

Türk Devleti, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması ve senetlerinin imzalanmasının ardından varlığını ve bağımsızlığını dünya devletlerine kabul ettirip tanıttıktan ve işgal altındaki Türk toprakları yabancı devletlerin işgalinden tamamen kurtarıldıktan sonra fiili toprak bütünlüğünü de sağlamıştı. Bundan sonra yeni devletin başkentinin kanunla belirlenmesi için çalışmalara başlanmıştı.[96]

İngiltere ise bir taraftan diplomatik hazırlıklarına devam etmiş, diğer taraftan müttefiki olduğu diğer devletleri etkileyerek ortak bir cephe oluşturmuş ve Ankara'nın başkent olarak tanınmaması için yoğun çaba harcamıştı. Çünkü İngiltere, yeni hükümetin başkent olarak Ankara'yı kabul etmesinin geçici bir heves olduğunu düşünmüştü. Ayrıca Türk Devleti'nin başkentinin Ankara'da uzun süre kalamayacağını, bunun için direneceklerini ve büyükelçilerini Ankara'ya göndermeyeceklerini ve dolayısıyla İstanbul'a geri dönüleceğini ümit etmişti. İşgal güçlerinin çekilmesinden sonra ise iki şehir arasındaki karşılıklı mücadele süratle büyümüş ve hangisinin resmen daimî başkent olacağı konusu en önemli sorunlardan biri olmuştu.[97]

Bu gelişmeler üzerine, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa ve on dört kişinin imzası bulunan tek maddelik bir kanun tasarısı 9 Ekim 1923 tarihinde meclise sunulmuştu. *"Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir"* yazılı bu kanun, 13 Ekim 1923 tarihinde komisyonda ve partinin gizli toplantısında bütünüyle görüşüldükten sonra meclis genel kuruluna sunulmuş ve yapılan konuşmalar ve tartışmalar sonrasında kabul edilmişti.[98]

---

[95] Ufuk Erdem, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, Sayı: 5, İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık 2017, s. 2199-2200.

[96] Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 538.

[97] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)**, s. 21, 24-25; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 233-243; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2201. Ankara, İstanbul Hükümeti'ni Millî Mücadele'ye katılmadığı için yermiş, İstanbul ise Ankara'yı sonradan görme, ekonomik çıkarlara ve ülkenin hâlâ birinci şehri olarak kabul görülmesi çabalarına karşı duyarsız bir başkent olarak görmüştü. Bkz. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)**, s. 21; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2201.

[98] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 166-168; Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 77-81; Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 538-539; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 267, 269-270, Belge No: 154, 155, F.O.

Böylece başkent konusunda sorular ortadan kaldırılmış, fakat çeşitli kesimlerden ve özellikle İstanbul basınından eleştiriler gelmiş, İstanbul ve Ankara basınında tartışmalar yaşanmıştı. Ayrıca, başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletlerle Türkiye arasındaki diplomatik çatışmaları beraberinde getiren bir sorun olarak Cumhuriyetin ilanından sonra büyüyerek devam etmişti.[99] İngiliz basını da gelişmeleri yakından takip etmiş; birçok gazete başkentin ilanını yorumsuz vermiş, Times Gazetesi'nde ise elçilikler konusuna değinilmişti.[100]

Bu arada, Lozan Konferansı'nın yapılmaya başladığı dönemde Türk Dışişleri Bakanlığı "Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhaslığı"[101] adını taşıyan bir büroyu İstanbul'da açmış ve İstanbul'daki yabancı temsilciliklerle ilişkileri bu yolla sağlamıştı. Çünkü Dışişleri Bakanlığı Ankara'da, yabancı temsilciliklerin çoğunluğu da İstanbul'da bulunuyordu. Bu süreçte Ankara'da yalnızca Afgan ve Sovyet Büyükelçilikleri açılmıştı.[102]

Lord Curzon İngiliz hükümetinin hiçbir zaman Ankara'ya büyükelçi göndermeyeceğini beyan etmişti. İsmet Paşa ise Büyükelçiliklerin Ankara'da açılmasının gerektiğini söylemişti. Taraflar arasında mücadele süreci devam etmiş fakat karşılıklı resmi yazışmalara ve tartışmalara ise başlanmamıştı.

İlk görüşme resmi olmamakla birlikte 3 Kasım 1923 tarihinde İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson ile Türk Dışişleri Temsilcisi Adnan Bey arasında yapılmıştı. Türk temsilcisi, Cumhuriyet'in ilanını ve Mustafa Kemal

---

371/9132/E. 10368, F.O. 424/259, p.26-27, No. 24, 17 Ekim 1923, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Nevile Henderson'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; F.O. 371/9132/E.10370, 17 Ekim 1923, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Nevile Henderson'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı. Meclis'in bu kararı, Ankara'da büyük sevinç gösterileri ile karşılanmış, şehir bayraklarla donatılmış, fener alayları düzenlenmişti. Bu durum üzerine 15 Ekim, resmî bayram ilan edilmiş; "Ankara Günü" olarak anılmıştı. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 268, Belge No: 154, F.O. 371/9132/E. 10368, F.O. 424/259, p.26-27, No. 24, 17 Ekim 1923, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Nevile Henderson'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 252-253.

[99] Umut Karabulut, "Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVII, Say: 1, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 139-144; Cemile Burcu Kartal, "Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: "Makarr" ve "Payitaht"", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Sayı: 1, Ankara, Koç Üniversitesi Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013, s. 78-86; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s.254-260.

[100] Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2200.

[101] Mustafa Selçuk , **Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı (1922-1928)**, İstanbul, Alfa Aktüel, 2013, s. 19 vd.

[102] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 229-230, 260.

Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiğini yabancı temsilcilere duyurmuştu.[103] İngiliz temsilci ise başkent konusunu gündeme getirmiş ve Ankara'nın başkent oluşunu gazetelerden öğrendiğini resmî olarak kendilerine bildirilmediğini söylemişti. Yapılan görüşmeler Ankara'nın başkent olduğunun yabancı devletlere resmen duyurulması gereğini ortaya çıkarmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da 8 Kasım 1923 tarihinde İstanbul Murahhaslığına gönderdiği genelgeyle, Ankara şehrinin ülkenin başkenti olduğunun bir nota ile yabancı devletlere bildirilmesini istemişti. Bu notanın verilmesinden sonra 12 Kasım'da Ankara'nın başkent olduğu İngiliz temsilciliğine resmen duyurulmuştu.[104] Ayrıca 20 Ocak 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesiyle de Türkiye Devleti'nin başkentinin Ankara olduğu ifade edilmişti.[105]

Nitekim Türkiye ile Büyük Devletler arasında normal diplomatik ilişkiler Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girmeden kurulamamıştı. Bu nedenle Türkiye Ocak 1924'te Londra'ya bir temsilci göndermişti. İngiltere ise 22 Ocak 1924'te Türkiye temsilciliğine Ronald Charles Lindsay'ı atamış; 12 Şubat'ta İstanbul'a gelen Lindsay burada göreve başlamıştı.[106] İngiliz temsilci bir süre sonra da diğer misyon temsilcileri gibi kendini baskı altında hissetmeye başlamış çünkü, Türk hükümeti İstanbul temsilcisi Adnan Bey'in yerine sadece posta işleriyle uğraşacak bir memur atayacağını ifade etmişti.[107] Türkiye Dışişleri Bakanlığının İstanbul Murahhaslığının kaldırılacağı yönünde iddialar basında ve resmî çevrelerde sürekli gündem konusu edilmiş, fakat kısa sürede kaldırılamayacağı anlaşılınca Adnan Bey'in değiştirileceği haberleri çıkmaya başlamıştı. Bunun ardından da Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nusret Bey orta elçi unvanıyla 29 Haziran 1924'te atanmış ve 7 Temmuz'da

---

[103] 29 Ekim 1923 tarihinde 364 numaralı kanunla 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1, 2, 4, 10, 11, 12. maddelerinde değişklik yapılmıştı. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 119.

[104] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 260-266; Mustafa Selçuk, **a.g.e.**, s. 58.

[105] Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 127-128.

[106] Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2204; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 273-275.

[107] G.R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present**, Diplomatic Studies Vol. 3, (Ed.: Jan Melissen), Boston, Maritus Nijhoff Publishers, 2009, s. 144-145; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 424, Belge No: 190, F.O. 424/260, p.88-90, No. 70, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilcisi R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı MacDonald'a yazı ; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2204.

İstanbul'da faaliyetlerine başlamıştı. Böylece İstanbul'daki temsilciliğin temsil düzeyi düşürülerek elçilerin Ankara'ya gelmesi gerektiği mesajı verilmişti.[108]

Bu arada İngiltere'nin Türkiye Temsilcisi Ronald C. Lindsay Dışişleri Bakanı MacDonald'a, İstanbul'daki diplomatlara Ankara'ya ne zaman gideceklerinin sorulduğuna ve basının artık İstanbul'a dönülmeyeceğini yazmasına karşın, İstanbul'un belki birkaç ay içinde değil ama kısa süre sonra tekrar başkent olacağını bildirmişti. Öte yandan, İstanbul'daki Türk Temsilci ile işleri yürütmenin zorluğunu belirtmiş ve İstanbul'da kalmakla birlikte, ara sıra Ankara'ya da gitmesinin yerinde olacağını Londra'ya bildirmiş, fakat buna olumlu cevap alamamıştı.[109]

Geçici süre Londra'da bulunan İstanbul İngiliz Diplomatik Temsilci Yardımcısı Nevile Henderson ise Türkiye'deki temsilcilik statüsü ve ikâmet konusunda hazırladığı raporda, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından temsilcinin Büyükelçi statüsünde olacağını ve İstanbul'da oturacağını, fakat bunun normal diplomatik ilişkiler açısından sorun yaratacağını belirtmişti. Temsilciliğin Ankara'ya taşınması hâlinde ise statünün elçilik düzeyine indirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Öte yandan, Ronald C. Lindsay'in Büyükelçi olarak atanması durumunda İstanbul'da oturacağının Türk hükümetine bildirilmesi gerektiğini ifade etmişti. İngiliz hükümetinin buna karar vermesi halinde müttefiklerinin de aynı doğrultuda hareket etmesini sağlamak gerektiğine dikkat çekmişti. Bu rapor İngiltere Dışişlerine, hükümete ve hatta Kral'a kadar ulaşmıştı. 5 Nisan 1924 tarihinde Kral V. George şartlı olarak ikametgahın İstanbul'dan Ankara'ya taşınması durumunda Türkiye'deki İngiliz misyonunun elçilik derecesine indirilmesini; Ankara'da yalnız diplomatik sekreterlik ve personel için değil, aynı zamanda, düzenli ziyaretlerde bulunacak olan büyükelçi ve maiyeti için de elverişli ve yeterli olacak bir bina yapılmasını onaylamıştı.[110]

---

[108] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 456-458, Belge No: 209, F.O. 371/10172/E. 5842, F.O. 424/261, p. 3-4, No.4, 1 Temmuz 1924, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilci Vekili Nevile Henderson'dan Dışişleri Bakanı MacDonald'a yazı; Mustafa Selçuk, **a.g.e.**, s. 63-65; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2204.

[109] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 421-425, Belge No: 190, F.O. 424/260, p.88-90, No. 70, 19 Mart 1924, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilci R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı MacDonald'a yazı; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 275-277.

[110] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 432-435, Belge No: 194, F.O. 371/10193, 30 Mart 1924, Türkiye'deki İngiliz Diplomatik Temsilciliğinin geleceği hakkında İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilci Yardımcısı Nevile Henderson'un tarafından hazırlanan muhtıra; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 278-279.

Bu gelişmelerden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Nisan ayından itibaren Ankara'da elçilik faaliyetlerini yürütmek için Kral V. George'un istekleri doğrultusunda arsa arayışına başlamış, İngiliz Parlamentosu da 7 Ağustos'ta Ankara için planlanan yapı için onay vermişti.[111] Nevile Henderson Türkiye'nin İstanbul temsilci Nusret Bey ile 15 Ağustos'ta yaptığı görüşmede, Kasım 1923'te İngiltere'ye teklif edilen arsayı hatırlatmış ve en kısa sürede bir bina yapmak istediklerini bildirmişti. Türkiye 17 Eylül'de verdiği sözlü cevapta elçiliklere arsa tahsisinin ülke bazında değil, topluca ele alındığını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulacağını bildirmişti.[112]

Bu arada İngilizler, Ronald C. Lindsay'in Eylül ayında Ankara'ya giderek güven mektubunu sunmasının, arsa seçimi için iyi bir fırsat olacağını düşünmüş; fakat İngiliz temsilci 1925 yılı Mart ayına kadar Ankara'ya gidememişti.[113]

Bu arada doğrudan Büyükelçi atanmasından önce, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden hemen sonra, İngiltere konsolosluk düzeyinde temsil için girişimlerde bulunmuştu. Edirne, Samsun ve Trabzon'a yerleşik konsolosluk memurlarının atanmasına karar vermişti. Bunun sonucunda Mr. Dawkins Aralık ayında Edirne'ye gitmişti. Mr. Knight ise Karadeniz kıyılarında bir inceleme gezisi için bölgede bulunmuş ve Trabzon'un konsolosluk için en uygun yer olduğunu rapor etmişti. Bu teklif İngiliz hükümeti tarafından onaylanmıştı.[114]

Ronald C. Lindsay ise 1 Mart 1925 tarihi itibariyle İngiliz hükümeti tarafından İstanbul'a Büyükelçi olarak atanmıştı. Büyükelçi atamasının yapıldığını ve güven mektubunun geldiğini İstanbul'daki Türk temsilci Nusret Bey'e iletmiş fakat Cumhurbaşkanı'na sunmak için randevu almamıştı.[115] Büyükelçi Lindsay, 16 Mart'ta Ankara'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuş ve karşılıklı nutuklar okunmuştu.[116]

---

[111] Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2204-2205.
[112] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 285-286.
[113] Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2206-2207.
[114] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)**, s. 75, Belge No: F.O. 371/E. 3338/3338/44.
[115] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 526, Belge No: 243, F.O. 371/10862/E.1260, 2 Mart 1925, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilcisi Ronald Charles Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e telgraf.
[116] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 536-538, Belge No: 248, F.O. 424/262, p.119, No. 121, 18 Mart 1925, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı. İngiliz Büyükelçi'nin kabul seremonisi ve gelişmeler için bkz. **A.e.**, s. 538-539, Belge No: 249, F.O. 371/10862/ E. 1932; F.O.

İngiliz Büyükelçi bir hafta kadar başkent Ankara'da kalmış[117]; bu arada Türk hükümeti 19 Mart'ta İngiliz ve İtalyan Büyükelçilerine sert bir nota vermişti. Nota, üç büyük devletin Türkiye'deki temsil şeklinin büyükelçilik düzeyinde olacağını ve ilişkilerini devam ettirmek için irtibat bürolarını Ankara'da bulunduracaklarını belirtmeleri üzerine verilmişti. Böylece Türkiye, devletlerin "yabancı elçilerin resmî ikametleri resmî başkentten başka bir yerde olabilir" şeklindeki notunu protesto etmişti. Öte yandan Türk hükümeti, yeni elçilik binaları inşa etmeleri için devletlere arsa tahsis ettiğini hatırlatmış; İstanbul'daki temsilciliğinin de görev süresinin belirsiz olduğu ifade edilerek kaldırılacağı yönünde işaretler verilmişti.[118] Mart ayı başından itibaren karşılıklı notlarla başkent Ankara için Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, özellikle beş ay süreyle, "Ankara Savaşı" yaşanmış; bu süre içinde yirmi kadar nota alınıp verilmiş, Temmuz ayından sonra da notalaşmalar devam etmişti.[119]

Görüldüğü gibi 1925 yılına gelindiğinde yabancı devletler elçilerinin İstanbul'da kalması için yoğun bir mücadele vermişti. Bu durum işlerin aksamasına ve sorunların çözüm sürecinin zorlaşmasına neden olmuştu. Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlığa gönderdiği 14 Ocak 1925 tarihli yazısı ile yabancı devlet elçiliklerinin Ankara'ya gelmelerini sağlamak üzere arsalar verilmesi gerektiğini savunmuştu. Bu teklif dört gün sonra Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve imzalanan kararname ile hükümet yabancı elçiliklere meccanen arsa verilmesini kabul etmişti. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda bir yasa tasarısı hazırlaması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçtikten sonra da İstanbul Murahhaslığının kapatılacağının elçiliklere bildirilmesi öngörülmüştü. Yasa tasarısı 8 Şubat 1925'te Başbakanlığa verildikten sonra 14 Şubat'ta Bakanlar Kurulunda kabul edilmiş,

---

424/262, p.123-124, No. 126, 20 Mart 1925, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.

[117] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 540-542, Belge No: 250, F.O. 371/10862/ E. 1910, F.O. 424/262, p.132-133, No. 131, 24 Mart 1925, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.

[118] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)**, s. 45-46; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 48, Belge No: 17, F.O. 371/11556/E. 4798, 11 Ağustos 1926, İstanbul'daki İngiliz Maslahatgüzar R. H. Hoare'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1925 yılına ait Türkiye yıllık raporu; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2209.

[119] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 305-306; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2209.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve 1925 yılı bütçesine eklenmişti. Tasarı daha Meclis'te görüşülmeden önce sözlü olarak yabancı elçiliklere duyurulmuştu.[120]

İngiliz Büyükelçi güven mektubunu vermek üzere Ankara'da bulunduğu sürede kendisine verilen notada arsa tahsis edileceği hatırlatılmıştı. Bu arada Ronald C. Lindsay, 17 Mart'ta Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüşmüş ve bu konuda sözlü olarak bilgilendirilmişti. Bu gelişmeler üzerine İngiliz Büyükelçi Ankara'da yer arayışına başlamış ve Çankaya'nın en uygun yer olduğunu ifade etmişti. 23 Mart'ta Türk Dışişleri Bakanlığına verdiği notada, Başbakan Fethi Bey'in evinin biraz uzağında, Ankaralı tüccarlardan Hacı Kerim Bey'in arsasının İngiliz hükümeti emrine verilmesini istemişti. Fakat 8 Nisan 1925'te İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinde İngiltere Bayındırlık Bakanlığına gönderilen yazıda, arsa için Türkiye'den cevap alınamadığı belirtilmişti. Arsanın verilmeyeceğini anlayan Büyükelçi Lindsay, yeni bir arsa için İstanbul'daki Büyükelçilik Bayındırlık Bakanlığı temsilcisi Hewlett Edward'ı Ankara'ya göndermişti. Türk hükümeti 19 Nisan'da Ankara'ya ulaşan İngiliz yetkiliye, Bozok [Yozgat] Mebusu Salih [Bozok] Bey'e ait arsayı teklif etmişti. İngiliz Büyükelçi ise Hacı Kerim Bey'in arsasını almak için ısrar etmiş, fakat Tevfik Rüştü Bey'in teklifini kabul etmek durumunda kalmıştı. 5 Temmuz 1926 tarihinde de Türk hükümeti, Salih Bey'in arsasını satın almış ve İngiltere'ye devretmişti.[121]

Türk hükümeti arsayı büyükelçilik ya da elçilik binası yapılması için vermiş; İngiltere ise arsayı kabul ederken herhangi bir yükümlülük altına girmemek için

---

[120] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 297-303; Bülent Duru, "Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı", **İcad Edilmiş Şehir: Ankara**, Der.: Funda Şenol Cantek, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 110. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen yazıda 1925 yılı Ocak ayı itibariyle Türkiye'de temsil edilen devletlerin sayısının 22 olduğu belirtilmişti. Bu devletlerden sekizi, Türkiye'de büyükelçi bulunduran veya bulundurabilecek olan devletler olarak gösterilmişti: İngiltere, Rusya, Fransa, İtaya, Amerika, Japonya, Almanya ve İran. Bunlar içinden Rusya'ya Ankara'da arsa verilmişti. Almanya ise araziyi satın almış, bunun bedelini Türk hükümetinden istemişti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı arsa bedelini yüksek bulmuş ve başka bir arazinin verilmesini Başbakanlığa teklif etmişti. Türkiye'de elçi ya da temsilci bulunduran diğer devletler ise şunlardan oluşmuştu: Lehistan (Polonya), Yunanistan, Belçika, Yugoslavya, Çekoslavakya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Afganistan, İspanya, İsveç, Danimarka ve Felemenk (Hollanda). Ayrıca bu devletlerden Yugoslavya'nın hâlâ Lozan Antlaşması'nı onaylamadığı ifade edilmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 299-300.

[121] Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2210-2221; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 303. Hacı Kerim ve Salih Beylere ait olduğu belirtilen arsaların Londra Ulusal Arşivi'ndeki çizimleri incelenmiş ve bunların birbirine komşu iki arsa olduğu ayrıca İngiltere Büyükelçilği'nin dört komşu arsanın birleştirilmesinden oluşan geniş bir alanda bulunduğu belirlenmiştir. Bkz. Mustafa Haluk Zelef, "Ankara'da Elçiliklerin İnşa Sürecinde Az Bilinen Bir Aktör: Jacques Aggiman", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 2, Ankara, Koç Üniversitesi Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017, s. 175.

büyükelçilik ya da elçilik adını kullanmak yerine "resmî konut" ifadesini kullanmaya özen göstermişti. İngiltere ayrıca arsa üzerine bir bina yapmak istemiş fakat bunu ilerde konsolosluk olarak kullanmayı düşünmüş; büyükelçilik binası yapma fikrinden uzak görünmüştü. Ayrıca kendine verilen bu arsayı şartsız olarak kabul etmek istemişti.[122]

Arsanın verilmesinden çok kısa bir süre sonra İngiliz Büyükelçi Lindsay, 17 Temmuz 1926'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya veda ziyaretinde bulunmuş[123]; Ekim ayında da İngiltere'nin Berlin Büyükelçiliği'ne atanmıştı. 12 Ekim'de yeni İngiltere Büyükelçisi olarak atanan George Russell Clerk ise 15 Kasım'da İstanbul'a gelmiş ve 22 Kasım'da Ankara'da güven mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunmuştu.[124]

Göreve başlayan yeni Büyükelçi, arsa alındıktan sonra kullanılmaya başlanan Salih Bey'e ait ahşap evin sıkışık ve rahatsız edici, ayrıca İngiltere'nin prestijine yakışmadığını dile getirmiş; Londra hükümetinin kapsamlı bir büyükelçilik binası yapılmasını desteklememesine karşın pratik ve politik sebepler nedeniyle 1927 yılı bitmeden Türk hükümetine bir inşaata başladığını göstermek istemişti. Fakat İngilizlerin Ankara'nın geleceği ile ilgili düşünceleri nedeniyle elçilik binasının gerekli olup olmadığı, yeni binanın planları üzerinde İngiliz Bayındırlık Bakanlığı ve mimarlar arasındaki tartışmalar ile İngiliz Hazinesinin aşırı tutumluluğu, Büyükelçinin isteğinden farklı olarak, inşaatın yapımının ertelenmesine neden olmuştu. Sonuçta binanın yapımına 1929 yılına kadar başlanmamıştı.[125]

İngiliz Bayındırlık Bakanlığı İstanbul Büyükelçiliği'nde bulunan Hewlett Edwards ve Londra'daki mimarı F. L. W. Cloux tarafından ilk proje ve bununla birlikte binaların gelecekteki genişleme planlarına ait çizimler 1929 yılı Mart ayında tamamlanmıştı. Bakanlık tarafından Mayıs 1929'da hazırlandığı belirtilen projenin

---

[122] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 320-321.
[123] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 30, Belge No: 16, F.O. 424/265, p.10, No.8, 21 Temmuz 1926, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi R. C. Lindsay'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.
[124] **A.e.**, s. 85-89, Belge No:26, 27, F.O. 424/265, p.45, No.42, 24 Kasım 1926, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e telgraf, F.O. 371/11555/E. 6676, F.O. 424/265, p.48-50, No.45, 24 Kasım 1926, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2221.
[125] G. R. Berridge, **a.g.e.**, s. 152-153; Mustafa Haluk Zelef, **a.g.m.**, s. 175; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2221.

inşaatına ilişkin şartnamelerin 10 Eylül 1929'da müteahhit Jacques Aggiman tarafından imzalanması ile inşaat faaliyetlerine başlanmıştı.[126]

Bu arada, Büyükelçi George R. Clerk Ankara konusunda selefi Ronald C. Lindsay'e göre daha tarafsız ve daha nesnel davranmıştı. Türkiye'nin başkentiyle ilgili kötüleyici ve karalayıcı raporlara artık pek rastlanmaz olmuş; yıllar geçtikçe İngilizler Ankara'nın başkent olduğuna ve kalıcı olacağına inanmaya başlamıştı. Hatta "iki yıl başkent kalır", "geçici başkenttir", yarı sürekli başkenttir" gibi ifadeler İngiliz raporlarında görülmez olmuştu.[127] Fakat İngiliz Büyükelçisi 1926 yılı misyon şefleri raporunu, önceki yıllarda olduğu gibi, İstanbul'da oturanlar ve Ankara'da oturanlar diye ikiye ayırmış; başkent konusunda İngiltere'nin tutumunun devam ettiğini göstermişti.[128] Öte yandan George R. Clerk bu konuda gönderdiği bir diğer raporda ise Türk Dışişleri Bakanlığı İstanbul temsilciliğinin fiilen kalktığını, işlerin Ankara'dan görüldüğünü, Ankara-İstanbul ayrımına gerek kalmadığını; Ankara'da elçilik, büyükelçilik binalarının yapımı ile başkente tamamen yerleşme hareketinde çok hızlı olmasa da sürekli bir ilerleme olduğunu ve bu eğilimin gittikçe arttığını ifade etmişti. 1926 ve 1927 yıllarında yabancı elçilik ve büyükelçiliklere yeni atamalar yapılmasıyla birlikte göreve başlayan yeni misyon şeflerinin tutumları Ankara'ya taşınma hareketinin gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştı.[129]

1 Temmuz 1927'de Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk defa İstanbul'a ziyareti[130] ise büyükelçiler arasında kaygı yaratmıştı. Çünkü Cumhurbaşkanı İstanbul'a geldiğinde burada oturmaya devam eden büyükelçilerle görüşmemiş, aynı akşam konsolosları Dolmabahçe Sarayı'nda kabul etmişti. Resepsiyonda İngiltere'yi Başkonsolos Vekili W. D. W. Mathew temsil etmişti. Büyükelçi George Clerk, büyükelçilerin sadece ayrı ayrı giderek Dolmabahçe Sarayı'ndaki Cumhurbaşkanlığı Defterine isimlerini yazdıklarını belirtmişti.

---

[126] Mustafa Haluk Zelef, **a.g.m.**, s. 175-176.
[127] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 337.
[128] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 100-101, Belge No: 33, F.O. 371/12322/E.495, 21 Ocak 1927, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 347.
[129] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 347-348.
[130] Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Temmuz - 30 Eylül 1927 tarihleri arasında İstanbul'a yaptığı ilk ziyaret hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Bakar, "Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1 Temmuz - 30 Eylül 1927)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. 95, Sayı: 188, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 2010, s. 9-36.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa böylece, büyükelçilere devletin merkezinin Ankara olduğu ve burada oturmaları gerektiği mesajını vermişti.[131]

İngiliz Büyükelçi 1927 yılı itibariyle Türkiye'deki misyonları büyükelçilik, elçilik, işgüderlik olarak üçe ayırmış; Türkiye'de 8 büyükelçilik, 16 elçilik ve 3 işgüderlik bulunduğunu ifade etmişti. Başkent Ankara'da elçilik ve büyükelçilik binalarının yapımının devam ettiği, Alman büyükelçiliğinin 1928 yılı sonlarında taşınacağını, Fransa ve Amerika'nın da arsa almaya çalıştıkları belirtilmişti. Ayrıca arsası hazır olan İtalya da 1928'de resmen büyükelçilik binası yapmaya karar vermişti. Böylece başkent konusunda direnen devletler Ankara'yı kabul etmeye başlamış ve İngiltere'nin direniş cephesi çözülmeye başlamıştı.[132]

1928 yılında atanan Fransız büyükelçisi İstanbul'a gelmiş ve güven mektubunu Cumhurbaşkanı'nın burada bulunmasını fırsat bilerek sunmak ve bir an önce göreve başlamak istemiş; fakat kesin dille ret cevabı almıştı. Bu olay Fransa'nın da büyükelçiliğini Ankara'ya taşımasının yolunu açmıştı. İngiltere artık hemen hemen yalnız kalmıştı.[133]

1929 yılı ortasında Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik manevrası ile yaşanan gelişmeler İngiltere'nin dolaylı olarak başkenti tanımasına yol açmıştı. İngiliz Büyükelçiliği İngiltere Kralı V. George'un doğum günü olan 3 Haziran 1929 tarihinde siyasal bir anlam da içermesi açısından Ankara yerine İstanbul'da doğum günü daveti hazırlamıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da İngiltere'nin başkent konusundaki tutumuna son vermek için iki gün önce Gazi Çiftliği içindeki Marmara Köşkü'nde bir garden parti hazırlatmış ve önde gelen yabancı diplomatları davet etmişti. Bu davete katılması düşünülen Büyükelçi Clerk önemli bir açmaza düşmüştü. Bir yandan Kral'ın doğum günü resepsiyonu bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın daveti arasında sıkışmıştı. Böylece İngiliz Büyükelçi hem Ankara Çankaya'daki davete katılmak hem de 3 Haziran 1929 tarihinde başkentte resmî resepsiyon vermek durumunda bırakılmıştı. İngiliz Büyükelçi resepsiyonu Ankara'da

---

[131] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 176-178, Belge No: 48, F.O. 424/267,p.5-6, No.5, F.O. 424/267,p.6, No.6, 6 Temmuz 1927, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı; Funda Selçuk Şirin, "İngilizlerin Raporlarında Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1927)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 35, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, s. 253, 255.

[132] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 268-275, Belge No: 75, F.O. 371/13095/E. 840, F.O. 424/268, p.36-41, No. 17, 15 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.

[133] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 349-351.

vermek için Londra'ya danışmamış, kendi inisiyatifini kullanmıştı. Türk Hükümeti Ankara'da verilen bu resepsiyonu İngiltere'nin samimi bir iyi niyet göstergesi olarak görmüş ve bundan memnuniyet duymuştu. Sorunsuz bir resepsiyon gerçekleştirilmiş; İngiliz Hükümeti de eleştirememişti. Böylece Türkiye'nin başkenti dolaylı biçimde tanınmıştı. Hatta Büyükelçi George R. Clerk'in 4 Haziran'da İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e gönderdiği raporun altına Bakanlık yetkilileri tarafından düşülen notta, bu durumun Türkiye'nin başkenti olarak Ankara'nın tanınmasında kesin bir aşamaya işaret etmesi dolayısıyla oldukça politik bir öneme sahip olduğu ifade edilmişti. George Russell Clerk ülkesine gönderdiği bir başka yazıda, Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesi açısından önemli bir tespitini şöyle ifade etmişti: *"...günü gününe Ankara'nın gelişmesi tarihini yazmak bundan böyle gereksizdir. Ankara artık Türkiye'de görevli misyonların temelli evidir"*.[134]

Öte yandan Ankara'da 1929'da inşaat işlerine başlanan Büyükelçilik binası 1930 sonlarında tamamlanmıştı. Zamanla yapının ihtiyaçları karşılayamaması üzerine 1936'da sadece Büyükelçilik ikametgahı olarak kullanılacak bir binanın yerleşkeye eklenmesi gündeme gelmişti. 1937'de çizimleri İngiliz Büyükelçiliği Bayındırlık İşleri Dairesi tarafında yapılan binanın inşaatı 1938'de başlamış ve İkinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce tamamlanmıştı.[135]

b. Türkiye'nin İngiltere'de Büyükelçilik ve Konsolosluk Açması

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan misyonları "yüksek komiserlik" unvanını taşımış, Türkiye ile Büyük Devletler arasında normal diplomatik ilişkiler Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girmeden kurulamamıştı.[136] Bu süre içinde karşılıklı diplomatik temsilciler atanmış; Ankara Hükümeti Kurtuluş Savaşı'ndan beri Roma ve Paris'te temsilciler

---

[134] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 502-504, Belge No: 122, F.O. 371/13811/E. 3486, F.O. 424/271, p.2-3, No.4, 4 Haziran 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs, 1 Haziran 1929, Sayı: 1813, 1817, s. 1, 1; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 351-355.
[135] Mustafa Haluk Zelef, **a.g.m.**, s. 180-181; Ufuk Erdem, **a.g.m.**, s. 2222.
[136] Kemal Girgin, **a.g.e.**, s. 121.

bulundurmuş, eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey ise 14 Kasım 1923 tarihinde temsilci sıfatıyla Londra'ya atamıştı.[137]

Türk Devleti, 19 Kasım 1923 tarihinde İstanbul'daki Dışişleri temsilcisi Adnan Bey aracılığıyla İstanbul'daki İngiliz diplomatik temsilci vekili Nevile Henderson'a, Yusuf Kemal Bey için güven mektubunun gerekli olup olmadığını sormuş; o da Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına kadar bunun gerekli olmadığını ifade etmişti.[138] Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey'e, Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazılmış 31 Aralık 1923 tarihli bir mektup verilmişti. Bu mektupla 6 Ocak 1924'te İstanbul'da yola çıkan Yusuf Kemal Bey ve diplomat heyeti üç gün sonra Londra'ya ulaşmıştı.[139]

Bu arada Lozan Barış Antlaşması'nı, 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerin ardından kabul eden Türkiye, onay belgelerini 31 Mart 1924 tarihinde Fransız Hükümetine vermişti. İngiliz Avam Kamarası ise antlaşmayı 10 Nisan 1924'te onaylamış ve 6 Ağustos'ta Fransa'ya göndermişti. Bunun ardından Türkiye ile İngiltere, İtalya ve Japonya'nın onay belgelerini sunması üzerine hazırlanan ilk tutanaktan sonra Lozan Barış Antlaşması 16 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmişti.[140]

---

[137] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)**, s. 88; **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)**, s. 100; **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)**, s. 77; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 274. Câmi [Baykurt] Bey Eylül 1920'de Roma temsilciliğine atanmıştı. Bkz. Mevlüt Çelebi, Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 231-236. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 84. Ahmet Ferit [Tek] Bey Ankara Hükümeti'nin 26 Ekim 1921 tarihinde Paris'e atadığı ilk diplomatik temsilci olmuştu. Bkz. Yenal Ünal, **Ahmet Ferit Tek**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınevi, 2009, s. 42; Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 136-142.

[138] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 357, Belge No: 161, F.O. 371/9164/E. 11304, F.O. 424/259, p.74, No.77, 20 Kasım 1923, İstanbu'daki İngiliz Temsilcisi Nevile henderson'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı.

[139] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 274. Yusuf Kemal Bey'in ardından Dr. Rıza Nur ve Dr. Adnan [Adıvar] Bey Londra temsilciliğine atanmış fakat göreve başlamamıştı. Ayrıca 1924 yılı içinde Yusuf Hikmet [Bayur] Bey temsilcilik maslahatgüzarı olarak görev almıştı. Bilal N. Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. XXII, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 31.

[140] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 88; M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. II, s. 559-566; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 274; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 789. Lozan Barış Antlaşması'nın 143. maddesinde yürürlüğe girme koşulları açıklanmıştı. Bkz. **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, (Çev.: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., 48-49.

Bu gelişmelerin ardından iki ülke arasında elçi atanması suretiyle doğrudan diplomatik ilişkilerinin başlatılması için Türkiye, Tarım Bakanı ve Milletvekili Zekâi [Apaydın] Bey'i Londra Büyükelçiliğine, Orta Elçi unvanıyla tayin etmişti. Zekâi Bey 10 Eylül 1924 tarihinde Londra'daki görevine başlamadan önce Türk basınına verdiği demeçte, Londra'da hâlen çalışmakta olan temsilcilik heyetinin, elçilik heyeti olarak görevini sürdürmeye devam edeceğini bildirmişti.[141] Bu arada da İngiliz gazetelerinde, Türkiye kaynaklı haberlere dayanarak Zekâi Bey ile ilgili bilgiler verilmiş; Türk Hükümeti'nin kendisine büyükelçi gibi davranılmasını istediği yazılmıştı. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz Temsilciliğine gönderdiği telgrafta, Zekâi Bey'e orta elçi olarak agreman verildiğini ve onun kişisel payesinin İngiliz Hükümeti'ni ilgilendirmediğini belirtmişti. Ayrıca, İngiliz Sarayı ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmada, Kral V. George'un daha önceki yazışmalara dayanarak Zekâi Bey'in orta elçi sayılacağı hükmüne vardığı, ifadesine yer verilmişti.[142]

1925 yılı Nisan ayında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından İngiltere Kralı V. George'a gönderilen güven mektubu ile Zekâi Bey resmen Londra Büyükelçisi olarak atanmıştı. Fakat Türk Büyükelçi güven mektubunu İngiliz Kralı'na sunamadan yerine yeni bir büyükelçi atanmıştı.[143]

Zekâi Bey'in sekiz aylık görevinin ardından Türkiye, 6 Mayıs 1925'te Kütahya Milletvekili Ahmet Ferit [Tek] Bey'in tayin edilmesine karar vermiş ve daha uzun süreli bir büyükelçi görev başına getirilmişti. Ahmet Ferit Bey 26 Mayıs 1932 tarihinde Varşova Büyükelçiliği'ne tayin edilene kadar Londra Büyükelçiliği görevini sürdürmüştü.[144] Türk Büyükelçi, görevde kaldığı süre içinde Türk

---

[141] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 476-477, Belge No: 219, F.O. 371/10172/E. 8121, F.O. 424/261, p. 44-48, No. 63, 16 Eylül 1924, İstanbul'daki İngiliz Diplomatik Temsilci Vekili N. Henderson'dan Dışişleri Bakanı MacDonald'a yazı; Ekrem Apaydın, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekâi Apaydın'ın Albümünden", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, Sayı: 1, Kasım 1984, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 301, 306-307; Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 289.

[142] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 290-291.

[143] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 551-553, Belge No: 255, F.O. 371/10862/E. 2490, 21 Nisan 1925, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi R. C. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.

[144] **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.18.01.02.29.42.12; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), s. 556, Belge No: 257, F.O. 371/10862/E. 2768, 11 Mayıs 1925, İngiltere Dışişleri Bakanı Auten Chamberlain'den İstanbul'daki Büyükelçi R. C. Lindsay'e telgraf; Yenal Ünal, **a.g.e.**, s. 50-51.

Hükümeti'nin İngiliz Vikers-Armstrong şirketinden eski bir alacağının tahsilini sağlamak, uluslararası şehirler ve mahallî idareler kongresine katılmak gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştu.[145]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1924 yılında resmî temsilcisini Londra'ya göndermesinin ardından, yaklaşık beş yıl içinde, İngiltere'nin çeşitli illerinde konsolosluk açarak diplomatik ilişkiler ağını genişletmeye çalışmıştı.

1925-1926 yıllarında Londra'da Birinci Sınıf Başkonsolosluk, Liverpool ve Kıbrıs'ta ise Başkonsolosluklar açılmıştı.[146] Ayrıca, İngiltere'nin Newcastle ve Bristol şehirlerinde kurulması uygun görülen fahri konsolosluklarına, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğince aday gösterilen ve bu konuda Türkiye'nin şartlarını kabul ettiklerini bildiren R. S. Dalgliesh ve Ernest Viktor Shapley'in atanmaları Dışişleri Bakanlığının 26 Aralık 1928 tarihli önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'nca 3 Ocak 1929'de kabul edilmişti.[147]

İngiliz Kralı ise Mr. Shapley'in Bristol'da Gloucestershire, Wiltshire, Dorsetshire, Somersetshire, Devonshire ve Cornwall bölgelerinin; Mr. Dalgliesh'in de Newcastle'da Northumberland, Durham ve Cumberland bölgelerinin Türkiye konsolosu olmalarını onaylamıştı.[148]

1932 yılının ortasına gelindiğinde, Paris Büyükelçisi Mehmet Münir [Ertegün] Bey'in Londra Büyükelçiliğine atanmasıyla, 1924'ten beri devam eden diplomatik ilişkilerin kesintiye uğramadan sürdürülmesi sağlanmıştı.[149]

c. İki Ülkenin Diplomatik Denkliğine Yönelik Protokol Problemi

Türkiye Cumhuriyeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı arasında Ticaret ve Seyrisefain'e ilişkin olarak 1 Mart 1930 tarihinde Ankara'da imzalanmış anlaşmaya dair kanun ile TBMM tarafından tasdik edilen seyyar ticaret memurları hakkındaki sözleşmeye ait tasdiknamelerin Türk kanunlarına göre

---

[145] **BCA**, 030.18.01.02.6.51.7; **BCA**, 030.18.01.02.7.63.2; **BCA**, 030.18.01.02.25.8.8; Yenal Ünal, **a.g.e.**, s. 51; Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s. 160-161.
[146] Kemal Girgin, **a.g.e.**, s. 125.
[147] **BCA**, 030.18.01.02.1.11.31.
[148] **The London Gazette**, 27 Ağustos 1929, Sayı: 33529, s. 5565; **The Edinburg Gazette**, 30 Ağustos 1929, Sayı: 14578, s. 996.
[149] **BCA**, 030.18.01.02.29.42.5; **Milliyet Gazetesi**, 16 Mayıs, 24, 29 Temmuz 1932, Sayı: 2248, 2317, 2322, s. 1, 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 24 Temmuz 1932, Sayı: 3959, s. 3.

Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması gerekmişti. Fakat İngiliz kanunlarına göre bu tasdiknamelerde Dışişleri Bakanlarının imzasının yeterli olduğu anlaşılmıştı. Bu olay devletler arasında diplomatik anlamda bir denklik problemi ortaya çıkarmıştı. Bunun üzerine tasdiknamelerin Kral'ın imzası ile Türkiye'ye arz etmek zorunda bırakmanın makul görülmediğinden, protokole ilişkin bu eşitsizliği ortadan kaldırmak üzere bir çözüm bulunması Dışişleri Bakanlığı tarafından teklif edilmişti. Bakanlar Kurulunun 29 Temmuz 1930 tarihli toplantısında, diplomatik denkliğe yönelik protokol problemini *"Büyük Millet Meclisince onay ve Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edilmiş olduğunun Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü tarafından beyan ve açıklanarak imzalanmasına karar verilmişti"*.[150] Bu tür gelişmeler de göstermektedir ki, iki ülke Ankara'nın başkent olarak kabul edilmesine yönelik diplomatik sorunlar silsilesini bertaraf etmelerine ve siyasal ilişkilerin resmî anlamda düzenli olarak gerçekleştirmeye başlamasına rağmen, İngiltere çeşitli yollarla Türkiye'ye sorunlar yaratmaya devam etmişti. Bu da diplomatik olarak İngiltere'nin Türkiye'yi denk bir devlet olarak görmemesinden kaynaklanmıştı.

2. İngilizlerin Türkiye'yi Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilerine Etkileri

a. İngiliz Filolarının Türkiye Ziyaretleri

Daha önce belirtildiği gibi Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile çözülmüştü. Bu tarihten sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin başlangıcı açısından önemli adımlar atılmış olsa da İngiltere'nin Türkiye'nin başkenti Ankara'ya diplomatik misyonlarını tamamen getirmesi ve orada sürekli yerleşmeyi kabul etmesi bir sorun olarak 1929 yılının Haziran ayına kadar devam etmişti. Musul sorununun çözülmesinin ardından, Türk ve İngiliz basınında çıkan haberler, iki ülke arasında ilişkilerde bir yakınlaşma olmadığını göstermişti.[151]

1928'den itibaren İngiliz basının Türkiye'ye bakış açısının değişmeye başladığı görülmüştü. Hatta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de İngiliz basınına

---

[150] **BCA**, 030.18.01.02.13.53.20.
[151] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s 74.

1928'de yaptığı açıklamada, Türkiye'nin İngiltere ve Irak ile ilişkilerinin, Ankara Antlaşması'nın imzalandığı tarihteki durum göz önüne alındığında çok iyi olduğunu söylemişti.[152] İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Russel Clerk de Türk Dışişleri Bakanının iki ülke ilişkilerinin yakınlaşmasını destekleyen tarafta olduğunu belirtmişti. Ayrıca İngiliz Büyükelçiliğinin Ankara'ya tamamen taşınmasında çok önemli bir diplomatik girişim olan, İngiliz Kralı'nın Ankara'da düzenlenen yaş günü partisinde Tevfik Rüştü Bey'in İngiliz Akdeniz Filosunun İstanbul'a bir ziyarette bulunması yönünde yaptığı teklife de dikkat çekmiş ve bunun gerçekleştirilmesi konusunda çarpıcı bir başarı elde ettiğini ifade etmişti.[153]

Bunun üzerine, 1923 yılı Aralık ayında İngiliz işgal gemilerinden H.M.S. Ceres'in İstanbul'u terk etmesinden altı yıl sonra, 12 Ekim 1929 tarihinde, İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral Frederick Field komutasında bir savaş gemisi (H.M.S. Queen Elizabet) ve bir uçak gemisi (H.M.S. Courageous) ile destroyerlerden (Wild Sawn, Veteran, Wanderer, Bryony) oluşan filo[154], *"barış misyonu, Türk Hükümeti'nin daveti ve Türk halkına iyi dilekler ile"* tekrar gelmişti.[155] İngiliz Amiral, Queen Elizabeth zırhlısında yerli ve yabancı basına verdiği demeçte *"kumandası altındaki filonun bu ziyaretinin aslında mükemmel olan Türk-İngiliz ilişkilerini daha ziyade iyileştireceği ve iki ülke arasındaki geleneksel dostluğu da sağlamlaştıracağı beklentisinde olduğunu"* söylemişti. İki ülkenin denizcilikte sürekli iyi ilişkiler içinde olduğunu ayrıca eklemişti.[156]

---

[152] Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002, s. 157- 161.

[153] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 16, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye yıllık raporu; Elif Uyar, **Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007, s. 61-62.

[154] Bkz. **Miliyet Gazetesi**, 8, 10, 12 Ekim 1929, Sayı: 1313, 1315, 1317, s. 1, 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10, 13 Ekim 1929, Sayı: 2963, 2966, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 9, 11-13 Ekim 1929, Sayı: 3948, 3950-3952, s. 1, 2, 1, 1,2. Milliyet Gazetesi'nde Amiral Field ile ilgili verilen bilgiler ziyaretin önemini gösterir niteliktedir: *"...Amiral Field, İngiliz bahriyesinin en yüksek zabitidir. Yani Atlantik ve Pasifik okyanusları ve şimal denizi donanmalarını kumandanları, rütbe ve kıdem itibariyle Amiral Field'ten daha aşağıdadırlar. Amiral Field, gelecek Haziranda İngiltere'nin bahriye Lortluğu mevkiine geçecektir. İngiltere'nin bahriye nazırlığı siyasî bir vazife olduğundan bahriye Lordu umum deniz kuvvetlerinin başı demektir..."*. Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 10 Ekim 1929, Sayı: 1315, s. 1.

[155] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 16, 23 Eylül, 5 Ekim 1929, Sayı: 1924, 1931, 1943, s. 1, 2, 1, 2.

[156] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1318, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 2967, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 3953, s. 1,2.

Amiral Field resmî ziyaret için geldiği İstanbul'da zamanının çoğunu seremonilerle geçirmiş; üst düzey Türk Deniz Kuvvetlerine, İstanbul Valiliğine, Üçüncü Ordu Komutanlığına ziyaretlerde bulunmuştu[157] 13 Ekim 1929 tarihinde Ankara'ya gitmiş[158] ve ertesi gün Ankara'da Kabine Üyeleri ve Dışişleri Bakanını ziyaret etmişti. Daha sonra ise İngiliz Büyükelçisi Clerk'in de hazır bulunduğu ve 80 dakika süren bir görüşme Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirilmişti.[159]

Üç günlük Ankara ziyaretinden sonra tekrar İstanbul'a dönülmüştü.[160] İngiliz Büyükelçi Clerk'in resmî ziyaretin en önemli olayı olarak belirttiği havacılık gösterileri, uçak gemisi Courageous'un subayları tarafından 18 Ekim sabahı ve 19 Ekim'de yapılmıştı. İlk gün 30 İngiliz uçağı İstanbul semalarında, Pera'da akrobasi gösterileri düzenlemiş; uçaklar merkezde kusursuz bir ay yıldız şekli çizmiş ve tam bir tur yapmışlar; meraklı halk tarafından da izlenmişti.[161] Bir gün sonra sabah ikinci gösteriler yapılmış, öğleden sonra İstanbul Valisi çay partisi vermişti.[162] Türk kıyafetleri sergisi yapılmış, Anadolu Halk müzikleri çalınmıştı. Programın son günü olan 20 Ekim'de ise, filonun İstanbul'a geldiği gün akşam havanın bozması ve yağmur nedeniyle Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na konamayan çelenk[163], yapılan bir seremoni ile konmuştu.[164]

---

[157] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 1, 3; **Milliyet Gazetesi**, 12, 13 Ekim 1929, Sayı: 1317, 1318, s. 1, 1,4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 2967, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 3953, s. 1.

[158] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 1952, s. 1, 2; **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 1319, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Ekim 1929, Sayı: 2968, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 3953, s. 1.

[159] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 15, 16 Ekim 1929, Sayı: 1953, 1954, s. 1, 2; 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1929, Sayı: 1320, s. 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Ekim 1929, Sayı: 2968, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 15 Ekim 1929, Sayı: 3954, s. 2.

[160] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1929, Sayı: 1956, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 17 Ekim 1929, Sayı: 1322, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 16 Ekim 1929, Sayı: 2969, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 16, 17 Ekim 1929, Sayı: 3955, 3956, s. 2, 1,2.

[161] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 1957, s. 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 1324, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 2973, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 3958, s. 1.

[162] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ekim 1929, Sayı: 1958, s. 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20 Ekim 1929, Sayı: 2973, s. 1.

[163] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 1952, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 21 Ekim 1929, Sayı: 1326, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı: 3953, s. 1.

[164] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 512-516, Belge No. 129, F.O. 371/13828/E.5546; F.O. 424/27, p.76-78, No. 66, 23 Ekim 1929, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk'en Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a yazı; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 55-56, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk'en Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a 1929 yılı Türkiye yıllık raporu. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 21

Havacılık gösterileriyle, İngiliz bahriyelileri ve Türk spor kulüplerinin çeşitli spor dallarındaki karşılaşmaları da bu ziyaretin siyasi ve askerî yönlerinin dışında sosyal bir yönü olması açısından dikkat çekici olmuştu.

Filonun İstanbul'a gelişinin ertesi günü, Taksim Tenis Kulübü'nde İngiliz subaylar ile kulüp sporcuları arasında bir tenis maçı yapılmasına karar verilmiş fakat hava muhalefeti nedeniyle ertelenmişti.[165] İlerleyen günlerde, Moda Tenis Kulübünde de tenis maçları Türk ve İngiliz ekipleri arasında gerçekleştirilmişti.[166] 18 Ekim'de ise İstanbul Şampiyonu Galatasaray Kulübü[167] ile İngilizler arasında bir futbol karşılaşmasının Taksim Stadyumu'nda yapılmasına karar verilmişti. İngiliz bahriyelileri de maç öncesinde Dolmabahçe'ye idmana çıkmıştı. Galatasaray takımının çeşitli nedenlerle eksik olması dolayısıyla Beşiktaş takımından oyuncular alınarak maça hazırlanılmıştı. Maç sonucunda Galatasaray İngilizlere 5-2 skorla yenilmişti.[168] Başka bir spor müsabakası ise 19 Ekim Cumartesi günü Galatasaray Kulübü ile İngiliz bahriyeli boksörleri arasında Fransız tiyatrosunda yapılmıştı. Gazetelerde, mütareke yıllarından beri yabancı boksörlerle karşılaşmayan Türk sporcuları için bu maçların iyi bir fırsat olacağı değerlendirmesi yapılmıştı.[169] Öte yandan Galatasaray Kulübü, Oxford Üniversitesine bağlı Trinity College'in futbol şubesi Genel Sekreterliği tarafından 1930 yılı içinde İngiltere'de futbol karşılaşması yapmak üzere davet edilmişti. Gönderilen mektupta, Galatasaray'ın İngiltere'de futbol karşılaması yapacak ilk Türk takımı olduğu, bunun da iki ülke gençleri arasında spor ve kültür dostluğu açısından memnuniyet verici bir durum yarattığı ifadelerine yer verilmişti. Galatasaray Kulübü adına bu işle meşgul bir kişinin basına verdiği demeçte, İngiltere'ye tam ve hazır bir kadro ile gitmek istediklerini, lig

---

Ekim 1929, Sayı: 1959, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 21 Ekim 1929, Sayı: 1326, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Ekim 1929, Sayı: 2974, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 21 Ekim 1929, Sayı: 3960, s. 2. İstanbul ziyareti öncesinde İngiliz filosuna ait birer adet zırhlı, yat ve torpidonun Gökçeada'ya gelişi ile ilgili bkz. **BCA**, 030.10.234.576.28.

[165] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1929, Sayı:1319, s. 1.

[166] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 1957, s. 4.

[167] **Milliyet Gazetesi**, 14 Haziran 1929, Sayı: 1197, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 14 Haziran 1929, Sayı: 3831, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Haziran 1929, Sayı: 1830, s. 4.

[168] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16-19 Ekim 1929, Sayı: 1954-1957, s. 4; 1; 4; 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 14, 15 Ekim 1929, Sayı: 1319; 1320, s. 1, 2.

[169] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1929, Sayı: 1957, s. 4; **Milliyet Gazetesi**, 20 Ekim 1929, Sayı: 1325, s. 2.

maçlarının ortasında olduğu bir dönemde bunun mümkün olamayacağını, seyahatin ileri bir tarihte yapılmasını temin etmeye çalışacaklarını belirtmişti.[170]

İngiliz Büyükelçi Clerk yapılan ziyaretle ilgili yaptığı değerlendirmede; ziyaretin dış görünüşü ile başarılı olduğunu, Cumhurbaşkanı ve diğer Türk yetkililerin Amiral'e konukseverlik gösterdiğini, yakın davranışlarda bulunduğu ve dostluk yolunda ileri bir adım atıldığını ifade etmişti. Fakat İngiltere'nin, Türklerin tam güvenini henüz kazanamadığına, Türkiye'ye tam güven verebilmek ve gerçek dostluk kurabilmek için zamana ihtiyaç olduğuna dikkat çekmişti.[171]

Bu ziyaret nedeniyle İngiliz Daily Telegraph Gazetesi'nin yayınladığı haberlerde iki ülke arasında bir antlaşma yapılacağı yönünde ifadeler yer almıştı. Gazete, filonun ziyaretinin hemen ardından, Türkiye ile İngiltere arasında bir dostluk antlaşması yapılması için görüşmelerin başladığına değinmişti.[172] Aynı gazetede birkaç gün sonra yayınlanan başka bir haberde Amiral Field'ın ziyareti ve faaliyetleri de aktarılmıştı. Ayrıca Türk Boğazlarıyla ilgili tarihi süreçten bahsedilmişti. Ardından da yapılacağı belirtilen antlaşmanın, savunma veya saldırıya yönelik bir iş birliği olmayacağı, Doğu Avrupa barışını takviye etmeyi amaçladığı belirtilmişti. Türk basınında, Ankara'dan bu konuda bir bilginin gelmediği bildirilmiş ve İngiltere ile bir dostluk antlaşmasının imzalanmasına olumlu bakıldığı, fakat İngiltere'nin bu gibi antlaşmalar yapma alışkanlığı olmadığının anlaşıldığı şeklinde yorumlanmıştı.[173]

İngiliz filosunun İstanbul'a gelişinin üzerinden daha bir yıl bile geçmeden, İngiltere'nin Akdeniz Filosu gemilerinden, Tuğamiral Arthur John Davies komutasındaki H.M.S. Curacoa adlı kruvazör iki destroyer eşliğinde Köstence'ye giderken, 18 Ağustos 1930 tarihinde kısa bir ziyaret için İstanbul'a uğramıştı.[174] Türk yerel yönetimi klasik ziyaret töreni yapmış ve çok samimi davranışlarda

---

[170] **Milliyet Gazetesi**, 7 Ocak 1930, Sayı: 1403, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1930, Sayı: 4038, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8 Ocak 1930, Sayı: 3052, s. 1.

[171] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. CXXXVIII-CXXXIX, 516-518, Belge No. 130, F.O. 424/271, p.79-80, No. 67, 23 Ekim 1929, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Geroge R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[172] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ekim 1929, Sayı: 1953, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 18 Ekim 1929, Sayı: 3957, s. 1.

[173] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1929, Sayı: 1955, s. 4; **Akşam Gazetesi**, 18 Ekim 1929, Sayı: 3957, s. 1.

[174] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Ağustos 1930, Sayı 3267, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ağustos 1930, Sayı: 2256, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 18 Ağustos 1930, Sayı: 4257, s. 1.

bulunmuştu.[175] Filonun diğer gemileri de Gökçeada ve Marmaris'i ziyaret etmişti. Fakat Türk Hükümeti, İngiliz gemilerinin Bodrum'a girişine izin vermemişti. İngiliz Büyükelçi George Clerk, İstanbul'da yapılan karşılamada dostluk gösterisinde bulunulmasının, Türk Millî Savunma Bakanlığının izin konusunda uzlaşmayı reddeden tavrını telafi ettiği ifade etmişti.[176]

İngiliz Amiral Davies Romanya'ya gitmeleri yönünde çıkan haberlerde, İngiltere'nin Karadeniz'de denizcilik üssü kuracağının belirtilmesini tekzip etmişti. Amiral böyle bir denizcilik üssü kurmanın uluslararası antlaşmalara aykırı olduğunu belirtmiş ve Romanya'ya sadece ziyaret amacıyla gittiklerini belirtmişti.[177]

Amiral Davies aynı gün İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, kısa duraklaması esnasında kendisine Türk mahallî makamları tarafından gösterilen nezaket ve her türlü kolaylıklardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne minnettar olduğunu belirtmiş ve Cumhurbaşkanı'na saygılarını sunmuştu.[178]

Bu ziyaret sonrasında İngiliz Hükümeti, Türk donanmasını Kasım ayı içinde Malta'ya davet etmişti. Verilen cevapta ziyaret için donanmanın yeterli olmadığı fakat gelecek sene sonbaharda gerçekleştirilmesinin ümit edildiği belirtilmişti.[179]

---

[175] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1930, Sayı: 2257, s. 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19, 20 Ağustos 1930, Sayı 3269, 3270, s. 3, 3; **Akşam Gazetesi**, 19 Ağustos 1930, Sayı: 4258, s. 1.

[176] **BCA**, 030.10.234.576.28; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 155, 183, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişler Bakanı A. Henderson'a 1930 yılı Türkiye yıllık raporu.

[177] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1930, Sayı: 2258, s. 1. Bu dönemde Baltık Denizi'ndeki en önemli Rus gemilerinin Sivastopol'a getirilerek Karadeniz'deki Rus donanmasının önemli oranda takviye edilmesi, Romanya'yı endişeye sevk etmişti. Bunun üzerine Romanya, Karadeniz sahilinde büyük bir denizcilik üssü kurmaya karar vermiş ve planlarını hazırlamayı İngiliz Amiral Henderson'un başkanlığında bir İngiliz heyetine vermek istemişti. Yapılan planlardan sonra rapor Romanya Hükümetine verilmiş, bu faaliyetler için Köstence seçilmişti. Bu nedenlerle İngiltere ile Romanya iyi ilişkiler kurulmuş ve yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştı. Romanya Küçük İtilaf'a dâhil olmasına, Fransa ve İtalya ile sıkı dostluğu olmasına rağmen kendisini güvende hissetmemiş ve İngiltere ile ilişkilerini artırma yolunu seçmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1930, Sayı: 2259, s. 2.

[178] **BCA**, 030.10.200.366.8.

[179] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 183, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılı Türkiye yıllık raporu. 12 Ekim 1929 tarihinde İstanbul'a gelen İngiliz filosu komutanı Amiral Field basın mensuplarına verdiği demeçte yaptığı ziyaretin, Türk donanmasının Malta'daki İngiliz Deniz Kuvvetlerinin ziyareti gibi bir netice vereceğini ümit ve temenni ettiğini belirtmişti. Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 16 Ekim 1929, Sayı: 1321, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 17 Ekim 1929, Sayı: 3956, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1929, Sayı: 1955, s. 4. Türk basınında çıkan haberlerde Yavuz zırhlısının Malta'ya yapacağı ziyaretle ilgili farklı tarihler verilmişti. Milliyet Gazetesi'nde çıkan bir habere göre, Yavuz'un 1930 Mayıs ayı sonunda gideceği belirtilirken; Cumhuriyet Gazetesi'nde daha sonra yayımlanan habere göre 1930 sonbaharında gidileceğine değinilmişti. **Milliyet Gazetesi**, 8 Mart 1930, Sayı: 1463, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Temmuz 1930, Sayı: 2235, s. 1.

1931 yılı Mart ayında Türk Dışişleri Bakanı, İngiliz Maslahatgüzar Morgan'a, Türk filosunun Malta'ya ziyaretiyle ilgili kararın verildiğini, en geç 1932 yılı Mayıs ayından önce yapılacağını ümit ettiğini söylemişti. Eğer mümkün olursa 1931 yılı içinde gerçekleştirilmesini istediğini ancak İtalya'ya sipariş verilen gemilerin teslimatındaki altı haftalık gecikmenin ziyaretin gecikmesinin asıl nedeni olduğunu belirtmişti. Ayrıca Dışişleri Bakanı, yeni Türk filosunun ilk yurt dışı ziyaretinin İngiltere'ye yapılacak olmasından mutluluk duyduğuna vurgu yapmış ve Malta ziyaretinden sonra İtalya ve Sovyet Rusya limanlarına da gidileceğine değinmişti.[180] Fakat bu ziyaret 1931 yılı sonuna doğru, ekonomik nedenler dolayısıyla ertelenmişti.[181]

Öte yandan 1931 yılında İngiliz donanmasına ait gemilerin Çanakkale'yi ziyaret etmeleri için görüşmeler yapılmıştı. Önceki yıllarda genellikle ziyaret edilen yerlerin çoğunun gezilmesine Türk Dışişleri Bakanlığının bir itirazı olmamıştı. Fakat Türk Genelkurmay Başkanlığı avlanmak amacıyla subayların karaya çıkmasına izin verilmeyeceğini bildirilmişti. Bu durum İngilizler tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştı. Sonuç olarak, Gelibolu Yarımadası'ndaki mezarları görmek üzere İngiliz Donanma askerlerinin ve subaylarının geleneksel ziyarette bulunmalarına izin verilmiş, fakat yıl boyunca İngiliz askerleri Türk limanlarına çağrılmamıştı.[182]

1932 yılında ise İngiliz donanmasına ait Curacoa, Colombo, Curlew, Ceres ismindeki gemiler ile Rover denizaltısı, Karadeniz limanlarına yapacağı ziyaret öncesinde, 16 Eylül sabah 7.00'de İstanbul'a gelmişti. İngiliz donanması, İngiliz Başkonsolosu eşliğinde İstanbul Valisi ve askerî heyet tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştı. Daha sonra İngiliz Donanma Komutanı Tuğamiral Francis William Loftus Tottenham[183] Dolmabahçe Sarayı'na gitmiş ve Cumhurbaşkanlığı resmî defterini imzalamıştı. Resmî ziyaretlerin ardından, İngiliz subaylar şehir gezisine

---

[180] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 214, Belge No. 77, F.O. 424/274, p. 62, No. 31, 28 Mart 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[181] **A.e.**, s. 319, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılı Türkiye yıllık raporu.

[182] **A.e.**, s. 319, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılı Türkiye yıllık raporu.

[183] İngiltere'nin en genç Amirali olan Tottenham, 1908 yılında Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin ıslahı için gelen Amiral Gambel ile ilk defa İstanbul'a gelmişti. Binbaşı ve Kaymakam rütbeleri ile topçu birliklerine eğitim vermiş; bu nedenle Denizci Topçu Birliklerinde görev alan subayların birçoğu Tottenham'ın öğrencisi olmuştu. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ekim 1932, Sayı: 3023, s. 3.

çıkmış ve yerel konukseverlikle karşılaşmış, her yerde dostluk görmüş ve herhangi bir gösteri ile karşılaşmamıştı. Filo daha sonra da Karadeniz'e geçmişti.[184]

Burada dikkat çekici bir gelişme protokol konusunda yaşanmıştı. İngiliz Büyükelçisi George Clerk, amiral bayrak gemisi Curacoa'nın İstanbul'a ulaştığında Türk Bayrağını 21 pare top atışı ile selamladığını fakat, Türk topçularının buna 11 pare atış ile cevap verdiği bildirmişti. Bu konuda İstanbul Valisi General Rüştü Paşa yaptığı açıklamada, Türk topçusunun İngiliz Bayrağını selamlamak üzere yapmış olduğu diğer 10 atışın hem mesafenin çok uzak hem de havanın aşırı rüzgârlı olması ve diğer 10 top atışın rüzgâr almayan taraftan yapılmış olması nedeniyle duyulmadığını ifade etmişti. İngiliz Büyükelçi ise yapılan açıklamayı tatmin edici bulmuştu. İngiliz gemisi İstanbul'dan ayrılması sırasında Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa 21 pare top atışıyla selamlanmış ve Selimiye Kışlası'ndan da 21 pare top atışı yapılmıştı. Bu işlemin usullere göre yapılmış olmasıyla sorun tatmin edici bir çözüme kavuşturulmuştu.[185]

b. İngiliz Kraliyet Ailesi'nin Türkiye Ziyareti

Türk-İngiliz ilişkilerinde bir başka önemli dönüm noktasını İngiliz Kraliyet ailesinin ziyareti teşkil etmişti. Bu ziyaret, İngiltere Kraliçesi'nin kardeşi ve İngiltere'nin eski Güney Afrika Genel Valisi ve Başkomutanı Athlone Kontu, eşi Kral'ın yeğeni Majesteleri Prenses Alice ve kızı Lady May Cambridge'in Filistin ve Suriye'den İngiltere'ye giderken, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'ye davet edilmeleri üzerine yollarını değiştirerek Ankara'ya gelmeleri ile gerçekleşmişti.[186]

---

[184] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15, 17 Eylül 1932, Sayı: 3003, 3005, s. 2, 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Eylül 1932, Sayı: 4014, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 16, 17 Eylül 1932, Sayı: 5006, 5007, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 1932, Sayı: 2372, s. 1, 6; Elif İlhan, **İngiliz Büyükelçi Sir G. Clerk'a Göre 1932 Yılı Türkiyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s. 58. İngiliz Filosu 5 Ekim 1932'de Karadeniz'den geri gelmiş ve Çanakkale'den geçerek ayrılmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ekim 1932, Sayı: 3023, s. 3.

[185] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 370-371, Belge No. 146, F.O. 424/277, p.17, No. 16, 18 Eylül 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

[186] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 224, Belge No. 89, F.O. 371/15379/E.2330, F.O. 424/274, p. 75-76, No. 39, 29 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 16 Nisan 1931, Sayı: 3504, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Nisan 1931, Sayı: 2495, s. 1, 4.

İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan, Mustafa Kemal Paşa'nın Athlone Kontu'nu kabul etmeyi beklediğini ve Türk Hükümeti'nin Lord'u Ankara'ya getirmek için sınıra özel heyet göndermeye hazırladığını İngiltere Dışişleri Bakanlığına belirtmiş; Lord'un Ankara'ya ne zaman geleceği hakkında bilgi istemişti.[187] Gelen cevapta, Lord Athlone'un Ankara'da kalış süresinin kısa olacağı, gelişinin de 23 veya 24 Nisan'da gerçekleşeceği bilgisi verilmişti.[188]

Bu arada Büyükelçi George Clerk, Türk Hükümeti'nin yapılacak bu ziyarete önem verdiğini ve bunun için ayrıntılı bir program[189] hazırladığını Kont Athlone'a bildirmişti. Bu ziyarete maruz bırakıldığı için kendisinden özür dileyerek yapacağı fedakârlığın siyasi bakımdan yarar sağlayacağını umduğunu, bunun da ziyaretin etkisine bağlı olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca program taslağı hakkında da bilgi vermiş; bunu kabul ederse sınıra geleceği tarih ile ilgili bilgi verilmesini de istemişti.[190]

İngiliz Maslahatgüzarı da Toros Treni'ne özel vagon eklenemeyeceği için Lord'un önce İstanbul'a gelmesini ve Haydarpaşa'dan kalkacak trene eklenen özel vagonla Ankara'ya gitmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Ayrıca bu ziyaretin bayrama denk gelmesine itiraz edilmediğini de ifade etmişti.[191]

Kont Athlone ise Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Ankara'yı ziyaret için yaptığı nazik daveti şükranla kabul ettiğini bildirmişti. 22 Nisan 1931'de Halep'ten ayrılarak Yenice, Eskişehir güzergâhı ile ayın 24'ünde Ankara'ya varılacağını, 25 Nisan akşamı ise İstanbul'a hareket edilmesi gerektiğini Büyükelçi Clerk'e söylemişti. 26-29 Nisan tarihlerinde de İstanbul'da kalıp kalamayacağını sormuştu.[192]

Ziyaretle ilgili önemli bir gelişme ise Türkiye Cumhurbaşkanı'nın İngiliz Büyükelçiliğindeki akşam yemeğine katılacağını bildirmesi olmuştu. İngiliz Dışişleri

---

[187] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 212, Belge No. 75, F.O. 371/15379/E.1534, 25 Mart 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı.
[188] **A.e.**, s. 214-215, Belge No. 78, F.O. 371/15379/E.1558, 30 Mart 1931, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'a telgraf.
[189] **BCA**, 030.10.234.577.5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Nisan 1931, Sayı: 2501, s. 2.
[190] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 215, Belge No. 79, F.O. 371/15379/E.1558, 31 Mart 1931, İngiltere Dışişleri Bakanlığından Kudüs Yüksek Komiserine telgraf.
[191] **A.e.**, s. 216, Belge No. 81, F.O. 371/15379/E.1656, 31 Mart 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan Dışişleri Bakanlığına telgraf.
[192] **A.e.**, s. 217, Belge No. 82, F.O. 371/15379/E.1656, 2 Nisan 1931, Filistin Yüksek Komiseri'nden, Koloniler Bakanına telgraf.

Bakanlığı ise Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı elçiliklerin faaliyetlerine katılmama kuralını, 1926 yılında Sovyet Büyükelçiliğinin açılışına[193] katılmasından beri ilk defa bozduğuna dikkat çekmiş; olayın önemine vurgu yapmıştı.[194]

Ziyaretin planlanmasının ardından İngiliz Heyet, Türkiye-Suriye sınırına gelmiş ve Türk resmî görevliler tarafından karşılanmıştı. Heyet, Konya'da kendilerine tahsis edilen Cumhurbaşkanlığı özel treni ile, Konya Valisi ve misafirlerin mihmandarlığına tahsis edilen Türkiye Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdür Yardımcısı Kadri Rıza Bey ile Konya'yı gezdikten sonra, 24 Nisan'da Ankara'ya gelmiş; Cumhurbaşkanlığı temsilcileri, Dışişleri Bakanı ve kalabalık bir heyet tarafından karşılanmıştı[195]. İngiliz heyet Cumhurbaşkanı'nın konuğu olarak Ankara Palas'a yerleşmişti. Lord Anthlone, gelişinin hemen ardından, İngiliz Büyükelçi George Clerk ile birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişti. Kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı, Lord'a iade-i ziyaret gerçekleştirmişti. Bu görüşme Cumhurbaşkanı'nın tercümanı ve maiyeti olmadan, ilkinden farklı olarak, daha dostça ve güler yüzlü bir şekilde geçmişti. Akşam Türk Dışişleri Bakanı'nın Lord ve heyeti onuruna verdiği yemeğe[196] Cumhurbaşkanı, kabine üyeleri ve eşleri, İngiliz Elçiliği yetkilileri de katılmıştı. Yemeği kordiplomatiğin de katıldığı resepsiyon izlemişti. Ertesi gün de İsmet Paşa 40 kişilik bir öğle yemeği vermişti. Ardından da Lord ile heyetindekilerin hayran kaldığı Gazi Çiftliği'ne bir gezi yapılmıştı. Aynı gün akşam İngiliz Büyükelçisi Clerk, Büyükelçilikte bir yemek vermiş ve daha önce de belirtildiği gibi Cumhurbaşkanı uzun bir aradan sonra ilk defa yabancı bir büyükelçilikte verilen davete katılmış, İngiltere'ye karşı dostça duygularını ifade etmişti.

Lord Athlone'un ziyaretindeki bu gelişmeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından çok olumlu karşılanmıştı. Hatta bu ziyaretin anlamlı siyasi etkileri

---

[193] 19 Nisan 1926 tarihinde Sovyet Büyükelçiliğinin yeni binasının Ankara'daki açılışı ve gelişmeleri için bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (Ocak 1926-Aralık 1929), s. 23-24, Belge No: 11, F.O. 424/264, p.65, No.72, 20 Nisan 1926, İngiliz Büyükelçi R. Lindsay'den İngiltere Dışişleri Bakanı A. Chamberlain'e yazı.

[194] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 217, Belge No. 83, F.O. 371/15379/E.1671, 15 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan Dışişleri Bakanlığına telgraf.

[195] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 23, 24 Nisan 1931, Sayı: 2501, 2502, s. 2, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Nisan 1931, Sayı: 3513, s. 3.

[196] Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.19.28.17.

olacağına dikkat çekilerek, Türkiye ile samimi ilişkilerin kurulmasında önemli bir adım atıldığına işaret edilmişti.[197]

Ziyaretin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış yıl dönümü ve çocuk bayramı ilgili kutlamaların yapılacağı haftada[198] ve ayrıca Lord'un Ankara'ya gelişi, karşılanışı ile kendisine verilen davetin 24 Nisan'da Türkiye Genel Seçimlerinin ikinci turunun[199] yapıldığı önemli bir günde gerçekleştirilmesi, dikkate alınması gereken başka bir yönü olmuştu.

Ziyaretle ilgili başka bir ayrıntı ise Times gazetesine tarafından okurlarına verilmişti. Gazete, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, Athlone Kontu ile Prenses Alice'e gümüş çerçeveli bir resmini ve Nutuk'un İngilizceye tercüme edilmiş bir nüshasını hediye ettiğini bildirmişti.[200]

Ankara'daki görüşmelerin tamamlanmasının ardından Lord Athlone ve yanındakiler 26 Nisan'da İstanbul'a hareket etmiş; Cumhurbaşkanlığı ve Hükümet yetkilileri ile kalabalık bir halk kitlesi tarafından uğurlanmıştı.[201] Heyet, 27 Nisan sabahı İstanbul'a ulaşmıştı.[202] Lord ve beraberindekiler 30 Nisan'da ise Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştı.[203]

Bu ziyaretin, sadece Türk-İngiliz ilişkilerini değil, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerini[204] ve Batı ittifakına yöneliş sürecini de etkileyeceğini ilerleyen tarihlerde meydana gelen olaylar göstermişti.

---

[197] **BCA**, 030.10.234.577.5; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 223-226, Belge No: 88-89, F.O. 371/15379/E.2214, 27 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanlığına telgraf; F.O. 371/15379/E.2330, F.O. 424/274, p. 75-76, No. 39, 29 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25, 26 Nisan 1931, Sayı: 2503, 2504, s. 3, 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26, 27 Nisan 1931, Sayı: 3514, 3515, s. 1, 1. Bu gelişmelerin genel bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 290, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

[198] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Nisan 1931, Sayı: 2501, s. 1.

[199] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 229-230, Belge No: 91, F.O. 424/274, p.78-79, No.41, 30 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Nisan 1931, Sayı: 2502, s. 1.

[200] **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Mayıs 1931, Sayı: 2503, s. 4.

[201] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Nisan 1931, Sayı: 2505, s. 1, 4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27, 28 Nisan 1931, Sayı: 3515, 3516, s. 1, 1.

[202] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1931, Sayı: 2506, s. 1.

[203] **Akşam Gazetesi**, 2 Mayıs 1931, Sayı: 4508, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Mayıs 1931, Sayı: 3517, s. 1.

[204] İngiliz Büyükelçi Clerk, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği Lord Athlone'un ziyaretinin siyasal önemini vurgulayan yazısında, Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olduğunu

Bu bağlamda, Sovyet Dışişleri Komiseri M. Litvinov'un 1931 yılı Mart ayında belli belirsiz şekilde ayarlanan Türkiye ziyareti, Athlone Kontu ve beraberindekilerin çarpıcı Ankara ziyaretinden sonra ise özelikle Sovyet Rusya açısından kesinlikle zorunluluk hâline gelmiş ve 27-30 Ekim 1931 tarihleri arasında gerçekleştirilmişti. George Clerk bu konuda yaptığı değerlendirmede, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü dönem ilk açılışını yaparken Litvinov'un yaptığı ziyarete atıfta bulunarak "*Türkiye'nin harika arkadaşı Sovyet Rusya"* ifadesinden sonra milletvekillerinin tamamen sessizlik içinde dinlediklerini, normal şartlarda bu durumda alkış fırtınası kopması gerektiğini ifade etmişti. Ayrıca Sovyet Rusya, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile yakın ilişkisini onaylamadığı gibi, bu konuda aldığı cevabın Litvinov'u tatmin etmediğini de eklemişti. Litvinov'un bu ziyaretten memnun kalmadığını belirtmesine rağmen Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinde ciddi bir zayıflamadan da söz edilemeyeceğini sonuç olarak belirtilmişti. Litvinov'un, Türkiye'nin kesinlikle Sovyetlerin kontrolünde olmadığını anladığına da dikkat çekmişti.[205]

3. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Irak Faktörü

Türkiye, İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Antlaşma ile Türkiye, Misâk-ı Millî'den ve *"barışın yüce menfaatleri uğruna fedakârlıkta bulunarak"*, güneydoğu sınırını kesin olarak çizilmesini sağlamış, İngiltere ile olan en önemli anlaşmazlığını çözüme kavuşturmuştu.[206]

---

göstermek için bu ziyareti fırsat bildiğine çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türk Hükümeti'nin, barış uğrunda Avrupa'daki Büyük Güçlerden sadece İngiltere ile beraber çalışmak arzusunda olduğuna, aynı İngiltere'nin olduğu gibi, bundan başka, Rusya korkusunun da hızla arttığına, Mustafa Kemal Paşa'nın uzak görüşlü olduğuna değinmişti. Kanaatinin Lord Athlone'a gösterilen sıcaklığın arkasında bunların olduğu, fakat Türk Genelkurmayının, yakın geçmişteki düşmanlarına kuşkuyla bakmayı sürdürdüğünü de eklemişti. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. CXII, 226-229, Belge No. 90, F.O. 424/274, p. 76-78, No.40, 29 Nisan 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[205] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 271, Belge No. 119, F.O. 424/275, p. 62-65, No.33; F.O. 371/15378/E.5545, 1 Kasım 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Clerk'ten Dışişleri Bakanı Marki Reading'e yazı. Yine aynı şekilde 1931 yılı Türkiye yıllık raporunda o yıl içinde yapılan ziyaretler sıralanmış, Litvinof'un ziyaretinin belirtilmesi sırasında, *"diğer ziyaretlerle karşılaştırıldığında Sovyet Rusya'nın bu ziyaretinin şüphesiz coşkusuz geçtiği"* belirtilmişti. **A.e.**, s. 288, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

[206] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 320; Ömer Kürkçüoğlu, "Türk-İngiliz İlişkileri 1920'lerden 1950'lere", **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, 1985, s.79; Nevin Yazıcı, **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s. 264.

Türkiye, Musul'u almak yerine, bağımsız Irak'ın kurulmasını kendi güvenliği açısında tercih ettiğini belirtmişti.[207] Musul, İngiliz manda yönetimi altındaki Irak'a bırakılmıştı. İngiltere de Irak'taki manda yönetimini yirmi beş yıl daha uzatmıştı.[208] Bu durum, antlaşmadan artakalan sorunların ve Türkiye ile Irak arasındaki yeni ilişkilerin İngiltere'nin etkisinde gelişeceğini göstermişti. Nitekim, Irak Yüksek Komiseri Henry Dobbs'un 15 Kasım 1926'daki Türkiye ziyareti ve özellikle 21 Kasım 1926 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı başarılı görüşmeler, Türkiye ile Irak'ın dostluğa dayalı ilişkilerinin temelini oluşturmuştu. Ayrıca Türk-İngiliz ilişkilerinin yapılandırılmasında çabaların sürmekte olduğunu göstermişti.[209]

a. Türkiye - Irak Sınır Komisyonu ve Çalışmaları

Türkiye-Irak sınırının belirlenmesi için Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmeler ile konferanslar sonuç vermemiş, Milletler Cemiyeti'nin saptadığı "Brüksel Hattı" doğrultusunda, 5 Haziran 1926 tarihli 'Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması' ile Türkiye'nin Irak sınırı çizilmişti.[210]

Bu Antlaşma'nın 3. maddesi ile birinci maddesinde tanımlanan sınır çizgisini toprak üzerinde işaretlemek üzere bir Sınır Çizim Komisyonu kurulmasına karar verilmişti. Bu Komisyon; Türk Hükümetince atanacak iki ve İngiltere ile Irak Hükümetlerince atanacak iki yetkili temsilci ile kendisi kabul ederse, İsviçre Cumhurbaşkanınca atanacak İsviçre uyruklu bir başkandan oluşacaktı. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu Antlaşma'nın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde toplanacaktı.

Ayrıca Antlaşma'nın 6-13. maddeleri ile yağmacılık ya da eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesini sağlamak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk

---

[207] Tahir Kodal, **Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 418.
[208] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, s. 320; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 261.
[209] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 89-93, Belge No. 28, F.O. 424/265, p.50-52, No.46, F.O. 371/11557/E.6677, 24 Kasım 1926, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, s. 322-323; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 263-264.
[210] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, (Çeviren: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, 3. bs., s. 3; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 318.

ilişkilerini sürdürmek üzere, zaman zaman Türkiye ve Irak Hükümetlerinde karşılıklı olarak atanacak eşit sayıda memurlardan oluşan bir Sınır Komisyonu [Daimî Sınır Komisyonu] kurulmasına hükmedilmişti. Bu komisyonun en az altı ayda bir kez, gerekirse daha çok toplanması, ikinci kesimde anılan hükümlerin ve ilgili sınır bölgeleri memurlarınca üzerinde anlaşma sağlanamayan her türlü sınır sorunlarının çözümü için görevli olmasına karar verilmişti.[211]

Bunun üzerine, Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinin ardından, iki ay içinde ilk toplantısını Zaho'da yapması kararlaştırılan Komisyon, Türkiye ve Irak Delegelerinin 18 Ekim 1926 tarihinde bir araya gelmesiyle; özellikle sınırın her iki yakasını da yağmalayan eşkıyalar, aşiretlerin sınır aşmaları, ortak sınırın çizilmesi, sınır olayları hakkında önemli kararlar almıştı. Komisyon'un ikinci toplantısı ise Türk tarafında, Cizre'de yapılmıştı.[212]

1928 yılı Mayıs ve Kasım aylarında Daimî Sınır Komisyonu toplantıları yapılmaya devam edilmişti. Bu süre içerisinde Türkiye, sınır ihlalleri ile ilgili şikâyetlerini İngiltere'ye iletmişti. Fakat bunların yıl içinde artması üzerine Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey aracılığıyla 8 Ekim 1928 tarihinde uzun bir nota ile bu şikâyetler İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirilmişti. İngiltere ise verdiği cevapta bu şikayetlerle ilgili sürekli olarak İngiltere'nin adres gösterilmemesi gerektiğini, Türkiye ile Irak Hükümetlerinin doğrudan diplomatik ilişkileri ile halledilmesi gerektiğini belirtmişti.[213]

Ertesi yıl, Mart 1929'da Komisyon toplantısı önceki toplantılara göre nispeten sakin ve olaysız geçmişti. Türk tarafında eski şikâyet ve tartışmaların dışında yeni sorunlar gündeme gelmemiş, sınır taşları ile ilgili sorunlar görüşülmüştü. Öte yandan elinde pasaportları olan Iraklılar sınır girişinde güçlüklerle karşılaşmış; iki eşit parçaya bölünmüş sınır köylerinde ikamet edenler de geçiş

---

[211] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 319-321.

[212] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 96, 290-293, Belge No. 30, 27 Kasım 1926 tarihli Times Gazetesi'nin Başyazısı "İngiliz-Türk İlişkileri", Belge No: 78, F.O. 371/13096/E.1149, 27 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1927 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[213] **A.e.**, s. 428-429, Belge No. 113, F.O. 371/13824/E.906, 6 Şubat 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1928 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

sorunları yaşamıştı.[214]

Türkiye - Irak Daimî Sınır Komisyonu aynı yılın ikinci toplantısını Mardin'de yapmıştı. Türkiye bu toplantı için bir heyet belirlemiş; masrafların karşılanması konusu İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşülmüş ve 26 Mayıs 1929 tarihinde kabul edilmişti[215]. Adı geçen Komisyon, toplantı için 4 Ekim 1929 tarihinde Hakkâri'den hareketle Van-Diyarbakır-Mardin güzergâhı ile 15 Ekim 1929'da Musul'a ulaşmıştı. Musul Mutasarrıfı Abdullah Bey, İdari Müfettiş Mecor, Wilson, Belediye Başkanı ve Kuzey Bölgesi Komutanı Miralay Ali Rıza Bey ve diğer memurlar Musul'a bir saat mesafede heyeti karşılamıştı. Musul'a ulaşıldığında ise binlerce kişilik topluluk hazır bulunmuştu. 16 Ekim 1929'da resmî ziyaretler kabul edilmiş; ertesi gün de Merkez Kaymakamlığı binasında hazırlanılan salonda toplantı yapılmıştı.

Toplantının iki komşu hükümet arasındaki dostluk ilişkilerini desteklenmesi temennisini içeren nutuklarla birinci oturum açılmıştı. Ardından da toplantı programı düzenleme heyetinin görevleri tespit edilmişti.

İkinci oturumda sınır bölgesinde bulunan "zararlı kişiler" tarafından meydana gelen saldırıların engellenmesi ve ayrılmış bazı hudut meseleleri hakkında müzakereler devam etmişti.

Üçüncü oturum, 20 Ekim 1929'da açılmıştı. Geçici belgelerin sürelerinin uzatılması gündeme gelerek, Masturilerin ayrıcalıklı olmak üzere, tarafların sınır bölgeleri halkı için bir ay ve arazisi bölünmüş köyler halkı için iki ay olmak üzere belge sürelerinin uzatılması ve Revandiz Kaymakamına da geçici belge verebilmesi için yetki verilmesi kararlaştırılmıştı. Zaho kazasına bağlı bazı köylerin resmî tapu kayıtlarının Türkiye tarafından verilmesi ve sınır haberleşmesinde hızın ve düzenin sağlanması, taraflarca görüşülen telgrafların birer kopyalarının da posta ile gönderilmesi ve postaların karşılıklı devriyeler aracılığıyla verilmesi, ayrıca geçici belgeler verilmemesi konuları tartışılmıştı.

Dördüncü oturum, 21 Ekim 1929 tarihinde açılmıştı. Önceki toplantılarda kararlaştırıldığı gibi ortak keşifler yapılmıştı. Sınır taşlarının tekrar tamirinden bir fayda sağlanamayacağı ve bu taşların tabiat koşullarından etkilenerek tekrar ve kısa

---

[214] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 19, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[215] **BCA**, 030.18.01.02.4.33.5.

zamanda yıkılacağı belirtilmişti. Ayrıca iki taraf ahalisi tarafından kolaylıkla tahribe müsait bulunduklarından ve bu durum sürekli olarak iki hükümeti meşgul edeceğinden, sınır üzerinde var olan bütün sınır işaretlerinin yeniden, bu kez demirden yapılmasının uygun olacağı her iki hükümet tarafından uygun görülerek kendi hükümetlerine arzı kararlaştırılmıştı.

Beşinci oturumda, geri kalan hususlar ve çeşitli konuların müzakeresi ile uğraşılmıştı.

Altıncı oturumda, Nesturîlerin sınır bölgelerinden uzaklaştırılması ve silahsızlandırılması hakkındaki Türk iddiaları müzakere edilmişti. Tutanaklarda belirtilen nedenle Nesturîlerin sınır ihlallerini gösteren düzenli bir kroki ile Türk iddiaları ispat edilmişti.[216]

Yedinci oturum 25 Ekim 1929'da açılmıştı. Müzakere ve programda 13. madde olarak tespit edilen "Seyyar Aşiretler Meselesi" müzakere edilmişti. Birinci Zaho Toplantısı'ndan itibaren her toplantıda müzakere edilip olumlu bir sonuç alınamayan meselesinin muallakta kalması yüzünden aşiretler zaman zaman sınırları ihlal ederek hazin hadiselere sebebiyet vermişlerdi. 2 Ağustos 1929 tarihinde Herki Aşireti'ne mensup üç yüz kişilik bir kafilenin hayvanlarını otlatmak üzere Şemdinan Kazası'nda Türk sınırlarını ihlal ederek, meralara baskın yaptıkları ve üç Türk askerini şehit edip, beş askeri de yaraladıktan sonra Türk müfrezesine esir olup, sonradan serbest bırakarak Türk sınırını terk ettikleri belirlenmişti. Bu meselenin muallakta bırakılması daha birçok kötü olaya sebebiyet vereceğinden, bu toplantıda çözülmesi hususunda Türkiye'nin ısrarlı bir talebi olmuştu. Fakat bütün bu hayvanların sahibi olan aşiret İran'a gidip gelmek ve dolayısıyla sınır civarından geçmek zorunda olduğundan ve bir taraftan diğer tarafa geçmeleri on beş-yirmi gün sürdüğünden İran'a gidecekleri zaman herhangi bir sorun yaşanmaması için yanlarına askerî birlikler verilmesine gerek görülmüştü. Meydana gelecek olayların Hükümet'e de bildirilerek karşılıklı birlikler kurulması suretiyle sağlıklı bir şekilde geliş gidişlerin sağlanmasından başka bir çare kalmadığı beyan edilmişti. Bu yasal

[216] Bunlar şöyle belirtilmişti: 1.Nasturilerin bizim sınırlarımız üzerinde bir araya gelmeleri, sınırımızın on kilometre içlerine girdikleri ve ihlal (saldırı) gerçekleştirdikleri kesindir. 2. Sınır üzerinde patlayan bir silah üzerine, sınırda onar on beşer kilometre mesafede ve ayrı ayrı köylerde oturan 800 Nesturî'nin bir anda ve bir yerde toplanmaları bu toplantının daha önce planlandığının delilidir. 3. Tutulan Nasturi'nin üzerinde belgeli ve numaralı bir İngiliz tüfeğinin bulunması ve bunu Hükümetin dahi itiraf etmesi, Nasturiler tarafından meydana getirilen bütün fenalıkların Irak Hükümeti'nin hoşgörüsü ile yapılmakta olduğu kanıtını ortaya koymaktadır.

beyan Türkiye tarafından uygun görülerek, Herki Aşireti hakkında yapılacak düzenleme yeterli görülmüştü. Gelecek toplantının 1 Mayıs 1930 tarihinde Mardin'de yapılmasına karar verilerek toplantı sonlandırılmıştı. Heyet, 30 Ekim 1929'da Musul'dan ayrılmış[217]; İngiltere, Musul'da yapılan bu toplantının iyi bir atmosferde gerçekleşmediği değerlendirmesinde bulunmuştu. Türk Delegasyonunun zorluklar çıkaran alışkanlıklarına devam ettiği belirtilmiş ve faydalı sonuçlar alınamadığına vurgu yapılmıştı.[218]

Komisyonun sekizinci toplantısı için Irak Heyeti üyeleri, Musul Mutasarrıfı Tahsin Ali Bey Başkanlığında, İdare Müfettişi İngiliz Mr. Layin, Musul Tahrirat Müdürü Salim ve sınır uzmanı olarak Telafer Kaymakamı Fahri ve kâtip Mustafa ve tercüman Sait Beylerden oluşan komisyon, 16 Haziran 1930 tarihinde saat 14.00'te Nusaybin'den Türk sınırına girmişti. Resmî karşılamanın ardından, heyet Mardin'e hareket etmişti. Komisyon, çalışmalarına 17 Haziran'da başlamıştı. Toplamda beş toplantı yapılmış ve 22 Haziran 1930'da çalışmalar tamamlanmıştı. Ertesi gün ise toplantı raporlarının tamamlanmasından sonra komisyon toplantısına son verilmişti. 17-23 Haziran 1930 tarihleri arasında Mardin'de yapılan bu görüşmelerden sonra bazı kararlar alınmıştı. Öncelikli olarak, sınırda meydana gelen olaylarda suçluların iadesi benimsenmiş, daha sonra sırayla, aşiretlerin faaliyetlerinin önlenmesi talepleri yenilenmiş, burada özellikle Nesturilerin ve seyyar aşiretlerin faaliyetlerine dikkat çekilmiş, Türkiye aleyhinde propaganda ve tahriklerden uzak durulması yönünde Irak Hükümeti'nden talepte bulunulmuş, kırılan sınır taşlarının tamir edilmesi kabul edilmiş, sınır komisyonun toplantılarının yılda bire düşürülmesi teklif edilmişti.[219]

Görüldüğü üzere Türkiye-Irak Daimî Sınır Komisyonu toplantılarında, Türkiye daha çok sınır ihlallerinin, kendisi aleyhinde yapılan propagandanın ve bölgedeki isyanların önlenmesi yönünde taleplerde bulunmuştu[220]. Komisyon, bu konu hakkında Irak Hükümeti ile, kurduğu komisyon aracılığı ile toplantılar yaparak

---

[217] **BCA**, 030.10.230.548.7; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 181-183.
[218] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 20, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[219] **BCA**, 030.10.230.548.8; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 183-184.
[220] Nevin Yazıcı, "1926-1956 Döneminde Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14 (Güz 2011), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 148.

bir taraftan da bölgede manda yönetimi kuran İngiltere'ye şikâyetlerini de ileterek sorunların çözümü için uğraşmıştı.

Her ne kadar sınır düzenlemelerinin 1929 yılı sonunda biteceği ve komisyon toplantılarının son bulacağı düşünülmüş olsa da sorunlar bir müddet daha devam etmişti[221]. Aşağıda da belirtileceği üzere Irak Kralı Faysal'ın ve devlet yetkililerinin Türkiye'ye yapacağı ziyaretler ve ardından yapılacak antlaşmalar sorunların çözümü noktasında önemli katkı sağlamıştı.

Öte yandan, yukarıda anılan 1926 tarihli Türk-Irak-İngiltere Antlaşması'nın konumuza dâhil olan ikinci kesim hükümlerinin 18 Temmuz 1936 tarihinde sona ermesi nedeniyle, iki ülke arasında daha geniş kapsamlı bir antlaşma yapılana kadar, kurulan komisyonun toplanma zamanı ve yeri konusunda değişiklik yapılmıştı. *"Bu Komisyonun toplanma zamanı ve yerleri iki Hükümetçe saptanır"* şeklindeki ifade, 8 Aralık 1936 tarihli "Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında 5 Haziran 1926 Günü Yapılan Sınır ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşmasının İkinci Kesim Hükümlerinin Uzatılmasına İlişkin Nota Verişimi" adlı belge ile işlerlik kazandırılmıştı.[222]

b. Türkiye-Irak Diplomatik İlişkilerinin Kurulması ve İngiltere'nin Etkisi

Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye-İngiltere ilişkileri Musul Sorunu çerçevesinde gelişme göstermişti. 1926 tarihinde imzalanan, Türkiye ile İngiltere ve Irak arasındaki antlaşma ile sınır meselesi çözüme kavuşturulmuş, fakat yukarıda belirtildiği gibi çeşitli sınır problemleri uzunca bir süre daha devam etmişti.

Bu antlaşmadan sonra Türkiye-İngiltere ilişkileri, Türkiye'nin barış ortamına verdiği önem; Irak ile ilişkileri de komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya yönelik dış politika hedefi çerçevesinde gerçekleşmişti.

Irak'ın dış politikası ise yukarıdaki olaylardan anlaşılacağı gibi İngiltere etkisinde yön bulmuştu. Hatta İngiltere ve Irak arasında imzalanan 10 Ekim 1922 tarihli İttifak Antlaşması gereğince Irak hükümeti ve temsilcileri, Türkiye ile ilişkilerini önce Bağdat ve sonra da İstanbul'daki İngiliz temsilciler tarafından

---

[221] **BCA**, 030.10.230.547.3.
[222] **BCA**, 030.18.01.02.68.77.15; İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 326-327.

verilecek tavsiyeler doğrultusunda yürütmüştü. Fakat ilerleyen zamanlarda bu prosedürden dolayı zorluklar artmaya başlamıştı.[223]

Bu çerçevede, Türkiye'nin Irak ile üst düzey diplomatik ilişkilerinde ilk adım, Irak Kralı Faysal'ın 3 Kasım 1927 tarihine Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Bey ile Londra'da yaptığı görüşme ve Türkiye'ye gönderdiği mesajla atılmıştı.[224] Kral Faysal'ın Mustafa Kemal Paşa ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı bu tarihlerde, Mustafa Kemal Paşa hâlâ mesafeli davransa da 21 Kasım 1927 tarihli mektupla, diğer devletlere duyurduğu gibi, 1 Kasım 1927'de ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildiğini bildirmişti.[225]

Kral Faysal, eski bir Osmanlı subayı olan ve Mustafa Kemal Paşa ile yakından tanışan, Balkanlarda Türk İletişim Hatları Genel Müfettişi ve Enver Paşa'nın yakın arkadaşı Sabih Naşat Bey'i Ankara'ya daimi maslahatgüzar olarak göndermişti. 29 Eylül 1928'de de ilk Irak elçisi olarak atanmıştı.[226] Sabih Bey'in 1929 yılı Temmuz ayında vefatından sonra ise elçilik görevini, önceki Irak kabinesinde bulunan avukat Rauf Çadırcı yürütmüştü.[227] Yeni Irak Elçisi Naci

---

[223] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 294-295, Belge No. 78, F.O. 371/13096/E.1149, 27 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1927 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[224] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 239, Belge No: 278, L.B.A. - K. 569/1, 5 Kasım 1927, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğinden Türkiye Dışişleri Bakanlığına yazı; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004, s. 79-82.

[225] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 240, Belge No: 279, D.B.A., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den Irak Kralı Haşmetli Faysal Hazretlerine mektup; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 80.

[226] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 295, 425, Belge No. 78, F.O. 371/13096/E.1149, 27 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1927 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu, Belge No. 113, F.O. 371/13824/E.906, 6 Şubat 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1928 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 240-241, Belge No: 280, D.B.A., 29 Eylül 1928, Irak Kralı Faysal'dan Türkiye Cumhurbaşkanına mektup.

[227] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 8, Belge No: 2, F.O. 371714576/E.465, F.O.424/272, p.7-11, No.11, 22 Ocak 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Arthur Henderson'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1929, Sayı: 1867, s. 1. Rauf Çadırcı, güven mektubunu 28 Aralık 1929'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştu. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 244, Belge No: 285, D.B.A., 28 Aralık 1929, Irak Elçisi Rauf Çadırcı'nın Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Güven Mektubunu Sunarken Okuduğu Nutuk.

Şevket ise 25 Ekim 1930 tarihinde itimat mektubunu Cumhurbaşkanı'na sunmuş; görevine resmen başlamıştı.[228]

1926-1927 yılları arasında bir yıl Türkiye Cumhuriyeti Tebriz Başkonsolosluğu yapan ve aynı zamanda Bağdat'ta Türk Başkonsolosu olarak kabul edilen Talat [Kayaalp] Bey 1 Temmuz 1928 tarihinde Türkiye'nin Bağdat Daimî Maslahatgüzarı olarak görevine başlamıştı.[229] Bağdat Başkonsolosluğu'na resmi ataması ise 21 Aralık 1929 tarihinde gerçekleştirilmişti.[230]

Türkiye'nin, Bağdat'ta, Türk Konsolosluğu'nun kurulması yönünde hazırlıkları başlattığı sırada İngiltere, Musul'da da konsolosluk kurulması yönünde bir tasarıyı gündeme getirmiş fakat Türkiye buna sıcak bakmamıştı. İngiltere, Osmanlı idaresinde olduğu gibi Musul'u ayrı bir eyalet olarak yapılandırmak istemiş, Türkiye ise Irak'ın ülke bütünlüğü içinde görmüştü.[231] Öte yandan Türkiye, 12 Haziran 1929 tarihinde, Musul'da bir Fahri Konsolosluk kurulması ile bu görev için aranılan ve uygun olduğu anlaşılan Musul Ticaret Odası Başkanı Necip Çadır Bey'in tayinine karar vermişti.[232]

23 Ekim 1929 tarihinde de Tiran elçiliği görevinde bulunan Tahir Lütfü Bey [Tokay], ilk Türk elçisi olarak Bağdat'a atanmış ve 21 Aralık'ta da Irak Kralı'na güven mektubunu sunarak görevine başlamıştı. Böylece orta elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kurulması süreci tamamlanmıştı.[233] Kısa bir süre sonra Türkiye Dışişleri Bakanlığının talebiyle, Bağdat Elçiliğinin kurulduğu, Başkonsolosluk idaresine gerek kalmadığı belirtilerek, 5 Haziran 1930 tarihinde Talat Bey Şili'nin başkenti Santiago'ya Maslahatgüzar olarak atanmasına karar verilmişti.[234]

---

[228] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 120, Belge No. 37, F.O. 371/14576/E.6000, 1 Kasım 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Ekim 1930, Sayı: 3337, s. 1, 3.
[229] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 295, 425, Belge No. 78, F.O. 371/13096/E.1149, 27 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1927 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu, Belge No. 113, F.O. 371/13824/E.906, 6 Şubat 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1928 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 551.
[230] **BCA**, 030.11.1.52.37.3.
[231] Nevin Yazıcı, **a.g.m.**, s. 147.
[232] **BCA**, 030.18.01.02.4.35.12.
[233] **BCA**, 030.18.01.02.6.52.10; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 82, 551.
[234] **BCA**, 030.11.1.55.15.7.

Böylece Türkiye-Irak ilişkilerinde İngiltere'nin rolü azalmış ancak, Irak bu bağımlılıktan çabuk vazgeçmemişti. Irak Elçisi, kendi ülkesinin yerine İngiltere'den emir almaya devam etme eğiliminde olmuştu.[235]

c. Irak Devlet Yetkililerinin Türkiye Ziyaretleri ve İngiltere'nin Tutumu

İngiltere, rolünün azalmış olmasına rağmen iki ülke ilişkilerinin yakından takip etmeye devam etmiş ve elçilikler aracılığıyla ortaya çıkan yakınlığı da şüpheyle karşılamıştı. Öyle ki, İngiltere son yıllarda Türkiye'nin Irak'a belirgin bir ilgi göstermesini, Ortadoğu Müslüman Devletleri bloğu kurmak isteğinde olduğunu yönünde yorumlamıştı[236]. Benzer şekilde İngiltere, Ankara Antlaşması sonrasında, Türkiye'nin yeniden İslam medeniyeti merkezli bir politika takip edebileceği görüşünü savunmuştu.[237]

Diplomatik alanda başlayan ilişkileri, dostluk ve ittifak görüşmeleri takip etmişti.[238] Bu anlamda Bağdat Yüksek Komiserliğine Henry Dobbs'un yerine tayin edilen Gilbert Clayton, Şubat 1929'da Türkiye'ye ziyarette bulunmuştu. Yeni komiser, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve kabine üyeleri ile görüşmeler gerçekleştirmişti. Ziyareti ile ilgili basına verdiği beyanatında, uzun süre Mısır ordusunda görev aldığını, 1910 yılında "seyyah" sıfatı ile İstanbul'a geldiğini, yeni görevinin verdiği fırsattan istifade ederek Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüşmeler yapacağını belirtmişti. Ziyaretinin amacının Ankara ile herhangi bir konu üzerine görüşme yapmak olmadığını, Türk devlet adamları ile tanışmak ve Türkiye'nin Irak ile ilgili görüşlerini öğrenmek olduğunu söylemişti.[239]

---

[235] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 20, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, 266.

[236] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 425, Belge No. 113, F.O. 371/13824/E.906, 6 Şubat 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1928 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 265.

[237] Tahir Kodal, **a.g.e.**, s. 415.

[238] Nevin Yazıcı, **a.g.m.**, s. 145.

[239] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 11, 12 Şubat 1929, Sayı: 1702, 1712, 1713, s. 1, 1, 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 2, 12, 13, Şubat 1929; Sayı: 2720, 2730, 2731, s. 1, 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 1, 3, 11, 12, 13 Şubat 1929, s. 1, 1, 1, 1, 2. Bu arada eski Komiser Henry Dobbs da İstanbul'a gelmiş oradan da Londra'ya hareket etmişti. Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 15, 16 Şubat 1929, Sayı: 1083, 1084, s. 1, 1.

Öte yandan, Clayton'ın Bağdat'a gitmesi arifesinde Irak'ta İngiltere ile bir sorun ortaya çıkmış; mandater devlet sıfatıyla İngiltere'nin demiryolları ve Irak ordusunun gelecekteki vaziyetini düzenleyen yeni anlaşma şartlarına karşı çoktan beri hoşnutsuzluk duyulduğu için kabine görevden çekilmişti.[240]

Bu olayların sonunda, Irak Maliye Bakanı Yusuf Ganina Bey, Suriye ve Filistin ve ardından Roma, Paris ve Londra'da ziyaretler gerçekleştirdikten sonra 1929 yılı sonbaharında Türkiye'ye gelmişti. Bakan, seyahatinin kişisel bir ziyaret olduğunu, ilk defa geldiği İstanbul'dan sonra Ankara'ya da gideceğini belirtmişti. Fakat, Bağdat'tan gelecek telgrafa göre hareket edeceğini eklemişti. Ziyareti ile ilgili verdiği beyanatta, Türkiye'deki iktisadi ve sosyal hareketleri uzaktan takip ettiğini, yeni rejimin Türkiye'yi az zamanda çok ilerlettiğini, bu gelişmeleri yakından görmek için geldiğini, Iraklıların kardeş ve komşu Türkiye'nin bu durumundan memnun olduğunu, iki ülke arasında kardeşlikten başka bir ilişkinin düşünülemeyeceğini belirtmişti. Bakan ayrıca, Türkiye-Irak sınır komisyonu çalışmalarına, Irak maliyesine, İran ile ticaret anlaşması görüşmelerinin yapıldığına ve Musul petrolleri gibi önemli konulara temas etmişti.[241]

Irak Savaş Bakanı Cafer Paşa ise 1930 yılı Nisan ayı başında Türkiye'ye ziyarette bulunmuş; birkaç günlük ziyaretin ardından Bağdat'a dönmüştü.[242] Bu ziyaret çerçevesinde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Irak Savaş Bakanı Cafer Paşa'nın Ankara'da gördüğü eserler ve imar faaliyetleri nedeniyle meydana gelen ilerlemeden takdirle söz ettiğini, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın iltifatları ve Irak'ın geleceğine dair güzel sözlerinin Bakan'da pek derin minnettarlığa sebep olduğunu, Irak Hükümeti'nde pek önemli sonuçlar doğurduğunu bu nedenle Başbakan Nuri Sait Paşa'nın da minnettarlığını defaatle Türk Büyükelçiliğine ilettiğini belirtmişti.[243]

---

[240] İngiltere'de yayımlanan "Daily Telegraph Gazetesi" sorunun, Irak'ın bağımsızlık isteği olduğunu belirtmiş; bunun içinde "millici parti" ortaya çıktığına değinmişti. Bu amaçla mücadele gösteren milletvekillerinin ise *"…Mazideki vekayıa ve memleketin buğünkü ahvaline bakmıyarak, bu yorulmaz politikacılar Irakın Mustafa Kemalin idaresi altındaki Türkiye gibi kendi işini kendisi görmeğe muktedir oldupu ve İngilterenin Irakı âza olarak kabule Akvam cemiyetini ikna edeceği ve bundan sonra Irakı kendi başına bırakacağı kanaatinde bulun[duklarını]…"* vurgulamıştı. **Milliyet Gazetesi**, 9 Şubat 1929, Sayı: 1077, s. 2.

[241] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Eylül 1929, Sayı: 1925, s. 2.

[242] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 2, 6 Nisan 1930, Sayı: 3133, 3137, s. 1, 1.

[243] **BCA**, 030.10.258.739.1.

Ardından, Irak Başbakanı Nuri Paşa 27 Ağustos 1930'da Türkiye'ye gelmiş; önce İstanbul'a gitmiş, sonra Ankara'da Başbakan İsmet Paşa'yı ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etmişti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile de Yalova'da görüşmüştü. Nuri Paşa görüşmelerde üç ana konu üzerinde durmuştu: Musul petrolleri, Daimî Sınır Komisyonu çalışmaları dolayısıyla sınır sorunu ve Ticaret Antlaşması.

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George R. Clerk, yapılan görüşmelerin ardından Türk Dışişleri Bakanı'nın kendisine Nuri Paşa'nın ziyaretinden, özellikle sınır konusuyla ilgili memnun olduğunu söylediğini, belirtmişti. Ancak Musul petrollerinden alınacak pay ile ilgili gecikmeden rahatsız olunduğunu da ayrıca eklemişti.[244]

Irak Başbakanı Nuri Paşa ise Türkiye'den Bağdat'a ulaştığı gün ziyareti ile ilgili Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'e beyanatta bulunarak, Türkiye'de gördüğü samimiyetten memnun olduğunu, Türkiye'de gördüğü yenileşme, ilerleme ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin hayranı olduğunu belirtmişti. Nuri Paşa geri dönüşünde Irak'ta gazetecilerle yaptığı görüşmede ise dostluk ve komşuluk ilişkilerini teyit etmek üzere Türkiye'de Tevfik Rüştü Bey ile görüştüğünü, mevcut programını düzelterek Cumhurbaşkanı ile de iki saat kadar görüşme fırsatı bulduğunu, Irak Kralı'na ve halkına selamlar getirdiğini beyan etmişti.[245]

1930 yılı sonlarına doğru İngiltere'nin Irak Yüksek Komiserliğine atanan Francis H. Humphrys Bağdat'taki görevine gitmeden önce, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi'nin önerisi üzerine Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmişti. Humphrys 5 Ekim 1930 tarihinde George Clerk ile Başbakan İsmet Paşa'yı, İçişleri Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü [Kaya] Bey'i ziyaret ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişti. İki buçuk saatlik görüşmede siyasal, sosyal ve kültürel birçok konudan bahsedilmiş; son olarak da Irak hakkında konuşulmuş ve Mustafa Kemal Paşa, Irak'ın adil bir anlaşma elde ettiğini söylemiş, ayrıca Türkiye'nin güney komşuları ile oluşan mükemmel ilişkilerden memnun olduğunu

---

[244] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 99-101, Belge No. 25, F.O. 424/273, p. 63-64, No. 77; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28, 29 Ağustos 1930, Sayı: 2266, 2267, s. 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29, 31 Ağustos, 2, 3 Eylül 1930, Sayı: 3279, 3281, 3283, 3284, s. 3, 4, 1, 1.
[245] **BCA**, 030.10.258.739.15.

da eklemişti. Ertesi gün de İsmet Paşa ile Şükrü Bey, İngiliz Komisere iade-i ziyarette bulunmuş ve Türk-Irak ilişkileri hakkında konuşulmuştu. Görüşmedeki konulardan biri de Daimî Sınır Komisyonu olmuş; İngiliz yetkili, bulguların uygulanması için daha çok çaba sarf edilirse, Komisyonu'nun sınır barışına daha fazla katkı sağlayacağını vurgulamıştı. Türk Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili de Irak Hükümeti'nin dostça niyetinden memnuniyet duyduklarını, sınır baskınlarının önlenmesinde iş birliği yapılacağını belirtmişti. Türk basınında ise bu ziyaret, komşu Irak Devleti ile Türkiye'nin iyi ilişkilerinin teyit ve takviyesine yardım edeceği şeklinde yorumlanmıştı.[246]

Büyükelçi George Clerk, 1930 yılı içinde meydana gelen bu gelişmeler ve gerçekleştirilen ziyaretlerle ilgili yaptığı değerlendirmede, Türk-Irak ilişkilerinin yıl boyunca dostça geçtiğini, Savaş Bakanı Cafer Paşa, Başbakan Nuri Paşa, İngiltere'nin Irak Yüksek Komiseri Francis H. Humphrys'in Ankara'ya başarılı ziyaretler yaptıklarını ve kabul gördüklerini belirtilmişti. Irak'ın sınır bölgelerinde yaşadığı kontrol zorluklarının Türkiye tarafından anlayışla karşılandığını, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın İngiltere-Irak Anlaşmasından duyduğu memnuniyeti ve bunun yeni Irak ve Kral Faysal'a dostça duyguları canlandırdığını ifade etmişti.[247]

Bu arada da Mustafa Kemal Paşa ile Kral Faysal çeşitli olaylar dolayısıyla karşılıklı dostluk mesajları göndermeye başlamıştı.[248] 1930 yılı sonuna doğru Kral Faysal, Ankara'yı ziyaret ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya saygılarını sunmak istediğini Elçi Tahir Lütfü Bey'e iletmişti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da 15 Aralık 1930 tarihli bildiriye verdiği 4 Ocak 1931 tarihli cevapta, *"…bu hususta herhangi bir şekilde teşvikatta bulunulması muvafık değildir. Eğer Kral Reisicumhur Hazretlerini ziyaret etmek ve kabul olunmak arzusunda bulunursa kendi tarafından vaki bir teklif olmak üzere keyfiyetin bildirilmesi mercudur"* denmişti.

---

[246] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 132-135, Belge No. 46, F.O. 424/273, p.123-124, No. 141; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5, 7, 8 Ekim 1930, Sayı: 3316, 3318, 3319, s. 1, 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5, 7, 9 Ekim 1930, Sayı: 2304, 2306, 2308, s. 3, 3, 3.

[247] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 156, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[248] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Eylül 1930, Sayı: 3300, s. 1. Irak Kralı Faysal, tedavi için gittiği Cenevre Gölü (Leman Gölü) kıyısında Evian kasabasında (Fransa'ya bağlı) tedavi gördüğü sırada Milletler Cemiyeti toplantısına katılmak için Cenevre gitmiş; burada Anadolu Ajansı özel muhabirine iki ülke dostluğunu vurgulayacak bir beyanatta bulunmuştu.

Bu cevaptan beş ay sonra Kral Faysal, Tahir Lütfü Bey ile yaptığı bir davette İngilizlerden sıkıntılarını anlatmış, Ankara'ya gelme isteğini yinelemişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı 31 Mayıs 1931 tarihli talimatıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın, Kral'ın Türkiye ziyaretinden pek memnun olacağını ve pek samimi bir hüsnü kabul göreceğini Bağdat Elçiliğine bildirilmişti.[249]

Irak Kralı Faysal'ın Ankara'yı ziyareti için atılan adımların ardından Irak basınında bu konuda çok sayıda haber yayımlanmıştı. Haberlerde dine, ortak çıkarlara, komşuluğa, dostluğa, kardeşliğe ve iki ülke liderlerine atıflarda bulunulmuştu. Bunlarla birlikte yapılacak iş birliği ve anlaşmalara vurgu yapılmıştı[250]. Irak'taki muhalif basın[251] ve bazı Arap devletlerinin basın kuruluşlarında da Kral'ın ziyareti ile ilgili haberlere yer verilmişti.[252]

Ziyaretin yapılması yönünde olumlu görüş bildirilmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla özenli hazırlıklar yapılmıştı.[253] Kral'ın tedavisi sonrasında, Avrupa dönüşünde, yapılması düşünülen ziyaret, kendi isteği üzerine 6-8 Temmuz 1931 tarihlerinde gerçekleştirilmişti.[254] Kral, kısa bir süre önce Türk Bakan'ın yapılacak bir ziyaretin iyi olacağı imasında bulunması dolayısıyla ve Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılmasının iki ülke ilişkilerine fayda sağlayacağını düşündüğünden bu ziyareti gerçekleştirdiğini söylemişti.[255]

---

[249] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)**, C. II, s. 195-196, Belge: 22; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 82-85.
[250] **BCA**, 030.10.258.740.7.
[251] **BCA**, 030.10.258.740.11.
[252] **BCA**, 030.10.258.740.9; **BCA**, 030.10.258.740.12; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Haziran 1931, Sayı: 2543, s. 3.
[253] Kralın gelişi için ziyaret ve karşılama programı yapılmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Haziran, 3 Temmuz 1931, Sayı: 2562, 2570, s. 1, 1, 3.
[254] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 293, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Bilâl N. Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, s. 85. Kral Faysal ve mahiyeti, Devlet Demiryolları hususi katarı ile Adana'dan Ankara'ya gelmiş; ardından da Ankara'dan İstanbul'a gitmişti; **BCA**, 030.10.152.76.14; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 2 Temmuz 1931, Sayı: 2568, 2569, s. 1, 1.
[255] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 246, Belge No. 103, F.O. 424/275, p.5-6, No. 4, 14 Temmıuz 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

Kral Faysal'a bu ziyareti sırasında, Maliye Bakanı Rüstem Haydar ve Avrupa'dan Bağdat'a dönerken onu Ankara'da karşılayan Başbakan Nuri Sait Paşa eşlik etmişti.[256]

7 Temmuz 1931'de Mustafa Kemal Paşa, Kral onuruna Ankara Palas'ta verdiği yemekte, ziyaretin mevcut dostluk hislerini ve bağlarını kuvvetlendireceğini, karşılıklı menfaatleri ile dâhili ve harici barış siyasetlerinin iki ülke ilişkilerini yakınlaştıracağını ve daha yakın olmalarını sağlayacağını belirtmişti.[257]

Kral Faysal da kendisi ve ülkesi adına gösterilen samimi duygulara ve Türk Devleti'nin merkezinde karşılaştığı hüsnü kabule teşekkür ederek konuşmasına başlamıştı. Irak'ta, Türkiye'nin barış ve ilerleme yolunda attığı adımların, ilgi ve memnuniyetle takip edildiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği üzere iki ülkenin daha yakın ve samimi olması yönündeki sözlerini desteklediğini ifade etmişti.[258]

Ertesi gün Irak Kralı'nın ziyareti sebebiyle ortak bir bildiri yayımlanmıştı. Devlet temsilcileri arasında yapılan temas ve mülakatlar ile iki ülkenin iktisadi ilişkileri ve ikamet konularında fikir alışverişi sonrasında ittifak yapılacağı belirtilmişti. Ayrıca sınır emniyeti konusunda alınan önlemlerin ve uygulamaların iyi sonuçlar verdiği, sınırın iki tarafında da ülkelerin aleyhinde meydana gelecek olaylara izin vermemesi konusu teyit edilmişti.[259]

İngiliz Büyükelçi Clerk, bu ziyaretin ana amacının, Kral Faysal'ın Mustafa Kemal Paşa ile kişisel ilişkiler kurmak ve başkent Ankara ile Türkiye'deki gelişmeler üzerine kişisel gözlemlerde bulunmak olduğunu söylemişti. Kral'ın Avrupa ziyaretinin de buna fırsat yarattığına değinmişti. Ayrıca iki ülke arasında çözülememiş sorunların tartışılması, bu bağlamda ticaret ve ikamet antlaşması, sınır sorunları ve petrol gelirleri konularında görüşmelerin yapıldığını belirtmişti. Clerk'e göre, ziyaretten iki taraf da memnun kalmış; Türkiye, hiç kuşku yok ki büyük oranda memnuniyet duymuş, çünkü kısmen Türkiye'nin önemini ön plana çıkarması açısından ülkenin ulusal gururunu okşamış, kısmen de dostça ikili ilişkilerin

---

[256] **A.e.**, s. 240, Belge No. 100, F.O. 424/275, p.1-2, No. 1, 8 Temmuz 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1931, Sayı: 2572, s. 1, 6.
[257] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)**, C. II, s. 197, Belge: 23.
[258] **A.e.**, s. 198; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. II (1906-1938), 5. Bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 304.
[259] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)**, C. II, s. 199, Belge: 24.

göstergesi olmuş; Kral Faysal'ın da ziyareti amacına ulaşmıştı. Öte yandan, verilen akşam yemeğinde yapılan resmi konuşmaları ise basmakalıp bulduğunu vurgulamıştı.[260]

Bunun ardından Kral Faysal, İstanbul'da resmî olmayan bir ziyaret gerçekleştirmiş, kaldığı süre içerisinde de Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olarak Dolmabahçe Sarayı'nda konaklamıştı. Yalova'da, Belgrad Ormanları'nda ve İstanbul Boğazı'nda gezilere katılmış; bazı kişilerle sosyal görüşmeler yapmıştı. Yaptığı ziyaretten memnun kalan Kral, 14 Temmuz'da İstanbul'dan ayrılmış ve Viyana ve Bern'e hareket etmişti. Başbakan Nuri Paşa ise bir önceki gün Bağdat'a gitmişti.[261]

Büyükelçi Clerk, İstanbul ziyareti sırasında, 11 Temmuz Cumartesi günü Kral için bir davet vermiş, kendisi ile burada ayrıntılı bir görüşme yapma fırsatı bulmuştu. Bu davetteki konuşmada Kral, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde onun, Sovyet Rusya'dan hayal kırıklığına uğradığını, ki gerçekten yardım etmediğini, Fransa'ya güvenmediğini, İtalyanlara emin olmaktan uzak olduğunu, fakat İngiltere ile Türkiye'nin ilişkilerinin sürekli ilerleme gösterdiğini ve İngiltere'ye güvenebileceğini, onun gibi sadık bir arkadaşın desteğini sağlayacağından emin olduğunu söylediğine değinmişti.

Clerk konuşma ile ilgili şunları da aktarmıştı: *"İlişkilerimizdeki bu gelişme ve Irak ile Türkiye arasındaki tüm sorunlarla ilgili İngiltere hükümetinin bu meseleyle alakalı doğrudan davranışı ve aynı zamanda Gazi'nin inancına göre, biz Büyük Güçler bu meselelerle yalnız başımıza ilgisiz addedilmemiz yüzünden, Türkiye ile Irak ilişkileri çok gelişti. Ve Türkiye ile Irak ilişkilerinin çok fazla gelişeceğinden Gazi çok emindi. Aslında, onun en çok benimsediği politikalarından birisi olduğunu her zaman hissettiğim politik kavramlar arasındaki adıyla söylemek gerekirse, Türkiye, Irak, İran Afganistan ve bir gün Suriye'nin de muhtemelen dâhil olacağı bir İttifak değilse de yakın anlayış ve işbirliği, halen çok uzak gelecekte mümkün görünse bile, Türkiye'nin Kuzey Doğu'sunda bulunan küçük Sovyet Cumhuriyetleri*

---

[260] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 240-242, 293, Belge No. 100, F.O. 424/275, p.1-2, No. 1, 8 Temmuz 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[261] **A.e.**, s. 244-245, Belge No. 102, F.O. 424/275, p.4, No. 3, 14 Temmuz 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10-15 Temmuz 1931, Sayı: 2577-2582, s. 1, 6; 1, 4; 3; 1; 2; 1, 2.

ile dostluk ve arka planda İngiltere'nin destek ve lütfuyla ... Gazi çözümlenmiş bir politika olarak kendisini buna adamış veya bağlamış olmayabilir fakat Kral Faysal'ın anlattığı olaylardan bu yönde kesinlikle epeyce mesafe aldıkları ve Rusya ile olan hayal kırıklıklarını vurgulamıştır. İran'ın da aynı yönde, Türkiye ve Irak ile birlikte aynı çizgide hareket etmeleri ve onun Türkiye ile İngiltere arasında gerçek bir dostluk kurulmasını umut etmesi bunun bir işaretidir. Kral Faysal, Gazi ile yaptığı görüşmelerde, hem çok şaşırmış hem de bu görüşmelerden çok etkilenmişti. Bana, gelecek yıl Tahran'a yapacağı bir ziyaretin yararlı olmayabileceği düşüncesini aklından geçtiğini söyledi".[262]

Irak Kralı Faysal, 15 Temmuz 1931 tarihinde Türkiye'den ayrılırken Karaağaç'tan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Ankara'da ve Türkiye'nin her yerinde gördüğü hüsnü kabul ve misafirperverlik dolayısıyla kendisine teşekkürlerini sunmuştu.[263]

Kral yaptığı ziyaret ile ilgili İngiliz basınına da demeç vermiş ve iki ülkenin iyi ilişkilerinden bahsetmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın iade-i ziyaret yapmasını ümit ettiklerini söylemişti. Ayrıca İngiltere-Irak ilişkilerine de dikkat çekici şekilde değinerek, kendilerine yaptığı yardımlardan dolayı İngiltere'ye borçlu olduklarını, eğer Milletler Cemiyeti'ne kabul edilirlerse İngiltere ile ilişkilerinin daha iyi olacağını, Irak'ın bulunduğu bölgede barış isteği içinde olduğunu belirtmişti.[264]

Bu görüşmelerin ardından Ankara'ya 20 Aralık 1931 tarihinde gelen Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile Türk hükümeti arasında yukarıda belirtilen bildiride ele alınan konular hakkında görüşmeler yapılmış ve sonunda 9-10 Ocak 1932 tarihinde ikamet, ticaret ve suçluların iadesi antlaşmaları yapılmıştı. Antlaşmaların üçü de 27 Ocak 1932 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştı.[265]

---

[262] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 246-247, Belge No. 103, F.O. 424/275, p.5-6, No. 4, 14 Temmıuz 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[263] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)**, C. II, s. 200, Belge: 25; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Temmuz 1931, Sayı: 2583, s. 3.

[264] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1931, Sayı: 2586, s. 2.

[265] **BCA**, 030.18.01.02.25,7.1; **BCA**, 030.18.01.02.25.6.19; **BCA**, 030.18.01.02.25.6.20; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21, 29, 31 Aralık 1931, Sayı: 2739, 2747, 2749, s. 1, 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 9 -11 Ocak 1932, Sayı: 4760-4762, s. 2, 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9, 11, 12 Ocak 1932, 3769, 3771, 3772, s. 1, 1, 1; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 289.

4. Türkiye'nin Uluslararası İlişkilerindeki Gelişmelerde İngiltere'nin Tutum ve Yaklaşımı

a. Londra Deniz Konferansı

Daha Birinci Dünya Savaşı bitmeden Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yayınladığı "14 Nokta" ya da "Wilson Prensipleri"nden dördüncüsünde silahsızlanma konusuna değinilmişti. Bu prensip değişik ifadelerle fakat aynı içerik ile Milletler Cemiyeti'nin 8. maddesinde de yer almıştı. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalarla da genel bir silahsızlanma için başlangıç adımları atılmıştı. Böylece anlaşmazlıkların barış yolu ile çözülmesi ve genel bir silahsızlanmaya yönelme yolu açılmıştı. Bu şekilde başlayan dünyadaki silahsızlanma mücadelesi 1919'dan 1933 yılına kadar devletlerin ümit içinde yaptıkları faaliyetlerle sürmüştü.[266]

Versay Konferansı'nda Almanya'nın silahsızlandırılması, genel silahsızlanmanın başlangıcı sayılmış ve Batılı müttefikler kendilerinin de bunun bir parçası olacaklarını belirtmişlerdi. Ayrıca, Milletler Cemiyeti de bunun önemli bir adımı olmuştu. Yapılan ilk toplantılarda bu konu öncelikli olarak ele alınmış; millî savunma bütçelerinin sınırlandırılması, bununla birlikte silahlanmanın da sınırlandırılması istenmişti. Bu tedbirlerin evrensel olması ile silahların azaltılmasının mümkün olduğu, bunun da ilk şartının güvenliğin sağlanması olduğu kabul edilmişti.[267]

Silahsızlanmanın önemli bir kolu da deniz silahlarının azaltılması ve sınırlandırılması olarak görülmüştü. Bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya arasındaki rekabetten ve Uzakdoğu meselelerini görüşmek için gerçekleştirilen Washington Deniz Silahsızlanma Konferansı, denizlerde silahların azaltılması konusunda atılmış önemli bir adım olmuştu. Başta İngiltere'nin girişim ile "Pasifik Meseleleri"ni görüşmek üzere kendi ülkesinde bir imparatorluk konferansı davetinde bulunmuşsa da Amerika teklifi tamamen reddetmeden Pasifik'te menfaatleri bulunan bütün devletlerin davet edilmesiyle söz konusu konferansın Washington'da yapılması önerisinde bulunmuştu. Bunun üzerine Washington'da 12 Kasım 1921'den 6 Şubat 1922 tarihine kadar devam eden

---

[266] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.217; Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 139; Mehmet Gönlübol, **a.g.e.**, s. 109.
[267] Aptülahat Akşin, **a.g.e**, s. 139-141.

konferans, bölge ile ilgili devletlerin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Bu konferansta çok sayıda antlaşma yapılmıştı. Bunlardan birisi ise ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın imzası ile yapılan Deniz Silahlarının Sınırlandırılmasına ait antlaşmaydı. Bu antlaşma ile başlıca savaş silahı olan savaş gemilerinin ve uçak taşıyan gemilerin yani deniz güçlerinin sınırlandırılması sağlanmıştı.

20 Haziran 1927 tarihinde Cenevre'de ikinci kez deniz silahsızlanması konferansı yapılmıştı. Büyük gemilerden sonra küçük gemilerde de silahların sınırlandırılması gündeme gelmiş, fakat İngiltere çeşitli gerekçeler ileri sürerek bunu kabul etmemişti. Böylece, İngiltere ve Amerika arasında silahlanma yarışı başlamıştı. 1928 yılında imzalanan Briand-Kellogg Paktı[268] ise barış ve silahların azaltılması konusunda, Milletler Cemiyeti'nin girişimleri açısından önemli bir gelişme olmuş ve 1930 yılı Ocak ayında İngiliz Hükümeti'nin daveti ile Londra'da üçüncü defa bir deniz silahsızlanması konferansının yapılmasına yol açmıştı.[269] 22 Nisan 1930 tarihinde İngiltere'de Londra Deniz Antlaşması imzalanmış[270] ve 27 Ekim'de de yürürlüğe girmişti. Böylece 1919 sonrasında dünyada barışın korunması için silahların azaltılmasına ilişkin çalışmalar denizlerde önemli bir kontrol sağlanmasına ön ayak olmuş; 1930'lu yılların ortasına kadar da yeni bir savaşın çıkmasını engellemişti.[271]

Türkiye 1930'lu yılların başında Milletler Cemiyeti'nin dışında bulunmasına rağmen, dünya barışının ve güvenliğinin yeni tehlikelerle tehdit edilebileceği bir dönemde, kendisini Akdeniz'de egemenlik sorunlarıyla karşı karşıya bırakabilecek denizlerde silahların azaltılması konusunun dışında görmemiş ve aşağıda görüleceği gibi Londra Deniz Konferansı'nı yakından takip etmişti.

---

[268] İki dünya Savaşı arasındaki dönemde imzalanan barış ve silahsızlanma amacına yönelik çok taraflı uluslararası antlaşma, 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya tarafından imzalanmıştı. Antlaşmaya göre, taraflar savaşı bir dış politika aracı olarak kullanmamayı, sorunların hallinde barışçıl yöntemlere başvurmayı kabul etmişlerdi. Bkz. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Haz.: Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 4. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 172.

[269] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ağustos 1929, 19, 21, 22, 23 Ocak 1930, Sayı: 1894, 2048, 2050, 2051, 2052, s. 1, 3, 1,3, 1,2, 1,4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21, 22, 23 Ocak 1930, Sayı: 3065, 3066, 3067, s. 1, 1,3, 1; **Milliyet Gazetesi**, 2, 16, 21 Ocak 1930, Sayı: 1398, 1412, 1417, s. 1, 1, 1,2.

[270] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Nisan 1930, Sayı: 3154, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 1930, Sayı: 1508, s. 2.

[271] **BCA**, 030.10.228.533.15; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 218-223; Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 141; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih (1919-1939**), Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 45-47; Mehmet Gönlübol, **a.g.e.**, s. 110-111; Sinan Levent, **İkinci Dünya Savaşı Yolunda Japonya Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Türk Basınında Japonya İmajı (1933-1941)**, İstanbul, Kitap Dostu Yayınları, 2015, s. 38-40.

21 Ocak 1930 tarihinde başlayan Londra Deniz Konferansı'nda görüşülecek konular ile ilgili Bern Büyükelçilisi Münir [Ertegün] Bey, İtalyan Dışişleri Bakanı Dino Grandi ile Londra'ya hareketinden önce silahların azaltılması konusunda görüşmüştü. Türk Büyükelçi silahların azaltılması konusunda Türkiye'nin müdafaa ettiği görüş itibariyle İtalya tezine ne kadar yakın olduğunu ifade etmişti. İtalyan Dışişleri Bakanı da ülkesinin Londra'ya samimiyetle giden tek devlet olduğunu, görüşmelerde barış yararına silahların olabildiğince azaltılmasını hatta mümkün olursa kaldırılması görüşünü ileri süreceğini belirtmişti. Dışişleri Bakanı Grandi ayrıca, İtalya'nın Türkiye ile sadece Akdeniz meseleleri hakkında değil, dünya siyasetinde de iş birliği fikrinde olduğunu dile getirmişti. Londra'da Türk temsilcileri ile temasta bulunarak görüşmelerden Türkiye'yi haberdar edeceğini de eklemişti.[272]

Londra Konferansı'nın son aşaması hakkında Türkiye'nin Londra ve Paris Elçilikleri de gönderdikleri raporlarla Türk hükümetini gelişmeler hakkında bilgilendirmişti.

Paris Büyükelçiliğinden Fethi Bey, Denizcilik Konferansı'nın içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulması için Fransa'nın iki çare ileri sürdüğünü, bunlardan birinin Fransa ile eşitlik iddiasında bulunan İtalya'nın 1936 yılına kadar inşa tasavvurunda bulunduğu ton miktarını belirlemesi, ikincisinin ise geçici bir program belirlendikten sonra Akdeniz ile ilgili bir düzen kurmak ve ilgili devletlerin katılacağı yeni bir konferans yapılması olduğunu bildirmişti. Böylece Fransa'nın Akdeniz'de İtalyan filosuna saldırmayacak miktarda filo bulundurmayı taahhüt ederek İtalya'yı memnun edeceğine, denizin iki başında deniz üssü bulunan İngiltere'nin bu anlaşmayı imzalayacağı gibi İspanya, Sırbistan, Yunanistan ve Türkiye'nin de buna katılmaya davet edileceklerine dikkat çekilmişti. Bu anlaşmayla İngiltere'nin istemediği karşılıklı yardım söz konusu olmayacağı, sadece filolar arasında teknik bir oran belirleneceği, özellikle her türlü anlaşmazlığı önlemek ve yok etmek için yeniden kesin bir taahhüt alınacağı eklenmişti.

Londra Büyükelçiliğinden Ferit Bey ise İngiliz Dışişleri Bakanının Japonlarla anlaşma aşamasına geldiğini, Fransa'nın başarısızlığı İtalya'ya atmak için İtalyanları anlaşmaya davet ettiğini, bu aşamada İtalyan Büyükelçisi'nin manevi baskı altında olduklarını beyan ettiğini, Dışişleri Bakanı Grandi'nin de fırsattan istifade ederek

[272] **BCA**, 030.10.228.533.13.

Trablus'un sınırları ve Tunus İtalyanları meselesini ileri sürdüğünü aktarmıştı.[273]

Fransız hükümetinin silahlandırmanın emniyet garantisine tabi bulunduğunu ve bir saldırgan hükümete karşı tedbirin alınacağını gösterir anlaşma imzalanmadıkça Fransa'nın denizde dahi müdafaası için ihtiyaç duyduğu filonun sınırlandırılmasını kabul etmeyeceğini ve İngiltere ile Amerika'nın bir Akdeniz Misakı yapılmasına yanaşmamaları sebebiyle Londra Konferansının olumlu bir sonuca ulaşacağına ihtimal verilmediği Türkiye'nin Paris Büyük Elçisi Fethi Bey tarafından ifade edilmişti.[274]

Türkiye, yine denizcilik meseleleriyle ilgili diğer bir uluslararası konferansa İngiltere'nin daveti ile katılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 20 Şubat 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu'na gönderdiği tezkerede, denizcilik meseleleri hakkında 20 Mayıs'ta uluslararası bir konferans yapılacağını aşağıda belirtildiği şekliye dile getirmişti:

"Yükleme haddi meseleleri hakkında uluslararası bir anlaşma yapılması amacıyla bütün deniz devletlerinin delegelerinden oluşacak bir konferansın Mayıs ayının yirmisinde Londra'da toplanacağı bildirilmiş ve İngiltere sefareti tarafından davet edilen Türk Hükümetinin söz konusu konferansa katılımı uygun olduğu takdirde bu konuda bir karar ittihazı teklif edilmişti. Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliğinden yapılan mütaleanamede; Avrupa limanlarıyla deniz nakliyat yapılmasına lüzum ve imkan hasıl olursa böyle bir konferansa iştirakimizin lüzumlu olduğu, fakat konferansta tespit edilecek şartların yürütülmesine imkan olup olmadığının aranması zaruri görüldüğünden, konferansta konuşulacak konular hakkında hükümetimizi haberdar eylemek ve yapılan mukavele kabili tatbik görülürse sonradan imza edilmek üzere gözlemci ve sami sıfatıyla katılmamızın uygun olacağı".

Bunun üzerine de Bakanlar Kurulu 14 Mayıs 1930 tarihli toplantısında bu konuyu görüşmüş ve söz konusu konferansa Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliğinin [Genelkurmay Başkanlığının] görüşleriyle Türkiye'nin Londra Elçiliği'nden bir memurun Hükümet adına gözlemci olarak katılmasını kabul etmişti.[275]

---

[273] **BCA**, 030.10.228.532.6.
[274] **BCA**, 030.10.228.533.19.
[275] **BCA**, 030.18.01.02.11.31.16.

b. Dünya Barışına Katkı: Silahların Azaltılması Konferansı

Milletler Cemiyeti, misakının sekizinci maddesine dayanarak silahsızlanma konferansı düzenlenmesi için hazırlık çalışmaları yapılması amacıyla 1925 yılında devletlere çağrıda bulunmuş ve 1926 yılında da Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu kurulmasını sağlamıştı. Kurulan Komisyonda, Cemiyet üyeleri olduğu gibi bir yandan da coğrafi durumları bakımından özellikleri olan ve Cemiyet meclisinde temsilcileri olmayan devletlerin, Cemiyet üyesi olmayan Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya'nın temsilcileri bulunuyordu. Komisyon gerekli gördüğünde başka devletlerin de çalışmalarına katılması için çağrıda bulunabilecekti.[276]

Kurulan Komisyon, 1926'dan 1931 yılına kadar silahsızlanmanın genel esas ilkeleri üzerine bir antlaşma meydana getirmeye çalıştı.[277] Türkiye ise bu çalışmalara ilk defa 1928 yılında katılmıştı. 15 Nisan 1929 tarihinde yapılacak Komisyon çalışmalarına ise Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Başkanlığında, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tevfik [Bıyıklıoğlu] Bey, Dışişleri Bakanlığı Birinci Müdürü Numan Bey, Özel Kalem Müdürü Kemal Aziz Bey, Şifre Müdürü Suat Bey ve daha sonradan heyete dâhil olan Bern Büyükelçisi Münir Bey'den oluşan bir heyetle katılmıştı.[278] Tevfik Rüştü Bey, komisyonda yaptığı konuşmada, her ülkenin kuvvetlerini meşru müdafaa ve ihtiyaçlarına göre azaltması gerektiğini söylemişti.[279] Türkiye, 1930 yılı Kasım ayında Komisyon çalışmalarına yine Dışişleri Bakanlığı seviyesinde katılmış; bu durum Türkiye'nin silahsızlanma konusuna büyük önem verdiği şeklinde yorumlanmıştı. Öyle ki, Tevfik Rüştü Bey'in Komisyon toplantısına gelmesi üzerine, Komisyon Başkanı kendisini "hoş geldiniz" diyerek karşılamış; İngiliz Delegesi Robert Cecil ayağa kalkarak Türk Heyeti'ni selamlamıştı. Hazırlık Komisyonu, bu toplantısında da yapılacak Silahsızlanma Konferansı Genel Kurulu'na verilmek üzere hazırlanan tasarının hazırlıklarına

---

[276] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 223-224; Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 145-146.
[277] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 224.
[278] **Milliyet Gazetesi**, 3, 4, 11 Nisan 1929, Sayı: 1128, 1129, 1136, s. 1, 2, 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Nisan 1929, Sayı: 1769, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Nisan 1929, Sayı: 2785, s. 1.
[279] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1929, Sayı: 1776, s. 1, 4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Nisan 1929, Sayı: 2792, s. 1,4; **Milliyet Gazetesi**, 21 Nisan 1929, Sayı: 1146, s. 2.

devam etmiş; askerlik hizmetinin süresinin kısaltılması, savaş malzemeleri ve genel millî savunma bütçelerinin azaltılması gibi konular görüşülmüştü.[280]

Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu, 1926 yılında başlayan çalışmalarını tamamladıktan sonra Genel Kurul'a sunulmak üzere bir tasarı hazırlanmıştı.[281] Bu tasarısı Türkiye'ye de gönderilmişti. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da tasarıyı incelemek ve Türk tezini hazırlamak amacıyla Tevfik Rüştü Bey başkanlığında bir heyet kurmuştu. Türk Heyeti 16 Aralık 1931 tarihinde ilk toplantısını yapmış ve kendi tezini oluşturmuştu. Buna göre, *"kendisine uygun olacak sistemin intihap ve tercihinin her devletin kendi rey ve idaresine bırakılması devletlerin egemenliği ve eşitliği ilkelerinin bir sonucu olduğu ve askerlik hizmetinin yerine getirilmesi şeklinin silahsızlanma antlaşması dışında tutulması"* gerektiğini belirtmişti.[282]

Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu çalışmalarını sürdürürken, Milletler Cemiyeti İtalya'nın teklifi üzerine, 1931 Eylül ayında devletlerin bir yıl için silahlanmalarını artırmamalarını öngören bir Silahlanma Mütarekesi'ni kabul etmiş ve elli dört devlet de buna katılmıştı.[283]

Silahsızlanma Konferansının toplantısı arifesinde, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğinden alınan raporda, İngiltere ile Amerika arasında, denizaltılar hakkında müşterek bir görüş müdafaası için birlik fikirlerinin ortaya çıktığı yönünde güvenilir bir kaynaktan bilgi edinildiği belirtilmişti. Ayrıca, denizaltıların vesaiti harbiye meyanında kalması hâlinde, İngiltere'nin hiçbir devletin yetişemeyeceği sayıda denizaltı inşası için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağı hakkında ortada bir bilgi dolaştığı ilave edilmişti. Söz konusu denizaltıların kaldırılmasına şiddetle karşı çıkan devletle Fransa'nın kastedildiğinin anlaşılmakta olduğu, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa bildirilmişti.[284]

---

[280] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 12, 13 Kasım 1930, Sayı: 2339, 2341, 2342, s. 3, 3, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11-12 Kasım 1930, Sayı: 3351-3352, s. 3, 3.
[281] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8 Aralık 1930, Sayı: 3378, s. 3.
[282] Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 146-149.
[283] Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s. 225.
[284] **BCA**, 030.10.62.418.3.

Hazırlık Komisyonu'nda fikirlerin açıklığa kavuşması ve Konferans çalışmalarını kolaylaştırmak üzere atılan tüm adımların ardından, Silahsızlanma Konferansı 2 Şubat 1932 tarihinde başlamıştı.[285]

Türkiye'nin Cenevre'de düzenlenen konferansa Dışişleri Bakanı başkanlığında, Bern Elçisi Cemal Hüsnü [Taray], Sivas Milletvekili Necmettin Sadık'ın delege, Dışişleri Bakanlığı Dördüncü Daire Genel Müdürü Abdülahat [Akşin] Bey'in müşavir, Albay Şükrü Ali, Dışişleri Bakanlığı Kalemi Mahsus Müdürü Kemal Beylerin Heyet refakatinde memur ve Roma Ateşemiliteri Erkanı Harp Kaymakamı Tahsin, Peşte Ataşemiliteri Erkanı Harp Binbaşı Hilmi Beylerin askeri uzman ve sivil polis Sadık Efendi muhafız olarak görevlendirilmişti.[286] Tevfik Rüştü Bey'in Cenevre'ye gidene kadara geçen sürede Büyükelçi Tevfik Bey'in Heyet'in başında bulunmasına karar verilmişti.[287]

İngiltere de üst düzey devlet görevlileriyle bu konferansa katılmıştı. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden bildirildiği üzere, İngiltere'yi Başbakan James Ramsey MacDonald, Dışişleri Bakanı John Simon, Dominyonlar Bakanı J. H. Thomas, Savaş Bakanı Viscount Hailsham, Havacılık Bakanı Marquis of Londonderry, Denizcilik Birinci Lordu Sir Bolton Eyres-Monsell temsil etmişti.[288]

İngiltere eski Dışişleri Bakanı Arthur Henderson Konferans başkanlığına seçilmişti. Başkan konuşmasında, millî silahların sınırlandırılması ve ortak bir anlaşmaya varılması, hiçbir silahın gelecek antlaşmanın dışına bırakılmaması, buna benzer konferansların yakın zamanlarda toplanmasına değinmişti. Güvenlik meselesi hakkında da güvenliğin silahlarla sağlanabileceği düşüncesinin boşa çıktığı, silahlı bir barışın barış için tehlikeli olduğu vurgusunda bulunmuştu.[289]

---

[285] **Akşam Gazetesi**, 2, 4 Şubat 1932, Sayı: 4784, 4786, s. 1,2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 2783, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 3794, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 2150, s. 2; Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s. 225.

[286] Nilüfer Karabulut, **İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 57.

[287] **BCA**, 030.18.01.02.25.5.16. Tevfik Rüştü [Aras] Bey Konferans'a katılmadan önce yurt dışına bir dizi ziyaret gerçekleştirmiş; Tahran'a, Moskova'ya, Berlin'e oradan da Cenevre'ye gitmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 11, 13, 14 Şubat 1932, Sayı: 2786, 2789, 2791, 2792, s. 3, 1,6, 3, 1.

[288] **BCA**, 030.10.228.532.13. Konferansın başlangıcından hemen önce İngiliz Başbakan'ın göz ameliyatı olacağı bu nedenle katılımının gecikeceği basında verilen haberler arasında yer almıştı. Fakat, mümkün olur olmaz Konferans yerine hareket etme niyetinde olduğu ayrıca belirtilmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 2783, s. 3.

[289] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 3, 4 Şubat 1932, Sayı: 2783, 2784, s. 3, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Şubat 1932, Sayı: 3795, s. 1.

Konferansa katılan devletler, silahsızlanma yönünde kendi tezlerini ileri sürmüştü. İlk sözü alan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon, silahların sınırlandırılmasının iki yolu olduğunu belirtmişti. Bunlardan birincisinin, hiçbir ülkenin aşamayacağı bir üst sınır konması, ikincisinin de bazı savaş araçlarının uluslararası bir anlaşma ile kaldırılması gerektiğini söylemişti.[290]

Türk Devleti ise tezinde; her devletin eşit kuvvete sahip olması bunun için de ilk şartın Briand – Kellog misakının öngördüğü tarafsızlık ve barış esaslarına harfi harfine saygı gösterilmesini, bundan başka Türkiye, askeri hava kuvvetlerinin, tankların ve ağır topların tamamen kaldırılmasını, deniz tersaneleriyle silah fabrikalarının çeşitli devletler arasında adil bir şekilde bölünmesini ve her devletin siparişlerde eşit imkânlara sahip olmasını, ayrıca savaş araç ve gereçlerinin uluslararası kontrole tâbi tutulmasını ve kimyasal savaşın tamamen yasak edilmesini teklif etmişti.[291]

Diğer devletlerin de kendi tezlerini açıklamasından sonra 23 Şubat 1932 tarihinde genel kurulda tartışmalara son verilmişti.[292] Bunun üzerine ertesi günden itibaren konferansa, İngiliz delegesi tarafında ihzarî [hazırlık] projenin tartışmalara esas kabul edilmesi yönündeki teklifi kabul edilerek devam edilmişti. Bu arada da Türkiye'nin eşitlik tasarısı reddedilmişti.[293] Bundan sonra Konferansa 19 Mart-11 Nisan 1932 tarihleri arasında ara verilmişti.[294]

Cenevre'de yapılan bu konferans sırasında Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılması yönünde görüşmeler de yapılmıştı. Konferansın ikinci döneminin

---

[290] Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 152. Türkiye'nin Londra Büyük Elçiliğinden gönderilen 12 Şubat 1932 tarihli raporda İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'un bu konuşmasında İngiliz bakış açısının gelecekteki şeklinin aşağıda belirtildiği gibi olacağına değinilmişti: *"1-Güvenliğin Ref'i Teslihata tabi olduğunu, Ref'i Teslihat Hazırlama Komisyonu tarafından hazırlanan, anlaşma taslağının görüşmelere iyi bir zemin oluşturduğu, 2-Birlik usulünün tatbikinin başarılı olacağını, 3-Sürekli Ref'i Teslihat Komisyonu oluşturulmasını desteklediğini, 4-Zehirliyici ve kimyevî gazların kaldırılmasını tavsiye ettiğini, 5-Denizaltı gemilerinin ilgasını ısrar ile talep eylediğini, 6-Kur'a usulünün ilga edilmemesine binaen asker adedini tahdit için itilâf edilmesini, 7-Kara Kuvvetleri tarafından kullanılan topların çaplarının, 8-Ve savaş gemileri ab'adı ile toplarının çaplarının tahdidi için en amelî olan usullere iştirake amade bulunduğunu ortaya koymuştur"*. Bkz. **BCA**, 030.10.228.532.15.

[291] Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 153.

[292] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Şubat 1932, Sayı: 2803, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 25 Şubat 1932, Sayı: 2170, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Şubat 1932, Sayı: 3814, s. 1.

[293] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 26 Şubat 1932, Say: 4806, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Şubat 1932, Sayı: 2804, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Şubat 1932, Sayı: 3814, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 26 Şubat 1932, Sayı: 2171, s. 2.

[294] **Akşam Gazetesi**, 19 Mart, 12 Nisan 1932, Sayı: 4828, 4852, s. 5, 2; **Milliyet Gazetesi**, 12 Nisan 1932, Sayı: 2217, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1932, Sayı: 2851, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Nisan 1932, Sayı: 3861, s. 1; Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 153-154.

açılmasının hemen ardından Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Beyin 13 Nisan 1932 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile iş birliği yapmaya hazır olduğunu bildirmesi üzerine uluslararası iş birliği yönünde önemli bir gelişme sağlanmış oldu.[295]

Silahsızlanma konferansı bir dizi gelişmenin ardından 1932 yılının sonunda çalışmalarına ara vermiş, Ocak 1933'te yeninden toplantılarına devam etmişti. Konferansta güvenliğin mi yoksa silahsızlanma meselesinin mi önce geleceği tartışmaları devam ederken Japonya ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmeleri ile Ekim 1933 tarihinde Silahsızlanma Konferansı da fiilen son bulmuştu. 1935'e kadar devletler çaba sarf etmiş olmasına rağmen dünya silahsızlanmadan çok silahlanma yarışına girmişti.[296]

c. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması ve İngiltere'nin Etkisi

Milletler Cemiyetinin 28 Nisan 1919 tarihinden kurulmasıyla birlikte, savaştan galip çıkan devletler aracılığıyla yeni kurulan "Versailles Sistemi"nin devamı sağlanmaya çalışılmıştı. Başlangıçta 42 üyesi olan Cemiyet'e daha sonra Genel Kurul'un uygun gördüğü devletler de katılmıştı. Savaştan mağlup ayrılan devletler, bu arada Türkiye de bu Cemiyete alınmamıştı.[297]

Lozan Barış Konferansı devam ederken bir yandan da Türkiye'ye, Milletler Cemiyeti üyeliği ile ilgili haberler verilmeye başlanmıştı. İsmet Paşa, Ankara'ya 26 Ocak 1923 tarihinde gönderdiği raporda, İngiltere'nin Milletler Cemiyetine başvurarak Türkiye'yi davet etmelerine karşın hazırlıklı olunmasını bildirmişti. Ancak Türkiye'nin cemiyete girişi dokuz yıl sonra gerçeklemiş; çünkü Lozan Konferansı'nın Milletler Cemiyeti üyesi olmayan bir Türkiye ile yapılması amaçlanmıştı. Öte yandan Cemiyetin üyesi olan devletlerle üyesi olmayan Türkiye

---

[295] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Nisan 1932, Sayı: 2852, s. 1,2; **Akşam Gazetesi**, 15 Nisan 1932, Sayı: 4855, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Nisan 1932, Sayı: 3863, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 15 Nisan 1932, Sayı: 2220, s. 2; Aptülahat Akşin, **a.g.e**, s. 172; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 220; Nilüfer Karabulut, **a.g.t.**, s. 51.
[296] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 225-226.
[297] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 686-690, 827-828. Milletler Cemiyeti Misak-ı için bkz. İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 412-423. Ayrıca, Bkz. Nihat Erim, "Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, C. 1, Ankara, 2004, s. 31-46.

Lozan Konferansı'nda karşı karşıya kalmıştı[298]. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924'te yaptığı konuşmasında *"Türkiye'nin, antlaşmaların tamamlanmasından sonra Cemiyet'e üye olmayı düşünebileceğini ve örgütün güçlü olanın elinde bir araç olmaması gerektiğini"* belirtmişti.[299]

Türkiye'nin Cemiyete üyeliği sürecinde en önemli konu muhakkak ki, Musul Meselesi olmuştu. Diğer taraftan da Boğazlar Komisyonu'nun Milletler Cemiyetine her yıl rapor sunması gerekliliği, Türkiye'nin Cemiyet'in faaliyetlerinden uzak kalmamasını beraberinde getirmişti. Ayrıca, Lozan Antlaşması ile bunların dışında da Milletler Cemiyetine birçok konuda rol ve yetkiler tanınmıştı. Bu nedenle, Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin faaliyetlerini yakından takip etmiş, diğer taraftan Cemiyet de Türkiye'yi toplantılara davet etmişti.[300]

Örneğin 1926 yılında Türkiye, Ataşesi Hüseyin Ragıp Bey'i Cenevre'deki Milletler Cemiyeti toplantısına gözlemci olarak göndermişti. Hatta Ragıp Bey, Türkiye'nin yakın zamanda Cemiyet'e başvuruda bulunacağını ifade etmişti.[301] Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği Bern Elçiliği aracılığıyla, 13 Mart 1930 tarihinde Lahey'de, tabiiyet, karasuları ve devletlerin kendi ülkelerinde yaşayan yabancıların kendileri ve malları hakkında incelemeler yapılması ile ilgili üç önemli konuda görüşmelere katılması için Türkiye'yi davet etmişti.[302] Yine 5 Şubat 1931 tarihinde Cenevre'de, "Bütçe Eksperleri Toplantısı" yapılacak olması nedeniyle buraya Türkiye'den Maliye Müfettişi Halit Nazmi Bey'in katılmasına karar verilmişti.[303] Milletler Cemiyeti himayesinde yapılacak toplantılara ise Bern Elçisi Cemal Hüsnü [Taray] Bey'in katılması 8 Nisan 1931 tarihinde uygun görülmüştü.[304] Bunlarla birlikte, Milletler Cemiyeti'nin 29 Eylül 1931 tarihinde yaptığı toplantıda silahlanmaya ara verilmesi yönünde aldığı karara Türkiye'nin uyup uymayacağı sorulmuştu.[305]

---

[298] Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyet'ine (Cemiyet-i Akvam) Girişi-Öncesi ve Sonrası", İzmir, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, Sayı: 16-17 (2008/Bahar-Güz), 2010, s. 245. Cemiyet fiilen İngiltere ve Fransa'nın sevk ve idaresi altındaydı. Bkz. Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 170-171.
[299] Özden Zeynep Alantar, **a.g.m.**, s. 115.
[300] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 406-407; Şayan Ulusan, **a.g.m.**, s. 241-243, 247.
[301] Özden Zeynep Alantar, **a.g.m.**, s. 115.
[302] **BCA**, 030.18.01.02.6.57.2; Şayan Ulusan, **a.g.m.**, s. 243-244.
[303] **BCA**, 030.18.01.02.17.4.6; Şayan Ulusan, **a.g.m.**, s. 244.
[304] **BCA**, 030.18.01.02.19.25.12; Şayan Ulusan, **a.g.m.**, s. 244.
[305] **BCA**, 030.18.01.02.24.75.12; Şayan Ulusan, **a.g.m.**, s. 244.

Türkiye'nin, Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin etkisinde kalması ve aleyhinde karar alınmasıyla Cemiyete karşı duyduğu tepki, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri, Cemiyete üyelik için acele etmemesine neden olmuştu. 1930 yılından itibaren Avrupa'da uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edilmesine neden olan unsurlar meydan çıkmaya başladığı sıralarda Türkiye hâlâ Cemiyet'e üye olmamıştı. Ancak 1931 yılında prensip olarak Milletler Cemiyetine girmeyi kabul etmiş; müttefiki Sovyetler Birliği'ne de bu konuda güvence vermeyi ihmal etmemişti.[306]

Bu arada da Türkiye'nin üyeliği, İngiltere ile bazı devletler ve kişiler tarafından çeşitli yollarla dile getirilmeye başlanmıştı.

Fransa Hükümeti'nin Londra Deniz Konferansı'na katılarak; ABD, İngiltere, İtalya, Japonya'ya göndermiş olduğu 20 Aralık 1929 tarihli notaya Londra Hükümeti tarafından verilen cevapta; bütün Akdeniz Devletleri'nin Milletler Cemiyetine üye olduklarına ilişkin fıkra dikkate alınarak, anılan fıkranın sebep ve kapsamı hakkında Londra Hükümeti'nden bilgi alınmasını, Türk Hükümeti Londra Büyükelçiliğinden talep etmişti.

15 Ocak 1930 tarihinde verilen cevapta Büyükelçi Ahmet Ferit Bey, İngiliz Dışişleri Bakanı'na gerekli soruları sorduğunu ve onun da şu cevapları verdiğini belirtmişti*: "İngiliz notasındaki hata yazmanımın ihmalinin sonucudur. Cümlede Türkiye hariç denilecek idi. Hükümetinizden özür dilerim. – Gülerek ilave ettiler; ihmal ile yalnız şeklen Türkiye Cumhuriyeti Cemiyeti Akvam'a girerek hakikata ulaşmış olmasını dilerim".*[307]

İadei Mücrimin Mukavelesi [Suçluların İadesi Anlaşması] yapmak üzere Berlin'de bulunan Bakanlık Müsteşarı Numan Bey, Almanya Dışişleri Bakanı M. Kurtius ile 1930 yılı yaz aylarında Türkiye'nin Cemiyeti Akvama üyeliği hakkında görüşmüştü. Numan Bey Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı hiçbir suretle aleyhtar bir vaziyet almadığını, hatta ona mensup kuruluşların birçoğu ile iş birliği içinde olduğunu ve giriş meselesine gelince, Almanya'nın giriş koşullarını nasıl sağladıysa Türkiye'nin de vaziyeti düşünmek zaruretinde olduğunu belirtmişti. Alman Dışişleri Bakanı da bu bağlamda Roma'dan bazı bilgiler aldığını ve

---

[306] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 828; İsmail Soysal, **a.g.e**, s. 407-408.
[307] **BCA**, 030.10.228.533.14.

Türkiye'ye Cenevre'de tamamen yardım etmek isteğinde olduğunu ifade etmişti.[308]

Yapılan bir diğer görüşmede ise M. Kurtius, Türkiye'nin üyelik konusunda resmi ya da genel bir girişiminin olup olmadığını sormuş; Numan Bey hiçbir suretle böyle bir temas meydana gelmediğini söylemişti. Bunun üzerine Alman Dışişleri Bakanı Milletler Cemiyeti'nin gelecek genel toplantısında bu konu hakkında gerekli görüşmeleri yapacağını ve bunu gündeme getirmek niyetinde olduğunu ayrıca İtalyanlarla da görüşmelerde bulunacağını beyan etmişti. Müsteşar Numan Bey bu görüşmelerden sonra Almanya'nın Türkiye'nin yarı-daimî üyeliği için çalışacağını ümit etmişti. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ise Berlin Büyükelçiliğine gönderdiği yazıda yapılan görüşmeden memnun olduğunu ve Milletler Cemiyeti'ne yönelik yapılan görüşmede Numan Bey'in verdiği cevapların uygun olduğu söylemişti. Ayrıca, *"Gerçekten, Almanya'nın dahil olduğu şeraitte ancak Konsey'de semi permanent azalık verilmek suretile hükümetimizi ikna edebileceği"* belirtmişti.[309]

1930 yılına doğru uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek bir hareketlenme başlamıştı. Kendi iç meseleleri ile uğraşan Türkiye, uluslararası politikaların dışında kalmasına karşın, var olan düzenin devamını isteyen batı devletleri için önemli hale gelmişti. Türkiye, 1928 yılında Kellogg-Briand Misakı'nı imzalamış ve Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmıştı. Ayrıca, Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın Avrupa Birliği projesinde Türkiye'nin dışarıda bırakılması onaylanmamış; birliğe alınması istenmişti. Böylece Türkiye uluslararası iş birliğine doğrudan katılmıştı.[310]

İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Henderson ile, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılması konusunda 1931 yılında başka bir görüşme daha yapılmıştı. Arthur Henderson bu konuda, İngiliz Büyükelçi George Clerk'e gönderdiği yazıda, Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi'nin Avam Kamarası'nda kendisiyle görüştüğünü; Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girince Konseye yarı-daimî üye olarak seçilmesi için İngiltere'nin desteğini istediğini söylemişti. İngiltere Dışişleri Bakanı bu talebe nota ile cevap verdiğini belirtmişti. Notada, İngiliz Hükümeti, Türk Büyükelçisi'nin

---

[308] **BCA**, 030.10.230.552.24.
[309] **BCA**, 030.10.230.552.24. Almanya'nın tutumu için bkz. Cemil Koçak, **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 19-23.
[310] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 95-96.

5 Şubat tarihli Milletler Cemiyeti Konseyine yarı-daimî üye olarak seçilme isteğinin dikkatle incelendiği belirtilmişti. İngiltere'nin bu konuda tutumunun oldukça açık olduğu, Cemiyet üyeliğine seçim için mevcut prosedürün uygulanmasını savunduğu vurgulanmıştı. Usul gereğince Türkiye'nin önce Milletler Cemiyetine seçilmesi gerektiği ve daha sonra Konseye adaylığını koyabileceğine değinilmişti. Konseye seçilirse, buradaki süresi dolduktan sonra yeniden seçilmek için tekrar adaylığını koyabileceği söylenmişti. Öte yandan bu konuda Polonya'nın ve İspanya'nın yarı-daimî üye seçilmiş olmaları iki istisnai durum olarak gösterilmişti. Sonuç olarak, mevcut usule göre İngiltere'nin, Türkiye'nin talebini destekleyemeyeceği fakat Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden memnun olacağı açıklanmıştı.[311]

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk ise Cenevre'de Tevfik Rüştü Bey'e destek verilmesi konusunu tekrar gündeme getirmişti. Fakat Dışişleri Bakanlığından Lancelot Oliphant Dışişleri Bakanlığı adına verdiği cevapta, bunun mümkün olmadığı belirtilmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türk Hükümeti'ne karşı dostça davranışlarda bulunma önerisinin dikkate alınacağına değinmişti.[312]

1931 yılı içinde Türkiye'nin yarı-daimî üyeliği konusunda destek verilmeyeceğine değinilmesine karşın, Büyükelçi Türkiye'nin yıl içinde Milletler Cemiyetine girmek için daha istekli olduğunu vurgulamıştı. Fakat Türkiye'nin Batılı Güçler ile Rusya arasında kaldığı ve Litvinov'un Ankara ziyareti ile Türkiye'yi Cemiyet'e katılmaktan caydırmaya çalıştığına da değinmişti.[313]

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üyeliği çeşitli yollarla dile getirilmiş; Türkiye de gelişmelere kayıtsız kalmamıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 7 Aralık 1930 tarihinde basına verdiği beyanatında, Türkiye'nin Cemiyet'e

---

[311] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 200-202, Belge No. 65, F.O. 424/274, p. 49-50, No. 16/1, 10 Mart 1931, İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'dan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'e yazı. Bu konuda ilginç bir girişim de San Remo'dan Musso Guiseppe isminde bir kişinin 1931 Temmuz tarihli bir mektupla, Başvekil İsmet Paşa'ya hitap ederek bu sırada Avrupa milletlerinin geçirdiği siyasi buhrandan ve mevcut savaş tehlikelerinden, mezkur tehlikelerin önüne ancak Cemiyeti Akvam idaresinde gayet kuvvetli bir filo bulundurmakla geçilebileceğinden bahsetmesi olmuştu. Bkz. **BCA**, 030.10.222.497.15.

[312] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 253, Belge No. 107, F.O. 371/15381/E.4836, 5 Ekim 1931, İngiltere Dışişleri Bakanlığından Lancelot Oliphant'tan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'e mektup.

[313] **A.e.**, s. 288-289, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu. George Clerk, 1930 yılına ait Türkiye yıllık rapounda yine Türkiye'nin Sovyet Rusya konusunda hassasiyetinden ve yarı-daimi üyelik sözü almak istemesinden bahsedilmişti. Bkz. **A.e.**, s. 154-155, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Hendeson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

karşı daima sempati ile yaklaştığını söylemişti. Bakan ayrıca, Türkiye'nin katılım için beklemede olduğunu, ancak bunun eşit şartlarla mümkün olabileceğini söylemişti. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin davet edilmesi karşılığında katılımın gerçekleşeceğini ilave etmişti.[314] Tevfik Rüştü Bey'in 15 Temmuz 1931 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada da benzer şekilde açıklamalarda bulunmuş; çekincelerini de ortaya koymuştu.[315]

Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı sırasında Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılması konusunda görüşmeler yapılmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Silahsızlanma Konferansı'nın 13 Nisan 1932 tarihli toplantısında ülkesinin silahların azaltılması ve eşitlenmesi tezini savunmuş; muhtırasını sunmuştu. Dışişleri Bakanı yaptığı konuşmada ayrıca, Türkiye'nin, Cemiyet'e katılması için hiçbir engel görmediğini, yani hazır olduğunu belirtmişti.[316]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması sürecinde, Cenevre'de bulunan Türkiye'nin Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterlik Siyasi Bürosu yetkilileriyle yaptığı görüşme sonrasında, 30 Nisan 1932 tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda davet ile ilgili çeşitli bilgiler aktarmıştı. Cemal Hüsnü Bey, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması hakkında Genel Sekreterlik tarafından başlatılmış olan teşebbüslerin neticelenmek üzere olduğunu, bu konuda Genel Kurul toplantılarından birinde Tevfik Rüştü Bey'in nutkuna işaret ile Türkiye'nin cemiyete girmek arzusunda olduğunu ve Türkiye'nin misakın birinci maddesindeki şartlara uygun olduğunu belirtilerek davet edileceğini ifade etmişti. Genel Sekreterliğin Genel Kurul kararına bağlı olarak Türkiye'yi davet edeceği, bu konuda Türkiye'nin bir mektup yazması gerektiğinden söz etmişti. Mektubun en önemli noktası olarak şu cümleye dikkat çekmişti: *"Akvam Cemiyetine kabulundan evvel akdetmiş olduğu hiçbir muahede Türkiye'yi Akvam Cemiyeti azalığı mecburiyetlerini sadıkane ifa etmekten kendisini menetmeyecektir"*. Bu cümlenin Rusya ile Türkiye arasındaki bitaraflık antlaşması ile Milletler Cemiyeti'nin

---

[314] Hüseyin Taşkın, **Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 58-59.
[315] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 96-97.
[316] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Nisan 1932, Sayı: 2852, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 14 Nisan 1932, Sayı: 2219; s. 2; **Akşam Gazetesi**, 15 Nisan 1932, Sayı: 4855, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Nisan 1932, Sayı: 3863, s. 1,2; Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 172; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 220; Nilüfer Karabulut, **a.g.t.**, s. 51.

Misakının telifi için konduğunun fakat, Almanların Cemiyete girmek için böyle bir beyanatta bulunmadıklarının altını çizmişti. Bern Elçisi ayrıca, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'yi üyesi olarak görmeyi hararetle arzu ettiğini ve Türkiye'nin cemiyete ne zaman katılmak istediğini de bildirmesini istediklerini eklemişti.[317]

Bu gelişmeler üzerine, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 1 Temmuz 1932 tarihli toplantısında gündem maddesi olmayan bir konu hakkında İspanya temsilcisi M. Madariaga söz almış ve Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliği için bir davet yapılması hakkındaki teklifini okumuştu. Yunanistan temsilcisi M. Mihalakopulos'un da desteğiyle teklifi gündem maddeleri arasına alınmıştı.[318] Cemiyet'in, Çin-Japon uyuşmazlığı ile ilgili 6 Temmuz tarihli toplantısında ise Türkiye'yi Cemiyet'e davet eden tasarı kabul edilmişti.[319]

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılmasıyla ilgili teklifin yapıldığın gün İngiltere ve çeşitli devlet temsilcileri tarafından konuşmalar yapılmıştı. İngiliz Delegesi Lord Londonderry; Türkiye'nin, önemli bir istikrar ve barış unsuru olduğuna, yalnız coğrafi konumuyla değil, Mustafa Kemal Paşa'nın yürüttüğü siyaset itibariyle de Cemiyete katılmasının gerekliliğine dikkat çekmişti. İngiliz temsilci, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin uluslararası alanda oynaması gereken rolü öngördüğünü ve eski düşmanlıkların unutulduğunu ve yeni dostlukların geliştirildiğini ifade etmişti. Ayrıca İngiltere'nin, Türkiye'nin üyeliğini kabul edecek ilk devletlerden olacağını söylemişti.[320]

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de gönderdiği teşekkür mektubunda, Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkındaki takdirkâr sözlerin, iki ülke ilişkilerinin samimi ve güçlü dostluğunun nişanesi olduğunu belirtmişti. Ayrıca Türkiye'nin, ülkelerin geleceklerini dar bir milliyetperverlikte, hatta diğer ülkelerin

---

[317] **BCA**, 030.10.222.497.20.

[318] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1932, Sayı: 2927, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 2 Temmuz 1932, Sayı: 4930, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1932, Sayı: 2296, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Temmuz 1932, Sayı: 3939, s. 4; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, C. II, s. 216, Belge No: 30; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s. 70-79.

[319] **Akşam Gazetesi**, 7 Temmuz 1932, Sayı: 4935, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 7 Temmuz 1932, Sayı: 3942, s. 1,4; **Milliyet Gazetesi**, 7 Temmuz 1932, Sayı: 2300, s. 1,2; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 828; İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 407; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 98.

[320] **Milliyet Gazetesi**, 7 Temmuz 1932, Sayı: 2300, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 4936, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 2934, s. 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 3943, s. 4; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, [Haz.: Şükran Güneş, Ali Hikmet Alp], [Ankara], Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, [1974], s. 297; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s. 72.

felaket ve yıkıntılarında değil, medeni milletler camiası içindeki kendi çalışmalarında ve topluluğun saadetinde bulabileceklerini düşündüğünü ifade etmişti. Türkiye'nin de bu yolda olduğunu ve devam ettiğini söylemişti.[321]

Avustralya Delegesi ve Olağanüstü Komiseri Sir Granvillein de Türkiye'nin Milletler Cemiyetine girmesi lehinde bir konuşma yapmıştı. Bununla birlikte kendisi Türkiye'ye davet edilmiş; fakat yoğun programı nedeniyle katılamayacağını belirtmişti.[322] Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edildiği gün Avustralya delegesinin yaptığı bu konuşma İngiltere'nin Dominyonları aracılığıyla Türkiye'nin Cemiyete katılmasını destekler nitelikte bir girişimde bulunduğunu göstermişti.

Türkiye ayrıca, Cemiyete katılması yönünde dostane görüşler bildiren diğer devletlerin temsilcilerine de telgraf göndermiş ve teşekkürlerini ifade etmişti. Türkiye, diplomatik temsilcisinin bulunmadığı ülkelere teşekkürlerini ise Londra'daki Maslahatgüzarı aracılığıyla bu devletlerin Londra'daki misyonlarına iletmişti. Tevfik Rüştü Bey bu durumu, Türkiye'yi destekleyen İngiliz Hükümeti'ne şükran ifadesi olarak tanımlamıştı.[323]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gelen davet mektubu 9 Temmuz'da okunmuş ve Cemiyete katılma yönünde karar alınmıştı.[324] Gerekli işlemlerin yapılmasından sonra da Türkiye 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyetine üye olmuştu.[325]

---

[321] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Temmuz 1932, Sayı: 3946, s. 5; **Milliyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1932, Sayı: 2304, s. 5; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 301; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s. 78-79.

[322] **BCA**, 030.10.222.498.6; **Akşam Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 4936, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 2934, s. 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 3943, s. 1; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 295-296; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s. 71. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in Avusturalya temsilcisine teşekkür mektubu için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Temmuz 1932, Sayı: 3946, s. 5; **Milliyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1932, Sayı: 2304, s. 5; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 301; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s. 80.

[323] Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 15, 18.

[324] **Akşam Gazetesi**, 10 Temmuz 1932, Sayı: 4938, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Temmuz 1932, Sayı: 2936, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 10 Temmuz 1932, Sayı: 2303, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Temmıuz 1932, Sayı: 3946, s. 1; İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 407; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 98; Hüseyin Taşkın, **a.g.t.**, s.74-75.

[325] **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz 1932, Sayı: 4947, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1932, Sayı: 2945, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Temmuz 1932, Sayı: 3954, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1932, Sayı: 2312, s. 1,6; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, C. II, s. 218, Belge No: 31; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 828; İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 408; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 99. Türkiye'nin Cemiyeti Akvam'a resmen katıldığı 18 Temmuz 1932 Pazartesi akşamı Lozan Radyosu Türkiye hakkında bir konferans vermesini Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey'den rica etmişti. Cemal Bey konferansın ardından

Paris Büyük Elçisi Suat Bey, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasından dört gün sonra, yani 22 Temmuz 1932'de, İngiltere'nin Paris Büyük Elçisi Lord Tyrell'e ile yaptığı iade-i ziyarette, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması, dünyadaki genel siyasi durum, bu arada İngiliz-Fransız emniyet anlaşması ile 'centilmenlik sözleşmesi'ne[326] temas ederek, bu anlaşmaların dünyadaki gelişmelere karşı bir emniyet ve huzur ortamı yaratmak için yapıldığına değindiğini Dışişleri Bakanlığına aktarmıştı. Ayrıca bunların yapılması, genel olarak tüm sorunları halletmek durumunda olmadığını ama nispeten daha huzurlu ve dingin bir ortama doğru gidilmesine yardımcı olacağına değinmişti.

Öte yandan, Lord Tyrell'ın Lozan Konferansı'nda İngiltere Heyeti Delegelerinden olması dolayısıyla, bu konferansta tanıştığı İsmet Paşa'nın takdirkârı olduğunu ve o zamandan beri Türkiye'de devam etmekte olan hayret verici siyasi başarılarla ilgili ve takipte olduğunu söylediğini belirtmişti. Bununla birlikte İngiltere ile Türkiye arasında dostane ilişkilerden yana olduğunu ve bir Türk dostu olarak Cemiyeti Akvama Türkiye'nin katılmasının gerek kendisince ve gerek İngiliz Hükümetince büyük bir memnuniyet ve sempati ile karşılandığını beyan ettiğini söylemişti.

Paris Büyük Elçisi Suat Bey, Roma'da bulunmuş olması dolayısıyla İtalya ile ilgili açılan konuda Tyrell'ın, İtalya'nın iç siyasi rejimini iyi ve sağlam gördüğünü ifade etmişti. Fakat Tyrell, dış siyaset konusuna girmekten çekinmişti. Daha sonraki ifadelerinde ise İngiltere-Fransa siyasi ahengi ile paralel olarak Fransa ile İtalya arasında bir yaklaşmanın siyasi oluşuma girmesini ise iki ülke arasında bulunan sorunların düzeltilmesinde gördüğünü beyan etmişti. Bu nedenle, Suat Bey kendisinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bir itilaf siyasetinin yürütülmesine

---

konuşmasının bir nüshasını Başbakanlığa göndermişti. Bkz. **BCA**, 030.10.222.498.1. Bu arada Türkiye Dışişleri Bakanı, Sovyetler Birliği'nin Ankara Maslahatgüzarı Astakhov'a gönderdiği 10 Temmuz tarihli mektupla, Türkiye'nin Cemiyet'e katılacağını bildirmiş ve iki ülke ilişkileri açısından güvence vermişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Temmuz 1932, Sayı: 3946, s. 1. Ayırca bu mektuba zeyl olmak üzere, üye olduğu gün verilen bir başka mektupta ise Cemiyet Misakı'nda öngörülen zecri tedbirlerin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanmasına katılmayacağı teminatını vermişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Temmuz 1932, Sayı: 3953, s. 1; **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 290-291.

[326] Ülkeler ve onları temsil eden devlet adamları arasında, resmî, hukuksal bir antlaşma olmadan, karşılıklı güven temeline dayanan bir anlaşma. Bu türden anlaşmalara en çok uluslararası örgütler alanında rastlanabilir. Bir centilmen anlaşması, devlet yetkililerinin hukuksal bir yüküm altına girmeden belirli birtakım konularda davranışlarının nasıl olacağını bildiren belge veya olguları ifade eder. Yalnızca siyasal ve ahlaksal anlamı olan belgelere uyulmaması durumunda ilgili devletin herhangi bir sorumluluğu söz konusu değildir. Bkz. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, s. 187-188.

taraftar olduğu intibaının oluştuğuna ve Almanya-Fransa arasında İngiltere'nin oynadığı aracı rolünün aynı ile İtalya-Fransa arasında İngiltere'nin bulunmak istediği hissine kapıldığına değinmişti.[327]

Diğer taraftan İngiliz basın organlarında da Türkiye'nin Cemiyet'e katılımı ile ilgili çeşitli haberler çıkmıştı. Times Gazetesi *"Milletler Cemiyetinde Türkiye"* başlığı ile yayınladığı başmakalesinde sadece durum değerlendirmesi yapmakla kalmamış, aynı zamanda yakın geçmiş ile ilgili geniş bir değerlendirme yapmıştı.[328]

Bunlar da göstermektedir ki; Japonya, Almanya sonra da İtalya'nın Cemiyet'ten uzaklaşma eğilimleri, yani mevcut düzenin devamından yana olmadıklarını çeşitli olaylarla göstermeleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin yalnızlık politikası, Milletler Cemiyetinin evrenselliği açsından sorunlar yarattığı bir ortamda[329] düzenin devamını destekleyen Türkiye'nin Cemiyet'e üye olması özellikle İngiltere açısından ilerleyen dönemde müttefiklik ilişkilerinin gelişimi yönünde önemli bir adım olmuştu.

---

[327] **BCA**, 030.10.234.578.1.

[328] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Temmuz 1932, Sayı: 3960, s. 3. Makalede şunlara yer verilmişti. Cemiyeti Akvam meclisinin dünkü fevkalade içtimaında Türkiye Cumhuriyet, azalığa intihap edilmiştir. Bu suretle Türkiye'nin son seneler zarfında tedricen cemiyeti akvama doğru yaklaşması son safhasına girmiş bulunuyor. Cemiyeti Akvam teşkil edildikten sonra bir müddet Türkiye, teşkilatı ile sınırlı teşriki mesaiden ihtiraz eden bir devlet vaziyetinden uzakta kalmıştı. Gazi Mustafa Kemalin tesis ettiği devletin ilk temayülü Avrupa ve Avrupa fikirlerinden ayrılarak Rusya ile en yakın münasebatı idame etmek gibi görünüyordu. Ancak Gazi, az zaman zarfında şunu gösterdi ki, Türk milleti için kurmak istediği devlet sistemi milletin ihtiyacından doğan yeni bir hayat şeraitine uyan o millete mahsus bir sistem olacaktır. Türkiye'deki hareketin ecnebi düşmanlığı gibi bir hisle mülhem olmadığı ve Avrupa'nın Anadolu'ya imtidadı mahiyetinde olduğu anlaşıldı. Türk Hükümeti komşu Balkan hükümetleriyle iyi münasebat tesisi etmeye hazır olduğunu gösterdi. Cemiyeti Akvam tarafından bu konferansa davet edilince mesaiye iştirak etti. Bundan sonra Türkiye afyon komisyonunun faaliyeti ile teşriki mesai etti ve 1925 afyon mukavelesini imzaladı. Aynı zamanda İstanbul'da afyon ve uyuşturucu maddelerin alım satımını kayıt altına almak hususunda tehalükle çalıştı. M. Briand'ın Avrupa birliği komisyonuna iştirak etti. Cenevre'de Türk murahhaslarının ilk tuttukları yol Rus davalarını müdafaa idi. Ancak son zamanlarda Türk murahhasları fikir ve siyasetlerinin istiklali ile temayüz etmiştir. Bundan böyle Türkiye'nin Cemiyeti Akvam umumiyesinde bir yeri ve sözü vardır, belki de meclis azalığına intihap edilecektir. Bu bir imtiyaz olduğu kadar da, meclis reisinin Türk murahhaslarına hoşamedi beyan eden nutkunda hatırlattığı gibi bir vazifeye ve mesuliyete de tahmil ediyor. Maatteessüf cemiyete girmek hususunda bu kadar müsmir faaliyet sarf eden Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey M. Hymans'ın tebriklerini bizzat kabul edemedi. Cenevre'de bulunamadı. Türkiye'nin ananevi düşmanı telakki edilen bir devletin hariciye nazırı olan M. Mihalakopulos tarafından bu hâdisenin ne kadar iyi karşılandığını görmek büyük memnuniyet tevlit etmiştir. Ağa Han'da bu vesile ile Türkiye ile Hindistan tarihinin asırlarla olan münasebatını hatırlatarak ve bu münasebatın bazen rakip vaziyetinde çarpışmak şeklinde tecelli etmişse de harp ve dostluk münasebatı ile iki memleketin yekdiğerine bağlanmış olduğunu söylemiştir. Lord London Bari'de, yakında büyük bir Türk diplomatına sefir olarak kabul edecek olan İngiltere'nin, Türkiye'nin cemiyeti akvama aza olmasında mütevellit memnuniyetini belâgatle anlatmıştır.

[329] Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 172.

5. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Laiklik ve Azınlık Konuları

a. İngiltere'nin Ortadoğu'da Yapılan İslam Kongresi ve Halifelik Konularındaki Yaklaşımı

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan üç yasadan birisi olan "Halifeliğin Kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanın Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılmasına Dair Kanun"[330], Türk İnkılabında saltanatın kaldırılması ile başlayan ve Cumhuriyetin ilanı ile devam eden siyasal sürecin bir aşaması, Türkiye Cumhuriyeti'nin millî, demokratik ve laik bir devlet olabilmesinin gereği olarak görülmüştü.[331]

Halifelik meselesi, Türk Devleti için önemli bir siyasal inkılap hareketi olmakla birlikte, uluslararası etkileri de hemen görülmeye başlanmıştı. Özellikle, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden İngiliz basınında ve İngiliz diplomasisinde halifeliğin kaldırılışı geniş yer bulmuştu.

İngiliz basını halifelik konusunu Mart ayı boyunca yoğun şekilde gündemde tutmuştu. The Times gazetesi, halifeliğin Müslümanları ilgilendiren bir konu olduğunu, İngilizlerin bu konuda yapabileceği bir şey olmadığı yazmıştı. Gazete, halifeliğin kaldırılmasının uygulamada büyük bir değişikliğe sebep olmayacağı, hiçbir zaman pratik bir değerinin olmadığı, Mustafa Kemal Paşa'nın seküler programının başarılı olacağı görüşünü savunmuştu. The Daily Telegraph, Türkiye'nin, halifelik makamı ve onun İslam alemindeki lider konumu sayesinde sahip olduğu gücü ve prestiji kaybettiğini, resmî olarak laikleşme yolunda atılan her adımın, Doğu'daki İngiliz dominyonlarında, İngiltere'ye karşı dini bir silah olarak kullanabilme gücünden uzaklaştırdığını ifade etmişti. Gazete, Pan-İslamik hareketin de yok edildiğini belirtmişti. The Manchester Guardian ve The Economist gazeteleri, halifeliğin kaldırılmasını, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkilerini etkileyecek bir gelişme olarak değerlendirmişti. The Spectator ve The Observer gazeteleri,

---

[330] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)**, s. 23-26, Belge No: F.O. 371/E. 3338/3338/44; Ali Satan, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, İstanbul, Yazıgen Yayıncılık, 2017, s. 236-242; **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, Haz.: Reşat Genç, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 35 vd.

[331] Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **a.g.e.**, s. 211.

Türkiye'deki sekülerleşme ve modernleşme fikirlerini geniş bir şekilde desteklemişti.[332]

İngiltere'nin Türkiye Temsilcisi Ronald Lindsay 12 Şubat 1924 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve güven mektubunu sunmadan Halife ile görüşmek istemişti. Fakat yaptığı başvuru geri çevrilmişti. Bu arada Şubat ayı sonlarına doğru Dersaadet Murahhası Adnan Bey, Ronald Lindsay'e halifelikle ilgili değişikliklerin tasarlandığını söylemişti. İngiliz Temsilci de ülkesine gönderdiği raporda Cumhuriyet'in ilanından itibaren millî egemenlik ve cumhuriyet ifadelerinin yanında laikliğin de eklendiğini belirtmişti.[333]

İngiliz Dışişleri de saltanatın kaldırıldığını ve şimdi de sıranın halifelikte olduğunu, tamamen barışçı yollarla muazzam bir ihtilal yapıldığını, Mustafa Kemal Paşa'nın cesaretine, kararlılığına ve devlet adamlığına hayran olunduğunu vurgulamıştı. Ancak her dönem hilafetin gücünü kendi lehinde kullanmaya çalışan İngiltere için hilafet önemli bir konu olmaya devam etmişti.[334]

İslam coğrafyasında ise ilk şaşkınlığın atılmasından sonra yoğun tepkiler ve çalkantılar yaşanmıştı. Ankara hükümetinin geri adım atması, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın Halife unvanını alması istenmişti. Bunlar sonuçsuz kalınca da halife adayları ortaya çıkmış, çeşitli isimler ön plana atılmıştı. Fakat daha önce Abdülmecit Efendi'nin halifeliğinin devam etmesi yönünde bir eğilim de oluşmuştu. Öte yandan Hindistan ve Mısır halifelik yolunda çözüm arayışlarını başlatmıştı. Abdülmecit Efendi de bu konuda yayınladığı bildirisinde, kararın İslam alemine ait olduğunu, Türkiye'nin uygulamasının İslam menfaatlerine aykırı bulduğunu, halifelik makamının yeniden canlandırılması için bir dini şura toplanmasını dilediğini ve bütün Müslümanlardan yardım beklediğini söylemişti. Bildiriyi de Halife sıfat ve unvanıyla imzalamıştı. Bu arada da Müslüman ülkelerden ve kuruluşlardan parasal yardım ve destek bulabilmek için Paris ve Londra'ya sekreterini göndermiş ancak

---

[332] Mustafa Yılmaz, **a.g.e.**, s. 71-76.
[333] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)**, s. 22, Belge No: F.O. 371/E. 3338/3338/44; Namık Sinan Turan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, İstanbul, Altın Kitapları Yayınevi, 2004, s. 268-269. İngilizler, halifeliğin kaldırılarak hanedanın yurt dışına gönderileceğini 27 Şubat 1924'te öğrenmişti. Bkz. Ali Satan, **a.g.e.**, s. 256.
[334] Namık Sinan Turan, **a.g.e.**, s. 269-270.

ümit ettiği sonuca ulaşamamıştı. Buna, sürgünde bulunması ve siyasi güçten mahrum olması da eklenince son halife kısa sürede gündemden düşmüştü.[335]

Halifeliğin kaldırılmasından sonra, 5 Mart 1924'te Hicaz Kralı Hüseyin kendini halife ilan etmişti. Ancak gelişmeler Kral'ın beklentilerini boşa çıkarmıştı. Müslüman devletler onun halifeliğini kabullenmeme yönünde girişimde bulunduğu gibi yeni isimler de öne sürülmüştü. Hatta, El Ahbar adlı gazetede çıkan haberde alaycı bir üslupla *"Hüseyin Halife olursa artık Müslümanların halifesi Kral V. George diye hutbe okutmamız gerekecek"* denmişti.[336]

Kral Hüseyin, 1921 tarihinde Babıâli'nin uyarısıyla İngilizler tarafından engellenmiş, 1922 ve 1923 tarihlerinde yeterli katılım sağlanamayan kongreler düzenlemişti. Bunların ardından yeni bir kongreyi halifelik ilanının hemen ardından, iddiasına resmiyet kazandırmak için toplamak istemiş, fakat Temmuz 1924'te yapılan Hac Kongresi'nde halifelik isteği Araplar dışında kabul görmemişti. 1925 yılında yeni bir kongre toplamaya çalışan Kralın ülkesi, Suudiler tarafından işgal edilmişti. Mısır Kralı Fuad da kendisini halife ilan etmek amacıyla 13 Mayıs 1926'da Kahire'de Hilafet Kongresi düzenlemişti. Ancak yabancı devletlerin gölgesinden ve baskısından dolayı önemli bir karar alamayan kongre, her yıl bir İslam ülkesinde toplanma temennisiyle 19 Mayıs'ta dağılmıştı.[337]

Bunun ardından, 7 Haziran-5 Temmuz 1926 tarihleri arasında Mekke'de Dünya İslam Kongresi toplanmıştı. Kongrede, Halifeliğin kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak ve Müslümanların birliğini sembolize etmek amacıyla Panislamizm görüşünü paylaşan bir grup tarafından Dünya İslam Kongresi adında bir teşkilatın kurulmasına ve her yıl hac zamanında bir toplantı düzenlenmesine karar

---

[335] Azmi Özcan, "Hilâfet (Osmanlı Dönemi)", **DİA**, C. 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 551-552; Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2002, C. 8, Sayı: 29, s. 24; Fahir Armaoğlu, "Hilâfet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Özel Sayısı), C. XIV, Sayı: 41, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 357.

[336] Namık Sinan Turan, **a.g.e.**, s. 273-274; Bilâl N. Şimşir, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Tükçesi: Cüneyt Akalın, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 258-264. Halifeliğin kaldırılması ve Kral Hüseyin'in kendisini halife ilan etmesi üzerine Hindistan Bakanlığı 10 Mart 1924 tarihinde Londra'nın politik tavrının ne olacağını sormuş; alınan cevapta, halifeliğin dini bir konu olduğu ve Müslümanların kendi aralarında verecekleri karara İngiltere'nin kesinlikle karışma taraftarı olmadığı bildirilmişti. Ali Satan, **a.g.e.**, s. 259.

[337] Ali Satan, **a.g.e.**, s. 260-262; Namık Sinan Turan, **a.g.e.**, s. 281-286; Fahir Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 357-358; Davut Dursun, **İslâm Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslâm Konferansı Teşkilatı**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992, s. 46-47; Davut Dursun, "İslâm Konferansı Teşkilâtı", **DİA**, C. 23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 49-50; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 269-271.

verilmişti. Ancak düzenli bir faaliyette bulunamamıştı. Özellikle, Mekke'de toplanmasına karşın Hindistan ve Mısır delegeleri Hilafet konusunda Suudilere yanaşmamıştı.[338] Türkiye ise kongrenin sonuna katılmıştı. Türk Heyeti Başkanı Edip Servet Bey kendini geri plana çekmiş, çoğu kez olumsuz tavır sergilemiş, alınan kararları Türkiye'nin politikalarına uygun bulmadığı için birçok karara çekince koymuştu.[339]

Cidde'deki İngiliz Konsolosu bu kongrenin, Müslümanların bölünmüşlük içinde olduğunu gösterdiğine ve çok az şey üretebildiğine dikkat çekmişti[340] Bu arada Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın mandası altına giren Arap devletlerindeki gelişmeleri bu devletlerin iç işleri olarak görmüş ve temelde de statükoyu bozmaya neden olacak hiçbir gelişmeye sıcak bakmamıştı. Olaylara batılılaşma ve laiklik değerleri üzerinden yaklaşılmıştı. Yapılan reformlar, özellikle halifeliğin kaldırılması, bağların kopmasına neden olmuştu.[341]

II. Uluslararası İslam Konferansı ya da Genel İslam Konferansı adıyla anılan kongre, 7-17 Aralık 1931 tarihleri arasında Kudüs'te toplanmıştı.[342] Kongre'ye çağrıyı Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni [Esseyyid Muhammed Emin Hüseyni] Ekim 1931 tarihinde yapmıştı. Çeşitli ülkelerin Şah, Kral ve Emirleri çağrıya katılıp katılamayacaklarını bildirilerde bulunarak cevap vermişti. Çağrı, *"İslam'ın içinde bulunduğu durumu değerlendirmek ve çıkarlarını savunmak için alınacak tedbirleri konuşmak üzere"* yapılmıştı. Kongre'ye yirmiden fazla ülkenin yüz ellinin üzerinde temsilcisi katılmıştı. Bu arada Türkiye, halifelik makamı ve Son Halife Abdülmecit Efendi'nin durumu ile ilgili konuların gündeme gelebileceği düşüncesi ile gelişmeleri endişe ile takip etmişti. Her ne kadar el-Hüseyni bu konunun gündeme gelmeyeceği yönünde basın açıklaması yapmış olsa da Hindistan Hilafet Hareketi'nin tanınan isimlerinden Şevket Ali ve çevresinde, Abdülmecit Efendi'nin Ortadoğu'ya

---

[338] M. Naeem Qureshi, "Dünya İslam Kongresi", **DİA**, C. 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 25; Davut Dursun, **a.g.m.**, s. 50; Fahir Armaoğlu, **a.g.m.**, s. 358. 1926 Dünya İslam Kongresi ile ilgili bkz. Martin Kramer, **Islam Assembled Advent of the Muslim Congresses**, Newyork, Columbia University Press, 1986, s. 106-122.

[339] Davut Dursun, **a.g.e.**, s. 48.

[340] Namık Sinan Turan, **a.g.e.**, s. 286; Ali Satan, **a.g.e.**, s. 263.

[341] Özlem Tür, "Türkiye ve Filistin – 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 62, Sayı:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2007, s. 239.

[342] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9, 15, 17 Aralık 1931, Sayı: 2727, 2733, 2735, s. 1, 3, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8 Aralık 1931, Sayı: 3736, s. 1,3; **Akşam Gazetesi**, 8, 10, 15, 18 Aralık 1931, Sayı: 4728, 4730, 4735, 4738, s. 2, 2, 2, 1.

getirilerek yeniden halife yapılması ve Vatikan benzeri bir yapı kurulması yönünde tartışmalar yaşanmıştı.[343]

Bunun üzerine Türkiye, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nden Kongre'nin içeriği ve desteğinin boyutları hakkında bilgi istemişti. Konferans konusunda Türkiye ile İngiltere'nin ortak hareket etmelerini önermişti. Türkiye kendi politikasını belirlemiş ancak İngiltere'nin tutumu hakkında bilgi sahibi olmadan hareket etmek istememişti. Halifelik meselesi ile ilgili rahatsızlığını da dile getirmişti. Çünkü halifelik konusunun kongrede tartışılması, Abdülmecit Efendi'nin yeniden halife seçilme hatta Kongre başkanı olma olasılığı, Türkiye'nin dikkatini arttırmıştı. Tevfik Rüştü Bey, canlanacak halifeliğin İngiliz İmparatorluğu için bir entrika odağına ve isyana, Türkiye için de karşı kuvvet aracına dönüşeceğine dikkat çekmişti. Öte yandan Abdülmecit Efendi'nin Kudüs'e girmesine vize verilmemesi yönünde talebini de iletmişti. İngiltere gelişmelere destek vermediğini açıklamıştı. Kendi yönetimine karşı İslam Birliği fikrinin artacağı düşüncesi ile karşı çıkmıştı. El-Hüseyni ise yaptığı açıklamada, Abdülmecit Efendi'nin kongreye davet edilmediğini söylemişti. Ayrıca, El-Siyase Gazetesi'ne verdiği demeçte Halifelik ve Hilafet konularının söz konusu edilmeyeceğini belirtmişti[344]. Bununla birlikte, Almanya'da çıkarılan "Germania Gazetesi"nin haberine göre; Türkiye, Fransa, İtalya ve İran Hükümetlerinin Londra'daki girişimleri üzerine Kudüs'te toplanan bu kongrede, Halifelik, Trablus, Suriye Makamatı Mukaddes ve Hicaz Hattı konuları çıkarılmıştı.[345]

Bu arada, Halep Mevlevi Şeyhi, İngiltere Fevkalade Komiserinden görüşme talep etmiş, ancak İngiliz Komiser kendisini kabulden önce Türkiye'nin Kahire

---

[343] **BCA**, 030.10.203.385.1; **BCA**, 030.10.228.534.5; Özlem Tür, **a.g.m.**, s. 239-240; Rainer Brunner, **Islamic Ecumenism in the 20th Century**, The Nethwelands, Koninklijke Brill Nv, 2004, s. 88; Weldon C. Matthews, "Pan-Islam or Arabic Nationalizm? The Meaning of The 1931 Jerusalem Islamic Congress Reconsidered", **International Journal of Middle East Studies**, C. 35, Sayı: 1, New York, Cambridge University Press, 2003, s. 2.

[344] **BCA**, 030.10.229.544.16; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 278-280, 291, Belge No. 123, F.O. 424/275, p. 72, No. 44, 28 Kasım 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf, Belge No. 124, F.O. 424/275, p. 74, No. 48, 1 Aralık 1931, Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Martin Kramer, **a.g.e.**, s. 130; Özlem Tür, **a.g.m.**, s. 240.

[345] **BCA**, 030.10.229.544.18.

Elçiliği'ne bu konuda bir itiraz olup olmadığını sormuştu. Türkiye cevaben, bu konuda itirazı olmadığını bildirmişti.[346]

Kudüs Müftüsü resmî Türk temsilcilerini davet etme girişiminde bulunmuş ve Türkiye'nin Kudüs Konsolosu aracılığıyla bu isteğini Ankara'ya iletmişti. El-Hüseyni'nin davet için tüm ısrarlarına rağmen, Konsolos herhangi bir görüşmeyi yapmayı reddetmişti. Bu arada, Kongre salonunda Türk bayrağının katılımcı Müslüman ülkelerin bayrakları arasında dalgalandığını haber alan Konsolos, yaptığı itirazla bayrağı kaldırtmıştı.

Tevfik Rüştü Bey de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 3 Aralık 1931 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin kongreyi düzenleyenler tarafından davet edildiğini, ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin bununla ilgilenilmediğini, dini siyasete alet etme taraftarı olmadıklarını, gelişmelerin yakından takip edildiğini, Türkiye ile ilgili herhangi bir etki göstermediği sürece toplananların yerel bir olayı olarak kalabileceğini açıklamıştı.[347]

1931 yılında yapılan Genel İslam Kongresi'nde Halifelik ile ilgili kararlar alınmasa da bu konunun tekrar gündeme getirilmesi Türkiye'yi rahatsız etmişti. Özellikle Kongre kararlarından 2. maddenin d bendinde belirtildiği üzere Kudüs'te "El-Aksa Camii Üniversitesi"nin kurulmasına karar verilmesi üzerine Haydarabat Devlet Başkanı Osman Nizam Han'ın destek sağlayacağı yolundaki raporlar konunun Türkiye gündeminde kalmasına neden olmuştu.[348]

b. Türkiye ile İngiltere Arasında Azınlıklar Meselesi

Azınlıklar sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyıllık parçalanma tarihi ile ilgili meselelerden biri olduğu için Lozan Barış Konferansı'nda uzun süre tartışma konusu olmuştu. Bu nedenle, Müttefik Devletler konferansın başından itibaren, sağladıkları azınlıkları koruma ve bundan kaynaklanan müdahale haklarını

---

[346] **BCA**, 030.10.266.796.1.

[347] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 291-292, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; **Akşam Gazetesi**, 4 Aralık 1931, Sayı: 4724, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1931, Sayı: 2722, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Aralık 1931, Sayı: 3732; Martin Kramer, **a.g.e.**, s. 130-131; Özlem Tür, **a.g.m.**, s. 240-241.

[348] Özlem Tür, **a.g.m.**, s. 241-242. Kongre kararları için bkz. Martin Kramer, **a.g.e.**, s. 192-194.

Türkiye'den talep edeceklerini belli etmişti. Ayrıca, azınlıklar ile ilgili Ermeni yurdu, mübadele ve Patrikhane konuları da Türk devletinin önüne getirilmişti.[349]

Görüşmelerin devam ettiği dönemde İngiliz basınının genel görüşü, Türkiye'nin yabancılarla olduğu kadar azınlıklarla ilgili politikasında olumsuzlukların görüldüğü yönünde olmuştu. The Near East Gazetesi, Türkiye'nin bu konuda yabancılardan nefret eden bir politika yürüttüğünü belirtmişti. The Times Gazetesi'nde ise, Türkiye'nin azınlıklardan ve dolayısıyla müdahalelerden kurtularak geleneksel yaşam biçimini sürdürmek istediğine değinilmişti. Fakat, bu politikaların Türkiye'ye yarar sağlamayacağı, özellikle mübadele ile ülkenin yetişmiş iş gücünün yitirileceği ve Türkiye'nin bunu nasıl telafi edeceği gazetelerde tartışma konusu olmuştu.[350]

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile "Azınlıkların Korunması" başlığı antlaşma metnin 1. bölüm 3. kesim 37 ile 45. maddeleri arasına alınmıştı.[351]

Lozan Antlaşması sonrasına Türkiye'nin girdiği laikleşme sürecinin etkisi ile azınlıklar konusunda önemli bir aşama Medeni Kanun'un kabulü sırasında gerçekleşmişti. Azınlık cemaatleri 1925 yılı sonlarına doğru, Türk Devleti'ne başvuruda bulunarak aile hukuku ve kişisel durumları bakımından ayrı hükümlere tabi olmak ihtiyaçlarının olmadığını belirtmişti.[352]

Türkiye'deki bu reform süreci Medeni Kanun'un ilan edildiği yıl boyunca devam etmişti. İngiliz basını bu reformları eleştirmiş, uygulanmasının yarattığı eksiklikten bahsetmişti. İlerleyen yıllarda da azınlık konularını etkileyecek laiklik ve din konuları üzerine Türkiye'de yaşanan gelişmeler yakından takip edilmiş, Türkiye'nin Batı'ya yönelişi noktasında değerlendirmelerde bulunulmuştu.[353]

---

[349] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 315; M. Cemil Bilsel, **Lozan**, s. 271; Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 755-760.
[350] Mustafa Yılmaz, **a.g.e.**, s. 46; Yonca Anzerlioğlu, "İngiliz Büyükelçiliği Raporlarında Türkiye (1929-1931)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003**, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 663.
[351] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, (Çev.: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, 3. bs., s. 10-13.
[352] Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 181-182.
[353] Mustafa Yılmaz, **a.g.e.**, s. 79-84.

1929 yılı İngiliz yıllık raporunda Türkiye'deki azınlıklarla ilgili başlıkta, Barış Antlaşması'nın azınlıkların korunmasına dair maddelerinde Türk Hükümeti eksiksiz yaşam güvenliği ve özgürlük sağlamayı üstlendiğini fakat bu hükümlerin Türkiye tarafından ihmal edildiği belirtilmişti. Bu hükümlerin uygulanmasının uluslararası bir zorunluluk olduğuna da dikkat çekilmişti. Ayrıca İstanbul'da yaşayan azınlıkların durumunun, kasabalarda yaşayanlardan daha iyi olduğuna değinilmişti. Müslüman Türklerin İstanbul'da yaşayan Hristiyan azınlığa karşı düşmanlığının çarpıcı bir örneği olarak İstanbul'un Tatavla [Kurtuluş] semtinde yaşanan büyük yangının sonuçları gösterilmişti. İngiliz Elçiliğinin yangında zarar görenlere yardım etmesine, Türk basınının büyük bir tepki gösterdiği; İngiliz Büyükelçisi'nin Türkiye'nin içişlerine karışması olarak algılandığı belirtilmişti. Bu sürede Büyük Devletlerin ilgili maddelere bağlı olarak birçok neden olmasına karşın hâlâ bu konuda beyanatta bulunmadıkları; Ermenilerin Suriye'ye göç ettirilmesinin Fransa'yı etkilemesine, İngiliz hayırsever kurumlarının göçmenlere yardım etmesinden beri İngiltere'nin doğrudan etkilenmesine rağmen açıklama yapılmadığı yönünde eleştirel bir değerlendirmeye de gidilmişti.[354]

İngiliz raporunda konu edilen olay aşağıda açıklandığı şekilde gerçekleşmiş ve basının tepkisi şöyle olmuştu. Yangın, Rum vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Kurtuluş semtinde 21 Ocak 1929'da saat 22.00 civarında başlamıştı.[355] On saat gibi uzun bir süre devam eden yangın, Hacı Ahmet mahallesi Ayatanaş sokağındaki Demirci Aleko ile Bakkal Yani'nin oturdukları 42 numaralı evde çıkmıştı. Evde patlamaların meydana gelmesi, yangının, kaçak rakı üretiminde kullanılan ispirtoların tutuşmasıyla çıktığı kuşkularına yol açmıştı.[356] Yaşanan patlamalarla da yangın çevre sokaklara ve mahallelere yayılmıştı. Susuzluk, itfaiyedeki sevk ve idaresizlik, kar tipisi ve rüzgâr yangının yayılmasının nedenleri olarak ileri sürülmüştü. Olayın ardından konuyla ilgili incelemeler başlatılmıştı.[357]

---

[354] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 39-40, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Yonca Anzerlioğlu, **a.g.m.**, s. 663-664.

[355] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak 1929, Sayı: 1692, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 22 Ocak 1929, Sayı: 1059, s. 1,2.

[356] Yangının çıkış nedeniyle ilgili yapılan incelemeler sonrasında, soba borularının tavanı kızdırmasıyla yangının başladığı soncuna varılmıştı. H. Cevahir Kayam, "Bir Yangının Ortaya Çıkardığı Siyasi ve İktisadi Sorunlar: Tatavla 1929", **Türkoloji Kültürü**, C. III, Sayı: 5, 2010, s. 29.

[357] **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1929, Sayı: 3694, s. 1, 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1929, Sayı: 1693, s. 1,3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Ocak 1929, Sayı: 2710, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 23

Yangının hemen ardından Patrikhane adına bir heyet ile İngiliz Büyükelçisi George Clerk'in bizzat Tatavla'ya gittiği ve Elçinin Kilise Heyeti Mütevellisinden yangın ve yangında zarar görmüş kişiler hakkında bilgi istediği iddiaları ortaya atılmıştı.[358] Hatta Rum gazetelerinde elçinin yangın yerine giderek yardım topladığı büyük bir heyecanla aktarılmıştı. Bu da kamuoyunda yardım vesilesiyle siyasi gösteriler yapılması endişesini gündeme getirmişti.[359] Bununla birlikte elçinin bu konuda mahalli bir Rum Papazı ile görüştüğünün basında yer alması kamuoyunun tepkisini artırmıştı; yine eski devrin azınlıklar siyasetine atıf yapılmıştı. İngiliz Büyükelçi ise Cercle d'Orient Kulübü'nde gazetecilere verdiği demeçte, kesinlikle yangın yerine gitmediğini, bu konudaki haberleri hayretle karşıladığını ve tekzip ettiğini bildirmişti.[360]

Öte yandan Büyükelçi, eşinin yangının ertesi günü kendisinden habersiz Tatavla'ya gittiğini ve felaketzedeler için yardım topladığını belirtmişti[361]. Madam Clerk, topladığı yardımların dağıtılması için Hilali Ahmer yetkilileriyle görüşmüş; battaniye, yorgan vb. ihtiyaçlar satın alınmış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştı[362]. Madam Clerk ayrıca, Times Gazetesi'ne bir mektup yazmış ve İngilizlerin yardımda bulunmalarını rica etmişti.[363]

Bu durum da göstermektedir ki, daha Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele konusu tam anlamıyla çözülmediği ve Türk halkının yabancı devletlerin müdahaleleri ile ilgili hassasiyetini koruduğu bir dönemde, bu tür sorunları gün yüzüne çıkaracak olaylara tepki gösterilmiş ve basın aracılığıyla da dile getirilmişti.

1930 yılı İngiliz yıllık raporunda ise azınlıklar konusunda şunlara değinilmişti. Ermenilerin Anadolu'da dağınık gruplar halinde bulundukları ve azaldıkları belirtilmişti. Aynı şekilde Musevi azınlıklarında nüfusunun azalma gösterdiği vurgulanmıştı. Öte yandan 1930 Türk-Yunan Antlaşması'ndan doğan hakları nedeniyle Rum nüfusun durumunun daha iyi olduğu değerlendirmesi

---

Ocak 1929, Sayı: 1060, s. 1; H. Cevahir Kayam, **a.g.m.**, s. 24-25; Tarık Özavcı, **İstanbul Yangınları 1923-1965**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965, s. 22-25.

[358] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1929, Sayı: 1693, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 24 Ocak 1929, Sayı: 3695, s. 1, 3; H. Cevahir Kayam, **a.g.m.**, s. 26.

[359] **Akşam Gazetesi**, 29 Ocak 1929, Sayı: 3700, s. 1.

[360] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ocak 1929, Sayı: 1696, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Ocak 1929, Sayı: 2714, s. 3; H. Cevahir Kayam, **a.g.m.**, s. 26-27.

[361] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ocak 1929, Sayı: 1697, s. 1; H. Cevahir Kayam, **a.g.m.**, s. 26-27.

[362] **Milliyet Gazetesi**, 26 Ocak 1929, Sayı: 1063, s. 1; H. Cevahir Kayam, **a.g.m.**, s. 27.

[363] **Milliyet Gazetesi**, 30 Ocak 1929, Sayı: 1067, s. 1.

yapılmıştı. Bu arada önemli bir gelişmeye değinilmiş, 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Fethi Bey'in azınlık vatandaşlardan aday göstermesine dikkat çekilmişti.[364]

1931 yılına gelindiğinde ise Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin dostça kurulmasının Rumlara karşı muamelenin iyileşmesini sağladığı belirtilmişti. Bu arada Türk basını Ekümenik Patriklik makamı ile ilgili küçümseyici eğilimine karşı Türk Hükümeti tarafından uyarılmıştı.[365]

Öyle ki, Patrikhane'nin yasal statüsü ile ilgili meydana gelen bir gelişme bu konuda Hükümet'in ilgisinin artırmasına neden olmuştu. İstanbul Belediyesi Patrikhane aleyhine Birinci Hukuk Mahkemesi'nde dava açmıştı. Davada, Rum mezarlığının yanındaki kale duvarı, temel alınarak yapılmaya çalışılan inşaatın durdurulması, şimdiye kadar yapılan kısmın yıkılması ve kale duvarına verdiği zararı karşılamak üzere beş bin liranın alınması talep edilmişti. Fakat Belediye Vekillerinden Rami Bey tarafından yapılan bu müracaat daha hukukî safhada başlamadan siyasi bir hâl almıştı. Çünkü Mahkeme bu dava dilekçesi üzerine "Rum Başpapazlığı" adına çağrı belgesi yazarak ilgili tarafa göndermişti. Rum Patrikhanesi ise Türkiye'de "Rum Başpapazlığı" olmadığını "Rum Patrikhanesi"nin mevcut olduğunu belirterek ve "Türkiye Rum Patrikhanesi" mührünü basarak evrakı kabul etmediğini göstermiş ve iade etmişti. Bunun üzerine Adliye tarafından İstanbul Valiliğine hangi ifadenin doğru olduğu yönünde yöneltilen soruya verdiği cevapta, Türkiye'de "Rum Patrikhanesi"nin olmadığını fakat, "Rum Başpapazlığı"nın bulunduğunu bildirmişti.[366] İkinci defa çağrı belgesi aynı ifade ile düzenlenerek gönderilmişti. Patrik Fotyos Efendi makamında bulunmadığı için yerine vekalet eden Papaz Gabriel Efendi de daha önceki ifadelerle belgeyi kabul etmemişti. İlgililer tarafından yerinde teslim tutanağı tutularak Gabriel Efendi'nin masasına bırakılmıştı.

---

[364] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 172, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 322. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, "1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, C. 28, Sayı: 167, İstanbul, Sena Ofset, 1997, s. 25-34; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1930, Sayı: 2259, s. 1.

[365] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 309, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[366] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24, 25 Şubat 1931, Sayı: 2443-2444, s. 1, 2.

Kanun gereğince belgenin tebliğ edildiği kabul edilmişti. Patrikhane temsilcilerinin mahkemeye gelmemesi halinde de gıyabında davanın görüleceğine değinilmişti.[367]

İngiltere'nin Atina Elçisi Patrick Ramsay, İstanbul Belediyesi'nin "Ekümenik Patrikhane"nin resmî adının "Başpapazlık" olarak değiştirmesinin Yunan basınında dikkate değer bir heyecan yarattığını belirtilmişti.[368] Ayrıca Patrik'in ve Yunanistan kamuoyunun bu olay nedeniyle şaşkınlık içinde olduğuna değinmişti. Bu olaydan kısa bir süre önce Türkiye ile Yunanistan'ın dostluk antlaşması imzalandığına, bu durumun yasal statüsünün de Lozan Antlaşması ile kurulduğuna dikkat çekmişti. Bu konunun Türk-Yunan dostluğunun da tartışılmasına neden olacağını belirtmişti.[369]

Aynı tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi [Abalıoğlu] tarafından kaleme alınan "Patrikhane mi, Başpapazlık mı?" adlı başmakalede, basında bu konuda çıkan haberlere yönelik eleştirilerde bulunarak ve Lozan Barış Antlaşması ile bu konunun daha önce çözümlendiğini çeşitli bilgiler vererek açıklamış, ardından da *"...bizi meşgul etmeğe değer bir mes'ele değildir"* diyerek tepkisini dile getirmişti.[370]

İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan da Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in İstanbul Belediyesi'nin bu yaklaşımını, Hükümet olarak onaylamadıklarını belirttiğine değinmişti[371]. Morgan ayrıca, basında çıkan haberlere karşılık, İsmet Paşa'nın Patrikhaneyi savunan bir makale yazılması talimatını verdiğini ve yayımlandığını belirtmişti.[372]

Aynı yıl içinde Türkiye'nin güney sınırlarında meydana gelen azınlıklara ilişkin sorunlar Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi'nin Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile yaptığı görüşmede gündeme getirilmişti. Hıristiyan azınlıklar nedeniyle bölgede İngiliz ve Fransız etkisine dikkat çekilmişti.[373]

---

[367] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Şubat 1931, Sayı: 2445, s. 1.
[368] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mart 1931, Sayı: 2456, s. 3.
[369] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 194-195, Belge No. 62, F.O. 424/274, p.58, No.27, 9 Mart 1931, İngiltere'nin Atina Elçisi Patrick Ramsay'dan İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.
[370] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mart 1931, Sayı: 2456, s. 1.
[371] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 212-213, Belge No. 76, F.O. 424/274, p.59-60, No.29, 25 Mart 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı A. Hendeon'a yazı.
[372] **A.e.**, s. 215-216, Belge No. 80, F.O. 424/274, p.62, No.32, 31 Mart 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı A. Hendeon'a yazı.
[373] **BCA**, 030.10.258.740.8.

6. Türkiye'nin İç Siyasal Gelişmelerine İngiltere'nin Bakışı: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinin kesintiye uğramasının üzerinden beş yıl geçmişti. 1930 yılına gelindiğinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal alanlardaki sorunlar karşısında halkın tepkisinin artması ve hükümet icraatlarının eleştirilemiyor olması, Meclis'te muhalefet partisine duyulan ihtiyacı artmıştı. Mustafa Kemal Paşa'da sorunların doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışılmasını hedeflemiş; bu amaçla, muhalefet partisi kurulması yönünde isteğini dile getirmeye başlamıştı.[374]

Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey'in yıllık iznini kullanmak üzere 22 Temmuz 1930 tarihinde İstanbul'a gelmesinin[375] ardından, Yalova'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş; yapılan görüşmeler ve mektuplaşmalar sürecinin ardından yeni parti kurulmasıyla ilgili karara varılmıştı.[376] Fethi Bey, partinin kuruluş dilekçesini 12 Ağustos 1930 tarihinde Yalova'dan telgrafla İstanbul Valiliğine göndermişti. Ertesi gün tescil işlemlerinin tamamlanan partinin kuruluşu resmiyet kazanmıştı.[377]

İstanbul'daki İngiliz Maslahatgüzarı Alex K. Helm Dışişleri Bakanı Henderson'a Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in yeni bir parti kurmak için istifa ettiğini bildirmişti. Ayrıca partinin adının "Serbest" ya da "Liberal Cumhuriyet Parti" olacağının ve üyelerinin bazılarının Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından oluşacağının bilindiğini belirtmişti. Parti programının tamamlanmadığını; fakat tekellerin önlenmesi, basın ve ticaret özgürlüğü, yabancı sermayeye kolaylık ve "Balkan Ligi" fikrini desteklemek gibi konuları içerdiğine değinmişti. Ayrıca Fethi

---

[374] Cemal Avcı, **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 65-66; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1969, s. 245-249; İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 246.

[375] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22-23 Temmuz 1930, Sayı: 3241-3242, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**,23 Temmuz 1930, Sayı: 2230, s. 1,3; **Akşam Gazetesi**, 24 Temmuz 1930, Sayı: 4232, s. 2.

[376] A. Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2017, s. 33-100.

[377] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ağustos 1930, Sayı: 2251, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Ağustos 1930, Sayı: 3263, s. 1; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, [y.y.], Karacan Yayınları, 1982, s. 38-39.

Bey'in henüz milletvekili olmadığı ve Meclis'in toplanmasından önce bir kabine krizi beklenmediğinden de söz etmişti.[378]

Aynı tarihli başka bir raporunda ise, yeni partinin kurulmasının İsmet Paşa ile birçok bakanın tasfiye edilmesi olarak anladığını ve Fethi Bey'e çalışacağı kişileri seçmede tam özgürlük verildiğini ve ayrıca yeni partinin Mustafa Kemal Paşa'nın tam onayını aldığını kaydetmişti. Cumhuriyet Halk Fırkasının [Partisi] kırk ya da elli mensubunun[379] yeni partiye katılması talimatı muhtemelen verileceği, zaman ilerledikçe diğerlerinin bunları izleyeceği bu bilgiyi de güvenilir kaynaklardan edindiğinin altını çizmişti. Bütün bu işler için Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın 7 Ağustos'ta Yalova'da toplanarak karar verdiklerine ayrıca değinmişti.[380]

İki gün sonra Serbest Fırka hakkında haberleri aktaran ve değerlendirmelerde bulunan Helm; yeni partinin kurulmasının sürpriz olduğunu, bunun 8 Ağustos tarihli bir gazetenin akşam baskısında duyurulduğunu[381], Cumhurbaşkanı tarafından demokratik ideallerinin olduğu gibi aşılandığı muhalefet partisinin laik ve cumhuriyetçi olmasına ve mevcut hükümetten daha liberal politikalar izlemesine, ayrıca Fethi Bey liderliğinde kurulmasına karar verildiğini ifade etmişti. Son zamanlarda mevcut hükümetin iyi gitmediğini, Fethi Bey'in ve İçişleri Bakanı Şükrü Bey'in İsmet Paşa'nın ardılları olduğunun kabul edildiğini belirtmişti. Yaklaşık bir ay önce Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektupta hükümetin finansal, ekonomik ve genel politikasını eleştirdiği ve gelişmelerin ülkeyi tehlikeli bir hale getirdiğine değinmişti. Fakat Fethi Bey'in Hükümeti suçlarken aslında, tek parti sistemini suçladığı ki bunun ülkede eleştirileri durdurduğunu ve girişimleri mahvettiğini söylediği vurgulanmıştı.

---

[378] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 86, Belge No. 19, F.O. 424/273, p.29, No. 43, 10 Ağustos 1930, İngiliz Maslahatgüzarı Alex K. Helm'den İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'a telgraf.

[379] Fethi Bey, 120 milletvekilinin partiye katılmasını istemiş fakat İsmet Paşa itiraz etmiş ve en fazla 50 milletvekilinin partiye katılması gerektiğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle 70 milletvekilinin Cumhuriyet Halk Fırkasından yeni partiye geçmesi kabul edilmişti. Bkz. A. Fethi Okyar, **a.g.e.**, s. 53.

[380] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 86-87, Belge No. 20, F.O. 424/273, p.30, No. 44, 10 Ağustos 1930, İngiliz Maslahatgüzarı Alex K. Helm'den İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'a telgraf. 7 Ağustos 1930 tarihindeki görüşmeler ve partinin teşkili için atılan ilk adım için bkz. A. Fethi Okyar, **a.g.e.**, s. 56-60.

[381] Diğer gazeteler de partinin kurulacağını ertesi gün başlıklarına taşımıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1930, Sayı: 2247, s. 1,4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Ağustos 1930, Sayı: 3259, s. 1.

İngiliz Maslahatgüzar Helm, böyle koşullarda zamanı geldiğinde Fethi Bey'in Başbakan olmasının hem içerde hem de dışarda iyi olacağına dikkat çekmiş; uzun süreli bir dönem için liberal bir hükümetin Türkiye'nin nihai iyiliği için gerçekten olumlu olacağı yönünde bir değerlendirme yapmıştı.[382]

14 Ağustos 1930 tarihli raporda Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulduğunu ve başvurusunun yetkili makamlarca kabul edildiği belirtilmişti. Helm, Parti'nin Genel Sekreteri'nin Kütahya Milletvekili ve Mustafa Kemal Paşa'nın okul ve en yakın arkadaşı Nuri [Conker] Bey olduğuna, ayrıca parti yönetim kurulunun üç üyesinin de Cumhurbaşkanı'nın arkadaşları olduğuna vurgu yapmıştı. Parti programının[383] 13 Ağustos'ta yayınlandığını, programının çoğunlukla iç sorunlarla sınırlandırılmış olduğunu belirtmişti. Bu arada kadınlara oy verme hakkı vadedildiği üzerinde durmuştu. Ayrıca dış ilişkiler konusunda, partinin iktidara gelmesi hâlinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile yakın ilişkiler arayışı içinde olacağının altını çizmişti.[384]

Maslahatgüzar Helm 23 Eylül 1930 tarihli bir başka bir raporunda, Ankara'ya yaptığı son ziyaretinde önemli bakan ve milletvekilleri ile yaptığı görüşmelerden edindiği izlenimleri aktarmıştı. Helm, ilk izlenim olarak Fethi Bey'in partisinin bittiğini söylemişti. Bir bakanın bu olayı, Gazi adına bir "felaket deneyi" olarak nitelendirdiğini belirtmişti. İzmir'deki olayların[385] Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet için kötü bir sürpriz olduğunu, hükümetin gelişmelerden ne Fethi Bey'i ne de muhalefeti sorumlu tuttuğunu, tek sorumlunun komünist aktiviteler olduğuna inandığını söylemişti. Oluşan bu öngörülemeyen faktörler nedeniyle, Mustafa Kemal

---

[382] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 87-92, Belge No. 21, F.O. 424/273, p.37-38, No. 54/1, 12 Ağustos 1930, İngiliz Maslahatgüzarı Alex K. Helm'den İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'a telgraf.

[383] Parti Programı için bkz. **Akşam Gazetesi**, 13 Ağustos 1930, Sayı: 4252, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ağustos 1930, Sayı: 2251, s. 4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Ağustos 1930, Sayı: 3263, s. 1; Çetin Yetkin, **a.g.e.**, s. 253-254.

[384] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 92-95, Belge No. 22, F.O. 424/273, p.39, No. 56, F.O. 424/273, p.40, No. 56/1, 14 Ağustos 1930, İstanbul'daki İngiliz Maslahatgüzar Helm'den İngiltere Dışişler Bakanı Henderson'a yazı.

[385] Fethi Bey ve parti yetkilileri, İzmir'den başlayarak Ege Bölgesi'nin bazı bölgelerinde parti örgütünün kurulması amacıyla bir gezi programı tertip etmişti. 4 Eylül 1930'da İzmir'e gelen heyet, büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Ertesi gün Fethi Bey'in konuşmasından önce başlayan olaylar kışkırtmalarla artmıştı. Bunun sonucu iktidar partisinin binası önünde protestolar ve saldırılar gerçekleşmişti. Olaylarda ölü ve yararlılar olduğu gibi İzmir'deki işçiler de greve gitmişti. Bu olay Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türkiye'deki çok partili hayat açısından önemli bir dönüm noktası olmuştu. İkinci çok partili hayata geçiş denemesi de kısa sürmüştü. Çetin Yetkin, **a.g.e.**, s. 166-181; Abdülhamit Avşar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s. 107-126.

Paşa'nın Fethi Bey'i harcayıp İsmet Paşa ile yeniden barış yapmayı uygun gördüğü, bu anlaşma karşılığı İsmet Paşa'nın bazı bakanları değiştireceğine değinmişti.[386]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk ise Dışişleri Bakanı Henderson'a gönderdiği raporda, Serbest Fırka lideri Fethi Bey'in İsmet Paşa Hükümeti'ni eleştirdiği en dikkate değere konunun demir yolu yapımı ve özellikle Sivas demiryolu politikası olduğunu belirtmişti. Büyükelçi, İsmet Paşa'nın güçlü bir konumda olduğunu, Fethi Bey'in onun önünde uzun ve zor bir görevi olduğunu dikkat çekmişti.[387]

Parti'nin feshedilmesinden dört gün önce ise Clerk'den Henderson'a gönderilen raporda iktidar partisinin belediye seçimlerini kazandığı ancak ülke halkının güvenini alamadığına değinilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hoşnutsuzluğun farkında olduğu ve bu nedenle Fethi Bey'e parti kurdurduğundan söz edilmişti. Öte yandan, Fethi Bey'in 15 Kasım 1930 tarihinde hükümete belediye seçimleri sırasında işlenen usulsüzlüklerle ilgili gensoru önergesi vereceğinin de altı çizilmişti.[388]

19 Kasım raporunda ise Serbest Cumhuriyet Fırkasının Fethi Bey tarafından feshedildiğini[389], Meclis'te saatler boyunca Fethi Bey'in ve Hükümet yanlısı mebusların yaptığı konuşmalar ve karşılıklı eleştirilerde bulunduklarına, buna karşın Hükümet'in ezici çoğunlukla güvenoyu aldığına değinmişti. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın rolüne dikkat çekmiş ve yurt gezisine çıktığını belirtmişti.[390]

---

[386] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 109-112, Belge No. 32, F.O. 424/273, p.78-80, No. 92/1, 23 Eylül 1930, A. K. Helm'in Ankara Raporu.

[387] **A.e.**, s. 122-123, Belge No. 39, F.O. 424/273, p. 103, No. 119, 4 Kasım 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[388] **A.e.**, s. 125-127, Belge No. 42, F.O. 424/273, p. 111-112, No. 127, 13 Kasım 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı. Ali Fethi Bey, 15 Kasım 1930'da Türkiye Büyük Millet Meclisine belediye seçimleriyle ilgili gensoru önerisi vermişti. Aynı gün Meclis'teki konuşmaların ardından, hükümetin yaptığı açıklamalar yeterli görülmüş ve yapılan oylamayla İçişleri Bakanı Şükrü Bey'e güven sağlanmıştı. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Kasım 1930, Sayı: 3357, s. 1,3-5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Kasım 1930, Sayı: 2345, s. 1,4,6; A. Fethi Okyar, **a.g.e.**, s. 159-254; Abdülhamit Avşar, **a.g.e.**, s. 180-185.

[389] Parti 17 Kasım'da feshedilmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1930, Sayı: 2346, s. 1,4; **Hakimiyeti Millilye Gazetesi**, 18 Kasım 1930, Sayı: 3358, s. 1.

[390] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 127-129, Belge No. 43, F.O. 424/273, p. 114-115, No. 131, 19 Kasım 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı. Büyükelçi aynı tarihli bir sonraki raporda bu gezi hakkında daha detaylı bilgi vermişti. Bkz. **A.e.**, s. 130-131, Belge No. 44, F.O. 424/273, p. 115-116, No. 132, 19 Kasım 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George R. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 17 Kasım 1930 - 6 Ocak 1931 tarihleri arasında Ankara, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, samsun, Trabzon, İstanbul, Yalova, Kırklareli, Edirne, Bursa şehirlerini kapsayan uzun bir yurt gezisine çıkmıştı. Bkz. **Cumhuriyet**

Clerk daha sonra Fethi Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın konumu ve duruşu dolayısıyla muhalefet yapmanın mümkün olmayacağına ve onun desteğini kaybettikten sonra da partisini kapattığına değinmişti.[391]

Büyükelçi Türkiye'ye ilişkin 1930 yılı yıllık raporunda "Fethi Bey'in Muhalefet Partisi" alt başlığında partiyle ilgili genel bir değerlendirme yapmış, "Azınlıklar" başlığında da Fethi Bey'in azınlık vatandaşlardan bazılarını belediye seçimlerinde partisinden aday gösterdiğini vurgulamıştı.[392]

İngiliz basını da Türkiye'de kurulan yeni muhalefet partisini yakından takip etmiş; çok sayıda haber yayımlanmıştı. Basın genel olarak partinin kurulmasını olumlu karşılamış; öte yandan değişimin gerçek sebebinin ne olduğunu gündeme getirmişti. Bununla birlikte İsmet Paşa ve Halk Fırkasının neden Cumhurbaşkanı'nın güvenini kaybettiği sorularına da cevap aranmıştı. Neden olarak, Türkiye'nin kötü durumda bulunan ekonomisine dikkat çekilmişti. Yani sorunun siyasal olmaktan çok ekonomik olduğu vurgulanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da bu nedenle Fethi Bey'i desteklediği, daha liberal ekonomik ve mali politikalar tercih etmeye başladığı, eğer bu yolda yeni yöntemler izlenecek ise yeni insanlara ihtiyaç duyulacağı görüşünde olduğu belirtilmişti. Siyasal olarak, Türkiye'nin hâlâ otokrasi ile yönetildiği eleştirileri yapılırken, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi liberalliğine ve muhalefetle bir arada özgürce çalışabilecek bir parlamenter sistem arzuladığına değinilmişti. Bu anlamda yeni partinin laiklik ve cumhuriyete bağlılığını belirtmeye dikkat ettiğinin altı çizilmişti. Öte yandan, Parti'nin kapatılmasına kadar geçen sürede yapılan belediye seçimlerine, İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna, Fethi Bey'in İzmir seyahatine kadar çeşitli gelişmelere değinilmişti. 17 Kasım 1930 tarihinde fesih kararı ile iki partili yapının sona erdiği belirtilmiş; Türkiye'nin çok partili siyasal hayata hazır olmadığı vurgusu yapılmıştı.[393]

Gazetesi, 17 Kasım 1930, Sayı: 2346, s. 1 vd.; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Kasım 1930, Sayı: 3357, s. 1 vd; Ertuğrul Zekâi Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, C. 1 (1922-1931), İstanbul, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, 2000, s. 651-714.

[391] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 131-132, Belge No. 45, F.O. 424/273, p. 116, No. 133, 20 Kasım 1930, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi George R. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Henderson'a yazı.

[392] **A.e.**, s. 171-172, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Yonca Anzerlioğlu, **a.g.m.**, s. 666.

[393] **BCA**, 030.10.83.550.2; **BCA**, 030.10.83.550.6; **BCA**, 030.10.83.550.8; **BCA**, 030.10.79.520.2; Mustafa Yılmaz, **a.g.e.**, s. 139-144.

Görüldüğü gibi, iç ve dış sorunlarını büyük oranda çözen Türkiye'nin uluslararası alanda daha aktif bir şekilde yer alabilmek için başta İngiltere olmak üzere diğer ülkelerle iş birliğini geliştirmeye çalıştığı bir dönemde, çok partili hayata geçiş için yapılan bu ikinci deneme, Türk demokratik yaşantısı açısından önemli bir adım olmuş, İngiltere tarafından da yakından takip edilmişti.[394]

7. Türkiye-İngiltere Askeri İlişkileri (1929-1932)

Türkiye-İngiltere ilişkilerinin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı 1929-1932 yılları arasındaki dönemde, iki ülke arasındaki askerî ilişkilerde geniş çaplı olmasa da çeşitli adımlar atıldığı görülmüştü. Bu dönemde Türkiye, İngiltere'de eğitim almaları için subaylar göndermiş, askerî okul için öğretmen istihdam etmiş, İngiltere'den askerî araç ve gereç siparişi vermişti. Ayrıca İngiliz filoları Türkiye'yi ziyaret etmiş, İngiliz ataşesine ise askerî tesisleri ziyaret izni verilmemişti. Bu gelişmeler aşağıda kronolojik olarak açıklanmıştır.

1929 yılında Türkiye, on havacı subayı eğitim almaları için İngiltere'ye göndermişti. Bu subayların İngiliz Hava Kuvvetleri okullarına ve birimlerine katılması, Türk-İngiliz askeri ilişkilerinde iyi bir etki yaratmıştı. Aynı zamanda, İngiltere ve Amerika havacılığı hakkında incelemeler yapmak üzere Kurmay Binbaşı Şerif, Yüzbaşı Ferruh ve Teğmen Kazım Beyler görevlendirilmiş; 1929 yılı Haziran ayında da İstanbul'dan hareket etmelerine karar verilmişti.[395] Aynı yıl yaz aylarında Türk Genelkurmay Başkanlığı, General Kenan Paşa Başkanlığı'nda bir heyeti İngiltere'ye göndermişti. Heyet, 13 Temmuz 1929'da hava kuvvetleri gösterilerine katılmış ve 16 Temmuz'da açılan Uluslararası Havacılık Fuarını ziyaret etmişti.[396]

Öte yandan, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik manevrasıyla İngilizlerin Ankara'nın başkent olarak kabul etmesi ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in, İngiltere'nin Akdeniz Filosunun Türkiye'yi ziyaret etmeye daveti sonrasında, altı yıllık bir sürenin ardından İngiliz filosunun İstanbul'a tekrar gelmesi, siyasi açıdan olduğu kadar askerî açıdan da önemli bir adım olmuştu.[397] Bu

---

[394] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, Sayı: 2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1985, s. 459; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **a.g.e.**, s. 226-227.
[395] **BCA**, 030.18.01.02.4.39.4.
[396] **BCA**, 030.18.01.02.4.37.19.
[397] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 16, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye

çerçevede, 12 Ekim 1929 tarihinde, İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral Frederick Field komutasında bir savaş gemisi (H.M.S. Queen Elizabet) ve bir uçak gemisi (H.M.S. Courageous) ile destroyerlerden (Wild Sawn, Veteran, Wanderer, Bryony) oluşan filo İstanbul'a gelmişti.[398]

İngiltere Büyükelçisi George Russell Clerk, ülkesine gönderdiği raporda, bu ziyarete sırasında H.M.S. 'Courageous'un yaptığı gösterinin, İngiliz havacılığının itibarını teyit eden bir değer taşıdığını belirtmişti. 18 Ekim 1929 tarihinde İstanbul üzerinde yapılan uçuş gösterilerinin, tüm izleyicileri etkilediğini de söylemişti.[399]

Bu yıl içinde, Türk ordusunun teknik ihtiyaçlarında (telsiz-telgraf ve telsiz telefon gibi) yenilemeler yapılmış; askerî iş birliği açısından, İngiliz Armstrong Vikers firmasına pilotlar için 34 makineli tüfek sipariş verilmişti. Ayrıca motorlu kamyon ve motorlu bisiklet denemeleri yapılmıştı. İngiliz firması tarafından Carden-Lloyd hafif tankı tanıtım amacıyla gönderilmişti. İngiliz malı The Ariel motosiklet en iyi sonucu vermiş ve sipariş edilmişti. Ayrıca, uçaksavar silahları, atış noktası belirleyen aletler ve dağ obüsleri de siparişe eklenmişti.[400]

Askerî eğitim konusunda iş birliği devam etmiş; Türkiye, denizcilik eğitimi için iki deniz subayını bir yıllık eğitim için 1929 yılında İngiltere'ye göndermişti. İngiltere'de denizcilik teknik kuruluşunda eğitim gören subaylar bir yıllık eğitimin ardından 1930 yılında Türkiye'ye dönmüştü. Subaylardan biri sınavlarını başarılı şekilde tamamlamış, fakat diğer subayın dil kavrayışı konusunda zorluk yaşanması

Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye yıllık raporu; Elif Uyar, **a.g.e.**, s. 61-62.

[398] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 55-56, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; **Akşam Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 3952, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 2966, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1318, s. 1. Bu ziyaret ile ilgili geniş açıklama, "İngiliz Filolarının Türkiye Ziyaretleri" başlığında verilmiştir.

[399] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 57, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[400] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 57, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu. Bu malzemeler 1931 yılında askerî birliklere dağıtılmıştı. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 321, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılı Türkiye yıllık raporu.

nedeniyle yabancı subaylar için düzenlenen tüm programı tamamlayamadan Türkiye'ye dönmüştü.[401]

Bu arada, Genelkurmay Başkanlığı tarafından görülen lüzum üzerine Harita Genel Müdürlüğü Deniz Şubesinden bir binbaşının Deniz Harp Akademisi'nde Oşinografi[402] eğitimi alması için başlangıç olarak dil ve bilimsel hazırlıklarını yaparak söz konusu eğitimi almasına karar verilmişti. Binbaşının oşinografi, kıyı coğrafyası ve balıkçılık kursları için lüzumlu olan yardımcı kurslara katılmasına ve oşinografi fen şubesinin Erin[403] limanındaki laboratuvar ve müzelerinde incelemelerde bulunmak üzere bir buçuk yıl süreyle İngiltere'nin Liverpool şehrine gönderilmesi Millî Müdafaa Vekilliğinin teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 1930 yılı Haziran ayında kabul edilmişti.[404]

Bir yıl önce olduğu gibi, bir başka İngiliz filosu 1930 yılında İstanbul'u ziyaret etmişti. İngiltere'nin Akdeniz Filosu gemilerinden, Tuğamiral A. J. Davies komutasındaki H.M.S. Curaçoa adlı kruvazörün iki destroyer eşliğinde Köstence'ye giderken, 18 Ağustos 1930 tarihinde kısa bir süre için İstanbul'a uğramıştı.[405]

Yine bu yıl içerisinde, Vikers fabrikasında yaptırılmakta olan uçak toplarının mermilerine ait barutlara, şartnameye göre imalâtını takip ve imal edilen barutları muayene edip geri dönmek üzere Vikers Komisyonu Başkanlığından yapılan talep üzerine Fen İşleri Genel Müdürlüğü'nden Kimyager Yüzbaşı Salâhattin ve Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nden Kimyager İbrahim Efendilerin Vikers Komisyonu emrine İngiltere'ye gönderilmeleri Milli Savunma Bakanlığının 14 Eylül 1930 tarihli teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından kabul olunmuştu.[406]

---

[401] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 183, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[402] Okyanuslarda, suyun fiziki özelliklerini ve dalga hareketlerini, okyanus tabanlarının jeolojik şekilleriyle tortu tabakalarını, suları kimyasal yönden inceleyen ve denizlerdeki bitkilerle hayvanların hayatlarını araştıran bilim dalıdır.

[403] Port of Erin ya da Isle of Man; İrlanda denizinde İngiliz Kraliyetine bağlı ada.

[404] **BCA**, 030.18.01.02.12.41.19.

[405] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 183, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Ağustos 1930, Sayı 3267, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ağustos 1930, Sayı: 2256, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 18 Ağustos 1930, Sayı: 4257, s. 1. Bu ziyaret ile ilgili geniş açıklama, "İngiliz Filolarının Türkiye Ziyaretleri" başlığında verilmiştir.

[406] **BCA**, 030.18.01.02.14.61.14.

Askerî eğitim için 1931 yılında İngiltere'ye gönderilen Teğmen Asım Samih ve Asteğmen Rahmi Canip isminde iki Türk Deniz Subayı İngiltere'de Kraliyet Hava Kurumunda Eylül ayında iki yıllık eğitim kursuna başlamıştı. Türk Hükümeti, başka iki subaya daha eğitim imkânı verilip verilemeyeceğini sormuştu. Fakat İngiliz Hükümeti bunu kabul etmemişti. Öte yanda, Türk Deniz Kuvvetleri gemilerinin ve sahil tesislerinin ziyaret edilmesine izin verilmesine ilişkin olarak İngiliz Deniz Kuvvetleri Ataşesinin istek ve ricaları Türk makamları tarafından reddedilmişti. Hatta Türk Deniz Kuvvetleri mensuplarının diğer ülkelerin deniz kuvvetleri ataşelerine refakat etmeleri bile "tehlikeli" görülmüştü. İngiliz Deniz Kuvvetleri Ataşesinin Türk yetkililerle görüşmesi, yararına rağmen kısıtlanmıştı.[407]

Bu arada, Türk Deniz Harp Okulunda açık bulunan İngilizce öğretmenliği kadrosuna 2 yıl süre ile İngiliz Mr. Korney'in tayinine karar verilmişti.[408]

H.M.S. Curocoa Sancak gemisi önderliğinde bir İngiliz filosu, 1932 yılı Eylül ayında Karadeniz limanlarını ziyaretten önce İstanbul'a gelmişti. Bu ziyaretle birlikte Gelibolu'daki İngiliz savaş mezarlıkları da ziyaret edilmişti.[409]

Bu yıl içinde ayrıca İngiliz deniz ataşesinin donanma tesislerini ve birlikleri ziyaret etme isteği, bir önceki yıldaki gibi, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından kabul görmemişti. Vickers firmasına sipariş verilen uçaksavar silahları ve diğer askerî malzemeler ise bu yıl itibariyle teslim edilmişti.[410]

B. EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'de belli bir iktisadi sisteminin oluşması ve gelişmesinde ülke içindeki dinamiklerin yanı sıra, dış ilişkilerin de önemi büyük olmuştu. Yeni yapılanma sürecinin başlamasından hemen önce dış ilişkiler konusunda en önemli gelişme, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması olmuştu.

---

[407] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 319, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E.222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George R. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılı Türkiye yıllık raporu.
[408] **BCA**, 030.18.01.02.19.30.14.
[409] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15, 17 Eylül 1932, Sayı: 3003, 3005, s. 2, 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Eylül 1932, Sayı: 4014, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 16, 17 Eylül 1932, Sayı: 5006, 5007, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 1932, Sayı: 2372, s. 1, 6; Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 58.
[410] Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 59-60.

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile askeri alanda kazandığı savaşın hukuki ve siyasi temellerini oluşturmuştu. Ayrıca, bu Antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal sisteminin yeni bir anlayışla şekillenmesinde de en önemli adımlardan biri olmuştu.

Lozan Barış Antlaşması'nın içerdiği, iktisadi sistemin oluşumunu etkileyen başlıca konular; Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçları, kapitülasyonlar, yabancı sermaye (yabancı şirketler) olmuştu. Lozan Barış Konferansı'nda büyük tartışmalara yol açan bu konulardan en önemlisi ise kapitülasyonlar olmuştu. Çünkü, Konferans'ta bulunan ve bulunmayan birçok devlet uzun yıllar kapitülasyonlardan yarar sağlamıştı. Bu yararın her bir ülke için hem siyasal hem de ekonomik boyutları olduğundan tartışmalar çok şiddetli geçmişti.[411]

Konferans'ta Batılı Devletler üç dört yıllık değil, üç yüz dört yüz yıllık hesaplarını görmeye çalışmış; Türkiye ise Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini ve bağımsız Türk Devleti'nin kuruluşunu sağlamıştı. Bunlar sağlanırken, taraflar Barış Antlaşmasına 'Mali Hükümler'[412] ve 'Ekonomik Hükümler'[413] eklemişler, bunlara ek olarak imzaladıkları 'Ticaret Sözleşmesi'[414] ile 'Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme'[415]nin maddeleri içerisinde de yine maddi ve ekonomik hükümler eklenmesi suretiyle anlaşma sağlanmıştı. Lozan Barış Antlaşması'nın ekonomik hükümleriyle, uzun yıllardan beri süregelen sorunlar çözülmeye çalışılmış ve yeni bir ekonomik düzen kurulmuştu. Türkiye, 1923'ten 1929'a kadar Lozan Antlaşması'nın kısıtlayıcı unsurlarını ve devralınan yapının düzeltilmeye çalışılmasındaki zorlukları, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla atlatmaya çalışmıştı. Fakat çeşitli nedenlerle 1929'dan sonra yeni bir ekonomi politikası arayışına yönelmişti.

---

[411] Beşir Hamitoğulları, "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 164-169.
[412] **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Çeviren: Seha L. Meray, C. 2, İkinci Takım, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 13-21. Maddeler 46-63.
[413] **A.e.**, s. 21-37. Maddeler 64-100.
[414] **A.e.**, s. 72-81. Maddeler 1-19.
[415] **A.e.**, s. 64-71. Maddeler 8-13.

1. Türkiye Cumhuriyeti Posta Pullarının İngiltere'de Basımı

Cumhuriyet'in ilanı ile ilk pullar yurt içinde çeşitli matbaalarda ve İtalya'da bastırılıp kullanılmaya başlanmıştı.[416] Türkiye Cumhuriyeti'nin 1926 yılında üçüncü seri pulları ise İngiltere'de bastırılmıştı. Yeni Devletin ilk banknotlarında olduğu gibi, Londra serisi olarak adlandırılan on dört farklı değerdeki pulun resimleri de ressam Ali Sami [Boyar] Bey[417] tarafından yapılmıştı. Londra'da bulunan Badbury Wilkinson Co. adlı matbaada bastırılan pullar beş farklı resim üzerinde tertip edilmiş; dört tanesi posta pulları için bir tanesi de takse pulları[418] için kullanılmıştı. 10, 20 para ve 1 kuruşluk üzerinde Bozkurt; 2, 2½ ve 3 kuruşluklarda Sakarya Geçidi; 5, 6, 10, 15 kuruşluklarda Ankara Kalesi; 25, 50, 100, 200 kuruşluklar üzerinde Mustafa Kemal Paşa ve takse pulları için de beşinci resim olarak Kızılırmak Köprüsü resmedilmişti. Bu pulların tamamı Taydus usulüyle[419] yani kabartmalı olarak bastırılmıştı. 10 para ile 200 kuruş arasındaki değerlerdeki bu pullardan toplam 109,5 milyon adet pul, 1 Nisan 1934 tarihinde tedavülden kaldırılmasına kadar kullanılmıştı.[420]

1920'lerin sonlarına doğru Türkiye yeniden pul bastırmaya karar vermişti. Bunun için Amerikan Banknot ve İngiliz Bradburi işletmelerine pazarlıkla yaptırılacak posta pulları resimleri için Türk ressamlar arasında yarışma düzenlemiş ancak talip çıkmamıştı. Ayrıca, taklit edilmeyecek derecede basımının da Türkiye'de temininin mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Pulların, bilinen Türk sanatkarlarından

---

[416] Ali Nusret Pulhan, **Türk Pulları Kataloğu, VIII**, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1959, s. 202-212; **Pul Tüccarları Cemiyeti, Cumhuriyet Posta Pulları Kataloğu**, Kısım II, İstanbul, Yönet Matbaası, 1976, s. 3-4. Bu pul serilerine basıldığı yerlere ve üzerindeki resimlere göre isimler verilmişti. Örneğin İtalya'nın Cenova kentinde bulunan I. G. A. Barabino Giaeve matbaasında bastırılan pullara, Cenova Serisi, İzmir İktisat Kongresi hatırası olarak tabettirilen pullara İzmir İktisat Kongresi Hatıra Serisi isimleri verilmişti.

[417] Ali Sami Boyar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kâğıt paraları ile pullarının ressamı olarak iki defa İngiltere'ye gitmişti. Ayrıca İngiltere'nin tanınmış galerilerinden Macrae Gallery'de sergi açmak için bir kez daha İngiltere'ye gitme fırsatı elde etmişti. Ressam Ali Sami Boyar'ın bu sergisi İngiltere önde gelen basın organlarından Times Gazetesi'nde haber olmuştu. Bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Ressam Ali Sami Boyar, A Well Known Turkish Painter**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1959, s. 13.

[418] Takse Pul; posta ücreti ödenmeyen gönderilerden cezalı posta ücreti alınmasından kullanılan pulun adıdır.

[419] Taydus usulü, banknot kâğıdı üzerine oluşturulan bir tür kabartmadır. Bu usulde, klişeler çelik üzerine kazınmak suretiyle hazırlanır. Estetik açıdan amaca en uygun yöntemdir. Ayrıca diğer usullerden daha dayanıklıdır. Kalıplar bizzat sanatkâr tarafından çelik üzerine kazınır. Böylece taklit edilmesini önlenir. Zaman kaybını ortadan kaldırdığı gibi malzemeden de tasarruf edilmesini sağlar. Rüçhan Keçeci, **Cumhuriyet Dönemi Paralarının Grafiksel Tasarımı**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1999, s. 2; M. Müfahham Akoba, **Türkiyede Pul ve Pulculuk**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 1963, s. 65.

[420] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 213-214.

birine pazarlıkla yaptırılması hakkında Türk Maarif Vekaleti [Millî Eğitim Bakanlığı] ile yapılan yazışma neticesinde yarışmayla yaptırılmasına karar verilmiş ise de, tekrar yarışma açılmak suretiyle geçecek zaman için yeterli miktarda pul mevcudu kalmamıştı. Ayrıca, ikinci yarışmanın da birincisi gibi olumsuz netice vermesi muhtemel olduğundan, yeni pul bastırılmaktan 1929 yılı için vazgeçilmişti. Son defa Londra'da Bradburi firmasına bastırılmış olan pulların yazı ve rakamlarında, yeni yazı ve rakamlara göre düzenlemeler ve bazı eklemelerle tekrar bastırılmasına karar verilmişti. Londra'da bastırılan yeni kâğıt para işlerinin denetlenmesi için Heyet Başkanlığı'na getirilen İstanbul Milletvekili Fuat Bey'e, bu görevine ek olarak, posta pullarının basım işlemlerinin denetlenmesi işi de verilmişti. Bir taraftan da yeni pul resimleri ile ilgili yarışma devam ettirilerek; alınacak sonuçlara göre basım işlemlerinin gelecek yıl içinde yaptırılması gerekli görüldüğünden, yukarıda ismi geçen işletme ile Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğüne 50 bin liraya kadar yazışma ve pazarlık imkânı tanınmıştı.[421]

Bu arada, 20 para, 2½ ve 6 kuruşluk pullara olan ihtiyaç artmış; Londra'ya sipariş edilen pullar da vaktinde gelmediği için yukarıda belirtilen 1926 serisi pullardan 1, 5, 10 kuruşluk pulların değeri yarıya düşürülerek 1 kuruşluk siyah ve diğer ikisi kırmızı renk olmak üzere sürşarj[422] edilmişti. Bu üç pul yeni harflerin kullanıldığı ilk Türk pulları olmuştu. Sürşarj edilerek piyasaya sürülen üç pulun toplamı 6 milyon adet olmuştu.[423]

1929 yılında, 1926 yılı pulları için yapılan resimlerden ve eski resimlerden faydalanılarak yeni harflerle Bradburi firmasına bastırılan pullar 6 parçadan oluşmuştu. Farklı renklerde bastırılan 2, 2½, 3, 6, 12½ ve 50 kuruşluk pullardan 20,5 milyon adet bastırılmıştı.[424]

Bastırılan bu ilk parti 6 puldan sonra, pulların üzerindeki Cumhuriyet kelimesi de 'Cümhuriyet' biçiminde değiştirilmiş; kısmen aynı resimlerden faydalanılarak 22 puldan oluşan büyük bir serinin 1930 yılında İngiltere'de aynı

---

[421] **BCA**, 030.18.01.02.5.47.12; **BCA**, 030.18.01.02.9.11.10; **BCA**, 030.18.01.02.20.15.7.
[422] Sürşarj; bir posta pulunun üzerine ikinci bir baskı işlemi yapılarak pulun üzerinde basılı bulunan değerin değiştirilmesidir.
[423] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 217; **Pul Tüccarları Cemiyeti, Cumhuriyet Posta Pulları Kataloğu**, s. 5.
[424] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 218; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Ekim 1929, Sayı: 2963, s. 1.

matbaaya bastırılmasına karar verilmişti.[425] Bunun üzerine, daha önce planlanan ödeneğe 20 bin liralık ek bütçe çıkarılmıştı. Yapılan pazarlık sonrasında basım miktarının 100 milyona ulaşması halinde, daha öncekilerle birlikte yüzde 16-17 oranından indirim yapılacağı belirtilmişti. Bu nedenle miktarın 100 milyona çıkarılması şartıyla söz konusu firmayla pazarlık yapılarak siparişin verilmesine ve kambiyo kararından istisna olarak ödeneğin çıkarılmasına müsaade edilmesi İçişleri Bakanlığı tarafından teklif edilmişti. Bu arada Maliye Bakanlığı da pulların İstanbul'da Damga Matbaasında bastırılması ve böylece döviz ihtiyacından kurtulacağını söylemesine karşın, bu durumda pulların acilen bastırılması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Fakat Bakanlık, Bradburi fabrikasında daha önce bastırılmış pulların kalıplarından istifade edileceğine göre, bir defaya mahsus olmak üzere adı geçen fabrikaya pazarlıkla yaptırılmasının uygun olacağı yönünde açıklama yapmıştı. Bunun üzerine, Bakanlar Kurulu 12 Mart 1930 tarihli toplantısında konuyu görüşmüş ve basım işlemlerinin uygulamaya konmasının uygun olduğunu belirterek kabul etmişti.[426] Böylece, Türkiye Cumhuriyeti 1930 yılında 10, 20 para ve 1, 1½, 2, 2½, 3, 4, 5, 6, 7½, 12½, 15, 17½, 20, 25, 30, 40, 50, 100, 200, 500 kuruşluk toplam 80 milyon adet pulu Londra'da bastırmıştı. Bu seri pullar daha sonra, 30 Ağustos 1930 tarihinde, Ankara-Sivas demiryolunun açılış hatırası olarak değerleri düşürülerek sürşarj edilmiş ve tedavüle çıkarılmıştı.[427] Bununla birlikte, aynı pullardan 1934'te 5 parça, 1937'de 3 parça pul, sürşarjlı Uçak Pulları serisi olarak kullanıma girmişti. 1934 tarihinde 1 milyon 369 bin adet, 1937 tarihinde de 87 bin adet pul sürşarjlanmıştı.[428]

Ayrıca, Londra'da basılan 1929 ve 1930 tarihlerinde çıkarıldığı belirtilen bu pul serileri stokundan kullanılan sürşarjlı 4, 5, 6, 10, 20, 50 kuruşluk pullar, 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin hatırası olarak 26 Ekim 1936'da tedavüle çıkarılmıştı.[429]

1930 yılı Aralık ayında yeni posta pulları için Ankara'da Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün oluşturduğu heyet tarafından yarışma düzenlenmişti. Cumhuriyet Gazetesi, yarışmaya katılanların çizdikleri resimleri yayımlayacağının

---

[425] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 218-219.
[426] **BCA**, 030.18.01.02.9.11.10.
[427] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 218-220.
[428] **A.e.**, s. 230, 240.
[429] **A.e.**, s. 238.

haberini yapmıştı. Resim gönderenlerden İsviçre'de eğitim görmüş; hat ve resim üstatlarının rahlesinde yetişmiş mühendis Herant Manavyan bir çiziminde, *"…Cumhuriyetin halka yeni Türk harflerini bahşeylediğine ve eski harflerin yanarak ortadan kalktığını"*, diğerinde ise, *"…Gazi Hz. nin portresini saran ve Türklüğü temsil eden kurtlar[ın][,] ejder olarak tasvir olunan düşman ayakları altında çiğnenmekte ve düşmanı[nın] kellesini ağzına alarak istihkar eylediğini [aşağıladığını]"* resmetmişti.[430] Yarışmaya katılan başka eserler de ilerleyen günlerde gazete sayfalarında yer almıştı. Ressam Niyazi Beyin yaptıkları bunlardan birisi olmuştu. Niyazi Bey'in gönderdiği örneklerin ikisi Mustafa Kemal Paşa'nın portresini, üçüncüsü harf inkılabının işareti olarak alfabenin harflerini, sonuncusu ise ziraat ve ekin manzarasını içeren resimlerden oluşmuştu.[431]

İngiliz firmasına bastırılan 9 puldan oluşan bir seri, 20 Ekim 1931 tarihinde tedavüle çıkarılmıştı. Toplamı 5 milyon adet olan bu pullar İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansı'nın hatıra serisi olarak isimlendirilmişti. 2½, 4, 6, 7½, 12, 12½, 30, 50, 100 kuruşluk kupürlerden oluşmuştu.[432]

2. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte olan gümrük tarifesi, değer esasına dayandırılmıştı. İthalat değeri üzerinden alınan bu yüzde 11'lik vergi, ülke içi üretimi geliştirmekten çok, bütçe için gelir kaynağı olarak kullanılmıştı.[433] 1916 yılı Mart ayında, Sir Grawford adında bir İngiliz'e hazırlatılmış olan ve geliştirilmesi istenen endüstrileri korumak için her tarifedeki malın ithalatına miktar başına bir vergi getiren, yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe konulmuştu. Bu tarihten sonra, 1923 yılına kadar gümrük vergileri birçok gelişmeden dolayı bu seviyeden, koşullara göre, bazen aşağıya inmiş, bazen de yukarı çıkmıştı.[434]

Gerek dış ticaret dengesini sağlayacak ve gerekse sanayileşmeyi hızlandıracak bir gümrük tarifesi için çalışmalar, İzmir İktisat Kongresi'nde yapılmıştı. Kongrenin sonunda "Tüccar Grubu Esasları" başlığı altında "Gümrük

---

[430] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Aralık 1930, Sayı: 2368, s. 1.
[431] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Aralık 1930, Sayı: 2385, s. 2.
[432] Ali Nusret Pulhan, **a.g.e.**, s. 225; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1931, Sayı: 2658, s. 1.
[433] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977, s. 67.
[434] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 4. bs. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 158-160.

Siyaseti" ve "Gümrük Muamelatı" ayrıca, Sanayi Grubunun Esasları altında da "Gümrük Himaye Usulü" ile ilgili kararlar genel olarak oybirliğiyle kabul edilmişti.[435]

Lozan Antlaşması'na bağlı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Ticaret Sözleşmesi hükümlerinin birinci maddesinde de belirtildiği üzere Türkiye; Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne 1 Eylül 1916 tarihindeki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmişti. Taraflara, bu uygulamayı, Antlaşma'nın on sekizinci maddesinde belirtildiği üzere, *"karşılıklı yeni bir statü kurma zorunluluğu kabul edildiğinden dolayı otuz aylık ilk dönem bitiminden sonra her an sona erdirme hakkı"* tanınmıştı.[436] Ayrıca, bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması ve yenilerinin konulmaması öngörülmüştü. Gümrük tarifeleri bu otuz aylık dönemin bitiminde uygulamaya geçilen yeni kararlarla tekrar düzenlenmişti. Böylece, Antlaşmayla belirlenen hükümler, Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin izleyeceği iktisadi politikaları belli doğrultulara yönlendirmişti. Ayrıca, bütün bu politik ve iktisadi sınırlamalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, geniş kapsamlı bir müdahaleci iktisat politikası uygulamasına imkân vermemişti.[437]

1923 yılından sonra Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı ticaret faaliyetleri bu genel çerçevede değerlendirildiğinde, 1924 yılından başlayarak 1929 yılına kadar toplam ithalat ve ihracat oranlarında sürekli bir düşüş meydana gelmişti. 1924 yılında Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı, toplam ithalat içinde, yüzde 17,70 düzeyinden, 1929 yılında yüzde 12,29'a kadar her yıl azalarak düşüş göstermişti. Aynı şekilde ihracat oranları da yüzde 14,65'ten, 9,63'e düşmüştü. Bu oranlar da göstermektedir ki, iki ülke ticaret oranlarındaki fark İngiltere lehin de gerçekleşmişti. Ayrıca, bu durumda Türkiye'nin dış ticaret açığının oluşmasında önemli bir unsur olmuştu.[438]

---

[435] A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4Mart 1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 39-40, 48; A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Sermaye Kurulu Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s. 346-347, 355.
[436] **Lozan Barış Andlaşması, Tutanaklar-Belgeler**, C. 2, İkinci Takım, s. 72-81.
[437] Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 33-35.
[438] **İstatistik Yıllığı 1931-1932**, C. 5, Sayı: 21, Ankara, İstanbul Devlet Matbaası, [t.y.], s. 241-243; William Hale, "1923 Yılından sonraki Türk-İngiliz Ticaret İlişkileri: Tecrübeler ve Sorunlar", **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıl Dönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 94-95. Türkiye'nin dış ticaret rakamları için ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1930-1933)**, C. 7, s. 50, Belge No: 3, F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George R. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı A. Hendrson'a

Öyle ki, bu dönem içerisinde dış ticaret yabancı sermayenin de yatırım yapmaya isteksiz olduğu alanlardan biri olmuştu. Yapılan yatırımlarda da ödenmiş sermayenin sadece üçte biri yabancı sermayenin ortak olduğu kuruluşlar tarafından sağlanmıştı. Örneğin 1924 yılında Türk bürokratlar ve milletvekilleri tarafından kurulan Tük İthalat-İhracat Şirketi'ne İngiliz sermayesi de katkıda bulunmuştu. Bu şirket dış ticarette faaliyet göstermek istemiş, fakat, hükümet ithalatında tekel hakkı alarak kar edebileceği anlaşılmıştı. Ancak destek sağlayamayınca güçlü destekçilerine rağmen kapanmak zorunda kalmıştı.[439]

Bu yıllarda dış ticaret faaliyetlerindeki düşüşü başlangıç aşamasında fark eden İstanbul'da bulunan İngiliz ticaret ataşesi C. H. Courthope Munroe, İngiliz firmalarına ait kaliteli ürünlerin müşteri çekmeye yeteceğini düşündüklerini ancak, yeterli tanıtımı yapmakta başarısız olmalarına eleştiride bulunmuştu. Bununla birlikte, ilgili dönem içinde Türkiye'nin İngiltere'den ithalatında önemli yere sahip olan tekstil ürünlerinin payının, ülke içinde üretimin artmasıyla, düşmeye başlaması ve 1924-1929 yılları arasında, sterlinin Türk lirası karşısında değer kazanması, ayrıca diğer para birimlerine göre de daha değerli hale gelmesi, İngiltere'nin Türkiye ile ticaretinde düşüş yaşanmasına sebep olmuştu.[440]

Cumhuriyet'in ilk beş yılında Türkiye'nin gümrük tarifelerini belirleme ve dış ticaretini düzenleme yetkileri çok sınırlandırılmıştı. Dış ticareti düzenleme yetkisi Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen sürenin sonunda, yani 1929 yılında çıkarılan bir yasa ile gerçekleşmişti. Yeni düzenlemenin temel amacı, yerli üretimin, özellikle sanayi üretiminin dış pazarlara karşı korunması olmuştu. Yerli üretimin artırılması yönündeki bu genel politika ve yapılan yasal düzenlemelerin bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları dahil, ilk kez dış ticaret fazlası elde edilmişti.[441]

Türkiye'nin yeni gümrük düzenine geçişi için üç ayrı kurum içinde çalışmalar yapılmıştı. 1929 yılında yapılacak düzenlemeler için çalışmalara 1925'te başlanmıştı. İlk kurum 18 Ekim 1925'te kurulan Tarife Komisyonu olmuştu. Bu komisyon yeni

---

1929 yılı Türkiye yıllık raporu; Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2. bs., İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 102-105.

[439] Çağlar Keyder, **a.g.e.**, s. 116-117.

[440] William Hale, **a.g.m.**, s. 95-96.

[441] Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitapevi, 1994, s. 47.

vergilerin iktisat politikalarına etkilerini araştırmıştı. İkinci kurum, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 16 Haziran 1926 tarihinde yaptığı bir toplantıda kurulması kararlaştırılan Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu olmuştu. Gümrüklerin çok fazla artırılmasını savunmayan komisyon 'mutedil himaye' adı altında yeni gümrük kanunu ile ilgili bazı ilkeler öne sürmüştü. 1927 tarihinde kurulan Âli İktisat Meclisi ise son kurum olmuştu. Bu Meclis de ayrıntılı bir çalışma yapmamış, Tarife Komisyonu ve Gümrük Tarife Tetkik Komisyonu'nun hazırladığı raporları incelemişti. Tüm bu çalışmaların sonucunda hazırlanan kanun tasarısı, Şubat 1929'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştu. Tasarı 1 Haziran 1929'da Meclis'te görüşülerek kanunlaştırılmıştı.[442] Bu arada Meclis, 6 Mart 1929 tarihinde, 1930 yılı Haziran ayına kadar yeniden yapılacak ticaret mukavelenameleri hakkında bir kanun çıkarmıştı.[443]

Öte yandan, Lozan Barış Antlaşması'nda ve ticaret işleri ile ilgili diğer senetlerinde belirlenen şartların tamamlanması üzerine, Türkiye'nin ticaret antlaşmaları için görüşmelere başlama zamanı gelmişti. Ayrıca, diğer devletlerle Türkiye'nin arasındaki ticaret antlaşmalarının, yukarıda gelişim süreci açıklanan yeni gümrük tarifelerine göre düzenlenmesi gerekli görülmüştü. Bu görüşmeleri yapmak üzere de yetkili bir heyetin kurulmasına karar verilmişti. Heyete, Diyarbakır Milletvekili Zekai Bey birinci delege, Burdur Milletvekili Şeref Bey ikinci delege, Dışişleri Müsteşarı Enes Bey de üçüncü delege olarak atanmıştı. Görüşmeler artmaya başladıkça da delegeler heyetinin Dışişleri, İktisat ve Maliye Bakanlıklarından görevlendirecek müşavirlerle desteklenmesine, ayrıca gerek görüldükçe de yazmanların ilgili bakanlıklarca bu işlere memur edilmesine karar verilmişti. Bu heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarife komisyonu görüşmelerini takip etmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi siyasetine uygun çalışmalar hazırlayıp Bakanlar Kurulu'na sunması, diğer taraftan, görüşmelere başlama teklifinde bulunan devletlerle müzakerelerin başlatılması ve sürdürülmesi işlerini yürütmekle görevlendirilmişti.[444] Bu arada yukarıda belirtilen heyette 29 Mayıs 1929 tarihinde bir değişiklik yapılarak Atina Elçiliğine atanan Enes Bey'den boşalan üyeliğe, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Genel Müdürü Menemenlizade Numan Bey'in

---

[442] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 69-74.
[443] **BCA**, 030.18.01.02.2.17.36.
[444] **BCA**, 030.18.01.02.2.17.26.

tayinine karar verilmişti.[445]

Bu çerçevede, Türkiye ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması imzalamak için 4 Haziran-2 Temmuz 1929 tarihleri arasında Türk Delegasyon Heyeti Başkanı Zekai Bey tarafından görüşmeler başlatılmıştı. Bu arada da modus vivendi[446] imzalanmış ve iki ülke birbirine en çok kayrılan ülke statüsü tanımıştı.[447] İki ülke delegeleri arasında yapılan görüşmeler sonrasında ticaret anlaşma ve sözleşmeleri hazırlanmıştı. Bunların imzasından sorumlu Türk heyetinin delegeler başkanlığı anlaşma ve sözleşmeleri incelenmesi için Bakanlar Kuruluna sevk etmiş; 19 Şubat 1930 tarihli toplantıda yapılan görüşmelerden sonra, imza için yetki verilmişti.[448] Böylece, İngiltere ile Türkiye arasında 1 Mart 1930 tarihinde Ankara'da Seyrisefain ve Ticaret Anlaşması ile 31 Mart 1930 tarih ve 1674 numaralı kanun ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilen Seyyar Ticaret Memurları hakkında sözleşme yapılmıştı.[449] Bununla birlikte Türkiye, İngiliz Dominyonları ile de ticari ilişkilerini geliştirmişti. Kanada ile yapılan ticarette denge, Türkiye'nin lehine gerçekleşmiş; ancak bir ticaret anlaşması imzalanmamıştı. İrlanda tarafında ise bir anlaşma yapılana kadar modus vivendi imzalanmıştı.[450]

1930 Seyrisefain ve Ticaret Anlaşması taraflara öncelikli ülke uygulaması getirmiş ancak, ticaretin dengelenmesi için herhangi bir tedbir öngörmemişti. Bu nedenle, ilerleyen tarihlerde Türkiye, İngiltere'den yaptığı ithalatın, kendi ihracatına oranla yüksek olmasından dolayı anlaşmayı yürürlükten kaldırmıştı. 1930 yılında, Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı ithalat, toplam ithalat içerisinde yüzde 11,21, İngiltere'ye yaptığı ihracat da toplam ihracat içerisinde yüzde 8,93 oranında gerçekleşmişti. Bu oranlar anlaşmanın yürürlükten kaldırıldığı 1935 yılında toplam ithalatta yüzde 9,88'e, ihracatta ise yüzde 5,42'ye kadar gerilemişti.[451]

---

[445] **BCA**, 030.18.01.02.4.32.17.

[446] Modus Vivendi; geçici anlaşma anlamına gelen Latice bir terimdir. Özellikle kısa süreli ticaret ve gümrük konularına ilişkin ikili anlaşmaları ifade etmektedir. Bkz. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, s. 487.

[447] **BCA**, 030.18.01.02.1.14.5; **BCA**, 030.10.219.475.14; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1930-1933)**, C. 7 (1930-1933), s. 51, Belge No. F.O. 371/14578/E.729.

[448] **BCA**, 030.18.01.02.8.9.15.

[449] **BCA**, 030.18.01.02.13.53.20; **BCA**, 030.18.01.02.10.29.14; **BCA**, 030.18.01.02.1.5.3;

[450] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1930-1933)**, C. 7 (1930-1933), s. 54, Belge No. 3 F.O. 371/14578/E.729, 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye yıllık raporu.

[451] **İstatistik Yıllığı 1931-1932**, s. 243; **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, C. 8, Sayı: 88, Ankara, İstanbul Devlet Basımevi, [t.y.], s. 284; William Hale, **a.g.m.**, s. 98-99.

Ancak, atılan adımlar ve öngörülen tedbirler istenen sonuçları vermemişti. Bunda, daha önce belirtilen nedenlerle birlikte, yapılan kliring[452] anlaşmasının iki ülke ticaretini kısıtlamış olması, İngiliz firmalarının ödemelerin gecikeceği düşüncesi nedeniyle satış yapmak istememeleri, Türk Merkez Bankası'nın sterlin sıkıntısı çekmesi, ki bunun da sebebi İngiltere ile daha az ticaret hacmi olmasıydı, Almanya ile yapılan ticaret de ayrıca etkili olmuştu.[453]

Ayrıca, 1930 ticaret anlaşmasını imzalamakla görevli İngiliz Delegeler Heyeti tarafından Türk Delegeler Heyeti'ne, 1923 senesinde Cenevre'de imzalanmış gümrük anlaşmasının sadeleştirilmesi hakkındaki anlaşmaya Türkiye'nin de katılma niyetinde olup olmadığı sorulmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da Türk Maliye ve İktisat Bakanlıklarınca ilgili yetki belgelerinin temin eylediği çıkarlara halel gelmemek kaydıyla bu anlaşmaya katılmanın esas itibari ile faydalı olacağı bildirmiş ve Türk Hükümeti de bunu 18 Ocak 1931'de onaylamıştı.[454]

3. İngiltere'nin Yakın Doğu Yolları Üzerindeki Demiryolları ve Türkiye

1923 yılında Türkiye'nin 3756 km'si imtiyazlı şirketler, 356 km'si işgal yıllarında Ruslar tarafından inşa edilmiş toplam 4112 km olan ulaşım ağının dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirilmesi Cumhuriyet'in en önemli sorunu olmuş; güvenlik, ekonomi, sosyal öncelikler dolayısıyla ele alınması gerekmişti. Bunu gerçekleştirmek için ortaya konulan millî ve bağımsız demiryolu politikası iki yönde gelişmişti. Önce yeni demiryolu inşa etmek, ardından da yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryollarını satın alarak millî nitelik kazandırmak olmuştu.[455]

Demiryollarında en son kalan hat Anadolu Demiryolu olmuştu. İngiltere'ye göre stratejik önemi olan Bağdat Demiryolunun Pozantı ile Nusaybin arasındaki kısmının Ankara Antlaşmasıyla Fransızlara verilmesi nedeniyle Bağdat hattının

---

[452] Kliring, İki ülke arasında varılan anlaşma gereği döviz kullanmadan malın malla değişimi esasına dayanan bir ticaret şeklidir. Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 2. bs., İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999, s. 338.
[453] William Hale, **a.g.m.**, s. 99-100.
[454] **BCA**, 030.18.01.02.17.2.19.
[455] İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 38-40.

başlangıcını oluşturan Anadolu Demiryolu'nu kendi denetimi altına almak istemişti[456].

Bu çerçevede Türk Hükümeti ise Anadolu hattının satın alınması için 8 Nisan 1924 tarihinde meclise bir kanun teklifi sunmuştu. Görüşmelerin ardından 22 Nisan'da çıkarılan 506 numaralı kanunla Anadolu Demiryolu'nun tamamıyla satın alınmasına karar verilmişti. Nâfia Vekaleti tarafından kurulan komisyon ve şirket temsilcileri arasında satın alma işlemleri için yapılan görüşmeler 10 Aralık 1928 tarihinde tamamlanmıştı. Yıl sonunda da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Türkiye Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ile Haydarpaşa Limanı ve Rıhtımını satın alma işlemi onaylanmıştı.[457]

Türkiye Cumhuriyeti'nin demiryollarını millileştirmesiyle birlikte İngiltere'nin ulaşım ağları vasıtasıyla Osmanlı Devleti döneminden beri Anadolu topraklarında siyasi, ekonomik, sosyal yapılara etkisi engellenmeye çalışılmış ise de İngiltere, Yakındoğu yollarının kontrolü ve buralarda egemenliği altında bulunan devletlere ulaşmak için demiryollarını kullanmaya devam etmişti.

1930'ların başında Avrupa ile Aksâ-yı Şark [Ortadoğu] arasındaki uzaklığın kısaltılması, diğer bir ifade ile Londra-Paris-Kahire yolunun açılması meselesi gözlerin dikkatle Irak yoluna çevrilmesine neden olmuştu. Türkiye Devlet Demiryolları İdaresi de bu yolun Türkiye, Suriye ve Mısır arasında iyi bir ulaşım vasıtası olduğuna, 1928-1929 yıllarında Haydarpaşa'dan Halep'e giden yolcu sayısının arttığına dikkat çekmişti. Bu nedenle, Haydarpaşa-Halep arasında yataklı vagon servisinin kurulması ve bu servisin Trablus ve Rayak'a uzatılması ayrıca aynı servisin, Trablus ile Hayfa arasında bir otomobil işletilmesini önerilmişti. Aynı zamanda, Semplon sürat katarının 19 Kasım 1928 tarihinde Viyana'da toplanan senelik konferansında, Yataklı Vagonlar Şirketi ile Irak demiryolları delegeleri arasında konuşma neticesinde, Nusaybin'e kadar bir yataklı vagon işletilmesi ve Musul-Kerkük arasında bir otomobil servisinin açılması için incelemelerde bulunulması kararlaştırılmıştı.

---

[456] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 279.

[457] İsmail Yıldırım, **a.g.e.**, s. 125-128; Murat Özyüksel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 473.

Ertesi yıl, 4 Nisan 1929 tarihinde Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi ile Yataklı Vagonlar Şirketi, Irak ve Adana-Nusaybin Demiryolları İdarelerinin Haydarpaşa'da gayri resmî olarak toplanmasında Hükümet'in iznini almak şartıyla Haydarpaşa-Nusaybin arasında yataklı vagonlar işlediği takdirde Nusaybin ile Musul ve Kerkük arasında otomobil işletmeyi ve bütün mesuliyeti Irak Demiryollarının üstleneceğini belirtmişti.

Bu güzergâh, yolcuların Kerkük'ten itibaren belli trenlerle Bağdat ve Basra'ya gidebilmelerine, Hindistan yolcularının da Basra-Bombay arasında haftada bir defa sefer düzenleyen vapurlardan yararlanabilmelerini sağlayacaktı. Aslında, o dönemde Halep ile Bağdat arasında bir uçak, Hayfa ile Bağdat arasında da bir otomobil servisi mevcuttu, ancak Londra-Paris-Bağdat yolunun bu servislerle rekabet etme düşüncesi kuvvetlenmişti. Bunun gerçekleşmesi halinde, lüzum görülen Haydarpaşa-Halep arasında haftada üç defa katar yapılması kendiliğinden halledilmiş olacağı Türk Demiryolları İdaresi tarafından belirtilmişti.[458]

İngiltere'nin, Türk topraklarında suyolları ve demiryolları imtiyazları ile sömürgesi altındaki doğu topraklarını kontrol etmeyi kolaylaştıracak faaliyetleri 1930'lu yıllarda da devam ettirmeye çalıştığı görülmüştü.

4. Irak Petrollerinin Türkiye-İngiltere Ekonomik İlişkilerindeki Yeri

Yukarıda değinilen Türkiye-İngiltere ilişkileri çerçevesinde Türkiye-Irak sınır sorunu ve konunun Ankara Antlaşması ile çözülmesinden sonra ortaya çıkan bir başka nokta da petrol gelirlerinden alınacak hisse meselesi olmuştu.

Ankara Antlaşması'nın hemen öncesinde İngiltere, Musul'un Irak'a devredilmesi yönünde çeşitli önerilerde bulunmuştu. Amacı sınırın değişimi değil, Irak petrol gelirlerinden kendisinin alacağı pay olmuştu. İngiltere adına görüşmeleri yürüten İngiltere Büyükelçisi Ronald Charles Lindsay, İngiliz Dışişlerine Türkiye'nin toprak talebinden vazgeçtiğini, petrollerden alınacak hisse alternatifine olumlu yaklaştığını belirtmişti. Bu da Türkiye'nin tavrında değişim olduğu yönünde yorumlanmıştı. Her ne kadar Lozan Barış Konferansı'nda İngiltere'nin oluşturduğu komisyon bu kararı almış olsa da Nisan 1926'da İngiliz Bakanlar Kurulu hisse

[458] **BCA**, 030.18.01.02.5.47.16.

verilmesini kabul etmiş, yeniden bir komisyon oluşturulmuş ve İngiliz Elçisine konuyla ilgili talimat verilmişti. Türkiye de kendisine hisse verilmesini kabul etmiş ve verilecek hissenin paraya çevrilmesi talebinde bulunmuştu. Türkiye, Musul'dan vazgeçildiği düşüncesini engellemek amacıyla da alacağı payın anlaşmaya konulmasını ve ek protokolle bunun paraya çevrilmesini istemişti. Bu ödemenin miktarı için de görüşmeler yapılmıştı. Büyükelçi Lindsay, Türkiye'nin nakit sıkıntısında olduğunu ve petrol hisseleri karşılığı olarak 300-500 bin İngiliz sterlinlik bir ödemenin uygun olacağını belirtmiş, bunun için de İngiliz Hükümeti'nden yetki talep etmişti. İngiltere de bu miktarda küçük bir ödemenin önemli bir fırsat olduğu yönünde değerlendirme yapmıştı. Türkiye ise söz konusu ödemeyi yeterli bulmamış ve buna ek isteklerde bulunmuştu. Uzun süren görüşmelerden sonra Türkiye'ye sunulan iki seçenek, anlaşmanın 14. maddesinde ve ek protokolde belirtilmişti.[459]

Irak Hükümeti, Ankara Antlaşması'nın 14. maddesi ile Türkiye Hükümeti'ne anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl süre ile, 14 Mart 1925 tarihli ayrıcalık sözleşmesinin 10. maddesi uyarınca, Turkish Petroleum Company'nin, 6. maddesi ile petrol ihraç edebilecek olan ortaklarının ya da kişilerinin ve 33. Maddesi ile yan ortaklarının gelirlerinin yüzde 10'unu ödeyeceğini belirtmişti. Bununla birlikte, aynı gün, 5 Haziran 1926'da İngiltere Büyükelçisi Ronald Charles Lindsay ve Irak Yetkili Temsilcisi Nuri Sait Paşa'nın Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e verdikleri mektup notası ile, antlaşmanın yürürlüğe konulmasını izleyen 12 ay içinde, Türkiye yıllık payını sermayeye çevirmek isterse, ilgili madde hükmünün bütünüyle yerine getirilmesi için Irak Hükümeti Türk Hükümeti'ne 500 bin sterlin ödemeyi kabul etmişti.[460]

Türkiye'nin yüzde 10'luk hisseyi kabul etmesinden sonra İngiliz Hükümeti bunun nasıl ödeneceği konusunda görüşmeler yaparken, Türkiye de İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Sömürgeler Bakanlığı ile Irak Yüksek Komiserliği nezdinde ödemelerle ilgili tartışmayı sürdürmüştü. Çünkü Türkiye aldığı hisse karşılığı ödemelerin 18 Temmuz 1926'dan, yani antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yapılması gerektiğini belirtmişti. Fakat Türk Petrol Şirketi, yaptığı çalışmalar sonucunda 14 Ekim 1927 tarihinde Kerkük'ün kuzeyindeki Baba Gurgur'da açtığı kuyudan petrol

---

[459] Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 54-61; Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2003, s. 417-447.
[460] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 318-325.

almaya başladığı için Türkiye'ye ödeme yapılmamıştı. Ödemenin gecikme nedeni olarak da ticari üretimin başlamamış olması gösterilmişti[461]. Nisan 1929'da Irak petrolleri ve Turkish Petroleum Company'nin faaliyetleri hakkında Avam kamarasında da çeşitli görüşmeler yapılmış; Sömürgeler Bakanı aynı gerekçeyi yinelemişti.[462]

Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu padişahlarından V. Murat'ın torunlarından Osman Fuat, eski Halife Abdülmecit tarafından Kral Faysal'a, Irak petrollerinden hakları olduğunu ve bu konuda kolaylık gösterilmesini isteyen bir tavsiye mektubu ile 3 Mart 1929'da Mısır'dan Bağdat'a gelmişti. Ancak beklediği ilgiyi göremeyen Osman Fuat üç gün sonra Suriye'ye geri dönmek zorunda kalmıştı.[463]

Türk Petrol Şirketi'nin adı 17 Haziran 1929 tarihinde Irak Petrol Şirketi olarak değiştirilmişti.[464] Irak Hükümeti yeni şirketle Irak petrol alanlarının işletilmesi ve ödemelerle ilgili düzenlemenin yapılması amacıyla görüşmeler yapmış ve 24 Mart 1931 tarihinde yeni bir anlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmayla Dicle Nehri'nin doğusunda kalan tüm topraklar ayrıcalığın kapsamına girmiş ve Irak Petrol Şirketi bu bölgedeki petrol yataklarının tümünü denetimi altına almıştı.[465] Böylece bu tarihten itibaren Irak'a 400 bin İngiliz sterlini ödeme yapılması kararlaştırılmıştı. Yukarıda belirtildiği üzere, Irak Kralı Faysal'ın Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'nin bu yıllık ödemelerden doğan yüzde 10'luk alacağının verileceği belirtilmişti. 9 Ocak 1932 tarihli anlaşmalarla da 24 Mart 1931 tarihli antlaşma çerçevesinde, Türkiye'nin Irak petrolleri ile ilgili hissesi hakkında anlaşma sağlayan mektuplar karşılıklı olarak verilmişti. Ayrıca, ertesi gün Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Türkiye İktisat Bakanı Mustafa Şerif [Özkan] Bey'e gönderdiği mektupta, Ankara Antlaşması ile belirlenen sürenin 1931 yılı itibariyle başladığını kabul ettiğini söylemişti.[466]

---

[461] Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 80-86; Hikmet Uluğbay, **a.g.e.**, s. 449-450.
[462] **BCA**, 030.10.258.738.4; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 86.
[463] **BCA**, 030.10.203.384.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun varislerinin imtiyaz talepleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 152-166.
[464] Ali Okumuş, **a.g.e.**, s. 166.
[465] Şükrü S. Gürel, **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 61; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 85.
[466] Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 111-113; Hikmet Uluğbay, **a.g.e.**, s. 450-452.

5. İngiltere'de Yapılan Ekonomi Kongrelerine Türkiye'nin Katılımı

Dünya Ekonomik Krizi içinde Türkiye'nin, tarım alanında getirdiği önlemler, tarımsal ürünlerin niteliğine göre farklılıklar göstermişti. Afyon üretiminde tüm dış ticaretin tekel altına alınması için müdahalelerde bulunulmuş; buğdayda ise yalnızca piyasada yapılacak alım ve satım düzenlemelerinde dolaylı olarak denetlemeye gidilmişti. İhracat içinde önemli payları olan tütün, yumurta, üzüm, incir vb. gibi ürünlerde devlet, üreticilerden tüccarlara, teknisyenlere kadar uzanan değişik kesimleri uzmanlık kongrelerinde bir araya getirerek, bu gruplar arasındaki sorunları çözümlemeye çalışmış ya da farklı biçimlerde örgütlenmeleri için teşvik etmek üzere müdahalede bulunma yolunu seçmişti.[467]

Bu arada da Türkiye, İngiltere'de yapılan bu ekonomik konuları içeren bazı kongrelere katılmıştı.

Türkiye'nin dış ticaretindeki yumurta ihracatı, tütün ve üzümden sonra en çok maddi kazanç sağlanan üçüncü ürün olması nedeniyle önemli bir yer tutmuştu[468]. Ekonomik Kriz döneminde de yumurta ihracatının önemi artmış fakat, 1933'ten itibaren ise gerileme göstermişti[469]. Bunda, Türkiye'nin yumurta sattığı ülkelerde Dünya Ekonomik Krizi'nin de etkisiyle ihracatın azalmasının ve koruyucu tedbirler alınmasının da etkisi olmuştu. Ayrıca, bu pazarlara yeni satıcılar da girmişti. Böylece ihracat yapılan pazarlar daralmıştı.[470]

Bu süreçte, Londra'da 22-30 Temmuz 1930 tarihleri arasında yapılacak olan 'Uluslararası Tavukçuluk Kongresi'ne, kümes hayvanatı ve yumurta üretim ve ihraç işlerinin, Türkiye'nin iktisadi hayatında önemli bir yer tutması nedeniyle Türk Hükümeti'nin de katılmasının uygun olacağı düşünülmüştü. Londra'da 4 Ağustos'ta toplanacak 'Uluslararası 11. Beynelmilel Baytari Kongresi'ne gönderilmesi daha önce kararlaştırılan Müsteşar İhsan Abidin Bey'in başkanlık etmesi, Arı ve Kümes Hayvanatı Yetiştirme Cemiyeti Başkanı Himayei Etfal Cemiyeti Başkanı Kırklareli

---

[467] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 118-119.
[468] **Cumhuriyet Gazetesi**, Sayı: 3483, 14 Ocak 1934, s. 4. Bu konu ile ilgili tablo için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 38.
[469] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 121.
[470] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1934, Sayı: 3496, s. 4.

Milletvekili Doktor Fuat Bey'in de katılması kararlaştırılmıştı[471]. İhsan Abidin Bey, 22-30 Temmuz 1930 tarihleri arasında yapılacak kongreye katılmadan önce verdiği beyanatında, Kongre'ye *"tavukların ıslahı için cins ve mükemmel yumurta teminini istifade etmek"* amacıyla katıldıklarını belirtmişti[472]. Türkiye yumurtacılık konusunda karşılaştığı sorunları çözmek için daha sonra ülke içinde yeni kongreler toplamaya devam etmişti.[473]

1929 yılında afyon kullanan ilaç firmaları, aralarında anlaşarak bir kartel oluşturmuştu. Dünya Ekonomik Krizi'nin de etkileri ile oluşturulan bu kartel, afyon fiyatlarını hızla düşürmüştü. Türkiye de kendi değerli afyonlarının fiyatlarını artırmaya çalışmak için tek elden örgütlenmeye başlamıştı.[474] Öte yandan Türkiye, 1930 yılı Aralık ayının birinci günü Cenevre'de yapılacak olan morfin, eroin ve emsali maddeler imalinin tıbbî amaçlara yetecek miktarla sınırlandırılması hakkındaki konferansa davet edilmişti. Müzakere edilecek bu konuyu görüşmek üzere, 27 Ekim 1930 tarihinde Londra'da toplanılmasına karar verilmiş olan hazırlık niteliğindeki bu konferansa, üretici devletler arasında Türk Hükümeti'nin de katılması İngiltere elçiliğince istendiği, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı] bildirilmişti. Bunun üzerine, Cemiyeti Akvam tarafından umumi konferans için yapılan davet ve ilgili bakanlığın katılmayı gerekli görmesi üzerine[475], Türk Hükümeti 27 Ekim 1930 tarihinde Londra'da toplanan 'Afyon Kongresi'ne katılmak üzere bir heyeti görevlendirmişti. Heyet Başkanlığına Aydın Milletvekili Dr. Mazhar Bey seçilmişti.[476] Ayrıca, Şura-yı Devlet [Danıştay] azasından Süreyya Bey ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden Dr. Asım Bey'in müşavir olarak katılmaları onaylanmıştı.[477] Bu heyetin masraflarının Dışişleri, İktisat ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları bütçelerinden müştereken karşılanmasına karar verilmişti.[478]

Öte yandan Türkiye, afyon kaçakçılığının önlenmesini, alım ve satımının tek

---

[471] **BCA**, 030.18.01.02.12.48.15; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14, 15 Temmuz 1930, Sayı: 3233, 3234, s. 1, 1.
[472] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1930, Sayı: 2225, s. 3.
[473] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 121-122.
[474] **A.e.**, s. 115.
[475] **BCA**, 030.18.01.02.14.64.15.
[476] **BCA**, 030.18.01.02.16.86.5.
[477] **BCA**, 030.18.01.02.17.3.18; **BCA**, 030.18.01.02.14.64.15; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ekim 1930, Sayı: 3325, s. 3
[478] **BCA**, 030.18.01.02.15.71.8.

elde toplanmasını kolaylaştırmayı öngören, 1912 Lahey, 1925 Cenevre anlaşmalarından sonra 1931'de Cenevre'de toplanan uluslararası anlaşmalara uymayı kabul etme eğiliminde bulunmuştu. Türkiye bundan sonra afyon satışı ile ilgili işleri "Türkiye Afyon Yetiştiricileri Birliği"ne vermişti. Böylece, bir yandan kendine özgü bir kuruluş ile afyon ticaretini; diğer yandan da ekim işlerini denetim altına almaya çalışmıştı. 1933'ten itibaren de İktisat Bakanlığı'na bağlı "Uyuşturucu Maddeler İnhisarı İdaresi" kurulmuştu.[479]

C.SOSYAL İLİŞKİLER

1. Londra'da Yapılan Uluslararası Kongre-Konferans-Sergilere Türkiye'nin Katılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal varlığı açısından Lozan Barış Konferansı ve ardından imzalanan Antlaşma, devletin meşruiyeti açısından çok önemli bir başarı olmuştu. Türkiye'nin kuruluşunu belgeleyen bu gelişmenin ardından, bir taraftan iç siyasal gelişmesini sağlarken bir taraftan da Lozan Barış Antlaşmasından kalan sorunlarını çözmeye çalışmıştı. Bu süreçte çok sayıda ikili ve çoklu siyasi görüşme, konferans ve toplantıya katılmış, anlaşmalar imzalamıştı.

Türkiye, sosyal hayata ve bununla birlikte diğer alanlara da doğrudan ya da dolaylı etki edecek çok sayıda kongre, konferans ve sergiye, uluslararası düzeyde katılım göstermişti. Bu kongrelerin bazılarına doğrudan davet almış, bazılarına da kendi isteğiyle katılmıştı. Böylece, iç sosyal meselelerinin gelişimi için attığı adımlarda uluslararası gelişmeleri yakından takip etmiş, hatta ilgili alanlardaki değişiklikleri benimseyerek kendi kanunları çerçevesinde gerekli gördüğü yenilikleri uygulama sahasına almıştı.[480]

Türkiye, bu toplantılara katılmak ve incelemeler yapmak üzere göndereceği heyetler için birtakım prensipler belirlemişti. Katılımın siyasi bir gereklilik olduğu ve bundan siyasi ve millî bir fayda sağlanacağı düşüncesiyle; elde edilen başarıların ülke lehinde fikirler yaymaya imkân veren, "millî mahsulatı fikriyesini teşhir" veya

---

[479] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 115-118.
[480] Yunus Nadi Cumhuriyet Gazetesindeki "Beynelmilel Sergilere İştirak Etmeliyiz" başlıklı köşe yazısında Türkiye'nin bu tür uluslararası faaliyetlere katılmasının sağlayacağı imkanlara değinmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ocak 1931, Sayı. 2421, s. 1-2.

bunlar üzerine dış ülkelerin dikkatini çekecek uluslararası kongrelere, konferanslara ve sergilere katılmak ve bunlara dair bir rapor hazırlamak gerekli görülmüştü. İnceleme seyahatlerinde ise Türkiye'yi yakından ilgilendiren sorunların diğer ülkelerde nasıl çözüldüğünün incelenmeye değer olması, inceleme konusunun belli ve esaslı bir plan dahilinde yapılması, burada takip edilecek yöntem hakkında bilgi verilmesi ve konu hakkında eserlerin kaydedilmesi, sonuçların da iki nüsha raporla tespit edilmesi istenmişti.[481]

Bu çerçevede Türkiye, gerçekleştirilen bazı uluslararası konferanslara ev sahipliği yaptığı gibi, birçok farklı ülkede yapılanlara da katılım göstermişti. Almanya, Avusturya, Fransa, İspanya, İtalya, Hollanda, Rusya vb. ülkelerle birlikte İngiltere'de de çok sayıda ve farklı alanlarda uluslararası kongre, konferansa ve sergiye katılmıştı: Almanya'da Uluslararası Kadınlar Kongresi[482], Avusturya'da Eski ve Yeni Türk Eserleri Sergi[483], Fransa'da Uluslararası I. Mikrobiyoloji Kongresi[484], Hollanda'da Uluslararası Göz Hastalıkları Kongresi[485], Uluslararası Orta Öğretim Öğretmenleri Kongresi[486], Rusya'da Uluslararası Tababet-i Askeriye Kongresi[487], Uluslararası İstatistik Enstitüsü Kongresi[488] vb.

Bunlarla birlikte, İngiltere ile ikili ilişkilerini siyasal alanın dışına taşıyarak sosyal ilişkiler düzeyinde de geliştirmeye çalışan Türkiye, farklı konuları içeren ve Londra'da düzenlenen uluslararası nitelikli kongre, konferans ve sergilere katılmıştı.

İlki 1874 yılında İsviçre'nin Bern kentinde düzenlenen "Uluslararası Posta Kongresi"nin[489] dokuzuncusunun 10 Mayıs 1929 yılında Londra'da toplanmasına karar verilmişti. Türkiye de kendisine yapılan davet üzerine, Cumhuriyet Hükümeti'ni temsilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Samsun Milletvekillerinden Ali Rana [Tarhan] Bey ve Posta İşleri Müdürü Yusuf Arif Bey'in katılmalarına ve imza

---

[481] **BCA**, 030.10.129.930.37.
[482] **BCA**, 030.10.229.541.5.
[483] **BCA**, 030.18.01.02.24.76.18.
[484] **BCA**, 030.10.229.540.3.
[485] **BCA**, 030.18.01.02.5.42.13.
[486] **BCA**, 030.18.01.02.4.35.18.
[487] **BCA**, 030.10.197.348.1.
[488] **BCA**, 030.10.197.348.1.
[489] Tanju Demir, **Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara, PTT Genel Müdürlüğü, 2005, s. 35. Osmanlı Devleti posta teşkilatının modernleştirilmesi ve İstanbul'da İttihat Postasının kurulmasına karar vermişti. İngiliz Posta İdaresi de bu iş için memur gönderebileceğini belirtmesinin ardından, müdür, müdür yardımcısı ve müfettişlik görevlerini yürütecek memurların Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmesi teklifi yapılan sözleşmelerle geçerlilik kazanmıştı. Tanju Demir, **a.g.e.**, s. 35-36.

yetkisi verilmesine karar vermişti.[490] 1929 yılı Mayıs ve Haziran ayları içinde gerçekleştirilen bu konferansın sonunda altı senet imza edilmişti. Umumi posta mukavelesi, değer konmuş mektup ve kutular, posta paketleri, posta havalenameleri, tahsilât muamelesine dair uzlaşmalar ile gazeteler ve mevkut [süreli] yazılar abonmanları hakkında uzlaşma konularını içeren altı senet Türk parlamentosunda kabul edildikten sonra yürürlüğe girmişti.[491]

Türkiye, yine 1929 yılı içinde Londra'da düzenlenecek olan başka bir uluslararası konferansa daha katılmıştı. 6 Mayıs - 11 Mayıs 1929 tarihleri arasında toplanacak olan Beynelmilel Beşinci Askeri Tababet ve Eczacılık Konferansı'nda [Uluslararası Beşinci Askeri Tıp ve Eczacılık Konferansı'na] Türk Hükümetini Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı [Klinik] Müdürü ve Baştabibi Muallim Refik Münir Bey ile Dr. Nail Paşa'nın temsil etmesine karar verilmişti.[492]

Türkiye'nin uluslararası bir konferansa katılımı sürecinde, Türkiye-İngiltere ilişkileri açısından önem arz eden bir olay 1930 yılı sonlarında gerçekleşmişti. Türkiye, on birincisi Londra'da 4-9 Ağustos 1930 tarihleri arasında toplanacak olan Beynelmilel Baytari Kongresi'ne [Uluslararası Veterinerlik Kongresi] katılım için İngiltere Büyükelçiliği'nden sözlü bir davet almıştı. Davette, Türkiye'ye ayrıcalık tanındığı ve gönderilecek delegelerin isimlerinin bildirilmesi istenmişti. Bunun üzerine İktisat Bakanlığı tarafından 26 Kasım 1929 tarihinde gönderilen raporda, içeriği tamamen ilmi olan bu kongrede çalışacak beş şubenin inceleme alanına giren konuların Türkiye'yi önemle ilgilendirdiği belirtilmişti. İktisat Müsteşarlarından Müderris İhsan Abidin Bey'in Başkanlığında Yüksek Baytar Mektebi Emraz-ı İntaniye Müderrisi [Yüksek Veterinerlik Okulu Bulaşıcı Hastalıklar Profesörü] Rıza İsmail, Kimya ve Tahlilatı Gıdaiye Müderrisi [Gıda Analizleri Profesörü] Mehmet Halit, Pendik Bakteriyolojihanesi Müdürü Şefik ve Salgın Hastalıklar Şubesi Müdürü Naki Cevat Beylerden oluşan bir heyetin Londra'ya gönderilmesini ve Uluslararası Baytarî Kongresi'nin on ikincisinin[493] Türkiye'de yapılması teklifi için kendilerine

---

[490] **BCA**, 030.18.01.02.3.22.4.
[491] **BCA**, 030.18.01.02.7.62.9; **Resmî Gazete**, 13 Mart 1932, Sayı: 2049, s. 1287.
[492] **BCA**, 030.18.01.02.3.21.14.
[493] 1863 tarihinde ilk defa toplanan Uluslararası Veterinerlik Kongresi'nin daha önceki toplantıları ile ilgili bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Temmuz 1930, Sayı: 3238, s. 1,3.

yetki verilmesinin uygun olacağı bildirilmişti. İktisat Bakanlığı'nın bu düşüncesi Bakanlar Kurulu tarafından 27 Kasım 1929'da kabul edilmiş ve onaylanmıştı.[494]

Ancak Türkiye İktisat Bakanlığı, Kongre'nin toplanmasına yaklaşık bir ay kala Bakanlar Kurulu'na gönderdiği başka bir raporla, gidecek Heyet'in masraflarının çok olması nedeniyle kambiyo alımına sebep olacağından, sadece İktisat Müsteşarlarından Müderris İhsan Abidin Bey ve Salgın Hastalıklar Şubesi Müdürü Naki Cevat Bey'in gönderilmesi yönünde yeni bir teklif sunmuştu. Bunun üzerine, Bakanlar Kurulu da bu isteği 5 Temmuz 1930 tarihli toplantısında kabul etmişti.[495] Türkiye, İhsan Abidin Bey Başkanlığında yukarıda belirtildiği üzere Tavukçuluk Kongresi'ne katıldıktan sonra Uluslararası Veterinerlik Kongresi'ne de katılmıştı.[496]

Türkiye, öncelikli hedeflerinden biri olan nafia [bayındırlık] siyasetinin başlangıç noktasını demiryollarının artırılması olarak belirlemiş olmasının yanı sıra, karayolları, limanlar, köprüler, su işleri gibi ülkenin yeniden inşası için tüm adımları da atmış ve altyapı çalışmalarına hız vermişti. Bu konuda Cumhuriyet'in ilanından önce gerekli düzenlemeleri yapmak için Umur-ı Nafia Programı hazırlanmıştı.[497] Yurt içinde bu konudaki çalışmalarına 1930'lu yıllarda hız veren Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası alanda da bayındırlık işlerini ilgilendiren kongrelere katılmak suretiyle gelişmeleri de yakından takip etmişti. Demiryolları, fotogrametri vb. kongrelere katılan Türk heyeteler, 26 - 30 Mayıs 1930 tarihleri arasında Londra'da toplanacak uluslararası "5. İnşaat ve Umur-u Nafia Kongresi"ne [İnşaat ve Bayındırlık İşleri Kongresi] de katılmıştı. Türk Dışişleri Bakanlığı, ilgili kongreye katılımda bulunulması yönünde teklifin Londra Elçiliğinden geldiğini belirtmişti. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, Ankara Su İşleri Müdürü Mühendis Ratıp Bey'in gönderilmesine 14 Mayıs 1930 tarihinde karar vermişti.[498]

Türkiye'de Cumhuriyet rejimi için şehir ve şehir yönetimleri de önemli bir konu olmuştu. Monarşinin başkentinden, Cumhuriyet'in başkentine geçiş ve Avrupa

---

[494] **BCA**, 030.18.01.02.6.59.1.
[495] **BCA**, 030.18.01.02.12.47.4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Temmuz 1930, Sayı: 3244, s. 1. Delegeler 28 Temmuz 1930 tarihinde Londra'ya gitmişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29 Temmuz 1930, Sayı: 3248, s. 3.
[496] **Hakimiyet Milliye Gazetesi**, 5,11, 23, 25, 29 Temmuz, 9 Ağustos 1930, Sayı: 3224, 3230, 3242, 3244, 3248, 3259, s. 3, 1, 2, 1, 3, 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1930, Sayı: 2225, s. 3.
[497] Işıl Çakan, **Türk Parlamento tarihinde II. Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999, s. 290-301; **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 307-315.
[498] **BCA**, 030.18.01.02.10.29.9.

devletlerinin özellikle İngiltere'nin yeni başkenti tanımamak için verdiği mücadelenin hangi aşamalardan geçtiği Siyasal İlişkiler başlığında verilmişti. Dolayısıyla, yeni başkent meselesi ulus-devlet modelinin yapısal bir unsuru, yani siyasi bir olay olmakla birlikte modernleşmenin temel uygulama alanı olarak sosyal konuların da merkezine oturmuştu. Böyle bir dönemde ve sonrasında uluslararası alanda da idare, yerel yönetimler ve şehirler birliği kongreleri, yeniden yapılanma konularının yoğun biçimde tartışıldığı ve görüş alışverişinin yapıldığı önemli bir alan olmuştu. Bu çerçevede, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'nin 1913 yılında kurulmasının ardından yapılan ilk kongreyi, 1924, 1925, 1929 1930 ve 1932 kongreleri takip etmişti. İstanbul Belediyesi'nin 1929 yılında Uluslararası Şehirler Birliği Kongresi'ne katılmasından sonra[499], Türkiye 1932 yılında Londra'da gerçekleştirilen Beynelmilel Şehirler ve Mahallî İdareler Kongresi'ne ulusal düzeyde katılım göstermişti. İngiltere Kralı V. George'un himayesinde 23 Mayıs 1932 tarihinde düzenlenen kongreye Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Beyin temsilci olarak katılması Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından önerilmiş, Bakanlar Kurulu da 31 Ocak 1932 tarihinde bu öneriyi kabul edip onaylamıştı.[500]

Türkiye, kongre ve konferanslarla birlikte çok sayıda uluslararası sergiye de katılmıştı. İngiliz Yıllık Raporunda, 1930 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinin dostluk çerçevesinde geliştiği vurgulanmıştı. İngiliz Büyükelçisi'nin Türk Hükümeti'ne, Londra'da düzenlenecek olan İran Sanat Sergisi'nde, Türk Devleti'nin elinde olan paha biçilemez hazinelerin gösterilmesi için talepte bulunmuş olması bunun önemli bir göstergesi olarak belirtilmişti. İngiliz Hükümeti'nin bu konudaki memnuniyetini sağlamak için Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın şahsi olarak tüm engellerin aşılması yönünde müdahale ettiklerine değinilmişti. Antika eserlerin Türkiye dışına çıkarılmasının yasak olmasına rağmen, özel bir yasa çıkarılarak, sergi için yurt dışına çıkarılacak eşyaya ihraç yetkisi verildiği de ayrıca üzerinde durulan bir konu olmuştu[501]. Bu istek üzerine Türk Hükümeti, 1931 yılı Ocak ve Şubat ayları içinde Londra'daki Royal Academy'de [Royal Academy of Arts] açılacak İran Sanat

---

[499] Adalet Bayramoğlu Alada, "Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Deneyimi: 'Belediye' 'Mahalle'yi İkame Edebildi mi?", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, C. 21, Sayı: 1 Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2012, s. 4.

[500] **BCA**, 030.18.01.02.25.8.8.

[501] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 155, Belge No. 58, F.O. 371/15376/ E.913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

Sergisi'ne katılmaya karar vermişti. Bunun üzerine Maarif Vekâleti, İstanbul müzesinde mevcut olan el yazımı müzehhep [yaldızlı] ve minyatürlü kitaplarla, kılıç, kalkan, mızrak, pala ve miğfer gibi kıymetli eşyanın uzman bir komisyon yardımıyla gönderilmesini teklif etmişti. İlgili şartnameye bağlı olarak ve her nevi hasar ve ziyan ihtimaline karşı İngiliz sigorta şirketlerinden Loyd's UnderWriters şirketine sigorta ettirilerek resmen ve geçici olarak sergi delegesine teslimi istenmişti. Bu şartnamenin Türk Hükümeti adına Müze Müdürü Halil Bey tarafından imzası ve bu eşyanın götürülüp getirilirken her çeşit gümrük vergisinden muaf tutulması ve gümrük muayenesinin müzede ambalaj yapılırken gerçekleştirilmesi de ayrıca belirtilmişti. Böylece, bu teklif 10 Aralık 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunmuş ve Türkiye Londra'daki bu sergiye katılmıştı.[502] Sergi 8 Ocak 1931 tarihinde açılmıştı[503]. Türk basınında, Türkiye'nin bu sergiye katılması ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştı: *"Türklerin eski zamanlardan beri İran ile bilhassa derin kültür temasları yapa gelmiş olmaları bizi bu sergi ile yakından alakadar eder"*.[504] Ayrıca İngiliz basının da Türkiye Cumhuriyeti'nin iyilikseverliğinden ve medeniyet alemine hizmetlerinden geniş ve övgü dolu ifadelerle bahsedildiğine, yer verilmişti.[505]

2. Türkiye İstatistik Kurumunun Kurulması ve Çalışmaları Hakkında İngiliz Dergisinin Değerlendirmesi

Türkiye Cumhuriyeti, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki kurum ve kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu bilgi kaynakları ile ilgili daha net verilere ulaşmak ve bunların sonuçlarına göre yeni politikalarına yön vermek için, her bakanlıkta birer istatistik dairesi bulunmasına karışın, 1926 yılında Başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü'nü kurmuştu.[506] Böylece düzenli ve nitelikli veri ihtiyacının karşılanması için çabalar somutlaştırılmış ve kurumun başına Uluslararası İstatistik Kurumu üyesi Belçikalı Dr. Camille Jacquard getirilmişti.[507]

---

[502] **BCA**, 030.18.01.02.15.80.2.
[503] **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1931, Sayı: 2398, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Ocak 1931, Sayı: 3410, s. 3.
[504] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29 Ocak 1931, Sayı: 3430, s. 5, 8.
[505] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Aralık 1930, Sayı: 2373, s. 4.
[506] **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, s. 315-316.
[507] Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi**, C. 26, Sayı: 1, Yıl: 2004, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2007, s. 77.

1926 yılında Ankara'ya gelen Belçikalı uzman yönetimindeki kurum, ülkedeki tüm resmî ve özel kurumlarla irtibata geçerek çalışmalara başlamıştı. 11 Mayıs'ta nüfus sayımı için önemli adımlar atılmış, sayımın gerekliliğini anlatan başbakanlık bildirisi yayımlanmıştı. 2 Haziran 1926 tarihli ve 893 sayılı 9 maddelik nüfus sayımı kanunu ile 25 Haziran 1927 tarihli ve 1153 numaralı istatistik kanunu uyarınca 1927 yılında Türkiye'de nüfus sayımı yapılmasına karar verilmişti.[508] Çünkü ülkenin her alanındaki altyapı çalışmaları için güvenilir bilgiye ihtiyaç duyulmuştu. Örneğin, nüfus sayımı yapılmadan önce ülkenin nüfusunun 6-7 milyon olduğu tahmin edilmiş; hatta yabancı devlet adamları Türkiye'den bahsederken bu rakamlara vurgu yapmıştı.[509]

Böylece ilgili kanunlar gereğince 28 Ekim 1927 tarihinde, ilk nüfus, sanayi ve tarım sayımları yapılmıştı. Bu dönem şatları içerisinde böyle bir sayım, hem iktisadi politikalara ışık tutacak bilgileri sağlama açısından, hem kadın erkek sayıları, yaşları, meslekleri, eğitimleri, din ve dillerinin bilinmesi açısından sosyal yapının ortaya konması, hem de böyle bir güvenilir sayımın yapılabilmesinin siyasal sonuçları göz önünde tutulduğunda çok önemli bir gelişme olmuştu.[510] Yapılan sayıma göre Türkiye nüfusu toplam 13.646.270 kişi olarak belirlenmişti.[511]

Bu konuda, Londra İstatistik Cemiyeti Dergisi'nin [Jornal of the Royal Statistical Society] 1929 yılı ikinci sayısı ve 92. cildinde sayfa 292'de yayımlanmış bir makalede, Türkiye'de İstatistik Kurumunun kurulmasına ve işleyişine ilişkin bilgiler verilerek genel bir değerlendirme yapılmıştı. Burada cumhuriyet öncesi dönemdeki resmî istatistiklerin kesin bilgiler içermediği, buna karşın, yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye'nin istatistik alanında attığı önemli ilerleme adımlarının, harcanan ciddi mesailerin dikkate değer bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çekilmişti. Sayımı tamamlanmasından sonraki süreçle ilgili ise şunlara değinilmişti. Anketlerin

---

[508] **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, s. 316; İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, s. 58; Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 77; Fevzi Çakmak, "Cumhuriyeti'in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, sayı: 18-19, Yıl, 2009/Güz-Bahar, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 97. 2 Şubat 1930 tarih ve 1554 sayılı "İstatistik Umum Müdürlüğünün salâhiyet ve vazifeleri hakkında kanun" ile kurumun yetkileri güçlendirilmişti. Bkz. **Resmî Gazete**, 8 Şubat 1930, Sayı: 1418, s. 8691-8692; **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, s. 316.

[509] **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, s. 315-316. Camille Jacquard, 1927 yılı başında basına verdiği demeçte; nüfus sayımının, nüfus mevcudunu kesin olarak bilmeyen ve birçok inkılap yapmış bir ülke için özel bir önem taşıdığına vurgu yapmıştı. Aytül Tamer, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 76.

[510] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 58-59; **Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti)**, s. 316-317.

[511] **İstatistik Yıllığı 1930**, C. 3, Sayı: 9, Ankara, Ahmet İhsan Matbaası Limited, 1930, s. 21-29.

büyük bir başarı ile sonuçlandığı ancak büyük zorluklarla yapıldığı belirtilmişti. Bu sayımın, cinsiyet ve memleket itibariyle kesin bilgileri kayıt altına aldığı, ayrıca ülkenin mali, ticari, sosyal vb. alanlarına ait önemli bilgileri de içerdiği fakat doğum ve ölüm bilgilerinin yer almaması nedeniyle eksik kaldığı ifade edilmişti. Gelecek sayımların, yalnız istatistikçiler için değil, idare memurları, yazarlar, bilim insanları ve yeni Türkiye hakkında bilgi edinmek isteyen diğer kişiler için değerli bilgiler içereceği ve bu sayımdaki eksikliklerin giderileceğinin ümit edildiği belirtilmişti.[512]

3. İngilizlerin Yazdığı "Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi" Adlı Kitabın Mustafa Kemal Paşa'ya Sunulması

Siyasal bölümde de değinildiği üzere İngiltere, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine destek vermemişti. Bu süreçte İngiltere, Ankara Büyükelçisi George Clerk'in de isteği üzerine Türkiye'nin bu konuda tepkisini azaltmak için bir jest yapmayı düşünmüştü. 14 Eylül 1931'de İngiltere Dışişleri Bakanlığından A. K. Helm, General Aspinall Oglander'ın yazdığı "Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi" adlı kitabın Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilmesini önermişti. Helm, Onun bu savaş hakkında konuşmaktan hoşlandığını ifade etmişti.[513] İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Lancelot Oliphant 5 Ekim'de Büyükelçi George Clerk'e gönderdiği özel mektupta, "Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi"nin ciltlenmiş bir suretinin İngiliz Hükümeti adına resmen Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilmesinin Onu memnun edeceğini belirtmişti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın kendisinin bulunduğu bölümleri dile getirmekten hoşlandığını belirtmişti. Bunun Cumhurbaşkanı'na ve Türk Hükümeti'ne dostça yaklaşmak açısından George Clerk'in isteğini de karşılayacağını bildirmişti. Ayrıca Helm'in eseri okuduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkleri gücendirecek hassas noktalar bulunmadığına

[512] **BCA**, 030.10.24.135.3.
[513] Salâhi R. Sonyel, "Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal", **Belleten**, C. XLIII, Sayı: 171, (Temmuz 1979), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979, s. 619, Belge No: 1, 1A.

dikkat çekmişti[514]. Büyükelçi de bir hafta sonra gönderdiği mektupta bunun takdire değer bir düşünce olduğunu söylemiş; en kısa zamanda gönderilmesini istemişti.[515]

Bu arada kitabın Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi İngiltere'de birtakım güçlükler yaratmış, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri arasında çok sayıda yazışma yapılmıştı. İngiliz yetkililerinden F. Butler 26 Ekim'deki yazısında, kamu malı olan ödüllerle ilgili iç tüzüklerin çok sert olduğunu, değeri yüksek hediyeler için Maliye Bakanlığından izin alınması gerektiğine dikkat çekmişti. G. W. Rendel ise 31 Ekim tarihli yazısında bakanlığın onayını almadan bu hediyenin verilemeyeceğini belirttikten sonra, bir başka yetkili Stephen Gaselee'nin 25 Eylül tarihli yazısına atıfla, bakanlığın mali koşullarının hediyenin verilmesini engelleyeceğini belirtmişti. Ayrıca bunun sadece Türkiye ile İngiltere ilişkileri açısından değil, diğer ülkelere benzer hediyelerin verilmesi açısından da zorluk yaratacağına vurgu yapmıştı. Lancelot Oliphant ise siyasal nedenlerden dolayı hediyenin verilmesi ve bunun için bir yol bulunması gerektiğinin altını çizmişti. F. Butler 3 Kasım tarihli yazısında bu durumun "kültürel propaganda" başlığı altında çözülebileceği görüşünü ileri sürmüştü.[516]

Dört aylık süre sonunda İngiliz yetkili Stephen Gaselee 7 Mart 1932'de Yarbay N.G. Scorgie gönderdiği yazıda, siyasi nedenlerle kitabının, özel bir ciltle, özellikle deriden yapılarak Cumhurbaşkanı'na takdim edileceğini bildirmişti.[517] Scorgie, dört gün sonra gönderdiği yazıda, cilt işlemlerinin tamamlanmasından sonra kitabı göndereceğini söylemişti.[518]

Ancak bu kez de kitabın kapağına yazılacak ithaf konusunda kimi güçlükler ortaya çıkmış, Mart ayının son haftasında bu konuda yazışmalar yapılmıştı.

---

[514] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 253, Belge No. 107, F.O. 371/15381/E. 4836, 5 Ekim 1931, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant'tan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'e özel mektup; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 619-620, Belge No: 2, 2A.

[515] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 260, Belge No. 111, F.O. 371/15321/E. 5237, 12 Ekim 1931, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant'a özel mektup; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 621, Belge No: 3.

[516] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 621-623.

[517] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 343-344, Belge No. 129 bis, F.O. 371/16093/E. 1153, 7 Mart 1932, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Staphen Gaselle'den Yarbay N. C. Scorgio'ya mektup; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 624, Belge No: 4.

[518] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 344, Belge No: 130, F.O. 371/16093/E.1153, 11 Mart 1932, Yarbay N. C. Scorgio'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Staphen Gaselle'ye yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 624, Belge No: 5.

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk, takdim edilecek kitabın kapağına Kraliyet Simgesi'nin konmasını ve birinci cilde Mustafa Kemal Paşa'ya bir ithaf yazısı yazılmasını istemişti. Stephen Gaselee yazısında "Britanya Majesteleri Yönetimi" ifadesinin konmamasını umut ederim demişti. G. W. Rendel ise "Paşa" sözcüğünün eklenmemesi gerektiğini ifade etmişti. Lancelot Loliphant Cumhurbaşkanının rütbesini "Ekselâns Gazi Mustafa Kemal" olarak açıklayabileceğini söylemişti.[519]

Bu görüşlerden sonra ithaf düzenlenmiş ve kitabın sunuş kısmına şunlar yazılmıştı: *"Büyük bir general, asil bir düşman ve cömert bir dost olan Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselâns Gazi Mustafa Kemal'e Britanya Majesteleri Yönetimince takdim olunur"*. Büyükelçi George Clerk de bu ifadeyi onaylamıştı.[520]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, kitabın yazarı General Aspinall Oglander, Dışişleri yetkilileri Childs, Rendel ve Helm tarafından kontrol edilen eseri diplomatik çanta içinde 21 Nisan 1932'de Ankara'ya göndermişti.[521] Stephen Gaselle aynı gün Büyükelçi Clerk'e gönderdiği yazıda, Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek kitaba yazılan ithaftan memnun olacağını düşündüğünü, ikinci cildinin de 25 Nisan'da İngiltere'de çıkacağı ve bunun da ilk müsait zamanda, Türkiye'de yayımlanmadan önce, gönderileceği belirtilmişti.[522] A. K. Helm bu belgeye 26 Nisan'da düştüğü notta Cumhurbaşkanı'nın bu hediyeyi değerlendireceğinden kuşku duymadığını, G. W. Rendel ise oldukça tatmin edici olduğunu yazmıştı.[523]

Büyükelçi Clerk, İngiliz Hükümeti'nin gönderdiği kitabı takdim etmek üzere 21 Mayıs 1932'de Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmişti[524]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Büyükelçiyi yalnız olarak kabul etmişti. Büyükelçi Clerk bunun kendisi için bir sürpriz olduğuna; ayrıca, bildiği kadarıyla Cumhurbaşkanı'nın

---

[519] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 625-626, Belge No: 6, 6A, 6B, 6C.
[520] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 344-345, Belge No. 131, F.O. 371/16093/E. 1153, 30 Mart 1932, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Stephen Gazelee'den İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'e yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 626, Belge No: 7, 7A.
[521] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 626.
[522] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 348-349, Belge No. 133, F.O. 371/16093/E. 2019, 21 Nisan 1932, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Stephen Gazelee'den İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'e yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 626-627.
[523] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 627, Belge No: 8.
[524] **Akşam Gazetesi**, 23 Mayıs 1932, Sayı: 4890, s. 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mayıs 1932, Sayı: 2888, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Mayıs 1932, Sayı: 3897, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 23 Mayıs 1932, Sayı: 2255, s. 1.

yabancı bir temsilciyi ilk defa yalnız kabul ettiğine ve konuşmanın Fransızca yapıldığına dikkat çekmişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Büyükelçi'ye Çanakkale Savaşı ile ilgili bazı gözlemlerini anlatmıştı.[525]

İngiliz Büyükelçi, kitabın takdim edilmesinden sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Bey tarafından dostça ifadeler içeren bir mektup almıştı. Hükümeti'nin de bu konuda hoşnutluğunu bildiren bir cevap göndermesinin iyi olacağını, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti.[526] Şükrü Bey 28 Mayıs 1932 tarihli mektubunda, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine ithafen yazılanları dikkatle okuduğunu, kitabın kadirşinaslık ve dostluk nişanesi olduğunu ayrıca, iki ülke arasında kurulan dostluğun yeni bir delili olarak gördüğünü yazmıştı.[527] İngiliz Elçisi Clerk de teşekkür mektubuna verdiği cevapta, takdim ettiği hediyenin Cumhurbaşkanı ve Türk milleti tarafından güzel ve derin bir surette anlaşılması ve takdir edilmesinden dolayı memnuniyet duyduğunu belirttikten sonra Cumhurbaşkanı'nın, dostluğunu karşılıklı anlaşma ve takdir esaslarına dayandırarak düzenlemeyi bilen toplumların bu dostluğu samimi ve fiili bir hale koyabileceklerini beyan eden fikrine katıldığının altını çizmişti.[528]

Bu kitabın Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilmesinden sonra Türk basınında tartışmalar yaşanmıştı. Tan Gazetesi'nde konu ile ilgili yayımlanan haber tartışmaların odak noktasını oluşturmuştu. Gazete konu ile ilgili şunlara yer vermişti: *"İngiltere'nin bu nümayişi; Ankara Hükümeti'nin henüz bir ihtilal hükümeti olduğu ve İngiliz mandasını talep eden İstanbul'daki meşru hükümete karşı gelen Mustafa Kemal'in İngiltere ve müttefikleri aleyhine büyük harpten sonraki ciddi mücadeleleri hatırlanacak olursa hayreti mucip olmaktan geri kalmayacaktır. Garbın*

---

[525] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 351-354, Belge No. 136, F.O. 424/276/, p. 102, No. 49, F.O. 424/276/, p. 103, No. 49/1, 21 Mayıs 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 627-630, Belge No: 10, 10A, 10B. İngiltere Dışişlerinden C. W. Baxter, Büyükelçi tarafından gönderilen bu yazıya düştüğü notta, "Gazinin bu kadar takdir edici olması tatmin edicidir" demişti. G. W. Rendel ise 6 Haziran'daki notunda, A. K. Helm'i önerisi için takdir etmişti. Bkz. Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 630, Belge No: 11.

[526] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 355, Belge No. 138, F.O. 424/276, p. 105, No. 52, 31 Mayıs 1932, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

[527] **Akşam Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 4898, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 2896, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 3905, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 2263, s. 2.

[528] **Akşam Gazetesi**, 2 Haziran 1932, Sayı: 4900, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 2 Haziran 1932, Sayı: 2265, s. 2.

menfaatlerine karşı Türkiye'nin hareketi böyle âteşin bir heyecana hak veremez". Bunun üzerine Hakimiyeti Milliye Gazetesi de çıkan bu haber üzerine "Yazık Tan'a" başlıklı haberle sert bir eleştiride bulunmuştu. Haberde *"...İngiltere bugün eski muhasımlarını kendisine dost biliyor ve edinebiliyorsa, bu ancak İngiltere'nin nefine olan dürüst bir siyasetinin ifadesidir."* dedikten sonra Türkiye'nin de Lozan Barış Antlaşması sonrası bütün komşuları ve yakın uzak devletlerle barış içinde dostça geçinmeyi amaç edindiğini belirtmişti. Ayrıca *"...Tan gibi Fransa'nın harici siyasetini benimseyen ve daima sulhtan bahseden bir gazetenin Türkiye'nin diğer memleketlerle her gün artmakta ve fiili semereler vermekte olan dostluk münasebetini kıskanmasını küçüklük olarak görüyoruz"* ifadeleri ile eleştirilerine devam etmişti.[529] Cumhuriyet Gazetesi de 'Mahut Küstahlığa Dair…' başlıklı haberinde, Tan'da çıkan haberin ülkede ortaya çıkardığı kızgınlığın devam ettiğini belirttikten sonra Hakimiyeti Milliye'de yayınlanan haberin bir bölümünü sayfalarına taşımıştı.[530]

Akşam Gazetesi ise Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi adlı eseri Muharrem Feyzi'nin tercümesi ile 4 Haziran 1932 tarihinden itibaren yazı dizisi halinde yayınlamaya başlamıştı.[531] Yazı dizisinin başlayacağını haber verdiği reklamlarında belirttiği gibi her gün resim veya haritalar ile desteklenmişti.[532]

Eser, yazı dizisinden sonra İstanbul Kanaat Kütüphanesi tarafından Resimli Ansiklopedik Neşriyat serisine dahil edilerek, "Çanakkale Muharebeleri: İngiliz'lerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi" adıyla kitap halinde yayımlanmıştı. Resimler ve haritalar ilave edilerek 300 "büyük sayfa"dan oluşan kitap, ciltli ve ciltsiz olarak 100 ve 125 kuruş fiyatla satışa çıkarılmıştı. Gazetelerde de reklamları yapılmıştı.[533]

4. Bir İngiliz Tarafından Yazılan Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Biyografisi

Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi adlı kitabın yarattığı olumlu hava, bir İngiliz askeri olan Harold Courtenay Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator (Bozkurt Mustafa Kemal Bir Diktatörün Mahrem

---

[529] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Mayıs 1932, Sayı: 3901, s. 1.
[530] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1932, Sayı: 2894, s. 1, 6.
[531] **Akşam Gazetesi**, 4 Haziran 1932, Sayı: 4902, s. 7.
[532] **Akşam Gazetesi**, 2 Haziran 1932, Sayı: 4900, s. 1.
[533] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1932, Sayı: 3058, s. 7.

Etüdü)" adlı kitabı Ekim 1932'de Londra'da Arthur Barker Ltd. tarafından yayımlanmasıyla tersine dönmüştü. Kitap, çıkmasının ardından en çok satanlar listesine girmiş ve hemen her ay yeniden basılmıştı. Yazar kitapta, Mustafa Kemal Paşa'nın biyografisini ve dönemin iç siyasi olaylarını anlatmaya çalışmıştı.[534] Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığında onun hakkında yayımlanan bu ilk eser, Türkiye'de ve dünyada büyük yankılar uyandırmıştı.[535] Armstrong, Bozkurt adlı eserinde; Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ve Türkler hakkında gerçekleri yansıtmayan, önyargılı bir yaklaşım sergilemişti. Yazar bundan önce kaleme aldığı Türk Millî Mücadele tarihini açıklamaya çalıştığı "Turkey in Travail" ile ikinci kitabı "Turkey and Syria Reborn"da da aynı üslubu kullanmıştı.[536]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bozkurt'un yayımlanmasının ardından, kitabın Türkleri üzeceğine, çünkü belli sayfaların saldırgan, gerçekle ilgisi olmayan ifadeleri içerdiğine, tek taraflı, kaynağı belli olmayan bilgiler verdiğine, bu ilk biyografinin bir İngiliz tarafından yazılmasının ve Mustafa Kemal Paşa'nın karalanmasının ve ona leke sürülmesinin şanssızlık olduğuna dikkat çekmişti. Bakanlık ayrıca, Türklerin tepkileri üzerine, bu kitabın resmî çevrelerin izniyle yayımlanmadığının söylenmesini, İngilizlerin kendileri hakkında gerçek düşüncelerinin Çanakkale Savaşı'nın Resmi Tarihi adlı kitapta gösterildiğinin belirtilmesini tavsiye etmişti.[537]

Kitap ile ilgili Türk ve İngiliz basınında da haberler çıkmış, değerlendirmeler yapılmıştı. 24 Ekim 1932 tarihinde The Daily Telegraph gazetesinde Campbell Dixon imzasıyla çıkan yazıda, kitapta Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olduğu yönünde göndermeler yapıldığı ancak onun başarılarının da övüldüğü belirtilmişti. The Spectator adlı gazetede ise bir tanıtım yazısı yayımlanmıştı. Türkiye'de de Anadolu Ajansı konuyu İngiliz basınını kaynak göstererek haber yapmıştı.[538] 25 Ekim 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde " 'Gazi Bir Fevkalbeşerdir!' İngiltere'de Gazi'ye Dair Bir Tarih Neşredildi. 'Bozkurt' Kitabından Bahseden Deyli Ekspres

---

[534] Mustafa Yılmaz, "Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of A Dictator" (Bozkurt-Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, Sayı: 33, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1995, s. 722; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. XLIV.

[535] H. C. Armstrong, **Bozkurt**, Çev. Gül Çağlalı Güven, 5. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1997, s. VII.

[536] Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 721-722; M. Naeem Qureshi, "Atatürk and Armstrong's Grey Wolf: Myth and Reality", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 973-974.

[537] Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 723.

[538] Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 724, 728; Salâhi R. Sonyel, **Atatürk-The Founder Of Modern Turkey**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 163.

Büyük Dâhiyi Nasıl Tarif Ediyor?", Milliyet Gazetesi'nde *"Fevkalbeşer bir görüş"*, aynı tarihli Hakimiyeti Milliye Gazetesi de "Gazi. Aleyhimize Çıkan Bir Kitapta Bile… Büyük Gazi'nin Dehası Önünde Eğiliyorlar" başlıkları ile kitap hakkında bilgi verirken, bir taraftan da Daily Express adlı gazetede Campbell Dixon'ın yazısına atıfta bulunarak, "*...şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armstrong"*un Mustafa Kemal Paşa'dan nasıl bahsettiği hakkında bir alıntıya yer verilmişti.[539] Akşam Gazetesi'nde ise *"Gazi büyük bir kumandan, ve zafer teşkilatçısıdır"* başlığı ile okuyucularına duyurmuştu.[540]

27 Kasım 1932 tarihli The Sunday Times adlı gazetede, Eski Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili Adnan ve Eski Başbakan H. Rauf imzalarıyla 'Mr. H. C. Armstrong'a Türkiye Cumhuriyetçilerinin Cevabı' başlığıyla gönderilen bir mektup yayınlanmıştı. Mektupta, gazetenin 30 Ekim tarihli sayısında Armstrong tarafından yazılan kitap hakkındaki eleştirileri okudukları belirtilmiş *"... Bizi ve bizimle beraber 1924'de, eserde muhalefet partisi diye mevzuu bahs edilen "Cumhuriyet Terakkiperver Parti"sini teşkil eden bazı dostlarımızı alakadar eden hilafı hakikat nokata temas etmek mecburiyetini his ediyoruz."* diyerek kitaptan bazı sayfalara atıf yapılmış ve cevap verilmişti. 244., 245. ve 261. sayfalarından alıntılar yapılmış ve şu cevap verilmişti: *"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'de saltanat ve hilafet devrinin geçmiş olduğuna kani olanlar ve yalnız Cumhuriyete inananlar tarafından tesis edilmişti. Bunların hepsi diktatörlük aleyhinde idiler. Cumhuriyet maskesi atında monarşiyi ihya etmeye teşebbüs ettiklerini gösterecek ne dahili ne de harici hiçbir delil yoktur. Türk efkârı umumiyesinde azadan hiçbiri Hut'a veya iki yüzlülükle itham edilemezdi ve edilmedi. Kanaatimizce Türkiye monarşi sistemine avdet edemez. Çünkü son 20 sene zarfında monarşiyi yansıtacak bütün kuvvetler ortadan kalkmıştır"*. 268. ve 301. sayfalardaki ifadelere karşılık ise şu açıklamalar yapılmıştı: *"Biz Türkiye'yi, müstakilen dehşet devresi "Regime of Terror" başlamasından bir az evvel terk ettik. Bizim mazimiz ve yaptıklarımız memleketimizin menfaati aliyesine, kanaatlarımıza göre en iyi şekilde hizmet ettiğimizi ve maruz kaldığımız şahsi tehlikeleri nazarı itibara aldığımızı gösterir", "Biz mutlak manada milli kusurlar ve faziletler bulunduğuna inanmıyoruz. Şark ve garpta kusurlu veya*

---

[539] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ekim 1932, Sayı: 3043, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Ekim 1932, Sayı: 4052, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 25 Ekim 1932, Sayı: 2410, s. 1; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 728-729.

[540] **Akşam Gazetesi**, 3 Kasım 1932, Sayı: 5053, s. 4.

faziletli fertler bulunabiliir. Mr. Armstrong Türkiye'de böyle fertlere tesadüf etmiş olabilir. Fakat Türk milli kusurları hakkındaki şümullü [geniş kapsamlı] ifadeleri, Türk milleti hakkında yazı yazan ve aralarında İngilizler de bulunan birçok tarihşinasların kanaatine muhaliftir".[541]

Bu gelişmelerin ardından, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Mustafa Kemal Paşa'nın Bozkurt kitabında yazılanlara sinirlendiğini duyduğunu bildirmişti. Akşam Gazetesi kurucusu ve başyazarı Necmettin Sadık [Sadak] Bey'e bu kitap ile ilgili cevap niteliğinde bir yazıyı gazetesinde yayınlaması talimatı verildiği yönünde bir söylenti olduğunu ayrıca eklemişti. Armstrong'un İngilizlerin adının kötüye çıkmasına neden olduğuna da vurgu yapmıştı.[542] Daha sonra, Necmeddin Sadık Bey, Akşam Gazetesi'nde 8-19 Aralık tarihleri arasında on iki gün boyunca ilk sayfadan 'Boz Kurt: Mustafa Kemal (Yüzbaşı Armstrong'a Cevap)' başlığı altında yazılarını yayımlamıştı.[543] Ayrıca, Cumhuriyet Gazetesi'nde de M. Turhan imzasıyla 'Yüzbaşı Armstrong Kimdir?' başlıklı bir yazı dizisi başlamıştı.[544]

Morgan 1932 yılı son günlerinde Numan [Menemencioğlu] Bey ile Dışişleri Bakanlığı'nda görüştüğünü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na aktarmış, kendi vatandaşlarından birinin Mustafa Kemal Paşa hakkında yazdığı Bozkurt adlı kitaptan dolayı özür dileme fırsatı bulduğunu belirtmişti. Numan Bey de bu konuda halkın ve Mustafa Kemal Paşa'nın çok üzüntülü ve sinirli olduğunu belirtmiş; ayrıca bu davranışın İngiltere'nin görüşlerini yansıtmadığını bildiğini eklemişti.

James Morgan ayrıca, kitabın yankılarının Türkiye'de hâlâ gündemde olduğunu, eğer mümkünse Ankara'nın kabaran duygularını yatıştırmak için İngiltere'de bir şeyler yapılmasını görmek istediğine değinmişti. Hatta, Gazi Enstitüsü'nde bir İngiliz kadın öğretmen, Bozkurt'ta yerilen Mustafa Kemal Paşa

---

[541] **BCA**, 030.10.106.692.5.

[542] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 388-389, Belge No. 156, F.O. 371/16095/E. 5577, 10 Aralık 1932, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Helm'e yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 166-167; M. Naeem Qureshi, **a.g.m.**, s. 986-987.

[543] **Akşam Gazetesi**, 8-19 Aralık 1932, Sayı: 5088-5099, s. 1 vd; Sadi Borak, **Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yayıncılık, 2004, s. 37-72. Necmettin Sadık Bey, Armstrong'u sert bir dille eleştirmiş, fakat İngiltere aleyhinde bir tavır takınmaktan kaçınmıştı. Böyle bir davranışı, İngilizlerden beklenecek en son hareket olarak değerlendirmişti. Bu yazıdan başka, Türkiye ne resmî ne de garîresmi başka bir girişimde bulunmamıştı. Bkz. Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 18.

[544] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Aralık 1932, Sayı: 3100, s. 3.

için daha iyi bir imaj çizecek yayınların İngiltere'de yapılıp yapılamayacağını sorduğunu iletmişti. Bu konuda neler yapılabileceğini Dışişlerine sormuş, Belçika'da meydana gelen bir örneği vermişti.[545] Morgan'ın önerisi Dışişlerinde görüşülmüş ancak olumsuz etkiyi hafifletecek bir yazı yazdırılması uygun görülmemişti.[546]

Kitapla ilgili tepkiler yeni yılda da devam etmişti. Morgan Türk basınının Armstrong'a daha fazla saldırdığını belirtmiş ve Milliyet ve Vakit gazetelerinde yer alan ifadeleri aktarmıştı. Öte yandan 6 Mart 1933 tarihli Daily Herald adlı gazetenin "Avrupa'nın Hasta Adamı Canlanıyor" başlıklı makalesinin memnuniyet yarattığını belirtmişti. Ayrıca, 14 Mart'ta The Near and Middle East Association'ın Türkiye'nin Londra Büyükelçisi onuruna iki yüz elli kişilik bir davet verdiğini, İngiliz Milletvekili Ernest Bennet'in burada Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türkiye'yi öven bir konuşma yaptığını, bunların olumlu bir etki yarattığını, bunların Türk basınında da yer aldığını söylemişti.[547]

Öte yandan, Almanya'nın Karlsruhe şehrinde çıkan Badische Press adlı gazetede yazı dizisi olarak yayımlanarak kitap hâlinde Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerinde basılan bu kitabın, zararlı yazılar içerdiği belirtilerek Türkiye'ye girmesi Bakanlar Kurulunun 4 Aralık 1933 tarihli toplantısında yasaklanmıştı.[548] Le Mois adlı derginin de Kasım-Aralık 1933 tarihli 35. sayısında yayımlanan "Mustafa Kemal ve Bozkurt" başlıklı makalesinin zararlı yazılar içerdiğinden toplatılmasına 26 Aralık 1933'te karar verilmişti.[549] 1934 yılında ise 27 Eylül tarihli Journal des Débats gazetesinin de "Bozkurt" başlıklı yazısının Türkiye aleyhinde yazılmış

---

[545] Belçika'da çıkan Indépendance Belge adlı gazete'nin 20 Kasım 1932 tarihinde yayımladığı bir makalede Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'yı eleştirmiş ve Türkiye'yi mali durumu tehlikeli bir ülke olarak göstermişti. Bu yazı Türkiye kamuoyunda kızgınlık yaratmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Belçika'nın Ankara eski elçisi ve Belçika Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden M. Leclercq, adı geçen gazeteye Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında bir demeç vermiş ve gazete de bu "Muasır Türkiye ve Gazi – Devrimizin en harikulâde adamlarından biri" başlığıyla baş makale olarak yayımlamıştı. M. Leclercq tarafından verilen bu demeç Türkiye tarafından takdirle karşılanmıştı. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 401, Belge No: 167, F.O. 371/16981/E.262, 31 Aralık 1932, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı J. Simon'a yazı; **Akşam Gazetesi**, 20 Kasım 1932, Sayı: 5070, s. 1,2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Aralık 1932, Sayı: 4113, s. 1.

[546] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 399-400, Belge No. 166, F.O. 395/485/P. 130, 31 Aralık 1931, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Helm'e özel mektup; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 169-170; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 726-727.

[547] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 417, Belge No. 182, F.O. 395/485/P. 716, 18 Mart 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 170-171.

[548] **BCA**, 030.18.01.02.41.85.15; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 731, 750.

[549] **BCA**, 030.18.01.02.41.91.5; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 731, 751.

bulunmasından dolayı, ülkeye girişi Bakanlar Kurulunun 11 Kasım 1934 tarihli kararıyla yasaklanmıştı.[550]

5. İngiliz Devlet Şairinin Ankara'da Katıldığı Konferans

İngiltere Saray Şairi (Devlet Şairi) John Masefield, eşi Mrs. Masefield ile 30 Mart 1931'de İstanbul'a gelmişti. Şair, İngiliz Elçiliği yetkilileri tarafından karşılanmış ve Tokatlıyan Oteli'ne yerleşmişti. Burada basına verdiği demeçte; Türkiye'ye ilk defa geldiğini, büyük tarihi önemi olan Ayasofya'yı ziyaret edeceğini, daha sonra Ankara'ya geçerek ilerlemiş Türkiye'nin merkezini yakından göreceğini ve orada İngiliz şiiri hakkında konferans vereceğini söylemişti. Ayrıca, Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında şunlara değinmişti: *"İngiltere'de yeni Türkiye'ye karşı büyük bir alaka ve kadir hissi vardır. Gazi Hazretleri bütün Avrupa'da olduğu gibi İngiltere'de de çok büyük bir sempati uyandırmıştır. Biz İngilizler Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerini İtalya'yı kurtaran M. Mussolini'den daha büyük addediyoruz. Türkiye'de büyük inkılap hareketlerini daima takdir ediyoruz. Gazi Hazretleri yalnız büyük bir asker değil aynı zamanda çok mükemmel bir idare adamı ve teşkilatçıdır. Herhalde bu zamanın en büyük insanıdır".*[551]

İngiliz şair İstanbul'da kaldığı sürede, ilk defa gördüğü önemli Türk eserlerinden İstanbul camilerinin ve Yerebatan Sarnıcı'nın kendisinde unutulmaz intibalar bıraktığını belirtmişti. Ayrıca, gençlik yıllarında bahriyeli olduğu için Haliç'te bulunan gemilerin çok ilgisini çektiğini söylemişti. İstanbul'un yeni ve çağdaş bir şehir haline geldiğine değindikten sonra, Türkiye ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: *"Yeni Türkiye çok kuvvetli, asil ve bahtiyardır. Bu faal ve inkılapçı memleket çok sükse yapmıştır".*[552]

John Masefield 3 Nisan 1931'de Ankara'ya gelmiş; İngiliz Elçiliğinde şerefine bir davet verilmişti[553]. Daha sonra da akşam üzeri, Ankara Türk Ocağı'nda bir konferans vermişti. Konuşmasında, İngiltere'nin önemli şairlerinden, Geoffrey Chaucer, William Shakespeare ve John Milton'dan bahsetmiş ve İngiltere'de şiirin

---

[550] **BCA**, 030.18.01.02.48.69.20; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 731, 752.
[551] **Akşam Gazetesi**, 31 Mart 1931, Sayı: 4479, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Mart 1931, Sayı: 3488, s. 1.
[552] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Nisan 1931, Sayı: 3491, s. 1.
[553] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Mart 1931, Sayı: 3488, s. 1.

tarihi gelişimi hakkında bu şairlerden yola çıkarak bir sunum gerçekleştirmişti[554]. Dinleyicileri arasında önemli Türk yetkililer ve Milletvekilleri bulunmuştu. Masefield'ın verdiği konferansla ile ilgili İngiliz yıllık raporunda "iyi etki yaptı" ifadesi kullanılmıştı. Raporda ayrıca, Masefield'ın başkent Ankara'nın eğitim ve kültür kurumlarında önemli bir etki yarattığı, bu ziyaretin Türkiye-İngiltere ilişkileri açısından olumlu sonuçlar doğurduğuna değinilmişti. Öte yandan, Türk yardım kuruluşlarında İstanbul Elçiliği Sefiresi tarafından düzenlenen bir dizi amatör tiyatro temsilinin de yine bu sürece katkı sağladığı belirtilmişti.[555]

6. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Eğitim Konuları

İki ülke ilişkilerinde dikkat çekici konulardan birisi de eğitim meseleleri ve bununla ilgili konular olmuştu. Örneğin alfabede yapılan değişiklik İngiliz basını tarafından takip edilmiş, çok sayıda makalenin yayımlanmasına neden olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Latin harflerinin kabul edilmesini sağlamakla kalmadığı, onu öğreten aktif başöğretmen olduğuna değinilmiş; ancak uygulamaların hızlı olması nedeniyle eleştirilmişti. Öte yandan, bu gelişmenin yaşam tarzında, kültürde ve dilde Avrupa medeniyetine ait olan sınırların özümsenmesi olarak görülmüştü. Yeni alfabenin yayılmasının ise uzun zaman alacağı belirtilmişti. Genel olarak, yapılan inkılabın hızlı ve otoriter olduğunu ileri süren basın, bu konuda çeşitli onay ve çekincelerini dile getirmişti.[556]

1929 İngiliz yıllık raporunda ise, genç nüfusun okuryazarlığı ile ilgili beklenen ilerlemeyi sağlayıp sağlayamayacağı konusunda değerlendirme yapmak için erken olduğu belirtilmişti. Ancak, yeni alfabenin tabi ki o dönemde okula giden neslin büyümesinden sonra sıkıca yerleşeceğine vurgu yapılmıştı. Yeni alfabenin yerleşmesi ve dildeki yabancı kelimelerin tasfiye edilmesine yönelik kampanyanın hükümet tarafından ısrarla devam ettirilmesine karşın gündelik yaşamda halkın eski harfleri tercih ettiğine değinilmişti. Her yerde yeni okulları inşa edildiğine eğitimin ilerlediğine, fakat gelişimin yavaş olduğuna dikkat çekilmişti. Yabancı okullara ise

---

[554] **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1931, Sayı: 4483, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5, 6 Nisan 1931, Sayı. 3492, 3493, s. 2, 2.

[555] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 290-291, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E. 222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[556] Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, s. 84-85; Yonca Anzerlioğlu, **a.g.m.**, s. 662-663.

isteksiz de olsa hoşgörü ile yaklaşılmaya devam edildiği belirtilmişti. 'Normal Okul' programlarında ilginç bir gelişme meydana geldiği ve Fransızca eğitimine ayrılan sürenin azaltıldığı; İngilizce ve Almanca öğretimi için ayrılan ödeneğin artırıldığı vurgulanmıştı. İngiltere'nin Mersin Konsolosu Mr. Chafy raporunda, açtığı gece okulu ve İngilizce öğrenmeye ilgi uyandıran diğer çalışmalarının memnuniyet verici bir tepki ile karşılandığını belirtmişti. Bu durumun Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaşayanlar için de geçerli olduğunu eklemişti.[557]

Yukarıda belirtildiği üzere açılan yeni okullarla birlikte, Türk okullarında daha önce uygulanan Latin eğitim teori ve metotları yerine Anglosakson eğitim yöntemleri kullanılması yönünde bir eğilimin 1931 yılı sürecinde gözlemlendiği raporlarda değinilen başka bir gelişme olmuştu.[558] Öte yandan, yabancı okullar konusunda ise, İstanbul'da bulunan İngiliz okullarının faaliyetlerine devam etmelerinin kabul edildiği belirtilmişti.[559]

Eğitim konusu ile ilgili başka bir gelişme ise, merkezi Londra'da bulunan "Goodwill Day Comittee" ismindeki cemiyet tarafından İngiltere'deki 140 ortaokul öğrencisi adına Türkiye'deki ortaokul öğrencilerine hitaben bir 'beyanname' gönderilmesi olmuştu. Bu yazının, 18 Mayıs 1931 tarihinde ortaokullardaki öğrencilere okunması ve Türk okulları adına Ankara Erkek Lisesi tarafından anılan Cemiyete uygun bir cevap verilmesi için Bakanlar Kurulu'ndan karar çıkarılması konusu Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmişti. Bu yazıda ayrıca, konu ile ilgili Dışişleri Bakanlığı'nın düşüncesinin bildirilmesi de istenmişti. İki ülkenin kültürel ilişkilerini pekiştirmeye yarayacak böyle bir teşebbüs Dışişleri Bakanlığı tarafından da uygun görülmüştü.[560]

Eğitim ve kültür faaliyetleri konusunda 1932 yılında yaşanan diğer gelişmeler ise şunlar olmuştu. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Kütüphanesi için İngiltere'den satın alınarak Ankara Gümrüğüne getirilen "Encyelopedia-Britanica" koleksiyonuna mahsus etajerin kontenjan harici olarak Türkiye'ye ithalatı, ilgili cemiyetin teklifi

---

[557] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 37-38, Belge No. 3, F.O. 371/14578/E 729; 3 Şubat 1930, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1929 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu Yonca Anzerlioğlu, **a.g.m.**, s. 662-663.
[558] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 308, Belge No. 126, F.O. 371/16091/E. 222, 7 Ocak 1932, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı John Simon'a 1931 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[559] **A.e.**, s. 185, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E. 913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[560] **BCA**, 030.10.142.16.17.

üzerine 19 Haziran 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından tasvip ve kabul olunmuştu.[561]

1 Ağustos 1932 tarihinden 6 Ağustos 1932 tarihine kadar devam etmek üzere Londra'da toplanacak milattan önceki dönem ve bu dönemle eski zamanlar arasında geçen döneme ait uluslararası "İlimler Kongresi"ne Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni temsilen Türk Hükümetin adına İstanbul Darülfununu Tıp Fakültesi Antropoloji Müderris Muavini Dr. Şevket Aziz Bey'in katılması kararlaştırılmıştı.[562]

7. Türkiye'de Basın ve Sansür Konularının İngiliz Basınına Yansımaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra 7 Haziran 1920 tarihinde Basın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü kurulmuş, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştü. Bundan kısa bir süre önce ise resmî basın ajansı olarak Anadolu Ajansı faaliyetlerine başlamıştı. İngiliz yıllık raporlarında bu kurumlardan başka basın konusunda şunlara yer verilmişti: *"Türk gazetelerinin doğrudan Hükümet tarafından sübvanse edildiği, buna yarı-resmî Milliyet ve Hakimiyeti Milliye'nin bile dahil olduğu, belirli gazetelere sübvansiyonların Halk Partisi, İş Bankası ve diğer şirketler tarafından yapılmaktadır. Kültürel propagandayı öncelikli olarak Türk Ocağı yürütüyor; başka bir kurum ise Türk Bilgi Derneği ancak yaptıkları faaliyetler ülke içine yönelik bir propagandadır. Türk Turing Kulübü ise uluslararası alanda ülkeye turist çekmek için mütevazi ölçüde propaganda yapmaya çalışıyor".*[563]

Basın organları konusunda Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nda da basının serbestliği ve özgürlüğüne yer verilmişti. Ancak 1925'te Takriri Sükûn Kanunu'nun çıkarılması, kuramsal olarak var olan bu ilkenin uygulamaya dönüşmesini engellemişti. Bazı basın organları bu dönemde kapatılmıştı[564]. Aynı zamanda Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci de bir süreliğine ertelenmişti.

---

[561] **BCA**, 030.18.01.02.29.47.4.
[562] **BCA**, 030.18.01.02.30.57.7.
[563] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 188, Belge No. 58, F.O. 371/15376/E. 913, 18 Şubat 1931, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi G. Clerk'ten Dışişleri Bakanı A. Henderson'a 1930 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[564] Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 5, Sayı. 18, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1996, s. 140-141; Mete Tunçay, **a.g.e.**, s. 142-143.

Siyasal hayatta örgütlü bir yapı içinde yeni bir muhalefet partisinin kurulması ise çok uzun bir zaman almamıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasının yanı sıra basında da muhalif görüşler ifade edilmeye başlanmıştı. Bunlardan Arif Oruç'un 1929 yılında yayın hayatına başlattığı Yarın Gazetesi etkili bir muhalif basın organı olarak öne çıkmıştı. Gazetede özellikle siyasal iktidara ve toplumsal sorunlara yönelik eleştirileri dile getiren yazılar yayımlanmaya başlamıştı. Bunun üzerine gazetenin sahibi ve başyazarı Arif Oruç'un İsmet Paşa hakkında yayımladığı bir yazı Ocak 1930'da hakkında soruşturma başlatılmasına neden olmuştu. Başyazar iddiayı kabul etmemiş ve haberi tekrar olduğu gibi yayımlamıştı.[565] Arif Oruç, *"gerçeğe aykırı ve heyecanlandırıcı fikirlere neden olan yayında"* bulunduğu gerekçesi ile kısa bir süre sonra yargılanmaya başlanmıştı. Davanın aslı ise Cumhurbaşkanlığı yardımcılığının oluşturulması ve bu görevin İsmet Paşa'ya verilecek olmasının iddia edilmesi olmuştu.[566] Arif Oruç, 1930 yılı Nisan ayında ise heyecan verici ve uydurma haberler dolayısıyla, İkinci Sorgu Hakimi İsmail Hakkı Bey tarafından görülen lüzum üzerine tutuklanmıştı.[567] Yarın Gazetesi'nin de genel yayın yönetmeni olmadan çıkarılması üzerine ise yeni tutuklamalar gerçekleştirilmişti.[568] Tutukluların yargılamaları Mayıs ayında tamamlanış ve Arif Oruç bir ay beş gün cezaya çarptırılmıştı.[569]

Türkiye'de basının özgürlüğü ile ilgili Yarın Gazetesi'nde meydana gelen bu olayla ilgili İngiltere basınında da haberler çıkmış; Basın Genel Müdürlüğü konuyu Dışişleri bakanlığına aktarmıştı. Londra'da çıkan Daily Telegraph gazetesinin 8 Nisan 1930 tarihli sayısında, "Türk Gazetesi tatil Edildi. Sahibi Hapsedildi. Kabineye Şiddetli Hücümlar" başlığı ile verilen haberde, gazetenin İsmet Paşa ile kabinesini yoğun bir şekilde eleştirdiği, Başbakan'ın ve hükümetin görevine devam edeceğini bildirmesine karşın, yayınların devam etmesi üzerine olayların meydana geldiği

---

[565] Aytaç Yılmaz, "Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhalefet ve Eleştirinin Sınırları: Yarın'ı Okumak", **Turkish Studies Dergisi**, C. 8, Sayı. 7, Ankara, Alko Dijital Baskı Merkezi, 2013, s. 785, 788-789.

[566] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Şubat 1930, Sayı: 3084, s. 1.

[567] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 7 Nisan 1930, Sayı: 3138, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Nisan 1930, Sayı: 2126, s. 1, 3; **Milliyet Gazetesi**, 7 Nisan 1930, Sayı: 1493, s. 1,2.

[568] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8, 9 Nisan 1930, Sayı: 3139, 3140 s. 1,1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Nisan 1930, Sayı: 2127, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 8, 9 Nisan 1930, Sayı: 1494, 1495, s. 1, 1.

[569] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Mayıs 1930, Sayı: 3177, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1930, Sayı: 2167, s. 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1930, Sayı: 1531, s. 1,2; **Akşam Gazetesi**, 19 Mayıs 1930, Sayı: 4166, s. 2.

haber verilmişti.[570]

Dış basının da ilgisini çekecek duruma gelen Türk basınındaki bu gelişmelerle birlikte, özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ile arasında yaşanan çatışmalar da basının ayrışmasına neden olmuştu. Diğer gelişmelerin de etkisiyle, Türkiye 25 Temmuz 1931 tarihli yasa ile 1909 tarihli Matbuat Kanunu'nu yürürlükten kaldırarak basının faaliyetlerini yeniden düzenlemişti.[571]

Bu arada da Londra'da çıkan çeşitli basın organlarının muhabirleri, Türkiye'de gelmek ve incelemeler yapmak üzere gerekli izinleri almıştı. Türkiye hakkında olumlu yazılar yazdıkları belirtilen, "Exchange Telgraf Ajansı" Türkiye Muhabiri Mr. Psalti ile Köln'de çıkan "Kölnische Zeitung" Türkiye Muhabiri Kr. Paul Dapping adlı kişilerin Anadolu'da dolaşmalarını kolaylaştıracak imkânlar 1931 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından sağlanmıştı.[572]

İngilizler, Türkiye'deki basının genel yapısını hakkında bilgi sahibi olduğu kadar faaliyetlerini de yakından takip etmiş; basın özgürlüğü konusunda meydana gelen olaylar da ayrıca dikkat çekici şekilde incelenmişti. Bu konuda haber yapıldığı gibi konu hakkında yerinde incelemelerde bulunmak üzere girişimlerde bulunulmuştu.

---

[570] **BCA**, 030.10.83.548.12.
[571] Nurşen Mazıcı, **a.g.m.**, s. 142-152; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Temmuz 1931, Sayı: 3601, s. 1.
[572] **BCA**, 030.18.01.02.19.24.16.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNDE YAKINLAŞMA SÜRECİ (1933-1935)

A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER

1. Türkiye-İngiltere Diplomatik İlişkilerinde Büyükelçiler

a. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde Görev Değişimi

George Russell Clerk, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olarak 22 Kasım 1926'da güven mektubunu vererek başladığı görevini[573] yaklaşık yedi yıl sürdürdükten sonra 2 Ekim 1933'te ülkeden ayrılmıştı.[574] Büyükelçinin resmî olarak görevini tamamlamasında önce, 1933 yılı Ocak ayından itibaren, yeni tayin yeri ile ilgili çeşitli söylentiler Türk basınına yansımış ancak bunların doğru olmadığı yine haberlere yansımıştı. Örneğin, Ocak 1933'te yayımlanan haberde, Berlin Büyükelçiliğine tayin edileceği hakkındaki haberlerin tekzip edildiğine yer verilmişti.[575] Yine Mayıs ayında yayımlanan bir haberde, İngiltere'nin elçileri arasında yapacağı değişimlerden birinin de Ankara Büyükelçisi George Clerk olduğu ve Viyana'ya tayin edileceğinin bildirildiği fakat, Viyana'daki elçiliğin orta elçilik düzeyinde olduğu bu nedenle bu haberlerin doğru olarak görülmediği vurgulanmıştı.[576]

---

[573] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 87, Belge No: 27, F.O. 371/11555/E. 6676, F.O. 424/265, p.48-50, No.45, 24 Kasım 1926, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e yazı.

[574] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 440-441, Belge No: 198, F.O. 424/279, part.26, p.26, No.26, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı; Elif Uyar, **Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007, s. 59.

[575] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Ocak 1933, Sayı: 4123, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1933, Sayı: 3113, s. 2.

[576] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Mayıs 1933, Sayı: 4238, s. 2.

Clerk'in büyükelçilik görevinin son bulması ile yeni bir büyükelçinin İngiltere tarafından Ankara'ya atanması gündeme geldiğinde, bu konudaki resmî bilgi İngiltere Büyükelçisi George Clerk'in kendisi tarafından verilmişti. Clerk, Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta, kendisinin Brüksel'e nakledildiği ve yerine hâlen İngiltere'nin Çin elçisi olarak görev yapan Miles Lampson'un atanmasının düşünülmekte olduğunu belirtmişti. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki müsaadeleri sorulmuş ve agremanın yani resmî kabul belgesinin Londra'ya ulaşmasına kadar bu konuda basına haber verilmemesine özen gösterilmesi talep edilmişti.[577]

Fakat bu mektuptan kısa bir süre sonra verilen notada İngiliz Büyükelçi, Türkiye'nin başkentinde görev yapak üzere Miles Lampson'un düşünüldüğü ancak Londra'dan gönderilen agremanın, geri alınmak zorunda kalındığını bildirmişti. İngiltere Kralı'nın seçeceği yeni elçinin isminin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya onay için en kısa sürede bildirileceğini söylemişti.[578]

İngiliz Maslahatgüzar James Morgan, Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği raporda, Büyükelçinin ayrılma haberinin duyulmasının ardından Türk yetkililerin samimi bir dostu kaybetmenin üzüntüsü içinde olduğunu belirtmişti. Büyükelçi'nin meslektaşlarının da aynı şekilde üzüldüklerini eklemişti. Hatta Sovyet Rusya Büyükelçisi M. Suriç'in Morgan'a ilettiğine göre, Clerk'in görevi süresinde Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiş; hatta Büyükelçi göreve geldiğinde zor günlerden geçilmekte olduğu, Musul sorunu gibi önemli bir meselenin gündemin en önemli maddesi olduğuna işaret edilmişti. Bu dönemde Clerk kişisel nitelikleri ve incelikleri sayesinde güvensizlik ve düşmanlık ortamını, güven ve dostluğa çevirmişti.

Raporda ayrıca, George Clerk'e gösterilen önemin bir parçası olarak, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın, yabancı diplomatların İstanbul'da kabul edilmemesi prensiplerinden vazgeçerek, görev süresinin sona ermesi dolayısıyla İstanbul'da veda etmeyi kabul ettiklerine vurgu yapılmıştı. Mustafa

---

[577] **BCA**, 030.10.131.937.13. Ancak M. Lampson'un İngiltere'nin yeni elçi olarak atandığı hakkında haberler yayımlanmıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 27 Mayıs 1933, Sayı: 5253, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1933, Sayı: 3251, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Mayıs 1933, Sayı: 4256, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1933, Sayı: 2618, s. 2. Lampson'un özgeçmişi için bkz. **BCA**, 030.10.131.937.13.

[578] **BCA**, 030.10.234.578.14.

Kemal Paşa'nın hayli dostluk göstererek, Türk-İngiliz ilişkilerinin samimiyetinden memnun olduğunu belirttikten sonra, bazı konularda Clerk'e fikirlerini sorduğuna değinilmişti. Ardından Büyükelçi'nin Türk Dışişleri Bakanlığından aldığı davet üzerine Ankara'ya gittiği, burada onuruna verilen yemeğe katıldığı belirtilmişti.[579] Bundan sonra kendisini uğurlamak için Ankara'daki ikametgâha çok sayıda Türk yetkilinin ve Türk bakanın gelmesine karşın, Ankara istasyonundaki uğurlamaya gelmediklerine dikkat çekilmişti. Morgan bunun nedeninin 28 Eylül 1933 tarihinde Times gazetesinde çıkan haber olduğunu çünkü yazıda İstanbul'un tekrar başkent olacağının ima edildiğini belirtmişti. Clerk'e sağlanan özel ve kişisel tavizlerin haberde çarpıtılarak verildiğini, bu durumun hiçbir şekilde İstanbul'un diplomatik başkent olarak Ankara'nın yerini alacağı yönünde düşünülemeyeceğini belirtmişti. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın gelecekteki ziyaretlerin de burada yapılmasına istekli olduğuna yer vermişti.

George Clerk basına verdiği demeçte[580], büyükelçi olarak Türkiye'de yedi yıl geçirdikten sonra bu ayrılığın kendisini üzdüğünü belirtmişti. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türkiye'nin ilerlediğini ve prestij kazandığını ifade etmiş ve bu durumun gelecekte de devam etmesi dileğinde olduğunu söylemişti.[581]

Bu arada, George Russell Clerk, Türkiye'deki görevinin tamamlanmasından sonra, kısa süreliğine Belçika ve Lüksemburg'a büyükelçi olarak tayin edilmiş, ardından da 17 Nisan 1934 tarihinde Paris Büyükelçiliği görevine getirilmişti[582]. İngiltere Dışişleri Devlet Daimi Müsteşarı Robert Vansittart, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ile yaptığı görüşmede, Türkiye-İngiltere arasında dostluk ilişkilerinin gelişmesi noktasında İngiliz Büyükelçi George Clerk'in katkısının bir hayli fazla olduğunu, bunun inkâr edilemeyeceğini söylemişti. Clerk'in bu başarılı

---

[579] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29 Eylül 1933, Sayı: 4381, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 29 Eylül 1933, Sayı: 2743, s. 3.

[580] İngiltere Büyükelçisi'nin Türkiye'den ayrılırken basına verdiği demeç için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Ekim 1933, Sayı: 4385, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Ekim 1933, Sayı: 3380, s. 4; **Milliyet Gazetesi**, 3 Ekim 1933, Sayı: 2747, s. 1,6.

[581] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 440-441, Belge No: 198, F.O. 424/279, part.26, p.26, No.26, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 10, Belge No. 3, F.O. 371/17959/E.596, 20 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1933 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[582] Bkz. **The London Gazette**, 19 Aralık 1933, Sayı: 34006, s. 8219; **The London Gazette**, 11 Mayıs 1934, Sayı: 34049, s. 3025; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Ekim 1933, 6 Mayıs 1934, Sayı: 4393, 4591, s. 2, 2; **Milliyet Gazetesi**, 11 Ekim 1933, Sayı: 2755, s. 2.

çalışmaları karşılığında Paris Büyükelçiliğine atanmasının bir mükafat olduğunu da ayrıca belirtmişti.[583]

Yeni büyükelçi atanana kadar iki ülke arasında ilişkilerin Maslahatgüzar James Morgan tarafından yürütüldüğü, Londra'ya gönderilen raporlardan da anlaşılmaktadır ki özellikle, Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderilen 1933 yılına ait Türkiye yıllık raporunu Morgan imzalamıştı. Öte yandan, rapor içerisinde İngiltere başlığı altında Percy Loraine'in büyükelçi olarak geleceğine değinilmişti.[584]

Türk basınında, İngiltere Hükümeti'nin Ankara'ya yeni bir büyükelçi olarak *"Mısır Fevkalade Komiseri Sir Percy Loraine"*i atadığına 14 Ağustos 1933'de yer verilmesine karşın[585], Percy Lyham Loraine'in resmî ataması 16 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştı.[586] Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı, ataması yapılan yeni Büyükelçi'nin Ankara'ya gelmesinden önce Ankara'daki Maslahatgüzar Morgan'dan, yeni Büyükelçi'nin bekletilmeden güven mektubunu sunması için çalışma yapmasını istemişti.[587] Bunun üzerine İngiliz Maslahatgüzarı, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Protokol Müdürlüğü ile yaptığı görüşme sonrasında, gelen büyükelçilerin güven mektubunu yedi ile on gün arasında bir sürede sundukları bilgisini edindiğini bildirmişti.[588]

İngiliz Büyükelçi Loraine 30 Ocak 1934 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Burada basına verdiği beyanatta; Türkiye'deki ilerlemeyi yakından takip ettiğini, meydana gelen büyük değişiklikleri takdir ettiğini, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlü idaresi sayesinde ülkenin istikrar ve gelişme yolunda ilerlediğini belirttikten sonra, bunların İngiltere'nin dikkatini çektiğini ve bundan sonra da

---

583 **BCA**, 030.10.221.490.7.

584 Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 2-3, 11, Belge No. 3, F.O. 371/17959/E.596, 20 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1933 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; Elif Uyar, **a.g.e.**, s. 76; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Ekim 1933, Sayı: 3379, s. 2.

585 **Akşam Gazetesi**, 14 Ağustos 1933, Sayı: 5332, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ağustos 1933, Sayı: 3330, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ağustos 1933, Sayı: 4335, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 14 Ağustos 1933, Sayı: 2697, s. 2.

586 **The London Gazette**, 30 Ocak 1934, Sayı: 34019, s. 676.

587 Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 61, Belge No. 4, F.O. 3171/17959/E.508, 22 Ocak 1934, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'a telgraf.

588 **A.e.**, s. 62, Belge No. 5, F.O. 371/17959/E.551, 23 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf.

ilgisinin artmasına neden olacağını ifade etmişti.[589] Ertesi gün de Ankara'ya hareket ederek[590], 1 Şubat'ta buraya ulaşmıştı.[591] Ankara'da güven mektubunu sunduktan sonra bazı işleri için İstanbul'a döneceği bildirilen Elçi, bir süre daha Cumhurbaşkanı'nı beklemek zorunda kalmıştı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa 1-7 Şubat 1934 tarihleri arasında Anadolu'da inceleme gezisine çıkmıştı.[592] Büyükelçi Loraine, güven mektubunu ancak 15 Şubat 1934 tarihinde Cumhurbaşkanı'na sunabilmişti.[593] Böylece, Percy Loraine, ikinci kez Türk topraklarında resmî görevine başlamıştı.[594]

Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmasından hemen önce İngiltere'nin Mısır ve Sudan Yüksek Komiserliği görevini sürdüren Loriane'in, İngiltere tarafından Ankara'da görevlendirilmesi, Türkiye açısından iyi karşılanmıştı. Ayrıca, Türk Dışişleri Bakanı kendisini Türkiye'nin dostu bir Büyükelçi olarak kabul ettiklerini söylemişti.[595] Bunda, Türkiye-Mısır ilişkileri çerçevesinde meydana gelen "fes krizi"nin[596] yeri olduğu belirtilmişti. 1932 tarihinde meydana gelen bu olayda

---

[589] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 4500, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30-31 Ocak 1934, Sayı: 3497-3498, s. 2, 3; **Milliyet Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 2865, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 5500, s. 2.

[590] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 3499, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 4501, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 2866, s. 3.

[591] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1, 2 Şubat 1934, Sayı: 4501, 4502, s. 2, 1; **Akşam Gazetesi**, 2 Şubat 1934, Sayı: 5502, s. 1.

[592] Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 62, Belge No. 5, F.O. 371/17959/E.551, 23 Ocak 1934, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığına telgraf. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bir haftalık yurt gezisinde Ankara'dan hareketle, Kırşehir, Yozgat, Kayseri, Niğde ve Konya'ya gitmişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 2-8 Şubat 1934, Sayı: 4502-4508, s. 1, 1, 1, 1, 1,4, 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2-8 Şubat 1934, Sayı: 3500-3506, s. 1, 1,6, 1,3, 1,6, 1,6, 1,6, 1; **Milliyet Gazetesi**, 2, 4-8 Şubat 1934, Sayı: 2867, 2869-2873, s. 1, 1,6, 1,2, 1,6, 1,6, 1,7; **Akşam Gazetesi**, 2-8 Şubat 1934, Sayı: 5502-5508, s. 2, 2, 2, 1, 2, 1, 1,2.

[593] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 16 Şubat 1934, Sayı: 4516, s. 1; Elif Uyar, **a.g.e.**, s.75-76.

[594] Percy Loraine 1904-1907 yılları arasında üç yıl boyunca İstanbul ataşeliğinde görev almıştı. Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 14.

[595] Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 70, Belge No. 13, F.O. 371/17959/E. 1271, 20 Şubat 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.

[596] Cumhuriyetin ilanının dokuzuncu yıl dönümünde, 29 Ekim 1932, kutlamalara yabancı diplomatlar da katılmış; Mısır Elçisi Abdülmelik Hamza Bey'de fesli olarak törende yerini almıştı. Aynı akşam Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Ankara Palas'ta resmî bir yemek vermiş, Mısır Elçisi yine fesli olarak davete katılmıştı. Elçi yemek boyunca masada fesli olarak oturmuştu. Yemekten sonra da Mustafa Kemal Paşa, konuklarını baloya davet etmişti. İngiltere Büyükelçisi George Clerk'in İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda belirttiği üzere, Cumhurbaşkanı Mısır Elçisinin yanından geçerken, *"Kralınıza söyleyiniz, ben, Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim."* demişti. Ardından da bir garson çağırarak Elçinin fesini çıkartmasını sağlamıştı. Hamza Bey bunun üzerine baloyu terk etmişti. Olayın hemen ardından herhangi bir haber yayımlanmamış; fakat 12 Kasım günü İngiliz gazetesi Daily Herald gelişmeleri okuyucularına haber vermişti. Reuters

İngiltere'nin beklenmeyen bir rol üstlenmesi ve bunun iki ülke tarafından kabul edilmesiyle birlikte Percy Loraine'in olumlu çabası Mısır Hükümeti'nin Türkiye'ye verdiği notanın yumuşamasına neden olmuştu.[597]

Türk-İngiliz ilişkilerinde yumuşamanın başlamasında önemli etkisi olan George Clerk'ten sonra, 1934 yılında göreve başlayan Percy Loraine'in girişimleriyle de yeni bir yaklaşım benimseyen iki devlet, bu tarihten sonra iş birliğini artırarak, dünyadaki değişimin de etkisiyle, ittifak arayışlarını hızlandırmıştı.

b. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine Ali Fethi [Okyar] Bey'in Atanması

Serbest Cumhuriyet Fırkasının faaliyetlerine son vermesinden sonra 1931-1934 yılları arasında İstanbul'da bulunan Ali Fethi Bey ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yıl dönümünde, Ankara'da görüşen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, ülkenin yeni ekonomik kalkınmasında İngiltere'den beklentisine değinerek kendisini İngiltere Büyükelçiliği görevini yürütmeye davet etmişti.

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda devletler arası ilişkilerde etkin rol üstlenmesi, çoklu anlaşmalarda yer almaya başlaması, özellikle Avrupa'da meydana gelen değişimler sürecinde daha da önemli hâle gelmişti. Bu süreçteki dış gelişmeler, İngiltere ile ilişkilerin güçlenmesine önem verilmesini de beraberinde getirmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ile ilişkilere verdiği önemi ise; yakın arkadaşı ve

---

Ajansının da haberi Kahire'ye duyurmasının ardından olay Mısır'da tepkiyle karşılanmıştı. 20 Kasım'da Mısır, Türkiye'ye bir nota vermiş ve böyle bir olayın tekrarlanmayacağı konusunda güvence istemişti. Türkiye ise 8 Aralık'ta verdiği cevapta ikili ilişkilere gölge düşürme tehlikesi olan bu durumun Türkiye'yi üzdüğünü, ortada bir olay bulunmadığını, her ülkenin kendi protokolünü özgürce düzenleyebileceğini bildirmişti. Türk notasının ardından İngiliz ve Mısır basınındaki yazılar üzerine durum yeniden gerginleşmişti. Bu sırada Kahire'deki İngiltere Yüksek Komiseri Percy Loraine sorunun çözümünde etkin bir şekilde rol oynamıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Loraine'ne olayın dostça çözüme kavuşturulması noktasında nüfuzunu kullanmasını istemişti. Bunun üzerine Yüksek Komiser, Mısır hükümetinin 27 Aralık tarihli ikinci notasının daha yatıştırıcı şekilde kaleme alınmasında doğrudan rol almıştı. Bu notayla Mısır, Türkiye ile dostluk bağlarını güçlendirmeyi ve ilişkilerini en içten şekilde sürdürmeyi önemle vurgulamıştı. İki aylık süreçte çeşitli dalgalanmalar gösteren fes olayı böylece kapanmıştı. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s.381-403, Belge No: 152, 154, 155, 157-165, 168, 170; Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 23-24; Bilâl N. Şimşir, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)", **Belleten**, C. XLVIII, Sayı: 189-190, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s. 1-54; **Akşam Gazetesi**, 6-10, 12 Aralık 1932, Sayı: 5086-5090, 5092, s. 1, 1, 1, 2, 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 8-12, 19, 20, 29 Aralık 1932, Sayı: 3084, 3086-3090, 3097, 3098, 3107, s. 1,6, 1,6, 1, 1, 1, 1,6, 1,2, 1,5, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6-10, 29 Aralık 1932, Sayı: 4093-4097, 4116, s. 1,5, 1,5, 1,3, 1,4, 1,2, 1; **Milliyet Gazetesi**, 5, 8-12, 29 Aralık 1932, Sayı: 2450, 2453-2457, 2474, s. 1,6, 1,5, 1,6, 1, 1, 1,6, 1.

[597] Elif Uyar, **a.g.e.**, s. 77-78; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 13-14.

dostu olan, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nde başbakanlık, meclis başkanlığı, millî savunma ve içişleri bakanlığı, siyasi parti başkanlığı ve büyükelçilik gibi önemli görevlerde bulunmuş, İngiltere kamuoyunu ve diplomasisini yakından tanıyan Ali Fethi Bey'i Londra Büyükelçiliği görevine getirmekle göstermişti. Ali Fethi Bey gibi bir devlet adamının İngiltere'ye büyükelçi olarak gönderilmesi, İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine'nin belirttiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi yönündeki beklentisinin imkân dâhilinde olduğunun da önemli bir göstergesi olmuştu.[598]

Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifini çeşitli nedenlerden dolayı reddetmemişti.[599] 14 Mart'ta hükümetle görüşmek ve güven mektubunu almak üzere Ankara'ya giden Fethi Bey, 19 Mart 1934 tarihinde göreve atanmıştı.[600] Böylece Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'i 1922 yılından sonra ikinci defa diplomatik faaliyetlerde bulunmak üzere Londra'ya göndermişti.[601] Fethi Bey 24 Mart'ta Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin Tiran Büyükelçisi Ruşen Eşref [Ünaydın] Bey ve yakınları tarafından Ankara'dan uğurlanmıştı.[602] Eski Büyükelçi Münir [Ertegün] Bey'in 30 Mart'ta Londra'dan ayrılmasından[603] iki gün sonra, 1 Nisan 1934'de, yeni Büyükelçi Paris üzerinden Londra'ya ulaşmış ve basına verdiği demeçte iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane bir şekilde devam edeceğini ümit ettiğini söylemişti.[604]

Fethi Bey'in Büyükelçi olarak Londra'ya atanmasına karar verildiği Percy Loraine tarafından ülkesine 7 Mart 1934 tarihinde haber verilmişti. Bu bilgiye

---

[598] İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 344-345; Ömer Kürkçüoğlu, "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)", **Türk - İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, s. 83.

[599] Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye (Fethi Okyar'ın Anıları)**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 53-54.

[600] **BCA**, 030.18.01.02.43.15.11; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 16, 23 Mart 1934, Sayı 4544, 4551, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Mart 1934, Sayı: 3531, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 15 Mart 1934, Sayı: 5543, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 5, 15 Mart 1934, Sayı: 2898, 2908, s. 3, 3.

[601] Ali Fethi [Okyar] Bey 3 Ağustos-6 Eylül 1922 tarihleri arasında Londra'da bulunmuştu. Bu dönemdeki gelişmeler için bkz. Osman Okyar, "Fethi Okyar'ın 1922 ve 1934-39 Yıllarında Londra'da İki Kez Görevlendirilmesinin Işığında, Türk-İngiliz İlişkilerinin Savaş Arası Dönemdeki Gelişmi", s. 68-70; İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 143-167.

[602] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Mart 1934, Sayı: 4553, s.3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mart 1934, Sayı: 3551, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 25 Mart 1934, Sayı: 2918, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 25 Mart 1934, Sayı: 5553, s. 2.

[603] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30-31 Mart 1934, Sayı: 3553-3554, s, 3, **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Mart 1934, Sayı: 4555, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 30 Mart 1934, Sayı: 5555, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 30 - 31 Mart 1934, Sayı: 2920, 2921, s. 1, 2.

[604] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 2 Nisan 1934, Sayı: 4557, s.3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Nisan 1934, Sayı. 3556, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 2 Nisan 1934, Sayı: 2923, s. 2.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey'in yakın dostluğuna değinerek, Paris Büyükelçiliği ve Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmasından da bahsederek, Türklerin İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak istemelerine rağmen Fethi Bey aracılığıyla finansal destek de sağlamayı düşünüyor olabilecekleri, Türk-İngiliz ticaretinin güçlüklerini ortadan kaldırmak ve beş yıllık sanayi planı için bağlantı sağlamak için çalışacağı notunu düşmüştü.[605] Öte yandan, Türk Hükümeti Fethi Bey'in Londra'ya ulaşmasından sonra, kendisine dostluk ve samimiyet gösterdikleri için İngiltere Kralı'na ve Dışişleri Bakanı'na teşekkür etmişti.[606]

Ali Fethi Bey, İngiltere'de göreve başlamasının ardından ilk iş olarak "Sınai Mülkiyeti Himaye Birliği Konferansı"na katılarak Türk Devleti'ni temsil etmiş, sosyal, siyasi ve diplomatik girişimleri, iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde etkin olmuştu. Büyükelçi, Avam Kamarası'nda oturumları izlemiş, evinde davetler vererek, ilişkilerin gelişmesine destek sağlamıştı.[607] Bu bağlamda Ali Fethi Bey, adına verilen bir yemek davetinde İngiliz Dışişleri Bakanı ve bir milletvekilinin yaptığı konuşmalarda, iki ülke dostluğunun üst düzey yetkililer tarafından ifade edilmesini anlamlı bulmuş ve bunu Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti.[608] Böylece Ali Fethi Bey'in bilim ve siyaset adamları ile kurduğu iletişim, iki ülke ilişkilerinin iyi bir konuma gelmesinde önemli etkisi olmuştu.[609] Ayrıca Ali Fethi Bey, Büyükelçilik görevi sürecinde özellikle Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ve İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti sırasındaki faaliyetleriyle dış politika açısından Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştu.[610]

---

[605] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 70-71, Belge No. 14, F.O. 371/17962/E. 2630, F.O. 371/17962/E. 1490, 7 Mart 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf.

[606] **A.e.**, s. 71, Belge No. 15, F.O. 371/17962/E. 2630, 20 Nisan 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na telgraf.

[607] **BCA**, 030.18.01.02.43.19.10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ağustos 1934, Sayı: 3677, s. 3; İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 346-347. Bu konferansa 24 Ocak 1934 tarihinde Bakanlar Kurulunun aldığı kararla Münir Bey'in katılması kararlaştırılmış, ancak görev değişiminden sonra Fethi Bey katılmıştı. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.42.4.5.

[608] **BCA**, 030.10.234.580.4.

[609] İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 352.

[610] Bkz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 57-58; İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 347-349.

2. İngilizlerin Türkiye Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilere Etkisi

a. İstanbul Limanını Ziyaret Eden İngiliz Gemileri

İngiliz harp okulu eğitim gemisi H.M.S. Frobisher, 20 Ekim 1934 İstanbul'a resmî olmayan bir ziyarette bulunmuştu[611]. Sabah saatlerinde İstanbul limanına gelen İngiliz gemisi, şehri selamladıktan sonra Selimiye Kışlası tarafından aynı şekilde selamlanmıştı. Şehre gelen geminin komutanı Albay Troster, Vali'yi ve Kolordu Komutanlarını ziyaret etmişti. Gemi mürettebatı sivil olarak küçük gruplar hâlinde İstanbul'u gezmişti. Ayrıca İstanbul Valiliği, şehrin her yerini gezebilmelerine imkân sağlamak için ulaştırma şirketlerine ve müzelere ücret alınmaması yönünde tebligatta bulunmuştu. Ayrıca İngiliz denizcilerden oluşan bir futbol takımı ile Fenerbahçe futbol takımı arasında, Fenerbahçe stadyumunda maç yapılmış ve Fenerbahçe büyük bir farkla kazanmıştı.[612] Ertesi gün gemi komutanı, subaylar ve öğrencilerden oluşan İngiliz heyet törenle Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na çelenk koymuştu.[613]

Bu arada, yapılan bu ziyaret ile ilgili 1934 yılı İngiliz yıllık raporunda, "ulusal yas"[614] nedeniyle hiçbir resmî misafirperverlik teatisinde bulunulmadığına, fakat İngiliz komutanın gemide temsili bir parti verdiğine ve yukarıda da belirtildiği gibi Taksim Anıtı'nda bir seremoni yapıldığına dikkat çekilmişti. Türk yetkililer

---

[611] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ekim 1934, Sayı: 3757, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Ekim 1934, Sayı: 4758, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 20, 21 Ekim 1934, Sayı: 3124, 3125, s. 3, 1.

[612] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ekim 1934, Sayı: 3758, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Ekim 1934, Sayı: 4758, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 21 Ekim 1934, Sayı: 3125, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 21 Ekim 1934, Sayı: 5760, s. 2. Futbol karşılaşmasının sonucu için Hakimiyeti Milliye Gazetesi Fenerbahçe'nin 9-1 kazandığını belirtirken, Akşam, Cumhuriyet ve Milliyet Gazeteleri sonucu 8-1 olarak vermişti.

[613] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ekim 1934, Sayı: 3759, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22 Ekim 1934, Sayı: 4759, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 22 Ekim 1934, Sayı: 5761, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 22 Ekim 1934, Sayı: 3126, s. 1.

[614] Balkan Antantı'nın imzalandığı ve Türkiye'nin Yugoslavya ile ilişkilerinin iyi olduğu bir dönemde, Yugoslavya Kralı Aleksandar'ın Marsilya'da 9 Ekim 1934 tarihinde öldürülmesinin ardından, cenaze töreninin yapılacağı 18 Ekim 1934 Perşembe gününün Türkiye'de "matem günü" olarak ilan edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu suretle, *"...bütün resmî dairelerle müessesat bayraklarının yarıya indirilmesi, bugün ve bu gece sinema ve tiyatroların kapalı bulunması ve çalgılı mahallerde lûbiyatın [eğlencenin] aynı müddetle tatili muvafık görülmüştür"*. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Yugoslav Politika Gazetesi'ne verdiği beyanatta, Türklerin Yugoslavya'nın duyduğu üzüntüye ortak olduklarını belirtmiş ve bunun daha iyi anlaşılabilmesi için şunu söylemişti: *"...yeni Türkiye'de bu ana kadar millî matem tutulmamıştır. Kral Aleksandar'ın cenazesinin kaldırıldığı gün Türkiye'nin ilk matem günü olmuştur"*. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 17-19, Ekim 1934, Sayı: 3747, 3754-3756, s. 1, 1, 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10, 18, 19, 21 Ekim 1934, Sayı: 4747, 4755, 4756, 4758, s. 1, 1, 1, 1,2; **Akşam Gazetesi**, 10, 17-20 Ekim 1934, Sayı: 5749, 5756-5759, s. 1,4, 1, 1,4, 1,4, 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 10, 17-20 Ekim 1934, Sayı: 3114, 3121-3124, s. 1,4, 1,7, 1,5, 1,6, 1,6.

tarafından H.M.S. Frobisher adlı gemiye Çanakkale'deki Kilya limanına ve Gökçeada'ya ziyaret izni verilmediği de ayrıca eklenmişti.[615]

İngiliz gemisi 22 Ekim 1934 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştı. Rodos'a gidecek olan Forbisher, İstanbul'dan ayrılmasından sonra Limni adasının Mondros Limanı'na uğramıştı.[616]

10 Ocak 1935 tarihinde büyük toplar ve uçakla donatılmış London ve Devonshire adlı iki İngiliz kruvazörü[617] İstanbul boğazından geçerek Karadeniz'e çıkmıştı.[618]

Daha sonra İngiliz gemilerinden London, 3 günlük ziyaret için 17 Ocak'ta tekrar İstanbul'a gelmişti.[619] Selimiye Kışlası önünde 21 pare top atışı ile yaptıkları selamlamaya Türk kışlasından karşılık verilmişti. Geminin iki gün İstanbul'da kalmak üzere limana demirlemesinin ardından İngiliz Konsolosu gemiyi ziyaret etmiş, daha sonra da Konsolos, gemi kumandanıyla birlikte İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ı, İstanbul Komutanlığı Kumandanı Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay'ı ziyaret etmişti. Karşılıklı ziyaretlerle birlikte, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'de gemiye gelerek bir saat kadar kalmıştı.[620]

Bu arada İngiliz kruvazörünün İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde telsiz görüşmeleri yapabilmesi için Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Bakanlar Kuruluna yapılan teklif kabul edilmişti.[621] Bu konuda verilen karara bağlı olarak, ziyareti gerçekleşecek İngiliz kruvazörünün İstanbul'da kalacağı süre içinde 2596 sayılı kanunun beşinci maddesine göre karaya çıkıp çıkamayacaklarının bir karara

---

[615] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 178, Belge No. 57, F.O. 371/19037/E.854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[616] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ekim 1934, Sayı: 3760, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Ekim 1934, Sayı: 4760, s. 3.

[617] İngiliz kruvazörleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 3835, s. 6.

[618] **Ulus Gazetesi**, 11 Ocak 1935, Sayı: 4835, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ocak 1935, Sayı: 3828, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 11 Ocak 1935, Sayı: 3205, s. 3. London kruvazörü Bulgaristan'ın Varna Limanı'na gitmişti. Burada Bulgaristan Kralı III. Boris ve beraberindekiler tarafından ziyaret edilmişti. Daha sonra da İngiliz Koramiral ve yaveri, resmî ziyaret için Sofya'ya hareket etmişti. İngiliz askeri heyeti 16 Ocak'ta Kral, Başbakan ve Savaş Bakanı tarafından kabul edilmiş ve onurlarına verilen davetten sonra Sofya'dan ayrılmıştı. **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1935, Sayı: 4841, s. 2.

[619] Münevver Amca, **1935 yılı Türkiye Yılık Raporu**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007, s. 87.

[620] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13, 15, 16, 18, Ocak 1935, Sayı: 3830, 3832, 3833, 3835, s. 2, 5, 2, 1,6; **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 4842, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 5837, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 5837, s. 2.

[621] **BCA**, 030.18.01.02.51.2.2.

bağlanması isteği Dışişleri Bakanlığı tarafından Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştı. Çünkü 3 Aralık 1934 tarihinde kabul edilen 2596 sayılı "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun"un beşinci maddesinde, *"Türkiye Devleti nezdine memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer'i âdetlere tâbidir. Müsaadei mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava kuvvetlerine mensub kimselerin resmî üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti karar ile tayin olunur"* hükmü bulunmaktadır. Bunun üzerine, 12 Ocak 1935 tarihinde görüşülen bu konu, kruvazör mensuplarının resmî elbise ile karaya çıkmalarına izin verilmesi şeklinde kabul edilmişti.[622]

18 Ocak'ta Karadeniz'den İstanbul'a dönen Türk donanmasına ait Yavuz, Hamidiye, Mecidiye, dört muhrip ve dört denizaltı gemisi Fındıklı önünden geçerken orda demirlemiş İngiliz kruvazörü tarafından selamlandıktan sonra aynı suretle karşılık vermişti.[623]

Ertesi gün, Galatasaray ile İngiliz London Kruvazörü askeri futbol takımı arasında Taksim'de bir dostluk maçı yapılmış ve Galatasaray maçı 3-0 sonuçla kazanmıştı.[624]

İngiltere'nin Akdeniz donanması birinci kruvazörler fırkası sancak gemisi olan London kruvazöründe, bu fırkanın kumandanı Koramiral Turn tarafından, geminin İstanbul'dan ayrılmasından önce, İstanbul'daki diplomatik misyonlar ve basın şerefine İngiliz Büyükelçisi'nin de hazır bulunduğu bir davet vermiş, ardından da İngiliz Konsolosluğunda İngiliz askeri için yapılan resmî kabul sonrasında, London kruvazörü gece yarısından sonra İstanbul'dan ayrılmıştı.[625] İngiliz donanmasının diğer kruvazörü Devonshire da Karadeniz'den Akdeniz'e gitmek üzere aynı gün İstanbul'dan geçmişti.[626]

---

[622] **BCA**, 030.18.01.02.51.2.17; **Resmî Gazete**, 13 Aralık 1934, Sayı: 2879, s. 4527. Ayrıca, "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunun Tatbiki Suretini Gösterir Nizamname" 9. maddesi için bkz. **Resmî Gazete**, 18 Şubat 1935, Sayı: 2933, s. 4855-4856.
[623] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ocak 1935, Sayı: 3836, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Ocak 1935, Sayı: 3213, s. 1.
[624] **Milliyet Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 3214, s. 6.
[625] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 3837, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 5839, s. 2.
[626] **Ulus Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 4843, s. 1.

b. Gelibolu Yarımadasındaki İngiliz Mezarlıkları ve Anıtlar ile Buralara Yapılan Ziyaretler

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde yaşanan savaşlarda hayatını kaybedenler için 1915 yılından itibaren İngilizler, Fransızlar ve Anzaklara ait çok sayıda mezarlık ve abide inşa edilmeye başlanmıştı. Öte yandan Dünya Savaşı sırasında mezarlıkların tahrip edildiği ile ilgili iddialar ileri sürülmüş; tartışmalar yaşanmıştı. Mondros Mütarekesi'nin ardından da İstanbul'un işgali ile kontrolü elinde bulunduran İngilizler, Gelibolu'daki mezarlıklarla ilgili çalışmalarını hızlandırmıştı. Bölgede yeni mezarlıkların ve anıtların inşası için İngiliz İmparatorluğu Savaş Mezarlıkları Komisyonu[627] faaliyetlerin yürütülmesi ile görevlendirmişti. John James Burnet ise baş mimar olarak atanmış, Gelibolu yarımadasını ziyaret ettikten sonra ön hazırlıklara başlamıştı. Suvla, Büyük Anafarta, Anzak Koyu ve Seddülbahir bölgelerinde yeni mezarlıklar ve anıtlar inşa edilmişti.[628]

Bunların ardından mezarlıklar ve anıtlar ile ilgili istek ve iddialar, mütareke sonrasında yapılan antlaşmalara da konu olmuştu. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın VI. Bölüm "Savaş Tutsakları ve Mezarlıklar" ana başlığının II. Kesim, Mezarlıklar alt başlığının 218-225. maddeleri, mezarlıkların statüsünün belirlenmesine yönelik konmuştu. Türk Kurtuluş Savaşı ile uygulamaya konulmasına müsaade edilmeyen Sevr Anlaşması'ndan sonra, Lozan Barış Konferansı'nda mezarlıklarla ilgili tartışmalar yaşanmıştı. Ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın beşinci bölümü "Çeşitli Hükümler" ikinci maddesi olan "Mezarlıklar" başlığının 124-136. maddeleri ile mezarlıkların ve anıtların durumu yeni bir statüye kavuşturulmuştu.[629]

---

[627] İngiliz İmparatorluğu Savaş Mezarlıkları Komisyonu kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. **Annual Report Of The Imperial War Graves Commission 1919-1920**, London, His Majesty's Stationery Office, 1920, s. 5-6.

[628] **Annual Report Of The Imperial War Graves Commission 1919-1920**, s. 10-11; Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 2012, Sayı: 84, C. XXVIII, Ankara, 2013, s. 61-71; Ahenk Yılmaz, "Memorialization on War-Broken Ground Gallipoli War Cemeteries and Memorials Designed by Sir John James Burnet", **Journal of the Society of Architectural Historians**, C. 73, Sayı: 3 (Eylül 2014), Oakland, University of California Press, 2014, s. 328.

[629] Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, s. 110-112; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Çev.: Seha L. Meray, İkinci Takım, C. II, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 43-46; Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşları Sonrasında Mezarlıklar ile İlgili Ortaya Çıkan Sorunlar ve Yapılan Tartışmalar", **Askerî Tarih**

Antlaşma'nın ardından İngiltere, daha önce kurduğu İngiliz İmparatorluğu Savaş Mezarlıkları Komisyonunun adını değiştirerek "İngiliz Gelibolu Savaş Mezarlıkları Komisyonu"na dönüştürmüştü. Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasından sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurarak, Türkiye'den, mezarlıklar komisyonunun hukuken tanınması için temsilci atamasını talep etmişti. Gerekli işlemlerin tamamlanmasıyla birlikte mezarlık ve anıt inşasına devam edilmişti. Bu çerçevede Gelibolu mezarlıkları için mezar taşlarının İngiltere ve İtalya'dan gümrük vergisine tabi olmadan getirilmesine ilişkin talepler Türkiye'ye iletilmişti. Fakat Türkiye bunu uygun bulmamış ve ilgililere bildirmişti. Buna karşın İngilizler 1926 yılına kadar 31 mezarlık için 9000 kadar mezar bloğunu tamamlamıştı.[630]

Mezarlık ve anıtların inşa çalışmalarının devam ettiği dönemde bölgeyi ziyaret etmek için talepler gelmeye başlamıştı. Bu çerçevede, Şubat 1924'te Avusturalya Başbakanı'nın da bulunduğu bir İngiliz Heyet Gelibolu'ya ziyaret gerçekleştirmişti[631]. 1925 yılında İngiliz makamlarının başvurusu üzerine Türkiye, ziyaretçilerin sayısının 150 kişiyi geçmemesi koşuluyla gerekli izinleri vermişti.[632] Yine 1926 yılı içinde bir İngiliz kafile Gelibolu'daki mezarlıkları ziyaret etmiş, fakat Anafartalar'daki mezarlıklara gitme istekleri, Türk yetkililer tarafından Lozan Antlaşması'na aykırı bulunarak reddedilmişti. Kafile temsilcilerinin ülkelerine dönmelerinden sonra İngiltere Büyükelçiliğine çektikleri protesto üzerine Elçilik, İstanbul Dersaadet Murahhaslığı aracılığıyla Türkiye'ye nota vermişti. Ancak Türkiye verdiği cevapta, uygulamanın Lozan Antlaşması'na aykırı olmadığını belirtmişti.[633]

1930'lu yıllara gelindiğinde de İngilizler tarafından bölgede yapılan inşa çalışmaları ve ziyaretlerle ilgili talepler Türkiye'ye iletilmiş; antlaşmalara uygun olarak Türkiye tarafından gerekli kolaylıklar sağlanmıştı.

Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6, Yıl: 3, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 71-81.

[630] **Seventh Annual Report Of The Imperial War Graves Commission**, London, His Majesty's Stationery Office, 1927, s. 52; Abdurrahman Bozkurt, **a.g.m.**, s. 84-90.

[631] **The Fifth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission 1923-1924**, London, His Majesty's Stationery Office, 1925, s. 31; Abdurrahman Bozkurt, **a.g.m.**, s. 91.

[632] Burhan Sayılır, **a.g.m**., s. 84. Lozan Barış Antlaşması'nın 129. maddesi sekizinci bendinde, "Türk Hükümeti, 150 kişiyi aşan ziyaretçi topluluklarının girişinden enaz, bir hafta önce haberli kılınacaktır" ifadesine yer verilmişti. Bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Çev.: Seha L. Meray, İkinci Takım, C. II, 2. bs., İstanbul, 2001, Yapı Kredi Yayınları, s. 44-45.

[633] Abdurrahman Bozkurt, **a.g.m.**, s. 92.

İngiltere, 1932 yılında, Çanakkale'deki mezarlıklarla ilgili düzenlemeler ve onarımlar için yurt dışından mezar taşları getirmek istemiş, fakat Türkiye'deki gümrük düzenlemeleri buna izin vermemişti. İthalatı yasak olan bu malzemelerin kontenjan dışı tutularak Türkiye'ye girişini sağlamak üzere İktisat Bakanlığı'nın 22 Mart 1932 tarihli teklifi, 2 Nisan 1932'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmişti[634]. Böylece daha önce verilmeyen izin altı yıl sonra verilmişti.

1933 Ekim ve Kasım aylarında basında, 1934 Nisan ayında Mütareke Dönemi'nde İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı olan Charles Harington Harington'un ve Çanakkale Savaşları'nda İngiltere'nin Bahriye Nazırlığı görevini yapmış olan Winston Chirchill'in başında bulunduğu, özellikle Çanakkale Savaşları'nda yer almış asker ve subaylardan oluşan bir İngiliz heyetin Çanakkale'yi ve ardından İstanbul'u ziyaret edeceğine yönelik haberler yer almıştı.[635] 1934 yılında bir İngiliz kafilesi 30 Nisan - 4 Mayıs tarihleri arasında önce Çanakkale'yi ardından da İstanbul'u ziyaret etmişti. 1934 Nisan ayı ortalarından sonra Akşam Gazetesi'nde 700 İngiliz'in Gelibolu yarımadasına geleceği ilginç bir haberle duyurulmuştu. İngiliz Daily Telegraph Gazetesi'nde yayımlanan haberden alıntılanarak verilen haberde şunlara yer verilmişti: *"Gelibolu yarımadasının tarihi harp meydanları pek yakında define arayanlarla dolacaktır. Umumî harpte buradaki muharebelere iştirak eden İngiliz zabit ve askerlerinden beş yüzü yakında İngiltereden Duchess of Richmmoud vapuru ile hareket edeceklerdir. Bunlardan bir çoğu 1915 senesinde buradan ricat ederken [geri çekilirken] toprak altında gizledikleri altın torbalarını arıyacaklardır..."*.[636]

"İngiltere'de olduğu gibi Avusturalya ve Türkiye'de de Define Avı olarak yankılanan Daily Telegraph çıkışlı bu habere" karşın İngiltere'nin bölgedeki toprak parçasından nasıl yararlanacağı Lozan Antlaşma'nın 129. maddesinde belirtilmişti.[637]

---

[634] **BCA**, 030.18.01.02.27.21.3; Burhan Sayılır, **a.g.m.**, s. 85.

[635] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Ekim, 18 Kasım 1933, Sayı: 4392, 4431, s. 2, 2; **Milliyet Gazetesi**, 18 Kasım 1933, Sayı: 2793, s. 3; **Akşam Gazetesi** 18 Kasım 1933, Sayı: 5428, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ekim, 17 Kasım 1933, Sayı: 3387, 3425, s. 2, 1.

[636] **Akşam Gazetesi**, 19 Nisan 1934, Sayı: 5575, s. 1.

[637] Cengiz Özakıncı, "1915'te Çanakkale'de Savaşan Eski İngiliz Askerlerin 1934 Gelibolu Ziyareti ve Atatürk'ün Mesajı", **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 2015/10, Ankara, Aküm Reklamcılık, Danışmanlık ve Yayıncılık Ajansı, 2015, s. 46, 48. Lozan Antlaşması'nın 129. maddesi: Türk Hükümetinde kullanımı bırakılacak toprak parçaları arasında, özellikle İngiliz İmparatorluğu için, 3 sayılı Haritada gösterilmiş olan Anzac (Arı Burnu) bölgesindeki toprak parçaları da bulunmaktadır. İngiliz İmparatorluğunun yukarıda adı geçen toprak parçasından yararlanması aşağıdaki şartlara bağlı olacaktır: 1. Bu toprak parçası, Barış Antlaşmasıyla belirtilen amacından başka herhangi bir amaçla

"1915'te Çanakkale'de savaşmış emekli İngiliz deniz subaylarının kurduğu Kraliyet Deniz Kuvvetleri Derneği'nin"[638] düzenlediği gezi ile Gelibolu yarımadası savaş mezarlıklarını ziyaret etmek üzere gelmeleri beklenen İngiliz askerlerden oluşan 700 kişilik kafile, ki aralarında Çanakkale Savaşı'nda görev almış on general bulunuyordu, 30 Nisan 1934 tarihinde Duchess of Richmond vapuru ile gelmişti. İngilizler, Çanakkale Valisi Süreyya [Yurdakul] Bey başkanlığında Belediye Başkan Vekili ve Çanakkale halkından oluşan on kişilik bir heyet tarafından karşılanmıştı. İngiliz kafile Kilya Limanı'na geldikten sonra, önce otuz küçük mezarı daha sonra da büyük abidelerin bulunduğu yerleri ziyaret etmişti. Yapılan törenlerde, mezarlara gelincikler konmuştu.[639] Heyetin İngiltere'den yanlarında getirdiği 85 çelengin her birinden 31 sterlin gümrük vergisi alınmıştı. Öte yandan İngiliz ziyaretçilerden bazıları, bölgede bir şeyler aramaya yeltenmişlerse de Türk görevliler bunun yasak olduğunu belirterek izin vermemişti.[640] Ayrıca İngiliz Heyet, programda olmadığını belirterek Conkbayırı'nda birkaç gün önce yapımı tamamlanan Türk mezarlığına çelenk koymamıştı.[641]

Duchess of Richmond Vapuru Kaptanı, 2 Mayıs'ta Çanakkale Valisi şerefine 35 kişilik bir davet vermişti. Davet marşların okunması ile başlamış, ardından da İngiliz Kaptan *"eski dost millet olan Türklerle beraber bulunmaktan duyduğu hazzı ifade eden kısa bir konuşma"* yaptıktan sonra General Davies, şunları söylemişti:

---

kullanılmayacaktır; bu yüzden, hiçbir askerlik ya da ticaret amacıyla, ya da yukarıda belirtilen asıl amacı dışında kalan başka herhangi bir amaçla kullanılmayacaktır; 2. Türk Hükümetinin, bu toprak parçasını – mezarlıkları da kapsamak üzere – denetlemeğe her zaman hakkı olacaktır; 3. Mezarlıkları korumakla görevli sivil bekçilerin sayısı, mezarlık başına bir bekçiden çok olmayacaktır. Mezarlıkları dışındaki toprak parçası için ayrıca bekçiler bulunmayacaktır; 4. Bu toprak parçasında, ister mezarlıklar içinde ister dışında, ancak bekçiler için kesin olarak gerekli konutlardan başka konutlar yapılmayacaktır; 5. Bu toprak parçasının kıyısında, insan ya da yük yüklemeği ya da karaya çıkarmağı kolaylaştırabilecek, hiçbir rıhtım, dalga kıran ya da iskele yapılmayacaktır; 6. Bu toprak parçasını ziyaret için gerekli bütün işlemler yalnız Boğazların iç kıyısında yapılabilecek ve bu toprak parçasına Ege Denizi kıyısından girmeğe, ancak bu işlemlerin tamamlanmasından sonra izin verilecektir. Türk Hükümeti, mümkün olduğu kadar basit olması gereken söz konusu işlemlerin, Türkiye'ye gelecek öteki yabancıların bağlı tutulacakları işlemlerden daha külfetli olmaması ve gereksiz her türlü gecikmeye yol açmayacak koşullar altında yapılmasını, işbu Maddenin öteki hükümlerine halel gelmemek şartıyla, kabul eder; 7. Bu toprak parçasını ziyaret isteğinde bulunan kimseler silahlı olmayacaklardır; Türk Hükümetinin, bu yasağın uygulanmasını denetlemeye hakkı olacaktır; 8. Türk Hükümeti, 150 kişiyi aşan ziyaretçi topluluklarının girişinden en az bir hafta önce haberli kılınacaktır. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, Çev.: Seha L. Meray, İkinci Takım, C. II, 2. bs., İstanbul, 2001, Yapı Kredi Yayınları, s. 44-45.

[638] Cengiz Özakıncı, **a.g.m.**, s. 48.

[639] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Mayıs 1934, Sayı: 3585, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 1 Mayıs 1934, Sayı: 2952, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 3 Mayıs 1934, Sayı: 5589, s. 2.

[640] Cengiz Özakıncı, **a.g.m.**, s. 49-50.

[641] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mayıs 1934, Sayı: 3586, s. 5.

"Bu sevdiğim yerlerden evvelce Allaha ısmarladık demeden ayrıldığım için çok mahzundum. Türk ceneralleri memleketlerine karşı vazifelerini en iyi surette ifa ettiler. Şimdi ellerimizi sıkalım ve birlikte iftihar edelim". Bu konuşmalara Türk Valisi ve Belediye Başkanı da teşekkürlerini içeren birer konuşma ile cevap vermişti. Yemek esnasında General Davies, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği cevabi telgrafı okumuş ve şükranlarını beyan etmişti.[642]

Çanakkale ziyaretini tamamlayan İngiliz Heyet daha sonra İstanbul'a hareket etmiş, fakat heyet içinden bir grup Gelibolu'da kalmıştı. 3 Mayıs'ta Çanakkale Valisi ve beraberindekilerle birlikte sekiz kişilik Türk Heyet, İngilizleri karışlamıştı. İngilizler, Arıburnu üzerindeki Mehmetçik abidesine, Türk Heyet'te Tek Çam (Lone Pine) mezarlığına birer çelenk bırakmıştı. Bu münasebetle Türk-İngiliz dostluğunun savaştan önceki durumunun tesis edilmesi taraflar arasında temenni edilmişti.[643]

3 Mayıs 1934'te İstanbul'a gelen İngiliz Heyet önce Taksim'de bulunan Cumhuriyet Anıtı'na çelek bırakmıştı.[644] Çelengin üzerine Türkçe ve İngilizce olarak şunlar yazılmıştı: *"Necip bir hasmın muhterem hatırası için, Çanakkale İngiliz ziyaretçileri, Mayıs 1934".*[645]

Heyet daha sonra şehrin çeşitli yerlerini gezmiş, İngiliz elçiliğine gitmişti. Ardından da İngiliz heyeti başkanları şerefine Londra Oteli'nde 70 kişilik bir davet verilmişti. Bu programa İngiliz general ve amiraller, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, Pertev Paşa, Türk Tayyare Cemiyeti İstanbul Şube Müdürü Hasan Fehmi, Salim ve Bürhan Beyler ile İngiliz Konsolosluk yetkilileri katılmıştı. İngiliz Büyükelçi davette yaptığı konuşmada, Çanakkale'de savaşan Türk ve İngiliz askerlerini görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra savaşın geride kaldığını, iki ülkenin artık dost devletler olduğunu ifade etmişti. Büyükelçi ayrıca Türkiye'nin son zamanlarda yarattığı büyük ilerlemenin, İngiltere'de iyi etkiler uyandırdığına da dikkat çekmişti. Türk tarafını temsilen konuşan Pertev Paşa da misafirlere hoş geldiniz dedikten sonra, Büyükelçi'nin gösterdiği samimiyetinden dolayı memnuniyetini dile getirmiş, ardından da iki ülkenin dostluğundan ve dost

---

[642] **Akşam Gazetesi**, 3 Mayıs 1934, Sayı: 5589, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Mayıs 1934, Sayı: 4588, s. 1.
[643] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 3588, s. 4; **Akşam Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 5590, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 2955, s. 1,5.
[644] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Mayıs 1934, Sayı: 3587, s. 2.
[645] **Akşam Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 5590, s. 2.

kalmaya devam edeceğinden bahsetmişti. İngiliz Heyet Başkanı General Davies'te yaşanan savaşa dair çeşitli anılarını anlatmıştı. General daha sonra kendisiyle görüşen bir basın mensubuna verdiği röportajda, *"Memleketinize geldiğimizden dolayı çok memnunum. Harp sahasını ziyaret ettiğimiz zaman bir çok canlı hatıralarla karşılaştık. Eski siperlerin mühim bir kısmı hâlâ duruyor. Ben harp zamanında Seddülbahirde bulunmuştum. Bütün vekayie az çok yakından şahit oldum. Bir gece ansızın Seddülbahirden ayrıldık ve sahayı terkettik. Harp etmek artık budalalıktır. Hele insanın karşısında Türkler gibi çok kahraman ve çok güzel harp eden bir millet olursa! Ben bundan sonra harp olacağını pek zannetmem. Bunun nekadar büyük bir facia olduğunu bizim gibi harbi yakından görenler daha iyi bilirler ve anlarlar"* ifadelerini kullanmıştı.[646] Yapılan ziyaretlerin ardından İngiliz heyet 4 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılarak Atina'ya gitmişti.[647]

Helles Burnu'ndaki [Seddülbahir] Cape Helles İngiliz savaş anıtının açılışının Türkler ile İngilizlerin birlikte yapması için İngiltere'nin Türk tarafını davet etmesi ve bu süreçte yaşanan olaylar, 1934 yılı sonlarında Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz mezarlık ve anıtlarıyla ilgili başka bir gelişme olmuştu.

İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine, Kasım ayı içinde Türkiye Dışişleri Bakanı'na, İngiltere'nin 1935 yılı baharında Gelibolu savaş anıtının resmî açılışını yapmak ve törene Türklerin katılması için davette bulunma isteği içinde olduklarını iletmişti. Dışişleri Bakanı da kişisel olarak bunu uygun bulmuştu. Ayrıca bu konuda, yüksek makamlardan gerekli onayın alınmasına çalışacağının sözünü vermişti. Büyükelçi de eğer fırsatını bulabilirse Cumhurbaşkanı ile kendisinin görüşebileceğini Bakan'a iletmişti. Bakan ise bunun pek mümkün olamayacağını çünkü Cumhurbaşkanı'nın dişlerinin tedavisi ile ilgilendiğini söylemişti.[648]

---

[646] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 3588, s. 1, 4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 4589, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 5590, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 4 Mayıs 1934, Sayı: 2955, s. 1,5.

[647] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Mayıs 1934, Sayı: 4590, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Mayıs 1934, Sayı: 3589, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 5 Mayıs 1934, Sayı: 2956, s. 3.

[648] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 113-114, Belge No. 45, F.O. 371/17962/E. 7046. Bu arada İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden G. W. Rendel, Gelibolu'daki savaş anıtı ile ilgili İmparatorluk Savaş Mezarlıkları Komisyonundan Conyngham Greene'e gönderdiği yazıda, Cape Helles anıtının açılışıyla ilgili Gelibolu'da yapılacak İngiliz-Türk ortak tören önerisi için teşekkür etmişti. Bu konuda Percy Loraine ile Londra'dan ayrılmasından önce geniş çaplı görüşmeler yaptıklarını, Kasım ayı başlarında Büyükelçi Loraine'in Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüştüğünü belirtmişti. Zamanın kısa olduğunun farkında olarak, Büyükelçi'yi

1934 yılı sonu geldiğinde bu konuda Türkiye'nin tutumu belli olmamıştı. Büyükelçi Percy Loraine, İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a özel ve gizli kaydıyla gönderdiği raporda bu duruma açıklık getirmişti. Büyükelçi, tören ile ilgili yapılan öneriye bağlı olarak Gelibolu'daki savaş anıtının açılışının dostça ve cana yakın bir şekilde gerçekleşeceği konusunda şüphe içinde olunmaması gerektiğini ifade etmişti. Öte yandan Loraine, Türk Dışişleri Bakanı'nın, Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın törene katılım konusundaki tutumunu henüz kesin olarak bilemediğini belirtmişti. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı'nın temkinli bir şekilde askerlerin tepkisini yoklayacağına ve kendisine, Ocak 1935'te Milletler Cemiyeti toplantısına katılmadan önce kesin cevabı vermeye çalışacağına değinmişti. Sonuç olarak bu konuda Türk Hükümeti'nin cevabını almayı beklemeleri gerektiğini vurgulamıştı.[649]

Türkiye Dışişleri Bakanı 1935 yılı başında, Genelkurmay Başkanı'nın anıtların açılışı konusunda kendisiyle mutabık olmadığına dair Büyükelçiyi bilgilendirmişti. Genelkurmay Başkanı ise bu davranışın düşmanca bir izlenim yaratmaması gerektiğini, yapılması planlanan açılışın her zaman için dostça bir atmosferde geçeceğini belirtmişti. Ancak iki ülke temsilcilerinin katılması beklenen açılış töreni yapılamamıştı.[650]

Görüldüğü gibi İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'ndaki mezarlıkları ve anıtları, iki ülke siyasi ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştu.

3. Avrupa Güçler Dengesindeki Değişimler ve Türkiye'nin İngiltere İle Yakınlaşma Arayışı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmalarla galip devletlerin yeni bir güçler dengesi kurmasıyla birlikte dünya siyasi haritası da yeniden şekillenmişti. Ancak özellikle 1930'lardan itibaren Milletler Cemiyeti aracılığıyla dünyada oluşturulmaya çalışılan barış ortamı, Dünya Savaşı sonrasında etkisi azaltılan Almanya'nın ve onunla İtalya ve Japonya'nın faaliyetleri, kurulan düzenin değişmesine neden olacak gelişmeleri beraberinde getirmişti. Buna karşılık, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, savaşın galip devletleri de "Versailles Sistemi"nin

---

cevabın acil şekilde alınması yönünde sıkıştırdıklarını söylemişti. **A.e.**, s. 120-121, Belge No. 52, F.O. 371/17962/E. 7169.

[649] **A.e.**, s. 124-125, Belge No. 56, F.O. 371/17962/E. 7662.

[650] Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 41-42.

sürdürülmesi için çaba harcamıştı. Bu bakımdan, 1932'den itibaren, uluslararası alanda mevcut düzeni korumak ve değiştirmek isteyenler olmak üzere başlıca iki grup belirmeye başlamıştı.

Bu süreçte ise Türkiye, uluslararası alanda büyük güçlerle sağlanan statünün devam etmesi yönünde hareket etmiş ve dış politikasının ana hedefi haline getirmişti. Türkiye-İngiltere ilişkileri açısından da özellikle İtalya ve Almanya'nın, Akdeniz egemenliği ve Balkan Devletleri üzerinde yürüttükleri değişim yanlısı faaliyetleri, iş birliği sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı.[651]

a. Almanya'nın Versailles Barışını Bozmak İçin Siyasi Girişimleri

Almanya, Adolf Hitlerin iktidara gelmesinden sonra, çıkmaza giren Cenevre Silahsızlanma Konferansından 14 Eylül 1933 tarihinde çekilmişti. Aynı zamanda Milletler Cemiyetinden de çekilmeye karar vermiş, ayrıca Versailles Anlaşması'nın getirdiği yasaklara uymayarak silahlanmaya da başlamıştı. Bu durum, Versailles ve Locarno Antlaşmalarını, Briand-Kellog Paktı ile Milletler Cemiyetinin yarattığı toplu güvenlik sisteminin devamını sağlama sorumluluğunu İngiltere ve Fransa'ya bırakmıştı.

İngiltere, Almanya'nın silahlanmasından ve İtalya'nın emellerinden kaygı duymakla birlikte savaşmak yerine önlemler alınmasını desteklemiş ve Almanya ile beraberinde İtalya'ya bir ölçüde anlayış göstermişti.[652]

İngiltere'nin Yugoslavya Büyükelçisi Mösyö Henderson, Başkent Belgrad'da çıkan Pravda Gazetesi'ne verdiği beyanatta, 1933 yılı itibariyle Avrupa'daki genel durumu değerlendirmişti. Büyükelçi Avrupa meseleleri ve barışın devam ettirilmesi konularıyla İngiltere'nin yakından ilgili olduğunu söylemişti. Hitler konusunda ise, *"Başa geldiğinde, gelmeden önce yürüttüğü siyasetini uygulamaya devam etmez. Bundan sonra iş başında göreceğiz"* diyerek yapacakları ile değerlendirmek gerektiğini belirtmişti.[653]

---

[651] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 827.
[652] İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", **Belleten**, C. XLV/I, Sayı: 177, Ocak 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1981, s. 98.
[653] **BCA**, 030.10.251.659.31.

Almanya'da Nazi Partisi iktidara gelene kadar geçen süre içinde Türkiye ile Almanya kendi iç ve dış meseleleriyle uğraştıklarından, daha önceki dönemlerdeki gibi güçlü olmasa da çeşitli siyasi ve ekonomik antlaşmalar imzalayarak ilişkilerini sürdürmüştü. Askeri alanda ise iş birliği daha az olmuştu. 1930'dan itibaren, özellikle ekonomik ve kültürel alanda iş birliğinde gözle görülür bir ilerleme olmasına rağmen, politik olarak Almanya'nın Türkiye üzerinde bir nüfuzu gözlemlenmemişti. İktidar değişikliğinden sonra Türkiye ile ittifak içine girmenin dış politika açısından ve savaş durumunda Almanya'ya katkı sağlayacağı düşünülmemişti. Ancak Hitler, Mustafa Kemal Paşa'dan da övgü ile söz etmiş, yaptığı mücadelenin kendisi için de model olduğuna değinmişti. Dış politikasının bir gereği olarak, Bağdat Demiryolu politikasın değişiklere uğratarak ama aynı hedef çerçevesinde, hem ucuz ve zengin hammadde kaynağı olarak bir yandan da İngiltere ve Fransa'nın sömürge yolları açısından, açık kapı da bırakmayı ihmal etmemişti. Öte yandan da Türkiye ile sıkı bir şekilde ekonomik işbirliği artırılmaya devam etmişti. Ancak, Almanya'nın siyasi bakımdan İtalya ile iyi ilişkiler içinde olması, İtalya'nın Akdeniz meseleleri nedeniyle Türkiye'de yarattığı endişe Türk-Alman ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti.[654]

b. İtalya'nın Yayılma Politikası ve Akdeniz'de Yarattığı Tehlike

Avrupa'da yaşanan değişim süreci içerisinde mevcut düzenin korunması taraftarı olan İngiltere ile İtalya'nın ilişkileri, 1935 tarihine kadar iyi bir çerçevede ilerlemişti. Bunda Fransa'nın savaş sonrası dönemde Avrupa'daki dengeyi kendi lehinde oluşturması, İngiltere'nin İtalya'yı bu ortamda bir denge unsuru olarak görmesine neden olmuştu. Aynı zamanda İtalya da Orta Doğu'da İngiltere ile rekabet edemeyeceğinin farkında olarak, uyumlu politikalar izlemişti. Bu tarihe kadar Fransız-İtalyan ilişkileri, İtalya'nın Akdeniz'de bir deniz devleti olarak güçlenmeye başlaması nedeniyle iyi gitmemişti. Fransa ile ilişkilerinin bu durumu, İtalya'nın

[654] Ahmet Özgiray, "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan), Sayı: XIII, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 11-17; Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulların (1852'den 1945'e Kadar)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 121-129; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, C. 1-2, İstanbul, Alkım Yayınevi, [t.y.], s. 351-353.

değişim yanlısı devletlerden yana hareket etmesine neden olan etmenlerden biri olmuştu.[655]

Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Ali Fethi Bey, İtalya Dışişleri Müsteşarı Mösyö Suviç'in İngiltere seyahati ve Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili 27 Nisan 1934 tarihli raporunda, İtalyan temsilcinin İngiltere Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve Dışişleri yetkilileri ile 23 Nisan'da bir görüşme yaptığı, Avrupa barışı hakkında Fransa ve Almanya dışında bir karar almanın imkânının olmadığını söylediği belirtilmişti. Ayrıca İtalya, temsilcisi aracılığıyla, silahların azaltılması konusunda İngiliz görüşüne bir dereceye kadar yaklaşmış olduğunu göstermek suretiyle Fransa'ya karşı manevi bir baskı aracı olarak kullanacağını ve İtalya kamuoyuna Mussolini'nin dış siyaseti ile İngiliz dış siyasetinin ahenk içinde olduğunu göstermeye çalıştığını aktarmıştı.[656]

İktidara gelmesi ile İtalya'nın genişleme ve yayılma düşünceleri Türkiye'de endişe uyandıran Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihinde İtalya'nın tarihsel amaçlarına ulaşmanın yolunun Akdeniz, Asya ve Afrika'dan geçtiği yönündeki demecine[657] Türkiye tarafından tepki gösterilmişti. Bu açıklamadan sonra Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Vasıf Bey 23 Mart'ta gönderdiği raporda İtalya Dışişleri Müsteşarı Suviç ile görüştüğünü ve kendisine Mussolini'nin sözlerinin Türkiye ile ilgili olmadığını söylediğini bildirmişti. Büyükelçi bir hafta sonra da Mussolini ile görüşmüştü. İtalyan devlet adamı Vasıf Bey ile yaptığı görüşmede, *"...ortak sınırımız olan devletlerden bahsetme kararı alsaydım Türkiye'den ve Yunanistan'dan çok dostane bahsederdim. İlk dostluk antlaşmamızın imzasından beri siyasetim ve dostluğum kesinlikle değişmemiştir.."* demişti. Bu konuda ayrıca, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde sorulan sorular üzerine açıklamalarda bulunmuştu[658]. Mussolini topraklar açısından değil ekonomik[659] ve

---

[655] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 171-175; Dilek Barlas, "Akdeniz'de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye-İtalya", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 14, Şubat-Nisan 2001, s. 214.

[656] **BCA**, 030.10.221.490.7.

[657] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19, 20 Mart 1934, Sayı: 4547, 4548, s. 1-2, 2.; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mart 1934, Sayı: 3545, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 20 Mart 1934, Sayı: 5548, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Mart 1934, Sayı: 2912, s. 1,5.

[658] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 5, 6 Nisan 1934, Sayı: 3559, 3560, s. 1, 1,4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6 Nisan 1934, Sayı: 4561, s. 1, 4; **Akşam Gazetesi**, 6 Nisan 1934, Sayı: 5562, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 6 Nisan 1934, Sayı: 2927, s. 1,7.

[659] Mussolini The Daily Telegraph Gazetesi'ne verdiği demeçte, İtalya'nın deniz devleti olduğunu, halkını beslemek için ihtiyacı olan zahirenin sadece beşte birini ülkesinde üretebildiğini bu nedenle genişlemeye ihtiyacı olduğunu söylemişti. Şefika Özmen, **Türk - İngiliz İlişkilerinde Restorasyon**

kültürel bir genişleme düşünüldüğünü açıklasa da kuşkuları ortadan kaldıramamıştı[660].

Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeler üzerine Akdeniz'den gelebilecek bir saldırı karşısında ülkesini koruyacak en güçlü devletin İngiltere olduğu yönündeki görüşünü belirtmişti. Yukarıda belirtildiği üzere, Ali Fethi Bey'i Londra Büyükelçisi olarak atamıştı. Aynı zamanda, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine nezdinde iş birliği teklifinde bulunmuştu. İki Büyükelçi'nin görevleri boyunca yaptığı çalışmalar, XIX. yüzyıl sonlarında kaybolan ittifakı yeniden kurmak yolunda önemli bir adım olmuştu. Ayrıca iki devletin dışişleri bakanları da bu iş birliği yolunda önemli adımlar atmıştı. Bu arada da Türkiye, Milletler Cemiyeti Konsey üyesi seçilmek için İngiltere'den destek beklemiş; 17 Eylül 1934 tarihinde üç yıl için bu üyeliğe seçilmişti[661]. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'de konseyin çeşitli toplantılarında hazır bulunmuş ve genellikle İngiltere'nin izinden gitmeye özen göstermişti. 1935 Haziran ayında Milletler Cemiyeti İşleri Bakanlığına[662] ve yıl sonunda da İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Anthony Eden[663] da iki devletin iş birliğine özen göstermişti.[664]

c. Güney Doğu Avrupa Güvenliği Çerçevesinde Balkan Antantı ve İngiltere'nin Etkisi

Türkiye kuruluşu sonrasında sorunlarını çözmeye çalışırken bir yandan da barışçı ve iyi ilişkiler kurmak için diplomatik çalışmalarına devam etmişti. Balkan devletleri ile de yakın ilişkiler kurmak için çeşitli antlaşmalar imzalamıştı. Böylece kesilen ilişkiler yeniden kurulurken, öte yandan da Balkan devletleri kendi

---

Dönemi (1926-1939), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009, s. 64-65.

[660] Süleyman Hacıcaferoğlu, **İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

[661] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18, 19 Eylül 1934, Sayı: 4726, 4727, s. 1, 1-2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, 19 Eylül 1934, Sayı: 3725, 3726, s. 1,6, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 18 Eylül 1934, Sayı: 5727, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 18-19 Eylül 1934, Sayı: 3092-3093, s. 1,6, 1,6.

[662] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Haziran 1935, Sayı: 3973, s. 5; **Tan Gazetesi**, 8 Haziran 1935, Sayı: 47-3350, s. 5; **Ulus Gazetesi**, 8 Haziran 1935, Sayı: 4979, s. 1.

[663] Bkz. **Ulus**, 23 Aralık 1935, Sayı: 5177, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Aralık 1935, Sayı: 4171, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 23 Aralık 1935, Sayı: 6173, s. 2; **Tan Gazetesi**, 23 Aralık 1935, Sayı: 245-3548, s. 1.

[664] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 100-102, 105; Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.: F. Muharrem - F. Erdinç, İstanbul, Harbora Kitabevi Yayınları, 1978, s. 38-39.

sorunlarını çözmeye çalışmıştı.[665] Küçük Antant, Locarno Antlaşmaları, Briand-Kellog Paktı ve Litvinof Protokolü gibi girişimler Balkanlardaki iş birliğini teşvik edici etkenler olmuştu.[666]

Bu arada 1925'te Yunanistan, Balkan ülkeleri arasında genel bir barış sağlanması amacıyla, Balkan Birliği önerisini İngiltere'ye sunmuştu. İngiltere ise Yunanistan'ın bu öneriyi kendine fayda sağlamak amacıyla savunduğunu düşünmüştü. Diğer taraftan da Balkan devletlerinin aralarındaki sorunları, onların isteklerini ve İtalya'nın politikalarını da göz önüne alarak, revizyonist devletlerin faaliyetlerinin önüne geçebilmek amacıyla Balkanlarda bir birliğin kurulmasından yana olmuştu[667]. Ayrıca İngiltere, Avrupa'da barışı korumak, Almanya'yı yumuşatmak, Akdeniz egemenliğini devam ettirmek ve Balkanlarda Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye ile iş birliğini geliştirmek istemişti. Yunanistan'ı etkisi altında tutmaya, Türkiye'yi de Sovyetler Birliği'nde uzaklaştırmaya çalışmış ve Dünya Savaşı sonrasında fazla yükümlülük almaktan kaçtığı gibi, onlarla bağlarını anlaşma yapmadan korumaya çalışmıştı.[668]

Böylece, Balkan devletlerinin birbirlerine karşı savaşmamaları ve dayanışma içinde olmaları İngiltere açısından önemli görülmüştü. O nedenle, Locarno Antlaşmalarına benzer şekilde bir güvenlik sistemi oluşturulmasına itiraz etmemişti. Hatta, bu esasların Birinci Balkan Konferansı'nda kabul edilmesi, birliğin kuruluşunda İngiltere'nin önemli rol üstlendiğini göstermişti.[669]

Bunun üzerine, Balkan Birliği ile ilgili ilk gayrı resmi adımlar atılmış; 6-10 Ekim 1929 tarihinde Atina'da düzenlenen 27. Evrensel Barış Kongresi'nde Kongre Başkanı ve eski Yunanistan Başbakanı Aleksandr Papanastasiu, Balkan Birliği kurulması fikrini ortaya atmıştı.[670]

---

[665] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 829; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 99-100.
[666] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 337.
[667] Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı", **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 121-122.
[668] İsmail Soysal**,** "Balkan Paktı (1934-1941)", **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s. 130.
[669] **BCA**, 030.10.226.523.29; Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 121-122.
[670] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.337-338; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 100; İsmail Soysal**,** "Balkan Paktı (1934-1941)", s. 142; Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 122; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 8, 9, 11 Ekim 1929, Sayı: 2961, 2962, 2964, s. 1, 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 8-12 Ekim 1929, Sayı: 1313-1317, s. 1, 2, 1, 1, 1.

1930 yılında Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmanın başlaması, diğer devletler üzerinde de olumlu etki yaratmış ve kısa bir süre önce ortaya atılan Balkan Birliği düşüncesi, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla Birinci Balkan Konferansı'nın 5 Ekim 1930 tarihinde Atina'da yapılmasıyla işlerlik kazanmıştı.[671] Devam eden üç yıl içerisinde, sırasıyla Türkiye, Romanya ve Yunanistan'da konferanslar düzenlenmişti.[672]

Atina'da yapılan ilk konferansta (5-13 Ekim 1930) bazı sorunlar yaşanmış, fakat Türkiye ve Yunanistan'ın çabaları ile her yıl dışişleri bakanları düzeyindeki toplantıların Balkan şehirlerinin birinde yapılması kararlaştırılmıştı. Böylece altı Balkan devleti bir amaç etrafında birleşmişti. Bu konferansta birçok mesele hatta buğday ve tütün üretimleri, posta birliği ve ticari ilişkilerin düzenlenmesi gündeme gelmiş ve önemli bir sonuç olmak üzere siyasi bir karar ortaya konmuştu. Bu da "Balkan Misakı" denen bir misakın hazırlanması için bir komisyon kurulması olmuştu. Bu komisyon, kuruluşunun hemen ardından faaliyetlerine başlamıştı.[673] Cenevre Protokolü, Lokarno Misakı ve Paris İtilafnamesi dikkate alınarak misak hemen hazırlanmıştı. Bu konferansta alınan kararlar Fransa ve İngiltere tarafından da olumlu karşılanmış; İtalya ve Rusya'da ise memnuniyetsizlik yaratmıştı.[674]

İstanbul'da toplanan İkinci Konferans[675] (20-26 Ekim 1931) sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında uyuşmazlıkların halledilmiş olması tarafların Balkan Birliğinin oluşturulması için sıkı bir iş birliğinde bulunmalarının yolunu açmış ve bu iki devlet faaliyetlerde öncü rol üstlenmişti.[676] Bu arada, Balkanlarda ticaret ve mübadele, posta birliği, talim ve terbiye ile anlaşmasına ilişkin hukuk birliği konuları incelenerek önemli planlar hazırlanmıştı. Böylece, Balkanlarda kurulmak istenen birliğin yalnızca iktisadi değil aynı zamanda siyasi ve kültürel alanlarda faaliyetlerde bulunması düşünülmüştü.[677]

---

[671] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1930, Sayı: 2305, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 7, 10 Ekim 1930, Sayı: 3318, 3321, s. 1, 4, 1.
[672] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 829.
[673] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9, 10, 12-16 Ekim 1930, Sayı: 3320, 3321, 3323-3326, s. 3, 1,3, 3, 3, 1,2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6-10, 12-14 Ekim 1930, Sayı: 2305-2309, 2311-2313, s. 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3.
[674] Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 123-124; Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 262-263.
[675] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20-27 Ekim 1931, Sayı: 3688-3695, s. 1 vd; **Akşam Gazetesi**, 20-27 Ekim 1931, Sayı: 4680-4687, s. 1 vd.
[676] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 101.
[677] **BCA**, 030.10.226.523.29.

Gelişmelerden rahatsız olan Bulgaristan konferansa katılmak istememiş, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda özel olarak davet edilmiş ve katılımı sağlanmıştı.[678]

İstanbul'da yapılan bu konferans sonrasında konu ile ilgili çeşitli açıklamalar ve değerlendirmeler yapılmıştı. 16 Haziran 1932'de Londra'da "Groius Society" adlı cemiyette, La Haye Beynelmilel Adalet Mahkemesi Daimî üyelerinden Megalos Kaloyannis tarafından "Balkan İttihadı, Balkan Konferansları ve Balkan Misak-ı" hakkında bir konferans verilmişti. Konferansta Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi M. Kaklamanos, Bulgaristan Büyükelçiliği Başkatibi ve diğer bazı İngiliz dinleyiciler hazır bulunmuştu. Megalos Kaloyannis yaptığı konuşmada, Balkanlar meselesinin 18. ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi Avrupa'yı alakadar edeceğini ve her zaman önemini koruyacağını belirtmişti. Yunanistan'ın, Byron ve Gladstone gibi İngiltere'nin önde gelenlerinden sağladığı desteği her zaman minnetle anacağına vurgu yapmıştı. Balkanların tarihi süreci hakkında genel bilgiler verdikten sonra, aralarındaki sorunların çözülmesiyle birlikte aynı amacı takip eden devletlerin bir araya gelerek yaptıkları Balkan konferanslarının, Balkan milletleri için ebedî dostluklar kurulmasını sağlayacağını ifade etmişti. Bu konuşma üzerine Cemiyet Başkanı tarafından bir değerlendirme yapılmış; geçmişin hatıralarının tamamen unutulamadığı, bunun da siyasi birliğin oluşmasını engellediği belirtilmişti. Başkan, uluslararası antlaşmaların Balkan devletleri arasındaki güvenlik sorunlarını çözdüğünü belirttikten sonra Balkan birliği fikrinin ancak iktisadi, mali, kültürel yönleriyle ele alınabileceğini söylemişti. Bulgaristan Büyükelçiliği Başkatibi ise "iyi niyetle" Balkanlarda iktisadi, siyasi ve kültürel bir birliğin kurulmakta olduğunu ve bunun başarılacağına emin olduğunu belirtmişti.[679]

Öte yandan, İngiliz basınında da konu ile ilgili haberler yayımlanmıştı. 17 Ekim 1932 tarihli Manchester Guardian gazetesinde yapılan bir değerlendirmede; Dünya'nın çeşitli uluslararası sorunlarla uğraştığı bir dönemde, Balkan devletlerinin içinde bulunduğu iktisadi durumun ve görülen yeni hareketlerin Avrupa barışı açısında vahim sonuçlar yaratabileceği ifade edilmişti.[680]

---

[678] Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 124.
[679] **BCA**, 030.10.226.523.29.
[680] **BCA**, 030.10.220.484.7.

Üçüncü Konferans (23-26 Ekim 1932) Bükreş'te gerçekleştirilmiş[681]; fakat, Bulgaristan, azınlık konuları halledilememesi üzerine konferanstan ayrılmıştı.[682] Diğer devletler ise ekonomik ve sosyal konular üzerinde çalışmalarını sürdürmüştü. Yapılan görüşmelerde "Balkan Birliği" fikri üzerinde görüş birliği sağlanmış; bunu en fazla destekleyen devlet Türkiye olmuştu[683]. Bunun sonucu olarak, Türkiye 14 Eylül 1933'de Yunanistan ile "Türkiye-Yunanistan Samimi Anlaşma Paktı"[684], 22 Eylül'de Bulgaristan ile 1929 yılında yapılan "Türkiye-Bulgaristan Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması"nın beş yıl uzatılması için bir protokol imzalamış[685]; bunları Romanya ile 17 Ekim'de "Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması"[686] ve Yugoslavya ile 27 Kasım'da "Türkiye-Yugoslavya Dostluk Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması"[687] takip etmişti. Böylece, Türkiye Balkan Birliği'nin oluşturulmasında ikili anlaşmalarla önemli bir katkı sağlamıştı.[688]

Ancak, Selanik'te dördüncü konferansın (5-11 Kasım 1933)[689] yapılmasından önce, Balkan devletlerinin diplomatik faaliyetlerini artırmasına rağmen Bulgaristan birliğe dâhil olmaya ikna edilememişti.[690] Yapılan görüşmeler sonucunda önceki

---

[681] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23-27 Ekim 1932, Sayı: 4050-4054, s. 1, 1,2, 1, 3, 1,3; **Akşam Gazetesi**, 23-27 Ekim 1932, Sayı: 5043-5047, s. 1,2, 2, 1,2, 2, 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 23-27 Ekim 1932, Sayı: 2408-2412, s. 1,6, 1,2, 1,6, 1,6, 1,6.

[682] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25-27 Ekim 1932, Sayı: 4052-4054, s. 1, 3, 3; **Milliyet Gazetesi**, 25 Ekim 1932, Sayı: 2410, s. 1,6; **Akşam Gazetesi**, 25 Ekim 1932, Sayı: 5045, s. 1,2.

[683] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 101.

[684] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14-15 Eylül 1933, Sayı: 4366-4367, s. 1,5, 1,3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14-15 Eylül 1933, Sayı: 3361-3362, s. 1,5, 1,5; **Milliyet Gazetesi**, 14-15 Eylül 1933, Sayı: 2728-2729, s. 1,5, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 14 Eylül 1933, Sayı: 5363, s. 1.

[685] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23-24 Eylül 1933, Sayı: 4375-4376, s. 1,4, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1933, Sayı: 3370, s. 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 23 Eylül 1933, Sayı: 2737, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 23 Eylül 1933, Sayı: 5372, s. 1.

[686] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Ekim 1933, Sayı: 4400, s. 1,3, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ekim 1933, Sayı: 3395, s. 1, 5; **Milliyet Gazetesi**, 18 Ekim 1933, Sayı: 2762, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 18 Ekim 1933, Sayı: 5397, s. 1,2.

[687] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Kasım 1933, Sayı: 4441, s. 1,3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1933, Sayı: 3436, s. 1, 5; **Milliyet Gazetesi**, 28 Kasım 1933, Sayı: 2803, s. 1,2; **Akşam Gazetesi**, 28 Kasım 1933, Sayı: 5438, s. 2.

[688] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 830. Ayrıca Antlaşmalar için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 381-386, 441-454; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C.8 (1934-1939), s. 14, 19, 24-25, 29, Belge No: 3, F.O. 371/17959/E.596, 20 Ocak 1934, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı J. Simon'a 1933 yılı Türkiye yıllık raporu.

[689] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6-8, 10-13 Kasım 1933, Sayı: 4419-4421, 4423-4426, s. 1, 1,3, 1,5, 2, 1,4,5, 1,3, 4,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 8-13 Kasım 1933, Sayı: 3414, 3416-3421, s. 1,5, 1,5, 1, 1,6, 3, 3, 1,5; **Milliyet Gazetesi**, 6-13 Kasım 1933, Sayı: 2781-2788, s. 1,6, 1,6, 1,6, 1, 1,6, 1,6, 1,2, 1,6; **Akşam Gazetesi**, 6-13 Kasım 1933, Sayı: 5416-5423, s. 2, 1,4, 2, 2, 2, 2, 2, 2.

[690] Bulgaristan'ın Balkan devletlerinin arasında bir birlik kurulmasından yana bir tutum içinde olmadığı gibi revizyonist bir yaklaşımla diğer devletlerden toprak talepleri olduğunu gösteren bir olay

konferansta alınan kararlar kabul edilmiş ve yayınlanan bildiri[691] ile Balkan Paktı çağrısı tüm Balkan devletlerine yapılmıştı.[692]

Bu arada, Bulgaristan'ın birlik içerisinde bulunmaması İtalya ve Fransa'yı olduğu kadar Avrupa ve Akdeniz siyaseti açısından İngiltere'yi de ilgilendirdiği için Ankara'ya gelişinin hemen ardından İngiliz Büyükelçi Percy Loraine Hükümeti'nin gayri resmî olarak bilinmesini yararlı gördüğü düşüncesini yazılı olarak Türk Dışişleri Bakanlığına 1 Şubat 1934 tarihinde vermişti. Büyükelçi, Bulgaristan'ın aleyhinde olduğu görünümünü verecek şekilde dörtlü bir pakt yapmaktansa, paktın kapsamını Bulgaristan'ın katılımını sağlayacak bir şekilde düzenlemenin daha olumlu sonuçlar vereceğini ifade etmişti. Ayrıca Paktın imzalanmasından önce, Balkan devletleri arasında mali ve iktisadi sorunların çözümlenmesinin de yerinde olacağına dikkat çekmişti.[693]

İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon da misakın 4 Mart 1934'te Belgrat'ta parafe edilmesinden[694] bir gün sonra, yani 5 Şubat'ta verdiği demeçte, herhangi bir Balkan devleti aleyhinde olmamak ve devletlerin ortak memnuniyetleri esasına dayanacak misaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bakan ayrıca, misak metninin Bulgaristan'ın katılımına uygun bir şekilde oluşturulacağını ümit ettiğinin altını çizmişti.[695]

Yapılan konferanslarda çeşitli alanlarda iş birliği yapılması kararlaştırılmış, fakat özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ın mevcut durumun Balkanlar için değiştirilmesi talepleri, siyasi yakınlaşmanın tüm katılımcı devletler arasında gerçekleşmesinin önüne geçmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi, Almanya ve İtalya'nın attığı adımlar Balkan Devletleri'nin iş birliğini artırmalarına neden

---

şöyle meydana gelmişti: *"Balkan Savaşlarının yirminci ve Birinci Dünya Savaşı'nın on beşinci yıldönümünü kutlamak için büyük bir tören yapılmasına karar verilmişti. Törene katılacak Bulgar Kralına bir asa hediye edilecekti. Asanın üstünde dört oyuğa Trakya (Türk-Yunan), Makedonya (Yunan-Yugoslav), Dobruca (Rumen), ve garp (Yugoslav) sınırlarından bir miktar toprak doldurulacaktı. Bu topraklar esarette kalan toprak parçalarını temsil edecekti"*. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Kasım 1933, 3415, s. 3.

[691] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11 Kasım 1933, Sayı: 4424, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1933, Sayı: 3419, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 11 Kasım 1933, Sayı: 5421, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 11 Kasım 1933, Sayı: 2786, s. 1,6.

[692] Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 126-127.

[693] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, [Haz.: Şükran Güneş, Ali Hikmet Alp], [Ankara], Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, [1974], s. 314-315.

[694] **Akşam Gazetesi**, 5 Şubat 1934, Sayı: 5505, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Şubat 1934, Sayı: 3503, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Şubat 1934, Sayı: 4505, s. 1,5; **Milliyet Gazetesi**, 5 Şubat 1934, Sayı: 2870, s. 1.

[695] **Akşam Gazetesi**, 6 Şubat 1934, Sayı: 5506, s. 1.

olmuştu. Ancak Bulgaristan ittifak sistemi içinde yer almak istememişti. Arnavutluk'ta katılmamıştı. Bunun üzerine dört devlet, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya, 9 Şubat 1934 tarihinde imzaladıkları antlaşma ile Balkan Antantını kurmuşlardı.[696]

Bu antlaşmayla, Balkanlardaki sınırların güvenliğinin karşılıklı olarak güvence altına alınması ve statükonun değişmesini isteyen devletlere karşı önlem alınması amaçlanmıştı. Burada kastedilen devlet, Bulgaristan olmuştu. Ayrıca antlaşmanın kapsam ve anlamını açıklayan bir protokol de eklenmişti. Türkiye Rusya ile, Yunanistan da İtalya ile bir savaşa girmek istemediklerinden anlaşmaya çekince koymuştu.[697]

Yunanistan ayrıca, 15 Nisan 1934'te İngiltere ile gizli bir protokol imzalamış ve Arnavutluk ile Bulgaristan'a askerî harekât sözü vermiş, fakat İtalya nedeniyle Arnavutluk'a karşı girişimde bulunmaktan kaçınmıştı. Böylece, paktın Bulgaristan'a karşı yapılmış olduğunu açıkça göstermişti.[698]

Türkiye yapılan bu antlaşma ile barışın korunmasına yardımcı olduğu gibi hem Balkanlardaki statükonun korunması ile bölgede istikrarın sağlanmasını hem de İtalyan tehdidine set çekmeyi amaçlamıştı. Çünkü Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de istekleri bulunan İtalya, Oniki Ada dolayısıyla Türkiye'nin komşusu konumundaydı.[699]

Aşağıda da belirtileceği üzere bu gelişmeler Türkiye'yi Akdeniz sınırlarının güvenliği açısından Fransa'ya ve hatta daha fazla İngiltere'ye yakınlaştırmıştı.[700]

d. Türkiye'nin İngiltere İle Yakınlaşma Arayışı

İngiltere Büyükelçi Loraine, Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği raporda, İran Şahı[701] onuruna 17 Haziran 1934'te Ankara Palas'ta Türk Dışişleri

---

[696] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9-10 Şubat 1934, Sayı: 4509-4510, s. 1,2, 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Şubat 1934, Sayı: 3508, s. 1, 6; **Milliyet Gazetesi**, 10-11 Şubat 1934, Sayı: 2875, 2876 s. 1, 1,6; **Akşam Gazetesi**, 9-10 Şubat 1934, Sayı: 5509-5510, s. 1, 2.
[697] Türkiye'nin Balkan Paktı ile ilgili Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmeler için bkz. **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 325-342.
[698] Esra S. Değerli, **a.g.m.**, s. 128.
[699] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 830-831; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.339-340; İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 455-470.
[700] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 347.
[701] İran Şahı Rıza Pehlevi 10 Haziran-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Haziran - 8 Temmuz 1934, Sayı: 4626-4654, s. 1 vd;

Bakanlığı tarafından verilen davet[702] sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel bir görüşme yapmak için kendisini uzunca bir süre alıkoyduğunu, bundaki temel amacının yakın bir Türk-İngiliz dostluğu kurma isteğini güçlü bir şekilde ifade etmek olduğuna değinmişti[703]. Büyükelçi kendisinden bunun imkânlarının araştırılmasının istendiğini belirtmişti. Görüşmede Cumhurbaşkanı'nın dostane tavrının belirgin olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca, Loraine bu önemli adımın doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmış olmasının Türk tarafı üzerinde İngiltere açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirmişti.[704]

Büyükelçi, bu önemli gelişme ile ilgili 20 Haziran'da gönderdiği gizli raporda, konunun detaylarını aktarmıştı. Davette, Cumhurbaşkanı'nın Loraine'i Türkiye'nin dostu olarak selamladığı, şahsi dostu olarak davrandığı vurgulanmıştı. Hatta, tüm formaliteleri kaldırdığı eklenmişti. Yapılan konuşmada Cumhurbaşkanı, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi olarak gönderilen Fethi Bey'e gösterilen dostluktan memnuniyet duyduğunu, İngiltere'ye değer verdiğini, saygı beslediğini söylemiş ve İngiltere ile dostluk kurmak istediğini belirtmişti. Ardından da iki ülkenin neden daha yakın olmadığını, İngiltere'nin Türkiye'nin dostluğuna değer verip vermediğini sorduğuna ve Türkiye'nin ne geniş toprakları olan zengin bir ülke ne de nüfus yoğunluğu fazla olan güçlü bir ülke olduğunu, fakat herhangi bir saldırıya karşı sınırlarının güvenliğini koruyabilecek güçte olduğunun bilindiğini de eklediğine

---

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran - 7 Temmuz 1934; Sayı: 3625-3652, s. 1 vd; **Akşam Gazetesi**, 10 Haziran – 7 Temmuz 1934, Sayı: 5627-5654, s. 1 vd; **Milliyet Gazetesi**, 10 Haziran -7 Temmuz 1934, Sayı: 2992-3019, s. 1vd.

[702] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Haziran 1934, Sayı: 4634, s. 1 ,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Haziran 1934, Sayı: 3633, s. 1, 5; **Milliyet Gazetesi**, 18 Haziran 1934, Sayı: 3000, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 18 Haziran 1934, Sayı: 5635, s. 1,2.

[703] İngiltere'nin Atina Elçisi Patrick Ramsay'in, İngiliz Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği 14 Ekim 1933 tarihli rapordan da anlaşıldığı kadarıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ile, yukarıda belirtilen olaydan daha önce, yakınlaşma düşüncesinde olduğu görülmüştü. Ramsay raporunda, çok güvenilir bir kaynaktan aldıkları bilgiye göre, Eylül 1933'te M. Venizelos'un Türkiye'yi ziyaretinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin savaşın dışında kalmak için elinden geleni yapacağını fakat, savaşa girmek zorunda kalırsa, deniz hakimiyetini elinde tutanın tarafında olacağını belirttiğini, çok güvendiği partililere söylediğini ifade etmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 449, Belge No: 203, F.O.371/16987/E.6297, F.O. 424/279, part. 26, p. 26, No. 27, 14 Ekim 1933, İngiltere'nin Atina Elçisi Patrick Ramsey'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı. Venizelos'un Türkiye ziyareti için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 - 30 Eylül, 2 - 6 Ekim 1933, Sayı: 4377-4383, 4384-4388, s. 1, 1,4, 1, 1, 1, 1, 1,3, 1, 1, 1, 1,4; **Akşam Gazetesi**, 25, 27, 28 Eylül, 2-6 Ekim 1933, Sayı: 5374, 5376, 5377, 5381-5385, s. 2, 1,2, 1, 2, 1,2, 6, 1, 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 25-30 Eylül, 1-5 Ekim 1933, Sayı: 2739-2744, 2745-2749, s. 1,5, 1,6, 1,5, 1, 1,5, 1, 1, 1,6, 1,6, 1, 1.

[704] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 72-73, Belge No: 17, F.O. 371/17967/E.4048, 18 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.

değinmişti. Büyükelçi, raporda ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumu ile ilgilendiğini söylemişti.

İngiliz Elçi de verdiği cevapta, Türkiye'nin dostluğunun değerini hafife almadıklarını söylemişti. Ayrıca, Türkiye'nin Akdeniz politikasını, millî ekonomik istikrarını ve kendi kaynaklarını geliştirmesini takdirle karşıladığını açıklamıştı. Bundan başka, nüfusun arttığını ve Türkiye sınırları içinde bulunan kaynakların altmış milyonluk bir nüfusa yeteceğini düşündüğüne değinmişti. Öte yandan, sadece o gün için değil gelecekte de Türkiye'nin öncelikli olarak ihmal edilemez olduğunu, bununla birlikte çok önemli bir faktör olacağının altını çizmişti. Loraine, Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluk ilişkilerinin iyi olmaması için bir neden görmediğini söylemişti. Türkiye ve İngiltere arasında çıkarların ortak olduğunu, iki ülkeyi birbirinden ayıracak sorunların bulunmadığını ve ilişkilerinin zaten iyi olduğunu belirtmişti.

Büyükelçi, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın yakın dostu olduğunu, İngiltere'nin Rusya'ya o kadar da yakın olmadığını söylemiş ve bunun Türk-İngiliz dostluğuna engel teşkil etmediğinin altını çizmişti. Bu ifadesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği tepkinin yapılan görüşmenin en kritik noktası olduğunu vurgulamıştı. Loraine bu tepkiden, İngiltere eğer Türk-Rus yakınlığını Türk-İngiliz dostluğuna engel olarak görüyorsa görüşmeyi daha fazla sürdürmenin gereği olmadığı anlamını çıkardığını belirtmişti.

İngiliz Büyükelçisi, Türkiye ile Rusya'nın yakın dostluk ilişkileri olduğunu ima ederken söylemeye çalıştığı şeyin ne suçlamak ne eleştirmek ne de yorum yapmak olduğunu söylemişti. Sadece bir gerçeği belirtmek istediğine değinmişti. Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri kendi içişleri dahilinde olduğunu, bunu da kendi çerçevesinde yürüttüğünü eklemişti. Kendisinin sadece Türkiye-İngiltere ilişkileri konusunda konuşabileceğini, bir noktayı da netleştirmek istediğini, Cumhurbaşkanı'nın yakınlaşma isteğini samimiyetle hoş karşıladığını, İngiltere'nin Türkiye'nin dostluğu için Rusya ile rakip konumuna geçmeye asla razı olmayacağına kesinlikle inandığını belirtmişti. Türkiye iki dostluğu açık ve paralel bir çizgide yürütebilirse, bunun daha iyi olabileceğini belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra bu konunun Loraine ve yetkili Türk Bakanları arasında görüşülebileceğini söylemiş ve İçişleri Bakanı'na işaret ederek

bunun not edilmesini istediğini, Büyükelçi raporunda ifade etmişti. Cumhurbaşkanı, Türkiye ve İngiltere arasında dostluk isteğini yenilediğine ve eğer İngiltere de bunu gerçekten istiyorsa, bunun açıkça ifade edilmesini İngiltere'den beklediğine yer verilmişti.

Ayrıca, Büyükelçi ifadelerinin kişisel düşüncesi olduğunu söylediğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bunu anlayışla karşıladığını raporuna eklemişti.

Ertesi gün İran Büyükelçiliği'nde verilen davette[705], bir oyun sırasında bir ara yalnız kaldıklarında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine *"Birbirimize karşı oynayınca ne kadar güçlü olduğumuzu görüyorsunuz! Bir de birleşsek o zaman ne olacağını düşünün"* dediğini aktarmıştı.[706]

Bu görüşmeler üzerine Loraine, Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği raporunda, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı konuşmada kullandığı üslubun Bakan tarafından onaylanacağına inandığını belirtmişti. *"Takdir edersiniz ki zor bir durumda yakalandım"* diyerek, bu kadar önemli konuların Cumhurbaşkanı tarafından böyle bir saatte gündeme getirilmesi karşısında uyarılmadan ve hazırlıksız bir şekilde yakalandığını söylemişti. Genel olarak Cumhurbaşkanı'nın her zaman yaptığı üzere, bu konuşmayı daha önceden planladığına değinmişti. Cumhurbaşkanı'nın inisiyatifi eline aldığını ve onun bu davranışının Türk-İngiliz yakınlaşmasına kapı açmasının şüphesiz ki önemli olduğuna vurgu yapmıştı. İngilizlere dostluk elini uzattığına ve fiilen 1914'ten beri tüm eski acı hatıraların silinip temizlenmesini ve anlayışlı dostlar olarak yeni bir başlangıç yapılmasını istediği belirtmişti. 20 Haziran'da Türk Dışişleri Bakanı'nı gördüğünü ve ona da bu konuşma hakkında detaylı bilgi verdiğini raporunda belirtmişti. Türk Bakan'ın, Cumhurbaşkanı'nın bu konuşmayı daha önceden düşündüğünü, ayrıca böyle bir durumda Sovyet Rusya faktöründen bahsetmenin çok akıllıca bir hareket olduğunu

---

[705] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Haziran 1934, Sayı: 4635, s. 1, 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Haziran 1934, Sayı: 3634, s. 1, 5; **Akşam Gazetesi**, 19 Haziran 1934, Sayı: 5636, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 19 Haziran 1934, Sayı: 3001, s. 1,7.

[706] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. LXXXII-LXXXIII, 73-75, Belge No. 18, F.O. 424/279, part. 27, p. 89-90, No. 48, 20 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.

söylediği ifade etmişti. Bundan başka Bakan'ın, Büyükelçi'nin düşüncelerinin Türkiye'nin bakış açısıyla uyum içinde olduğuna değindiğini raporuna eklemişti.[707]

Loraine, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı konuşmaları değerlendiren raporunda, Türkiye'nin İngiltere ile yakın ilişkiler kurma isteğini açıklayan Cumhurbaşkanı'nın samimi olduğu izlenimi bıraktığını belirtmişti. Büyükelçi, Türkiye'nin Rusya'ya karşı İngiltere'yi kullanmayacağı ve herhangi bir askerî taahhütte bulunmaya itmeyeceği düşüncesinde olduğunu söylemişti. Ayrıca, İtalya'ya karşı da İngiltere'yi denge aracı olarak kullanmak amacında olmadığını da eklemişti. Bu mantık çerçevesinde eğer tüm politik nedenler elenebilirse, geriye sadece ekonomik meseleler kalacağı; bu nedenle, Türklerin aklında Londra para piyasalarını Türkiye'ye yeniden açmak olduğunu tahmin ettiğini belirtmişti.

Büyükelçi, İngiltere'ye uzatılan zeytin dalını görmezden gelmenin ya da geri çevirmenin uygun olmayacağını dile getirdikten sonra, John Simon'un kendisine yetkili Türk Bakanlarla görüşmek, araştırmak ve İngiliz Bakanlığına rapor vermek üzere gayri resmî konuşma yapmak için yetki vermesini talep etmişti.[708]

Bunun ardından Büyükelçi Percy Loraine'in İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği özel mektupta, Cumhurbaşkanı ile yakın ilişkileri ve onun güvenine sahip olan İçişleri Bakanı Şükrü Bey ve Milletvekili Edip [Servet Tör] Bey ile görüşüldüğü ve kendisinin [Loraine] Mustafa Kemal Paşa'nın söylediklerinde gerçekçi ve samimi olduğu yönündeki izlenimlerinin doğrular nitelikte olduğunu söylemişti.[709]

Elçilik yetkilileri Morgan ve Knight da Türk devlet adamlarıyla görüşmelerde bulunmuştu. Morgan, Edip Bey'in, İngiltere'nin son sözü söyleyeceğini hatta sadece İngiltere'nin dünya politikalarında son sözü söyleyebileceği tezini ileri sürdüğünü bildirmişti. Knight ise Şükrü Bey'in, Sovyet Büyükelçisi'ne Gazi Çiftliği'nde düzenlenen veda partisinde[710], nadiren yaptığı üzere İngilizce konuştuğunu, ciddi bir

---

[707] **A.e.**, s. 76-77, Belge No. 19, F.O. 424/279, part 27, p. 91-92, No. 49, 20 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.
[708] **A.e.**, s. 80-81, Belge No. 21, F.O. 424/279, part 27, p.92, No.50, 22 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.
[709] **A.e.**, s. 84, Belge No. 23, F.O. 371/17967/E.4848, 29 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a mektup.
[710] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 24 Haziran 1934, Sayı: 4640, s. 1, 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1934, Sayı: 3639, s. 3.

şekilde *"İngilizler bizim dostumuzdur, bizim en iyi dostumuzdur"* dediğini belirtmişti.[711]

Bu görüşmelerden başka İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Bölümü görevlilerinin ileri sürdüğü düşünceler ve tavsiyeler de bu konuda İngiltere'de ciddi görüşmelerin yapıldığını göstermişti. Bu değerlendirmelerden birinde, Türkiye'nin, İngiltere ile Rusya, Fransa ve Küçük Antant arasındaki bağlantıda önemli bir rol oynama ümidinde olduğuna dikkat çekilmişti. Diğer taraftan, Loraine'nin düşüncelerini destekleyerek, yapılan önerinin Türk-İngiliz ticaret görüşmelerine yardımcı olacağını belirtilmişti. Başka bir değerlendirmede ise, Türkiye'nin önerisinden yararlanılması desteklenmiş ve tavsiyelerde bulunulmuştu. Türkiye'ye cevap verilmeden önce, onun hedeflerinin ve önerinin boyutlarının nerelere ulaşabileceğinin değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Türk-İngiliz ilişkilerinin iyi olduğu da eklenmişti. Öte yandan, diğer bir değerlendirmede, Türkiye'nin önerisi İran Şahı'nın ziyareti ile ilişkilendirilmiş[712], Doğu'daki İngiliz etkisinden bahsedilmişti. Ayrıca, burada İngiltere tarafından bilinmeyen nedenlerin de olabileceği ve sadece dostluk isteği değil aynı zamanda bazı somut önerilerin de bekleneceğine vurgu yapılmıştı. Bundan başka, Büyükelçinin de belirttiği gibi, Türkiye, İngiltere ve Rusya arasındaki ilişkilere de değinilerek, Türk-Rus ilişkilerinin göz önünde bulundurulduğunu, bunun İngiltere'ye karşı bir tavır oluşturmadığını gördüklerinden söz edilmişti. Bu arada, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin iyi bir durumda olduğunu, bunun geliştirilmesi için İngiltere'nin çok çaba harcamasına gerek olmadığının altı çizilmişti.[713]

---

[711] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 85-86, Belge No. 24, F.O. 371/17967/E.4848, 29 Haziran 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Lancelot Oliphant'a mektup.

[712] Bunun tersine, bu ziyaretin gerçekleşmesinden önce 24 Nisan 1934 tarihinde, İngiltere Avam Kamarası'nda bir milletvekili, Türkiye ve İran Devlet Başkanlarının bir süre sonra yapacağı görüşmeye dair basında yayımlanan haberler hakkında İngiliz Hükümeti'nin ne düşündüğünü Dışişleri Bakanı'na sormuş; John Simon da verdiği cevapta bu konunun İngiliz Hükümeti'nin ilgilendirmediğini söylemişti. Ayrıca, bu konuda, İngiltere'de yayımlanan ve İngiliz kamuoyunu yanlış yollara sevk edecek biçimde verilen bazı beyanatların önüne geçilmesine dair sorulan başka bir soruya Bakan *"İngiltere hükûmetinin çok samimî dostluk idame ettiği bu iki memleketin devlet reislerine telmihan yapılan [ima edilen] bu gibi neşriyatı ben de sizin kadar teessüfle karşılarım, bu memleketler, bu devlet reislerinin muktedir idareleri altında şayani dikkat terakkiler elde etmişlerdir…"* şeklinde cevap vermişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Nisan 1934, Sayı: 4580, s. 1.

[713] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 34-36.

Bu görüşlerle ilgili yapılan değerlendirmede ise, *"Bu görevlilerin Türkiye'nin yaptığı önerinin, bunu gerektiren nedenleri ve gerekçeleri bilinmemekle beraber, İngiltere için çok ilginç olduğu görüşünde birleştiler. Bunun içindir ki, önerinin dikkate alınmaması politik bakımdan hata olurdu"* ifadelerine yer verilmişti.[714]

Türkiye'nin bu önerisi sonrasında yapılan görüşmeler, ileri sürülen fikirler sırasında, Türkiye Başbakanı İsmet Paşa da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 5 Temmuz 1934'te yaz tatiline girmesi münasebetiyle yaptığı konuşmasında[715], Türkiye'nin yabancı devletlerle ilişkilerinin genel bir değerlendirmesinde, İngiltere ile ilgili şunları söylemişti: *"İngiltere ile sorunsuz, dostça ve sadık ilişkiler içindeyiz. Yeni şartların gereklerine göre ticari ilişkilerimizin düzenlenmesi, ekonomik ilişkilerimizin yararlı bir şekilde genişlemesi için fırsat sağlayacaktır".*[716]

Büyükelçi, İsmet Paşa'nın yaptığı bu konuşmanın özetini Dışişleri Bakanlığına göndermişti. Percy Loraine, Türkiye'nin dış politikasındaki ülkelere karşı tutumunda, coğrafi konumu veya dünyadaki saygınlığı sebebiyle yakından ilgili bulunduğuna dikkat çekmişti. Büyükelçi, Türkiye'nin son birkaç yıldır belki de oldukça beklenmedik bir biçimde, bulunduğu bölgenin uluslararası politikalarında aktif, güçlü ve lider bir rol üstlendiğini belirterek, kendi düşüncesine göre, Türkiye'nin sınırlarında ve çevresinde güvenlik ile istikrarı açısından bunun yararlı bir rol olduğunu söylemişti. Bu nedenle, Türkiye'nin dış politikasının günden güne eski müttefiklerine benzemektense, eski düşmanlarının dış politikaları ile benzerlik gösterdiğine değinmişti. Türkiye'nin tavrının gerçekten anti revizyonist, Milletler Cemiyeti yanlısı, kendi sınırları ile ilgili, uluslararası iş birliğinin avukatlığını yaptığı, uluslararası sürtüşmelerin azaltılması için çalıştığı, bütçe dengesi ve para istikrarı tarafında olduğunu belirtmişti. Türk Boğazlarının askersizleştirilmesi konusunun Türk dış politikası ile uyuşmadığına da değinmişti. Öte yandan Lorianne, Türkiye'nin eski müttefikleri ile ilişiklerine değindikten sonra, kendi görüşüne göre, Türkiye'nin politikasındaki en önemli gelişmenin İngiltere ve Fransa'nın politikaları ile ilgilenmesi olduğunu söylemişti. Bu amaçla, güvenlik arayışlarını Fransa ile,

---

[714] **A.e.**, s. 34.

[715] İsmet Paşa'nın konuşması için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6 Temmuz 1934, Sayı: 4652, s. 1, 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1934, Sayı: 3651, s. 1, 5; **Milliyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1934, Sayı: 3018, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 6 Temmuz 1934, Sayı: 5653, s. 2.

[716] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 86-88, Belge No. 25, F.O. 371/17966/E. 4532, F.O. 424/279, part 28, p.4-5, No.3, 7 Temmuz 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

barışın ve ekonomik istikrarın tesis edilmesi yönünde isteğini ise İngiltere ile yakınlaşmada araması gerektirdiğini belirtmişti. Bu arada, Büyükelçi raporunda, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yaptığı değerlendirmede; onun Türklerin tüm işlerinin yürütülmesindeki kişisel etkisinin küçümsenmemesi gerektiğini ve döneminin en pratik ve gerçekçi kişisi olduğuna vurgu yapmıştı.[717]

İngiliz Büyükelçisi, Türkiye'nin bu yakınlaşma isteği sonrasında birçok Türk yetkilinin düşüncelerini göz önüne almış ve değerlendirerek ülkesine rapor etmişti. Bu raporlar sonrasında, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin yakınlaşma isteğine yönelik cevabını Büyükelçi Percy Loraine'e 17 Temmuz 1934 tarihinde göndermişti. Verilen cevapta, Türkiye ve İngiltere arasında var olan iyi ilişkilerin daha da ilerletilmesini ve aralarındaki dostluğun yarar gözetilerek geliştirilmesini uygun bulduğunu bildirmişti. Öte yandan, iki ülke arasında iyi olan ilişkileri İngiltere'nin belki de girmek istemeyeceği yükümlülüklere sürüklenmeden daha fazla güçlendirme ve geliştirmenin zor olduğuna değinmişti. Türkiye'nin istek ve önerilerinin çabuk bir şekilde karşılanmasının gerekmediğini, İngiltere'nin bu istekleri karşılayacak durumda olmadığını ve bu nedenle Türkiye'nin düş kırıklığına uğrayabileceğini ileri sürmüştü. Ayrıca Büyükelçi'nin askerî bir anlaşma yapmamayı daha önce belirtmiş olmasının da bu konuda bir hata yapmamanın ön koşulu sayılmıştı. Böylece İngiltere, Türkiye'nin önerisini diplomatik bir şekilde kabul etmemişti. Fakat İngiltere herhangi bir yükümlülük altına girmeden ilişkilerin iyileştirilmesine biçimsel olarak rıza göstermişti.[718]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bu ifadeleri üzerine, Percy Loraine, Dışişleri Bakanı John Simon'a gönderdiği raporunda, 8 Ağustos 1934 tarihinde gerekli adımları attığına değinmişti. Büyükelçi, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın önerisine karşı verilen yanıt ile ilgili olarak, İngiliz Dışişleri Bakanlığının *"herhangi bir yazılı iletişim olmamalı"* yönündeki talebi doğrultusunda; Türkiye Dışişleri Bakanlığının gerekli notları aldıktan sonra, kendisine geri verilecek imzasız ve adressiz iki metin hazırladığını belirtmişti.[719]

---

[717] **A.e.**, s. 88-90, Belge No. 26, F.O. 424/279, part 28, p.5-6, No.4, 7 Temmuz 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.
[718] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 36.
[719] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 92, Belge No. 28, F.O. 424/279, part. 28, p.16, No.14, 9 Ağustos 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.

17 Temmuz'da verilen cevapta belirtildiği gibi, Türkiye'ye sunulan ilk metinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi dikkate alınarak, İngiltere'nin bundan duyduğu memnuniyet dile getirilmişti. Ayrıca, Cumhurbaşkanı'nın tutumuna büyük bir önem verildiği, yakın ilişkilerin devam ettirilmesi isteğinin büyük içtenlikle desteklendiği belirtilmişti. Öte yandan, bu durumun diğer ülkelerin çıkarlarına aykırı olmaması istenmişti.[720] İkinci metinde ise, Milletler Cemiyeti, Kellog Paktı gibi var olan güvenlik sistemlerinin ortaya koyduğu önleyici tedbirlerden başka, İngiltere'nin Avrupa'da ek yükümlülük altına girmek istemediği belirtilmişti.[721]

İngiliz Elçi Loraine raporda ayrıca, kurulan bu iletişimin son derece takdirle karşılandığını bildirmiş ve *"elbette en iyisi bunların Dışişleri Bakanlığı tarafından alınmış olmasıydı"* şeklinde bir değerlendirme de yapmıştı.

Büyükelçi, Türk bakanın, verilen cevaptaki gerçek ve açık dostluk ifadelerini önemli bulduğunu belirtmişti. Ayrıca Türkiye'nin kastettiği dostluğun, kimseden gizlenmeyen ve diğer tarafları hedef almayan bir dostluk olarak ifade edildiğini, söylemişti.

Büyükelçi, gerçekleştirilmiş olan karşılıklı bilgi alışverişinin gerçek etkisinin, mevcut durumdaki gerçeğin yetkililer tarafından da teyit edilmesi olduğuna değinmişti. Son derece memnuniyet verici ve önemli olanın ise bu durumun Türk Hükümeti'nce teyit edilmesi olduğuna vurgu yapmıştı.

Türklerin, verilen cevabın hem olumlu hem de olumsuz anlamı olduğu görüşüne vardıkları bildirilmişti. Raporda bu durumun, Türk-İngiliz dostluğunun teyidi bakımından olumlu görüldüğü; ancak o derecede ima edildiği gibi, tarafların birbirine yönelik hiçbir düşmanca tutum içinde olmaması veya düşmanca bir tutum içinde olan bir tarafın içinde yer almayacak olması bakımından olumsuz görüldüğü şeklinde aktarılmıştı.

İngiliz Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmenin devamında mevcut ilişkilerin çok iyi olduğunu ancak ihtiyatlı olmak gerektiğini söylemişti. Fakat tatmin edici bir dostluğun temelinin kurulduğunu ve bundan sonra iki ülkenin

---

[720] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 36-37.

[721] **A.e.**, s. 40. İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon, Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin katılımı ile kolektif güvenlik sağlanmasını istememiş, 13 Temmuz 1934 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmada, Avrupa'da ek angajmanlara girmeyeceğini ve Almanya'nın kuşatılması denemesine de katılmayacağını açıklamıştı.

bu dostluğun zaman içinde gelişmesini sağlayabilecek güçte olduğunu ifade etmişti. Gelişim sürecinin yavaş ilerlemesine rağmen hiç olmamasından daha iyi olduğunun ve sonuçlarının daha sürekli ve dayanıklı olacağının altını çizmişti.

Loraine bir hafta sonra gönderdiği başka bir raporda, o gün itibariyle Türk Dışişleri Bakanlığının iki metni kendisine iade ettiğini bildirmişti.

Türk Dışişleri Bakanı'nın, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın hangisinin üzerinde en olumlu ve uygun etki bıraktıysa, her ikisine de İngiltere'nin cevabını havale ettiğini söylemişti. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın Bakan'dan Türk-İngiliz dostluğuna duyduğu memnuniyetini ifade etmesini ve ayrıca teşekkürlerini bildirmesini rica ettiğine raporunda yer vermişti. Ayrıca, Tevfik Rüştü Bey'in bu olumlu sonuç konusundaki çabaları için kendisine şahsi teşekkürlerini bildirdiğine de değinmişti. Öte yandan Elçi raporuna şunları da eklemişti: *"Gazi benimle Ankara'daki görüşmesinden sonra söylemek istediklerini yeteri kadar iyi ifade edip edemediği hususunda şüphe duymuş; konuyu hem daha önceden anlayıp hem de sonradan her iki taraf için yararlı olacak biçimde yeniden yazmamı takdirle karşıladı. Dışişleri Bakanı konuyu hem Gazi'ye hem de İsmet Paşa'ya bana anlattığı gibi açıkladığını söyledi".*[722]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ile yakınlaşma isteği ve girişimleri, Avrupa güçler dengesindeki değişimlerin ve bunun yarattığı sorunların etkisinden ileri gelmişti. Böylece Türk dış politikasında batı ile daha yakın ilişkiler kurma eğilimi belirgin bir hâl almıştı.[723]

4. İngiltere'nin Akdeniz Egemenliğini Etkileyen Olayların Türkiye-İngiltere İlişkilerine Etkileri

Almanya'nın Versailles barışını bozmak için siyasi girişimleri, İtalya'nın yayılma politikası ve Akdeniz'de yarattığı tehlike yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştı. Özellikle İtalya, dostluğu hakkında Türkiye'ye güvence vermesine rağmen, Akdeniz güvenliği ve Türkiye'nin deniz sınırları bakımından tehdit olamaya başlamıştı. Türkiye bu tehlikeyi bir taraftan Milletler Cemiyeti ve Avrupa ile ortak güvenlik sistemi, diğer taraftan Sovyetler Birliği ile sıkı

---

[722] **A.e.**, s. 93-94, Belge No. 29, F.O. 371/17967/E. 5397, 15 Ağustos 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf.
[723] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 37-38.

ilişkileri ve Balkan Konferansları ve sonrasında Balkan Paktı aracılığıyla dengelemeye çalışmıştı. Özellikle de İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya yönelmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi önemli bir Akdeniz gücü olan İngiltere ile yakınlaşma isteğini somut bir hâle getirmişti.[724]

a. İngiltere'nin Habeşistan Politikası ve Türkiye

İtalya, XIX yüzyıl ortasından itibaren siyasal birliğini kurmasıyla birlikte genişleme politikası çerçevesinde, Habeşistan topraklarından XIX. yüzyılın son çeyreğinde istediği sonuçları alamamış ve bundan sonraki dönemlerde de takip ettiği politika nedeniyle hiçbir zaman rahat olamamıştı. Bu duruma bölgede varlığını sürdüren İngiltere ve Fransa neden olmuştu. Dünya Savaşı'nın yaşanmasından sonra yukarıda da belirtildiği üzere Avrupa güçler dengesinde meydana gelen değişimlerin sonucunda, İtalya yeniden Habeşistan meselesi ile ilgilenmeye başlamış ve 1932'den itibaren İtalyan basını Habeşistan aleyhinde yazılar yayınlamıştı. 1933 tarihinden itibaren de Mussolini'nin yönetiminde bulunan İtalya Habeşistan'a saldırı hazırlığına başlamıştı. 1934 sonlarında Habeşistan sınırında meydana gelen gelişmeler ve 1935 ilkbaharından itibaren İtalya'nın Eritre sömürgesi üzerinden yaptığı baskı ve kışkırtmalar artınca Habeşistan İmparatoru Haile Selâsiye[725] konuyu üyesi bulunduğu Milletler Cemiyetine getirmişti. Fransa bu konuda Almanya'ya karşı sürdürdüğü politika nedeniyle İtalya'ya karşı çıkmamıştı. İngiltere ise gelişmelerin savaşın çıkmasına neden olmaması için çalışmıştı.[726]

---

[724] **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, s. 360.

[725] 1916 tarihinde Habeşistan imparator naipliğine Ras Tafari Makonen geçmiş ve 1930'da da imparator olarak I. Haile Selasiye adını almıştı. Bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 252.

[726] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 251-254; Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 2, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 393-396; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 112. Haile Selasiye İmparator olduktan sonra, İngiltere ve Fransa'ya dayanarak ülkesinde batılılaşma faaliyetlerine başlamıştı. Habeşistan güçlenmesi, İtalya'nın iki sömürgesi Eritre ve Somali sınırlarında olayların meydana gelmesi ile denize çıkışı konusunda bu devletlere baskı yapması, İtalya'nın sorunu kendi lehine çözmesini gündeme getirmişti. İngiltere Habeşistan'daki Tana Gölü bölgesiyle ilgilenmekte, bununla ilgili 1891, 1894, 1906 ve 1925 yıllarında İtalya ile antlaşmalar yapmış ve İtalya'nın buradaki özel menfaatlerini tanımıştı. Bu nedenle, Mussolini 1935 yılında 1925 tarihli anlaşmaya atıfta bulunarak Habeşistan meselesini ele almaya başladığına değinmişti. Bununla birlikte, 1929 ekonomik buhranı, 1935'de Japonya'nın Mançurya'ya saldırmasına Milletler Cemiyeti'nin girişimde bulunmaması, Almanya'nın Versailles Antlaşması'ndan kurtulmaya çalışmasına İngiltere ve Fransa'nın gereken şiddette tepki göstermemesi, İtalya'ya işgal için uygun ortam yaratmıştı. Ayrıca, Almanya'nın silahlanmasına karşı Fransa'nın İtalya ile Roma Antlaşmalarını imzalaması ve sonrasında Fransa Habeşistan konusunda İtalya'ya karşı çıkmamıştı. 1935 Stresa Konferansı'nda İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Almanya'nın silahlanması görüşüldüğü sırada, iki devletin dikkatini Avrupa üzerinde toplamaları ve Almanya'ya karşı onlara

Olayların başlangıcında devletlerin tutumuna ilişkin Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen 21 Mayıs 1935 tarihli raporda, İtalyan Başbakanı Benito Mussolini'nin Ayan Meclisi'nde, İngiliz Dışişleri Bakanı John Allsebrook Simon'ın Avam Kamarası'nda, Habeşistan'a dair Roma'da bir girişim yapılmadığına değindikleri belirtilmişti.

Ancak Mussolini'nin bu ifadesine karşılık, başka bir elçi ile yapılan görüşmede, Eritre ve Somali arasındaki bir alana erişmede sadece denizden ulaşımın yeterli olmadığını, karadan da irtibat kurulması gerektiği yönündeki beyanatı, İtalya'nın Habeşistan topraklarından almak istediği saha miktarına işaret olarak algılandığı vurgulanmıştı.

Ayrıca İngiliz Büyükelçisi'nin, İtalya Dışişleri Bakanlığı nezdinde, Habeşistan lehine bazı temaslarda bulunduğu belirtilmişti. Fransız Büyükelçisi'nin ise Suviç ile yaptığı görüşmede İtalya'nın istekleri noktasında Habeşistan Hükümeti'ne baskı yapmak gerekliliği varsa, Fransız dostlarına güvenebileceğini söylediği fakat, Habeşistan'a karşı bir savaş çıkarmaktan sakınmak gerektiğini de eklediği, aktarılmıştı.[727]

Bu arada, daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanı olacak olan Anthony Eden 1935 yılı Haziran ayında Roma'ya ziyaret gerçekleştirmişti. Eden Habeşistan'ın Ogaden bölgesinin bir kısmını İtalya'ya terk etmesini, İngiltere'nin de İngiliz Somalisi'nden Zeylan Limanı'nı Habeşistan'a bırakması, böylece Habeşistan'ın İtalya'ya bırakacağı topraklar karşılığında denize çıkışının sağlanmasını Mussolini'ye teklif etmiş, fakat reddedilmişti.[728]

İngiltere'nin Habeşistan'daki durumu Türkiye'nin Addis-Ababa Maslahatgüzarı tarafından rapor edilmişti. Türk temsilcisi raporunda, İtalyanların Habeşistan'da savaşa başlamasından sonra İngiltere'nin Habeşlere yardıma başlayacağını, İngiltere'nin Sudan'da ve Aden'de Süel hazırlıklarında bulunduğunu eğer burada Fransa'nın yardımı sağlanamazsa İtalya'ya karşı savaşa girmeyeceğini, bu arada bir yandan üstü kapalı şekilde Habeşistan sınırına yardım göndermeye

---

hizmeti karşılığında bu işgale tepki göstermeyeceklerini görmüştü. Bkz. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 252-253. Ayrıca bkz. Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih (1919-1939)**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 127-130.

[727] **BCA**, 030.10.221.491.30.

[728] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 130.

başladığını, İtalyan ordularının başarılı olması durumunda, Tana gölü gibi kendileri için önemli olan kısımları İtalyanlardan önce işgal etmeye çalışacaklarını aktarmıştı.[729] Maslahatgüzar bir başka raporda ise Habeşistan İmparatoru'nun Milletler Cemiyeti'nin savaşa engel olmayacağı düşüncesiyle savaş hazırlıklarını tamamlamaya çalıştığını ifade etmişti.[730]

Nitekim, İtalya'nın bu girişimi sırasında özellikle İngiltere ve Fransa'nın iş birliği önem kazanmıştı. Ancak İngiltere açısından İtalya'nın Habeşistan'a yerleşme çabaları daha önemli hâle gelmişti. İtalya'nın Nil Nehri'nin önemli bir kaynağını kontrol altına alması, Akdeniz'de deniz gücü olarak ortaya çıkması ve Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na çıkışında egemen bir devlet hâline gelmesi nedenlerinden dolayı İngiltere açısından tehlike olarak algılanmıştı.[731]

Bu nedenle İngiltere, İtalya'nın savaş açmasını engellemek için Milletler Cemiyeti tarafından yaptırımlar uygulanması yönünde hareket eden devletlerin başında gelmişti. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda İngiltere Dışişleri Bakanı'nın yaptığı konuşma da İngiltere'nin kararlı bir tutum içine girdiğini göstermişti.[732]

Aslında İngiltere 1935 yılı Şubat ayı içinde meydana gelen olaylar karşısında silahlanmayı hızlandırma kararını açıklamıştı.[733] Hatta, Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen, Mısır'da yayınlanan El-Ahram gazetesinin 1 Nisan 1935 tarihli *"İngiltere harbemi hazırlanıyor"* başlıklı haberinde, İngiltere'nin ordusu için tekstil üretimini hızlandırdığına yönelik verilen bilgi, İngiltere'nin savaş hazırlıkları yaptığı yönünde bir düşüncenin oluşmasına neden olmuştu.[734] Türkiye'nin Halep Konsolosluğu da, Ortadoğu'da İngiltere adına gönüllü kişilerin savaş için kayıt yaptırdığını aktarmıştı.[735]

Böylece, savaşın eşiğine gelindiği sırada, İtalya'nın Habeşistan'a askerî girişimde bulunması konusunda Mussolini, İngiliz elçisine; İngiltere'nin ısrarlı takibi ile Milletler Cemiyeti Meclisi'nce Hakem Komisyonu hakkında son verilen kararlardan büyük bir şey beklenmemesini, İngiltere'nin muhalefeti ne olursa olsun,

---

[729] **BCA**, 030.10.266.798.7.
[730] **BCA**, 030.10.266.798.8.
[731] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 255.
[732] İsmail Sosyal, **a.g.m.**, s. 112-113.
[733] **A.e.**, s. 106.
[734] **BCA**, 030.10.266.798.2.
[735] **BCA**, 030.10.221.492.24.

İtalya'nın Habeşistan ile mutlaka hesaplaşacağını bildirmişti. Ayrıca Mussolini, karşı harekât azminin kati olduğunu diğer hükümet ve dışişleri bakanlıklarına da ifade etmişti.[736]

Öte yandan, Roma gazeteleri 1935 ortalarında yaptıkları yayınlarda İngiltere'ye karşı ağır çıkışlarda bulunmuştu. Alınan askerî karar ve tedbirler her gün gazetelerin ilk sayfalarında büyük harflerle geniş şekilde yankı bulmuştu. Öyle ki, Basın Müsteşarlığı bile ajanslara, yeni bir Nizamiye Fırkası ile iki Milis Fırkanın seferberliği ve yeni bir fırkanın kurulması için emir verildiği, ayrıca Milli Kuvvetler Kumandanlığı kurulduğu şeklinde haberler servis etmişti.

Yapılan savaş hazırlıkları ile ilgili alınan haberlere göre, Habeşistan kuvvetlerinin iki yüz bine yakın olduğu, Doğu Afrika'da toplanan İtalyan askeri kuvvetlerinin ise, iki Nizamiye Fırkası, bir Milis Kıtası, gayri resmî üç yerli Eritre mülteci, yerli Somali Fırkası ve diğer çeşitli kuvvetlerle birlikte yüz otuz bin kadar olduğu tahmin edilmişti. Bu kuvvetler İtalya tarafından açıklanan harekât için yeterli görülmemişti.[737]

Ayrıca Adis-Abbaba'dan ve Aden'den Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına ulaştırılan raporlarda, savaş hazırlıklarının başladığı bilgisi verilmişti. Raporlarda, Milletler Cemiyeti'nin savaşın başlamasına engel olmadığı takdirde Ekim ayında İtalya'nın taarruza başlayacağı bildirilmişti. İtalya'nın savaş hazırlıklarının Habeşistan'ın hazırlıklarından çok daha fazla olduğu ve modern savaş malzemeleri açısından üstünlüğünden söz edilmişti. Bu savaşla İtalya'nın 1896 yılındaki mağlubiyetinin izlerini silmeye çalışacağına da değinilmişti. Bu arada Habeşistan'da temsil edilen devletlerin, vatandaşlarının güvenliklerini sağlamak için çeşitli önlemler aldığı da bildirilmişti. Bölgedeki devletlerden İngiltere'nin, bir dereceye kadar da Fransa'nın halk arasında güven sağladığı ve popüler olduğuna dikkat çekilmişti. Bunun nedeni olarak da İtalya'nın aleyhinde olmaları gösterilmişti.[738]

---

[736] **BCA**, 030.10.238.605.29.
[737] **BCA**, 030.10.238.605.29.
[738] **BCA**, 030.10.266.798.6.

Tüm bu gelişmelere karşın Mussolini, 3 Ekim 1935 tarihinde Faşist Parti Generali Bono'ya emir vererek işgali başlatmıştı.[739] Bunun üzerine Milletler Cemiyeti de kurduğu komisyon aracılığıyla İtalya'nın Cemiyet Yasası'nın 12. maddesini ihlal ederek savaş açtığını bildirmiş, ardından da yasanın 16. maddesi uyarınca 19 Ekim 1935'te yaptırım kararları almıştı. Bu kararlar yaklaşık bir ay sonra, yani 18 Kasım'da uygulamaya konmuştu.[740] Türkiye de yaptırımlar için alınan kararların uygulanmasını uygun görmüştü.[741] Bu kararların uygulanması görevi verilen Koordinasyon Komitesi'nin bir üyesi olan Türkiye ayrıca, sözleşmeler dâhilinde yükümlülüklerini gerçekleştirmeye devam edeceğini İngiltere'ye bildirmişti. Güvenlik rejiminde barışın uluslararası ortamda sağlanması ve savunulmasında da İngiltere'nin arkasından geleceğini de belirtmişti.[742]

Yaptırımlar birkaç ay sonra İtalya'yı ekonomik açıdan sarsmıştı. Ancak büyük devletler bir taraftan da İtalya ile anlaşma yolları aramaya başlamıştı. 8 Aralık 1935 tarihinde Paris'te anlaşmaya varılmış[743] ve 6 Mayıs 1936 tarihinde savaş sona ermişti.[744]

b. Akdeniz'de Türk-İngiliz İttifakı ve Akdeniz Paktı

İtalya'nın Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de etki alanını genişletme isteği, adalar dolayısıyla komşusu Türkiye'yi rahatsız etmeye başlamış ve iki devlet arasında 30 Mayıs 1928 tarihinde "Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması" imzalanmıştı. Bir yıl sonra iki ülke yaptıkları Hakemlik Anlaşması'nda, Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasında bir ayrım çizgisi çizilerek aradaki adacıkların ve Bodrum karşısındaki Kara Ada'nın kime ait olduğunun

---

[739] Bkz. **Ulus Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 5096-5097, s.1,6, 1,2; **Akşam Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 6092-6093, s. 1,4, 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 4090-4091, s. 1,6, 1,9; **Tan Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 164-3467, 165-3468, s. 1,7, 1,10.

[740] Bkz. **Ulus Gazetesi**, 20 Ekim, 19 Kasım 1935, Sayı: 5113, 5143, s. 2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim, 18-19 Kasım 1935, Sayı: 4106, 4136, 4137, s. 1,8, 1,7, 1,9; **Akşam Gazetesi**, 20 Ekim, 18-19 Kasım 1935, Sayı: 6109, 6138-6189, s. 2, 1, 2; **Tan Gazetesi**, 20 Ekim, 18, 19 Kasım 1935, Sayı: 181-3484, 210-3513, 211-3514, s. 9, 1,9, 1,5.

[741] Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.59.85.19.

[742] Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 39-40.

[743] Bkz. **Ulus Gazetesi**, 9 Aralık 1935, Sayı: 5163, s. 1,6; **Akşam Gazetesi**, 9 Aralık 1935, Sayı: 6159, s. 2; **Tan Gazetesi**, 9 Aralık 1935, Sayı: 231-3535, s. 1,9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Aralık 1935, Sayı: 4157, s. 1,4.

[744] İsmail Soysal**,** "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 114-117. Ayrıca bkz. Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s.131-135; **Ulus Gazetesi**, 6 Mayıs 1936, Sayı: 5305, s. 1, 3; **Akşam Gazetesi**, 6 Mayıs 1936, Sayı: 6303, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Mayıs 1936, Sayı: 4301, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 6 Mayıs 1936, Sayı: 375, s. 1,10.

belirlenmesi için La Haye Adalet Divanına gitmeye karar vermişti. Bunun üzerine 4 Ocak 1932 tarihinde "Anadolu Kıyısı ile Meis (Castellorize) Adası Arasındaki Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Adanın Egemenliği Konusunda Sözleşme" ile sınırlarını belirleyip anlaşmazlığı ortadan kaldırmıştı.[745]

Bu gelişmelerin ardından her ne kadar ilişkiler yumuşama havasına girmiş olsa da Türkiye, İtalya'nın genişleme politikası nedeniyle bu ülkeden gelebilecek bir saldırıya karşı hazır bulunmayı ve güvence sağlayıcı tedbirler almayı dış politikasının öncelikleri içine almıştı. Bu nedenle, Sovyetler Birliği ile ilişkilerine önem vermiş, Milletler Cemiyeti güvenlik ilkelerinin savunucusu olmuş ve Balkan Konferansları ile kurulan birliğin bir antlaşmayla sonuçlanmasına önem vermişti.

İngiltere, Almanya'nın silahlanmasından ve İtalya'nın emellerinden kaygı duymakla birlikte, uluslararası yükümlülükler dışında faaliyetlerden kaçınmış; savaşı önleyecek biçimde davranmaya çalışmış ve Almanya ile İtalya'ya bir miktar anlayış göstermişti.[746]

Bu arada, Mussolini'nin 18 Mart 1934'te Faşist Kongresi'ndeki demecinden sonra yapılan açıklamalar Türkiye'nin kuşkularını gidermemiş ve yukarıda da belirtildiği üzere İtalya nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştu. Bunun ardından İtalya, kısa bir süre sonra On İki Ada'da denizaltı üsleri ve havaalanları kurmaya başlamıştı.[747]

Bu gelişmeler Türkiye'nin Avrupa kolektif güvenlik sistemine doğrudan katılma isteğini artırmıştı. Yukarıda belirtilen faaliyetlerinin yanında Batı ülkeleriyle temaslar kurma eğilimini artırarak, Fransa ve özellikle İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmek için çaba göstermişti. Bu açıdan yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye Cumhurbaşkanlığı düzeyinde İngiltere ile ittifak arayışlarını somut hâle getirmişti. Ayrıca Türkiye, İngiltere'den Milletler Cemiyeti Konseyine seçilmesi için destek istemiş ve 17 Eylül 1934'te üyeliğe üç yıl için seçilmişti.[748] Türkiye Dışişleri Bakanı,

---

[745] İsmail Soysal, **Türkiye'ni Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, s. 341-351; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5-6 Ocak 1932, Sayı: 3765-3766, s. 1, 1.

[746] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 98.

[747] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 100-101. Ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 129, 153-154, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

[748] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18, 19 Eylül 1934, Sayı: 4726, 4727, s. 1, 1-2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, 19 Eylül 1934, Sayı: 3725, 3726, s. 1,6, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 18 Eylül 1934, Sayı: 5727, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 18 Eylül 1934, Sayı: 3092, s. 1,6.

İngiltere Dışişleri Bakanı'na konseyde Türk Hükümeti'ne her zaman güvenebileceğini ifade etmişti.[749]

1934 yılı sonuna doğru, İtalya'nın hazırlıkları Türkiye'yi daha da tedirgin etmiş, hava ve deniz gücünü artırmaya karar vermişti. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey bu işin İngiltere tarafından sağlanmasını istemiş, fakat finansmanını sağlayacak olanağı bulunmadığı için de kredi alma talebinde bulunmuştu. Yunanistan Hükümeti de Türkiye ile aynı talebi İngiltere'ye iletmişti. İngiliz Büyükelçi Percy Loraine, cevaben bu isteklerin İtalya'nın deniz gücünü artırmasına neden olacağını, bunun da silahlanma yarışını artıracağını belirtmişti. Ayrıca, İngiltere'nin deniz silahlarını sınırlandırma çabalarına olumsuz etki edeceğini eklemişti. Türk Dışişleri Bakanı görüşmede, İtalya'nın faaliyetlerinin Akdeniz'de dengeleri değiştirdiğine vurgu yaparak, bunu isteklerinin gerekçesi olarak ileri sürmüştü. Öte yandan bir süre beklemenin Türkiye için daha iyi olacağını sözlerine dâhil etmişti. İngiltere, iki ülkenin isteklerine karşı çıkmıştı. Fakat, 1935 yılı Ocak ayında İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon, Türk Dışişleri Bakanı'na, devletlerin Almanya'ya yönelmesini de engellemek adına, Amirallik Dairesi'nin Türkiye ile İngiliz firmaları arasında teması kurmaya hazır olduğunu bildirmiş, kredi açılmasından ise söz dahi etmemişti. Tevfik Rüştü Aras ise Türkiye'nin savunma programından vazgeçmeyerek, Türk uzmanların gerekli donanımın İngiltere'den sağlanması düşüncesinde olduklarına değinmişti. Türkiye'nin bu yaklaşımı üzerine, İngiltere Şubat ayında yeni adımlar atmak zorunda kalmış ve İtalya'nın barışçıl bir amacı olduğu yönünde kuşkulara gerek olamadığı bilgisini vermişti. Bununla birlikte İngiliz Büyükelçi, Türkiye'nin İtalya tehlikesi konusunda düşüncelerini abartılı bulduğunu, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'nın önemli ölçüde garanti sağladığına değinmişti. İtalya'nın bunlara karşı hareket edemeyeceğinin altını çizmişti.[750]

---

[749] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 129, 132-133, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 38-39; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 102.

[750] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 43-46; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 117, Belge No. 49, F.O. 424/279, part 28, p.56-57, No.47, 3 Aralık 1934, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf. 1934 İngiliz yıllık raporunda da Türkiye'nin İtalya fobisinin abartıldığı belirtilmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 129, 153, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

Yukarıda da belirtildiği üzere İtalya'nın tutumu ile Akdeniz'de ortaya çıkan gerginlik İngiltere'yi diğer Akdeniz devletleri ile ittifak yapmaya yöneltmişti. Çünkü, İngiltere'nin coğrafi durumu bakımından ve zorlayıcı tedbirlerin uygulanmasındaki öncü rolü ile İtalya'nın tepkisini üzerine toplamıştı. İngilizler her ne kadar girişilecek bir savaşta kazanacaklarından emin olsa bile, İtalya ile savaşa girmek istememişti.[751]

Bunun üzerine Akdeniz Paktı olarak anılacak anlaşmaların içeriği, İngiltere ve Fransa'nın aralarında görüş birliğine varmasının ardından 18 Ekim 1935 tarihinde belirlenmişti. Burada Milletler Cemiyeti Yasasının 16. maddesinin 3. fıkrası bu ittifakın uygulanmasında esas alınmıştı.[752]

İngiltere, Fransa ile görüş birliğine varmasının ardından Aralık ayı başında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya da ittifak hakkındaki görüşlerini sormuştu.[753] İngiltere'nin İtalya'ya karşı alınacak tedbirlerle ilgili Türkiye'ye yaptığı teklife Tevfik Rüştü Aras cevap vermişti. Dışişleri Bakanı tedbirlerin ikiye ayrıldığını, öncelikli olarak askerî yaptırımların daha sonra da ekonomik ve finansal yaptırımların geldiğine değinmişti. Bunlardan askerî olanlara otomatik olarak katılmayı gerektiren hiçbir mecburiyet olmadığını, ekonomik ve finansal yaptırımların uygulanmasının ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle taahhüt etmiş olduğunu belirtmişti. Devamında İngiliz Hükümeti tarafından önerilen gerekli yardımların Habeşistan devletine ortak yapılması konusunda Milletler Cemiyeti Misakı'na bağlı olarak uygulayacağını beyan etmişti. Ayrıca Türkiye, İngiltere'nin önerdiği tedbirlerin tek ve özel bir şekilde uygulamanın yeterli olmadığını, her zaman benzer durumlarda aynı sonuçları verecek değişmez bir prensip teşkil ettiği şeklindeki görüşlerini belirtmişti.[754]

Bu arada tüm devletler, yasa gereği kendilerine düşen görevleri yerine getirmeye hazır olduklarını net bir şekilde bildirmişti. Bu konu Fransa'ya

---

[751] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 222-223; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. 1, s. 487.

[752] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 487; **Ulus Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 5112, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 4106, s. 1, 8. Milletler Cemiyeti Yasasının 16 maddenin 3. fıkrası uyarınca ekonomik ve parasal önlemlere katılan üye Devletlerden bir, Yasaya aykırı davranan Devletin askersel nitelikteki bir eylemi ile karşılaşırsa, askersel durumları ya da coğrafi konumları nedeniyle, ortaya çıkacak durum ile en yakından ilgili Cemiyet üyelerinin [İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve İspanya] Yasanın bu hükmünden doğan yükümlülükleri, saldırıya uğrayan Devlete, kara, hava ve deniz kuvvetleriyle, sınırsız bir yardım gerektirmektedir. Bkz. İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 497.

[753] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 500.

[754] **BCA**, 030.10.234.58013.

duyurulmuş ve İtalya'ya da bilgi verilmişti. Daha sonra Türkiye, karşılık olarak İngiltere'den benzer nitelikte güvenceler istemiş ve kabul ettirmişti. Aynı şekilde Yugoslavya ve Yunanistan'a da benzer güvenceler verilmişti.[755]

Böylece İngiltere, İtalyan tehdidi ile karşı karşıya kalan Akdeniz devletlerinden İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye Aralık 1935'te garanti vermiş ve bu devletlerden biri İtalyan tehdit ve saldırısına uğrarsa, İngiltere tarafından yardım edileceği belirtilmişti. İspanya hariç diğer devletler, 1936 yılı Ocak ayında bu garantiyi kabul etmişti. Öte yandan bu üç devlet de İngiltere'ye bir karşı garanti vermişti. Bu karşılıklı garantiler sistemine de "Akdeniz Paktı" adı verilmişti.[756]

Habeşistan Savaşı'nın sona ermesiyle Milletler Cemiyeti'nin zorlama tedbirleri 15 Temmuz 1936'da kaldırmasından sonra, son bulması gereken Akdeniz Paktı işlevini tamamen yitirmemişti. İngiltere, bu devletlerin kendisine verdikleri garantiden feragat etmiş, fakat bu devletler saldırıya uğrarsa yardım etme garantisini devam ettirmişti. İngiltere'nin bu hareketine karşı bu üç devlet ise yardım istemediklerini fakat yardıma hazır olduklarını beyan etmişti.[757]

Öte yandan İtalya bu durumdan rahatsız olmuş; bunun kendisi tarafından bir saldırı yapılacağı yönünde öngörüye dayandığına değinmişti. Bunun üzerine Akdeniz devletleri verdikleri garantilerden vazgeçmişti. Türkiye de İngiltere'nin 27 Temmuz'da tek taraflı garantiyi kaldırmasının ardından, Akdeniz'de güvenliğin sağlanmış olması ve İtalya-İngiltere ilişkilerinin düzelmeye başladığını öğrenmesi üzerine verdiği garantinin devamına gerek kalmadığını bildirmişti.[758]

---

[755] İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 500.

[756] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 341. Bu antlaşmalar, İngiltere'nin diğer devletlere verdiği nota aracılığıyla yazılı öneri ve verilen yanıtlar şeklinde gerçekleşmiş; Parlamentoların onayına gerek görülmemişti. Çünkü Milletler Cemiyeti yasasının 16. maddesinden doğan yükümlülüklere dayandırılmıştı. Nitekim Antlaşmalar, sadece Milletler Cemiyeti Eşgüdüm Komitesi Başkanlığına sunulmuştu. İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 487. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Türkiye adına Komite Başkanlığına sunduğu mektubunda şunlara yer vermişti: "İngiliz Hükümetinin Komite üyelerine nota ile verdiği bilgileri, Türkiye bakımından Hükümetim adına doğrulamakla onur duyarım. Türk Hükümeti, İngiliz Hükümetinin sorusuna karşılık, Balkan Müttefikleriyle anlaşma içinde, ön görülen duruma Yasa gereğince kabul ettiği yükümlülükleri yerine getireceği yanıtını vermiştir. Bu yanıt, nezaket gereği Fransız Hükümetine de duyurulmuştur. Ayrıca, İtalyan Hükümetine de bilgi verilmiştir. Türk Hükümeti, bunun üzerine, İngiliz Hükümetinden, kendi verdiği güvencelerin karşılıklı olduğunu bildirmesini istemiş, o da bunu resmen doğrulamıştır". İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 500.

[757] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 342.

[758] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 223-224.

Bu gelişmeye karşın, Türkiye ile İngiltere ilişkileri bozulmamıştı. Bu gelişmeler ikili ilişkilerde önemli bir aşama olmuş; Türkiye, İtalyan tehlikesine karşı güvenliğinin korunması bakımından İngiltere'yi önemli bir müttefik olarak görmüştü.

5. Türkiye-İngiltere Siyasi İlişkilerini Etkileyen Çeşitli Olaylar

a. Türk-İngiliz İlişkilerinde Kısa Süreli Gerginlik: Dipburnu Olayı

Türkiye'nin batı sahillerinden Kuşadası'nın güneyinde Dipburnu önlerinde meydana gelen olayda bir İngiliz askeri hayatını kaybetmiş, bir asker de yaralanmıştı. Bu durum Türkiye ve İngiltere arasında kısa süreli gerginliğe neden olmuştu.

14 Temmuz 1934'te, üç İngiliz deniz subayı İngiliz savaş gemisi H.M.S. Devonshire'a[759] ait küçük bir kayıkla Yunanistan'ın Sisam Adası'na bir ziyaret gerçekleştirmek üzere yola çıkmıştı.[760] Bu sırada, Kuşadası'nın 30 km güneyinde, Dipburnu önlerinde, Türk kara sularına giren kayığın bayraksız ve askerlerin üniformasız olması nedeniyle Türk devriyeleri kimliklerini tespit edememiş, güvenlik ve gümrük kanunları gereğince askerleri tutuklamak istemişti. Bunun üzerine Türk devriyelerinin dur emrine uymayarak kaçma girişiminde bulunan askerlere karşı havaya ateş edilerek uyarıda bulunulmuş, sonra da üzerlerine ateş açılmaya mecbur kalınmıştı. Kayıkta bulunan bir asker vurulmuş, bir asker de yaralanmıştı. Buna rağmen kayık durmamış ve gözden kaybolmuştu. Daha sonra bir İngiliz deniz motorunun ceset aramaya geldiği haberinin alınması üzerine, askerlerin İngiliz savaş gemisine mensup oldukları ve vurulan askerin denize düştüğü Türk yetkililer tarafından öğrenilmişti.[761] 1934 yılı İngiliz Yıllık Raporu'nda ise kayığın

---

[759] Devonshire kurvazörü İngiltere'nin on bin tonluk gemilerinden biridir. Bu gemilere London sınıfı denilmektedir. 1927-1929 yıllarında yapılmıştır. Hızı saatte 32,5 mil'dir. 8 tane 20,3'lük top, 4 tane 10,2'lik hava topu ve 4 tane 4,7'lik küçük topla, 16 tane uçaklara karşı kullanılabilecek makineli tüfekle, 8 tane 533 milimetrelik torpido kovanıyla donatılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 3663, s. 3.

[760] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 134, Belge, 57, F.O. 371/19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

[761] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3662, s. 1, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 4663, s. 2: **Akşam Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 5664, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3029, s. 1. Ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 135, Belge, 57, F.O. 371/19037/E. 854, 31 Ocak 1935,

bayraksız ve askerlerin üniformasız olduğuna değinilmiş, fakat Türk devriyelerin verdiği uyarı sinyalinin İngiliz askerler tarafından geri çekilmeleri yönünde uyarı atışı olduğunun anlaşıldığını ve bu yönde harekete geçtikleri, ancak Türk devriyelerin 60-70 kez ateş ettiği ve subaylardan Cerrah Teğmen J. W. Robinson'un hayatını kaybettiği ve denize düşen cesedin bulunamadığı bildirilmişti. Teğmen Maunsell'in de yaralandığı eklenmişti.[762]

Olayın ardından Türk Hükümeti, İngiltere'deki Büyükelçiliğine durumu bildirmiş ve İngiliz Hükümeti'ne bilgi verilmesini, Türk güvenlik güçlerinin hareketinin tamamen kanunlara uygun olmasına rağmen bir kişinin hayatının kaybetmesinden ve diğerinin yaralanmasından ötürü duyulan üzüntünün ayrıca eklenmesini istemişti.[763]

16 Temmuz'da Londra merkezli haber ajansı Reuters, İngiliz Denizcilik Bakanlığına dayandırdığı haberinde gelişmeleri aktardıktan sonra, konunun diplomatik yollarla derinlemesine araştırıldığını bildirmişti.[764]

17 Temmuz'da, Avam Kamarası'nda İngiliz Dışişleri Bakanı John Simon meydana gelen olayla ilgili sorulan soruya, Denizcilik Bakanlığının tebliğinde ifade edilenlere ilave edecek bir şeyin olmadığını söylemişti. Bakan daha sonra olayın haber alınmasının ardından Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'ni çağırdığını ve olayın önemine dikkatini çektiğini, bunun üzerine Türk elçinin hükümetine telgraf çekerek bilgi edineceğini ifade ettiğini, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisine de Türk hükümeti ile görüşmesi için talimat verdiğini belirtmişti. Dışişleri Bakanı daha sonra, Türkiye Büyükelçisi'nin ülkesinden aldığı ayrıntılı bilgiyi Bakanlığa bildirdiğini fakat bu bilgiyi paylaşamayacağını ilave etmişti. John Simon sözlerini bitirirken, kazazedelerin ailelerine üzüntülerinin bildirilmesine Avam Kamarası'nın da katıldığını belirtmişti. Simon konu ile ilgili tamamlayıcı nitelikte sorulan başka bir

---

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

[762] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 134, Belge, 57, F.O. 371/19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

[763] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3662, s. 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 4663, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 5664, s. 2; ; **Milliyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3029, s. 1.

[764] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3662, s. 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 4663, s. 1, 2; **Akşam Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 5664, s. 2; ; **Milliyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3029, s. 1.

soruya ise kayığın yasak bölgede bulunup bulunmadığı hakkında net bir şey söyleyemeyeceğini ve kesin bilgi edinilmedikçe beyanatta bulunmanın doğru olmadığı yönünde cevap vermişti.[765]

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine 17 Temmuz'da görüşmede bulunmak üzere Ankara'ya gitmişti.[766] Bu görüşme öncesinde Ankara'da hükümet çevresinde olaya ilişkin genel görüşler basına yansımıştı. Haberlerde, olayın Türkiye'de derin bir üzüntü yarattığı, Avam Kamarasında bu konuda gösterilen hassasiyetin tamamıyla anlaşıldığı, pek çok olayın yaşandığı bölgede meydana gelenlerin tesadüfi olduğuna şüphe duyulmadığı, İngiliz askerileri ile karşı karşıya kalındığını gösteren bir delil olmadığı, ortak bir tahkik heyetinin kurulmasının arzu edildiği, yanlış anlamalara meydan vermemesi gerektiği, acı hatırlar bırakmaması adına da samimiyetle çalışılması gerektiğine değinilmişti.[767]

İngiliz Büyükelçi'nin bir gün sonra Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile yaptığı görüşme karşılıklı samimiyet ve güven içinde geçmişti. Dışişleri Bakanı yapılan görüşmede yukarıda belirtilen düşünceleri Büyükelçiye aktarmıştı.[768]

Bu arada Devonshire kruvazörü Sisam Adası'nın Vathy Limanı'ndan 3 mil açıkta demirlemişti. Kruvazörün kaptanı Türk memurlarından Teğmen Robinson'un cesedini Sisam Boğazı'nda aramak için izin istemişti. Gerekli iznin verilmesinden sonra çalışmalar başlamıştı. Ayrıca adanın Tigani Limanı'na 12 İngiliz savaş gemisi demirlemişti.[769]

Meydana gelen olay üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Dışişleri Bakanlığı yayımladığı resmi bildiride: *"Kuşadasının takriben 36 kilometro cenubunda Dipburnu önünde bir İngiliz zabitinin ölümüne sebep olan müessif hâdise*

---

[765] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 3663, s. 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 4664, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 5665, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 3030, s. 1,7.
[766] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Temmuz 1934, Sayı: 3663, s. 1.
[767] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3664, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 4665, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 5666, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3031, s. 1.
[768] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3664, s. 1, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 4665, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 5666, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3031, s. 1,5.
[769] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3664, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 4665, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 5666, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1934, Sayı: 3031, s. 5.

hakkında iki taraf hükûmetlerinin aldıkları malûmatta hâdisenin karşılıklı anasırı arasında suiniyetten eser bulunmadığı anlaşılmıştır. Donanmalarda âdet olduğu veçhile, ölen İngiliz zabitinin istirahati ruhu için hâdise mahallinde merasim yapılması iki hükümet arasında dostane tekarrür etmiştir. Türk donanmasından bir gemi âyin merasimine iştirak edecek ve donanmanın teessürünü ifade eden bir çelenk atacaktır. Zaten Türkiyenin Londra büyük elçisi hâdisenin haber alınması üzerine emir alarak büyük Britanya hükûmetine Cumhuriyet hükûmetinin teessürlerini beyan etmişti. Dost memleketler arasında cari olan usule tamamile uygun zihniyette cereyan eden bu müşterek âyin merasiminden sonra müessif hâdise bir acılık bırakmayacak surette tamamile kapanmış addolunacaktır".[770]

Bunun üzerine İngiliz Subayının istirahati ruhu için 21 Temmuz'da saat 9.30'da yapılan merasim töreninde İngiliz donanmasına ait Queen Elisabeth, London ve Devonshire kruvazörleri ile Türk donanmasına ait Kocatepe torpido muhribi hazır bulunmuştu. Törende İngiliz gemileri yerlerini aldıktan sonra Kocatepe komutanının Türk donanması adına çelenk atılacağını bildiren mektubunu İngiliz amiralin bindiği Queen Elisabeth gemisine götüren Türk yüzbaşıyı İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı kabul etmiş ve üzüntülerine gösterilen samimi ilgiye teşekkür etmişti. Tören, sancakların yarıya indirilmesiyle başlamıştı. Subaylar kılıçlıydı ve mürettebat da beyaz kıyafetler giymişti. 12 dakika süren dinî törenden sonra havaya atılan üç el yaylım tüfek ateşi arasında gemilerin düdükleri selam havaya çalmış ve ardından da çelenkler atılmıştı. Kocatepe'den atılan çelenk üzerine, Türk denizcilerinin üzüntülerini bildiren bir yazı yazılmıştı. Üç dakikalık sessizlikten sonra İngiliz gemilerindeki bandolar millî marşları çalmıştı. Törenin ardından Devonshire kruvazörü Kocatepe'ye 40 metre yaklaşarak geçerken Türk millî marşını çalmıştı. Ardından da İngiliz Amiral yaverini sözlü teşekkürlerini sunması için Kocatepe'ye göndermiş ve kartvizitini kendisini ziyarette gelen Türk yüzbaşıya iletmesi için Kocatepe komutanına vermişti.[771]

---

[770] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1934, Sayı: 3665, s. 1. Akşam, Hakimiyeti Milliye ve Milliyet Gazetelerinin yayımladığı aynı bildiride *"Kuşadası'nın yaklaşık 35 kilometre güneyinde Dipburnu önünde.."* ifadesine yer verilmişti. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20 Temmuz 1934, Sayı: 4666, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 20 Temmuz 1934, Sayı: 5667, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1934, Sayı: 3032, s. 1,6.

[771] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 23 Temmuz 1934, Sayı: 3667, 3668, s. 1,6, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22 Temmuz 1934, Sayı: 4668, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 22 Temmuz 1934, Sayı: 5669, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 22, 23 Temmuz 1934, Sayı: 3034, 3035, s. 1,5, 1,5.

Diğer yandan, İngiltere Hükümeti Türkiye'nin iyi niyetine karşı güven duyduğunu göstermiş ve olayla ilgili yapılacak ortak araştırma faaliyetlerine gerek görmeksizin yapılan bu törenle birlikte olayın kapanmasını yeterli görmüştü.[772]

Törenden sonraki birkaç gün içinde İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon Avam Kamarası'nda konu hakkında yaptığı açıklamada, alınan bilgilerin olayın bir yanlış anlama sonucunda olduğunu, askerlerin üniformasız olduklarını ve kayığın da bayrak taşımadığını, olaylar sonucunda Türk hükümetinin üzüntülerini dile getirdiğini, Türk sularında ortak katılımlı bir tören yapıldığını ve Türk hükümetinin tazminat ödemeyi öngördüğünü ifade etmişti.[773]

Dışişleri Bakanı'nın yukarıdaki açıklamasından sonra Avam Kamarası'nda tazminat konusu tekrar gündeme getirilmişti. Verilen cevapta, Teğmen Robinson'un ailesine tazminat ödenmesi Türk Hükümeti tarafından arzu ve teklif edildiği, 2000 sterlinin verildiği belirtilmişti.[774]

Türk Hükümeti, olayda hayatını kaybeden İngiliz Deniz Kuvvetlerine mensup subayın ailesine tazminat olarak 2000 sterlinin karşılığı olan 12.742 liranın ödenmesini kararlaştırmış ve bunun 1934 yılı devlet bütçesinden karşılanmasını kabul etmişti.[775]

Olayın karşılıklı anlayış içinde çözümlenmesinden sonra, 1934 yılı sonunda İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Cemil [Bilsel] Bey Hukuk Fakültesi Dergisi'nde Dipburnu olayına yönelik bir etüt yapma isteğinde olduğunu Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Bakanlık, bilimsel amaçla da olsa olayın tekrar gündeme getirilmesini ve karşı tarafında buna karşılık verebileceği düşüncesiyle bir münakaşanın meydana gelmesini istemediğinden talebi uygun bulmamıştı.[776]

Olay yukarıda belirtildiği şekilde sonlanmış olsa da Teğmen Robinson'un cesedinin aranmasına devam edilmişti. Olayın yaşandığı alanda yapılan aramalarda bazı cesetler bulunmuş ve İngiliz subaya ait olduğu zannedilmişti. 1935 Mayıs

---

[772] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1934, Sayı: 3666, s. 1, 3.
[773] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1934, Sayı: 3670, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 25 Temmuz 1934, Sayı: 5672, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Temmuz 1934, Sayı: 4671, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1934, Sayı: 3037, s. 1.
[774] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ağustos 1934, Sayı: 3677, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1 Ağustos 1934, Sayı: 4678, s. 2.
[775] **BCA**, 030.18.01.02.47.54.17.
[776] **BCA**, 030.10.130.933.4.

ayında yapılan aramalarda bulunan bir cesedin Teğmene ait olduğu beyaz ayakkabılarından ve takma dişlerinden tespit edilmiş ve İstanbul'a getirilmişti. Doktor Robinson için 14 Mayıs 1935'te İngiliz Konsolosluk Kilisesinde bir dinî tören düzenlenmiş ve ardından da Haydarpaşa'daki İngiliz Mezarlığı'na defnedilmişti.[777]

b. Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimi ve İngiliz İstihbaratı

İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare, 14 Ağustos 1935 tarihinde İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine ile şifreli ve acil kayıtlı bir istihbarat bilgisi paylaşmıştı. Bir grup teröristin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatına kastetmek niyetiyle 30 Temmuz'da Beyrut'tan hareket ettiği bilgisinin kendilerine ulaştığını bildirmişti. Bu konuda bilgi vermek üzere Türk Hükümeti ile iletişime geçilmesini istemişti. Fakat bu istihbaratın paylaşılması sırasında raporda belirtilen bilgiler ile ilgili İngiliz Hükümeti'nin sorumluluk almadığının açıklanmasını da eklemişti.[778] İngiliz Büyükelçi ertesi gün, 15 Ağustos 1935, Bakanlığa gönderdiği raporda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tatilde bulunması nedeniyle yılın bu döneminde Türk bakanlardan birini ziyaret etmenin önemli ölçüde zorluğuna değinmişti. Fakat, İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile kendisine bildirildiği şekilde kişisel iletişim kurduğunu belirtmişti. Bakanın kurulan samimi iletişim nedeniyle şükranlarını dile getirdiğine değinmişti. Loraine, Şükrü Kaya'ya Bakanlığının bu girişimi doğrulayıcı bir bilgiye sahip olup olmadığını sorduğunu, Bakan'ın da Suriye'deki Türk konsolosluk temsilcisinden Temmuz ayı içinde buna benzer bir rapor aldığını söylediğini ifade etmişti.[779]

Böylece İngiltere, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e yapılması planlanan suikasttan Türkiye Cumhuriyeti'ne samimi bir şekilde bilgi vermişti. Bunun üzerine, Türk Hükümeti konuyu gerektiği şekliyle takibe başlamış ve elde

---

[777] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1935, Sayı: 3949, s. 3; **Tan Gazetesi**, 15 Mayıs 1935, Sayı: 23-3326, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 15 Mayıs 1935, Sayı: 4955, s. 2.

[778] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 205, Belge No. 70, F.O. 371/19041/E.4965, 14 Ağustos 1935, İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'dan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'e telgraf; Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 44.

[779] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 205-206, Belge No. 71, F.O. 371/19041/E. 5073, 15 Ağustos 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a yazı.

ettiği bilgiler üzerine suikast düzenlemek için Türk sınırlarına giren kişileri yakalamıştı. Bu olayın ardından Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar, İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Horae'ye verdiği notayla, Türkiye'ye verilen istihbarat bilgisi üzerine yapılan çalışmalarla suikast planı yapan bazı kişilerin yakalandığını, fakat teşkilatı yönetenlerin ve çeşitli belgelerin ele geçirilmesi hususunda İngiliz Hükümeti'nin Umman ve Hayfa'da araştırma yapılması için emir verdiği takdirde Türkiye'ye yardım etmiş olacağını belirtmişti.[780]

Bunun üzerine, Türkiye'nin güney sınırlarından ülkeye girerken yakalanan suikastçılar hakkında incelemelerin bitmesinin ardından Türk basınında konu ile ilgili haberler geç de olsa yer almaya başlamıştı.[781]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na yapılması planlanan suikastın ortaya çıkarılması Türkiye'de büyük bir heyecan yaratmıştı. Ayrıca Urfa Milletvekili Ali Saib Ursavaş'ın bu işin içinde bulunması ve ardından tutuklanması hayret verici bir

---

[780] **A.e.**, s. 208-209, Belge No. 74 ve 74'e Ek, F.O. 371/19041/E. 6158, 14 Ekim 1935, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a nota. 14 Ekim 1935 tarihinde verilen Nota şöyledir: *"Türkiye Büyük Elçisi, Büyük Britanya Hariciye Nazırı Hazretlerine derin saygılarını sunar ve Hükümetinden aldığı talimatı üzerine aşağıda yazılı hususatı arz ile şeref kazanır: Büyük Britanya Büyük Elçisi, 15 Ağustos 1935 tarihinde İstanbul'da, Türkiye Dahiliye Bakanına tevdi ettiği bir muhtıra ile Kürd, Çerkes ve Ermenilerden mürekkeb bir teşkilata mensup bir takım şerirlerin [kötü insanların] Türkiye Reisi Cumhuruna suikasd yapmak üzere Türkiye'ye müteveccihen [gitmek üzere] hareket ettikleri istihbar edildiğini dostane ihbar etmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti meseleyi lâyık olduğu ehemmiyetle takibe koyulmuştur ve elde ettiği bazı mühim izler üzerinde yürüyerek bazı şerirleri yakalamıştır. Teşkilatımızın istihbaratına ve yakalananların ifadelerine göre suikasdcı teşkilatını idare edenlerden Çerkes Reşid, kardeşi Ethem, Umman'da ve kardeşi Tevfik, Hayfa'da bulunmaktadır. Bunların kurdukları gizli cemiyetin sureti daimede faaliyette bulunduğu da ayrıca tesbit edilmiştir. Büyük Britanya Hükümeti, isimleri ve hüviyetleri ilişik listede bildirilen şahısların ikametgâhlarında taharriyat [aramalar] yapılmasını emir ettiği takdirde ele çok ehemmiyetli vesikalar geçeceği gibi bu şeni [kötü] suikasd teşebbüsü gereği gibi meydana çıkmış olacağından dost Büyük Britanya Hükümeti böyle bir hareketi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin çok feci ve iğrenç telâkki ettiği bir cinayet teşebbüsünün önüne geçilmesine yardım etmiş olacaktır"*. Ekli listede ise olayla ilgili kişilerin isimleri ve bulundukları yerler şöyle belirtilmişti: *"Elbasan'lı Çerkes Hamdi, Aziz, Yakub, Ateş Mehmed, Edhem, Reşid, Abdülkadir Kemali, Kemali'nin kardeşi Mahmud Nedim, Haydar Hoca, Çerkes Kazım, Çerkes Mahmud, Huca Es'ad, Çerkes Lambazcı, Çerkes Ali oğlu Tahir Umman'dadır. Çerkes Edhem'in kardeşi Tevfik ile Türk Edib Hayfa'dadır"*.

[781] **Akşam Gazetesi**, 18 Ekim 1935, Sayı: 6107, s. 1; **Tan Gazetesi**, 18 Ekim 1935, Sayı: 179-3482, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 4106, s. 1,3; **Ulus Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 5112, s. 1,6. Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1935'te bu konuyu okuyucularına ilk duyurduğu gün, *"Büyük Önderimiz, Cumhur Reis Atatürke karşı çok mel'unca bir suikasd hazırlandığından ve bu işi tertib edenlerin Suriye hududundan memleketimize girdiklerinden ve yakalandıklarından bir aydanberi haberdar olmuştuk. Zabıtanın tahkikatını güçleştirmemek ve alçakça suikasdın bütün esrarı meydana çıkıncaya kadar susmak bir vazife olduğu için biz de sükûtu tercih etmiştik. ... Bu mel'un suikasd meselesi dün Kamutayın toplantısında mevzuu bahsedilmiş olduğu için, biz de ihtiyarî sükûtumuzu bırakıyoruz"* diyerek haberlerin neden daha sonra verildiğine açıklık getirmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 4106, s. 1.

durum ortaya çıkarmıştı.[782] Türkiye'de günlerce olay ile ilgili mitingler yapılmış, gazetelerde telgraflar yayımlanmıştı.[783] Mustafa Kemal Atatürk de kendisine Türkiye'de gösterilen sevgi ve bağlılık duygularına aşağıda belirtildiği şekilde teşekkür etmişti: *"Son yağınç teşebbüsü dolayısiyle yurdun her bucağından ulusal kurum ve gruplardan birçok teessür telgrafları aldım. Büyük milletimin bana karşı gösterdiği derin ilgi ve sevgiden kıvanç duydum. Hizmetinde bulunmakla övündüğüm asil milletimize şükran ve saygı duygularımı sunar ve ona sonsuz mut ve genlik dilerim".*[784]

Öte yandan Türkiye, İngiltere'ye komplonun ortaya çıkarılmasındaki hüsnüniyetinden dolayı teşekkür etmiş, bazı Türk yetkilileri İngilizlere şükranlarını sunmuştu.[785]

Bu arada, Türkiye'nin güneyindeki ülkelerde suikast girişimi ile ilgili tutuklama haberleri gazetelerde yayımlanmaya devam etmiş ve Çerkez Kâzım, İsmail, Edib, Kemal ve Tevfik'in Hayfa'da, Çerkez Ethem ve kardeşi Reşid'in de Amman'da yakalandığı ve çeşitli evraklar bulunduğu haber verilmişti.[786]

İzinli olarak Londra'da bulun İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ise Türkiye'de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları yapılmasından hemen önce İstanbul'a gelmiş ve hem suikast girişimi hem de Ürdün'de yapılan incelemeler ve tutuklamalar hakkında

---

[782] Teşebbüs halindeyken bastırılan bu suikasta Urfa Milletvekili Ali Saib Ursavaş'ın da adı karışmıştı. Bu sebeple suikastçıların harekâtını idare ve kendilerine yardım edeceği iddia edilen Ali Saib Ursavaş'ın adlî tahkikata imkân vermek ve gerçeklerin tamamıyla anlaşılmasını sağlamak üzere dokunulmazlığının kaldırılmasına Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından karar verilmişti. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 209, Belge No. 75, F.O. 371/19041/E. 6245, 18 Ekim 1935, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a telgraf; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1935, Sayı: 4106, s. 1. Ali Saib Ursavaş Mecliste yaptığı uzun konuşmada, olaylarla ilgisinin olmadığını, isminin müfteriler tarafından karıştırıldığını, elindeki herşeye Atatürk sayesinde ulaştığını hatta soyadının bile O'nun tarafından verildiğini söylemişti. Ufuk Erdem, "Yeni Belgeler Işığında Atatürk'e Suikast Girişimi (1935-1936)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt. XVI, Sayı: 33, (Güz/2016), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 284.

[783] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ekim 1935, Sayı: 4108, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 21 Ekim 1935, Sayı: 5114, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 21 Ekim 1935, Sayı: 6110, s. 2; **Tan Gazetesi**, 21 Ekim 1935, Sayı: 182-3485, s. 1,9; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 209-211, Belge No. 76, F.O. 424/279, part.30, p.21-22, No.16, 25 Ekim 1935, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüar'ı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a yazı.

[784] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ekim 1935, Sayı: 4109, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 22 Ekim 1935, Sayı: 5115, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 22 Ekim 1935, Sayı: 6111, s. 2.

[785] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 212-213, Belge No. 77, F.O. 371/19041/E.6470, 26 Ekim 1935, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüar'ı J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a yazı; Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 44.

[786] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26, 27 Ekim 1935, Sayı: 4113, 4114, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 26, 27 Ekim 1935, Sayı: 5119, 5120, s.1, 1; **Akşam Gazetesi**, 26, 27 Ekim 1935, Sayı: 6115, 6116, s. 1, 1; **Tan Gazetesi**, 26, 27 Ekim 1935, Sayı: 187-3490, 188-3491, s. 1, 1.

basına demeç vermişti. Büyükelçi, İngiliz halkının ve hükümetinin bu olayları nefretle karşıladığını, İngiltere'nin elden gelebilecek her türlü yardımı yapmaya devam edeceğini belirtmişti. Percy Loraine, Ürdün'de yakalananların Irak üzerinden Türkiye'ye gönderilmelerine ilişkin sorulan soruyu ise Türkiye'yi memnun etmek üzere kanunen mümkün olan her şeyin yapılacağına emin olunması gerektiği cevabını vermişti.[787]

Percy Loraine Ankara'ya ulaştıktan sonra 29 Ekim'de Cumhuriyet Halk Partisinin verdiği resepsiyona katılmış ve burada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüşmüştü. Büyükelçi Bakan'a Cumhuriyet Gazetesi'nde İngiltere'nin yapmış olduğu jestin açığa vurulmasına karşı olduğunu belirtmişti. Tevfik Rüştü Aras da bu konuda basına sızdırılmış bir şey olmadığının teminatını vermiş, fakat Ürdün'de yaşanan olaydan sonra bunun tahmin edilebileceğini söylemişti. Percy Loraine İngiliz Dışişlerine gönderdiği raporda, Tevfik Rüştü Aras'ın kendisine bu konuda söz verdiğini ve Türk Hükümeti'nin kesin tedbirler aldığını, basının bu bilgilerden haberdar olmaması konusunda hemfikir olduğunu söylediğini belirtmişti.[788]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatına kastetmek amacıyla yapılmak istenen komploya yönelik incelemelerin ilk aşaması 1936 Ocak ayı başında tamamlanmıştı. Bu incelemeler sonrasında mahkeme yakalananlardan sekizini serbest bırakmış, diğer sekiz kişi hakkında Ceza Kanunu'nun 168. maddesinde belirtilen fiillerin işlendiğine hükmederek ağır ceza mahkemesine sevk edilmelerine karar vermişti.[789] Aralarında Ali Saib Ursavaş'ın da bulunduğu tutukluların davası 9 Ocak 1936'da Ankara Ağır Ceza Mahkemesinde

---

[787] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ekim 1935, Sayı: 4116, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 29 Ekim 1935, Sayı: 6118, s. 2; **Tan Gazetesi**, 29 Ekim 1935, Sayı: 190-3493, s. 2.

[788] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 214-215, Belge No. 79, F.O. 371/19041/E. 6477, 30 Ekim 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a telgraf. Büyükelçi Loraine Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a gönderdiği başka bir raporda, Ürdün'de yakalananlarla ilgili Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüştüğünü ve suikasta dair Ürdün'de ele geçirilen belgelerin Türkiye'ye verilmesini İngiltere'den talep ettiğini bildirmişti. Türk Bakan'ın, bu belgeleri mahkemede kanıt olarak kullanılmayacağını sadece bilgi amaçlı istediklerini söylediğini aktarmıştı. Büyükelçi talebi ülkesine bildirmiş ve bu konuda bilgi istemişti. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin İngiltere'nin dostça yaklaşımı dolayısıyla fazlaca minnettar olduğunu ve eğer herhangi bir mahzuru yoksa, bu isteğe cevap verilmesinin faydalı olacağına değinmişti. **A.e.**, s. 216, Belge No. 81, F.O. 371/19041/E. 6502, 1 Kasım 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a telgraf.

[789] **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1936, Sayı: 5186, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1936, Sayı: 4181, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 4 Ocak 1936, Sayı: 6183, s. 1; **Tan Gazetesi**, 4 Ocak 1936, Sayı: 255-3558, s. 1.

görülmeye başlanmıştı.[790] İlerleyen günlerde mahkemede iddianamenin okunması, ifadelerin verilmesi, incelemelerin derinleştirilmesi yönünde raporların okunması, yeni şahitlerin dinlenmesi ve savunmaların yapılmasından sonra mahkeme heyeti 17 Şubat 1936'da, altıncı celsede, uzun bir müzakere sonucunda kararını açıklamış; tutukluların beraat ettikleri belirtilmişti.[791]

Kararın açıklanacağı gün İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Vehbi Demirel, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve Emniyet Genel Müdürü İbrahim Şükrü Sökmensüer, mahkemede tanık olarak dinlenmişti. Mahkeme Heyeti'nin olaylarla ilgili bildiklerini anlatmasını istediği Müsteşar Vehbi Demirel, Cumhurbaşkanı'na suikast yapılacağına dair birçok kaynaktan bilgi aldıklarını bu nedenle çok dikkatli davrandıklarını, en sonunda "dost bir devletten" gelen istihbaratta suikastçıların sahilden ya da güney sınırından geçeceklerinin bildirildiğini ve bunun üzerine önlemlerin daha da artırıldığını söylemişti. Daha sonra Emniyet Genel Müdürü de benzer ifadeler kullanmıştı.[792]

Tutukluların beraat etmesinden sonra sorun tamamen sona ermemiş; Amman'da bulunan Çerkez Reşit'in rahatsızlık verici aktiviteleri devam etmiş, Türkiye'ye saldırgan ifadeler içeren mektuplar göndermişti. Türkiye de bu durumdan duyduğu rahatsızlığı İngiltere'deki Büyükelçilik Müsteşarı Sedat Zeki aracılığıyla İngiltere'ye bildirilmişti. Türk Müsteşar ayrıca, gönderilen bu mektupların önlenip önlenemeyeceğini ve Reşit'in sınır dışı edilip edilemeyeceğini sormuştu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Mr. Rendel verdiği cevapta, bu kişinin haberleşme hakkına müdahale etmenin çok zor olduğunu belirttikten sonra, bütün hükümetlerin bu tür saldırgan mektuplar almaya alışık olduğuna, yazanların bunları

---

[790] **Ulus Gazetesi**, 7, 9 Ocak 1936, Sayı: 5189, 5191, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7, 9 Ocak 1936, Sayı: 4184, 4186, s. 1, 1; **Tan Gazetesi**, 8, 10 Ocak 1936, Sayı: 259-3562, 261-3564, s. 1,14, 1,14; **Akşam Gazetesi**, 7-10 Ocak 1936, Sayı: 6186-6189, s. 1, 2, 1, 1,10.

[791] **Ulus Gazetesi**, 10, 11, 12, 24, 31 Ocak, 7, 9, 18 Şubat 1936, Sayı: 5192, 5193, 5194, 5206, 5212, 5219, 5221, 5230, s. 1,4, 1, 1,5, 1,4, 1,5, 1,14, 1,6, 1,5-6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 12, 17, 24, 26, 31 Ocak, 6-9, 16-18, Şubat 1936, Sayı: 4187, 4189, 4194, 4201, 4203, 4208, 4214, 4215, 4216, 4217, 4224, 4225, 4226, s. 1,9,10, 1,9, 1,9 1,8, 1,3, 1,10, 1, 1,8, 1,7-13, 1,8, 1,10, 1, 1,7; **Akşam Gazetesi**, 10-13, 15, 17, 24, 26, 29 Ocak, 7, 9, 18 Şubat 1936, Sayı: 6189-6192, 6194, 6196, 6203, 6205, 6208, 6217, 6219, 6228, s. 1,10, 1,8, 1,10, 2, 2, 2, 1,8, 1,4, 1, 1,8, 1,10, 1,7; **Tan Gazetesi**, 10-13, 17, 24, 31 Ocak, 7, 9, 16, 18 Şubat 1936, Sayı:261-3564 - 264-3567, 268-3571, 275-3578, 282-3585, 289-3592, 291-3594, 298-3601, 300-3603, s. 1,14, 1,14, 1,14, 1,14, 1,10, 1,10, 1,9,1,7, 1,7, 1,3, 1,10.

[792] **Ulus Gazetesi**, 18 Şubat 1936, Sayı: 5230, s. 1, 5-6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Şubat 1936, Sayı: 4226, s. 1, 7; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 227-228, Belge No. 90, F.O. 424/280, part. 31, p. 49-50, No. 12, 24 Şubat 1936, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e yazı.

göndermesinin engellenmesinin çok da mümkün olmadığına değinmişti. Ayrıca, bu kişinin sınır dışı edilmesinin de bir yararı olmayacağını eklemişti.[793]

Başka bir gelişme ise Yargıtay'ın Mustafa Kemal Atatürk'e suikasttan yargılanan Ali Saib Ursavaş ve beraberindekilerin beraat kararını bozması ile yaşanmıştı. Suikast davasında verilen kararın temyizce on üç noktadan bozulmasıyla mahkeme 16 Temmuz 1936 tarihinde Ankara'da tekrar toplanmıştı. Temyiz Birinci Ceza Dairesi tarafından bozulan davanın evrakının okunmasıyla mahkeme tekrar başlamıştı. İkinci celsenin ardından mahkeme heyeti yaptığı müzakere sonrasında verilen ilk karara tekrar hükmetmişti. Böylece, mahkeme başladığı gibi aynı gün içinde tamamlanmıştı.[794]

6. Türkiye'deki Cumhuriyet Bayramı Kutlamalarında İngilizlerin Tutumu

1933 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı olması dolayısıyla ülke içinde ve dışında geniş kapsamlı faaliyetler yürütülmüştü. Bu çerçevede, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilen kanun teklifi[795] 11 Haziran'da 2305 sayılı "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümünü Kutlulama Kanunu" ile kabul edilmişti.[796] Daha sonra da bu yasayla ilişkili yasalar çıkarılmıştı.[797] Kutlama faaliyetlerini yürütmek için de Başbakanlığa bağlı Yüksek Komisyon, bundan başka illerde bu işlerle meşgul olmak üzere komite ve heyetler kurulması kararlaştırılmıştı.[798]

---

[793] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 237-238, Belge No. 93, F.O. 371/20088/E.2547, 4 Mayıs 1936, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Rendel'in İngiltere Dışişleri Bakanlığına servis notu.

[794] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16, 17 Temmuz 1936, Sayı: 4372, 4373, s. 1,7, 1,7,8; **Akşam Gazetesi**, 16 Temmuz 1936, Sayı: 6373, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 17 Temmuz 1936, Sayı: 447, s. 1,7; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 243, Belge No. 99, F.O. 424/280, part.30, p.91-92, No.27, 21 Temmuz 1936, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a yazı.

[795] **BCA**, 030.10.198.352.9; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Haziran 1933, Sayı: 4269, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1933, Sayı: 3265, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 9 Haziran 1933, Sayı: 5266, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 9 Haziran 1933, Sayı: 2631, s. 1,6.

[796] **BCA**, 030.10.198.352.9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1933, Sayı: 3267, s. 3; Akşam Gazetesi, 12 Haziran 1933, Sayı: 5269, s. 2; **Resmî Gazete**, 26 Haziran 1933, Sayı: 2437, s. 2785.

[797] Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 39-43.

[798] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13-14 Temmuz 1933, Sayı: 4303-4304, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 13 Temmuz 1933, Sayı: 5330, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Temmuz 1933, Sayı: 3299, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 13 Temmuz 1933, Sayı: 2665, s. 1.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti sadece ülke içinde değil ülke dışında da kutlamaların yapılması için çalışmalar sürdürmüştü. Yüksek Komisyon kutlamaların ülke dışında da aynı kuvvet ve heyecanla yapılmasını sağlamak amacıyla tüm imkânlarını kullanmaya çalışmış ve günün anlam ve önemini anlatmayı amaçlamıştı. Cumhuriyet'in on yıllık faaliyetlerini gösteren rehberden ("Rehber Kitap"[799]), ki bu Fransızcaya çevrilerek dağıtımı yapılmıştı, fotoğraflardan, afişlerden, millî piyeslerden, şiir ve destanlardan elçiliklere ve konsolosluklara göndermişti. Yabancı ülkelerdeki iletişim araçlarından yararlanarak Türkiye'nin on yıllık başarılarına dikkat çekilmeye çalışılmıştı.[800]

Yurt dışında kutlama yapılması için hazırlıklar devam ederken, bir yandan da kutlama törenlerine katılmak üzere Türkiye'ye gelecek yabancı ülke temsilcilerinin ağırlanmasına ayrı bir önem verilmişti. Bu yolla, tüm devletlere Türkiye'de kurulan rejimin getirdiği olumlu gelişmeleri göstermek ve gücünü vurgulamak hedeflenmişti.[801]

Bu bölümün kapsamı içine giren 1934 ve 1935 yıllarında gerçekleştirilen kutlamalar ise tören programlarından anlaşıldığı kadarıyla onuncu yıldaki kadar uzun sürmemiş ve geniş kapsamlı yapılmamıştı.[802]

Bu çerçevede İngiltere Kraliyeti, hükümeti ve devlet adamları, sivil toplum kuruluşları ile basın yayın organlarının Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına yaklaşımları aşağıda açıklandığı şekilde olmuştu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli A. K. Helm, Bakanlığına verdiği raporda, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılının 29 Ekim tarihinde kutlanacağını ve bunun için Ankara'da büyük hazırlıkların yapıldığını bildirmişti. Raporda, çok sayıda

---

[799] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 4396, s. 4; **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 5393, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 2758, s. 5.

[800] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20 Ekim 1933, Sayı: 4402, s. 1, 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ekim 1933, Sayı: 3397, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 20 Ekim 1933, Sayı: 2764, s. 1.5. Ayrıca, Elçiliklere, bulundukları ülkelerde Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamak için verilecek konferanslarda yararlanmak üzere bir örnek metin hazırlanmıştı. Burada yabancıların Türkiye hakkında bilmeleri gereken önemli noktalara dikkat çekilmişti. Bkz. **BCA**, 490.01.1150.35.2. Bu çerçevede İngiltere'deki Türkiye Büyükelçiliğinde ve Londra Konsolosluğunda 10. yıl kutlamaları yapılmıştı. Bayram kutlamaları Londra'daki Türk topluluğu arasındada coşkuyla kutlanmış, birçok yerde konferanslar verilmişti Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 4 Kasım 1933, Sayı: 2779, s. 5; Bengü Salman Bolat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s. 138.

[801] Nezahat Demirhan, **a.g.e.**, s. 79-80.

[802] **BCA**, 030.10.198.352.17; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Ekim 1934, Sayı: 4764, s. 1, 6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ekim 1934, Sayı: 3764, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 27 Ekim 1934, Sayı: 5766, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 27 Ekim 1934, Sayı: 3131, s.3; **Ulus Gazetesi**, 28 Ekim 1935, Sayı: 5121, s. 3, 4.

ülkenin de kutlama mesajı göndereceği ve bazı ülkelerin diplomatik misyonlarının Ankara'daki kutlamaya katılacağının basından alınan haberlerden öğrenildiğine değinilmişti.

1931 yılında Türkiye'de bulunan İngiltere Büyükelçisi'nin Kral tarafından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama mesajı gönderilmesini önerdiği yine raporda vurgulanan bir konu olmuştu. Fakat bunun kabul edilmediği belirtilmişti. Buna karşın kısa bir süre sonra İngiliz Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere "Çanakkale Savaşlarının Resmi Tarihi" adlı kitabın hediye olarak gönderildiğine işaret edilmişti.

Buna karşılık raporda, onuncu yıl dolayısıyla diğer ülkelerin Ankara'ya özel heyetler ve mesajlar gönderirken, cumhuriyetin yıl dönümü için İngiltere Kralı'nın kutlama mesajı göndermemesi Türkleri hayal kırıklığına uğratacağı ve Kral'ın ya da İngiliz Hükümeti'nin mesajının Türkleri memnun edeceği, bu nedenle durumun değerlendirilmesi istenmişti.[803]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı bunun üzerine 17 Ekim 1933'te Hükümetine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk Cumhurbaşkanı seçilmesinin yıl dönümü olması dolayısıyla Türkiye'ye kutlama mesajı göndermesi yönünde öneride bulunmuştu. Bakanlık tarafından, bu konuda Çekoslovakya ve Baltık Cumhuriyetleri'nin onuncu yılları dolayısıyla daha önce gönderilen kutlama mesajlarının bulunduğuna dikkat çekilmişti. Örnek olarak Polonya'nın onuncu yılı nedeniyle 1928 yılında bir kutlama mesajının İngiltere Kralı tarafından Polonya Cumhurbaşkanı'na gönderildiği belirtilmişti. Fakat bunun istisnai bir durum olduğuna değinilmişti. Diğer taraftan, bilindiği gibi Sovyet Rusya'nın ve diğer bazı ülkelerin diplomatik misyonlarının Ankara'ya gönderileceğine yer verilmişti. Kutlama mesajlarının İtalya, Fransa ve diğer güçlü devletler tarafından gönderileceği eklenmişti. İngiliz Hükümeti tarafından mesaj gönderilmemesinin not edileceği ve son yıllarda İngiltere ile geliştirilen dostluk ilişkilerinin ön yargı ile karşılanacağına işaret edilmişti. Bunun tam da Türkiye'nin Balkanlarda önemli bir rol oynadığı zamanda ve Türk Boğazlarının geleceği ile ilgili önemli bir dönemde gerçekleşecek olmasına da dikkat çekilmişti. Ayrıca, Türkiye'ye yeni bir İngiliz

[803] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 442, Belge No. 199, F.O. 371/16983/E.6011, 9 Ekim 1933, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden A. K. Helm'in Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı hakkındaki servis notu.

büyükelçinin gönderileceği ve bu konuda duyarlı olunduğu da ilave edilmişti. Gönderilen bu bakanlık raporunun altına, görevlilerden Lancelot Oliphant, bir kutlama mesajının gönderilmesinin iyi olacağı notunu düşmüştü. Diğer ilgililerde mesajın gönderilmesi yönünde görüş bildirmişti.[804]

Öte yandan, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan, Dışişleri Bakanı John Simon'a kutlamaların başlamasından bir gün önce gönderdiği raporda, Ankara'nın önemli bir siyasi merkez hâline geldiğini belirtmişti. Son iki ay içinde Yunanistan[805], Yugoslavya[806], Romanya[807], Macaristan[808] ve Sovyet Rusya[809] liderlerinin Türkiye'yi ziyaret ettiğine dikkat çekmişti. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik olarak güçlü olmamasına rağmen, Balkanlara ve Arap ülkelerine bakılacak olursa Yakın Doğu'nun lideri olduğuna işaret edilmişti. Bunun Türkiye tarafından hem komşuları hem de uzaktaki devletler tarafından doğal olarak kabul edilmesinin beklendiği aktarılmıştı. Rusya'nın dostluğunun da onun politikasında önemli bir yeri olduğuna değinilmişti. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye demek olduğuna yer verilmiş, İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'den de bahsedilmişti. Bu rapor, böyle önemli bir dönemde dikkate değer görülmüş ve İngiltere Bakanlar Kuruluna sunulmuştu.[810]

Yine aynı gün Morgan tarafından gönderilen diğer raporda, kutlamaların ertesi gün başlayacağı ve üç gün süreceği belirtildikten sonra, uygulamalarla ilgili

---

[804] **A.e.**, s. 455-456, Belge No. 207, F.O. 371/16983/E. 6389, 17 Ekim 1933, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılının kutlanması hakkındaki memorandumu.

[805] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Eylül 1933, Sayı: 2357, s. 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 10 Eylül 1933, Sayı: 2724, s. 1,2; **Akşam Gazetesi**, 11 Eylül 1933, Sayı: 5360, s. 1,2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11-12 Eylül 1933, Sayı: 4363-4364, s. 1, 1.

[806] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 4 Ekim 1933, Sayı: 5383, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ekim 1933, Sayı: 3381, s. 1,5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Ekim 1933, Sayı: 4386, s. 1,5; **Milliyet Gazetesi**, 4 Ekim 1933, Sayı: 2748, s. 1,5.

[807] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 5393, s. 1,3; **Cumhuriyet Gazetesi** 14 Ekim 1933, Sayı: 3391, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 4396, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 14 Ekim 1933, Sayı: 2758, s. 1,6.

[808] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1933, Sayı: 3396, s. 1,4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Ekim 1933, Sayı: 4401, s. 1,5; **Milliyet Gazetesi**, 19 Ekim 1933, Sayı: 2763, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 20 Ekim 1933, Sayı: 5399, s. 1,2.

[809] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 27 Ekim 1933, Sayı: 5406, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ekim 1933, Sayı: 3404, s. 1,5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Ekim 1933, Sayı: 4409, s. 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 27 Ekim 1933, Sayı: 2771, s. 1,5.

[810] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 470, Belge No. 216, F.O. 371/16981/E. 6651, 28 Ekim 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

detaylar verilmişti.[811] Ayrıca Sovyet Heyeti'nin İstanbul'a geldiği, gösterişli bir şekilde karşılandığı ve ardından da Ankara'ya gittiği ve tüm üst düzey Türk yetkililer tarafından kabul edilip, ağırlandığı belirtilmişti.[812]

Bu gelişmeler üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon 28 Ekim 1933'te, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e hitaben gönderdiği kutlama telgrafında şunları söylemişti: *"Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanın onucu yıl dönümü dolayısıyla, Birleşik Krallık Majesteleri Hükümeti adına Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na en samimi tebriklerimi sunmaktan mutluluk duyarım. Bu on yılın başarılarını tebrik ederken, Türkiye'nin seçkin Cumhurbaşkanı idaresi altında daima artan refah ve mutluluğa kavuşmasını içtenlikle dilerim".*[813]

Tevfik Rüştü Bey'de 1 Kasım 1933 tarihinde John Simon'a gönderdiği Fransızca teşekkür telgrafında, *"Majesteleri Hükümetinin tebriklerine ve iyi dileklerine Türk Hükümeti hararetle teşekkür eder. Cumhurbaşkanımız telgrafınıza*

---

[811] **A.e.**, s. 490-491, Belge No. 226, F. O. 371/16984/E.6653, F.O. 424/279, part.26, p. 32-33, No.33, 28 Ekim 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı. Ayrıca kutlama programı için bkz. **BCA**, 030.10.198.352.9; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Ekim 1933, Sayı: 4409, s. 5, 6.

[812] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 493-494, Belge No. 228, F.O. 424/279, part.26, p. 34, No.34, 28 Ekim 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı. Rus heyet 26 Ekim'de Türkiye'ye geldikten sonra uzunca bir süre ülkede kalmış ve 9 Kasım 1933 gece yarısı ayrılmıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 26 Ekim – 10 Kasım 1933, Sayı: 5405-5420, s. 1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ekim - 10 Kasım 1933, Sayı: 3403-3418, s. 1 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Ekim – 10 Kasım 1933, Sayı: 4408-4423, s. 1 vd; **Milliyet Gazetesi**, 26 Ekim-10 Kasım 1933, Sayı: 2770-2785, s. 1 vd. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü sebebiyle yapılacak kutlamalara Sovyetler Birliği heyetiyle birlikte Balkan Devletleri de birer heyet göndermişti. Almanya'nın bir heyetle katılması ise kabul edilmemiş; fakat Ankara'da bulunan eski Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny özel temsilci olarak katılmıştı. 29 Ekim'deki kutlama töreni Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde 09.15'te kordiplomatiği kabul edilmesiyle başlamıştı. İngiltere de yeni büyükelçi görevine başlamadığı için Ankara Maslahatgüzarı James Morgan tarafından burada temsil edilmişti. Duayen Sovyet Büyükelçisi M. Suriç tüm diplomatik temsilciler adına bir konuşma yapmış, tebriklerini sunmuştu. Mustafa Kemal Paşa da cevaben bir konuşma yapmıştı. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 519, Belge No: 240, F.O. 371/1694/ E. 6978, F.O. 424/279, part. 26, p. 38-39, No. 41, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 3407, s. 9; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 4412, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 2774, s. 1; Bengü Salman Bolat, **a.g.e.**, ss. 132-133.

[813] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 494, Belge No. 229, F.O. 371/16983/E. 6389; 28 Ekim 1933, 28 Ekim 1933, İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'dan Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e telgraf; **Akşam Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 5409, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 3407, s. 1,9; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 30 Ekim - 7 Kasım 1933, Sayı: 4412 - 4420, s. 4, 5; **Milliyet Gazetesi**, 30 Ekim 1933, Sayı: 2774, s. 2.

pek memnun oldu. Türk Halkı da Büyük Britanya'nın mutluluğunu ve refahını diler" ifadelerine yer vermişti.[814]

Bu arada, İngiltere'nin dışında çok sayıda devlet doğrudan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama mesajları göndermiş ve Cumhurbaşkanı da mesajlara karşılık vermişti[815]. Bununla birlikte, Başbakan İsmet Paşa'ya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım [Özalp] Paşa'ya mevkidaşlarından tebrik telgrafları gelmiş ve onlar da teşekkür mesajları göndermişti.[816]

2 Ekim 1933'te resmî görevini tamamlayarak ülkesine dönen eski İngiliz Büyükelçi George Clerk de Mustafa Kemal Paşa'ya Londra'dan gönderdiği Fransızca telgrafta, cumhuriyetin onuncu yıl dönümünü dolayısıyla tebriklerini sunmuştu[817]. Cumhurbaşkanı da 2 Kasım verdiği Fransızca cevapta, Clerk'e gönderdiği dostça mesajı için teşekkür etmişti.[818]

Ayrıca, Londra Yakın ve Orta Şark Cemiyeti Başkanı Albert Road tarafından Cumhurbaşkanı'na gönderilen mesajda, *"Londra Yakın ve Orta Şark Cemiyeti bu mesut tarihi yıl dönümünde Türkiye Reisicumhuruna samimi tebriklerini sunar"* ifadelerini kullanmıştı. Cumhurbaşkanı da gönderdiği cevapta, *"Dostane telgrafınızdan mütehassis oldum [duygulandım]. Samimiyetle teşekkür ederim"* denmişti[819]. Aynı zamanda, bu cemiyet tarafından Londra'da cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla büyük bir toplantı düzenlemişti. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Münir Bey'in de hazır bulunduğu bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen kutlama mesajı okunmuş, Türk dostu olan Mareşal Walker tarafından Cumhurbaşkanı ve Türkiye hakkında bir konferans vermişti. Konuşmacı, Çanakkale

---

[814] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 522, CLXXX, Belge No. 241, F.O. 371/16983/E. 6635; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Kasım 1933, Sayı: 3413, s. 5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6-7 Kasım 1933, Sayı: 4419-4420 s. 1, 5.

[815] **Akşam Gazetesi**, 5 Kasım 1933, Sayı: 5415, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3-5 Kasım 1933, Sayı: 3411-3413, s. 7, 1,5, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4-5, 7, 9 Kasım 1933, Sayı: 4417-4418, 4420, 4422, s. 1,2, 1,4, 1,3, 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 3, 4, 7 Kasım 1933, Sayı: 2778, 2779, 2782, s. 1,6, 1,5, 1.

[816] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6-8 Kasım 1933, Sayı: 4419-4421, s. 1,4, 1,5, 1,3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1933, Sayı: 3413, s. 7.

[817] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 495, CLXXIV, Belge No. 230, F.O. 371/16983/E. 6389, 28 Ekim 1933, İngiltere'nin Ankara Eski Büyükelçisi George Clerk'ten Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf.

[818] **A.e.**, s. 525, CLXXXI, Belge No. 244, F.O. 371/16983/E. 6635, 2 Kasım 1933, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'dan İngiltere'nin Ankara Eski Büyükelçisi George Clerk'e telgraf.

[819] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Kasım 1933, Sayı: 4418, s. 4.

Savaşları'ndan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden, Türk millî mücadelesinden, Mudanya ve Lozan'dan, cumhuriyet ve yapılan ıslahatlardan bahsederek tarihî süreci anlatmıştı. Daha sonra söz alan Türk büyükelçi, konuşmacı ve katılımcılara teşekkür ettikten sonra, Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesinden ve bunun gelecekte özellikle iktisadi anlaşmalarda vadettiği önemli sonuçlardan bahsetmişti.[820]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanın on birinci yılı kutlamaları yapıldıktan sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığından Robert Vansittart'a gönderdiği özel mektupta, cumhuriyetin onuncu yılında elçilik ve Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmalarda İngiltere Kralı tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir kutlama mesajı gönderilmesi konusunun görüşüldüğü, fakat bunun gerçekleşmediği, onun yerine İngiliz Hükümeti adına Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne tebrik mesajı gönderildiği belirtilmişti. Cumhuriyet'in on birinci yılı dolayısıyla "büyük güçlerden" İngiltere ve Fransa'nın haricinde diğer devletlerin kutlama mesajı gönderdiğine dikkat çekilmiş ve Cumhurbaşkanı'na mesaj gönderen devlet başkanlarının listesi verilmişti.[821] Ardından da 1934 yılı yazı içinde Türkiye ve İngiltere arasında açık ve samimi dostluk ilişkileri kurulacağı belirtilirken, 29 Ekim'de kutlama mesajı gönderilmemesi hakkında ne düşünüldüğü sorulmuştu. Büyükelçi ayrıca, İngiltere Kralı'nın Türk Cumhurbaşkanı'na yılda bir mesaj gönderip gönderemeyeceğini ve İngiliz Hükümeti tarafından Türk Hükümeti'ne yıllık mesajlarının gönderilmesinin söz konusu olup olmayacağını öğrenmek istemişti.

Büyükelçi'nin bu ifadeleri üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri geniş kapsamlı yorumlar yapmış ve yine İngiltere Kralı tarafından kutlama mesajı gönderilmemesi uygun bulunmuştu. Bakanlık görevlilerinden A. K. Helm 19 Kasım 1934 tarihli notunda, bu konunun daha önce de 1931 ve 1933 yılında düşünüldüğünü

---

[820] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)**, Kutu No: 1/19 (5-3), Fihrist No: 193-10; **BCA**, 030.10.221.488.13; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1933, Sayı: 3411, s. 7; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Kasım 1933, Sayı: 4416, s. 2. 1933 yılı başlarında yukarıda adı anılan İngiliz Cemiyeti'nin Türkiye şerefine düzenlediği başka bir toplantıya yine Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Münir Bey ve çeşitli devletlerin elçileri ile İngiliz Devlet yetkilileri katılmıştı. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye hakkında övgü dolu konuşmalar yapılmıştı. Bkz. **BCA**, 030.10.257.727.3.

[821] Cumhurbaşkanı'nın kutlama mesajlarına verdiği cevaplar için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 2-3 Kasım 1934, Sayı: 4768, s. 2, 2. Ayrıca, geçen yıl da olduğu gibi yine İsmet Paşa'ya ve Tevfik Rüştü Bey'e de çeşitli devletlerden mevkidaşları tarafından kutlama mesajları gönderilmiş ve onlarda teşekkürlerini sunmuştu. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3, 7 Kasım 1934, Sayı: 4769, 4773, s. 2, 2.

belirterek, özellikle Türkler tarafından 29 Ekim 1933 tarihinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı olması dolayısıyla daha çok önem verildiğini ancak Kral'ın mesaj göndermemesi yönünde düşüncelerinin değişmediğini ifade etmişti. Ayrıca, Loraine'in, yukarıda da belirtilen, 1934 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmenin önemini büyütme eğiliminde olduğunu, Türkiye ve İngiltere arasında açık ve samimi dostluk ilişkileri kurulacağına değinmesine rağmen kendisine göre Türkiye-İngiltere ilişkilerinde gerçek bir değişim olmadığını, gerçek önemli ilerlemelerin 1928-1932 arasında yaşandığını vurgulamıştı. Bununla birlikte, verilmiş olan karara bağlı kalacaklarına işaret etmişti. Mr. Bennett de 21 Kasım 1934'te, başarılar veya doğal afetler ile ilgili bazı özel durumlarda gönderilen spontan mesajların iyi etki yaratacağını, fakat özellikle Mustafa Kemal Paşa gibi gerçekçi birisi dikkate alındığında, olayların seyri açısından hiçbir etkisi olmayacağını ifade etmişti. Bu mesajların gönderilmesine bir kez başlandığında bunu bırakmanın zor olduğuna değinmiş, ülkeleri ve devlet başkanlarını gücendirmeden onlar arasında seçim yapabileceklerini düşünmediğini belirtmişti. Türklerin İngiltere Kralı'nın doğum gününü kutlama mesajı gönderme usullerinin ne olduğunu öğrenmesi gerektiği ve bu çerçevede Büyükelçi'nin sorusuna cevap verilebileceği ifade edilmişti. Fakat genel olarak düşüncesinin A. K. Helm ile aynı olduğunu vurgulamıştı.[822]

Bu mektup ve yapılan yorumlar üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığından V. Wellesley, Vansittart'ın yerine Büyükelçi'ye verdiği cevapta, Türkiye Cumhuriyeti'nin yıl dönümlerinde İngiltere Kralı tarafından Cumhurbaşkanı'na yıllık kutlama mesajı gönderilmesinin mümkün olmadığını, ancak İngiliz Hükümeti'nin bir mesaj gönderebileceğini belirtmişti. Fakat her yıl mesaj gönderilmesi fikri ise reddedilmişti. Kral tarafından yıllık kutlama mesajı gönderilmesinin, yabancı devlet başkanlarının onun doğum günü olsun ya da olmasın gönderecekleri mesajla ilişkilendirilemeyeceğine değinmişti. Yani, Bennett'in, Türkiye'nin İngiltere Kralı'nın doğum gününde göndereceği mesajın, Kralın Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanının yıl dönümünde göndereceği mesaja bir karşılık olarak yapılması düşüncesinin uygun olmadığı, Wellesely tarafından ifade edilmişti. Latin Amerika

[822] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 106-107, Belge No. 40, F.O. 371/17961/E. 6937, 3 Kasım 1934, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri bakanlığı yetkililerinden Robert Vansıttart'a mektup.

Cumhuriyetleri'nin birçoğunun Kralın doğum günü ya da yeni yıl kutlamasında bulunduklarına, bunların kabul edildiğine ancak hiçbir zaman karşılık mesajı gönderilmediğine vurgu yapılmıştı. Fakat Büyükelçiliğin yaptığı öneri üzerine, 1933 yılında İngiliz Hükümeti tarafından bir kutlama mesajının gönderildiği, çünkü bu durumun özel bir öneme sahip olduğu, yıllık olarak tüm devletlerin bağımsızlık günlerinin yıl dönümlerinde bunun yapılmasının mümkün olmadığı, pratik olarak bazı devletlerin seçilmesinin de nezaket kurallarını aşacağı bildirilmişti. Yukarıda da eleştirildiği gibi, Kral'a gönderilecek doğum günü mesajlı ile Türkiye'ye gönderilecek cumhuriyetin ilanının kutlanmasına dair mesajın ilişkilendirilmesi hariç, Bennett'in diğer hemfikir olunan ifadeleri ile verilen cevap sonlandırılmıştı.[823]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun on ikincin yıl dönümü dolayısıyla, elçilik görevlileriyle birlikte Cumhurbaşkanı tarafından kabul edildiğini, İngiliz Kralı'nın yüksek ve daimî saygıları ile Türk halkının refahı için iyi dileklerini Mustafa Kemal Atatürk'e sunduğunu 30 Kasım 1935 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'ye bildirmişti. Cumhurbaşkanı da verdiği cevapta, bu zarif ve dostça yaklaşımdan dolayı çok duygulandığını belirtmiş, Büyükelçi'den minnettarlığını, dostluğunun teminatını ve derin saygılarını Kral'a iletmesini istemişti.[824] Bu rapordan da anlaşıldığı üzere 1935 yılındaki kutlamalarda da herhangi bir resmî kutlama mesajı gönderilmemişti.[825]

Büyükelçi 1 Kasım'da gönderdiği bir başka raporda, cumhuriyet kutlamalarının on birinci yılda yapılanlarla benzer olduğuna vurgu yapmış ve gerçekleştirilen faaliyetlerle ilgili çeşitli detayları aktarmıştı.[826]

---

[823] **A.e.**, s. 114-115, Belge No. 47, F.O. 371/17961/E. 6937, 29 Kasım 1934, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden V. Wellesley'den İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'e mektup.

[824] **A.e.**, s. 214, Belge No. 78, F.O. 371/19041/E. 6471, 30 Ekim 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a telgraf.

[825] Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na Cumhuriyet'in on ikinci yıl dönümü dolayısıyla gönderilen kutlama mesajları ve verilen cevaplar için bkz. **Ulus Gazetesi**, 2-3 Kasım 1935, Sayı: 5126-5127, s. 2,4, 6.

[826] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 217-218, Belge No. 84, F.O. 424/279, part.30, p.24-25, No.20, 1 Kasım 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Samuel Hoare'a yazı.

7. Türkiye-İngiltere Askerî İlişkileri (1933-1935)

İki ülke ilişkilerinin yakınlaşma sürecine girdiği 1933-1935 yılları arasında Türkiye, eğitim için İngiltere'ye subay göndermeye ve askerî siparişler vermeye, İngiliz filoları da Türkiye'yi ziyaret etmeye devam etmişti. 1934 yılında Türk ve İngiliz askerleri arasında meydana gelen "Dipburnu Olayı" ülkeler arasında yarattığı kısa süreli bir gerginliğe bu dönemin en önemli olayı olmuştu. Ayrıca ataşelerle ilgili gelişmeler de önemli konular arasında yer almıştı. Bu gelişmeler aşağıda konulara göre tasnif edilmiş ve her bir konu için de kronolojik olarak açıklanmıştır.

İki Türk deniz subayı, 1933 yılı başında İngiltere'de aldıkları denizcilik eğitimini çok iyi sonuçlarla tamamlamış ve Türkiye'ye dönmüştü.[827] 1933 yılında altı adet deniz uçağının teslim edilmesi için İngiliz Vikers firmasıyla bir sözleşme yapılmıştı.[828] Sipariş verilen altı adet Supermarine Southampton Mk II tipi deniz keşif/bombardıman uçağı Kasım 1933'te kullanıma girmişti.[829] Bunun üzerine yeni siparişlerin verilmesi tasarlanmıştı.[830] 1934 yılında, hava taşımacılığında kullanılmak üzere, İngiliz The De Havilland Aircraft Co. Ltd. firmasının iki temsilcisi, kendi üretimleri olan D. H. Dragon adlı 6 koltuklu bir uçağın gösterimini yapmıştı. Yolcu sayısının yarısını taşıyabildiği zaman bu uçakların ekonomik olarak kullanılabileceğinin kanıtlanmasına rağmen alım yapılmamıştı.[831] Ancak 1935 yılı sonlarına doğru bu uçaklardan iki adet sipariş verilmişti.[832] Diğer yandan Türkiye 1934 yılı sonlarında donanma gücünü artırmaya karar vermişti. İki ülkenin yakınlaşması için Türkiye'nin girişiminden sonra, bu siparişleri İngiliz tersanelerine vererek kredi olanakları elde etmek istemişti. Bu siparişler için 5 milyon sterlin harcanması planlanmıştı.[833] Türk donanmasındaki danışmanların da alınması

---

[827] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 46, Belge No. 3, F.O. 371/17959/E.596, 20 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1933 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[828] **A.e.**, s. 49.
[829] Perihan Kilimci, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı**, [İstanbul], Hava Harp Okulu, 2004, s. 158.
[830] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 181, Belge No. 57, F.O. 371/19037/E.854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[831] **A.e.**, s. 171-172; Perihan Kilimci, **a.g.e.**, s 250.
[832] Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 91.
[833] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 177, Belge No. 57, F.O. 371/19037/E.854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

planlanan gemilerin İngiltere'den sipariş verilmesi gerektiği yönünde bilgi vermesi üzerine Türkiye, İngiltere'ye savaş gemisi yaptırmak için anlaşma yapmayı istemişti. İngiliz yetkililerinin de bu konuda kolaylık gösterileceğini bildirmesine karşın İngiltere Dışişleri Bakanı durumun dikkatlice incelenmesi gerektiğini bildirmişti. Yıl sonunda da bu konuda bir karar çıkmamıştı.[834]

H.M.S. Frobisher adlı İngiliz harp okulu eğitim gemisi, iki günlük resmî olmayan bir ziyaret için İstanbul'a gelmişti. "Ulusal yas" nedeniyle, hiçbir resmî misafirperverlik teatisinde bulunulmamış, fakat İngiliz komutan gemide temsili bir parti vermişti. Bu arada, Çanakkale'deki Kilya limanını ve Gökçeada'yı ziyaret etmek isteyen İngilizlere izni verilmemişti.[835] 1935 yılında ise İstanbul Boğazından geçerek Karadeniz'e giden London ve Devonshire adlı gemilerden London, dönüş yolunda 3 günlük ziyaret için 17 Ocak'ta İstanbul'a gelmişti.[836] 19 Ocak'a kadar burada kalan İngiliz kruvazörü ziyaretlerde bulunduktan sonra ülkesine gitmişti.[837]

1934 yılında Türk ve İngiliz askerleri arasında meydana gelen "Dipburnu Olayı" ülkeler arasında kısa süreli bir gerginliğe neden olmuştu. Türkiye'nin batı sahillerinden Kuşadası'nın güneyinde Dipburnu önlerinde meydana gelen olayda bir İngiliz askeri hayatını kaybetmiş, bir asker de yaralanmıştı. Olayın ardından Türk Hükümeti, İngiltere'deki Büyükelçiliğine durumu bildirmiş ve İngiliz Hükümeti'ne bilgi verilmesini, Türk güvenlik güçlerinin hareketinin tamamen kanunlara uygun olmasına rağmen bir kişinin hayatının kaybetmesinden ve diğerinin yaralanmasından ötürü duyulan üzüntünün ayrıca eklenmesini istemişti.[838] Yapılan görüşmelerin

---

[834] Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 42.

[835] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 177-179, Belge No. 57, F.O. 371/19037/E.854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20-23 Ekim 1934, Sayı: 3757-3761, s. 2 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21-23 Ekim 1934, Sayı: 4758-4760, s. 3 vd. Bu konuda geniş bilgi "İstanbul Limanını Ziyaret Eden İngiliz Gemileri" başlığı altında verilmiştir.

[836] **Akşam Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 5837, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, Ocak 1935, Sayı: 3835, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 5837, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1935, Sayı: 4842, s. 3; Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 87.

[837] **Akşam Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 5839, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ocak 1935, Sayı: 3837, s. 2.

[838] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 134-135, Belge, 57, F.O. 371/19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu; **Akşam Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 5664, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3662, s. 1, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 4663, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1934, Sayı: 3029, s. 1.

ardından, yaşamını yitiren İngiliz asker için bir anma merasimi yapılmıştı.[839] Bunun ardından İngiltere Hükümeti Türkiye'nin iyi niyetine karşı güven duyduğunu göstermiş ve olayla ilgili yapılacak ortak araştırma faaliyetlerine gerek görmeksizin yapılan töreni yeterli görmüş ve olay kapanmıştı.[840]

İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan, ülkesine gönderdiği raporda, askerî konularda bir başka önemli olaya dikkat çekmişti. Morgan, 1933 yılından itibaren, Türkiye'nin yabancı devletlerin askerî ataşelerine karşı mesafeli yaklaşımın kısmen de olsa azaltmaya başladığını ve bunun için çaba harcadığını belirtmişti. Bunun bir göstergesi olarak tüm diplomatik misyonların Ankara Orduevi'ndeki resepsiyona davet edildiğini ifade etmişti. Öte yandan, tüm askerî ataşelerin Ankara Polatlı'da yapılan manevralara davet edildiğini, deniz ataşelerinin ise Yavuz zırhlısında kabul edildiğini söylemişti. Bu olayın, ataşelerin Türk filosuyla ilk karşılaşmaları olduğuna da dikkat çekmişti.[841]

Bu çerçevede, İngiliz Deniz Ataşesi, Kaptan Şükrü Bey ile resmî görüşme yapmak üzere davet edilmişti. Ataşe büyük bir samimiyetle Yavuz zırhlısına bindirilmiş ve ayrılırken top atışı ile selamlanmıştı. Ertesi gün Yavuz zırhlısında bir davet verilmiş ve Kaptan Ramsay ile diğer yabancı deniz subayları bu davete katılmıştı. Fakat bunların dışında, İngiliz deniz ataşesine başka bir denizcilik kurumu veya filonun diğer bölümlerini ziyaret etme konusunda kolaylık gösterilmemişti.[842] Ataşe 1934 yılında, Heybeliada'daki Harp Okulu haricinde, Türk filosunun birimlerini veya herhangi denizcilik kuruluşlarından birini ziyaret etmek için de izin alamamıştı.[843] 1935 yılında gemilerin tamir edilmekte olduğu gerekçe gösterilerek ataşenin ziyaret isteği yine geri çevrilmişti.[844]

---

[839] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 23 Temmuz 1934, Sayı: 3667, 3668, s. 1,6, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22 Temmuz 1934, Sayı: 4668, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 22 Temmuz 1934, Sayı: 5669, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 22, 23 Temmuz 1934, Sayı: 3034, 3035, s. 1,5, 1,5.
[840] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1934, Sayı: 3666, s. 1, 3. Bu konuda geniş bilgi "Türk-İngiliz İlişkilerinde Kısa Süreli Gerginlik: Dipburnu Olayı" başlığı altında verilmiştir.
[841] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 47, Belge No. 3, F.O. 371/17959/E.596; 20 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1933 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[842] **A.e.**, s. 46.
[843] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 179, Belge No. 57, F.O. 371/19037/E.854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.
[844] Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 88.

1933 yılı sonuna doğru Türk subayların ve askerî öğrencilerin üniformalarında küçük değişiklikler yapılmıştı. Üniformalarda İngiliz modelindeki kravat ve açık yaka uygulaması benimsenmişti. Buradaki amaç, bunun uygulanamaz olduğu düşüncesinin ortadan kaldırılması olmuştu. Bu uygulamadan Hava Kuvvetleri[845] hâriç tutulmuştu. İngiliz Büyükelçi üniformaların "eskisinden daha şık olduğu" yönünde değerlendirmede bulunmuştu.[846]

B. EKONOMİK İLİŞKİLER

1. Türkiye-İngiltere İlişkilerinde Ticaret Alanında Yapılan Çalışmalar

a. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri ve Yapılan Antlaşmalar

Uluslararası ticaret, Dünya Ekonomik Buhranı öncesinde en çok kayrılan devlet ilkesine dayandırıldığı için ikili anlaşmalar yaparak özel ticaret faaliyetleri yürütme imkânı oluşmamıştı. Buhran sonrasında ise devletlerin koruyucu önlemler almasıyla serbest ticaret yerine, ticaret anlaşmaları yapılması yolu benimsenmişti.

İlk olarak, gümrük tarifeleri artırılarak ithalat azaltılmaya çalışılmış, bu yetersiz kalınca da kontenjan usulüne [sınırlama yöntemine] geçilmiş; fakat bu da tüm dış ticarette daralma yaratmıştı. Kısmen de olsa bunu giderebilmek için kontenjan önlemlerini takasla ya da kliring anlaşmalarıyla birlikte uygulamaya dönük ikili ticaret anlaşmalarına gidilmişti.[847]

Bu arada, aşağıda da açıklanacağı üzere, Londra'da düzenlenen Dünya İktisat Kongresi'nde devletler, buhranla birlikte oluşan sorunları çözmek için bir araya gelmişti. Türkiye'nin konferansa ait konular hakkındaki politikası belirlenmeye

---

[845] Türk Havacıları 1933 yılında havacılığın sembolü olan 'Mavi Üniforma' giymeye başlamışlardı. Bkz. Rifat Uçarol, **Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987)**, İstanbul, Alaş Ofset, 1988, s. 40.

[846] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 48, Belge No. 3, F.O. 371/17959/E.596, 20 Ocak 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a 1933 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu. Bakanlar Kurulu'nun 23 Mayıs 1933 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilen Ordu Kıyafet Kararnamesi 5 Eylül 1933 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştı. Bu kararname ile her sınıfa mensup askerî şahısların kıyafet ve ona ait muhtelif eşya ve teferruatını ne zaman ve ne biçimde giyeceğini, biçiminin ve kumaşının cinsi tarif edilmişti. Bkz. **Resmî Gazete**, 5 Eylül 1933, Sayı: 2495, s. 3039-3054; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1933, Sayı: 3212, s. 3.

[847] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliği Oluşumu**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 221.

çalışılırken, uluslararası liberal bir ekonomik ortamın getireceği etkilerden daha az zarar görmesi için çeşitli önlemler alınmasına karar verilmişti. Bu çerçevede, Türkiye'nin gümrük tarifelerinin artırılmaması gibi bir garanti altına girmesi olasılığına karşın, daha önceden 21 Mayıs 1933'te tarifler artırılmıştı. Ayrıca, Konferans'ta ikili ticaret anlaşmaları yapılmaması yönünde bir karar çıkmasına karşın ikili anlaşmalar tamamlanmaya çalışılmıştı.[848]

Nitekim, 1933'ten itibaren Türkiye, dış ticaretinde, önemli ülkeler (Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya) başta olmak üzere, birçok ülkeyle ikili anlaşmalar imzalamaya başlamıştı. Yapılan anlaşmalar karşılıklı gümrük tarife indirimleri, ticaret kotaları ve kliring düzenlemeleri getirmişti.[849]

Bununla birlikte, Beş Yıllık Birinci Sanayi Planı'nda son düzenlemelerin yapıldığı 1933 yılında, tarifedeki bazı özel vergileri, bu arada da özellikle kumaşlar ve deri eşyalar üzerindeki tarife hadleri daha da artırmıştı. Programın uygulanmasında yürütücü olan Sümerbank'ın dokuma ve deri fabrikaları ile işe başlaması gümrük vergilerinin artırılmasının başlıca nedeni olmuştu. Öte yandan, bu tarife değişiklikleri daha sonra yapılacak ikili ticaret anlaşmalarında Türk Hükümeti'nin, pazarlıklarda yüksek gümrük tarife hadleri ile başlamasına olanak sağlamıştı.[850]

İngiltere, diğer ticaret yapılan ülkelere kıyasla ikili kliring[851] anlaşması yapmakta yavaş kalmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi 1930 yılında Türk-İngiliz Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, karşılıklı olarak öncelikli ülke uygulaması getirmiş fakat, ticaret dengesi açısından herhangi bir tedbir öngörmemişti.[852] Öyle ki, İngiliz Avam Kamarası'nda 1934 yılı başından itibaren, Türkiye-İngiltere ticaret faaliyetleri gündeme getirildiğinde, İngiltere Ticaret Bakanı Walter Runciman *"Türkiye ile aramızda bir ticaret mukavelesi vardır, şimdilik onun hükümlerini teminden başka bir şey düşünmüyoruz"* ifadesini kullanmıştı.[853] Ayrıca İngiliz Bakan'ın, Türkiye'nin, yapılan ticaret anlaşmasına uygun şekilde davranmadığı düşüncesinde

---

[848] **A.e.**, s. 310-311.
[849] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 175.
[850] **A.e.**, s. 167.
[851]
[852] William Hale, **a.g.m.**, s. 98-99.
[853] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Şubat 1934, Sayı: 4528, s. 1.

olduğuna bu konuşmalarla ilgili yapılan değerlendirmelerde yer verilmişti.[854] Yine Avam Kamarası'nda iki ülke ticareti ile ilgili sorulan bir soruya İngiltere Denizaşırı Ticaret Bakanı John Colville, *"Hükümet bu meseleyi acilen nazarı iytibara [itibara] almaya amadedir…"* cevabını vermişti.[855]

Bu arada, 1933-1935 yılları arasında Türkiye-İngiltere ticaret oranları şöyle gerçekleşmişti: 1933 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 74.676.000 lira, ihracatı ise 96.161.000 lira olarak gerçekleşmişti. İngiltere'den ithalatının toplamı 10.068.000 lira ile yüzde 13.49, ihracatının toplamı ise 8.594.000 lira ile yüzde 8.95 olarak gerçekleşmişti.[856] 1934 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı bir önceki yıla göre artış göstererek 86.790.000 lira olmuş, ihracatı ise 92.149.000 liraya düşmüştü. Toplam ithalatta İngiltere'nin payı 8.570.000 lira ile yüzde 9.88, ihracattaki payı ise 5.272.000 lira ile yüzde 5.72 olmuştu. 1935 yılında, İngiltere'den yapılan ithalat ve İngiltere'ye yapılan ihracat rakamları 1934 yılındakiyle benzerlik göstermişti. 88.823.000 liralık toplam ithalat içinde İngiltere'nin payı 8.682.000 lira ile yüzde 9.77, 95.861.000 liralık toplam ihracat içinde İngiltere'nin payı 5.193.000 lira ile yüzde 5.42 olmuştu.[857] 1929-1932 döneminde, Türkiye ile İngiltere'nin ithalat ihracat rakamları daha dengeli olmasına karşın, 1934-1935 yıllarında oranlar yaklaşık olarak iki katına ulaşmıştı; bu da ticaret dengesi açısından tedbirler alınamadığını göstermişti.

Türkiye, söz konusu 1930 tarihli anlaşmayı 15 Eylül 1934 tarihinde feshetmiş ve bu feshin 15 Eylül 1935 tarihinden itibaren geçerli olacağı belirtilmişti.[858]

Bunun üzerine, Türkiye ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması yapılması konusunda görüşmelere başlanmıştı. Ticaret Bakanı Walter Runciman Avam

---

[854] **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mart 1934, Sayı: 3554, s. 3.

[855] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1934, Sayı: 3594, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Mayıs 1934, Sayı: 4595, s. 2. Bu konuda Manchester Guardian Gazetesi'nde yayımlanan haberde, *"Türkler son zamanlarda bugünün iktisadî modasına uymuş bulunuyorlar. Bu millet de Büyük Biritanya gibi kendisiyle ticarî bir muvazene [denge] tesisini zarurî bulmuşlar ve son zamanlarda İtalya, İsveç, Almanya, Gekoslavakya [Çekoslavakya] ve İspanya ile muvazeneli itilaflara vasıl olmuşlardır. Türkler, ahiren bu yolda bir muvazeneli itilafı İngiltere'ye de teklif etmiş bulunuyorlar. …İngiltere hükümeti, Türklerin tekliflerine mukabil birtakım teklifler dermeyan etmiştir [ortaya koymuştur]. … Türklerle aramızda bir ticaret mukavelesi mevcuttur ve bunda İngiltere'nin en ziyade mazharı müsaade milletler arasında olduğuna dair bir madde vardır. Türklerin bu yeni teklifleri muahedenin bu maddesini ihlal eder mahiyet arzetmektedir"* denilmişti. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 6 Eylül 1934, Sayı: 4714, s. 4.

[856] **İstatistik Yıllığı 1934-1935**, C. 7, Sayı: 77, Ankara, İstanbul Devlet Basımevi, [t.y.], s. 393, 397; William Hale, **a.g.m.**, s. 101.

[857] **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, s. 281, 28-285; William Hale, **a.g.m.**, s. 101.

[858] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Eylül 1934, Sayı: 4726, s. 3.

Kamarası'nda kendisine bu konuda yöneltilen soruya şöyle cevap vermişti: *"Türk Hükümeti'nin bazı karşılık teklifleri tetkik edilmektedir. Bu teklifler derin ve teferruatlı bir tetkiki gerektirmektedir ve Ankara'daki büyükelçiye talimat verilecektir. Görüşmelerin mümkün olduğu kadar az zamanda iyi bir neticeye varması için bütün gayretler harcanacaktır".*[859] Bir İngiliz milletvekilinin, Türkiye'de İngiltere'nin çıkarlarının mükemmel derecede temsil edilip edilmediği yönündeki bir sorusuna ise İngiltere Denizaşırı Ticaret Bakanı John Colville, "edildiği" yönünde cevap vermişti. İngiliz Bakan, *"Ticaret Bakanlığı'nın Türk tarifelerinin fark gözeten mahiyetini gözden uzak tutmaması"* yönünde bir isteğe ise, *"İngiliz ticaretinin karşılaştığı rüçhansız vaziyetini [öncelikli olmayan durumunu] göz önünde tutuyoruz ve bunun içindir ki Türkiye ile canlı bir surette konuşmalara giriştik"* şeklinde karşılık vermişti.[860]

1935 yılı Ocak ayının son günlerinde iki ülke arasında ticaret görüşmeleri Ankara'da başlamıştı.[861] Görüşmeleri yapmak üzere İngiliz Elçiliği Ticaret Ataşesi Albay Woods katılmıştı.[862] Görüşmeler, başlamasının ardına kısa süre kesintiye uğramış; ardından da İngiliz temsilci birkaç kez İstanbul'a gitmiş ve Londra'dan görüşmelerle ilgili talimat beklemişti.[863] Bu süreçle ilgili İngiliz yetkililer arasında yapılan yazışmalarda, *"1934 yılı Ocak ayından itibaren İngiliz Hükümeti'nce çaba harcandığı hâlde, Türk Hükûmeti'nin anlaşma koşullarını kapitülasyonların devamı olarak yorumlayarak kimi maddeler üzerinde çekince koyması nedeniyle bir sonuç elde edilememesi"* şekilde yorumlanmıştı.[864]

---

[859] **Akşam Gazetesi**, 1 Aralık 1934, Sayı: 5791, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Aralık 1934, Sayı: 3789, s.3; **Milliyet Gazetesi**, 1 Aralık 1934, Sayı: 3166, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 1 Aralık 1934, Sayı: 4797, s. 1.

[860] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Aralık 1934, Sayı: 3803, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 15 Aralık 1934, Sayı: 3180, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 15 Aralık 1934, Sayı: 4811, s. 2.

[861] **Milliyet Gazetesi**, 29 Ocak 1935, Sayı: 3223, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 29 Ocak 1935, Sayı: 4852, s. 3.

[862] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1935, Sayı: 3827, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 10 Ocak 1935, Sayı: 3204, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 10, 23 Ocak 1935, Sayı: s. 3, 3.

[863] **Akşam Gazetesi**, 31 Ocak 1935, Sayı: 8550, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak, 1 Şubat, 25 Mart, 2 Nisan 1935, Sayı: 4954, 4955, 4904, 4919, s. 2, 3, 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 7, 14, 23 Şubat, 24 Mart, 9 Nisan 1935, Sayı: 3849, 3855, 3862, 3871, 3897, s. 1,6, 4, 1,4, 2, 2, 6; **Milliyet Gazetesi**, 31 Ocak, 1, 6, 7 Şubat, 9 Nisn 1935, Sayı: 3225, 3226, 3231, 3232, 3290, s. 2, 1,7, 3, 3, 3.

[864] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Loraine ve Türkiye", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C. II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011, s. 1200.

Bu arada, görüşmeleri devam eden anlaşmanın tamamlanmasına kadar geçen süre içinde bir kolaylık sağlaması amacıyla yola çıkarılmış malların geçirilmesine dair kararlar alınmıştı.[865]

4 Haziran 1935 tarihinde görüşmeler tamamlanmış ve *"Türkiye ile İngiltere Arasında Ticaret ve Ödemelere Ait Anlaşma"* imzalanmıştı.[866] Anlaşma ile birlikte resmî bir bildiri yayımlanmıştı: *"Türkiye ile Büyük Britanya ve Şimalî İrlanda Birleşik Krallığı arasında bir tecim [ticaret] anlaşmasının bağıtlanması için birkaç zamandan beri Ankara'da yapılmakta olan konuşmalar muvaffakiyetle bitirilmiş ve iki memleket arasında tecimel trafik ve tediye usulü hakkında bir anlaşma 4 Haziran 1935'te Dışişleri Bakanlığında Birleşik Krallık adına İngiltere Büyükelçisi Sir Percy loraine Bart K.C.M.G ile Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Bay Numan Menemencioğlu tarafından imzalanmıştır. Dokuz aylık bir müddeti olan bu anlaşma, muvakkaten [geçici olarak] 20 Haziran'da ve nihaî surette tasdiknamelerin teatisinden sonra meriyet mevkiine [yürürlüğe] girecektir. İki hükümet aynı zamanda 1930 tarihli Türkiye-Büyük Britanya muahedesinde ufak bir tadil yapmak ve bu suretle bu muahedeyi tecimel anlaşmanın müddeti zarfında meriyet mevkiinde tutmak hakkında da mutabık kalmışlardır".*[867]

Türkiye Büyük Millet Meclisi, imzalanan anlaşmanın gerekçeli kararında, serbest ticaret esasları çerçevesinde İngiltere ile iktisadî ilişkilerimizi düzenleyen 1 Mart 1930 tarihli anlaşmanın, daha sonra meydana gelen ihtiyaçlara uygun bir şekilde ticaret bilançosundaki denge politikasına imkân vermediğinden, ödeme ve döviz işlemlerini kolaylaştırmak, aynı zamanda ticari işlemleri artırmak ve yeni bir ticaret rejimi kurmak amacıyla 4 Haziran 1935 tarihinde yeni bir anlaşma yapıldığını belirtmişti. Bu anlaşmadaki başlıca hedefin ise ticari işlemlerde bir denge kurulması olarak ifade edilmişti.[868]

---

[865] **BCA**, 030.18.01.02.53.25.10.

[866] Anlaşma 18 Haziran 1935 tarihinde Türkiye tarafından onaylanmıştı. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.55.49.9. Antlaşma 20 Haziran'da geçici olarak yürürlüğe girmiş ve 11 Ekim'de de karşılıklı anlaşma değişimi yapılmıştı. Bkz. Münevver Amca, **a.g.t.**, s. 44.

[867] **Akşam Gazetesi**, 5 Haziran 1935, Sayı: 5972, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1935, Sayı: 3790, s. 3; **Tan Gazetesi**, 5 Haziran 1935, Sayı: 44-3347, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 5 Haziran 1935, Sayı: 4976, s. 2. Bu konudaki Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.55.49.10.

[868] Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)**, C. 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s. 606.

Anlaşma'nın imzalanmasından sonra bazı maddelerle ilgili uygulamaların nasıl yapılacağı ile ilgili Türk basınında çeşitli haberler yayımlanmıştı.[869]

Türk-İngiliz Anlaşması ile ilgili Avam Kamarası'nda İngiliz Ticaret Bakanı, sorulan sorulara cevap vermişti. Bakan, İstanbul'daki İngiltere Ticaret Odası'nın yapılan anlaşmadan memnun olmadığını, çünkü bazı önerilerinin kabul edilmediğini söylediğini; fakat bu önerilerin tamamının dikkate alındığını ifade etmişti. Ancak bu önergelerin kabili tatbik olmadığı, incelenirse bunun anlaşılacağını eklemişti. Ticaret Bakanı sözlerini tamamlarken, *"Anlaşmanın İngiliz ticareti için faydalı olacağını haklı olarak ümid ederim"* demişti.[870]

Ticaret anlaşmasından sonra Londra'da büyük kurumlar Türkiye ile ilişkilerin genişletilmesi için kendilerini Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında sürekli olarak aydınlatabilecek, merkezi Londra'da olmak üzere bir Türk-İngiliz Ticaret Odası kurulması yönünde Türkiye Büyükelçiliğine başvuruda bulunmuştu. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği de konuyu Türkiye Ekonomi Bakanlığına iletmişti. Bakanlık, talepleri olumlu karşılamış ve gerekli çalışmaları başlatmıştı.[871]

b. İngiliz Şirketlerinin Türkiye'deki Ticari Alanlarda İlişkilerin Geliştirilmesi İçin Çabaları

Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'in 6 Eylül 1933 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği raporda, İngiliz şirketlerinin Türkiye'de çeşitli alanlarda ekonomik iş birliği arayışları içinde olduğunu bildirmiş ve bu konuda yaptığı görüşmeler ile sonuçlarını aktarmıştı.

İngiliz mali ve sanayi şirket yetkilileri Büyükelçi Münir Bey ile birçok kez görüşmüştü. Türkiye'de iş yapmak istediklerini, bu konuda Türk hükümetinin tutumunu öğrenmek istemişti. Münir Bey de şirket yetkililerine, Türkiye'de yapılan ihalelere katılımın her ülke yatırımcısına açık olduğunu, İngiliz şirketlerinin de bu

---

[869] **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Temmuz 1935, Sayı: 4007, s. 5; **Tan Gazetesi**, 28 Haziran, 9, 12 Temmuz 1935, Sayı: 67-3370, 78-3381, 81-3384, s. 8, 3, 2; **Ulus Gazetesi**, 28 Haziran, 9, 19 Temmuz 1935, Sayı: 4999, 5010, 5020, s. 1, 1, 3.

[870] **Akşam Gazetesi**, 3 Ağustos 1935, Sayı: 6031, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Ağustos 1935, Sayı: 4029, s. 4; **Tan Gazetesi**, 3 Ağustos 1935, Sayı: 103-3406, s. 5; **Ulus Gazetesi**, 3 Ağustos 1935, Sayı: 5035, s. 1, 2.

[871] **Ulus Gazetesi**, 10 Eylül 1935, Sayı: 5073, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1935, Sayı: 4069, s. 8.

faaliyetlerde bulunabileceğini ayrıca, Londra'daki görevlerinden birisinin de iki ülke arasındaki mali ve iktisadi ilişkileri genişletmek olduğunu söylemişti.

Bu çerçevede, İstanbul'da deniz taşımacılığı yapmak üzere uzunca bir süredir girişimde bulunan Albay Barry, Londra Büyükelçiliği'ne başvurmuştu. İngiliz girişimci, işlerin gecikmeye uğratılması ve bu iş için Almanlarla görüşmeler yapılması hakkında bilgi istemişti. Münir Bey bu konuda bir bilgisi olmadığını ve gecikmenin geçerli bir nedeni olacağını söylemişti. Albay Barry bu girişiminden başka 12 Haziran 1933 tarihinde düzenlenen Dünya İktisat Konferansı[872] sırasında, Türkiye'de çalışmak isteyen önemli bazı kişilerle temasta bulunmak üzere, İktisat Bakanı Celal [Bayar] Bey ile bir akşam yemeği düzenlemişti. Bu görüşmede yaptığı konuşmada, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ve Türk hükümeti hakkında övgü dolu sözler söylemişti. Ayrıca iki ülke iktisadi ilişkilerinin genişletilmesine ne kadar önem verdiğine de değinmişti.

Bu görüşme üzerine bayındırlık işlerine girişmek isteyen ve kendisinin de sermayedar olarak dâhil bulunduğu "Nuttall, Mowlen, Brans&Abboud ltd." ismindeki önemli bir İngiliz grubu adına hareket eden mühendis Abut Paşa Münir Beyle bir görüşme yapmıştı. İngiliz Temsilcinin, Albay Barry'nin bilgi almak istediği konu hakkında soru sorması Büyükelçi'nin dikkatini çekmişti. Münir Bey, bu konuda açıklama yapmış ve Türkiye'nin siyasetinin esasının her devletle dost olmak merkezinde bulunduğunu, mali ve iktisadi girişimler için yabancı devletleri birbirinden asla ayırmadığını Alman veya herhangi bir yabancı şirketin Türkiye'de girişimlerine karşı nasıl davranılırsa, muhakkak İngiliz şirketine karşı da aynı şekilde hareket edileceğini belirtmişti.

Türk Büyükelçi, Türkiye hakkında propaganda yapanların yaydıkları haberlere itibar edilmemesi gerektiğini, tereddütle davranan İngiliz girişimcilerin iş yapma fikri ve cesaretle işe atılmaları lazım geleceğini, Türkiye'de ancak kendi işi ile ilgili olarak çalışmış olan çok sayıda İngiliz şirketinden bahsetmenin mümkün olduğunu, dürüst çalışmayan şirketlere karşı her devletin yapacağı gibi Türk Hükümeti'nin de hoşgörüsüz olduğunu açık bir dille anlatmıştı.

---

[872] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 5270, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 3268, s. 1,3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 4273, s. 1,4; **Milliyet Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 2635, s. 1,5.

Büyükelçi Münir Bey, yaptığı bu görüşmeler ve kendisine iletilen sorunlar üzerine raporunda bazı önerilerde de bulunmuştu. Türkiye'de işlerin ancak en iyi şekilde yapacak şirketlere verilebileceğini ve İngiliz şirketlerinin tekliflerinin de bu duruma uygun olduğu sürece işleri alabileceklerinin altını çizmişti. Herhangi bir ülkeye ait iktisadi girişime karşı diğerlerinden farklı ve menfi hareket edilmekte olduğu düşüncesinin, o devletle Türkiye'nin siyasi ilişkilerinde uygun olmayan bir gevşeklik getirmekten farkı kalmayacağını da eklemişti.[873]

2. Türkiye'nin Ulaştırma Politikasını Geliştirme Çabaları ve İngiltere

a. Batı Anadolu Demiryolu Hatlarının Satın Alınması

Birinci bölümde Türkiye'deki demiryollarının Cumhuriyet ile gösterdiği gelişmeler kısaca aktarılmıştı. Satın alma ve yeni yolların yapılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti, demiryollarını millîleştirmek amacıyla Batı'daki demiryolları için İngiliz yetkilileri ile yeni sözleşmeler yapmaya devam etmişti. Bu süreçte en önemli hatlar, İngilizler tarafından Anadolu'da yapılan ilk hat ve sonrakilerle birlikte İzmir'den dağılarak Batı Anadolu'yu kapsayan demiryolu ağı olmuştu. İzmir-Kasaba ve temdidi ile İzmir-Aydın demiryolları toplam uzunluk olarak 1312 km'lik bir hattı kapsamıştı. Bu da Türkiye'de toplam demiryolu uzunluğunun yaklaşık üçte birini oluşturmuştu.[874]

Cumhuriyet'in ilanından sonra 703 kilometrelik İzmir-Kasaba ve temdidi demiryollarını işleten şirketle Türk Hükümeti arasında görüşmeler yapılmış ve 1 Ocak 1927 tarihinden itibaren altı yıl süreli geçici bir sözleşme imzalanmıştı. Bu anlaşma ile devletin satın alma hakkı saklı kalmak şartıyla, süre tamamlanınca yeni bir sözleşme yapılması şart koşulmuştu. Bunun üzerine sözleşmenin tamamlanmasının ardından 1934 yılında görüşmeler başlamış ancak anlaşma sağlanamamıştı.[875]

---

[873] **BCA**, 030.10.234.578.19.
[874] Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2. bs., İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 37; İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s. 12-14, 40.
[875] İsmail Yıldırım, **a.g.e.**, s. 132-133.

Bayındırlık Bakanlığı, 25 Temmuz 1929 tarihli anlaşmaya göre hattın yeni şeklinin tayin ve tespitini gerekli görmüştü. Bu çerçevede, hattın satın alınmasının Maliye Bakanlığı tarafından da devlet menfaatine uygun görüldüğüne yönelik rapor üzerine Bakanlar Kurulu 27 Şubat 1934 tarihinde aldığı kararla satın almanın gerçekleşmesini ve işlemlerin takibini ilgili bakanlıklara bırakmıştı.[876] Ayrıca, Türk Hükümeti hattın satın alınması ve taksitleri ile ilgili görüşmelerin öneminden dolayı, işlerin idaresi ve sonuçlandırılması amacıyla Adliye Bakanı Şükrü Bey'i görevlendirmişti.[877]

Ardından da İzmir-Kasaba hattının bütün şubeleriyle satın alınacağı 28 Şubat 1934'te demiryolu şirketine bildirilmişti. Bu karara bağlı olarak 1 Mart 1934'te hatta ait hesaplar tespit edilmiş, Türk Hükümeti'nin denetimi altında olmak üzere geçici süre şirket yönetiminin devam edeceği ifade edilmişti. Ayrıca, hattın devir teslim işlemlerinin bir programa bağlı olarak yapılması ve şirket yetkililerinin Ankara'ya gelmesi bildirilmişti.[878]

Görüşmelere memur edilen şirket yetkilileri 3 Nisan 1934'te Ankara'ya gelmiş, Bayındırlık Bakanı Ali [Çetinkaya] Bey'i ve Adliye Bakanı Şükrü Bey'i ziyaret etmişler ve ertesi gün görüşmeler başlamıştı.[879] Mayıs ayının sonunda görüşmeler tamamlanmış ve anlaşma 26 Mayıs 1934 tarihinde parafe edilmişti.[880] Böylece, Batı Anadolu demiryolu hattının bir kısmı satın alınmış; İngilizler tarafından yapılan ağın diğer kısmı olan İzmir-Aydın demiryolunun alınması için önemli bir adım olmuştu.

İzmir'den başlayarak Aydın, Dinar[881] ve Eğridir'e[882] kadar toplam uzunluğu 609 km olan İzmir-Aydın demiryolunu işleten şirketin müracaatıyla Türk Hükümeti ile arasında 3 Temmuz 1923 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştı. Sözleşme şartlarına bağlı kalarak şirket, 1933 yılına kadar hattın işletmeciliğini sorunsuz bir şekilde

---

[876] **BCA**, 030.18.01.02.42.10.9.
[877] **BCA**, 030.18.01.02.43.18.12.
[878] **Akşam Gazetesi**, 5, 7 Mart 1934, Sayı: 5533, 5535, s. 2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5, 7 Mart 1934, Sayı: 3531, 3533, s. 3, 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5, 7 Mart 1934, Sayı: 4533, 4535, s. 5, 3; **Milliyet Gazetesi**, 5, 7 Mart 1934, Sayı: 2898, 2900, s. 1,7, 2.
[879] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1934, Sayı: 3558, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Nisan 1934, Sayı: 4559, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 4 Nisan 1934, Sayı: 2925, s. 2.
[880] **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1934, Sayı: 5614, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1934, Sayı: 3612, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Mayıs 1934, Sayı: 4613, s. 1; **Resmî Gazete**, 4 Haziran 1934, Sayı: 2718, s. 3941-3943.
[881] Afyonkarahisar'ın ilçesidir.
[882] Isparta'nın ilçesidir.

yapmıştı. Türk Hükümeti 1933 yılında Afyon'dan Antalya'ya uzanan demiryolu projesinin inşaatına[883] karar verince, şirket 1906 tarihli sözleşmenin ikinci maddesine dayanarak durumu protesto etmişti.[884] Bunun üzerine verilen cevapta *"Afyon-Antalya hattının bir şirket ve müessese tarafından değil, devlet tarafından yapılmakta olduğuna göre tazminatın varid olmadığı"* belirtilmişti. Ayrıca, meydana gelen bu durumu görüşmek üzere şirket yetkililerinin gönderilmesi istenmişti.[885]

Böylece, Aydın Demiryolu Şirketi ile Bayındırlık Bakanlığı arasında bir görüş farkı ortaya çıkmıştı. Şirket yetkililerinden Robert Eden Aralık 1934'te Londra'dan Ankara'ya gelmiş ve Bayındırlık Bakanı Ali Bey ile görüşme yapmış ve satın alma konusu da gündeme gelmişti.[886]

Birkaç gün sonra, Demiryolu Şirketinin İdare Meclisi Başkanı Lord Davis, Türkiye Bayındırlık Bakanlığına gönderdiği telgrafta Robert Eden'ın satış işlemleri için yetkili kılındığını bildirmişti.[887] Bunun üzerine taraflar arasında görüşmeler Ocak 1935'te başlamış[888] ve sözleşme 1 Mayıs 1935 tarihinde imzalanmıştı. Anlaşmayla demiryolu Türkiye Cumhuriyeti tarafından yüzde 7.5 faizle 1.825.840 sterline, 1 Haziran 1935 tarihinden başlayarak teslim alınmıştı.[889] Türkiye ödemeyi 40 yılda yapacak, değeri 10 sterlin olan 182.584 adet tahvili de 1935 yılı Eylül ayına kadar Londra'da Osmanlı Bankası'na, şirket adına teslim etmeyi kabul etmişti.[890] Bunun üzerine, Aydın Demiryollarının satın alınmasına dair 30 Mayıs 1935 tarih ve 2745 sayılı kanuna bağlı anlaşma hükmüne göre, ihraç edilecek tahvillerin basımı ve Londra darphanesinde damgalattırılmasını sağlamak ve oradaki Osmanlı Bankası'na teslim etmek için Nakit İşleri Müdürü Nâzım Keşmir'in Londra'ya gönderilmesine karar verilmişti.[891]

---

[883] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1933, Sayı: 5203, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3-5 Nisan 1933, Sayı: 4206-4208, s. 1, 1, 1,3,5; **Milliyet Gazetesi**, 4 Nisan 1933, Sayı: 2568, s. 1,5.
[884] İsmail Yıldırım, **a.g.e.**, s.134-135.
[885] **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1935, Sayı: 4972, s. 3.
[886] **Ulus Gazetesi**, 10 Aralık 1934, Sayı: 4806, s. 1.
[887] **Akşam Gazetesi**, 14 Aralık 1934, Sayı: 5804, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Aralık 1934, Sayı: 3802, s. 5; **Milliyet Gazetesi**, 14 Aralık 1934, Sayı: 3179, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 14 Aralık 1934, Sayı: 4810, s. 1.
[888] **Ulus Gazetesi**, 15 Ocak, 8 Şubat, 4 Nisan 1935, Sayı: 4839, 4862, 4914, s. 1, 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ocak, 4 Nisan 1935, Sayı: 3835, 3908, s. 3, 1,6; Milliyet Gazetesi, 16 Ocak, 8 Şubat, 4 Nisan 1935, Sayı: 3210, 3233, 3285, s. 2, 2, 1; **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1935, Sayı: 5910, s. 2.
[889] **Akşam Gazetesi**, 2 Mayıs 1935, Sayı: 5938, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mayıs 1935, Sayı: 3936, s. 1,10; **Tan Gazetesi**, 2 Mayıs 1935, Sayı: 10-3313, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 2 Mayıs 1935, Sayı: 4942, s. 1.
[890] İsmail Yıldırım, **a.g.e.**, s. 137.
[891] **BCA**, 030.18.01.02.56.57.6.

b. Türk Vapurculuk Şirketi'nin İngiltere'den Gemi Alma Girişimi

Cumhuriyet dönemi denizcilik politikasında ilk adımlar, 1923 yılında Türkiye Seyrisefain İdaresinin kurulması ve Lozan Barış Antlaşması ile elde edilen ancak 1926 yılında kabul edilen Kabotaj Kanunu ile atılmıştı. Denizcilik alanında çalışmalar, devlet eliyle teşkilatlandırılmış ve ardından da özel sektör bu alanda teşvik edilmişti. Sanayi teşvikleri, kredi kolaylıklarının sağlanması, vergi düzenlemelerinin yapılmasıyla devlet ve özel sektör eşit şartlarda ve önemli paylara sahip olarak denizciliğin Türkiye'de gelişmesini sağlamıştı.[892] Ayrıca, yabancı şirketlerin elinde bulunan liman işletmeleri de (İstanbul ve İzmir Limanı 1925'te, Haydarpaşa 1927'de) Türk Liman İnhisarlarına ya da Demiryolu İdaresine geçmişti. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti başlangıçta elinde bulunan 35.000 tonluk filoyu, on yıl içinde 99.500 tona çıkarmıştı. Fakat, sahip olunan gemilerin eski oluşu diğer ülkelerin limanlarına girişte sorunlar yarattığı gibi ekonomik buhranın ortaya çıkardığı sorunlar ve sektör içinde meydana gelen yarışma, on yıllık sürecin ardından 1933'te Devlet Deniz Yollarının kurularak devletin sorumluluk alanını genişletmesine neden olmuştu.[893] Bununla birlikte, özel sektör tarafından kurulmuş olan Türk Vapurculuk Şirketi'nin belli şartlara bağlı olmak üzere deniz yolları işlerine ortak olması kabul edilmişti.[894]

---

[892] Eser Tutel, **Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 166, 171-172; Efdal As, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 383; Muhlise Yıldız Güvendiren, **Türkiye Karasularında Deniz Taşımacılığı (1923-1939)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014, s. 67.

[893] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 441. 1932-1933 yıllarında çıkarılan kanunlarla denizcilik faaliyetlerinde yapılan düzenlemeler için bkz. Serkan Tuna, "1932-1933 Yıllarında Deniz Nakliyatı Kanunları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 1/2002, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2003, s. 309-326.

[894] Eser Tutel, **a.g.e.**, s. 197-198; Efdal As, **a.g.e.**, s. 384, 411. Bu konuda çıkarılan 29 Mayıs 1933 tarihli 2239 sayılı "Deniz Yolları İşletme Kanunu"nun birinci maddesinde; *"Türkiye sahillerinde muntazam posta seferleri işi Devlet inhisarına alınmıştır. Bu inhisar Denizyolları işletme müdürlüğüğ tarafından işletilir. Ancak 4 üncü maddede tayin olunan evsaf ve şeraiti haiz olmk üzere bu kanunun mer'iyeti tarihinden itibaren en çok altı ay zarfında teşekkül edecek Türk anonim şirketinin de Denizyolları işletme müdürlüğü ile birlikte muntazam posta seferleri işinde çalışmağa hakkı olduğu sekizinci madde mucibince teşekkül edecek diğer Türk anonim şirketlerinin dahi bu işlerde çalışmasına Hükûmetçe müsaade olunabilir"* ifadesine yer verilmişti. Bkz. **Resmî Gazete**, 5 Haziran 1933, Sayı: 2419, s. 2617-2619; Efdal As, **a.g.e.**, s. 411-413; Serkan Tuna, **a.g.m.**, s. 319; Nurşen Gürboğa, Murat Koraltürk, "1930'larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.'nin Kuruluşu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 13, Sayı: 25-26, Yıl: 2014 / 1-2, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınları, 2016, s. 34.

Nitekim, Türk Devleti denizcilik filosunun yenilenmesi ve genişletilmesinde çalışmalar başlatmıştı. Bu kapsamda İngiltere'den de vapurlar satın alınmıştı. Denizyolları İşletme Kanunu hükümlerine göre kurulan Vapurculuk Türk Anonim Şirketi tarafından iki vapur satın almak üzere İdare Meclis Reisi Ruşen Bey, Balıkçılık Mektebi Müdürü ve şirketin Fen Müşaviri Şevket Bey'den oluşan "Fen Heyeti"ni Londra'ya göndermişti. Heyet çalışmalarını tamamladıktan sonra, şirket tüzüğüne göre satın alınacak vapurların taşıması gereken özelliklere uygun olarak, birisini İngiltere, diğerini de Fransa'da bulmuştu. Vapurların hemen satın alınması için bedelini en kısa zamanda ödemeyi taahhüt ederek anlaşmaya varıldığını belirtmişti. Heyetin yapmış olduğu masraflarla ile vapur bedeli olarak 35.000 İngiliz lirasının dövizle ödenmesi ve bu vapurların kontenjana bakmadan Türkiye'ye getirilmesi için bir karar verilmesi Türkiye İktisat Bakanlığı tarafından istenmişti.

Bu konuda Maliye Bakanlığı tarafından verilen raporda, Türkiye ile Fransa arasında Kliring Anlaşması olduğu, satın alınacak vapurun bedelinin bu yolla ödenmesi gerektiği, ancak İngiltere'den satın alınacak vapur bedelinin döviz olarak ödenmesinin mecburi olduğunu bildirilmişti.

Bakanlar Kurulu'nda 16 Nisan 1934'te yapılan görüşmede, İktisat Bakanı, Fransa'ya yapılacak 11.000 sterlinlik ödeme için döviz izni verilmesine lüzum olmadığını ve İngiltere'den satın alınan vapurun bedeli ile heyetin yol masrafının toplam 24.000 sterlin tuttuğunu bildirmişti. Bunun üzerine Kurul, ödemenin döviz olarak yapılması ve her iki vapurun kontenjana bakılmadan Türkiye'ye getirilmesine izin vermişti.[895]

Böylece Vapurculuk Şirketi, İngiltere'den yapım yılı 1913 olan, boyu 3,5 m., eni 50 m., derinliği 31,5 m., sürati 14 mil olan, lüks ve yarı lüks kamaraları ile ambarı olan, İngiltere-Amerika arasında çalışmakta olan Dominica adlı vapuru satın

---

Bu gelişmeler üzerine Vapurculuk Türk Anonim Şirketi 15 Ekim 1933 tarihinde tescil edilmiş ve teşekkül etmişti. 14 Kasım'da da faaliyetlere başlamıştı. **Akşam Gazetesi**, 17 Ekim 1933, Sayı: 5396, s. 5; **Milliyet Gazetesi**, 17 Ekim 1933, Sayı: 2761, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ekim 1933, Sayı: 3394, s. 2,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Kasım 1933, Sayı: 3422, s. 4; **Milliyet Gazetesi**, 14 Kasım 1933, Sayı: 2789, s. 1,5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Kasım 1933, Sayı: 4428, s. 2.

[895] **BCA**, 030.18.01.02.44.22.19; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Nisan 1934, Sayı: 3559, s. 2.

almaya karar vermişti.[896] Gemiyi teslim almak üzere bir heyet 19 Mayıs 1934'te İstanbul'dan ayrılarak İngiltere'ye gitmişti.[897]

Bu arada Başbakan İsmet Paşa, Vapurculuk Türk Anonim Şirketi'ne gönderdiği telgrafta şunları söylemişti: *"Yeni aldığınız vapurun resimlerini sevinçle gördüm. Daha iki vapurun alınması derdest olduğunu da istihbar ettim. Tebrik eder, muvaffakiyetler dilerim efendi"*. Şirket Müdürü Mustafa Bey de İngiltere'den ve Fransa'dan alınan gemilerle ilgili bilgi vermişti.[898] İktisat Bakanlığı, İngiltere'den satın alınan Dominica vapuruna Aksu, Fransa'dan alınan Tadla[899] vapuruna da Tarı isimlerinin verilmesini kararlaştırmıştı.[900]

Fakat Haziran ayı başında Türkiye'ye gelmesi beklenen Dominica ya da yeni adıyla Aksu vapuru, satın alma işlemlerini yapmak üzere giden heyetin yaptığı son incelemelerde istenilen özelliklere uygun olmadığı tespit etmesi üzerine alınmaktan vazgeçilmişti. Yapılan incelemede, vapurun alımı esnasına Güney Amerika'da seferde olduğu, bu nedenle bizzat inceleme yapılamadan sadece planlarına bakılarak karar verildiği, inceleme heyetinin yaptığı çalışmalarda posta vapurundan ziyade şilep olduğu rapor edilmişti. Ayrıca, satışı gerçekleştiren İngiliz firmasının alımın *"... bir emrivaki olduğunu iddia emekte [etmekte] ve evvelce verilmiş olan beş bin İngiliz lirasını iadeden imtina etmektedir"* denilmişti. Heyetin Türkiye'ye dönmesinin ardından, çıkan bu ihtilafın çözümü için Vapurculuk Şirketi Müdürü Mustafa Bey ve Hukuk Danışmanı Cevdet Bey, Londra'ya gitmişti.[901] Yapılan görüşmelerden sonra Şirket yetkilileri 1934 Haziran ayı ortasında Türkiye'ye geri dönmüştü. Verilen 5000 sterlin geri alınması da sağlanamamıştı. Bundan sonra şirket başka bir vapurun alınmasına karar vermişti.[902]

Fransa'dan alınacağı belirtilen Tadla vapuru ise 13 Mayıs'ta İstanbul'a gelmiş[903]; 16 Mayıs'ta yapılan törenle Tarı ismi verilmiş[904] ve gerekli tadilat

---

[896] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Nisan 1934, Sayı: 4570, s. 3.
[897] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20 Mayıs 1934, Sayı: 4605, s. 3.
[898] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1934, Sayı: 3572, s. 2.
[899] Tadla vapuru 1908 yılında İngiltere Hartlepool'de Furness Withy and Co. ltd. tezgahlarında inşa edilmişti. Vapur daha sonra Frankenwald adıyla çalışmıştı. Bkz. Eser, Tutel, **a.g.e.**, s. 199.
[900] **BCA**, 030.10.191.310.10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1934, Sayı: 3612, s. 2.
[901] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 11 Haziran 1934, Sayı: 3616, 3626, s. 2, 4; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Haziran 1934, Sayı: 4621, s. 3.
[902] **Cumhuriyet Gazetesi**, 11, 18 Haziran 1934, Sayı: 3626, 3633, s. 4, 3.
[903] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 14 Mayıs 1934, Sayı: 3594, 3598, s. 2, 4.
[904] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16, 17 Mayıs 1934, Sayı: 3600, 3601, s. 2, 2.

işlemleri tamamlandıktan sonra 3 Haziran'da Karadeniz hattında çalışmak üzere sefere çıkmıştı.[905] İngiltere'den alınması ve Aksu ismi verilmesi düşünülen vapurun yerine ise yıl sonunda Compidoglie isimli vapur İtalya'dan satın alınmıştı.[906] Vapurun çeşitli bölümlerinde yapılan yenilemelerden sonra 22 Ocak 1935'te İstanbul'a getirilmişti.[907]

1935 yılında denizcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi için çalışmalar devam etmişti. Bu çerçevede, Ekonomi Bakanı Celal Bayar, 27 Nisan 1935'te Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada deniz yolları ticaret filosunun yeniden inşa edilmesini ve bunun içinde 10 milyon liralık bütçe ayrılmasını istediklerini gerekçeleri ile açıklamıştı. Yapılan görüşmelerden sonra verilen öneri, açık oya sunulmuş ve kabul edilmişti.[908]

Bunun üzerine, 1935 yılında Vapurculuk Şirketinin ihtiyacını karşılamak üzere yeni gemilerin satın alınması ve bu amaçla çeşitli dünya şantiyelerini ziyaret etmek ve inceleme yapmak üzere Denizyolları İşletmesi Müdürü Sadettin, AKAY (Adalar, Kadıköy, Anadolu Yakası Yalova Hattı) İşletmesi Müdürü Cemil, Fen Heyeti Reisi Sırrı Onur, Güverte Müfettişi Ali Akö ile bir tercümandan oluşan heyetin İngiltere, Hollanda, Almanya ve İsveç'e gönderilmeleri İktisat Bakanlığının raporları ve Maliye Bakanlığının görüşü üzerine Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştı.[909]

Heyetin Avrupa seyahati iki ay kadar sürmüş; bu sürede yaptırılacak gemilerin tonaj ve özelliklerine göre her firmadan ayrı ayrı teklifler alınmış, inşaat, teslim ve ödeme şartları üzerine görüşmeler yapılmıştı. Alımların kliring esasına uygun olması için çalışılmıştı. Türkiye'ye döndükten sonra bu konuda plan ve

---

[905] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1934, Sayı: 3619, s. 2.
[906] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Aralık 1934, Sayı: 3815, s. 2. Dominica vapurunun alınamaması nedeniyle kullanılamayan Aksu adının yeni vapura verilmesi İktisat Bakanlığı tarafından talep edilmişti. Bkz. **BCA**, 030.10.191.310.19. Compidoglie 1909 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Trieste'deki Lloyd Austriaco tezgahlarında inşa edilmişti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Trieste ve çevresinin İtalya'ya verilmesinden sonra İtalya bu gemiye el koymuştu. Adı daha sonra Leopolis olarak değiştirilmişti. Bkz. Eser Tutel, **a.g.e.**, s. 199, 202.
[907] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20-21, 23 Ocak 1935, Sayı: 3837-3838, 3840, s. 2, 2, 2. Bu vapur için isim koyma merasimi yapılmamıştı.
[908] **Ulus Gazetesi**, 28 Nisan 1935, Sayı: 4938, s. 1, 5.
[909] **BCA**, 030.18.01.02.54.31.20.

program hazırlanması ve konusunda uzmanların ülkeye getirilmeleri üzerinde durulmuştu.[910]

Fakat deniz taşımacılığında devletçilik politikasının etkileri ve özel şirketlerin artışı[911] 1935 yılı Mart ayında Türk Vapurculuk Şirketinin tasfiyesini gündeme getirmişti.[912] 22 Ocak 1936 tarihinde de şirketin Devlet Denizyolları idaresine devredilmesi kabul edilmişti.[913] Böylece Türkiye kıyılarında yolcu ve yük taşımacılığı Devlet Denizyollarına verilmişti.[914]

3. Türkiye'de Ekonomik, İdari, Zirai ve Askerî Düzenlemeler Yapmak İçin İhtiyaç Duyulan Malzemelerin İngiltere'den İthalatı

Türkiye yapmakta olduğu ve yapacağı ekonomik, idari, zirai ve askerî düzenlemeler için çeşitli devlet kurumlarına yurt dışından farklı özelliklerde malzeme alımı yapmıştı. Alınacak malzemeler ile ilgili en önemli kıstas, ihtiyacı karşılayacak en uygun ürünün seçilmesi ve bunun da öncelikli olarak kliring anlaşması yapılan ülkelerden alınması olmuştu. Söz konusu durumun karşılanamaması hâlinde diğer alternatiflere bakılmasına karar verilmişti. Bu bağlamda, kliring anlaşması imzalayan ülkelerden alınması düşünülen, ancak istenen nitelikte ürün bulunamaması, satın alınmış ve halihazırda gümrüğe gelmiş ya da daha önce İngiltere'den alınmış olması dolayısıyla yedek parçanın da bu ülkeden temin edilmesi zorunluluğu gibi sebeplerden dolayı bazı malzemelerin İngiltere'den alınması gerekli görülmüştü. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu şu malzemelerin İngiltere'den ithalatı edilmesine onay vermişti: Türk gemi kurtarma şirketinin tamirini gerçekleştirdiği "Alemdar" adlı vapurun kazanları ile kondanserleri için gerekli malzemeler[915]; gümrükler için basküller ve para kasaları[916]; Maliye

---

[910] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13, 30 Mayıs, 22, 26 Haziran 1935, Sayı: 3947, 3964, 3987, 3991, s. 10, 10, 2, 9.
[911] Efdal As, **a.g.e.**, s. 413.
[912] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1935, Sayı: 3949, s. 2; **Tan Gazetesi**, 16 Mayıs 1935, Sayı: 24-3327, s. 2; Eser Tutel, **a.g.e.**, s. 198.
[913] **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 6202, s. 6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 4200, s. 2; **Tan Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 274-3677, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 5205, s. 2.
[914] Eser Tutel, **a.g.e.**, s. 198.
[915] **BCA**, 030.18.01.02.41.92.4.
[916] **BCA**, 030.18.01.02.42.6.2.

Bakanlığının kırtasiye ihtiyaçları[917]; Milli Savunma Bakanlığının istihkâm kıtaları için lastik çizmeler[918]; Devlet matbaasında kullanılmak üzere daha önce İngiltere'nin Mann Fabrikasından satın alınmış olan ofset makinesinin yedek parçaları[919]; tapu idarelerinde merkezdeki tasarruf kaydı suretlerinin az zamanda, az masrafla doğru olarak çıkarılmasını temin için "Kodak mark Fotostat" makinesi[920]; Ankara ve İstanbul'un su tesisatının yenilenmesinde kullanılacak malzemeler[921]; Türkiye Kibrit ve Çakmak İnhisarı Şirketinin çakmak ve çakmak taşı kaçakçılığının önüne geçmek amacıyla ihtiyacı olan yeni çakmaklar[922]; Milli Savunma Bakanlığının Mecidiye Kruvazörünün kazan boruları ve tuğlalarının yenilenmesi için istediği malzemeler[923]; Eskişehir tohum ıslah istasyonunun ihtiyacı olan çırçır makineleri[924]; Manisa Amerikan Asma Fidanlığı'nda kullanılan İngiliz malı pompanın onarımı için gerekli olan motor[925]; Maliye Bakanlığının Darphane için, resmî ve gayri resmî şirketler ile kişiler tarafından sipariş edilen kilo takımlarının yapılmasında ve ayarlanmasında kullanılan miyar[926] ve aksamlarının[927]; Ziraat Bakanlığının Nazilli Pamuk üretim çiftliğinde kullanılacak el çırçırı[928]; İstanbul Elektrik Şirketi tarafından kullanılacak çeşitli malzemeler.[929]

4. Türkiye'de Demir Çelik Sanayii Kurulması İçin İlk Girişimler ve İngiltere'nin Rolü

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda iktisadi alanda yeniden yapılanmaya giden Türk devleti, modern sanayinin kurulması için de

[917] **BCA**, 030.18.01.02.42.6.6.
[918] **BCA**, 030.18.01.02.43.16.18.
[919] **BCA**, 030.18.01.02.44.22.1. Ofset makinelerinin yedek parçalarını takmak, makineyi ayarlamak ve renkli resim ve harita işlerinin basımını öğretmek üzere ayda 160 lira ücretle 13 hafta için İngiltere'den bir uzman getirilmesi talep edilmişti. Bu uzmanın istihdamı ile kendisinin bu müddetten fazla çalıştırılmasında fayda umulduğu takdirde, ayda 250 lirayı geçmemek üzere tespit edilecek bir ücret karşılığında hizmet süresinin bir seneye çıkarılması hakkında bir karar verilmesi istenilmişti. Maliye Bakanlığının raporunda ise istihdam edilecek uzmanın ücretinin Devlet Matbaası tarafından karşılanmasında hazine tarafından bir mahsur bulunmadığı yönünde bilgi verilmişti. Böylece, Bakanlar Kurulu da yapılan teklif üzerine istenilen izinlerin verilmesini kabul etmişti. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.44.23.2.
[920] **BCA**, 030.18.01.02.45.37.5.
[921] **BCA**, 030.18.01.02.47.51.13; **BCA**, 030.18.01.02.49.75.12.
[922] **BCA**, 030.18.01.02.48.63.15.
[923] **BCA**, 030.18.01.02.49.73.14.
[924] **BCA**, 030.18.1.2.50.87.12.
[925] **BCA**, 030.18.01.02.50.86.20.
[926] Değerli madenlerde yasanın istediği ağırlık, saflık ve değer derecesini gösteren ölçü.
[927] **BCA**, 030.18.01.02.52.16.16.
[928] **BCA**, 030.18.01.02.53.24.15.
[929] **BCA**, 030.18.01.02.54.39.4.

birtakım adımlar atmıştı. İlk olarak sanayi teşviki için 1924 yılında beş yüz bin lira, 1925'te de iki yüz bin lira ayrılmıştı. Aynı zamanda 19 Nisan 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu. Aynı yıl içinde İktisat Bakanlığı iktisadi kararlar dâhilinde demir sanayi için de incelemeler başlatmıştı.[930]

Türkiye'nin yeni sanayi koluyla bir yandan yabancı şirketler ilgilenmeye başlamış, bir yandan da devletin girişimiyle yurtdışından uzmanlar getirilmişti.

Bu çerçevede Londra merkezli Haylor Banson adlı İngiliz şirketi, Türkiye'deki madenlerin araştırma ve incelenme işlerinin kendisine verilmesini istemişti. Bu konuda Ms. Eliza adlı bir İngiliz'den destek almıştı. Ms. Eliza, Türkiye'de araştırma yapmak üzere heyet göndermeye hazırlanan şirket adına 19 Mayıs ve 12 Haziran 1925 tarihlerinde Başbakan İsmet Paşa'ya mektuplar göndermişti. Mektuplarda şirket, dünyanın en iyi ticarethanelerinden biri olarak nitelendirilmiş, büyük bir sermayesi olduğu, sahiplerinin dürüst olduğu ifade edilmişti. Ayrıca Türkiye'deki maden işlerinin bu şirkete verilmesinin Türk-İngiliz dostluğunun da artacağına dikkat çekilmişti.[931]

Bu girişimde başka Türkiye, yurtdışından uzmanlar getirmişti. 1925 yılı Temmuz ayında Avusturyalı Profesör Granning kömür ve demir madenlerinin incelenmesi için getirilmişti. Kısa zamanda, demir sanayi kurulmasını öneren bir de rapor hazırlamıştı.[932] Bundan başka madenlerden alınan örnekler incelenmesi için yurt dışına gönderilmiş, hatta diğer ülkelerdeki demir sanayi kuruluşlarına inceleme gezisi yapılmıştı. Ayrıca 1926 yılında Demir Sanayinin Kurulmasına Dair Kanun çıkarılmış, Ticaret Bakanlığı'nda da bir genel müdürlük kurulmuştu. 1928 yılı başlarında ise Genelkurmay Başkanlığında demir sanayi hakkında bir toplantı yapılmıştı. Mevcut durum yeniden müzakere edilmiş ve sanayinin kurulması yönünde ilgili bakanlığın harekete geçmesi önerilmişti. Fakat Maliye Bakanlığının bütçenin yüklü olduğu, ayrıca ödenek ayrılmadığı ve doğal zenginliklerin

---

[930] Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s. 47 (Ekler, I. Raporlar, Kısım I); Erol Tümertekin, **Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954, s. 217-218; Serkan Tuna, **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, s.24, 30.

[931] Hüseyin Lütfi Ersoy, **Belgelerle Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kurulma Süreci ve Karabük (1924-1944), İstanbul, Alioğlu Matbaacılık**, 2013, s. 20-21, 23-28.

[932] Profesör Granigg, 23-30 Aralık 1925 tarihinde hazırladığı raporunu Başbakan İsmet Paşa'ya 31 Aralık 1925 tarihinde sunmak istemişti. Bkz. Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 29-31; Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 218.

incelemesinin yapılmadığı gibi gerekçelerle bu girişim kesintiye uğramıştı.[933] Öte yandan Kırıkkale'de Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulmaya başlanan askerî fabrikalara, 1928 yılında çelikhane eklenmesine karar verilmişti.[934]

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği yasal zorunluluklar ve İzmir İktisat Kongresi ile iktisadi yapılanmada öncelik tanınan özel teşebbüsün yeterli ivmeyi gösterememesi nedeniyle iktisadi alanda beklenilen gelişmeyi sağlayamamıştı. Ayrıca, Dünya Ekonomik Krizi de tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştı.[935]

Bunun üzerine devlet ekonomiye hızlı bir şekilde müdahale etmiş ve yeni bir ekonomik yapılanma içerisine girmişti. Bu çerçevede, 1929 Haziran ayından itibaren Âli İktisat Meclisi ve İktisat Bakanlığının iş birliği ile ihzari komisyon kurulmuş ve bir iktisat programı hazırlamak üzere çalışmalara başlamıştı.[936] 1929 Aralık ayından itibaren çalışmalar İktisat Bakanı Şakir [Kesebir] Bey ile birlikte bizzat Bakanlık tarafından yürütülmüştü. Hazırlanan program 13 Ocak 1930'da Başbakan İsmet Paşa'ya sunulmuş[937], son halini 4 Mart 1930 tarihinde almıştı. Bu programa "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" adı verilmişti.[938]

Bunun ardından Başbakan İsmet Paşa demiryolunun Sivas'a ulaşması dolayısıyla 30 Ağustos 1930'da yaptığı konuşmada yeni ekonomi politikasının ülkenin ihtiyaçları ve halkın istekleriyle "mutedil devletçilik" olacağını açıklamıştı.[939] 1931 yılı başında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da çıktığı üç aylık yurt gezisi sırasında İzmir'de yaptığı bir konuşmada, partinin yol göstericiliği

---

933 Afetinan, **a.g.e.**, s. 47; Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 218-220; Hür Kalyoncu, **Cumhuriyet Kenti Karabük**, İstanbul, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, Alioğlu Yayınevi, 2007, s. 45, 50; **Türkiye'nin Ağır Sanayi Bölgesi Karabük Zonguldak ve Çevresi**, Der.: Muhlis Özkan, Karabük, Özer Matbaası, 1971, s. 51; Yüksel Kaştan, "Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demirçelik İşletmeleri", **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 11, Sayı: 2, Kastamonu, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, 2003, s. 497.

934 Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 218.

935 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 20. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2015, s. 39-57.

936 Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 18 Haziran 1929, Sayı: 1201, s. 2,3; **Akşam Gazetesi**, 19 Haziran 1929, Sayı: 3836, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Hazian 1929, Sayı: 1835, s. 2.

937 Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ocak 1930, Sayı: 2033, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Ocak 1930, Sayı: 3059, s. 1.

938 İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 98-100.

939 **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ağustos 1930, Sayı: 2269, s. 1, 4-5; **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 31 Ağustos 1930, Sayı: 4542, s. 5-7; **Milliyet Gazetesi**, 31 Ağustos 1930, Sayı: 1636, s. 1, 5-6; **Akşam Gazetesi**, 1 Eylül 1930, Sayı: 4271, s. 1,6-8; Bilsay Kuruç, **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev Demeç ve Yazılar)**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1963, s. 9-10.

ve yardımıyla ekonomik alanda yeterli başarı gösterilememesinin sonuçlarının ortada kalkacağını belirtmişti. Cumhurbaşkanı ayrıca 20 Nisan 1931'de yayımladığı beyannamede, devletçiliğin de içinde yer alan altı ilkenin partinin değişmez nitelikleri olduğunu vurgulamıştı.[940] Daha sonra da Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kurultayında devletçilik ilkesi benimsenmişti.[941]

Devletçi modele geçiş sürecinde hazırlanan raporlardan birisi de Eylül 1930'da İktisat Bakanı olan Ahmet Şerif [Önay] Bey'in sanayinin gelişimi, denetimi ve planlanması konusunda yapılan işler hakkında yazdığı "Türkiye Milli İktisadi ve Sanayi Meselesi Hakkında Bir Müteala" adlı rapor olmuştu. Ahmet Şerif Bey hazırladığı bu uzun raporda; Türkiye'nin tüm temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir sanayi yapısına sahip olabileceği, Dünya Ekonomik Krizi içinde Türkiye'nin içerdeki ham maddelerini değerlendirecek sanayileri kurması gerektiği, bunun hem ham madde fiyatlarının yükseltilmesini sağlayacağını hem de dış ticaret açığının azaltılmasında etkili olacağı yani, bir çeşit ithal ikamesinin uygulanmasını önermişti. Ayrıca, iç pazarın gümrük duvarları ile korunması ve büyütülmesi, Türk ekonomisi için gerekli görülmüştü. Bu planda pamuklu tekstil üretimi öncelikli olarak tutulmuş ardından da sağlanacak kredilerle alınacak makinalar aracılığıyla, şeker sanayi ve ardından da sanayi kimya, demir sanayi daha sonra da keten ve kendirin ıslahı ile bunlardan üretilecek ürünlerin mümkün ve faydalı olduğu belirtilmişti.[942]

1932 yılı başında Ahmet Şerif Bey tarafından hazırlanan bu raporda savunulan fikirler, Başbakan İsmet Paşa'nın Sovyetler Birliği'ne[943] ve İtalya'ya[944] gerçekleştirdiği geziler sonrasında sağlanan kredilerin yarattığı olanaklar sayesinde

---

[940] Serkan Tuna, **a.g.e.**, s. 106. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kongresi'nde 27 Ocak 1931'de yaptığı konuşma için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. II (1906-1938), s. 292-298; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29-30 Ocak 1931, Sayı: 3430-3431, s. 1, 1,2. Mustafa Kemal Paşa'nın seçimler dolayısıyla 20 Nisan 1931'de beyannamesi için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 606-609; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Nisan 1931, Sayı: 3509, s. 1.

[941] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 134. Bu ilke şöye açıklanmıştı: *"Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete iriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa iktisadi sahada - devleti filen [fiilen] alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır"*. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 12 Mayıs 1931, Sayı: 3526, s. 5.

[942] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 146-149.

[943] İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya ziyareti ile ilgili bkz. **Milliyet Gazetesi**, 22 Nisan 1932, Sayı: 2224, s. 1 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Nisan 1932, Sayı: 3867, s. 1 vd; **Akşam Gazetesi**, 24 Nisan 1932, Sayı: 4861, s. 1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Nisan 1932, Sayı: 2859, s. 1 vd.

[944] İsmet Paşa'nın İtalya ziyareti ile ilgili bkz. **Akşam Gazetesi**, 22 Mayıs 1932, Sayı: 4889, s. 1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1932, Sayı: 2887 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22 Mayıs 1932, Sayı: 3896 vd; **Milliyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1932, Sayı: 2254, s. 1 vd.

uygulama alanı bulmuştu. Böylece sanayi planının hazırlanmasına hız verilmiş ve 1932 Haziran ayında bitirilip Temmuz ayında ilan edilebileceği ileri sürülmüştü. Çünkü planın, Sovyet uzmanların Türkiye'de yapacağı incelemelerden önce bitirilerek milli bir nitelik kazandırılması, böylelikle ülkede oluşabilecek tepkilerin önüne geçilmesi amaçlanmıştı.[945]

Rus uzmanlar heyeti 12 Ağustos-3 Kasım 1932 tarihleri arasında Türkiye'de kalmıştı.[946] Türkiye'nin çeşitli illerinde yaptıkları teknik çalışmaların, gözlemlerin ve elde ettikleri verilerin sonucunda hazırladıkları rapor, "Türkiye'de Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi" başlığını taşımıştı.[947]

Bu genel başlığı taşıyan rapor, başlıkta adı geçen sanayi maddeleri ithalatının önlenerek Türkiye'de üretim imkânlarını içeren iktisadi ve bilimsel raporlardan oluşmuştu. Raporun en kapsamlı konusunu "pamuk sanayi" oluşturmuştu. Çünkü pamuklu kumaş, yıllardır dışarıdan ithal edilmişti. Bu duruma büyük oranda son verilmek istenmişti. Raporun ikinci bölümü kendir sanayinin gelişimi hakkında olmuştu. Üçüncü ve son bölüm ise kimya ile demir sanayilerine ayrılmıştı. Bu sanayi kollarının Türkiye'de kurulabilmesi için olanaklar araştırılmıştı.[948]

Raporda demir sanayi ile ilgili yapılan değerlendirmede, 1930 yılı sanayi istatistiklerine göre Türkiye'nin mamul demir ithalatının 150.000 ton olduğu, bu sonucun da ülkede demir sanayinin olmadığını gösterdiği belirtilmişti. Sanayinin kurulması için öncelikli olarak yer tayini yapılması gerektiğini ifade edilmiş ve bilinen demir madenlerinin yerleri hakkında bilgi verilmişti. Bilinen demir madeni yatakları (Kayseri-Faraş, Ayvalık-Ayazmant, İzmir-Torbalı, Anamur-Ovacık) içinde en uygun yerin Zonguldak olduğu tespit edilmiş fakat bunun da mahzurlarına değinilmişti. Demir sanayi kurulması için hammadde yatağına yakın, ulaşım bakımından elverişli ve az masraflı, güvenlik sorunu bulunmayan bir noktanın belirlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Neticede demir sanayi fabrikalarını Filyos-Irmak demiryolu üzerinde ve Zonguldak'tan pek uzak olmayan bir yerde

---

[945] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 148.
[946] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 6 Ağustos 1932, Sayı: 4965, s. 2 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ağustos 1932, Sayı: 2963, s. 1 vd; **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 6 Ağustos 1932, Sayı: 3972, s. 1 vd.; **Milliyet Gazetesi**, 6 Ağustos 1932, Sayı: 2330, s. 1 vd.
[947] Raporun tamamı için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. E 91, Ek 5. Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütehassısları Tarafından Verilen Raporlar, Ankara Başvekalet Müdevvenat Matbaası 1933.
[948] **A.e.**, s. 164-167.

kurulması önerilmişti. Tefen İstasyonu civarının eritme ve kimya için en uygun olacağı düşünülmüştü. Bu arada, Karabük'ün de dikkate alınabileceği ancak fabrikaların şartları dolayısıyla Tefen'e göre daha gayri müsait olacağı belirtilmişti.[949]

Sovyet uzmanların önerilerinden bir bölümü, Türkiye'nin ihtiyaçları da dikkate alındığında ülkenin tercihlerini tam olarak yansıtmamıştı. Fakat, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öncelik pamuklu dokumaya verilmişti. Öte yandan, demir sanayi kurulması önemli alanlardan birisi olarak raporda yer almış ve uzun dönemdeki girişimlerin nüvesini oluşturmuştu.[950]

Türkiye, Sovyet uzmanlardan başka 1933 yılı başlarında Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey aracılığıyla, Amerikan iktisatçılar grubunu ülkeye davet etmişti. Amerikan uzmanlar iktisadi koşulları, doğal donanım, sermaye birikimi, sanayi, ulaştırma yapısı, sağlık, eğitim ve kamu yönetimi alanlarında hazırladıkları dört ciltlik çalışmayı 1934 yılı Mayıs ayında İktisat Bakanlığına sunmuştu. Raporda, Türkiye'nin iktisat ve sanayi politikasının, demir ve çelik ile ilgili bölümünde bu iş için demiryolunun Ereğli'ye kadar uzatılması gerektiği, yatırımın yüksek üretim maliyetine neden olacağı ve rekabetçi olmayacağı gerekçeleriyle ertelenmesi önerilmişti.[951]

İktisat Bakanlığınca hazırlanan ve Aralık 1933 hükümete sunulan, "Sınaî Tesisat ve İşletme"lerle ilgili raporların birinci kısmının altıncı sırası demir sanayine ayrılmıştı. Raporda, demir sanayi ile ilgili yapılan ve yaptırılan çalışmaların çok ilerlemiş olması dolayısıyla bir sonuca ulaştırılması gerektiği belirtilmişti. Bunun üzerinde de demir sanayi ile ilgili çalışmalar artırılmıştı. Bu rapor ayrıca, 11 Nisan

---

[949] **A.e.**, s. E 271-279. Başbakan İsmet Paşa hatıralarında, Sovyet heyetin Türkiye'de demir ve çelik sanayinin kurulması konusunda telkinde bulunuduklarını, hatta fabrikanın kurulmasında ısrarcı olduklarını söylemişti. Ayrıca yer konusunda da ısrar ettiklerini ancak Türkiye'nin güvenlik nedeniyle sahilden uzak bir yerin belirlenmesindeki kaygısını ifade etmişti. Başbakan, Türk Genelkurmayının güvenlik kaygısı nedeniyle fabrikanın daha içerde kurulması gerektiği düşüncesinde olduğunu söylemişti. Sovyet Heyet Başkanı Prof. Orloff ise fabrikanın sahilden Karabük'e kadar olan alanda kurulması halinde iktisadi olabileceğini belirtmişti. Bkz. İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 275-276; Hür Kalyoncu, **a.g.e.**, s. 46-47.

[950] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 168.

[951] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 294-296; Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 223; Hür Kalyoncu, **a.g.e.**, s. 47-48.

1934 tarihli Bakanlar Kurulu'nda tartışılmış ve son şekli verilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na kaynaklık etmişti. 17 Nisan'da da yürürlüğe konmuştu.[952]

Raporun yayımlanmasından sonra, iktisadi plana dâhil olan özellikle ağır demir ve beraberinde kok sanayi alanlarında incelemeler yapmak üzere Avrupa'ya bir heyet gönderilmişti. Heyet üyelerinden Muammer Bey kurulacak fabrikalar için Fransa, Belçika, Almanya'da ve özellikle İngiltere'de incelemelerde bulunacaklarını belirtmişti. Bekir Vehbi [Ergene] Bey'in ise Avrupa'da heyetten ayrılacağını, demir sanayi hakkında çalışmalar yapacağını ve bunların Türkiye'de demir sanayinin kurulması açısından esası teşkil edeceğini belirtmişti.[953]

Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmasıyla birlikte İngiliz gazetelerinde çeşitli yayınlar yapılarak konuya ilgi gösterilmişti. 28 Ocak 1934 tarihli Financial News Gazetesi, esas fikrin Sovyet Rusya'dan alınmış olduğu iddialarına rağmen bu planın tamamen yeni olduğunu, Türkiye'de devletin sanayinin gelişmesi için büyük bir rol oynayacağını, özel girişiminse engellenmeyeceğini belirtmişti[954]. Financial Times Gazetesi de devletin inisiyatifi ele aldığına değinmiş ve özel girişimin en önemli sanayi kollarında bile hisse sahibi olmaya devam edeceğine değinmişti. Ayrıca yapılan değerlendirmede hafif sanayide pamuk ve ağır sanayide demirin birinci öncelikle geldiğine yer verilmişti. Demir sanayi konusunda bir heyetin de Fransa ve İngiltere'ye gittiğine değinmişti[955]. İngiliz Spectator Gazetesi ise, cüretkâr bir girişim olarak değerlendirdiği planı, vereceği neticelere ilişkin pek de iyi düşünceleri bulunmasa da takdir ve hayretle karşılanabileceğini ifade etmişti[956]. Yine Financial News Gazetesi'nde yayımlanan "Kaybedilen Fırsat" başlıklı başka bir yazıda, Türk-İngiliz ticaret ilişkileri ile ilişkilendirilerek, Türkiye'nin beş yıllık planı çerçevesinde sanayi atılımında İngiltere'nin öncelikli olarak tercih edilmemesi noktasında, İngiliz Hükümeti eleştirilmişti. Hatta Türkiye

---

[952] Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, s. 47-54 (Ekler, I. Raporlar, Kısım I); Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 296-297; Hür Kalyoncu, **a.g.e.**, s. 48.

[953] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Aralık 1933, 4, 5 Ocak 1934, Sayı: 3467, 3473, 3474, s. 2, 2, 1,3; **Akşam Gazetesi**, 4 Ocak 1934, Sayı: 5475, s. 1,2; **Milliyet Gazetesi**, 4 Ocak 1934, Sayı: 2840, s. 1. Ayrıca Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.43.14.5; **BCA**, 030.18.01.02.41.92.2. Giden heyet, Zonguldak Milletvekili Ragıp Bey [Ahmet Ragıp Özdemiroğlu], İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Muammer [Eriş] Bey, İktisat Bakanlığı Maden Genel Müdürü Bekir Vehbi [Ergene] Bey, kömür havzasındaki Türkiş Şirketi Müdürü Esat Bey ile iki maden mühendisinden oluşmuştu.

[954] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29 Ocak 1934, Sayı: 4498, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 29 Ocak 1934, Sayı: 2863, s. 2.

[955] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 4501, s. 3.

[956] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5 Şubat 1934, Sayı: 4505, s. 1.

ile uygun bir kliring anlaşması yapılmadan bu konuda bir şey elde edilemeyeceğine de dikkat çekilmişti[957].

Bu gelişmeler üzerine demir çelik fabrikasının kurulması için yer arayışına geçilmişti. Sovyet ve Amerikalı uzmanların önerilerini takiben tesisin kesin yerinin tespit etmek üzere Sümerbank ve Erkân-ı Harbiye temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulmuş ve çalışmalara başlamıştı. Tesis yeri için temsilcilerin önerileriyle birlikte demir cevherinin ithalatı gündeme gelmiş, Türkiye'deki demir cevheri yataklarının incelenmesi konusu tartışılmamıştı. Diğer taraftan askerî gerekçelerle sahilden uzaklaşma gerekliliği seçim konusunda zorluklar yaratmıştı. Sonuçta, maden kömürü havzasına yakın olan Karabük tesis yeri olarak seçilmişti.[958]

Öte yandan birinci planın uygulanması devam ederken, elde edilen başarının verdiği güven ve görülen gereklilik üzerine Türk hükümeti 1935'te ikinci planın hazırlıklarını başlatmıştı. Burada temel alınan alanlar madencilik ve enerji sektörleri olmuştu.[959]

Bu amaçla sanayileşmede yeni adımlar atılmış, 14 Haziran 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen üç kanunla doğal servet kaynakları doğrudan doğruya devlet işletmelerine verilmişti. Bu çerçevede kurulan kurumlardan Elektrik İşleri Etüd İdaresi[960] ve Maden Tetkik Arama Enstitüsünün[961] arama işlerini yapmasına, üçüncü kanunla kurulan Etibank'ın[962] ise, bunları tamamlayıcı bir kurum olmasına, yani bu kurumların hazırladığı planları uygulamasına karar verilmişti. Böylece Türkiye, elektrik ve maden sanayilerini işletmek ve değerlendirmek için önemli kurumlar kurmuştu.[963]

Böylece, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması kararlaştırılan demir sanayi için çalışmalar hızlandırılmıştı. Kurulacak tesis için 8-10 firmadan teklif alınmıştı. Sonunda Alman Krupp ile İngiliz H.A. Brassert şirketleri kalmıştı.[964] Bu çerçevede, Türkiye Cumhuriyet Ekonomi Bakanı Celal Bayar, 20 Kasım 1935

---

[957] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Şubat 1934, Sayı: 4521, s. 4.
[958] Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 223; Hür Kalyoncu, **a.g.e.**, s. 53-54; Ali Karatay, **Demir Çelik Karabük Bir İşçi Kentin Hikâyesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 44-46.
[959] Afetinan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 3-4; Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 305.
[960] Bkz. **Resmî Gazete**, 24 Haziran 1935, Sayı: 3036, s. 5397-5399.
[961] Bkz. **Resmî Gazete**, 22 Haziran 1935, Sayı: 3035, s. 5378-5380.
[962] Bkz. **Resmî Gazete**, 22 Haziran 1935, Sayı: 3035, s. 5380-5381.
[963] **Ulus Gazetesi**, 17 Haziran 1935, Sayı: 4988, s. 1, 6.
[964] Erol Tümertekin, **a.g.e.**, s. 222; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Aralık 1935, Sayı: 4151, s. 7.

tarihinde Ankara'da H.A. Brassert and Co. Ltd. adına Direktör M. Mackenzie ile bir görüşme yapmıştı. M. Mackenzie ertesi gün Celal Bayar'a demir, çelik ve bunlara ayrılan sanayi tesis etmek üzere tekliflerini içeren bir memorandum vermişti. Türkiye'de kurulması düşünülen yeni sanayi kolu için sunulan teklifte şunlara yer verilmişti: belli şartlar dâhilinde Londra'daki banka ve mali kuruluşlardan kredi garantisi verileceği, bunun esas şartının, kredi açılmasının zorluğu göz önüne alındığında, çıkarılan madenlerin ortak bir teşekkül aracılığıyla İngiltere'de satılması ve satışlardan elde edilecek gelirin kredinin ödenmesinde kullanılması, fazlasının da Türk hükümetine verileceği, Türk madenlerinin İngiltere piyasasına girişinin yaratacağı sorunların şirket ve İngiliz bakanlığının çalışmalarıyla ortadan kaldırılabileceği, bu işlerin yürütülmesi için de şirketin resmen görevlendirilmesi.

Celal Bayar şirket direktörüne 22 Kasım'da verdiği cevapta, Türk Devleti'nin bu sanayi kurma işini Sümerbank'a verdiğini, bankanın kendisiyle temasa geçmesi için raporun bir örneğini kendilerine gönderdiğini, ayrıca Sümerbank ile temasa geçmeleri gerektiğini bildirmişti.

Aynı gün, Sümerbank Genel Müdürlüğüne gönderdiği yazıda ise, bu endüstri tesisinin Banka'ya verilmiş görevler arasında olduğunu bildirmiş, ilgili şirkete mektupları bankaya göndermesi ve temasa geçmesi gerektiğinin belirtildiğini ifade etmişti. Bakan ayrıca yapılan görüşmede; "metalürji koku"nun demir ve çelik sanayi imalatında birçok ülkede kullanıldığının, bu sanayinin kaliteli kömüre sahip olmayan ülkelerde kurulması akımının Brassert firmasını daha aşağı kalitede linyit ve hatta odun kömüründen metalürji kokunun imaline sevk ettiğinin ve iyi neticeler alındığının, kendisine aktarıldığını, bankaya iletmişti. Yugoslavya'da Brassert firması tarafından kurulacak demir çelik sanayi linyitten üretilecek koka dayanmakta olduğunu vurgulamıştı. Daha sonra linyitten üretilecek ürün ile taş kömüründen üretilecek ürün arasındaki farkı açıklamıştı. Öte yandan, Türkiye'de çıkarılan bu yer altı madenlerinden örneklerin Londra'daki Brassert firmasına gönderilmesini ve en iyi hangisinden sonuç alınacağının araştırılmasının gerekli olduğunu yazısına eklemişti. Daha sonra kararlaştırılmak üzere memurlar gönderilmesinin lazım olduğunu belirtmişti. Ayrıca, firmanın tanınan bir kurum olmasına rağmen Sümerbank'ın dosyasında bulunmak üzere teknik ve finansman referanslarının temin edilmesini belirtmişti. Son olarak da konunun önemle takip edilmesini ve aşamalar

hakkında bilgi verilmesini istemiş; teklif örneğinin, Maden Tetkik Arama ile Maden ve Sanayi İşleri Genel Müdürlüğüne de verildiğini eklemişti.[965]

Görüldüğü gibi İngiltere, Türkiye'deki sanayileşme faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş, özellikle demir çelik sanayinin kurulması aşamasında önemli bir girişimde bulunmuştu.

5. Dünya İktisadi Gelişmelerinin İkili İlişkilere Etkileri: 1933 Londra Para ve İktisat Kongresi

Dünya'daki ekonomik buhran, liberal iktisat politikasının temel ilkelerinde sarsıntıya neden olmuş, paranın altına bağlı olması ve serbest ticaret ilkeleri ortadan kalkmıştı. İngiltere 1931 yılı Eylül ayında[966], ABD ise 1933 yılı Nisan ayında[967] altına çevrilebilir para esasını terk etmişti. Ülkeler, gümrük oranlarını yükseltmiş, kambiyo sınırlamaları, dış ticarette kontenjan uygulamaları getirmişti. Yani, ulusal ekonomiler ön plana çıkarılmıştı. Bunun üzerine, dünya ekonomi politikalarını düzenlemek amacıyla uluslararası konferanslar düzenlenerek ve anlaşmalar sağlanarak sorunlar giderilmeye çalışılmıştı.[968]

Bu konuda atılan adımlardan birisi İngiltere'nin dominyonlarını (Avusturalya, Hindistan, Güney Afrika, Kanada, Yeni Zelanda) bir araya getirdiği 21 Temmuz 1932 tarihli Ottowa Konferansı (İmparatorluk İktisat Konferansı) olmuştu.[969] İngiltere, bu konferans sonucunda, kendine yeterli bir İmparatorluk ekonomisi oluşturmayı, yani içi ticareti geliştirmeyi ve ham madde ile pazar yaratmayı amaçlamıştı. Sonuçta, tüm amaçlarına ulaşamasa da ileride geliştirilmeye açık beş yıllık anlaşmalar[970] imzalamıştı.[971] Avam Kamarası da yapılan anlaşmaları 28 Ekim 1932'de onaylamıştı.[972]

---

[965] **BCA**, 030.10.207.413.20; **Arşiv Belgelerinde Karabük**, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, İstanbul, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, 2013, s. 338-343; Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 38-48.

[966] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21, 22 Eylül 1931, Sayı: 3659, 3660, s. 1, 1. Bu arada 22 Eylül 1931 tarihinden itibaren Türk piyasasında Türk parasının kıymeti için Sterlin esası terk edilmiş; bunun yerine Fransız Frangı ile işlem yapılmaya başlanmıştı. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23 Eylül 1931, Sayı: 3661, s. 1.

[967] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 21 Nisan 1933, Sayı: 5217, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Nisan 1933, Sayı: 3215, s. 1,2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21, 22 Nisan 1933, Sayı: 4220, 4221, s. 1,2, 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 21, 22 Nisan 1933, Sayı: 2582, 2583, s. 1,2, 2.

[968] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 305.

[969] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Mayıs, 22 Temmuz 1932, Sayı: 3899, 3957, s. 3.

[970] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Şubat 1933, Sayı: 4148, s. 5.

Diğer bir gelişme ise, 1932 yılı Ocak ayı başında toplanmasına karar verilenen ve hazırlıklarına başlanan Lozan Tamirat Konferansı[973] olmuştu. Almanya'nın savaş borçlarını ödemeyeceğini açıklamasından[974] ve Bulgaristan'ın da aynı yönde beyanatından[975] sonraki diğer gelişmeler üzerine İngiltere Hükümeti konferansın daha başlamadan sonraya ertelendiğini bildirmişti.[976] Aradan geçen altı ay sonunda ertelenen konferansın açılmasına karar verilmişti. Bu arada İngiliz Başbakanı James Ramsey MacDonald, Daily Mail Gazetesi'ne verdiği beyanatta şunları söylemişti: *"Tamirat konferansının mesaisi harp borçları ve tamirat meselelerinin tetkiykine inhisar etmemelidir. Mezkûr konferans beynelmilel ticaretin düşmesi gibi çok mühim meseleyi de tetkiyk etmelidir"*.[977]

Lozan Konferansı 16 Haziran 1932 tarihinde açılmış[978], bununla birlikte aşağıda açıklanacak olan Londra Konferansı'na kadar devam eden konferanslar dizisi başlamıştı[979]. Tamirat Konferansı 9 Temmuz 1932'de tamamlanmıştı.[980] Lozan'da dünya ekonomik bunalımının ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde de durulmuş ve bir "para ve iktisat konferansının" toplanmasına karar verilmişti. Konferans gündeminin belirlenmesi için 27 kişilik çeşitli devletlerin temsilcilerinden oluşan bir kurul

---

971 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 306. Konferans ile ilgili gelişmeler için bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 23, 29, 30 Temmuz, 6, 7, 8, 14, 23 Ağustos 1932, Sayı: 3958, 3964, 3965, 3972, 3973, 3974, 3980, 3989, s. 3, 4, 1, 1, 1, 4, 1,5, 3; **Milliyet Gazetesi**, 27, 30 Temmuz, 6, 23 Ağustos 1932, Sayı: 2320, 2323, 2330, 2347, s. 2, 2, 2, 2, 2

972 **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29 Ekim 1932, Sayı: 4056, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 29 Ekim 1932, Sayı: 2414, s. 2.

973 **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 7-9 Ocak 1932, Sayı: 3767-3769, s. 3, 3, 3; **Akşam Gazetesi**, 9 Ocak 1932, Sayı: 4760, s. 1.

974 **Akşam Gazetesi**, 10 Ocak 1932, Sayı: 4761, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Ocak 1932, Sayı: 3770, s. 1, 3.

975 **Akşam Gazetesi**, 14 Ocak 1932, Sayı: 4765, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14, 15 Ocak 1932, Sayı: 2763, 2764 s. 1, 3.

976 **Akşam Gazetesi**, 22 Ocak 1932, Sayı: 4773, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak 1932, Sayı: 2771, s. 1, 3.

977 **Akşam Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 4898, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 2896, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1932, Sayı: 2263, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1 Haziran 1932, Sayı: 3906, s. 3.

978 **Akşam Gazetesi**, 16 Haziran 1932, Sayı: 4914, s. 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 16, 17 Haziran 1932, Sayı: 3921, 3922, s. 1, 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 16 Haziran 1932, Sayı: 2279, s. 1,2.

979 Konferansın açılışından itibaren yapılan görüşmeler için bkz. **Akşam Gazetesi**, 18 Haziran 1932, Sayı: 4916, s. 1 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Sayı: 3923, s. 1 vd; **Milliyet Gazetesi**, 18 Haziran 1932, Sayı: 2281, s. 12 vd.

980 **Akşam Gazetesi**, 9-10 Temmuz 1932, Sayı: 4937-4938, s. 2, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9 Temmuz 1932, Sayı: 3944, s. 1, 5; **Milliyet Gazetesi**, 9-10 Temmuz 1932, Sayı: 2302-2303, s. 1,5, 1,6.

oluşturulmuştu. 19 Ocak 1933'te hazırlanan rapor[981], Milletler Cemiyetine sunulmuş ve konferans çağrısı yapılmıştı. 25 Ocak 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti Teşkilat Komitesi toplanmış ve zorunlu olmadıkça konferansın üç ay içinde toplanmasına, İngiltere Başbakanı MacDonald'a konferans başkanlığı önerisinde bulunmaya karar verilmişti.[982] İngiliz Başbakan, kendisine yapılan daveti, konferansın Londra'da yapılması şartı ile kabul etmişti.[983]

Bu arada Türkiye de 18 Ocak-28 Nisan 1933 tarihleri arasında, Londra Konferansı gündemindeki konular hakkında politikasını belirlemek üzere "Dünya İktisadi Konferansına Hazırlık Komisyonu" kurmuştu. Bu komisyona maliye, iktisat, ziraat vb. bakanlıklar adına çeşitli bildiriler sunulmuş ve konferans öncesi muhtemel değerlendirmeler yapılmıştı. Ortaya konulan görüşler çerçevesinde Türkiye, *"uluslararası ilişkilere ters düşer görünmeden, kendi ulusalcı ekonomik politikasını sürdürmeyi amaçlamıştı"*.

Tüm bu gelişmelerin ardından Londra Para ve İktisat Konferans 12 Haziran 1933 tarihinde İngiliz Kralı V. George tarafından açılmış[984] ve davet edilen 67 devletten 64'ü katılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey başkanlığında, İkinci Başkan İktisat Bakanı Celal Bey, Londra Büyükelçisi Münir Bey tarafından temsil edilmişti.[985]

Türkiye Dışişleri Bakanlığında, 1933 yılında Londra'da Dünya İktisat Konferansı'nda görüşmeler yapıldığı sırada, Türk Delegeler Heyeti'nin İngiltere ile

---

[981] Rapor için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1933, Sayı: 3130, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Ocak, 5 Şubat 1933, Sayı: 4138, 4149, s. 6, 4; **Milliyet Gazetesi**, 21 Ocak 1933, Sayı: 2497, s. 2.

[982] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 306-309; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 17 Temmuz 1932, 13 Şubat 1933, Sayı: 3952, 4157, s. 3, 1, 3.

[983] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 4 Şubat 1933, Sayı: 4148, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 4 Şubat 1933, Sayı: 2509, s. 2.

[984] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 5270, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 3268, s. 1,5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 4273, s. 1, 4; **Milliyet Gazetesi**, 13 Haziran 1933, Sayı: 2635, s. 1,5.

[985] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 1 Haziran 1933, Sayı: 5258, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 1, 5 Haziran 1933, Sayı: 4261, 4265, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 1, 5 Haziran 1933, Sayı: 2623, 2627, s. 1, 1,6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1933, Sayı: 3259, s. 1,6. Heyet'e geniş bir danışman kadrosu eşlik etmişti: Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti [Gümrük ve Ticaret Bakanlığı] Müsteşarı Adil Bey, Maliye Vekaletinden Varidat Umum Müdürü [Gelirler İdaresi Genel Müdürü] Cezmi Bey, Maliye Vekaletinden Müfettiş Halit Bey, Merkez Bankası Umum Müdürü Selahattin [Çam] Bey, Merkez Bankası Danışmanı Namık Zeki [Aral] Bey, Merkez Bankasından Süleyman Bey, İş Bankası Müfettişi Sami Bey, Londra Ticaret Ataşesi Faik [Kurdoğlu] Bey, İş Bankasından Ulvi Bey, Hariciye Vekaletinden Umum Müdür Bedi Bey ve Kalemi Mahsus Müdürü Refik Amir Bey, İngilizce Mütercimi Nermin Muvaffak Hanım, Anadolu Ajansı adına da Muffak Bey.

Türkiye arasında bilgi akışının sağlanması için telefon görüşmelerinin Londra-Ankara hattı üzerinden yapılmasını İngiliz Telefon İdaresince uygun bulduğunu bildirmişti. Ancak iki başkent arasında kullanılacak telefon hattının denemeleri tamamlanmamış ve genel kullanıma açılmamıştı. Dolayısıyla, sesin karşı tarafa net bir şekilde ulaştırılıp ulaştırılamadığı konusunda da garanti verilemeyeceği belirtilmişti. Ayrıca, iki ülke telefon idareleri arasında hattın kullanımına ilişkin görüşmeler tamamlanmadığından, görüşme ücretleri belirlenememişti.

Buna karşın Bakanlık, konferansın devam ettiği süre boyunca saat 19 ile 8 arasında her gün aynı saatlerde konuşma yapabilmek, görüşme süresinin en az üç dakika olması, İstanbul için bu süre karşılığının 2 şilin 6 pens [0,125 sterlin][986] ve Ankara için bundan biraz daha fazla ücret alınması konularını içeren bir anlaşma yapılması için onay istemişti. Bakanlar Kurulu da bunu 11 Temmuz 1933 tarihinde onaylamıştı.[987]

Konferans'ın açılışıyla birlikte çalışmalar iki ana komisyon altında yürütülmüştü. Birincisi, Para ve Maliye Komisyonu, ikincisi ise İktisat Komisyonu olmuştu. Bunlar da alt komisyonlara ayırılmış ve çalışmalar başlatılmıştı. Para ve Maliye Komisyonu'nun acil önlemler ve sürekli önlemler alt komisyonlarından ikincisinde yaşanan müzakereler Konferans'ın kaderini belirlemişti.

Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en büyük altın stokuna sahip ülkesi olarak, uluslararası altın esaslı bir para sisteminin kurulmasına karşı çıkmış ve Konferans'ı çıkmaza sürüklemişti. Altın esasını savunan devletlerin Konferans'ın devamında yarar görmediklerini açıklamalarına ve kesilmesini savunmalarına rağmen, İngiltere'nin çabaları, görüşmelerin devam etmesini sağlamıştı. Türkiye'de Konferans'ın devamından yana oy kullanmıştı. Böylece Konferans'ta çalışmalar devam etmiş fakat, 27 Temmuz 1933'te ara verilmişti.[988] Bundan sonra da tekrar toplanamadan son bulmuştu.[989]

---

[986] 15 Şubat 1971'den önce 1 Pound= 20 Şilin; 1 Pound=240 Pens'e denk gelmektedir.
[987] **BCA**, 030.18.01.02.37.50.15.
[988] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Temmuz 1933, Sayı: 3313, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Temmuz 1933, Sayı: 4318, s. 1, 2; **Milliyet Gazetesi**, 28 Temmuz 1933, Sayı: 2680, s. 1,6.
[989] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, s. 304-318.

C.SOSYAL İLİŞKİLER

1. Gazeteci Vernon Bartlett'in Ankara Ziyareti

Birinci bölümde belirtilen H. C. Armstrong'un Bozkurt kitabının etkilerinin giderilmesi için önemli bir adım 20 Nisan 1933'te atılmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon, Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'a BBC (British Broadcasting Corporation - İngiltere Yayın Kuruluşu) adına, Ankara'da bulunan gazeteci Vernon Bartlett'e Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapması için yardımcı olunmasının talep edildiğini bildirilmişti.

Dışişleri Bakanı bu konuda Bartlett'e Büyükelçiliğin elinden gelen yardımı yapmasını ve aynı zamanda, eğer elçilik aracılığıyla görüşme yapma imkânı bulunursa, "tuhaf siyasi durum"un[990] göz önünde bulundurması gerektiğinin bildirilmesini istemişti. Londra'ya döndükten sonra da yayın yapılmadan önce İngiltere Dışişleri Bakanlığına danışılması konusuna işaret etmişti. Ayrıca, BBC'den Charles A. Siepmann'ın kendilerine teklif edilen bu prosedürden haberinin olduğu ve bu yöntemle ilgili hem fikir olduğuna değinmişti.[991]

Aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığından E. O. Coote tarafından Siepmann'a gönderilen mektupta İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğine Vernon Bartlett'e yardım edilmesi konusunda bilgi verildiğini söylemiş ve yukarıda belirtilen ifadeler burada da tekrarlanmıştı.[992]

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, ilk bölümde belirtilen ve Mustafa Kemal Paşa hakkında yazılan Bozkurt adlı kitap ile ilgili gelişmelerin sonucu olarak, BBC'nin yayınını yönlendirmek istemişti. Bu durum, İngiltere Maslahatgüzarı James Morgan'ın, Harold C. Armstrong'un kitabının yayımlanmasından sonra oluşan havanın dağılması için Mustafa Kemal Paşa ve Türkler hakkında olumlu yayınların yapılması yönünde İngiltere Dışişleri

---

[990] Burada anlatılmaya çalışılan "tuhaf durum", Armstrong'un yazmış olduğu "Bozkurt" adlı kitaptan sonra ortaya çıkan durumdur.

[991] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 423, Belge No. 188, F.O. 395/487/P. 976, 20 Nisan 1933, İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'dan İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı J. Morgan'a telgraf.

[992] **A.e.**, s. 423-424, Belge No. 189, F.O. 395/487/P. 976/186/150, 20 Nisan 1933, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden E. O. Coote'den Charles A. Siepmann'a yazı.

Bakanlığına öneride bulunduğu ancak bunun o dönem içinde karşılanmayan isteklerin bir sonucu olarak değerlendirilmişti.[993]

Ayrıca, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Stendale Benett bu konuda, Bakanlık tarafından da paylaşılan 31 Ocak 1933 tarihli bir servis notunu üstlerine sunmuştu. Notta, Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir röportajın, "Bozkurt" meselesi ile ilgili olumsuz havanın etkisinin yok edilmesine fayda sağlayacağı ifade edilmişti. Öte yandan, bunun işleri daha da kötüye götürmesi riskine karşın, eğer Bartlett'e böyle bir yetki verilecek ise, kendi değerlendirmesine göre, geri döndüğünde onun ne söyleyeceği ile ilgili kesin kontrol sağlanması gerektiğine dikkat çekilmişti.[994]

Bu gelişmeler üzerine, İngiliz Büyükelçiliği Vernon Bartlett'in yaklaşan ziyaretine ilişkin İstanbul'dan bilgi edinmişti. Bartlett de 20 Nisan 1933 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştı. Büyükelçi Clerk, İngiliz gazetecinin Ankara'ya gelişinin ardından yaşanan gelişmeleri aktardığı raporunda, Maslahatgüzar James Morgan'ın, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Bey'e, İngiliz Dışişleri Bakanlığının yukarıdaki resmî yazı ile belirtilen talebinden önce, Bartlett'in öz geçmişini ve yapacağı ziyaret ile ilgili bilgileri içeren resmî olmayan bir memorandum gönderdiğini belirtmişti. Vernon Bartlett'in Ankara'ya geldiği sırada, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarının resmî görevli olarak Atina'ya gittiğini, bunun üzerine Morgan'ın da Müsteşarlığa Numan Bey'i referans göstererek Bartlett'in İngiltere'deki Türk Büyükelçiliğinden aldığı tavsiye mektubunu da kapsayan bir yazı yazdığını bildirmişti. Bartlett'in Ankara'da kaldığı süre boyunca İngiliz Elçiliği Kançılarının[995], Türkiye Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi ile talep edilen görüşmenin yapılması konusunda sürekli irtibatta bulunduğu, Protokol Dairesi yetkilileriyle görüşmenin yapılması ile ilgili ümidini kaybetmediği, fakat ne zaman yapılacağı konusunda kesin bir bilgi verilemediğine değinmişti.

---

[993] **A.e.**, s. 424, Belge No. 189, F.O. 395/487/P. 976/186/150, 20 Nisan 1933, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden E. O. Coote'den Charles A. Siepmann'a yazı; Mustafa Yılmaz, "Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of A Dictator" (Bozkurt-Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine", s. 726-727.

[994] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 424, Belge No. 189, F.O. 395/487/P. 976/186/150, 20 Nisan 1933, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden E. O. Coote'den Charles A. Siepmann'a yazı.

[995] Kançılar: Elçiliklerde, konsolosluklarda yazı ve evrak işlerini yürüten görevli.

Bu protokol yazışmalarından sonra, Bartlett'in ilk başta Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapabilme şansı hakkında iyimserlik gösterdiğine fakat, daha önceki örnek olan Rosita Forbes'un aynı isteğinin ertelenmiş, hatta gerçekleşmemiş olduğuna vurgu yapılmıştı. İngiliz Büyükelçi Clerk[996], bu konuda Protokol Dairesinin elinden geleni yaptığına inandığını belirtmiş, fakat bu konuda tanınmayan bir yabancıyla görüşme yapmak için Cumhurbaşkanı'nın onayını almanın zorluğuna değinmişti. Ayrıca bu konuda başka bir elverişsiz durumun da hem Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın yurt dışında bulunması ki Dışişleri Bakanı da Cenevre'ye gitmişti[997], hem de Protokol Dairesinin, Türkiye'nin Japonya Büyükelçisi'nin[998] ölümü nedeniyle cenaze merasimi ile ilgili düzenlemelerle uğraşması olduğu belirtilmişti.

Buna rağmen, yine de Bartlett'in Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili genel olarak memnuniyeti belirtilmişti. İngiliz Büyükelçilik yetkilileri tarafından ziyaret süresi içinde yalnız bırakılmadığı, Türkiye'nin gurur duyduğu çeşitli kurum ve kuruluşları ziyaret etmesinin sağlandığına yer verilmişti. İsmet Paşa Kız Enstitüsüne, Tarım Enstitüsüne ve Halkevi Genel Merkezine götürüldüğü belirtilmişti. Bunlardan Halkevi'ne yapılan ziyaret sırasında şans eseri olarak Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığına dikkat çekilmişti. Cumhurbaşkanı'nın buraya çok ilgilendiği kültürel bir komisyonun toplantısına katılmak için geldiği ifade edilmişti. İngiliz Büyükelçi raporda, Bartlett'in Mustafa Kemal Paşa'yı bu kadar yakından görmesinin Ankara'da bulunduğu süre içinde yaşadığı hayal kırıklığını ortadan kaldırdığını ve onu mutlu ettiğini belirtmişti.

Büyükelçi raporunda ayrıca Vernon Bartlett ile ilgili bir değerlendirmeye de yer vermiş ve Büyükelçilik çalışanları üzerinde iyi bir izlenim bıraktığını ifade etmişti. Bununla birlikte, Bartlett'in resmedilmeye değer güzel görüntüler yakalamak için Ankara sokaklarında dolaştığını, Ankara'nın medenileşmemiş taraflarını ve kötü

---

[996] İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk izinli olarak bulunduğu Londra'dan 23 Nisan'da Ankara dönmüştü. Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 24 Nisan 1933, Sayı: 4223, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23, 24 Nisan 1933, Sayı: 3217, 3218, s. 2, 2; **Milliyet Gazetesi**, 23-24 Nisan 1933, Sayı: 2584-2585, s. 3, 6.

[997] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21-23Nisan 1933, Sayı: 4220-4222, s. 3, 3, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 23 Nisan 1933, Sayı 3216, 3217, s. 1,3, 1,6; Milliyet Gazetesi, 22-23 Nisan 1933, Sayı: 2583-2584, s. 1,2, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 22-23 Nisan 1933, Sayı: 5218-5219, s. 1, 1,2.

[998] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 24 -26, 28, Nisan 1933, Sayı: 4223-4225, 4227 s. 1,2, 3, 1,2, 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28, 29 Nisan 1934, Sayı: 3222, 3223, s. 3, 1,2; **Akşam Gazetesi**, 25, 28 Nisan 1933, Sayı: 5221, 5224, s. 2, 2; **Milliyet Gazetesi**, 24-26, 28-29 Nisan 1933, Sayı: 2585-2587, 2589-2590, s. 1,6, 2, 2, 1,4, 1,5.

görüntülerini görmezden geldiğini belirtmiş ve ona teşekkür etmişti. Ayrıca bu konuda hazırladığı makalesini kendi kurumuna teslim etmeden önce İngiltere Dışişleri Bakanlığından R. W. A Leeper ve A. K. Helm'e danışmayı teklif ettiğine de vurgu yapılmıştı.

Sonuç olarak Bartlett'in 26 Nisan'da Ankara'ya gelişinin üzerinden yaklaşık bir haftalık süre geçmiş ve röportajın yapılmasının pek mümkün olmadığı görülmüştü. Bunun üzerine Bartlett isteksiz bir şekilde daha fazla beklememiş ve Roma'ya gitmek üzere İstanbul'a hareket etmişti. Roma'da Mayıs ayından önce Mussolini ile görüşmede bulunması planlanmıştı.[999]

Vernon Bartlett'in Türkiye'den ayrılmasından yaklaşık üç ay sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığın yetkililerinden Helm'e gönderdiği yazıda, 20 Temmuz 1933'te BBC'de Türkiye hakkında yayın yaptığını belirterek, konuşmasının bir kopyasını gönderdiğini, on beş dakikalık sürede konuşabilmek için bir iki cümleyi çıkardığını eklemişti. Bartlett'in "Strong Men Of Europe - VIII: The Gazi" [Avrupa'nın Güçlü Adamı – 8: Gazi] başlıklı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa'dan, Türkiye'den ve yaşanan değişimlerden bahsetmişti.

Türkiye'de ne olduğunu anlamak için mutlaka Ankara'yı, yani Başkenti ziyaret etmenin gerekli olduğuna dikkat çekmişti. Şimdiye kadar gördüğü en şaşırtıcı yer olduğunu ve insana çelişkileri anlaması yönünde yardımcı olduğunu belirtmişti. Bu çelişkilere örnek olarak da Başkent'in Avrupa'dan Asya'ya taşınmasını göstermişti. Burada, Asya çölünde, Avusturyalı ve Alman mimarların harıl harıl modern villalar yaptıklarına değinmişti. Ankara'da büyük bir tarihin yattığı çeşitli örneklerle anlatmıştı. Türklerin Ankara'nın başkent olmasından beri orada yapılan her şeyle gurur duyduğunu, eski şehirle pek ilgilenmediklerine dikkat çekmiş ve farklılıklar görmek için mutlaka şehri ziyaret etmek gerektiğine değinmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi Bartlett'in ziyareti sırasında çeşitli kurumları ziyaret etmesi sağlanmıştı. Konuşmasında özellikle İsmet Paşa Enstitüsüne yer vermiş; burada, 900 kız öğrencinin Paris modasına göre şapka ve elbise tasarlamayı, reklam yazmayı, gazeteleri ve kitapları resimlerle süslemeyi öğrendiklerini anlatmıştı.

---

[999] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 424-425, Belge No. 190, F.O. 395/487/P. 1125, 27 Nisan 1933, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi G. C. Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı.

Türkiye'nin son on yıldaki değişiminin dünyadaki hiçbir ülkede yaşanmadığına dikkat çekerek medeni kanunun yapıldığını, Latin harflerinin kullanılmaya başlandığını, canlı figürlerin resmedildiğini, Sultan ve Halife'nin ülkeden gittiğini, fes ve peçenin kullanılmadığını, fabrika bacalarının yükseldiğini belirtmiş; tüm bu değişimde esas rolün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu ifade etmişti.

Yeni Türkiye'nin din yerine milliyetçilik temelinde kurulduğuna işaret edilmiş; Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın ön plana çıkması, Sevr Antlaşması'nın kabul edilmeyerek Anadolu'da yaşanan Millî Kurtuluş Savaşı'na ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ile Cumhuriyet'in ilan edilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar gelişmeler özetlenmişti.

Tüm bu değişim çerçevesinde Türkiye'nin modern bir ülke görünümüne kavuştuğuna, bunda Mustafa Kemal Paşa'nın büyük önemi olduğuna değinilmişti. Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye'de yapılan değişimin, onun cesaret ve enerjisine borçlu olunduğuna ve eğer o politik hayattan çekilirse, yarının Türkiye'sinin hiçbir zaman dünün Türkiye'sine benzemeyeceğine işaret edilmişti.

Bartlett ayrıca, Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında üç büyük adamın ön plana çıktığını, bunların Lenin, Mustafa Kemal Paşa ve Mussolini olduğunu belirtmişti. Bunlardan Mustafa Kemal Paşa'yı bu sıralamada ilk sıraya koymaması gerektiğinden emin olmadığını söyleyerek onun ilk sırayı hak ettiğini ima etmiş ve konuşmasını tamamlamıştı.[1000]

2. İngiltere'ye Eğitime Gönderilenler ve Behçet Kemal [Çağlar]

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültüre dayandıran Mustafa Kemal Paşa, bu kültürü oluşturmak üzere eğitim sistemi üzerinde önemli adımlar atılmasını sağlamıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra bu yöndeki çalışmalar hızlandırılmış, idari düzenlemeler de yapılmıştı.[1001]

[1000] **A.e.**, s. 429-435, Belge No. 194, F.O. 395/487/P. 1736, 21 Temmuz 1933, Vernon Bartlett'ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Helm'e yazı; Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 727-728; Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 171-172.

[1001] 1924'te gönderilen öğrenci sayısı 22 olmuş, 1927-1928 eğitim-öğretim yılında yurt dışındaki öğrenci sayısı 42'yi bulmuştu. Bunlar içinden sadece bir öğrenci İngiltere'ye gönderilmişti. 1928-1929 yılında toplam sayı 170'e çıkmış; İngiltere'ye gönderilen öğrenci sayısı ise 7 olmuştu. Cafer Ulu, "1416 "Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" ve Cumhuriyetin İlk

Bu çerçevede, 8 Nisan 1929 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilen ve Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 1416 sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" ile yurt dışına öğrenci gönderilmesine yönelik yasal bir düzenleme yapılmıştı.[1002]

Bu çerçevede, 1929-1930 eğitim-öğretim yılında yurt dışında bulunan öğrenci sayısı toplamda 288'e ulaşmış, İngiltere'de bulunan öğrenci sayısında bir değişiklik olmamıştı. 1930-1931 yılında da öğrenci sayıları ve bulundukları ülkelerle ilgili fazla bir değişiklik yaşanmamıştı.[1003]

1932-1933 eğitim-öğretim yılında yine en yoğun ilgiyi gören ülkeler, önceki yıllarda olduğu gibi Almanya ve Fransa olmuş; İngiltere'de bulunan öğrenci sayısı küçük bir artışla 9'a yükselmişti. Yukarıda, birinci ve ikinci bölümlerin askerî başlıklarında da belirtildiği gibi çeşitli alanlardan askerler de yurtdışına eğitime gönderilmişti. Ayrıca, 1935-1936 yılında yurtdışında bulunan 271 öğrenciden 59'unu kız öğrencilerin oluşturduğu görülmüştü.[1004]

Bu çerçevede yurt dışına gönderilen öğrencilerden biri de Cumhuriyet Dönemi'nin önemli şairlerinden Behçet Kemal [Çağlar] Bey olmuştu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Londra'da edebiyat eğitimi almak üzere 25 Ocak 1934'te İngiltere'ye gitmişti. Türkiye'den ayrılmadan önce, yakın dostları ve sevenleri tarafından Halkevinde toplantı düzenlenmiş ve *"en yüksek teveccühle yurduna ve inkılabına daha faydalı olmaya"* uğurlanmıştı.[1005]

"Şu, büyüğümüzün, cevherini takdir ederek Londraya gönderdiği ateşli, özlü genç Türk şairi"[1006] olarak nitelendirilen Behçet Kemal Bey İngiltere'de bulunduğu süre içinde Cambirdge Üniversitesinde edebiyat derslerini takip etmişti. Halid Ziya, 3 Kasım 1935 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşe yazısında yazar için şunları söylemişti*: "... bu genç yurda kimbilir nasıl bir olgunlukla ve pişkinlikle, hatta umarım ki, şimdiye kadar sevmeğe fırsat bulmadığı Shaksepeare hakkında onun lâyık*

Yıllarındaki Uygulamalar", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: XVII, C. I, Mart 2014, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2014, s. 499; Kansu Şarman, **Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 23-25.

[1002] **Resmî Gazete**, 16 Nisan 1929, Sayı 1169, s. 6940-6942.

[1003] Cafer Ulu, **a.g.m.**, s. 512.

[1004] Kansu Şarman, **a.g.e.**, s. 29.

[1005] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Ocak 1934, Sayı: 4495, s. 4; **Milliyet Gazetesi**, 26 Ocak 1934, Sayı: 2860, s. 2.

[1006] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Eylül 1934, Sayı: 3712, s. 3.

olduğu hürmet duyguları ile avdet edecektir. Bu genci ilk defa Boğaziçi lisesinde Abdülhak Hâmid için tertibi edilen bir ihtifalde gördüm: Sahnede büyük şair için söylenen sözleri, ondan okunan parçaları dinlerken mestolan bu çocuk hemen oracıkta, kalabalığın arasında bir kâğıd parçasına döküverdiği sanihalarını sahneye çıkıp okumak istedi, ve onu sahnede bütün varlığile şiir namına titriyerek beş on dakikada doğuvermiş güzel bir manzumeyi okurken dinleyince kendi kendime "İşte bir şair!.." demiştim. O güne kadar hiçbir yazısını nasılsa görmemiş olduğum bu çocuğun ondan sonra adına nerede tesadüf etsem yazısını büyük bir ilgi ile okur oldum, ve her defasında o gün verilmiş olan hükümde aldanmadığıma inandım…".[1007]

Bu arada, Behçet Kemal Çağlar'ın Londra'da eğitim aldığı süre içinde Türkiye'de çeşitli yayın organlarında şiir ve yazıları yayımlanmıştı. Örneğin 1935 yılı içinde, Ankara'da on beş günde bir yayımlanan Varlık Dergisi'nin 17. ve 27. sayılarında şiirleri[1008]; Havacılık ve Spor Dergisi'nin 139. sayısında yazarın "Türk Kuşu" başlıklı yazısı[1009], "Türkiyenin en büyük, en ucuz resimli gazetesi" Perşembe'nin çeşitli sayılarında şiir ve yazıları[1010]ki, 4 Nisan 1935 tarihli sayısında yayımlanan yazısının başlığı "İngiliz Gençliği"[1011] idi, bundan başka aylık bilgi ve kültür dergisi olan Yücel'in 6. sayısında "Minareler Şehrinde İlk İbadet" başlıklı şiiri[1012] ile 10. sayısında Londra'dan yazdığı en son iki şiiri "Ankaram, Ah Ankaram", "Ben Burda Bir Hamlet'im" başlıklarıyla çıkmıştı.[1013]

3. İstanbul'daki Eski İngiliz Büyükelçiliğinde Yangın

Yeni atanan İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'nin İstanbul'a geldiği 30 Ocak 1934 tarihinde[1014], gece yarısı eski İngiltere Elçilik binasında yangın çıkmıştı. Bu olay üzerine, yangın mahalline İstanbul şehri üst düzey yetkililerinin bizzat giderek

---

[1007] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Kasım 1935, Sayı: 4121, s. 3.
[1008] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart, 20 Ağustos 1935, Sayı: 3542, 3696, s. 6, 7.
[1009] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mart 1935, Sayı: 3901, s. 8.
[1010] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4, 22, 23 Nisan, 30 Mayıs, 4 Temmuz 1935, Sayı: 3908, 3926, 3927, 3964, 3999, s. 12, 1, 8, 12, 9.
[1011] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1935, Sayı: 3908, s. 12.
[1012] **Yücel Dergisi**, Temmuz 1935, C. I, Sayı: 6, İstanbul, Çituris Kardeşler Basımevi, 1935, s. 9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Temmuz 1935, Sayı: 4022, s. 9.
[1013] **Yücel Dergisi**, Aralık 1935, C. II, Sayı: 10, İstanbul, Çituris Kardeşler Basımevi, 1935, s. 126; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Aralık 1935, Sayı: 4152, s. 8.
[1014] **Akşam Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 5500, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 3498, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 31 Ocak 1934, Sayı: 2865, s. 1,7.

gerekli tedbirleri aldırdığına dair, İstanbul Valiliğinden, İçişleri Bakanlığına durumu bildiren bir rapor sunulmuştu. Raporda gelişmeler söyle aktarılmıştı: *"Bu gece saat 23 civarında eski İngiltere Büyükelçilik binasının ikinci katında bir şömineden sıçrayan ateşle iki oda ve bir koridorun döşemeleri altında yangın çıkmıştır. Derhal yetişen itfaiye işe başladığı gibi bendeniz Muavin Bey [Ali Rıza Bey], Emniyet Müdürü de hemen olay yerine gittik. İki saatlik bir mücadeleden sonra, yangın genişlemeden önü alınmıştır. Son mesai devam ediyor. Bugün İstanbul'a gelen Büyükelçi ve eşi de bir aralık Büyükelçiliğe gelmişlerdir. Bu vesile ile kendiler ile görüştüm. Geçmiş olsun dileklerimizi ilettik".*[1015]

4. İstanbul'a Gelen İngiliz Turist Gruplar

1934 yılı Ağustos ayında çok sayıda yabancı turist İstanbul'a gelmişti.[1016] Türkiye'deki İngiliz Elçiliğinin bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu bu dönemde[1017] Park Otel'de gelen turistleri masasına topluca davet ettiğine ve konuştuğuna değinilmişti. Bu konuşmada tam da gerçek görüşlerini açıklar gibi görünmediği belirtilmişti. Elçilik ayrıca, Eylül ayı başında Cumhurbaşkanı'nın Park Otel'de Belgenland adlı gemi[1018] ile İstanbul'a gelen bazı İngiliz turistlerle, İngiltere ve Kralın yönetimi hakkında bir konuşma yaptığı yönünde haber aldığını iletmişti. Bu konuşmanın detayının bilinmediği, fakat görüşmenin turistlerin veya gazete temsilcilerinin

---

[1015] **BCA**, 030.10.120.854.23; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 3499, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 5501, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 1 Şubat 1934, Sayı: 2866, s. 1.

[1016] Ağustos ayı içinde İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan, Romen, Bulgar turistler farklı ülkelere ait gemilerle İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'un çeşitli yerlerini gezmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20-31 Ağustos 1934, Sayı: 3696-3705, s. 2 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 21 Ağustos 1934, Sayı: 4697, s. 3.

[1017] Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 19 Temmuz-20 Eylül 1934 tarihleri arasında İstanbul'da bulunmuştu. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz, 21 Eylül 1934, Sayı: 3664, 3728, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz, 21 Eylül 1934, Sayı: 5666, 5730, s. 2, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 20 Temmuz, 21 Eylül 1934, Sayı: 4666, 4729, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz, 21 Eylül 1934, Sayı: 3031, 3095, s. 1, 1. Bu dönemde İstanbul'da İkinci Dil Kurultayı (18-23 Ağustos 1934) yapılmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18-23 Ağustos 1934, Sayı: 3694-3699, s. 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18-23 Ağustos 1934, Sayı: 4694-4699, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 18-23 Ağustos 1934, Sayı: 5696-5701, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 18-23 Ağustos 1934, Sayı: 3061-3066, s. 1, 1.

[1018] 3 Eylül 1934'te dünyanın sayılı büyük gemilerinden 27 bin tonluk İngiliz bandralı Belgenland isimli gemi ile İstanbul'a çok sayıda İngiliz turist gelmişti. Bunun dışında yine Ağustos ayında olduğu gibi çok sayıda farklı ülkenin vatandaşı İstanbul'a gelmişti. Ayrıca, Eylül ayının sonunda Homerik isminde bir gemi ile 400 İngiliz vatandaşı yine İstanbul'a gelmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 1-4 Eylül 1934, Sayı: 3708-3711, s. 2, 2, 2, 4; **Milliyet Gazetesi**, 2 Eylül 1934, Sayı: 3076, s. 3.

İngiltere'de haber yapılabileceği düşüncesi ile Bakanlığa önceden haber verilmek istendiği ayrıca eklemişti.[1019]

İngiliz Elçiliği bu konu ile ilgili detaylara Eylül ayı sonunda verdiği raporunda devam etmiş ve gelişmelerin Dışişlerini ilgilendireceğini düşündüğünü belirtmişti. *"Otel'de turist kafilesinde bir İngiliz gazeteci, Mustafa Kemal Paşa'ya bir soru sorması üzerine kendisini ve beraberindekileri masasına davet etmişti. Gazeteciye Türkiye ziyareti sırasında kendisini en çok neyin etkilediğini sormuş; gazeteci de düşüncesizce verdiği cevapta çok sayıda insanın hayatını kaybettiği Çanakkale Savaşı'nda iki İngiliz gemisinin batırıldığını söylemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Çanakkale Savaşı hatırlarını ve izlenimlerini anlatmaya başlamıştı. Önce alçak sesle daha sonra kademeli olarak sesini yükselterek konuşmasını yapmıştı. Türklerin iki savaş gemisi değil beş gemi batırdığını söylemişti. Konuşmasını yaparken hayli uzun ve samimi konuşmuş; konuşmanın etkisini artırmak için de sık sık yumruğunu masaya vurmuştu. Mustafa Kemal daima "ben" ya da "biz" ifadelerini kullandı. Konuşmasını ayakta yapmıştı. Konuşmasını iltifat sözleri ile bitirirken İngiltere'den centilmenler ülkesi olarak bahsetmiş, İngiliz Kralı'nın iyi yönetiminden söz etmiş ve ona saygılarını sunmuştu. Mustafa Kemal oturduktan sonra bir İngiliz turist ayağa kalkmış ve Cumhurbaşkanı'nı alkışlamak için çağrıda bulunmuş ve İngilizlerde buna karşılık "hip-hip-hurrah!"[1020] şeklinde alkışlayarak cevap vermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa bundan çok etkilenmiş ve kalkarak çağrıda bulunan İngiliz vatandaşını yanaklarından öpmüştü!".*[1021]

5. Türkiye-İngiltere Turizm İlişkileri: Londra - İstanbul Yolu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren turizm ve tanıtım faaliyetlerine önem verilmiş, seyahat faaliyetleri ile ilgili kurumlar kurulmuştu. Türkiye'nin tanıtımında önemli rol oynayacak olan "Türk Seyyâhîn Cemiyeti"

[1019] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 98-99, Belge No: 32, F.O. 371/17970/E. 5900, 15 Eylül 1934, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi'ne yazı.

[1020] İngilizler tarafından kullanılan sevinç, coşku belirten ifadedir. Türkçe karşılığı "Sağ ol!" veya "Yaşa!"dır. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1937, Sayı: 4682, s. 3.

[1021] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 99, 100, Belge No: 33, F.O. 371/17970/E. 6174, 29 Eylül 1934, Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi'ne yazı. İngiltere Dışişleri Bakanlığının raporun altına yazdığı notta, anılan gazetecinin adının Edwin C. Kelinder olduğu, olaylarla ilgili kendi ifadelerini içeren bir yazıyı "Daily Telegraph" adlı gazetenin 1 Ekim 1934 tarihli sayısında yayımlandığı belirtilmişti.

tüzüğü 1923 yılı Eylül ayında yazılıp imzalanmış ve Aralık ayında İstanbul Valiliğine verilerek resmiyet kazanmıştı. Kurulduktan sonra 1926 yılında, "Türkiye Turing Kulübü", 1930 yılında da "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu" adlarını almıştı.[1022] 2 Nisan 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsüne kavuşturulmuş[1023]; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da himaye edilmişti.[1024]

Bu çerçevede hem iç hem de dış turizm alanlarında seyahat faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla teşvik edici çalışmalar ve düzenlemeler yapılmıştı. Konaklama tesisleri, turist rehberliği ve turizm eğitimi alanlarında da çalışmalar yürütülerek, turizmin, ülke tanıtımı ve ekonomisi ile sosyal kültürel alanlara katkısı artırılmaya çalışılmıştı.[1025]

Aynı zamanda, Türkiye, turizm alanında yapılan uluslararası toplantı ve konferanslara katılmış, bazılarına ev sahipliği yapmış, hatta Türk temsilciler, konferanslarda, başkanlığa seçilmişti.[1026]

Bu çerçevede, Brüksel merkezli uluslararası sivil toplum kuruluşu olan Uluslararası Turizm Birliği olağan toplantısı 31 Mayıs - 5 Haziran 1930 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştı.[1027] Dünya turing kulüplerinin ve İngiliz etkisindeki ülkelerde faaliyet gösteren aynı nitelikteki "Automobile Association"ın federasyonu

---

[1022] **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, [İstanbul], Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1973, s. 6; Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, "Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 16-19.

[1023] **BCA**, 030.18.01.02.9.17.19; **Resmî Gazete**, 15 Temmuz 1930, Sayı: 1546, s. 9213; Ümit Durgu, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Türk İmajı ile Batılılaşmaya Verdiği Destek ve Türkiye'ye Kazandırdıkları (1923-1942)**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 35; Emrullah Tören, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Araştırması", **III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2014, s. 370.

[1024] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Nisan 1930, Sayı: 2122, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 3 Nisan 1930, Sayı: 1489, s. 3; Ümit Durgu, **a.g.t.**, s. 370-371.

[1025] Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtım Faaliyetleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 55, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 25-53.

[1026] Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 25-26.

[1027] **BCA**, 030.10.80.526.6; **Akşam Gazetesi**, 31 Mayıs, 1-4, 6 Haziran 1930, Sayı: 4178-4182, 4184, s. 3, 1, 1,2, 1, 1, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mayıs-6 Haziran 1930, Sayı: 2177-2183, s. 1,4, 1,4, 1,2, 2, 1, 1,3, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 31 Mayıs, 1, 2, 5 Haziran 1930, Sayı: 3189, 3190, 3191, 3194, s. 3, 1,5, 1,2-3, 3; **Milliyet Gazetesi**, 31 Mayıs-5 Haziran 1930, Sayı: 1544-1549, s. 1,5, 1,6, 1,5, 3, 3, 3.

olan bu birliğe dâhil 57 kuruluştan 24'ünün 52 temsilcisi İstanbul'a gelmişti.[1028] Türkiye, Turing Kulübü Başkanı ve Kocaeli Milletvekili Reşit Saffet [Atabinen] Bey'in etkisi ve gayretiyle kongreye özel bir ilgi göstermişti. Uluslararası bu konferans için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teveccühü ile Dolmabahçe Sarayı tahsis edilmişti.[1029] Kongreyi İçişleri Bakanı Şükrü [Kaya] Bey açmıştı. Cumhurbaşkanı'nın tebrik telgrafını okuyan bakan, Türkiye'nin turizm anlayışını ve politikasını anlatmıştı.[1030] Kongrede, turizmin çeşitli kuruluşlarının kararlarının eşgüdümlü hale getirilmesi, uluslararası turizm istatistiklerinin hukuki bir metinle düzenlenmesi, Avrupa ülkelerinin hepsini gösteren ortak bir yol haritasının yayımlanması, demiryollarının toplu gezilere uyguladığı fiyat indirimlerinin belli esaslara bağlanması, pasaport ve gümrük meseleleriyle ilgili kolaylıklar getirilmesi, yolların düzenlenmesi, uluslararası trafik işaretlerinin kullanılması, gibi konular ele alınmış ve kararlar verilmişti.[1031] Bu arada Reşit Saffet Bey de Uluslararası Turizm Birliği'nin Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmişti. Ayrıca İngiltere Otomobil Birliği'nin teklifi, Türk ve Macar Turing Kulüpleri'nin de desteğiyle, Fransa'nın kuzeyindeki Calais'ten başlayan ve İstanbul'a gelen yolun, Avrupa'yı batıdan doğuya bağlayan bir yol olması dileği kongre üyelerince paylaşılmış, bu temenninin gerçekleşmesi için bir çalışma planı yapılmıştı. Bu yol daha sonra "London-Calcutta İtinereri" adı ile anılmaya başlanmıştı. Yolun açılması, Avrupa'da uluslararası yolları önem sırası ile ele almak ve geliştirmek fikrinin başlangıcı olmuştu. Türkiye açısından ise bu günkü D 100 (E-5) yolunun temellerinin atılmasını sağlamıştı[1032]. Bir yandan da yolun Londra'dan başlatılması ve İngiliz kolonilerine kadar götürülmesi, rotanın belirlenmesinde İngiltere'nin kolonyal düşüncelerini belirginleştirmişti[1033].

[1028] **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1930, Sayı: 2177, s. 1; **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. 26.
[1029] **BCA**, 030.10.80.526.6; **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. 26-27; Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 53; Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 26.
[1030] **BCA**, 030.10.229.543.14; **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. 27; Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 53; Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 26.
[1031] **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. 27-29; Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 53-54; Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 26-27.
[1032] **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. 28-29; Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 54.
[1033] Erdem Üngür, **Kentsel Bir Altyapının Biyopolitikası: D-100 Karayolu**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2017, s. 30.

Ekim 1930'da Atina'da toplanan Balkan Birliği Konferansı'nda[1034] Türk delegesi Reşit Saffet Bey, "Balkan Turizm İttihadı" başkanlığına seçilmişti. Ertesi yıl, Balkan Turizm Kongresi Türkiye'nin başkanlığında 25-28 Nisan 1931 tarihleri arasında İstanbul'da toplanmıştı.[1035] Balkan Devletlerinin sınırları içinde yaşanan turizm sorunları ele alınmıştı. Ayrıca Balkan Turizm Federasyonu statüsü kabul edilerek Uluslararası Turizm Birliği'ne katılmaya karar verilmişti. Bununla beraber Londra-İstanbul transit yolunun geçtiği ülkelerin heyetlerinden bu yolun kendi sınırları içerisinde kalan kısımları hakkında bir rapor düzenleyerek komiteye sunmaları istenmişti[1036]. Türkiye bundan sonra 1931 - 1934 yılları arasında Paris, Nis, Kopenhag, Prag, Kahire, Londra vb. şehirlerdeki Turizm kongrelerine katılım sağlamıştı.[1037]

1935 yılına gelindiğinde, daha önce Uluslararası Turizm Birliği'nin kongresinde ve Balkan Turizm Kongresi'nde belirtildiği üzere, Avrupa turizmi açısından çok önemli görülen Londra-İstanbul transit yolu ile ilgili görüşmek, ıslahı ve takviyesi için gereken kararları almak üzere güzergâhın geçtiği ülkelerin katılımı ile Budapeşte'de Eylül 1935'te turizm kongresi toplanması için çağrıda bulunulmuştu. Macaristan Hükümeti'nin daveti üzerine Türkiye de konferansa katılmaya karar vermişti.[1038]

Bu kongrenin toplanmasından önce Londra-İstanbul arasında büyük bir turizm yolu kurulmasına çok önem veren İngilizler, yol hakkında kesin bilgi almak ve rapor hazırlamak için inceleme seyahatine çıkmıştı. İngiliz heyet bu amaçla 22 Haziran 1935 tarihinde Londra'dan hareket etmiş ve ardından da 28 Haziran'da otomobille Türkiye'ye gelmişti. İngiliz Heyet, Londra'daki Otomobil Kulübünün Basın İşleri Direktörü Orr, bir motor fabrikası delegesi olan Rush, başka bir fabrika Fen Heyeti Direktörü Bayle, Daily Mail Gazetesi yazarı Roger Fuller, Daily Express Gazetesi yazarı Harold Pemberton, Daily Herald Gazetesi yazarı Winston'dan oluşmuştu. Heyeti karşılamak üzere Basın Genel Direktörlüğü ve Türkiye Turing

---

[1034] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Ekim 1930, Sayı: 2306, s. 3 vd; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 7 Ekim 1930, Sayı: 3318, s. 1 vd.
[1035] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Nisan 1931, Sayı: 3515, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Nisan 1931, Sayı: 2505, s. 1,4; Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 54-55; Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 27.
[1036] **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı**, s. Erol Evcin, **a.g.m.**, s. 55.
[1037] Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, **a.g.m.**, s. 27-29.
[1038] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25, 27 Haziran 1935, Sayı: 3990, 3992, s. 3, 3.

Kulübü adına, Turing üyelerinden Ekrem Rüştü ve Ekrem Muhittin, Edirne'ye gitmişti.[1039]

Heyet, yaptığı bu seyahatte Londra-İstanbul yolunun ıslah ve tamire muhtaç olan kısımları ile bu yolda seyahat edecek olan turistlere gösterilmesi gereken gümrük ve kontrol kolaylıklarını tespit etmişti. Heyet üyeleri, İstanbul'dan Büyükçekmece'ye kadar uzayan geniş asfalt yolu beğenmiş, bu yolun Edirne'ye kadar bu şekilde uzatıldığı takdirde Türkiye'nin Avrupa'ya mükemmel bir turist yolu ile bağlanacağını bundan dolayı daha çok turist geleceği ifade etmişti.[1040]

İngiliz Heyet İstanbul'a geldikten sonra, Turing Kulübü Başkanı Reşit Saffet Bey ve idare heyeti tarafından ağırlanmış, Türkiye'deki yollar ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmişti. İngilizler İstanbul'da bulundukları süre içinde Anadolu ve Avrupa yakasında birçok yeri gezip incelemişti.[1041]

Türkiye'deki yollarla ilgili incelemelerini tamamlayan İngiliz Heyet, 3 Temmuz 1935'te Londra'ya dönmüştü. Türkiye'den ayrılmadan önce heyette bulunan İngiliz gazeteciler yapıkları değerlendirmede, Avrupa'nın merkezinden geçen yolun tamire ihtiyacı olan bölümlerinin tespit edildiğini, bu güzergahta Londra'dan Avusturya'nın Linz şehrine kadar yolun çok iyi durumda olduğunu, Macaristan'da yeni yapılan yolları gördüklerini ancak Yugoslavya ve Bulgaristan'da ise yolların çok bozuk olduğunu belirtmişti. Türkiye'de ise Edirne'den Silivri'ye kadar yolların iptidai olduğunu, fakat buradan sonraki yolların düzeltilmesi için yapılan büyük çalışmaları gördüklerini ifade etmişti. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle Trakya yollarının 16 ayda yapılacağını öğrendiklerinin altını çizmiş, bu seyahatleri ile ilgili Budapeşte'deki kongreye rapor hazırlanacağını bildirmişti. Gazeteciler ayrıca bu yolun tamamlanmasından sonra ikinci aşama olarak, İstanbul'dan başlayan Suriye ve Kahire'den geçerek Hindistan'a kadar uzanacak yol yapılmanın planlandığına dikkat çekmiş ve İstanbul'un önemine vurgu

---

[1039] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19, 25, 27 Haziran 1935, Sayı: 3984, 3990, 3992, s. 2, 3, 3; **Tan Gazetesi**, 28, 29 Haziran 1935, Sayı: 68-3370, 69-3371, s. 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 28-30 Haziran 1935, Sayı: 4999-5001, s. 3, 3, 3; **Akşam Gazetesi**, 29-30 Haziran 1935, Sayı: 5996-5997, s. 3, 2.
[1040] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1935, Sayı: 3994, s. 2.
[1041] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Haziran, 2, 3 Temmuz 1935, Sayı: 3995, 3997, 3998, s. 1,6, 2, 5; **Tan Gazetesi**, 30 Haziran, 1, 3 Temmuz 1935, Sayı: 69-3372, 70-3373, 72-3375, s. 5, 2, 2.

yapmıştı. Bununla birlikte Türk hükümetinin ve Türkiye Turing Kulübünün çalışmalarından duydukları memnuniyeti de dile getirmişti.[1042]

Bu arada, Uluslararası Turizm Birliği yolun geçeceği güzergâh hakkında ayrıca incelemelerde bulunmuş ve Türkiye Turing Kulübüne bir mektup göndererek Türkiye'yi ilgilendiren bölümlerin durumu, gümrük işlemleri gibi konular hakkında bilgi istemişti[1043]. Bunun üzerine, 1935 yılı Temmuz ayı ortalarında Turing Kulübü, turizm mevsimi dolayısıyla alınacak tedbirlerle ilgili yaptığı toplantıda Londra-İstanbul yolu ile ilgili görüşmelerde de bulunmuştu.[1044] Ağustos ayı sonlarında da yapılan incelemeleri ve görüşmeleri bir rapor halinde toplamıştı. Bu yolun geliştirilmesi için turistlere gösterilecek kolaylıklar ve gümrük işlerini basitleştirmek noktalarında ulaşılan sonuçları Budapeşte'de toplanacak kongrede sunmayı kararlaştırmıştı.[1045] Hazırlanan ayrıntılı raporda, İstanbul-Edirne yolunun bir kısmının İstanbul Valiliği bir kısmının da Bayındırlık Bakanlığı tarafından inşa edildiği, yolun üç yıl içinde asfalt olarak yapılmasının planlandığı, böylece Avrupa'dan gelecek turist sayısında önemli oranda artış beklendiği belirtilmişti.[1046]

Bunun üzerine Macaristan Hükümeti'nin yaptığı davet, Türk Hükümeti tarafından ilgili bakanlıklara; Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Bayındırlık ile İçişleri Bakanlıklarına bildirilmişti. Ekonomi Bakanlığı yapılan davetin Türkiye için çok büyük önemi olduğunu belirterek Gümrük ve Tekel ile Bayındırlık Bakanlıklarına Kongre'ye delege göndermeleri yönünde tavsiye kararı almıştı. Bunun üzerine Bayındırlık Bakanlığı, Şose ve Köprüler İdaresi Başkanı Ali Talip Güran'ı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı da Gümrükler Genel Direktör Vekili Mahmut Nedim Gündüzalp'i Kongre'ye göndermeyi kararlaştırmıştı. Ayrıca, Kongre'ye Turing Kulübü Başkanı Reşit Saffet Atabinen de gitmişti.[1047]

Londra-İstanbul Yolu Kongresi, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de 10 Eylül 1935 tarihinde toplanmıştı. Kongre'ye, Londra, Dover, Calais, Brüksel, Polonya, Frankfurt, Nürnberg, Linz, Budapeşte, Belgrad, Sofya, Edirne, İstanbul

---

[1042] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Temmuz 1935, Sayı: 3999, s. 1,5; **Tan Gazetesi**, 4 Temmuz 1935, Sayı: 73-3376, s. 6.
[1043] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran 1935, Sayı: 3992, s. 3.
[1044] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1935, Sayı: 4014, s. 2.
[1045] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ağustos 1935, Sayı: 4050, s. 2.
[1046] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Eylül 1935, Sayı: 4062, s. 2.
[1047] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran, 24 Ağustos 1935, Sayı: 3992, 4050, s. 3, 2; **Akşam Gazetesi**, 21 Ağustos 1935, Sayı: 6049, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 21 Ağustos 1935, Sayı: 5053, s. 1.

otomobil yolunun[1048] geçtiği ülkeler İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye devletleriyle birlikte Uluslararası Turizm Birliği, Kızılhaçlar Uluslararası Kurumu, Uluslar Sosyetesi Seyrü Sefer Komitesi delegeleri katılmıştı.[1049]

Kongre'de Londra-İstanbul yolunun bozuk bölümlerinin düzeltilmesi, bu yolda seyahat edecek turistlere gümrük kolaylıkları gösterilmesi hakkında bazı önemli kararlar alınmıştı.[1050] Bu arada konferansa katılan üyeler Budapeşte-Köskemet arasındaki otomobil yolunu gezip görmüşler, ardından toplantı kaldığı yerden devam etmişti. Bu toplantılarda Belçika Gümrükler Direktörü M. Dubois'in sınır ve gümrük işleri hakkında raporu ile İngiliz Delegesi M. Allein'in genel olarak turizm hakkında raporu incelenmişti. Ayrıca, yapılması istenen yenilikler ve kolaylıklar arasında şunlara yer verilmişti: sınırlarda ortak gümrük ofislerinin kurulması, buralarda çalışacak memurların yabancı dil öğrenmelerinin sağlanması ve döviz işlemlerinin gümrükte yapılması.

Konferans'ta, genel olarak büyük Avrupa yollarının sınır geçişleri ve gümrük işleri açısından birlikte hareket edilmesi konusu da görüşülmüştü. İngiliz delegesi, bu bakımdan Londra-İstanbul yolu üzerinde seyahat edenlere on ayrı ülkeden geçmekte olduğu hissi vermediğini belirtmiş ve bu işte Macaristan'ın yaptığı hizmetleri övmüştü. Türk delegesi de yol üzerinde sağdan gitme kuralının konmasını ve bu yol için oluşturulan daimî büronun Budapeşte'de bulunmasını önermişti.[1051]

Konferans'ın sonunda, genel raportör İngiliz delege Allein'in raporu ittifakla kabul edilmişti. Ayrıca şunlar da eklenmişti: yol işaretleri ile ilgili 1931 Cenevre itilâfnamesini tüm ülkelerin kabul etmesi ve kuralların uygulanması, yol boyunca şehirlerin içinden geçen bölgelerde latin harfli pasigrafik levhalar konulması, dikkat gerektiren yerlerde ışıklı işaretler kullanılması, otel, garaj, yakıt ve yiyecek

---

[1048] Londra-İstanbul yolu İngiliz Otomobil Birliği tarafından ortaya konduğunda, Londra'dan, Dover, Calais, Brüksel, Polonya, Frankfurt, Nürnberg, Prag'a ordan da Tatra üzerinden Szatmar, Kolozsvar, Bükreş, Edirne'den İstanbul'a ulaşması planlanmıştı. Fakat Macar Turing Kulübü, yolun Çekoslovakya'dan geçen güzergahını İngilizlerin yardımıyla değiştirmeyi başarmıştı. Böylece Viyana, Budapeşte, Szeged, Belgrad, Sofya üzerinden Edirne ve İstanbul'a gelinmesi sağlanmıştı. Bkz. Pester Lloyd, "Londra-İstanbul Caddesi", **Türkiye Turing ve Otomobil Klöbü Mecmuası**, Sayı: 13/67, İstanbul, 1934, s. 16.

[1049] **Ulus Gazetesi**, 10, 11 Eylül 1935, Sayı: 5073, 5074, s. 3, 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Eylül 1935, Sayı: 4068, s. 3.

[1050] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Eylül 1935, Sayı: 4077, s. 2.

[1051] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Eylül 1935, Sayı: 4078, s. 6; **Tan Gazetesi**, 21 Eylül 1935, Sayı: 152-3455, s. 5; **Ulus Gazetesi**, 21 Eylül 1935, Sayı: 5084, s. 3.

servislerinin temin edilmesi, diğer ulaşım araçları ile entegrasyonun sağlanması. Ayrıca, Kızılhaç'ın 1930 Brüksel ve 1934 Tokyo genel kurullarında ve yol yardımı hakkında 5 Mayıs 1935'te Budapeşte'de toplanan genel kurulunda verilen kararların uygulanması da karara bağlanmıştı.[1052]

Alınan kararlardan sonra Londra-İstanbul Yolu Kongresi 15 Eylül 1935 tarihinde tamamlanmıştı.[1053] Türk heyetinin ülkesine dönmesinden sonra, yolun Türkiye'den geçen kısımları için çalışmalar başlamış ve hızlı bir şekilde tamamlanması için önlemler alınmıştı. Bayındırlık Bakanlığı, yapılacak yolun ihalesini tamamlamış ve faaliyetlere başlamıştı. Bununla birlikte Gümrük ve Tekel Bakanlığı da kendi alanına dahil konularla ilgili uygulamaları, ki konferansa katılan başka ülkelerde daha uygulamaya geçmemesine rağmen, yürürlüğe koymuştu[1054]

Türkiye'de 1935 yılı sonrasında demiryolunun yanında karayolu politikasının da gerekliliği dile getirilmeye başlanmış, Londra yolu bu tarihten sonra İstanbul'un nazım planları içinde önce "İstanbul-Edirne-Londra Yolu", 1937'den itibaren de "Millet Caddesi" olarak adlandırılmaya başlanmıştı[1055]. Planlar çerçevesinde çalışmalar hızlandırılmış; yolun Topkapı'dan Lüleburgaz'a kadarki 155.5 kilometrelik bölümü 27 Eylül 1937'de tamamlanmış ve Nafia Bakanı Ali Çetinkaya tarafından törenle açılmıştı[1056]. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de 1 Kasım 1937 tarihinde meclisin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, *"...İstanbul'dan itibaren başlayan Avrupa turist yolunun asfalt olarak inşasına devam olunmaktadır. ... Demiryolu hatlarımızı iç sahalara bağlayacak ve bu hatların bir an evvel millî ekonomik kalkınmaya âzami hizmetini temin edecek olan kara yolu inşaatı, önümüzdeki devrelerde teksif ve bir plân dahilinde tevsi edilmek lâzımdır..."* diyerek bu konudaki çalışmalara dikkat çekmişti[1057]. Cumhurbaşkanı'nın da ifade ettiği üzere millî kalkınmayla özdeşleştirilen bu yol, aynı zamanda Türkiye'nin kendini her türlü medeni vasfıyla uluslararası alanda tanıtım aracı olarak görülmüştü. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle

---

[1052] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1935, Sayı: 4079, s. 2.
[1053] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Eylül 1935, Sayı: 4077, s. 2.
[1054] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Kasım1935, Sayı: 4124, s. 4; **Tan Gazetesi**, 6 Kasım 1935, Sayı: 198-3501, s. 2.
[1055] Erdem Üngür, **a.g.t.**, s. 31.
[1056] **Akşam Gazetesi**, 28 Eylül 1937, Sayı: 6807, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Eylül 1937, Sayı: 4805, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 28 Eylül 1937, Sayı: 878, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 28 Eylül 1937, Sayı: 5810, s. 1,4; Efdal As, **a.g.e.**, s. 241; Erdem Üngür, **a.g.t.**, s. 31-32.
[1057] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. I (1919-1938), s. 417; Erdem Üngür, **a.g.t.**, s. 32.

yol çalışmaları kesintiye uğramış, ancak savaş sonrasında gündeme getirilebilmişti[1058].

6. Londra'da Açılacak Çini Sanat Sergisine Türkiye'nin Katılımı

Milli Eğitim Bakanlığının 2 Kasım 1935'de Hükümete sunduğu raporda, 28 Kasım 1935 tarihinde Londra'da açılacak olan "Çini Sanat Sergisi"ne Türkiye'deki müzelerde bulunan çini eserlerinden bazılarının gönderilmesi suretiyle Türk Devleti'nin de katılımda bulunması İngiltere tarafından istendiği, sigorta masraflarının sergiyi düzenleyen heyet tarafından ödeneceği bildirilmiş, yazı ve fotoğrafları çıkarılan eserlerin, İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla Londra'ya gönderilmesi talep edilmişti. Bu istek, Bakanlar Kurulu tarafından 5 Kasım 1935 tarihinde onaylanmıştı.[1059] Çini sanat sergisine, İstanbul'daki müzede bulunan çini koleksiyonundan 9 sandık, İngiltere Büyükelçiliği vasıtasıyla Londra'ya gönderilmişti. Eserlerin 1936 yılı Mart ayına kadar sergileneceği basında yer almıştı.[1060] Serginin tamamlanmasından sonra Mart ay sonunda eserler Türkiye'ye geri getirilmişti.[1061]

7. Arkeolojik Kazılar Yapmak Üzere Türkiye'ye Gelen İngilizler

1928 yılında Midilli Adası'nda kazı çalışmaları yapmak üzere Yunanistan'a gelen Winifred Lamb, aynı yıl ve 1932'de Çanakkale de arkeolojik çalışma alanları için ziyarette bulunmuştu. Yine 1928 tarihinde İstanbul Arkeoloji müzesine bir gezi gerçekleştirmişti. Yunanistan'da arkeolojik çalışmalarına devam eden Lamb, Batı Anadolu ile ilgili arkeolojik bilgi düzeyindeki eksikliklerin farkına varmış ve bu alanda çalışmalar yapmaya karar vermişti. Bu çalışmalar sırasında Anadolu arkeolojisine ilgisini artmış ve Türkçe öğrenmeye başlamıştı. O dönemde bir kadın olarak Anadolu'da çalışmanın büyük zorluklar getirecek olmasına rağmen

---

[1058] Erdem Üngür, **a.g.t.**, s. 32.
[1059] **BCA**, 030.18.01.02.59.83.3.
[1060] **Ulus Gazetesi**, 12 Kasım 1935, Sayı: 5136, s. 3.
[1061] **Akşam Gazetesi**, 26 Mart 1936, Sayı: 6262, s. 10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mart 1936, Sayı: 4260, s. 2; **Tan Gazetesi**, 26 Mart 1936, Sayı: 334-3637, s. 2.

Atatürk'ün yaptığı reformların bunu kolaylaştıracağı düşünülmüştü.[1062] Bunun üzerine Lamb, Nisan 1935'te Anadolu'da resmî olmayan bir yolculuk yapmaya karar vermiş ve İzmir'den başlayarak, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'ı ziyaret etmişti. Winifred Lamb'a bu gezisi sırasında, Afyonkarahisar Müzesi Müdürü Süleyman Gönçer eşlik etmişti.[1063]

Bu çerçevede Anadolu'nun batı ucu ile ortasının ve doğusunun bağlantısı açısından Afyon müzesinde toplanan dağınık bazı parçalar ve daha önce yapılan çalışmalarda bulunan münferit buluntular bölgenin tarihi açısından aydınlatıcı sonuçlar meydana getirmemişti. Bu nedenle bölgede kazı yapılması önem kazanmıştı.[1064]

Bu bağlamda, İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi ve Londra Eski Eserler Kurumu üyelerinden Winifred Lamb, Miss. Elinor W. Gardner ile Hollandalı Miss. Hieronina Antoniya Fortunata Six ile Sandıklı yakınında Kusura Köyü karşısındaki höyükte kazı yapmasına Bakanlar Kurulu tarafından 12 Haziran 1935'te resmî izin verilmişti[1065]. Türk Hükümeti Winifred Lamb'e hem kazı için izin vermiş hem de her imkân ve teşviki sağlamış; hatta heyete köy okulunda kalma izni verilmişti.[1066]

Konya ve Afyonkarahisar şehirlerinde araştırmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelen bu uzmanlar 19 Ağustos 1935 tarihide İstanbul'a da bir ziyaret gerçekleştirmişti.[1067]

Bunun ardından da tekrar bölgeye dönen Winifred Lamb başkanlığındaki heyet, 31 Ağustos 1935'te kazı çalışmalarına başlamıştı. Bu çalışmalar sırasında Türkiye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Hâmit Zübeyr Koşay kazı çalışmalarını desteklemiş, şehir merkezinde gerekli yardımları alana ulaştırmıştı. Hafriyat Komiseri Haydar Sümerkan deneyimi ile kazı çalışmalarının yapıldığı alanda araştırma heyetine destek vermişti. Ayrıca Afyon Valisi ve Sandıklı Kaymakamı da heyet çalışmalarına ilgi göstermişti. Bir aylık çalışmaların sonucunda

---

[1062] David W. J. Gill, " 'A Rich and Promising Site': Winifred Lamb (1894-1963), Kusura and Anatolian Archaeology", **Anatolian Studies**, C. 50, İngiltere, 2000, s. 1-2.
[1063] Winifred Lamb, "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", **Archaeologia**, C. 86, London, The Society of Antiquaries, 1937, s. 1-2; David W. J. Gill, **a.g.m.**, s. 2.
[1064] Remzi Oğuz Arık, **Türkiyede 1936 Yılındaki Arkeoloji İşleri**, İstanbul, Ankara Halkevi Neşriyatı, 1938, s. 14.
[1065] **BCA**, 030.18.01.02.55.49.15.
[1066] Winifred Lamb, **a.g.m.**, s. 2.
[1067] **Ulus Gazetesi**, 20 Ağustos 1935, Sayı: 5052, s. 3.

elde edilen bulgular; Eti medeniyeti çerçevesini belgelere dayanarak genişletmiş ve Anadolu'nun ilk medeniyetleriyle ondan sonrakiler arasında benzerliğe dayanan bir devamlılık tespit edilmişti.[1068]

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 22 Şubat 1936 tarihinde aldığı kararla daha önceki kazı kararını 1 yıl daha uzatmış ve uzmanların Kusura Köyü'nde çalışmalarına izin vermişti.[1069]

Bunun üzerine 1936 yılındaki kazı heyeti Winifred Lamb başkanlığında, Mr. ve Mrs. Stewart, Miss Rachel Clay, Mr. Marcartney'den oluşmuştu. Haziran ayı başında başlayan çalışmalar 21 Ağustos'a kadar sürmüştü. Dokuz haftalık çalışma sonunda Kusura Höyük'ün büyük kısmında önemli buluntular elde edilmişti. Afyon müzesinde sergilenmişti.[1070]

Winifred Lamb, 1937 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarındaki çalışmaları ise Miss. Rachel Clay, Miss. Six ve Mr. Macartney'den oluşan heyetle tamamlamıştı.[1071] Daha fazla kazı yapmak istediyse de savaş süreci onu engellemişti.[1072]

[1068] Winifred Lamb, **a.g.m.**, s. 2; Remzi Oğuz Arık, "1935 te Türkiyede Yapılan Hafriyatlar", **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı: IV, (Ayrı Basım), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 227.
[1069] **BCA**, 030.18.01.02.62.15.15.
[1070] Winifred Lamb, **a.g.m.**, s. 2; David W. J. Gill, **a.g.m.**, s. 3; Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 14-17.
[1071] Winifred Lamb, "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar : II", **Archaeologia**, C. 87, London, The Society of Antiquaries, 1938, s. 217-219.
[1072] David W. J. Gill, **a.g.m.**, s. 3.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN İŞ BİRLİĞİNDEN İTTİFAKA DÖNÜŞÜM SÜRECİ (1936-1939)

A. DİPLOMATİK, SİYASİ VE ASKERÎ İLİŞKİLER

1. Türkiye - İngiltere Diplomatik İlişkilerinde Büyükelçiler

a.Tevfik Rüştü Aras'ın Londra Büyükelçiliği'ne Atanması

19 Mart 1934 tarihinde Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği görevine atanan Fethi Okyar[1073], İngiltere Kralı V. George'un vefatının ardından, yeni Kral VIII. Edward'ın tahta çıkması üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan yeni güven mektubunu Kral'a sunmuş ve görevine devam etmişti.[1074]

1938 yılına gelindiğinde ise izinli olarak Londra'dan İstanbul'a gelen Büyükelçi, Mustafa Kemal Atatürk'ün rahatsızlığının ilerlemeye başlamasıyla dönüşünü ertelemişti.[1075] 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının

---

[1073] **BCA**, 030.18.01.02.43.15.11.

[1074] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 320, Belge No: 404, Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.)-İngiltere. K. 3/49, 20 Şubat 1936, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ten İngiltere Kralı VIII. Edward'a mektup. Türk Büyükelçi, Kral VIII. Edward'ın kısa bir süre sonra tahtından feragat etmesinin ardından yeni güven mektubunu Kral VI. George'a sunmuştu. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 368, Belge No: 463, D.B.A.-İngiltere. K. 2/49. Bu arada, 1936 yılı ortalarında Türk basınında yer alan haberde Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın başka bir göreve tayin edildiği, yerine Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşek'in görevlendirildiği belirtilmişti. Büyükelçi bu haberin doğru olmadığını belirtmiş, Yusuf Kemal Tengirşek de basına verdiği demeçte, bu atama ile ilgili bilgisi olmadığını ifade etmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 25 Ağustos 1936, Sayı: 6413, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ağustos 1936, Sayı: 4413, s. 2; **Tan Gazetesi**, 26 Ağustos 1936, Sayı: 487, s. 2.

[1075] **Akşam Gazetesi**, 9 Temmuz 1938, Sayı: 7086, s. 2; **Tan Gazetesi**, 9 Temmuz 1938, Sayı: 1147, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 9 Temmuz 1938, Sayı: 6085, s. 1; İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 351.

ardından, 12 Kasım'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Ankara'da kabul edilmiş[1076] ve 13 Kasım 1938'de Londra'ya dönmüştü.[1077]

Fethi Okyar, Londra'ya ulaştıktan sonra, 17 Kasım 1938'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant ile bir görüşme yapmış; yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından, Ankara'da kurulan yeni rejimin, öncekinden farklı olmayacak şekilde dostça duygularla biçimleneceği yönünde İngiliz Hükümeti'ne çok güçlü bir güvence vermek üzere görevlendirildiğini bildirmişti. Bunun üzerine İngiliz yetkili de Türk Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı'nın, İngiliz Dışişleri Bakanı'na gönderdiği aynı ifadeleri içeren bir mesajın geldiğini bildirmişti. Oliphant, Fethi Okyar'a İngiliz basınında görevi bırakacağı yönünde imalar olduğunu söylediğinde Büyükelçi, bunun doğru olduğunu, Parlamentoda görev alacağını[1078] ve Ankara'da Türk-İngiliz ilişkileri için çalışmaya devam edeceğini ve Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği görevinin Tevfik Rüştü Aras'a verilmesinin kesin olmamakla birlikte mümkün olduğunu belirtmişti.[1079]

1938'de 13 milletvekilinin vefatının ardından seçimlerin yapılmasına karar verilmiş, adaylar Cumhuriyet Halk Partisi tarafından belirlenmiş ve 29 Aralık 1938'de ilan edilmişti. Açıklanan listede Londra Büyükelçisi Fethi Okyar da Bolu Milletvekilliğine aday gösterilmişti.[1080] Çünkü 1938 yılı Mart ayında Bolu

---

[1076] **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 1.

[1077] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5, 9, 14 Kasım 1938, Sayı: 5203, 5207, 5212, s. 2, 2, 2; **Akşam Gazetesi**, 13-14 Kasım 1938, Sayı: 7213-7214, s. 2, 8; **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 2; **Tan Gazetesi**, 14, 15 Kasım 1938, Sayı: 1183, 1184, s. 2, 2.

[1078] Büyükelçinin Londra'ya dönmesinin ardından Türk basınında çıkan haberlerde, İngiliz Hükümeti'ne vedanamesini sunacağı ve Aralık ayında Türkiye'ye döneceği belirtilmişti. Ayrıca Fethi Okyar'ın Londra'dan ayrılmasının siyasi çevrelerde üzüntü yarattığı aktarılmıştı. Fethi Okyar'ın bu görevinden ayrıldıktan sonra Türkiye'de milletvekilliğine aday gösterileceğine de değinilmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Kasım 1938, Sayı: 5223, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Kasım 1938, Sayı: 1195, s. 2. Anadolu Ajansı Fethi Okyar'a dair gazetelerde verilen haberlerin asılsız olduğunu şöyle bildirmişti: *"Bazı İstanbul gazetelerinde Londra Büyük Elçisi Fethi Okyar hakkında verilen haberlerin doğru olmadığını bildirmiye Anadolu Ajansı mezundur"*. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 7227, s. 2; **Tan Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 1196, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 6224, s. 1. Bu tekzibin yayımlandığı gün Akşam Gazetesi'nde, Fethi Okyar hakkında çıkan bu haberlerin Kasım ayı başında Ankara'da bulunduğu sırada (5-12 Kasım 1938) boş milletvekilliklerinden birine seçilme isteğini belirtmiş olmasından ileri geldiği ifade edilmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 7227, s. 2.

[1079] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 546-547, Belge No: 259, F.O. 371/21924/E.6920. Ayrıca Bkz. Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk - İngiliz İlişkileri 1938-1939**, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2004, s. C-21, Belge No: F.O. 371/21926/E. 7356/69/44. Bu görüşmeden sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'i, L. Oliphant ve Fethi Okyar görüşmesi hakkında bilgilendirmiş ve gelişmeleri aktarmıştı. Bkz. **A.e.**, s. 556-557, Belge No: 270, F.O. 371/21924.

[1080] **Akşam Gazetesi**, 28-30 Aralık 1938, Sayı: 7256-7258, s. 2, 1, 1; **Tan Gazetesi**, 28, 30 Aralık 1938, Sayı: 1225, 1227, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 28-30 Aralık 1938, Sayı: 6253-6255, s. 1, 1, 1,7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29, 30 Aralık 1938, Sayı: 5255, 5256, s. 1,9, 1,9.

Milletvekili Cemal Hüsnü Taray'ın istifasının ardından yerine seçilen Osman Göktürk görevine başlamadan İzmir'de kalp krizinden vefat etmişti.[1081] 31 Aralık 1938'de yapılan seçimde ise Fethi Okyar Bolu Milletvekili seçilmişti.[1082]

Bunun ardından diplomatik görevini tamamlayan Okyar, 7 Ocak 1939'da İngiltere Kralı ve Dışişleri Bakanlığı adına İngiliz temsilciler ile Türk yetkililer ve Yunanistan elçisi tarafından uğurlanmıştı.[1083]

Fethi Okyar Türkiye'ye geldikten sonra 25 Şubat 1939'da seçim bölgesi Bolu'ya giderek on gün kadar kalmış ve incelemelerde bulunmuştu.[1084] Bolu Halkevi'nde yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin iç ve dış politikasına yönelik açıklamalar yapmıştı. Türkiye-İngiltere ilişkileriyle ilgili değerlendirmede ise iki ülke arasındaki dostluğun sadece karşılıklı menfaatlere dayanmadığını ifade ederek, bu dostluğun, Türk askerinin kahramanlık ve insani özelliklerini savaş alanlarında ölçme fırsatı bulan İngilizlerin Türklere karşı duyduğu kadirşinaslığa da dayandığını söylemişti.[1085]

Fethi Okyar'ın görevini tamamlamasının ardından, 1925'ten 1938'e kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı'nı yapan İzmir Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Aras 12 Ocak 1939'da Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği görevine atanmıştı.[1086]

Tevfik Rüştü Aras, Londra'ya gitmenden önce 23 Ocak 1939 tarihinde, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'i ziyaret etmiş ve uzun bir görüşme yapmıştı.[1087] Bunun ardından, ertesi gün yeni görevine başlamak üzere Londra'ya hareket eden Büyükelçi Aras'ı, İngiliz Büyükelçi Loraine, İngiliz Ticaret Ataşesi Albay Woods ve İngiliz elçiliği ileri gelenleri ile İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, Polis

---

[1081] **BCA**, 030.10.75.497.10.
[1082] **BCA**, 030.10.75.497.10; **Akşam Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 7260, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 5258, s. 1; **Tan Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 1229, s. 1, 11; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak 1938, 1 Ocak 1939, Sayı: 6256, 6257, s. 1, 1.
[1083] **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1939, Sayı: 7267, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1939, Sayı: 5265, s. 3; **Tan Gazetesi**, 8 Ocak 1939, Sayı: 1236, s. 1.
[1084] **Akşam Gazetesi**, 25 Şubat 1939, Sayı: 7312, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Şubat 1939, Sayı: 5310, s. 3.
[1085] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 1939, Sayı: 5315, s. 1, 9.
[1086] **BCA**, 030.18.01.02.85.113.20; **Akşam Gazetesi**, 13 Ocak 1939, Sayı: 7272, s. 1; **Tan Gazetesi**, 13 Ocak 1939, Sayı: 1241, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 13 Ocak 1939, Sayı: 6269, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ocak 1939, Sayı: 5271, s. 3. Londra Büyükelçiliğine atanmasından dolayı istifa etmiş olan İzmir mebusu Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Milletvekili Seçim Kanunu'na bağlı olarak yeni milletvekili seçiminin yapılması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 26 Ocak 1939 tarihinde Başbakanlık'tan talep edilmişti. Bkz. **BCA**, 030.10.75.497.14.
[1087] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1939, Sayı: 5281, s. 2.

Müdürü Sadreddin Aka ve dostları uğurlamıştı. Tevfik Rüştü Aras gazetecilere verdiği demeçte, *"Yeni Türkiyeyi Londrada temsile memur edildiğimden dolayı çok bahtiyarım"* ifadesini kullanmıştı.[1088]

Tevfik Rüştü Aras Londra'ya ulaştıktan sonra 11 Şubat 1939'da İngiltere Kralı tarafından kabul edilmiş ve itimatnamesini sunmuştu.[1089]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti İngiltere ile ilişkilerine önem vermeye, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra da devam etmişti. Türk siyasi hayatında çok önemli görevler üstlenmiş olan Fethi Okyar'dan sonra, Türk dış politikasının yürütülmesinde önemli bir aktör olan ve 13 yıl boyunca kesintisiz olarak Dışişleri Bakanlığı görevini sürdüren Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Büyükelçi olarak Londra'ya atanması bunun önemli bir göstergesi olmuştu. Ayrıca İngiltere'nin iki ülke ilişkilerinde önem verdiğini gördüğümüz Aras[1090], artık yakın ilişkilerin devam ettirilmesi açısından diplomatik bir misyonla Londra'da görev almıştı.

b. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde Görev Değişimi

1936 Ocak ayında Türk basınında yer alan ve Fransız basınından aktarılan bir haberde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Daimî Müsteşarı Robert Vansittart'ın yakında bir elçiliğe tayin olacağı, onun yerine de Paris Büyükelçisi George Clerk'in

---

[1088] **Akşam Gazetesi**, 25 Şubat 1939, Sayı: 7284, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ocak 1939, Sayı: 5282, s. 1, 9; **Tan Gazetesi**, 24, 25 Ocak 1939, Sayı: 1252, 1253, s. 3, 3. Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'den ayrılırken meydana gelen ilginç bir olay ise Türk basınına şöyle yansımıştı: *"Londra sefirimiz Tevfik Rüştü Aras, Lüleburgazda tren memurlarına verdiği paralar arasında Atatürkün elyazısile imzalarını taşıyan bir beş liralığı da yanlışlıkla verdiğini, bu paranın kabilse buldurularak kendisine iadesini ve kıymetli bir hatıra olan bu parayı kendisine gönderecek şahsa bunun birkaç mislini ödeyeceğini alâkadarlara bildirmişti"*. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Şubat 1939, Sayı: 5294, s. 1; **Tan Gazetesi**, 10 Şubat 1939, Sayı: 1266, s. 2.

[1089] **Akşam Gazetesi**, 12 Şubat 1939, Sayı: 7299, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1939, sayı: 5297, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 12 Şubat 1939, Sayı: 6294, s. 1; **Tan Gazetesi**, 12 Şubat 1939, Sayı: 1268, s. 3.

[1090] 1937-1939 İngiliz elçilik raporlarında, Tevfik Rüştü Aras'ın Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine atanmasından önce, onun İngilizler açısından Türkiye ile ilişkilerde ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştı. Bu raporlardan bazıları için bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 377-378, Belge No: 160, F.O. 371/20864/E.5612, F.O. 424/281, Part 34, p. 32-33, No. 34, F.O. 371/20864/E. 5612, 23 Eylül 1937, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a şifreli telgraf; **A.e.**, s. 379, Belge No: 162, F.O. 371/20864, 27 Eylül 1937, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'dan İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'a şifreli telgraf; **A.e.**, s. 379-380, Belge No: 163, F.O. 371/E. 5660, F.O. 424/281, part 34, p. 34-35, No.38, 28 Eylül 1937, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'dan İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzarı James Morgan'a şifreli telgraf; **A.e.**, s. 435-436, Belge No: 200, F.O. 371/20864/E.7644, F.O. 371/20864/E.7644, 15 Aralık 1937, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant'a mektup; **A.e.**, s. 543-544, Belge No: 256, F.O. 371/21926/E. 6688, 17 Kasım 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a özel mektup.

getirileceği, bu nedenle İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'nin Paris Büyükelçiliğine tayin edileceğine değinilmişti.[1091]

Buna karşın, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, 20 Ocak 1936 tarihinde İngiliz Kralı V. George'un vefatı ardından tahta çıkan Kral VIII. Edward[1092] adına yeni güven mektubunu 16 Mayıs 1936'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e takdim ederek görevine devam etmişti.[1093] İngiliz Büyükelçi, görüşmenin saat 16.00'da başladığını ve 1 saat 15 dakika sürdüğünü, Cumhurbaşkanı'nın kendisini güler yüzle karşıladığını, ardından da İtalya'nın Habeşistan ile savaşından başlayarak Avrupa sorunları hakkında konuştuklarını belirtmişti. Yanı sıra, Mustafa Kemal Atatürk'ün, kendisine Türkiye-İngiltere ilişkilerine yaptığı katkılardan dolayı en cömert takdir ve teşekkürlerini ifade ettiğine de değinmişti.[1094]

1937 yılında, İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi Eric Phipps ülkesine geri çağrılmıştı. İngiliz biyograflara göre Percy Loraine, Almanya'ya gönderilmek için güçlü bir aday olarak görülmüş olsa da İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, onun bu göreve atanmayacağını belirtmiş, ancak bir veya iki yıl içinde önemli bir göreve getirileceğine dair söz vermişti.[1095]

1939 yılı Ocak ayında Türk basınında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinde görev değişikliği olacağı yönünde haberler yer almaya başlamıştı. Büyükelçi Percy Loraine'in Nisan ayında emekliye ayrılacak olan 7th Earl of Perth'ün (Eric Drummond) yerine, İngiltere'nin Roma Büyükelçiliği'ne tayin edileceği belirtilmişti. Öte yandan, İngiltere Büyükelçiliği görevine daha önce Türkiye'de uzun süre görev

---

[1091] **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Ocak 1936, Sayı: 4184, s. 8.

[1092] Kral VIII. Edward, 20 Ocak - 10 Aralık 1936 tarihleri arasında tahtta kalmıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 22 Ocak, 11 Aralık 1936, Sayı: 6201, 6521, s. 1,8, 1,11; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak, 11 Aralık 1936, Sayı: 4199, 4520, s. 1,7,9, 1,7; **Ulus Gazetesi**, 21-23 Ocak, 11 Aralık 1936, Sayı:5203-5205, 5524, s. 1, 1, 1, 1; **Tan Gazetesi**, 21, 22 Ocak, 11 Aralık 1936, Sayı: 272-3575, 273-3576, 594, s. 1,7, 1,7, 1,10.

[1093] **Akşam Gazetesi**, 17 Mayıs 1936, Sayı: 6314, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Mayıs 1936, Sayı: 4312, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 17 Mayıs 1936, Sayı: 5316, s. 1; **Tan Gazetesi**, 17 Mayıs 1936, Sayı: 386, s. 1. Güven mektubu için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 323-324, Belge No: 407, D.B.A. -İngiltere, K. 3/49, 7 Nisan 1936, İngiltere Kralı VIII. Edward'dan Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e mektup. İngiliz Büyükelçi, Kral VIII. Edward'ın kısa bir süre sonra tahtından feragat etmesinin ardından yeni Kral VI. George imzalı güven mektubunu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştu. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, s. 372, Belge No: 469, D.B.A.-İdari. K. 60-0, 10 Şubat 1937, İngiltere Kralı VI. George'dan Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e mektup.

[1094] Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 114-117.

[1095] **A.e.**, s. 49.

almış olan, İngiltere'nin Bükreş Büyükelçisi Reginald Hoare'nin atanacağı ve Nisan ayı sonunda Ankara'ya geleceği bildirilmişti.[1096] Fakat bir hafta geçmeden, Percy Loraine'in yerine İngiltere Hükümeti tarafından Çin Büyükelçisi Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen K.C.M.G.[1097] tayin edildiği ve Türk Hükümeti'nin buna agreman verdiği belirtilmişti.[1098]

Bunun üzerine, İngiliz Büyükelçi Percy Loraine Türk Hükümeti'ne vedanamesini vermek üzere 9 Şubat 1939'da İstanbul'dan Ankara'ya gitmişti[1099]. Burada çeşitli devlet yetkililerine veda ziyaretleri yapmıştı[1100]. Bir hafta kadar burada kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüş ve gelecek yeni elçiyi burada beklemişti.[1101]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne tayin edilen Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen K.C.M.G. 22 Şubat 1939 tarihinde Londra'dan İstanbul'a gelmişti. Percy Loraine ve İngiliz elçilik ile konsolosluk yetkilileri tarafından karşılanan yeni Büyükelçi, İstanbul'a gelişinin ardından Park Otel'de istirahat etmiş, ardından da şehir gezisine çıkmıştı. Kaldığı otelde basına verdiği demeçte, Büyükelçi olarak Ankara'ya atanmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, II. Meşrutiyet'ten

---

[1096] **Akşam Gazetesi**, 3 Ocak 1939, Sayı: 7262, s. 2; **Tan Gazetesi**, 3 Ocak 1939, Sayı: 1231, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1939, Sayı: 6259, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1939, Sayı: 5261, s. 1. Haberde Percy Loraine için şu ifadeler kullanılmıştı: *"Mısır ve Sudan fevkalâde komiserliklerini ve İngilterenin Tahran ve Atina elçiliklerini ifa etmiş olan büyük elçi memleketimizde bulunduğu müddet zarfında büyük hizmetler ifa etmiştir. Gençliğinde İstanbulda sefaret kâtipliğinde bulunan Sir Persi Loren memleketimize karşı dostane hissiyat perverde etmektedir".*

[1097] K.C.M.G. : Honorary Knight Commander of the Order of St. Michael and St. George: Saint Michael ve Aziz George Nişanı Fahri Şövalye Komutanı.

[1098] **Akşam Gazetesi**, 12 Ocak 1939, Sayı: 7271, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Ocak 1939, Sayı: 5269, s. 3; **Tan Gazetesi**, 12 Ocak 1939, Sayı: 1240, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 12 Ocak 1939, Sayı: 6268, s. 1. Yeni elçiyle ilgili şu detaylar ayrıca aktarılmıştı: *"Malûm olduğu veçhile, Sir Knatchbull otomobille Nankin'den Şangay'a giderken Japon tayyarelerinin taarruzuna uğramış ve ağır surette yaralanmıştı. Elçi derhal Singapur'a nakledilmiş ve orada tedavi edildikten sonra İngiltere'ye dönmüştü. İngilterenin şiddetli protestosu üzerine, Japon hükûmeti Sir Knatchbull'a tazminat olarak 5000 İngiliz lirası vermiş ve elçilik otomobilinin yanlışlıkla mitralyöz ateşine tutulduğunu bildirerek itizar beyan etmişti. Tamamen kesbi afiyet etmiş olan Sir Knatchbull İngilterenin mümtaz diplomatlarından sayılmaktadır".* Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1939, Sayı: 5270, s. 3; **Tan Gazetesi**, 21 Şubat 1939, Sayı: 1277, s. 3. Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen'in Çin Elçisi olduğu dönemde meydana gelen bu olay için ayrıca bkz. Hughe Knatchbull-Hugessen, **Savaşta ve Barışta Bir Diplomat: Büyük Biritanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'in Anıları**, Çev.: Ahmet Özgiray, İstanbul, Er Yayınları, 2017, s. 96-101.

[1099] **Akşam Gazetesi**, 10 Şubat 1939, Sayı: 7297, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Şubat 1939, Sayı: 5296, s. 2.

[1100] **BCA**, 030.01.60.367.7; **Akşam Gazetesi**, 12, 15, 18, Şubat 1939, Sayı: 7299, 7302, 7305, s. 2, 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12, 15, 18 Şubat 1939, Sayı: 5297, 5300, 5303, s. 3,1, 3; **Tan Gazetesi**, 15, 18 Şubat 1939, Sayı: 1271, 1274, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 12, 15, 18 Şubat 1939, Sayı: 6294, 6296, 6301, s. 1, 1, 1.

[1101] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17, 19 Şubat 1939, Sayı: 5302, 5304, s. 5, 2; **Akşam Gazetesi**, 18 Şubat 1939, Sayı: 7305, s. 2; **Tan Gazetesi**, 18 Şubat 1939, Sayı: 1274, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 18 Şubat 1939, Sayı: 6301, s. 1.

bir yıl sonra elçilik ataşesi olarak İstanbul'da bulunduğunu[1102], birkaç yıl önce de Tahran elçiliği[1103] sırasında İstanbul'a geldiğini belirtmişti. Büyükelçi, Mustafa Kemal Atatürk'ün İngiltere'de hayranlık ve takdir hisleri uyandırdığını, yarattığı Türkiye hakkında da olumlu düşüncelerin olduğunu ifade etmişti. Ayrıca yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de Lozan'da İngilizleri etkilediğini, başarılarının takdir edildiğini eklemişti. Türkiye-İngiltere ilişkileri ile ilgili yaptığı değerlendirmede de selefi Percy Loraine'nin çalışmalarının iki ülke ilişkileri açısından önemli olduğunu belirtmiş, kendisinin de bunu daha ileriye taşıyacağını söylemişti.[1104]

Roma'ya tayin edilen İngiltere'nin Ankara eski elçisi Percy Loraine ise 24 Şubat 1939 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştı. Loraine yeni görevine başlamadan önce Yunanistan yolu ile Londra'ya gitmiş ve bir müddet burada kalmıştı.[1105]

Percy Loraine'in Türkiye'den ayrılmasından sonra, yeni İngiliz Elçisi güven mektubunu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye takdim etmek üzere 27 Şubat 1939'da Ankara'ya gelmiş, burada Türk ve İngiliz yetkililer tarafından karşılanmıştı[1106]. Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak ilk kez İstanbul'u ziyaret[1107] etmesinden önce de Çankaya'ya giderek güven mektubunu sunmuş ve görevine başlamıştı.[1108]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nde yaşanan bu değişimle birlikte, şunu da belirtmek gerekir ki, çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan 1936-1939 yılları arasında İngiliz diplomatik misyonlarında da birçok değişiklik yapıldığı dikkat

---

[1102] Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen 1909 yılı Ekim ayının sonlarında İstanbul'a gelmişti. Bu tarihten itibaren İstanbul'da kaldığı süre ile ilgili bkz. Hughe Knatchbull-Hugessen, **a.g.e.**, s. 103-105.
[1103] Hughe Montgomery Knatchbull-Hugesen 1934-1936 yıllar arasında İran'da Ortaelçi olarak görev yapmıştı. Bkz. Hughe Knatchbull-Hugessen, **a.g.e.**, s. 61-74.
[1104] **Akşam Gazetesi**, 23 Şubat 1939, Sayı: 7310, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Şubat 1939, Sayı: 5308, s. 1, 9; **Tan Gazetesi**, 23 Şubat 1939, Sayı: 1279, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 23 Şubat 1939, Sayı: 6306, s. 1. Büyükelçi'nin Türkiye hakkındaki görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hughe Knatchbull-Hugessen, **a.g.e.**, s. 106-114.
[1105] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Şubat 1939, Sayı: 5309, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 25 Şubat 1939, Sayı: 6308, s. 1; **Tan Gazetesi**, 25 Şubat 1939, Sayı: 1281, s. 2. Percy Loraine'in Türkiye'den ayrılması üzerine Times Gazetesi'nde yayımlanan bir yazı da eski büyükelçinin görevi süresince iki ülke ilişkilerine yaptığı katkının ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilmişti. II Meşrutiyet dönemini takip eden kısa bir devre hariç İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli döneminden beri Türk-İngiliz ilişkilerinin Percy Lorain'in elçiliği dönemindeki kadar iyi olmadığının altı çizilmişti. Bkz. **Tan Gazetesi**, 1 Mart 1939, Sayı: 1285, s. 3.
[1106] **Akşam Gazetesi**, 27 Şubat 1939, Sayı: 7314, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Şubat, 1 Mart 1939, Sayı: 5313, 5314, s. 3, 7; **Tan Gazetesi**, 27 Şubat 1939, Sayı: 1283, s. 1.
[1107] **Akşam Gazetesi**, 2 Mart 1939, Sayı: 7317, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Mart 1939, Sayı: 5316, s. 1; **Tan Gazetesi**, 3 Mart 1939, Sayı: 1287, s. 1.
[1108] **Akşam Gazetesi**, 2 Mart 1939, Sayı: 7317, s. 7.

çekmişti. İngiltere'nin Türkiye'deki askeri[1109], bahri[1110], hava[1111] ataşeliklerinde ve İstanbul Konsolosluğunda[1112] da değişimler yaşanmıştı. Hatta İngiltere 1937 yılı başında Ankara Büyükelçiliği hava ataşeliğine ilk kez bir atama yapmıştı.

2. Türklerin ve İngilizlerin Karşılıklı Ziyaretleri ve Siyasi İlişkilere Etkisi

a) İngiltere Kralı V. George'un Vefatı ve Türkiye'nin Cenaze Törende Temsili

İngiltere Kralı V. George, 1936 yılı başında soğuk algınlığı nedeniyle hastalanmıştı.[1113] Kral'ın sağlık durumu ile ilgili 17 Ocak 1936'da yayımlanan raporda, Kral'ın kalp zayıflığı ve bronşitten rahatsız olduğu, ertesi günü yayımlanan raporda ise durumunun ağırlaştığı ifade edilmişti. Bu arada, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Kral'ın sağlığına tekrar kavuşması temennisini içeren bir telgraf gönderilmişti.[1114]

19 Ocak'ta aktarılan haberlerde İngiltere Kralı'nın sağlık durumunda bir değişiklik olmadığı belirtilmişti. Öte yandan İngiliz Veliaht, Kral'ın sağlığı ve bu nedenle meydana gelen durum hakkında İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede, hastalık durumunun uzun sürmesi hâlinde bir "Niyabet Meclisi"[1115]nin kurulması düşüncesi de gündeme gelmişti.[1116]

[1109] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15, 24, 25 Şubat, 8 Mart 1936, Sayı: 4223, 4232, 4233, 4242, s. 2, 5, 2, 2.
[1110] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1937, Sayı: 4561, s. 4.
[1111] **Akşam Gazetesi**, 6 Şubat 1937, Sayı: 6576, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Şubat 1937, Sayı: 4575, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 6 Şubat 1937, Sayı: 5578, s. 3; **Tan Gazetesi**, 7 Şubat 1937, Sayı:650, s. 1,14.
[1112] **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Temmuz 1937, Sayı: 4724, s. 2.
[1113] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ocak 1936, Sayı: 4195, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1936, Sayı: 5201, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 19 Ocak 1936, Sayı: 270-3573, s. 1,14.
[1114] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ocak 1936, Sayı: 4196, s. 1, 9; **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1936, Sayı: 5201, s. 1; **Tan Gazetesi**, 19 Ocak 1936, Sayı: 270-3573, s. 14.
[1115] Niyabet: Hükümdarlıkla idare edilen yerlerde hükümdarlık makamının inhilâlinden veya hükümdarların küçüklük veya hastalık gibi sebeplerle görevini yapamamasından dolayı vazifenin başka birisi veya seçilen bir meclis heyeti tarafından görülmesi yerine kullanılır bir tâbirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004, s. 701.
[1116] **Akşam Gazetesi**, 20 Ocak 1936, Sayı: 6199, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ocak 1936, Sayı: 4197, s. 1, 8; **Ulus Gazetesi**, 20 Ocak 1936, Sayı: 5202, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 20 Ocak 1936, Sayı: 271-3574, s. 1,10.

Tüm bu gelişmelerinden ardından 20 Ocak 1936'da Kral'ın durumu çok ağırlaşmış ve gece yarısı 23.55'te İngiltere Kralı Beşinci George'un vefat ettiği haberi verilmişti.[1117]

Kral'ın vefatı tüm İngiliz İmparatorluğu'nu yasa boğmuş, tüm dominyonlarında da ulusal yas ilan edilmişti. Bütün dünya basını vefat haberini bildirmiş ve devletler de taziye mesajları yayımlamıştı. Vefat haberinin ardından, 21 Ocak 1936'da Türkiye'de bayraklar yarıya indirilmiş, Bakanlık Protokol Dairesi Şefi Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğini ziyaret ederek taziyeleri İngiliz Büyükelçi'ye sunmuştu. Ardından Cumhurbaşkanlığı Yaveri, Mustafa Kemal Atatürk adına taziyelerini Büyükelçiye iletmişti.[1118]

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da Milletler Cemiyetinin 21 Ocak 1936 tarihindeki toplantısında İngiltere Kralı'nın vefatı dolayısıyla Türk Hükümeti'nin taziyelerini de bildirerek, İngiltere'nin matemine ortak olduklarını ifade etmişti. Dışişleri Bakanı, Türklerin ve İngilizlerin acı evrelerini yaşadıkları olaylardan sonra ortaya çıkan sorunları da V. George zamanında çözdüklerini ve hatta bu dönemde Türkiye ve İngiltere'nin iyi ilişkiler kurduğunu belirtmişti.[1119]

Bu arada vefat eden V. George'un cenazesinin Londra'ya nakledilmesine ve 28 Ocak 1936'da Windsor Sarayı'nda gömülmesine karar verilmişti. Cenaze törenine çok sayıda ülkenin devlet başkanı ve temsilcisinin katılacağı öngörülmüştü.[1120]

[1117] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 316, Belge No: 395, D.B.A. - İdari. K.60-0, 21 Ocak 1936, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Türkiye Dışişleri Bakanı Vekilil Şükrü Saraçoğlu'na mektup; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1936, Sayı: 4198, s. 1, 9. Akşam Gazetesi okuyucularına İngiltere Kralı'nın "saat 11.45"te, Tan Gazetesi "bizim saatimizle 1.55"de, Ulus Gazetesi ise "gece 24"te vefat etti, şeklinde duyurmuştu. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 21 Ocak 1936, Sayı: 6200, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 21 Ocak 1936, Sayı: 272-3575, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 21 Ocak 1936, Sayı: 5203, s. 1,3.

[1118] **Akşam Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 6201, s. 1,2,8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 4199, s. 1, 9; **Ulus Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 5204, s. 1; **Tan Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 273-3576, s. 1,10. Aynı şekilde, Başbakan adına, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü, Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Saraçoğlu ile Genel Sekreter Büyükelçilikte taziyelerini bildirmişti. Türk Bakanlar ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de İngiliz Büyükelçiliğinde açılan anı defterine imza atmıştı. Kral V. George için Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinde ve İstanbul'daki İngiliz Kilisesinde ayin düzenlenmişti.

[1119] **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 6202, s. 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 4200, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 5205, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 274-3577, s. 10.

[1120] **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 6202, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1936, sayı: 4200, s. 1, 9; **Tan Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 274-3577, s. 1, 10; **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 5205, s. 6.

Türkiye de İngiltere Kralı V. George'un cenaze töreninde bulunmak üzere Londra'ya bir heyet göndermişti. Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili Nuri Conker, Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, Korgeneral Salih Omurtak, Cumhurbaşkanı Başyaveri Celâl Üner, Deniz Müsteşarı Albay Mahmut Sait Halman, Hava Müsteşarı Yarbay Celâl ve Hariciye Hususî Kalem Müdürü Refik Âmir Kocamaz ve beraberlerinde emniyet memuru Sadık ile er İsmail'den oluşan heyet 22 Ocak 1936 tarihinde Londra'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştı. Türk Heyet, İstanbul'dan Semplon Ekspresi ile Londra'ya gitmişti[1121]. Cenevre'de bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da heyete katılmış ve başkanlık yapmıştı.[1122]

Cenaze törenine katılmak üzere Londra'ya doğru yola çıkan Türk Heyet, Türkiye'den ayrıldıktan sonra 24 Ocak'ta Sofya'ya gelmiş, Bulgar Hükümeti'ni temsil eden yetkililer ile Türk elçilik yetkilileri tarafından karşılanmıştı. Kısa bir süre burada kalındıktan ve Sofya'da dolaşıldıktan sonra yola devam edilmişti.[1123] Heyet Belgrad'dan geçerken Yugoslavya Hükümeti tarafından da karşılanmış ve uğurlanmıştı.[1124] Türk Heyet, cenaze töreninden bir gün önce 27 Ocak'ta Londra'ya ulaşmıştı.[1125]

Kral V. George için Londra'da 28 Ocak 1936'da yapılan cenaze töreninde çeşitli devletlerin devlet başkanları ve bütün devletlerin temsilcileri hazır bulunmuştu. Törene üç milyon kişi katılmış ve on bin çelenk gönderilmişti.

[1121] İstanbu'a gelen Tütk heyet Sirkeci Garı'nda İngiliz Konsolosu ile görüşmüştü. Bu arada, Meclisi Başkan Vekili Nuri Conker ülkeden ayrılmadan önce basına verdiği demeçte, *"Dost İngilterenin müteveffa Kralı Beşinci Corcun cenaze merasiminde memleketimizi temsilen bir ihtiram heyetinin bulunması takarrür etmiştir. Bu hazin, fakat yüksek vazifeyi bütün Türk milleti namına ifa etmek üzere bu akşam [23 Ocak 1936] Londra'ya hareket edeceğiz. Merasim yalnız bir gün süreceği için Londrada uzun müddet kalmıyarak tekrar memleketimize döneceğiz"* demişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Ocak 1936, Sayı: 4201, s. 1, 2.

[1122] **BCA**, 030.18.01.02.61.5.13; **BCA**, 030.18.01.02.67,66,13; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 317-318, Belge No: 398, D.B.A. -İdari. K. 60-0, 22 Ocak 1936, Türkiye Dışişleri Bakanlığından Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a telgraf, Belge No: 399, D.B.A. -İdari. K. 60-0, 22 Ocak 1936, Türkiye Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin Londra Büyülelçiliğine telgraf, Belge No: 400, L.B.A. -K. 709/1, 22 Ocak 1936, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına Nota; **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 6202, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 4200, s. 9; **Tan Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 274-3577, s. 10.

[1123] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ocak 1936, Sayı: 4202, s. 6.

[1124] **Ulus Gazetesi**, 26 Ocak 1936, Sayı: 5207, s. 3; **Tan Gazetesi**, 26 Ocak 1936, Sayı: 277-3580, s. 3.

[1125] **Akşam Gazetesi**, 28 Ocak 1936, Sayı: 6207, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ocak 1936, Sayı: 4205, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Ocak 1936, Sayı: 279-3582, s. 3.

Londra'da yapılan bu tören münasebetiyle aynı gün, bütün Türkiye'de de resmi binalar ve Türk donanmasına ait savaş gemilerinde, tüm gün bayraklar yarıya indirilmişti. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinde bir ruhani ayin yapılmıştı. Bu ayinde, Cumhurbaşkanlığı temsilcileri, eşleriyle birlikte Başbakan, bütün bakanlar, generaller, devlet yüksek memurları, bütün büyükelçiler ve elçiler hazır bulunmuştu.[1126] Ayrıca 30 Ocak'ta, İstanbul Beyoğlu'nda İngiliz Konsolosluk Kilisesi'nde bir ayin yapılmış, İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine, Türk Hükümeti'ni temsilen yetkililer, İstanbul'da bulunan İngiliz Kolonisi ile bütün konsoloslar katılmıştı.[1127]

İngiltere'deki yas 29 Ocak 1936'da sona ermişti. Yeni Kral Edward çeşitli devletlerin temsilcileri ile Buckingham Sarayı'nda görüşmeler yapmıştı.[1128] 30 Ocak'ta, Türkiye'yi temsilen burada bulunan Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı kabul etmiş ve uzun bir süre görüşmüştü. Türk Dışişleri Bakanı daha sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile görüşmüştü. Aynı gün, İngiliz devlet adamları diğer devletlerin yetkilileri ile görüşmeler yapmış; İngiliz Reuters haber ajansının verdiği habere göre, görüşmelerin belli konuların halline yönelik olmadığını, genel mahiyette olduğunu belirtmişti.[1129] Londra'ya giden Türk Heyeti 12 Şubat 1936'da Türkiye'ye dönmüştü.[1130]

b) İngiliz Gemilerinin Türkiye Ziyaretleri

İngilizler, 25 Nisan Anzak Günü'nde, Anzaklar için bir anma töreni yapmak üzere Çanakkale'yi ziyaret etmek istemişti. Fakat Türklerin de hassasiyetleri göz önüne alınarak, onlara saygı gereği, törenin Anzakların Çanakkale Yarımadası'na ayak bastıkları tarihten sonraki bir güne, 29 Nisan'a alınması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla İngiltere'nin İskenderiye Deniz Üssüne ait Sydney ve Australia Kruvazörleri

---

[1126] **Akşam Gazetesi**, 29 Ocak 1936, Sayı: 6208, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1936, Sayı: 4206, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 29 Ocak 1936, Sayı: 280-3583, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 29 Ocak 1936, Sayı: 5210, s. 1,3. Cumhuriyet Gazetesine göre üst düzey katılım sağlayan devletlerin temsilcileri yedi kral, bir cumhurbaşkanı ve otuz prensten oluşmuştu. Tan ve Ulus Gazetelerine göre ise altı kral, bir cumhurbaşkanı yirmi yedi prens ve otuz üç elçi katılmıştı.

[1127] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30, 31Ocak 1936, Sayı: 4207, 4208, s. 2, 1; **Tan Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı: 282-3585, s. 2.; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı: 5212, s. 2.

[1128] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ocak 1936, Sayı: 4207, s. 1; **Tan Gazetesi**, 30 ocak 1936, Sayı: 281-3584, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı:5212, s. 5.

[1129] **Akşam Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı: 6210, s. 2; **Cumhuriyet Gazetes**i, 31 Ocak 1936, Sayı: 4208, s. 1, 9; **Tan Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı: 282-3585, s. 1,9; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak 1936, Sayı:5212, s. 5.

[1130] **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1936, Sayı: 4220, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 13 Şubat 1936, Sayı: 6223, s. 2; **Tan Gazetesi**, 13 Şubat 1936, Sayı: 295-3598, s. 2.

Çanakkale'deki mezarlıkları ziyaret etmek için 29 Nisan 1936'da Çanakkale'ye gelmişti.[1131]

Elli kişiden oluşan Türk karşılama heyeti Kilya Limanı'nda hazır bulunmuştu. Türk Heyeti'ne Australia Kruvazöründe bir çay ziyafeti verilmesinden sonra misafir İngiliz subay ve askerleri kendileri için hazırlanan araçlarla Arıburnu'na götürülmüştü. Buradaki İngiliz Mezarlığı ve Türk Mehmetçik Abidesi ziyaret edilmişti. Türk Heyeti Başkanı Sani Yaver, İngilizler adına da bir Albay konuşma yapmış ve ziyaretler ertesi gün tamamlanmıştı.[1132] Bu ziyaretin ardından Akdeniz Filo Kumandanı, kendilerine karşı mahallî makamlar ve kuruluşlar tarafından gösterilen hüsnü kabul ve yapılan dostluk tezahüratından dolayı Türk Hükümeti'ne teşekkürlerini İngiltere Büyükelçiliği vasıtasıyla bildirmişti.[1133]

1936 yılı Mayıs ayında çok sayıda eski İngiliz askerlerinden oluşan bir kafile Langesteniye Vapuru ile Çanakkale'ye ve oradan da İstanbul'a gelmişti. Gelen İngiliz grup içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarındaki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanlığını yapan Feld Mareşal William Birdwood da yer almış ve Amiral Roger Keyes ile kafilenin başkanlığını yapmıştı.[1134]

Mareşal Birdwood, Amiral Roger Keyes, Lord Vivian, Binbaşı Ling ve İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği Başkatibi Dickson ile Büyükelçilik Ataşemiliteri Albay Wood'dan oluşan heyet, 11 Mayıs 1936'da Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na iki çelenk koymuştu. Çelenklerin üstünde biri İngilizce diğeri Türkçe olarak *"Kahraman ve alicenab düşman şehitlerin şerefli hatırasına sunulmuştur"* ifadesi yer almıştı. Daha sonra basına bir demeç veren Birdwood, Türklerin ve İngilizlerin eski ve geleneksel dostlukları olan iki millet olduğunu ifade ettikten sonra kendilerine gösterilen nezaket ve misafirperverliğe teşekkür etmişti. Amiral Roger Keyes ise aynı hisleri paylaşan iki dost millet olduklarını anlatmak için geldiklerini söylemiş, Türkleri ve Türk askerlerini Çanakkale'de tanıma fırsatı bulduğunu anlatmıştı. Bu açıklamalar ve Cumhuriyet Abidesi çevresindeki geziden sonra,

---

[1131] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C.8 (1934-1939), s. 299, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E. 823; **Seventeenth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission**, London, His Majesty's Stationery Office, 1937, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Nisan 1936, Sayı: 4295, s. 1.

[1132] **Akşam Gazetesi**, 30 Nisan 1936, Sayı: 6297, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Nisan 1936, Sayı: 4295, s. 1, 3.

[1133] **BCA**, 030.10.234.580.15.

[1134] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C.8 (1934-1939), s. 298, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E. 823; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mayıs 1936, Sayı 4307, s. 3.

İngiliz Heyet aynı gün İstanbul'dan ayrılmıştı.[1135] 13 Mayıs'ta Çanakkale'nin Kilya Limanı'na ulaşan İngilizler, burada Çanakkale Valisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Belediye heyetleri tarafından karşılanmıştı. İngilizler, Arıburnu'ndaki mezarlıklarının ziyaretinden sonra Türkiye'den ayrılmış, ertesi gün de Makedonya'ya ulaşmıştı.[1136]

1936 yılında Türk filosunun Malta'ya ziyareti nedeniyle 1937 yılı Eylül ayında İngiltere'nin Akdeniz donanmasına ait bir İngiliz filosu iade-i ziyaret amacıyla İstanbul'a geleceği, İngiliz Başkonsolosluğu tarafından İstanbul Valiliği'ne bildirilmişti. Bunun üzerine İngiliz heyetin Türkiye'ye gelmesinden önce ziyaret programı[1137] hazırlanmıştı. Bu arada, İngiltere'nin Akdeniz donanmasına ait Hoot ve Replus Dretnotları ile 10 kruvazör, 20 torpido muhribi, 4 denizaltı bir hastane gemisinden oluşan İngiliz filosu da Yunanistan'ı ziyarete gitmişti.[1138]

Amiral Wells komutasında Dispatch, Delhi Kruvazörleri ile Inglefield Torpidosu, Ilex ve Isis[1139] muhriplerinden (destroyer) oluşan İngiliz filosu, 2 Eylül 1937 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Türk filosundan Yavuz, Zafer ve Adatepe muhripleri gelen misafirleri karşılamak üzere hazır bulunmuştu. İngiliz Heyet için irtibat zabiti ve mihmandar olarak iki subay tayin edilmişti. Türk subaylar, İngiliz filosu Yeşilköy açıklarına geldiğinde Amiral gemisine geçmiş ve gemilerin demirleyeceği yer hakkında bilgi verdikten sonra, karşılama programını İngiliz Amiral'e sunmuştu. İngiliz filosu, Zafer ve Adatepe muhripleri tarafından Marmara Denizi açıklarında karşılanmıştı. İstanbul limanına girerken top atışları ile şehri selamlayan İngiliz gemilerine, Selimiye Kışlası'ndan ve Dolmabahçe önünde bulunan Yavuz muhribinden karşılık verilmişti. Ardından, İngiliz Amiral Wells, Türk Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan'ı ziyaret etmiş ve gördüğü hüsnü

[1135] **Akşam Gazetesi**, 12 Mayıs 1936, Sayı: 6309, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mayıs 1936, Sayı 4307, s. 3; **Tan Gazetesi**, 12 Mayıs 1936, Sayı: 380, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1936, Sayı: 5312, s. 2.

[1136] **Eighteenth Annual Report of the Imperial War Graves Commission**, London, His Majesty's Stationery Office, 1938, s. 30; **Akşam Gazetesi**, 14 Mayıs 1936, Sayı: 6311, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mayıs 1936, Sayı 4309, s. 3.

[1137] Ziyaret Programı için bkz. **Tan Gazetesi**, 2 Eylül 1937, Sayı: 852, s. 2.

[1138] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Ağustos 1937, Sayı: 4776, s. 2; **Tan Gazetesi**, 30 Ağustos 1937, Sayı: 849, s. 2.

[1139] İngiliz Akdeniz Filosuna mensup Imogen ve Ikarus adlı torpido muhriplerinin yerine aynı tonilato ve hacimde olan Ilex ve Isis adındaki muhriplerin bulunacağı anlaşıldığından bu gemilerin İstanbul limanına girmelerine izin verilmişti. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.78.74.17.

kabulden dolayı teşekkürlerini sunmuştu. İlk gün, çeşitli resmî ziyaretlerle tamamlanmıştı.[1140]

Ziyaretin ikinci günü, Amiral Wells tarafından Taksim Cumhuriyet Anıtı'na törenle çelenk konmuştu. Türk ve İngiliz yetkililerin de hazır bulunduğu törene çok sayıda vatandaş da katılmıştı. Törenin ardından karşılıklı davetler verilmişti. Dolmabahçe Rıhtımında bulunan Despatch Kruvazöründe verilen davette İngiliz Amiral basına verdiği demeçte, İngiliz heyete karşı gösterilen hüsnükabulün Malta'da Türk donanmasına gösterilenden çok daha üstün olduğunu belirtmişti. Amiral Wells bu resmî ziyaretten sonra ayrıca Karadeniz'e geçeceklerini ve Galatz ve Köstence limanlarını da gayri resmî surette ziyaret edeceklerini ifade etmişti. Amiral ayrıca, Akdeniz'deki durumla ilgili yaptığı değerlendirmede İspanya olayları nedeniyle Akdeniz'deki durumun sanıldığı kadar tehlikeli olmadığını söylemişti. Öte yandan, aynı gün İngiltere Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Morgan tarafından, İstanbul Konsolosluğunda Amiral şerefine bir davet düzenlenmişti.[1141]

Üçüncü gün, İngiliz bahriyeliler İstanbul'u gezmiş, daha sonra iki ülke denizcilerinden kurulan futbol takımları Taksim Stadyumu'nda bir futbol karşılaşması yapmıştı. İngiliz takım kırmızı lacivert, Türkler ise kırmızı beyaz forma giymişti. Bir İngiliz denizcisi hakemliğinde yapılan karşılaşmada, Türk denizciler 3-1 galip ayrılmıştı.[1142] Dördüncü gün, İngiliz Heyet için Tuğamiral Mehmet Ali tarafından Büyükada'daki Anadolu Kulübü'nde davet verilmiş, ardından Moda Koyunda Türk ve İngiliz denizciler arasında deniz yarışları yapılmıştı.[1143] Beşinci gün, Hayırsızadalar arkasında Ingelfield Gemisi ile savaş talimi yapılmış, Türk deniz subayları tarafından büyük bir dikkatle takip edilmişti. Aynı gün akşam da Türk

---

[1140] **BCA**, 030.18.01.02.78.71.5; **Akşam Gazetesi**, 2, 3 Eylül 1937, Sayı:6782, 6781, s. 1,4, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 3 Eylül 1937, Sayı: 4779, 4780, s. 1,9, 1,6; **Tan Gazetesi**, 2, 3 Eylül 1937, Sayı: 852, 853, s. 2, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 2, 3 Eylül 1937, Sayı: 5783, 5784, s. 1,5, 1,5.

[1141] **Akşam Gazetesi**, 4 Eylül 1937, Sayı: 6783, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 4 Eylül 1937, Sayı: 5787, s. 1,3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Eylül 1937, Sayı: 4781, s. 1,6. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine bir süredir izinli olarak ülkesinde bulunduğu için İngiliz Heyeti Maslahatgüzar Morgan ağırlamıştı. Büyükelçi 1937 yılı Ekim ayında Londra'dan dönmüştü. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül, 6 Ekim 1937, Sayı: 4784, 4813, s. 2, 5.

[1142] **Akşam Gazetesi**, 5 Eylül 1937, Sayı: 6784, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Eylül 1939, Sayı: 4782, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 5 Eylül 1937, Sayı: 855, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 5 Eylül 1937, Sayı: 5786, s. 1,5.

[1143] **Akşam Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 6785, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1939, Sayı: 4783, s. 2,6; **Tan Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 856, s. 2,6; **Ulus Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 5787, s. 1.

Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan, Tarabya Sümer Palas'ta misafirlere davet vermişti.[1144]

İngiliz filosu, Türkiye'ye gerçekleştirdiği iade-i ziyareti 7 Eylül 1937'de tamamlamıştı. Bir gün önce giden muhrip gemilerin ardından, Dispatch, Delhi Kruvazörleri de Karadeniz'e hareketle Bulgaristan ve Romanya limanlarına gitmişti. İngiliz Amiral Wells basına verdiği demeçte hem kendi adına hem de denizcileri adına İstanbul'da geçirdikleri günleri unutmayacaklarını, Türk milletinin ve denizcilerinin misafirperverliği karşısında müteşekkir olduklarını söylemişti.[1145]

1938 yılında ise Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçerek Varna ve Köstence limanlarına giderek 27 Eylül 1938'e kadar Karadeniz'de kalacak olan İngiltere'nin Akdeniz Filosu gemilerinden HMS Devonshire Kruvazörü ile HMS Afridi ve HMS Cossack torpido muhripleri İngiliz Amiral Gerard Muirhead-Gould başkanlığında 19 Eylül 1938'de İstanbul'a gelmişti. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü[1146] selamlayan İngiliz filosuna Hamidiye Kruvazörü'nün karşılık vermesinden sonra İngiliz askerler Dolmabahçe Rıhtımı'ndan karaya çıkmıştı. Dört gün İstanbul'da kalması planlanan İngiliz filosu İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve İstanbul Komutanlığı Kumandanı Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay tarafından resmî bir törenle karşılanmıştı.[1147] İlk gün resmî ziyaretlerin yapılmasının ardından 20 Eylül'de İngiliz filo komutanı Taksim Cumhuriyet Anıtı'na çelenk bırakmış, Türk Deniz Mızıkası İngiliz Marşı'nı, İngiliz Askerî Bandosu da Türk Millî Marşı'nı çalmış ve resmî geçit yapılmıştı. Öte yandan, İngiliz gemileri öğlen saatlerinde halkın ziyaretine açılmıştı.[1148]

[1144] **Akşam Gazetesi**, 7 Eylül 1937, Sayı: 6786, s. 2; **Tan Gazetesi**, 7 Eylül 1937, Sayı: 857, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 7 Eylül 1937, Sayı: 5788, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1939, Sayı: 4784, s. 1,7.

[1145] **BCA**, 030.18.01.02.78.71.5; **Akşam Gazetesi**, 8 Eylül 1937, Sayı: 6787, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Eylül 1937, Sayı: 4785, s. 2; **Tan Gazetesi**, 8 Eylül 1937, Sayı: 858, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 8 Eylül 1937, Sayı: 5789, s. 1.

[1146] Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 27 Mayıs 1938'de İstanbul'a gelmiş ve rahatsızlığı nedeniyle Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmeye başlamıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27, 28 Mayıs 1938, Sayı: 5041, 5042, s. 1, 1,3; **Akşam Gazetesi**, 27, 28 Mayıs 1938, Sayı: 7043, 7044, s. 1,2, 1,9; **Tan Gazetesi**, 27, 28, Mayıs 1938, Sayı: 1104, 1105, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 6043, s. 1.

[1147] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Eylül 1938, Sayı: 5156, s. 5; **Akşam Gazetesi**, 19 Eylül 1938, Sayı: 7158, s. 2.

[1148] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20, 21 Eylül 1938, Sayı: 5157, 5158, s. 5, 7; **Akşam Gazetesi**, 21 Eylül 1938, Sayı: 7160, s. 7.

Bu arada İstanbul'dan Karadeniz'e geçmesi planlanan İngiliz filosu, Akdeniz Donanma Komutanlığı'nın aldığı ani bir kararla ziyaretini yarıda bırakarak 21 Eylül'de İstanbul'dan ayrılmıştı. Avrupa'daki genel durumu da göz önünde bulundurarak gemilerin Akdeniz'de yapılacak manevralara katılması yönünde bir karar alınmıştı. İngiliz elçiliği de bir plan değişikliği nedeniyle İstanbul ziyaretinin kısaltıldığını bildirmişti.[1149]

c) Lord Lloyd'un Türkiye Ziyaretleri

İngiltere'nin eski Mısır Fevkalâde Komiseri ve Lordlar Kamarası üyelerinden Lord Lloyd, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'nin misafiri olarak 27 Mayıs 1936'da İstanbul'a gelmişti. Kendisini Sirkeci Garı'nda İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ve elçilik yetkilileri karşılamıştı. Lord Lloyd, Ayasofya Müzesi'nin mozaiklerini meydana çıkarmış olan Profesör Vitmor ile müzeye gitmiş ve incelemelerde bulunmuştu. Öğleden sonra da Dolmabahçe Sarayı'na giderek 17 Mayıs'tan beri İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştü[1150]. Lord Lloyd, İstanbul'da kaldığı süre içinde çeşitli devletlerin diplomatik misyonları ile görüşmeler yapmış[1151] ve spor müsabakalarını takip etmişti.[1152]

Lord Lloyd 31 Mayıs 1936'da İstanbul'dan ayrılmadan önce Türk gazetecileri Pera Palas'ta kabul etmişti. Verdiği beyanatta, İstanbul'da maddi zorluklar karşısında bulunan iki İngiliz okuluyla ilgilenmek için geldiğini belirtmişti.[1153] Lord Lloyd,

---

[1149] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1938, Sayı: 5159, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 22 Eylül 1938, Sayı: 7161, s. 2. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türkiye'deki yabancı devlet heyetlerine gönderdiği genelgede, savaş gemilerinin geçişi konusunda yeterli bilgi alamamaktan şikâyet etmiş ve İstanbul'a gelecek savaş gemilerinin geçişi konusunda Monteux Boğazlar Sözleşmesi'nin şartlarının özenle gözetilmesini istemişti. Bu genelge, HMS Devonshire Kruvazörü ile HMS Afridi ve HMS Cossack torpido muhriplerinin İstanbul'dan beklenmedik şekilde ayrılması durumu dışında, ortaya çıkan durumlarda daima gereğinden fazla bilgi akışı sağlayan İngiltere'ye gönderilmemiş; yani uyarı yapılmamıştı. Bkz. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. F-11, Belge No: F.O. 371/21934/E.5832/947/44.

[1150] **BCA**, 030.10.200.368.10, **Akşam Gazetesi**, 16, 17, 27, 28 Mayıs 1936, Sayı: 6313, 6314, 6324, 6325, s. 2, 2, 2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17, 18, 28 Mayıs 1936, Sayı: 4312, 4313, 4323, s. 1,3, 1,4, 1,6; **Ulus Gazetesi**, 18, 28 Mayıs 1936, Sayı: 5317, 5327, s. 1, 2; **Tan Gazetesi**, 18, 28 Mayıs 1936, Sayı: 387, 397, s. 1, 1.

[1151] **Akşam Gazetesi**, 29 Mayıs 1936, Sayı: 6326, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1936, Sayı: 4324, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 29 Mayıs 1936, Sayı: 398, s. 2.

[1152] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1936, Sayı: 4323, s. 6.

[1153] Millî Mücadele başlarında 36 İngiliz okulu Anadolu topraklarında faaliyet gösterirken, bunlara devam eden öğrenci sayısı 2190 olmuştu. Bu okullardan sadece ikisi Cumhuriyet döneminde faaliyetlerine devam etmişti: Beyoğlu İngiliz Kız Ortaokul ve Nişantaşı İngiliz Erkek Lisesi. Bkz. Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, C. I, [y.y.], Cumhuriyet Yayınları, 2001, s. 85-86; Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-**

Türk - İngiliz ilişkileri ile ilgili yaptığı değerlendirmede ise iki ülkenin iş birliğinden yana olduğunu, aralarında var olan dostluğun ise eskiye dayandığını, ancak Dünya Savaşı'nda bunun bozulmasının belki de İngilizlerin hatası olduğunu söylemişti. Buna karşın son beş yıldır Türk-İngiliz dostluğunun gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bu açıklamalardan sonra Lord Lloyd, Semplon Ekspresi ile Belgrad'a ve oradan da Venedik üzerinden Londra'ya dönmüştü.[1154]

1937 yılı Mart ayı ortalarında Londra'dan hareket eden Lord Lloyd[1155], Ürdün, Filistin, Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Yunanistan'a[1156] gitmiş ve bu bölgelerdeki İngiliz okulları ile ilgili incelemelerde bulunmuştu.[1157] Romanya bandıralı bir gemi ile Atina'dan ayrılan Lord Lloyd, 16 Nisan 1937'de yeniden İstanbul'a gelmişti.[1158] İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in şahsi misafiri olan Lord Lloyd'u, Galata rıhtımında İngiltere Ticaret Ataşesi Albay Woods ve elçilik yetkilileri karşılamıştı.[1159] Ertesi gün, İngiliz Büyükelçisi ile İstanbul'u gezen Lord, İngiliz okullarını ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştu.[1160]

19 Nisan 1937'de İstanbul'dan ayrılmadan önce basın mensuplarını kabul ederek çeşitli konular hakkında beyanatta bulunmuştu. Lord Lloyd, İngiliz okullarıyla ilgili incelemelerde bulunduğunu, Ankara'ya gidemeyeceğini, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesinin memnuniyet verici olduğunu söylemişti. Dünya ve Akdeniz meseleleri hakkında yaptığı değerlendirmede; dünyadaki gelişmelerin çok iyi olmadığını, Akdeniz meselelerinde ise iyileşmenin görüldüğünü ifade etmişti. İngiltere'nin de dünya barışını korumak için silahlanmayı bıraktığını, fakat diğer

---

1938), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 102-104. Bu iki okul hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Atlı, **İstanbul'da İki İngiliz Okulu İngiliz Kız Ortaokulu İngiliz Erkek Lisesi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015, s. 35 vd.

[1154] **Akşam Gazetesi**, 1 Haziran 1936, Sayı: 6328, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Haziran 1936, Sayı: 4327, s. 1, 5; **Tan Gazetesi**, 1 Haziran 1936, Sayı: 401, s. 1,10.

[1155] Lord Lloyd'un Londra'dan hareketini Cumhuriyet Gazetesi 13 Mart olarak vermiş, Tan ve Ulus Gazetelerinde ise 17 Mart olarak belirtmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 4645, s. 1; **Tan Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 720, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 5648, s. 1.

[1156] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Nisan 1937, Sayı: 4641, s. 3.

[1157] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 4645, s. 1.

[1158] 1937 yılı Nisan ayı başında Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkan haberde, Lord Lloyd'un ziyaretinin özellikle Akdeniz meselesi ile ilgili olduğuna değinilmişti . Bunun tam tersi ziyaretin siyasi bir sebebi olmadığını belirten Akşam ve Tan Gazetelerinde ise Lord'un yabancı ülkelerdeki İngiliz okullarının umumî idare heyeti reisi olduğu, bu sıfatla Türkiye'yi ziyaret edeceği, İngiliz okullarını teftişi edeceği belirtilmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1937, Sayı: 6630, s. 2; **Tan Gazetesi**, 4, 6 Nisan 1937, Sayı: 703, 705 s. 1, 1.

[1159] **Akşam Gazetesi**, 17 Nisan 1937, Sayı: 6643, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Nisan 1937, Sayı: 4642, s. 2.

[1160] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1937, Sayı: 4643, s. 2; **Tan Gazetesi**, 18 Nisan 1937, Sayı: 718, s. 2.

ülkelerin bu düşünceyi takip etmediğini, bu nedenle tekrar silahlanmaya karar verdiğini, bunu da dünyada barışın korunması amacıyla yaptığını eklemişti.[1161]

1936 ve 1937 yıllarında iki defa Türkiye'yi ziyaret eden ve son ziyaretinde İstanbul'dan ayrılmadan önce basın mensuplarına verdiği demeçte 1938 yılında İstanbul'a tekrar geleceğini belirten Lord Lloyd[1162], 29 Mart 1938 tarihinde yeni bir ziyarette bulunmak üzere Lefkoşa'dan uçakla Adana'ya gelmişti. Güney Afrika ve Akdeniz ülkelerini kapsayan bir seyahate çıkmış olan Lord, beraberinde Albay Bridge ve on iki kişilik uçak mürettebatı bulunduğu hâlde, Ankara'ya gitmek ve Türk hükümeti yetkilileri ile görüşmelerde bulunmak istediğini bildirmişti.[1163]

31 Mart'ta Toros Ekspresi ile Ankara'ya ulaşan Lord'un beraberindeki subaylar Kıbrıs'a geri dönmüştü.[1164] Aynı gün, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Köşkü'nde ağırlanan Lord Lloyd'un şerefine bir davet verilmişti. Başbakan Celal Bayar ile Dışişleri, İçişleri, Adliye, Maliye Bakanları, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Dışişleri yetkilileri ve İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine ile elçilik yetkilileri ve Osmanlı Bankası Londra Genel Kurul temsilcisi davete katılmıştı. Yapılan görüşmelerin ardından Lord Lloyd, basına verdiği beyanatta, 10 yılını geçirdiği Türkiye'yi çok iyi tanıdığını, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ülkenin çok hızlı adımlarla ilerleme kaydettiğini söylemişti. Ayrıca Türkiye-İngiltere ilişkilerinin sadece siyasi yönlerinin olmadığına, ekonomik ve sosyal yönlerinin de olduğuna dikkat çekmişti. Türk yetkililerle görüşmelerini tamamlayan İngiliz temsilci, 1 Nisan akşamı İstanbul'a gitmişti.[1165]

İstanbul'da kaldığı süre içinde, şehir gezisi yaptığı gibi, özellikle İngiliz okullarında ve kültür merkezlerinde incelemelerde bulunmuştu. Bunun ardından Park Otel'de yaptığı açıklamada, Türkiye'nin dış işlerindeki büyük sorunları dostlarının da kendisinden beklediği gibi zor kullanmadan çözdüğüne dikkat çekmişti. Doğuda

---

[1161] **Akşam Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 6646, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 4645, s. 1, 3; **Tan Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 720, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 5648, s. 1,3.
[1162] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Nisan 1937, Sayı: 4645, s. 1.
[1163] **BCA**, 030.10.200.368.10; **Akşam Gazetesi**, 30 Mart 1938, Sayı: 6985, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mart 1938, Sayı: 4983, s. 3; **Tan Gazetesi**, 30 Mart 1938, Sayı: 1046, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 30 Mart 1938, Sayı: 5984, s. 1.
[1164] **Akşam Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 6986, s. 2; **Tan Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 1047, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 5985, s. 1.
[1165] **Akşam Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 6987, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 4985, s. 1, 3; **Tan Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 1048, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 5986, s. 1,8.

Sadabat Paktı, Boğazlarda Montreux Sözleşmesi, Hatay'daki hareket tarzıyla elde edilen başarıların bazı Avrupa ülkelerine örnek olması gerektiğini belirtmişti. Diplomatik alandaki bu başarıların yanında iktisadi alanda da demiryolu ağı, ağır sanayi hamleleri, maden işletmeciliği gibi konulardaki ilerlemelerin İngiltere'de takdir edildiğini ifade etmişti. Aynı zamanda aynı başarıların savunma alanında da elde edildiğini eklemişti. Ayrıca yaptığı diğer ziyaretlerde, bazı Akdeniz ülkelerinde bulunan İngiliz halkının, yarım yüzyılı aşan süreden beri ihmale uğrayan kültürel durumları ile ilgilendiğini belirtmişti.[1166]

Lord Lloyd, Türkiye ziyaretini 2 Nisan'da tamamlamış ve Atina'ya gitmişti. Burada da İngiliz okulları ve İngiliz tarzında eğitim yapan Yunan okullarında incelemelerde bulunmuştu.[1167]

d) İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye Ziyareti

1936 yılı Ağustos ayında İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Ege ve İyon Denizlerinde çeşitli limanlara uğrayacağı bir aylık seyahate çıkacağı bildirilmişti. Bu seyahatte Yunan limanlarının yanı sıra bazı Türk limanlarını da ziyaret edeceği belirtilmişti.[1168]

4 Ağustos 1936'da Kraliyet Donanmasından Amiral James, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Büyükelçilerinden İngiltere Kralı'nın yatı ve ona eşlik edecek iki destroyer için bu ülkelerin kıyılarına ve limanlarına giriş izni alınmasını istemişti.

[1166] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 3 Nisan 1938, Sayı: 4986, 4987, s. 2, 1,9; **Ulus Gazetesi**, 3 Nisan 1938, Sayı: 5988, s. 1,5. Lord Lloyd'a refakat eden Albay Bridge, Lord'un seyahatinin siyasi veya resmî amaçlı olmadığını, İngiliz okullarıyla ilgili incelemeler yaptığını açıklamıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 2 Nisan 1938, Sayı: 6988, s. 2. Lord Lloyd eğitim meseleleriyle ilgilendiği ve faaliyetleri haberlere şöyle yansımıştı: "*İngilterenin eski fevkalâde komiseri, yarı resmî bir İngiliz cemiyetinin reisidir. Bu cemiyet, İngiltere haricinde yaşıyan İngilizlerin anayurtlarile kültür bakımından temaslarını korumayı iş edinmiştir. İngiltere haricindeki İngiliz mektepleri bu cemiyet tarafından mürakabe edilmektedir. Cemiyetin diğer bir hedefi de İngiltere ile İngiliz dostu memleketler arasında karşılıklı bir anlaşma ve tanışma husule getirmektir…"*. Bkz. **Tan Gazetesi**, 3 Nisan 1938, Sayı: 1050, s. 10.

[1167] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 3 Nisan 1938, Sayı: 4985, 4987, s. 3, 9.

[1168] **Akşam Gazetesi**, 31 Temmuz 1936, Sayı: 6388, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Temmuz, 1 Ağustos 1936, Sayı: 4387, 4388, s. 3, 1; **Ulus Gazetesi**, 31 Temmuz 1936, Sayı: 5391, s. 3; **Tan Gazetesi**, 2 Ağustos 1936, Sayı: 463, s. 4.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı ertesi gün, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine gönderdiği mektupla Kral ve beraberindekiler için Türk sularında "serbest dolaşım belgesi" başvurusunda bulunmuş; yardım talep etmişti.[1169]

Aynı gün, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine de Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a verdiği notada, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'ın talimatıyla aynı isteği tekrarlamıştı.[1170]

İngiliz Büyükelçi 6 Ağustos'ta İngiltere Dışişlerine gönderdiği telgrafta Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile temasa geçtiğini ve Kral'ın seyahat planının kesinlik kazanmadığı için bunun kamuoyu ile paylaşılmaması konusunda güvence aldığını aktarmıştı.[1171]

Numan Menemencioğlu birkaç gün sonra Percy Loraine ile ayrıntılar üzerinde görüşmüş; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da 10 Ağustos'ta Büyükelçi'ye verdiği notada bu durumu belirttikten sonra Türkiye'nin ziyaretten mutluluk duyacağını söylemişti. Ayrıca ziyaretin ayrıntılarının da bildirilmesini istemişti.[1172]

Percy Loraine de aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta, Kral'ın İzmir'i ziyarete etmek istemesi halinde tarihi yerlerin özel trenle gezdirilebileceğini, İstanbul'u ve özellikle Gelibolu savaş mezarlıklarının gezmek isterse Türk hükümetinin bundan memnuniyet duyacağını ve ilgili yerel makamların ziyaretlerden haberdar edileceğini belirtmişti. Ayrıca bu ziyaretlerin kişisel ve gayrı resmî yapılmasının da anlayışla karşılandığını ifade etmişti.[1173]

İngiltere Kralı'nın bu ziyareti, Türkiye'nin uluslararası hukuk açısından 20 Temmuz 1936'da imzaladığı Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile uygulamak zorunda olduğu yükümlülüklerini gündeme getirmişti. Kral'ın yatına iki torpidonun refakat edeceğinin bildirilmesi Boğazlar Sözleşmesi'nin ilk uygulaması olması dolayısıyla

---

[1169] Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 79.
[1170] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 331-332, Belge No: 419, D.B.A.-İngiltere 1/1. -A.1. a.1; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 79-80.
[1171] Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 81.
[1172] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 332, Belge No: 420, D.B.A.-İngiltere 1/1 ve 8/54 - A.1. a.1. D.3d.2.; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 80-81.
[1173] Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 81.

önem arz etmiş ve Türkiye'nin imzacı devletlere durumu bildirmesini gerektirmişti.[1174]

Ayrıca bu durum Türkiye'nin iç hukuku çerçevesinde de bazı izinlerin verilmesi gerekliliğini beraberinde getirmişti. Bu konuda Türkiye, İngiltere Kralı'nın yatıyla iki torpido eşliğinde kıyılarında ve limanlarında yapması muhtemel duraklama ve ziyaretlerde, yasak bölgeler ve kisve kanunu açısından, özellikle de İzmir Limanını anılan gemilerle istisnaî bir şekilde ziyarette bulunması için gerekli izinleri Bakanlar Kurulu kararıyla 11 Ağustos'ta kabul etmişti.[1175]

Öte yandan İngiliz Kralı'nın Türkiye'ye yapacağı ziyaret münasebetiyle karşılama hazırlıklarının yapılması için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Bu çerçevede, Bakanlık liman şehirlerine telgrafla yapılacak ziyaret hakkında bilgi vermiş ve hazırlıkların yapılması gerektiğini bildirmişti. Kurulan komisyon İstanbul parti merkezinde çalışmalarını sürdürmüştü. Kralın Türk karasularına gireceği ilk yer olan Çanakkale ve daha sonra ziyaret edeceği İstanbul'da geniş çaplı hazırlıklar yapılmıştı.[1176]

Bu arada İngiltere Kralı 8 Ağustos'ta Akdeniz seyahatine çıkmıştı.[1177] İlk olarak Yugoslavya'ya gitmiş, burada Kral Vekili Prens Paul ile görüşmüştü.[1178] İyon Denizi'nde seyahatine devam eden VIII. Edward 20 Ağustos'ta Yunan Kralı II. Georgios ile Korfu Adası'nda görüşmüştü.[1179] Atina'daki Kıbrıslılar Birliği Kral

---

[1174] **Akşam Gazetesi**, 2 Eylül 1936, Sayı: 6421, s. 1; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 82. Monterux Boğazlar Sözleşmesi'nin 24. maddesinde bu durum şöyle ifade edilmişti: "…Türk Hükûmeti, ecnebi bahrî bir kuvvetin yakında Boğazlardan geçeceğinden haberdar edilir edilmez, bu kuvvetin teşekkülünü, tonajını, Boğazlara duhulü için derpiş edilen tarihi ve ledelicab, muhtemel avdet tarihini Yüksek âkid Tarafların Ankaradaki mümesillerine bildirecektir…". Bkz. **Montreux Andlaşması**, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Hidrografi Neşriyatı, 1966, s. 25-26.

[1175] **BCA**, 030.18.01.02.67.68.1.

[1176] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 333-334. Belge No: 421, D.B.A.-İngiltere. 1/1 A.1. a.1; **Akşam Gazetesi**, 1-2 Eylül 1936, Sayı: 6420-6421, s. 1,4, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 3 Eylül 1936, Sayı: 4419, 4421, s. 4, 1,6; **Tan Gazetesi**, 1 Eylül 1936, Sayı: 493, s. 6; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 83-84, 93-96.

[1177] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6-9 Ağustos 1936, Sayı: 4393 - 4396, s. 3, 3, 3, 3; **Akşam Gazetesi**, 8 Ağustos 1936, Sayı: 6396, s. 2; **Tan Gazetesi**, 9 Ağustos 1936, Sayı: 470, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 10 Ağustos 1936, Sayı: 5401, s. 1.

[1178] **Akşam Gazetesi**, 10 Ağustos 1936, Sayı: 6398, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11-13 Ağustos 1936, Sayı: 4398- 4400, s. 3, 3, 1,7; **Tan Gazetesi**, 11 Ağustos 1936, Sayı: 472, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 11 Ağustos 1936, Sayı: 5402, s. 3.

[1179] **Akşam Gazetesi**, 14-16, 21-22 Ağustos 196, Sayı: 6402-6404, 6409-6410, s. 2, 2, 2, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 16, 18-19, 21 Ağustos 1936, Sayı: 5404, 5406, 5410, 5413, s. 5, 3, 3, 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, 19, 21-23 Ağustos 1936, Sayı: 4405, 4406, 4408-4410, s. 3, 1,7, 1,5, 3, 3; **Tan Gazetesi**, 21 Ağustos 1936, Sayı: 482, s. 3.

Edward'a telgraf göndermiş ve Kıbrıs'ı da ziyaret etmesini istemişti.[1180] Ege Denizi'nde çeşitli adalarda[1181] seyahatine devam eden Kral, 25 Ağustos'ta Atina'ya gitmiş[1182], 30 Ağustos'ta buradan ayrılmıştı.[1183] Bu arada 31 Ağustos'ta, Kral Edward'ın yatı yolda şiddetli fırtınaya yakalanmış ve Kariçu Körfezi'ne gelmişti. Ayrıca Ege Denizi'ndeki bir Yunan adasında köprüye çarpan Nahlin Yatı hafifi hasar almıştı.[1184]

Kral Edward Atina ziyareti sırasında, 27 Ağustos'ta, İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'e Türkiye ziyaretiyle ilgili programını bildirmişti. Kral'ın gayrı resmî ziyaretine ilişkin program Türk makamlarına bildirilmiş ve ertesi gün de basına açıklanmıştı.[1185]

Türk basınında bu ziyaretin iki ülke ilişkilerinde özellikle son senelerde meydana gelen yakınlaşmanın önemli bir noktaya ulaşmasına katkı sağlayacağı ifade edilmişti. Kralın "Dük Dö Lancaster" takma adı ile resmî olmayan seyahati esnasında Türkiye'ye geleceği bu nedenle, resmî tören yapılmasının istenmediği belirtilmişti. Ancak Türkiye, iki torpido muharibine kara sularının girişinde, Gökçeada açıklarında, Nahlin Yatı ile gelen misafirlerini karşılamak için emir vermişti.[1186]

[1180] **Tan Gazetesi**, 23 Ağustos 1936, Sayı: 484, s. 1.

[1181] **Akşam Gazetesi**, 20, 24-25 Ağustos 1936, Sayı: 6408, 6412-6413, s. 1, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 20 Ağustos 1936, Sayı: 5411, s. 1; **Tan Gazetesi**, 20 Ağustos 1936, Sayı: 481, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24-26 Ağustos 1936, Sayı: 4411-4413, s. 1,3, 3, 5.

[1182] **Tan Gazetesi**, 25, 27 Ağustos 1936, Sayı: 486, 488, s. 3, 3; **Akşam Gazetesi**, 26 Ağustos 1936, Sayı: 6414, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26-28 Ağustos 1936, Sayı: 4413-4415, s. 5, 1,8, 3; **Ulus Gazetesi**, 27 Ağustos 1936, Sayı: 5418, s. 3.

[1183] **Akşam Gazetesi**, 31 Ağustos 1936, Sayı: 6419, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ağustos 1936, Sayı: 4418, s. 1, 4; **Ulus Gazetesi**, 31 Ağustos 1936, Sayı: 5422, s. 1.

[1184] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Eylül 1936, Sayı: 4419, s. 4; Tarık Saygı, **Atatürk ve Kral**, İstanbul, Parola Yayınları, 2014, s. 44.

[1185] Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 81-82.

[1186] **Akşam Gazetesi**, 29 Ağustos 1936, Sayı: 6417, s. 1,7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ağustos 1936, Sayı: 4416, s. 1,4; **Ulus Gazetesi**, 29 Ağustos 1936, Sayı: 5420, s. 1; **Tan Gazetesi**, 29 Ağustos 1936, Sayı: 490, s. 1,2. Bu gelişme İngiliz Daily Telegraph Gazetesi'ne de şöyle yansımıştı: *"İngiliz sefareti tarafından Kralın Türkiyeyi ziyaret edeceği bugün resmen bildirilmiş bulunuyor. Bu, tarihte birinci defa vukua gelen bir hâdisedir. Kral Perşembe sabahı yatile Çanakkaleye muvasalat edecek [ulaşacak] ve o günü orada geçirecektir. Gelibolu harbinde ölen askere aid 35,851 mezarı ihtiva etmekte olan 31 mezarlığı ziyaret ettikten sonra ertesi sabah Nahlin yatile buraya gelecek ve 2 gün kalarak Pazar akşamı avdet [geri dönecektir] edecektir. İstihbaratıma nazaran her nekadar Türkler Kralın, ziyaretinin hususî ve gayriresmî mahiyette kalması hususundaki arzularını takdir etmekte iseler de şerefine bir bahrî resmigeçid ve yelken yarışı tertib etmektedirler. Bu esnada reisicumhur Atatürkün Kral Edvarda refakat edececkleri zannedilmektedir. Diğer taraftan Kralla Atatürkün bundan evvel görüşecekleri de kuvvetli bir ihtimal olarak söylenmektedir. Daha şimdiden binlerce İngiliz bandırası [bayrağı] sipari edilmiş bulunuyor. Bilhassa tenvirata [ışıklandırmaya] da ehemmiyet verilmektedir. Öyle görünüyor ki Türkiye, Krala, şimdiye kadar gezdiği memleketlerin*

Bunun üzerine Orgeneral Fahrettin Altay komutasındaki Adatepe ve Kocatepe Torpidoları, askerî heyet, Dışişleri memurlarından Bülend Uşaklıgil, İngiliz Elçiliği Ticaret Ataşesi Yarbay Woods ile Türk gazetecilerin içinde bulunduğu karşılama heyeti 1 Eylül 1936'da Çanakkale'ye doğru yola çıkmıştı.[1187]

İngiltere Kralı VIII. Edward, 3 Eylül 1936 tarihinde Nahlin Yatı ve ona eşlik eden iki İngiliz destroyer HMS Grafton (H-89) ve HMS Glowworm (H-92) ile Türk karasularına girmiş ve kendilerini Türk Orgeneral Fahrettin Altay komutasındaki iki Türk torpidosu Adatepe ve Kocatepe ile karşılamıştı. Daha sonra gemiler İngiliz misafirlerin karaya ilk ayak basacakları yer olan Seddülbahir'e doğru yola devam etmişti. Türk General, Suvla Limanı önlerinde İngiltere Kralı'nı selamlamak için Nahlin Yatı'na gitmiş ve yola devam edilmişti. Seddülbahir'e doğru yol alınırken, Kral'ın yatı Kabatepe açıklarında, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman denizaltısının torpili ile batan İngiliz Triumph Zırhlısının battığı yerde, Türklerin isteği üzerine durmuştu. İngiliz denizcilerin hatırasını anmak üzere Adatepe'deki deniz mızıkasının çaldığı marşla bayraklar yarıya indirilmiş, Türk denizcilerin bıraktığı çelenkten sonra yola devam edilmişti. İngiltere Kralı ilk olarak Seddülbahir'e çıkmış, daha sonra diğer savaş alanlarını gezmiş, İngiliz ve Türk mezarlıklarını ve anıtlarını ziyaret etmişti.[1188]

Kral Edward ve beraberindekiler Nahlin Yatı ile 4 Eylül günü İstanbul'a gelmişti. Tophane Limanı'nda karaya ayak basan Kralı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk karşılamıştı. Karşılayan heyet içinde ayrıca Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Millî Savunma

---

fevkinde [üstünde] heyecanlı bir misafirperverlik göstermek emelindedir. Krala arzı tazimat etmek ve yatını takib etmek üzere Çanakkaleye iki muharib gönderilecektir. Ordu kumandanı General Fahreddin Sa Majesteyi, Reisicumhur namına Çanakkalede istikbal edecektir [karşılayacaktır]. Kralın Londraya İstanbul veya Köstence tarikile karadan evet edeceği zannedilmektedir. Kral, Kamâl Atatürke mülaki olmakla Üçüncü Ordu Kumandanı olarak 21 sene evvel Çanakalede İngilizlere karşı harbeden Kumandanla 1923 te Devlet Reisi olarak memleketini modern bir devlet haline inkılâb ettirmeğe vakfı vücud eden Cumhurreisini yakından tanımış olacaktır". **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Eylül 1936, Sayı: 4420, s. 1, 2.

[1187] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 2 Eylül 1936, Sayı: 4419, 4420, s. 1,4, 1; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970, s. 483.

[1188] **Seventeenth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission**, London, His Majesty's Stationery Office, 1937, s. 5; **Eighteenth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission**, London, His Majesty's Stationery Office, 1938, s. 30; Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 483-490; **Akşam Gazetesi**, 4 Eylül 1936, Sayı: 6423, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Eylül 1936, Sayı: 4422, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 4 Eylül 1936, Sayı: 496, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 4 Eylül 1936, Sayı: 5426, s. 1,5. Gelibolu'da yapılan ziyaretler için bkz. Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 103-128; Tarık Saygı, **a.g.e.**, s. 49-68.

Bakanı Kâzım Özalp, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar önde olmak kaydıyla, diğer üst düzey devlet yetkilileri bulunmuştu. Halk da İngiltere Kralı'nın ziyaretine yoğun ilgi göstermişti. İstanbul baştan başa süslenmişti.

Mustafa Kemal Atatürk ve Kral kendilerine tahsis edilen otomobille, İngiliz Konsolosluğuna gitmiş ve burada 20 dakika görüşmüştü. Türkiye Cumhurbaşkanı buradan Dolmabahçe Sarayı'na geçmiş, daha sonra Kral da yatına gitmişti. Aynı gün öğleden sonra Kral VIII. Edward, iade-i ziyaret için Dolmabahçe Sarayı'na gitmiş ve Atatürk ile 40 dakika görüşmüştü. Akşam 18.30'da Cumhurbaşkanı beraberinde İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Fethi Okyar ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Kral'ı Nahlin Yatı'nda ziyaret etmiş ve burada da 1 saatten fazla görüşme imkânı bulmuştu.[1189]

Kral Edward İstanbul'daki ikinci gününü tamamen turistik gezilere ayırmıştı. Yanındaki misafirlerle birlikte Karaköy Limanı'ndan yola çıkarak Sultanahmet'e gelmişti. Sultanahmet Camii ile çok ilgilenen Kral, daha sonra Ayasofya Müzesi'ne gitmiş, burada kendisini müzedeki mozaiklerin meydana çıkarılmasıyla ilgilenen Amerikan Bizans Enstitüsü Direktörü Vitmor, ressam Ali Sami Boyar, Müze Müdürü Sabri karşılamıştı. Sultanahmet Camii'ne gösterdiği özeni burada da gösteren Kral, detaylı incelemelerde bulunmuştu. Kapalıçarşı'yı da gezi programına alan Kral, ardından yatına geri dönmüştü. Akşamüstü ise İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine ile 1 saat kadar Topkapı Sarayı'nı, ardından Yerebatan Sarnıcı'nı gezmiş, resim çekmiş ve bilgi almıştı. Saat 22.00'de Park Otel'e gelen Kral ve beraberindekiler akşam yemeği yedikten sonra yata geri dönmüştü[1190]. O gün ayrıca İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla, Matbuat Genel Müdürlüğü tarafından, İstanbul'u ziyaretinin bir hatırası olarak, İstanbul manzaralarını içeren bir albüm ile La Turquie Kamalist dergisinin bir koleksiyonu hediye edilmişti. Albümün kapağı ceylan derisinden ve etrafı gümüş çerçeve ile sanatkârane bir şekilde yapılmıştı. Hem

---

[1189] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 246-247, 296, Belge No. 103, F.O. 372/3190/T.13620, 4 Eylül 1936, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a telgraf, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E. 823, 28 Ocak 1937, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a 1936 yılı Türkiye yıllık raporu; Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 490-491; **Akşam Gazetesi**, 5 Eylül 1936, Sayı: 6424, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Eylül 1936, Sayı: 4423, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 5 Eylül 1936, Sayı: 497, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 5 Eylül 1936, Sayı: 5427, s. 1,3; Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 149-166.

[1190] **Akşam Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 6425, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 4424, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 6 Eylül 498, Sayı: 498, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 5428, s.1; Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 175-192.

albümün hem de dergi koleksiyonunun iç kapağına İngilizce olarak, *"Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından S. M. Kral Edvarda İstanbul, eylül 936 [1936]"* ifadesi yazılmıştı.[1191]

Kral VIII. Edward, İstanbul'daki üçüncü günde önce Adalar'a gitmişti. Burada bir müddet kaldıktan sonra, Türk deniz kurumlarının katılımı ile Moda Deniz Kulübü'nün düzenlediği yarışların yapılacağı ve Türkiye birinciliklerinin belirleneceği programa katılmak için Moda'ya gitmişti. Bu yarışlara verilen önemi göstermek üzere yarışlar Başbakan İsmet İnönü'nün himayesinde yapılmıştı. İngiltere Kralı'nı Moda'da Deniz Kulübü Fahri Başkanı, aynı zamanda İktisat Bakanı, Celal Bayar karşılamıştı. Kral burada ayrıca İngiliz Kolonisi temsilcileri ile de görüşmüştü. Daha sonra iskeleden ayrılan Kral, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün bulunduğu Ertuğrul Yatı'na geçmiş ve deniz yarışlarını buradan seyretmişti.[1192]

Deniz yarışlarının ardından Kral ve Cumhurbaşkanı Florya'daki Deniz Köşkü'ne gitmiş ve burada verilen kokteyle katılmıştı. Aynı gün Türkiye'den

---

[1191] **Akşam Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 6425, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 4424, s. 8; **Tan Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 498, s. 10; **Ulus Gazetesi**, 6 Eylül 1936, Sayı: 5428, s.1; Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 207-208. Kral Edward'ın Atatürk'ü ve Türkiye'yi ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraflar Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından düzenlenerek bir albüm hâline getirilmişti. Ayrıca, Türk basının yoğun ilgili gösterdiği ziyarete dair yayınları içeren gazeteler, boyutları dolayısıyla ayrı ayrı ciltlenerek iki ayrı albümde toplanmıştı. Bunlara ek olarak, amatörler tarafından çekilmiş birtakım fotoğraflar da bir araya getirilmişti. Bu hediyeler Dışişleri Bakanlığı tarafından, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'ne gönderilmiş ve Kral Edward'a sunulması istenmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 362. Belge No: 452, L.B.A. -K. 709/1. Bunun üzerine, Türkiye Büyükelçisi Fethi Okyar 24 Kasım'da Kralı ziyaret etmiş, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün resmini bizzat takdim etmişti. Yarım saat kadar süren görüşmede Kral Edward da kendi resmini Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmak üzere hediye etmişti. Bkz. **A.e.**, s. 362. Belge No: 453, D.B.A. – İngiltere, D.3. d.2. -8/54. Türk Büyükelçi, 25 Kasım tarihli Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, Kral ile yaptığı görüşmenin ardından yukarıda belirtilen albümleri Kral'ın yaveri Charles E. Lambe'e gönderdiğini belirtmişti. Lambe tarafından İngiltere Sarayı adına Fethi Okyar'a gönderilen mektupta Kral'ın albümlere teşekkür ettiği, bunların Atatürk'ü ve Türkiye'yi ziyaretinin yeni bir hatırası olacağı ifade edilmişti. Bkz. **A.e.**, s. 362-363. Belge No: 454, D.B.A. -İngiltere, D.3. d.2. -8/54 ve 1/1. Belgenin eki için L.B.A. -K 709/1. Öte yandan, Kral Edward'a İstanbul ziyareti sırasında refakat eden M. Roger'ın İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla gönderdiği beş fotoğraf Türkiye Cumhurbaşkanı'na sunulmuştu. Mustafa Kemal Atatürk de bundan duyduğu memnuniyetin ve teşekkürlerinin iletilmesini Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Bkz. **A.e.**, s. 364-365. Belge No: 457-458, D.B.A. -İngiltere. 1/1 -A.1. a.1. Bunlarla birlikte, 1936 yılı Eylül ayında Kral'ın ziyaretine ait geniş kapsamlı bir fotoğraf albümü Yedi Gün Dergisi tarafından hazırlanmıştı. Bu albümün tanıtımı için yayımlanan yazıda "… Okuyucular, yüksek tarihî kıymeti bulunan ziyarete aid fotoğrafları, koleksiyonları arasında toplu olarak bulundurmak fırsatını bu suretle elde etmiş oluyorlar" denilmişti. Ayrıca, eserin sınırlı sayıda basıldığına ve 25 kuruş gibi "ucuz" bir fiyata satışa sunulduğuna dikkat çekilmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Eylül 1936, Sayı: 4444, s. 8.

[1192] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3, 7 Eylül 1936, Sayı: 4421, 4425, s. 6, 1, 7,8; Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 492; Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 133-136, 166-170, 192-197.

ayrılacak Kral buradan Nahlin Yatı'na geçmişti. 6 Eylül 1936 Pazar gecesi Kral kendisine tahsis edilen Cumhurbaşkanlığı Treni ile Viyana'ya gitmek üzere Sirkeci Garı'na gelmişti. Kendisini uğurlamak üzere Mustafa Kemal Atatürk, diğer devlet adamları ve askeri komutanlar hazır bulunmuştu. Kral Edward, Cumhurbaşkanı'na teşekkürlerini bildirmiş ve İstanbul'da kendisine gösterilen fevkalade hüsnü kabulü unutmayacağını söyleyerek Fransızca olarak, *"Sizin de bir gün Londrayı şereflendireceğinizi ümid ederim"* demişti. Cumhurbaşkanı da, *"İngiltereyi ziyaret etmek daima benim arzumu teşkil etmektedir"* diyerek cevap vermişti. Kral, Mustafa Kemal Atatürk'e yaptığı daveti İngilizce olarak Başbakan İsmet İnönü'ye tekrarlamıştı. Bunun üzerine Atatürk, Kral'a Başbakanı işaret ederek, Fransızca olarak, *"O, hemen Londraya gelecektir"* demişti. Kral *"Kendilerini Londraya bekliyeceğim"* cevabını vermişti. Bu konuşmaların ardından Kral Edward özel trenle 23.45'te Türkiye'den ayrılmıştı.[1193]

İngiltere Kralı VIII. Edward, 7 Eylül 1936'da Sofya'dan ayrılırken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf göndererek şunları söylemişti: *"Türk topraklarından ayrılırken, bana karşı gösterdikleri dostane tarzı kabulden ve gerek ekselânsları, gerek makamatı resmiye ve Türk milleti tarafından şahsıma karşı izhar edilip beni çok mütehassis [duygulandıran] eden itinalardan [özenlerinden] dolayı ekselânslarına çok samimî teşekkürlerimi takdir etmek isterim. Türkiyede ilk ikametimden pek zevkli bir hatıra muhafaza edeceğim. Minnettarlık ifadelerime terdifen size en iyi temennilerimi sunarım. Ekselânsınızın semahatle [cömertlikle] bana tahsis ettikleri hususî tren sayesinde büyük bir konfor içinde seyahat ediyoruz"*. Cumhurbaşkanı ise verdiği cevapta, *"Majestelerinin, Türk topraklarından ayrılırken bana göndermek nezaketinde bulundukları telgraf, beni derin surette mütehassis etmiştir. Majestelerinin, memleketimizde, bize çok kısa görünen ikametleri esnasında, Türk milleti, haklarında beslediği yüksek takdir ve ihtiramkâr [hürmetkar/saygılı] muhabbet hislerini ifade edebilmiştir. Majesteleri bütün kalbleri kendisine cezbetmiştir. Ben, şahsan, bu cazibeyi, bütün şümulile hissetmenin büyük zevkini duydum. Şerefli hükümdar hakkında beslemekte olduğum samimî dostluk*

[1193] **Akşam Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 6426, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 4425, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 499, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 5429, s. 1,5. Kral'ın seyahat edeceği trene Devlet Demiryolları Genel Müdür Yardımcısı Cemal Hidâyet ve İşletme Müdürü Abdullah memur edilmişti. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)**, Kutu No. 17130 (34-4) Fihrist No. 80, 80-1, 80-2, 80-3.

hisleri, bu ilk ve kısa telâkinin [görüşmenin] bıraktığı unutulmaz hatıra ile tebellür etmiş [billurlaşmış] bulunuyor. Majestelerin, bütün kalbimle, çok güzel bir seyahat ve payitahtlarına mes'ud bir avdet diler, en samimî temennilerimi kabul buyurmalarını rica ederim" ifadelerini kullanmıştı.[1194]

Bununla birlikte, Kral'ın Viyana'ya kadarki dönüş yolu üzerinde bulunan Belgrad, Peşte ve Viyana güzergâhındaki Türk elçiler, Türkiye'den verilen talimat üzerine, istasyonda Kral Edward'ı taşıyan treni karşılamış; takdim edildikten sonra Cumhurbaşkanı adına iyi yolculuklar dilemek üzere memur edildiklerini belirterek, saygılarını sunmuştu.[1195]

İngiltere Kralı'nın Türkiye ziyaretinin yankılarına bakılacak olursa hem Türkiye ve İngiltere'de hem de diğer ülkelerde önemli değerlendirmeler yapılmıştı.

İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Akdeniz gezisine çıkması daha ilk başta İngiltere açısından daha baştan diplomatik bir soruna dönüşmüştü. Kral'ın gezisine İtalya'dan başlama isteği çeşitli nedenlerden dolayı İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından sakıncalı görülmüş ve gezi programının düzenlenmesi istenmiş ve değişikliğe gidilmişti.[1196]

Öte yandan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, Kral Edward'ın Türkiye ziyareti için diplomatik bir dille "kişisel ve özeldir" ifadesini kullanmaya özen göstermişti.[1197]

İngiltere Büyükelçiliği Maslahatgüzarı James Morgan ise 12 Eylül 1936 tarihinde Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e gönderdiği raporda, ziyaretin Türkiye'deki tüm kesimlerde büyük bir coşkuya neden olduğunu, son yıllarda Atatürk'ün kişisel olarak ivme kazandırdığı Türk-İngiliz dostluğunda ileriye doğru

---

[1194] **CBA**, Kutu No. 1/130 (34-4), Fihrist No. 81, 81-1, 81-2, 81-3, 81-4, 81-5, 81-6; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 341-343. Belge No: 429-430, D.B.A.-İngiltere. D.3. d.2. -8/54; **Akşam Gazetesi**, 10 Eylül 1936, Sayı: 6429, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Eylül 1936, Sayı: 4428, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 10 Eylül 1936, Sayı: 502, s. 1,3; **Ulus Gazetesi**, 10 Eylül 1936, Sayı: 5432, s. 1; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 214-216.

[1195] Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 205-207. Elçiliklerden Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporlar için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 343-345. Belge No: 432, D.B.A.-İngiltere. A.1. -a.1. 1/1; Belge No: 433, D.B.A. -İngiltere, A.1, a.1.; Belge No: 434, D.B.A. -İngiltere. A.1. a.1. -1/1; Belge No: 435, D.B.A. -İngiltere. A.1. a.1. -1/1. Cumhurbaşkanlığı Özel Treni, misafirlerini Viyana'da bıraktıktan sonra 12 Eylül gecesi Türkiye'ye dönmüştü. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 13 Eylül 1936, Sayı: 6432, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Eylül 1936, Sayı: 4432, s. 2.

[1196] Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 235.

[1197] **A.e.**, s. 236.

büyük bir adım atıldığını, Türk Hükümeti'nin güçlendiğini, Türk basınının takdire şayan fotoğraflar, ziyaretin çeşitli olaylarına dair raporlar ve Türk-İngiliz ilişkilerine dair samimi makaleler yayımladığını, güvenlik önlemlerinin her zamanki gibi mükemmel olduğunu belirtmişti. Sonuç olarak, Kral'ın ziyaretinin her yönüyle "kuşkusuz" çok başarılı geçtiğini vurgulamıştı.[1198]

Edward'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretin diğer ülkelerde nasıl algılandığının anlaşılması açısından yurt dışındaki basında yayımlanan haberler dikkat çekici olmuştu. Bu konuda Türkiye'nin yurt dışındaki temsilcilikleri aracılığıyla, yapılan ziyaret hakkında gazete ve dergilerde yer alan haberler hemen Fransızca veya Türkçeye çevrilmiş ve Ankara'ya gönderilmişti. *"Bütün bu uluslararası yayınlara yansıyan ortak diplomatik görüş; (a) Kral'ın ziyaretinin İngiltere ve Türkiye arasında yeni bir dönem başlattığı; (b) Londra ve Ankara'yı bu ziyaretin her açıdan sımsıkı birbirine bağladığı; (c) bütün Türk basının İngiltere hakkında olumlu sözlerle dolu olduğu şeklindedir, ve doğal olarak ziyaretin kimi ayrıntılarına yer verilmektedir"*.[1199]

İngiltere Kralı'nın Türkiye ziyareti, *"İngiliz Dışişlerinin ve basının Türkiye ile ilgili çok dramatik önyargılarını gözden geçirmeleri için bir neden oluşturmuştu"*. Bu önyargılardan birisi "Constantinople" yerine "İstanbul" ifadesinin kullanılmaya başlanması olmuştu.[1200] İstanbul için kullanılan ifadede bu değişikliğin yapılması, *"... basit bir 'isim değişikliği' değildir ve adeta Lozan Antlaşmasına yapılan bir "ek" anlamındadır"* şeklinde yorumlanmıştı.[1201]

[1198] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 247-248. Belge No. 104. F.O. 424/280, part.32, p. 131-132, No. 49, F.O. 372/3190/T.14129, 12 Eylül 1936, İngiliz Maslahatgüzar J. Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a yazı.

[1199] Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 236-261. Elçiliklerden gelen gazete ve dergi haberleri için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 334 vd.

[1200] **Tan Gazetesi**, 5 Eylül 1936, Sayı: 497, s. 1; Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s. 273-274. Türk basınında bu konuda yayımlanan haberlerden birinde şunlara yer verilmişti: *"Beş yıldan beri The Times, İstanbul'a 'Constantinople' demekte ısrar etmiştir. Buradaki muhabirlerinin şiddetli ısrarlarına, 'The Times, klasik geleneklere sadık bir gazete olduğu, katiyen geleneği bozamayacağı' yolunda cevap vermiştir. Muhabirler ısrarlarında ileri gidince, The Times kendilerine şiddetli bir dille, bu konuda bir daha söz etmemelerini ihtar etmiş ve İstanbul'a 'Constantinople' demekte ısrar etmiştir. Kral Edward'ın ziyareti münasebetiyle The Times nihayet klasik geleneği bozmuştur. Dünkü posta ile gelen The Times, İstanbul'a 'İstanbul' demeye başladıktan sonra bugünkü nüshasında da bu değişikliğe neden karar verdiğine dair Türklük hakkında dostluk duyguları ile dolu bir makaleye yer vermiştir"*. Bir diğer haberde ise *"The Times gazetesi Kral'ın İstanbul'u ziyareti münasebetiyle şimdiye kadar sürdürdüğü geleneği bozarak 'Constantinople' kelimesi yerine 'İstanbul' kelimesini kullanmaya başladı. Gazete bunu açıklarken, Türk-İngiliz dostluğunun yüksek değer ve önemini işaret etmektedir"* şeklinde aktarılmıştı.

[1201] Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, s. 273.

VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti, başka bir açıdan bakıldığında Türkiye'de yeni bir iletişim aracı olarak sinemanın kullanılmasının yolunu açmıştı. Kral'ın ziyareti İstanbul ve İzmir'deki sinemalarda seyirciyle buluşmuştu. Gelibolu ve İstanbul ziyaretleri İstanbul'daki İpek ve Melek Sinemalarında gösterime girmişti. Ayrıca Kral'ın giyimi İstanbul'da bir moda yaratmıştı. Giydiği ayakkabı ve şapka meraklıları tarafından aranır olmuş, satışlarda önemli miktarda artış yaşanmıştı.[1202]

e) Türk Filosunun Malta'yı Ziyareti

Birinci bölümde İngiliz filosunun 1929 yılında yaptığı ziyaret sonrasında Türk filosunun Malta'yı ziyareti için aynı yıl içinde davet edildiği, fakat bunun istenmesine rağmen ne o yıl ne de ümit edildiği şekliyle 1931 ve 1932 yıllarında gerçekleşemediğine değinilmişti.

İngiltere Kralı VIII. Edward'ın ziyaretinin ardından, Türk donanmasının daha önce yapılan bu davet üzerine Malta'ya gideceği ve İngiliz donanmasına iade-i ziyaret yapacağı haberleri Türk basınında yer almaya başlamıştı. Donanmanın Malta'dan dönüşte iki yıl önce Türkiye'ye gelen Yunanistan donanmasını da ziyaret edeceği ifade edilmişti.[1203]

İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Dudley Pound, Queen Elizabeth amiral gemisi ile Malta'dan hareket etmiş ve Doğu Akdeniz'e doğru sefere çıkmıştı. Amiral'in bazı Yunan adalarını ziyaret edeceği bildirilmişti.[1204]

Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın, İngiliz filosunun Yunanistan'a yapacağı bu ziyaretle ilgili Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, *"... İngiliz donanmasının her sonbaharda yunan sularını ziyaret etmesi âdeta bir anane halini aldığı için mezkûr donanma bu seferki gelişi de matbuatta gene ayni şekilde gösterildi. ... bu İngiliz filo ziyaretini, hiç bir hususiyeti haiz olmıyan normal ziyaretlerden göstermesi, bu mevzu etrafında fazla havadis yazmaması ve bilhassa şu ve bu tefsir ve mütalâa yürütmemesi için ayrıca sıkı tenbihlerde bulunulmuş olduğunu bir matbuat mensubundan öğrendim. Hükûmetin bu tedbirleri gösteriyordu ki donanmanın bu seferki ziyaretinde fazla veya ayrı bir*

[1202] **A.e.**, s. 275-278.
[1203] **Akşam Gazetesi**, 11 Eylül 1936, Sayı: 6430, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Eylül 1936, Sayı: 4429, s. 1; **Tan Gazetesi**, 11 Eylül 1936, Sayı: 503, s. 1.
[1204] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Eylül 1936, Sayı: 4447, s. 3.

mahiyet olmak ihtimali bulunduğu gibi bu ziyareti bazı Akdeniz devletlerinde uyandıracak kuşkulanmayı bir de yazılarla artırmamak endişesi ihtimali de vardır. … İngiliz Kralının Atinayı ziyaretinden biraz sonra İngiliz donanmasının Pireyi ziyareti ve bilhassa bu donanmanın kumandanı Amiral Pround'un gelmesinden bir iki gün önce … gemi ile amiral O'Lyon'un … Akdeniz donanmasından ayrılması münasebet ve bahanesi ile Atina'ya gelmiş olması, ingiliz politikasının bu Akdeniz memleketinde yakından bir faaliyet devrine geçmekte olduğuna alâmet sayılır. …" ifadelerini kullanmıştı.[1205]

Yunanistan ziyareti sırasında İngiliz Amiral Dudley Pound'un temsilcisi olan Yüzbaşı R.J.R. Scott, 12 Ekim 1936'da Bryony adındaki karakol gemisi[1206] ile İstanbul'a gelmişti.[1207]

İngiliz Yüzbaşı, Malta'ya ziyarette bulunacak Türk donanmasının ziyaret programı ile ilgili görüşmeler yapmak üzere gelmişti. Resmî karşılama ziyaretlerinin yapılmasının ardından, Türk ve İngiliz temsilciler Pera Palas Oteli'nde buluşmuştu. Görüşmede, Millî Müdafaa Vekili General Kâzım Özalp'in yaveri Necat, Hariciye Vekaleti Kalemi Mahsus Müdür Muavini Hasan Rifat, Hariciye Vekaleti Protokol Müdürlüğünden Şevket Fuad, Yavuz zırhlısının kumandanı, İngiliz Konsolosu, Konsolosluk Başkâtibi M. Morgan ile Konsolosluk kâtiplerinden Mr. Dickson da yer almıştı. Türk filosunun 20 Ekim'de başında Yavuz zırhlısı olduğu hâlde Malta'ya ulaşması, filoyu İngiliz Malta deniz üssüne ait bir filonun karşılaması ve Türk heyetin ziyaretinin ayın 26'sına kadar devam etmesine karar verilerek, ziyaret programı tespit edilmişti.[1208] Görüşmelerin tamamlanmasının ardından İngiliz

---

[1205] **BCA**, 030.10.234.580.21.

[1206] Karakol Gemisi: Karasularında güvenliği sağlamak için dolaşan küçük savaş gemisi.

[1207] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 296, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E. 823, 28 Ocak 1937, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a 1936 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1208] **Cumhuriyet Gazetesi**, 12-14 Ekim 1936, Sayı: 4460-4462, s. 2, 1,3, 3; **Akşam Gazetesi**, 13 Ekim 1936, Sayı: 6462, s. 3; **Tan Gazetesi**, 13-15 Ekim 1936, Sayı: 535-537, s. 2, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 13, 15 Ekim 1936, Sayı: 5465, 5467, s. 2, 2. Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinde ayrıca İngiliz gemisi ile ilgili şu bilgilere de yer verilmişti. *"Bryony gemisi Mütarekede İstanbulda bulunmuş ve 1919 da İzmirin Yunanlılar tarafından işgali münaebetile İzmirde yapılan mezalim hakkında tahkikatta bulunan ve Amerikan fevkalâde komiseri Amiral Bristolün riyasetindeki heyeti İzmire götürmüştür"*. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1936, Sayı: 4461, s. 3. Aynı zamanda, Bryony gemisi 12 Ekim 1929 tarihinde, İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral Frederick Field komutasında Türkiye'ye gelen İngiliz filosunda bulunan destroyerlerinden biridir. Bkz. **Miliyet Gazetesi**, 8, 10, 12 Ekim 1929, Sayı: 1313, 1315, 1317, s. 1, 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10, 13 Ekim 1929, Sayı: 2963, 2966, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 12 -13 Ekim 1929, Sayı: 3951-3952, s. 1, 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1929, Sayı: 1951, s. 3.

temsilciler 14 Ekim'de İstanbul'dan ayrılmıştı. İngiliz gemisinde bulunan Amiral Pound'un eşi ve kızı 15 Ekim'de Çanakkale'ye çıkarak İngiliz mezarlıklarını ziyaret etmişti.[1209]

Malta'yı ziyaret edecek Türk filosu hazırlıklarını Kasım ayı başında tamamlamıştı. Amiral filosu Yavuz zırhlısı ile Adatepe, Tınaztepe, Kocatepe ve Zafer torpidolarından oluşmuştu. Bunlara Dumlupınar, Gür, Sakarya, Birinci İnönü denizaltıları ve son olarak Türk donanmasına katılan Erkin Denizaltı Ana Gemisi eşlik etmişti. Malta'ya gidecek filonun komutanı Amiral Şükrü Okan olmuş ve donanmayı 9 Kasım 1936'da İstanbul'a getirmişti.[1210] Ziyarete gidecek Türk heyeti 2264 kişiden oluşmuş; heyette subaylar, askerler, askerî memurlar ile üç milletvekili (Ali Kılıç, Nuri Conker, Hamdullah Suphi Tanrıöver) bulunmuştu.[1211] Denizaltı gemileri 16 Kasım'da İstanbul'dan ayrılmıştı. Şükrü Okan, gemilerin ayrılmasından önce verdiği beyanatta, Türk donanmasının ilk kez toplu olarak yabancı bir ülkeyi ziyaret edeceğini, bunun da İngiliz topraklarına yapılacak olmasından memnuniyet duyduğunu ifade etmişti.[1212] Donanmanın diğer gemileri ertesi gün Malta'ya doğru yola çıkmış, açık denizde denizaltı gemileri ile birleşerek yola devam etmişti.[1213]

Türk filosu 20 Kasım 1936'da Malta'nın merkezi Valletta açıklarında İngiliz filosuna ait beş savaş gemisi tarafından, top atışları ile karşılanan Türk donanması için büyük bir bahri merasim hazırlanmıştı. Türk Amiral gemisi Yavuz'a ilk ziyaret Fahrî Türk Konsolosu K. Gellecher tarafından yapılmıştı. Daha sonra Amiral Şükrü

[1209] **Akşam Gazetesi**, 14 Ekim 1936, Sayı: 6463, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ekim 1936, Sayı: 4463, s. 2.

[1210] **BCA**, 030.10.200.363.4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 12, 17 Kasım 1936, Sayı: 4489, 4491, 4496, s. 1,6 1, 1; **Tan Gazetesi**, 10-13, Sayı: 563-566, s. 2, 9, 2, 2; **Akşam Gazetesi**, 11, 15 Kasım 1936, Sayı: 6491, 6495, s. 1, 2; **Ulus Gazetesi**, 11 Kasım 1936, Sayı: 5493, s. 1.

[1211] Mustafa Hergüner, "Cumhuriyet Donanmasının Yabancı Ülkelere Yaptığı İlk Ziyaretler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2003, s. 153.

[1212] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16, 17 Kasım 1936, Sayı: 4495, 4496, s. 1,7, 1,8; **Akşam Gazetesi**, 17 Kasım 1936, Sayı: 6497, s. 1. Donanmanın İstanbul'dan halk tarafından uğurlanması için Şirket-i Hayriye 71 numaralı vapurunu Üsküdar iskelesinden, Akay Şirketi de Adalar İskelesi'nden Kalamış Vapuru'nu tahsis etmiş, vatandaşlar 20 Kuruş karşılığında bu vapura binerek Türk donanmasını Haydarpaşa'dan Yeşilköy'e kadar takip ederek uğurlamıştı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 15-17 Kasım 1936, Sayı: 4494-4496, s. 2, 1, 1,7; **Akşam Gazetesi**, 16-17 Kasım 1936, Sayı: 6496, 6497, s. 1,4, 5; **Tan Gazetesi**, 16-17 Kasım 1936, Sayı: 569-570, s. 1, 1,9.

[1213] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1936, Sayı: 4496, s. 1, 8; **Akşam Gazetesi**, 18 Kasım 1936, Sayı: 6498, s. 2; **Tan Gazetesi**, 18 Kasım 1936, Sayı: 571, s. 3; **Ulus Gazetesi**,18 Kasım 1936, Sayı: 5501, s. 1,4.

Okan, Amiral Dodley Pound'u Queen Elizabeth gemisinde ziyaret etmiş, ardından da diğer resmî ziyaretler gerçekleştirilmişti.[1214]

Aynı gün İngiltere adına Amiral Dudley Pound, Türk heyet adına verilen akşam davetinde, Türk-İngiliz ilişkilerindeki tarihsel süreçten ve yeni gelişmelerden örnekler vererek iki ülke dostluğuna vurgu yapmış, bu ziyaretin yeni bir dönemin başlangıcı olacağını ümit ettiğini belirtmişti.[1215]

Türk Filosunun ziyaretinin ikinci günü, İngiliz Amiral şerefine Yavuz zırhlısında davet verilmişti. Şükrü Okan burada yaptığı konuşmada, Türkiye'ye ve Mustafa Kemal Atatürk'e gösterilen dostane hissiyat ve temenniler için teşekkür etmişti. Amiral, Türk donanmasının bu ziyaretinin iki ülke deniz kuvvetleri arasındaki ziyaretlerin geliştirilmesi için iyi bir başlangıç olacağını ifade etmiş ve İngiltere Kralı'na ve İngiliz halkına saygılarını sunmuştu. Davetin ardından Türk subaylara Malta'daki tersane gezdirilmiş, askerlere şehir dolaştırılmış, heyetler at

---

[1214] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20, 21 Kasım 1936, Sayı: 4500, 4501, s. 3, 1,8; **Akşam Gazetesi**, 21 Kasım 1936, Sayı: 6501, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 21 Kasım 1936, Sayı: 574, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 21 Kasım 1936, Sayı: 5504, s. 1,6.

[1215] **Akşam Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 6502, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 4501, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 5505, s. 1. Bu konuşmanın ardından, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine, Malta'daki İngiliz Amiral'e gönderdiği 23 Kasım tarihli özel mektupta, Türk filosuna gösterilen dostluk haberlerinin Ankara'ya ulaştığını, yapılan yukarıdaki konuşmanın Cumartesi akşamı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından, Ankara'daki seçkin bir restoranda yemek yediği sırada tüm davetlilerin dinlemesi için okutulduğu, dinleyenlerin bunu alkışlarla ve coşkuyla karşıladığını ifade etmişti. Büyükelçi ayrıca, Amiral Dudley Pound'un bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti içeren bir mektup gönderebilirse, bunu Cumhurbaşkanına ileteceğini belirtmişti. Percy Loraine, bu ziyaretin Türkiye için çok önemli olduğuna değinmiş; Amiral'in ve İngiliz subayların Türk-İngiliz ilişkilerinin eskisinden daha sıkı ve daha sağlam bir şekilde takviyesine çalıştıkları için özellikle teşekkür etmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 262-263, Belge No. 118, F.O. 371/20092, 23 Kasım1936, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den Malta'daki İngiliz Amiral'e telgraf. Amiral Pound da 24 Kasım'da, Büyükelçi'ye gönderdiği mektupta duyduklarından ve Türk askerlerin ziyaretinden çok memnun olduğunu, ayrıca askerlerin böylece Türkiye'nin elçisi olduklarını kanıtladıklarını, Türk Amiral Şükrü Okan'ın asaleti, nezaketi ve espri anlayışı ile İngilizlerin kalplerini kazandığını belirtmiş ve ziyaret sonunda kapsamlı bir rapor göndereceğine değinmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939) s. 263, Belge No. 119, F.O. 371/20092, 24 Kasım 1936, Malta'daki İngiliz Amiral'den İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e şifreli telgraf. Percy Loraine, Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e gönderdiği 3 Aralık 1936 tarihli raporda ise Amiral Pound'dan, yukarıda beklediğini belirttiği raporu aldığını, bunu Mustafa Kemal Atatürk'e kendisini kabul ettiği 27 Kasım'da okuduğunu ve Cumhurbaşkanı'nın da bunda memnun olduğunu belirtmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 266-267, Belge No. 123. F.O. 371/20092/E. 7694, 3 Aralık 1936, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a yazı.

yarışlarını seyre götürülmüş, Türk Amiral Şükrü Okan şerefine Valletta Operası'nda oyun sergilenmişti.[1216]

Üçüncü gün, Malta Valisi Charles Bonham Carter Türk misafirler için bir davet vermişti. Burada, bir konser düzenlenmiş ve Turgut Reis'in Malta kuşatmasını canlandıran bir sergi açılmıştı.[1217] Aynı gün ayrıca, Malta Şövalyelerinin sarayları gezilmişti. Malta kara kuvvetleri futbol takımı ile Türk donanma takımı futbol maçı yapmış, İngilizler 3-2 skorla galip gelmişti. Ertesi gün iki ülke denizcileri arasında yapılan kayık yarışları ise Türk takımının 3-2 galibiyeti ile sonuçlanmıştı.[1218] Beşinci gün ise Amiral Şükrü Okan, beraberindeki Türk subaylar ve Malta Fahrî Konsolosu[1219] ile Malta'daki Türk şehitliğini[1220] ziyaret etmiş ve bir çelenk koymuştu.[1221]

[1216] **Akşam Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 6502, s. 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 4501, s. 1, 6; **Ulus Gazetesi**, 22 Kasım 1936, Sayı: 5505, s. 1.

[1217] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 268-270. Belge No. 125, F.O. 371/20092/E. 7811, 15 Aralık 1936, İngiltere Koloniler Bakanlığı Müsteşarı'ndan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na yazı. Bu raporda ayrıca, The Armoury Palace'daki çağdaş fresklerin fotoğrafları ve düzenlenen sergide çekilmiş fotoğrafların diplomatik yolla Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e ulaştırılması istenmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan L. Bagelay ve G.W. Rendel bu raporun altına ayrıca şu notu düşmüştü: *"Fotoğrafları Atatürk'e göndermeden önce tek tek gözden geçirelim, içlerinde Türkleri rencide edecek ve çıkarılması gerekecek fotoğraflar var mı bakalım. Fotoğraflar için daha uygun olacak ve maroken kaplı bir albüm yaptıralım. Albümün iç kapağına da şu yazıyı yazdırıp koyalım: "Türk filosunun 20-26 Kasım 1936 tarihlerinde Malta'ya yaptığı ziyaret anısı olarak, Malta Valisi tarafından Ekselans Türkiye Cumhurbaşkanına takdim edilen ve 1565 Malta Kuşatması anılarıyla ilgili Silah Müzesinde muhafaza edilen bazı belgeler ile Valetta Sarayında kuşatmayı canlandıran bazı fresklerin fotoğrafları"*. Daha sonra fotoğraflar 2 Şubat 1937'de Dışişleri Bakanı Eden tarafından İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'e gönderilmiş, O da 16 Mart 1937'de bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştu. Cumhurbaşkanı Büyükelçi aracılığıyla, Malta Valisi'ne teşekkürlerini iletmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 336, 344, 346, Belge No. 133. F.O. 371/20092/E.7811, 2 Şubat 1937, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'dan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e yazı; Belge No: 138. F.O. 371/20858/E.1788, 16 Mart 1937, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a yazı; Belge No: 141, F.O. 371/20858/E1788, 9 Nisan 1937, İngiltere Dışişleri Bakanlığından Koloniler Bakanlığına yazı.

[1218] **Akşam Gazetesi**, 24 Kasım 1936, Sayı: 6504, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Kasım 1936, Sayı: 4503, s. 1, 3; **Tan Gazetesi**, 24 Kasım 1936, Sayı: 577, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 24 Kasım 1936, Sayı: 5507, s. 1,2.

[1219] Türk filosunun ziyaretinin tamamlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 21 Ocak 1937 tarihinde Başbakanlığa gönderdiği yazı ile Türkiye'yi yurtdışında iyi şekilde temsil eden, ziyaret sırasında Türk subay ve askerleri ile yakından ilgilenen ve yardım eden, Türk Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı tarafından da takdirle söz edilen Fahrî Konsolosun mükafatlandırılarak terfi ettirilmesini istenmişti. Bunun üzerine 25 Ocak 1937'de çıkarılan kararname ile K. Gellecher'in Malta Fahrî Başkonsolosu olmasına karar verilmişti. **BCA**, 030.18.01.02.71.5.12.

[1220] Bkz. Mehmet Tütüncü, "Malta Türk Şehitliği", **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi**, C. 1, Çanakkale, Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 501-528.

[1221] **Akşam Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 6508, s. 8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 4507, s. 8; **Tan Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 581, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 5511, s. 1.

Türk Amiral, ziyaretin son günü verilen davette İngiliz Amiral'e, Türk donanmasına karşı gösterilen büyük ve samimi karşılamadan dolayı teşekkürlerini bildirmiş ve Malta'da gördüğü yakınlığı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türk halkına anlatacağını ifade etmişti. Amiral Dudley Pound ise Türk donanmasının Montreux Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra ilk defa Boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmesinin önemine işaret etmişti.[1222]

Türk filosu 26 Kasım 1936'da Malta ziyaretini tamamlamış ve Yunanistan'a yapılacak ziyaret için Atina'nın Pire Limanı'na doğru yola çıkmıştı.[1223] 28 Kasım'dan 3 Aralık'a kadar Yunanistan'dan kalan Türk filosu[1224], 4 Aralık'ta İzmir'e[1225], 11 Aralık 1936'da İstanbul'a geri dönmüştü.[1226]

Türkiye Cumhuriyeti deniz filosunun tarihinde ilk kez yaptığı denizaşırı bir ziyaret için Malta'yı tercih etmesini tarihsel bir süreçte değerlendiren Fransız Gazetesi L'ere Nouvelle, bu ziyaretin önemine değinmişti. Türkiye'nin doğuda Rusya ve batıda Balkan Paktı'nı imzalayan devletlerle ilişkilerini güçlendirip, İngiltere ile dostluk bağlarını kuvvetlendirdiğine dikkat çekilmişti. Montreux

---

[1222] **Akşam Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 6508, s. 8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 4507, s. 8; **Ulus Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 5511, s. 2.

[1223] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Kasım 1936, Sayı: 4506, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 581, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 27 Kasım 1936, Sayı: 5510, s.1. İngiliz Amiral Dudley Pound aynı gün İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'e yapılan ziyaretle ilgilli gelişmeleri bildiren bir telgraf göndermiş ve iki ülke temsilcileri arasındaki olumlu havadan bahsetmişti. Bkz. **Ulus Gazetesi**, 29 Kasım 1936, Sayı: 5512, s. 3.

[1224] **Akşam Gazetesi**, 28 Kasım - 4 Aralık 1936, Sayı: 6508-6514, s. 1,8, 1,5, 1,5, 1,4, 1,6, 1, 1,13; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım - 4 Aralık 1936, Sayı: 4507-4513, s. 1,8, 1,8, 1,5, 1,7, 1,7, 1,8, 1,6; **Tan Gazetesi**, 28 Kasım - 4 Aralık 1936, Sayı: 581-587, s. 1,8, 1,3, 1, 1, 1, 1,3, 1,7; **Ulus Gazetesi**, 28 Kasım - 4 Aralık 1936, Sayı: 5511-5517, s. 1,2, 1,3, 1,2, 1,3, 1,3, 1,3, 1,6. Türk filosunun bu ziyaretinden bir müddet önce 15 Ekim 1936'da İngiliz filosu da Yunanistan'ın Pire Limanı'nı ziyaret etmiş ve 8 gün boyunca kalmıştı. Bkz. **BCA**, 030.10.234.580.21.

[1225] **Akşam Gazetesi**, 5 Aralık 1936, Sayı: 6515, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Aralık 1936, Sayı: 4514, s. 1, 4; **Ulus Gazetesi**, 5 Aralık 1936, Sayı: 5518, s. 3; **Tan Gazetesi**, 6 Aralık 1936, Sayı: 589, s. 1,10.

[1226] **Akşam Gazetesi**, 11 Aralık 1936, Sayı: 6521, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11, 12 Aralık 1936, Sayı: 4520-4521, s. 3, 2; **Tan Gazetesi**, 11-12 Aralık 1936, Sayı: 594-595, s. 2, 1,2; **Ulus Gazetesi**, 12 Aralık 1936, Sayı: 5525, s. 1. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, filonun İstanbul'a gelmesinden bir gün önce, 10 Aralık İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e Fransızca olarak gönderdiği imzalı notada, Türk hükümetinin Malta'daki karşılama ve kabulden duyduğu memnuniyeti ve teşekkürlerini sunmuş ve bunun Malta'daki makamlara iletilmesini rica etmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. CXXXI, 267. Belge No. 124. F.O. 371/20092/. 7720, 10 Aralık 1936, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e nota. Türk Büyükelçiye karşılık olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığından gönderilen G. W. Rendel imzalı notada ise Türk Hükümeti'nin mesajının alındığı, Deniz Kuvvetleri'ne ve Malta'daki resmî makamlara iletildiği belirtilmişti. Notada ayrıca, İngiltere Hükümeti'nin iki ülke arasında dostluk duygularını ve anlayışı çok fazla artırması dolayısıyla Türk filosunun yaptığı ziyaretten mutluluk duyduğu ve Türkiye Hükümeti'nin fikirlerine katıldığı ifade edilmişti. Bkz. **A.e.**, s. 271. Belge No. 127, F.O. 371/20092/E.7720, 19 Aralık 1936, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yetkililerinden G. W. Rendel'den Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a nota.

Boğazlar Sözleşmesi, İngiltere Kralı'nın ziyareti, İsmet İnönü'nün Londra'ya daveti de bu çerçevede değerlendirilmişti. Özellikle Oniki Adada bir hava üssü tesisi için Akdeniz müttefiki olarak, İtalya'nın Almanya'yı seçmesinden sonra İngiltere ile İtalya'nın çatışması nedeniyle, Türk donanmasının uzun zamandan beri ilk kez Akdeniz'e çıkmasına önem atfedilmişti.[1227]

İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ise bu ziyaretle ilgili genel bir değerlendirme yaptığı raporunu, kişisel ve gizli ibaresiyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. W. Rendel'e 1 Aralık 1936 tarihinde göndermişti. Loraine raporunda Rusya'nın, Ankara'daki güçlü İngiliz hayranlığı eğilimlerini yıkmasının ne ölçüde mümkün olacağının görüleceği, fakat Kral Edward'ın Türkiye ziyareti ve Türk filosunun Malta ziyaretinin etkisinin sadece Türk Hükümeti ile sınırlı olmadığı, Türk halkı üzerinde de yoğun bir şekilde hissedildiği yani olayın halka mal olduğu ve İngiltere'nin popülerliğinin arttığı, bu nedenle Rusya için bunu yapmanın giderek zorlaştığı ifade etmişti. Loraine, Montreux Antlaşması'nın Türkiye'yi Rusya'dan daha bağımsız hâle getirdiğini, bunun zaman geçtikçe belirginleşeceğini belirtmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G. W. Rendel bu raporun altına yazdığı notta, Montreux Antlaşması'nın Türkiye'yi Rusya'dan daha bağımsız hâle getirdiği ifadesinin; İngiltere'nin Montreux'de amaçlarından birinin kesinlikle bu olduğu, Türklerin de İngiltere'nin bu amacına ulaşmasında işlerini kolaylaştırdığına dikkat çekmişti.[1228]

f) İngiltere Kralı'nın Taç Giyme Töreni ve İsmet İnönü'nün Londra Ziyareti

1910 yılından beri ülkesini yöneten V. George'un yerine Veliaht Prens dö Gal, 20 Ocak 1936'da VIII. Edward adıyla yeni İngiltere Kralı olmuştu.[1229] 22 Ocak'ta, VIII. Edward'ın İngiliz tahtına çıktığı hakkında hazırlanan beyanname okunmuş, ardından da yeni Kral, Londra caddelerinde halkı selamlamıştı.[1230] Fakat

---

[1227] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Kasım 1936, Sayı: 4500, s. 8.

[1228] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 265-266, Belge No. 122, F. O. 371/20094/E.8015, 1 Aralık 1936, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden G.W. Rendel'a mektup.

[1229] **Akşam Gazetesi**, 21, 22 Ocak 1936, Sayı: 6200, 6201, s. 1,4, 1,8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 4199, s. 1, 9; **Ulus Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 5204, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 22 Ocak 1936, Sayı: 273-3576, s. 1,7.

[1230] **Akşam Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 6202, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1936, sayı: 4200, s. 1, 9; **Tan Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 274-3577, s. 1, 10; **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1936, Sayı: 5205, s. 6.

bir yılı aşkın bir süre sonra taç giymesine karar verilmişti. Çünkü babası V. George'un vefatından dolayı resmen matemde olması ve taç giyme töreninin İmparatorluğun dâhilen kuvvetlendirilmesini temin eden ender fırsatlardan biri olması dolayısıyla lâyıkıyla hazırlık yapılması planlanmıştı.[1231]

Bu amaçla, VIII. Edward'ın taç giyme töreninin 1937 yılı Mayıs ayında yapılması, Ekim ayında da Hindistan İmparatorluk tacını giymek için Delhi'ye gitmesi kararı verilmişti.[1232] Kralın, taç giyme töreninin yapılacağı gün, İngiliz İmparatorluğu'na, radyodan bir nutuk söylemeye karar verdiği bildirilmişti.[1233] Tören sonrasında İmparatorluk turuna çıkacağı, Hindistan'da Kral şerefine büyük bir Delhi Bayramı yapılacağı, gideceği İmparatorluk merkezlerinde ayrı ayrı hükümdar ilan edileceği, ancak daha önceki törenlerde ise Kralların sadece *"deniz aşırı dominyonların hükümdarı"* olarak adlandırıldığına işaret edilmişti.[1234] Ayrıca törene, Hindistan'dan 150'den fazla prens ve mihracenin, Danimarka, Yunanistan, Norveç ve Bulgaristan Krallarının, İtalya ve İsveç'in veliahtlarının Hollanda Prensesinin, Belçika, Romanya, Yugoslavya ve Monako Prenslerinin, Fransa ve Portekiz Cumhurbaşkanları, Irak ve Mısır Krallarının katılacağı, Türkiye'yi de Başbakan İsmet İnönü'nün temsil edeceği belirtilmişti. Almanya, Rusya, Macaristan, Avusturya, Çekoslovakya, Letonya, Lehistan, Litvanya, Estonya, Brezilya, Şili, Arjantin, Uruguay'ın da dışişleri bakanları seviyesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin de göndereceği fevkalade elçinin Amerikan Başkanı'nı temsil edeceği eklenmişti.[1235]

VIII. Edward'ın tahta çıkmasından sonra başlayan taç giyme töreniyle ilgili tüm hazırlıklara karşın Kral, 10 Aralık 1936 tarihinde İngiltere tahtından feragat ettiğini bildiren beyannamesini parlamentoya sunmuştu. Ertesi gün İngiliz

---

[1231] **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 4425, s. 6.
[1232] **Akşam Gazetesi**, 10 Şubat 1936, Sayı: 6220, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Şubat 1936, Sayı: 4219, s. 3; **Tan Gazetesi**, 11 Şubat 1936, Sayı: 293-3596, s. 5; **Ulus Gazetesi**, 11 Şubat 1936, Sayı: 5223, s. 3. Türk basınında 1936 yılı Mayıs ayında çıkan haberlerde İngiltere Kralı'nın taç giyme töreninin 12 Mayıs 1937'de kesin olarak yapılacağı bildirilmişti. Bkz. **Tan Gazetesi**, 29 Mayıs 1936, Sayı: 398, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 30 Mayıs 1936, Sayı: 6327, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936, Sayı: 4325, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1936, Sayı: 5329, s. 3.
[1233] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ekim 1936, Sayı: 4463, s. 3.
[1234] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ekim 1936, Sayı: 4470, s. 7.
[1235] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Kasım 1936, Sayı: 4499, s. 1, 8.

Parlamentosu'nda kabul edilen beyanname sonrası VIII. Edward İngiltere radyosunda halka bir konuşma yapmış ve İngiltere'den ayrılmıştı.[1236]

11 Aralık 1936'da York Dükü Prens Albert, VI. George unvanı ile İngiltere Kralı ilan edilmiş, ertesi gün Saint-James Sarayı'nda resmî tören yapılmıştı. Yeni Kral'ın taç giyme töreninin ise tahtından feragat eden VIII. Edward için belirlenen tarihte yapılacağı ifade edilmişti.[1237]

Yukarıda da belirtildiği üzere İngiltere Kralı VIII. Edward 6 Eylül 1936'da Türkiye'den ayrılırken tren garında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile arasında geçen konuşmada kendisini Londra'ya davet etmişti. Aldığı cevap üzerine, aynı daveti Başbakan İsmet İnönü'ye de yapmış, Cumhurbaşkanı da Başbakan'ın bu ziyareti yapacağını belirtmişti.[1238] Yeni İngiltere Kralı olarak VI. George'un

---

[1236] **Akşam Gazetesi**, 11 Aralık 1936, Sayı: 6521-6522, s. 1,11, 1,9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11-12 Aralık 1936, Sayı: 4520-4521, s. 1,7, 1,8; **Tan Gazetesi**, 11-12 Aralık 1936, Sayı: 594-595, s. 1,10, 1, 3; **Ulus Gazetesi**, 11-12 Aralık 1936, Sayı: 5524-5525, s. 1,5, 1,6. *"Majeste Edvard, Amerikalı Mrs. Simpsonla [Wallis Warfred Simpson] evlenmek istemiş, fakat hükümdarın asalet unvanını haiz olmıyan bir kadınla izdivacına cevaz vermiyen İngiliz kanunu esasisinin ve bunu tamamen tatbikte ısrar eden İngiltere kabinesile parlamentonun muhalefetlerine maruz kalmıştı. Günlerce devam eden müzakerelere rağmen İmparatorluk ve Dominyonlar hükûmetleri teşkilâtı esasiyede hükümdarın bu şekilde, evlenmesini teshil eder bir tadile rıza göstermedikleri için bu buhranı izale edecek bir çare bulunamamış ve Kral Edvard kendisi tarafından ileri sürülen meselenin maruz kaldığı bu akıbetten dolayı tahtından feragat etmiştir"*, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Aralık 1936, Sayı: 4520, s. 1.

[1237] **Akşam Gazetesi**, 11-13 Aralık 1936, Sayı: 6521-6523, s. 1,11, 1,9, 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11-13 Aralık 1936, Sayı: 4520-4522, s. 1, 1,2, 1,3; **Tan Gazetesi**, 11-13 Aralık 1936, Sayı: 594-596, s. 1,10, 1,3, 1,8; **Ulus Gazetesi**, 11-13 Aralık 1936, Sayı: 5524-5526, s. 1,5, 1,6, 1,4. Türk basınında taç giyme töreni ile ilgili ayrıntılar verilmeye başlanmıştı. İngiltere Krallarının taç giyme görenlerinde âdet olduğu üzere davetlilere hatıra olmak üzere İncil dağıtıldığı ve içinde de Kral'ın renkli resminin bulunduğu, ancak yeni Kral VI. Geroge'un verdiği emir üzerine İncillerde bu sefer Kral'ın resmine yer verilmeyeceği, saray baloları, devlet ziyafetleri, partiler, askerî gösteriler düzenleneceği, Kral'ın askerî birlikleri denetleyeceği, çeşitli ziyaretlerde bulunacağı ve bu arada Kral'ın doğum günü kutlamasının yapılacağı belirtilmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13, 20 Ocak 1937, Sayı: 4551, 4558, s. 4, 5.

[1238] **Akşam Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 6426, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 4425, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 499, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 7 Eylül 1936, Sayı: 5429, s. 1,5. Bu davetin ardından yapılacak seyahate ilgi artmış, Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de konu yakından takip edilmeye başlanmıştı. 7 Eylül tarihinde Londra radyosu da bu haberi verdikten sonra Kral'ın davetinin memnuniyetle kabul edildiği İsmet İnönü'nün pek yakında Londra'ya hareket edeceğini bildirmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Eylül 1936, Sayı: 4426, s. 1; **Tan Gazetesi**, 8 Eylül 1936, Sayı: 550, s. 1. İngiliz gazeteleri, İstanbul'daki muhabirlerine seyahat ile yakından ilgilenmelerini ve hızlı bilgi akışı sağlamalarını istemişti. Konu hakkında çeşitli söylentiler de yayılmaya başlamıştı. İngiltere Kralı ile Londra'ya giden İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ve Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın İsmet İnönü'nün yapacağı ziyaretin programının hazırlanmasına çalışacakları; ayrıca Başbakan İsmet İnönü'nün 1937 yılı Mayıs ayında Kral'ın taç giyme töreninde hazır bulunacağı, buradan dönüşte Paris'te bir müddet misafir olacağı, söylentiler arasında yer almıştı. Bir başka söylentide ise İsmet İnönü'nün Türkiye'ye dönüşünde eski İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill'in başkanlığında bir İngilliz heyetin Ankara'ya geleceği ve VIII. Edward'ın taç giydiğini ve tahta çıktığını Türk hükümetine tebliğ edeceği ayrıca bir hafta kadar burada kalacağı ifade edilmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Eylül 1936, Sayı: 4427, s. 1, 6. Türk basınında Başbakan'ın Londra ziyareti ile ilgili haberler ardı ardına yayımlanmaya devam edilmişti.

seçilmesinden sonra ise yine İsmet İnönü'nün gideceği belirtilmiş fakat heyette kimlerin bulunacağı yönünde bir bilgi verilmemişti.[1239]

Bunun ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü temsilen, taç giyme törenine katılacak olan heyet, Mart ayı içinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğine bildirilmişti. İngiliz Büyükelçiliği de 9-16 Mayıs tarihleri arasında hazır bulunacak heyetlerin İngiltere Hükümeti'nin misafiri olacağını belirtmiş, Türk heyetin İngiltere Kralı tarafından memnuniyetle karşılanacağına değinmişti.[1240] Türk Heyeti'nin Başbakan İsmet İnönü başkanlığında, General Kâzım Orbay, Amiral Şükrü Okan, Başvekâlet Hususî Kalem Müdürü Vedid Uzgören'den oluşması ve maiyetlerinde Emniyet Memuru Hadi ile Hamdi'nin bulunmasına karar verilmişti.[1241] Ayrıca İstanbul İtfaiye Müdürü İhsan Değer'in[1242] ve İstanbul Polis Müdürü Salih Kılıç'ın[1243] da törene katılacağı bildirilmişti. Kocatepe Muhribi'nin de deniz resmigeçidine katılacağına yer verilmişti.[1244]

Kocatepe Muhribi 27 Nisan'da hiçbir yere uğramadan Londra'ya gitmek üzere İstanbul'dan hareket etmişti.[1245]

Seyahatin ne zaman gerçekleşeceğinin kesinleşmediği, Kral'ın taç giyme törenine tesadüf edeceği yönünde verilen haberlerin kesin olmadığı belirtilmişti. Ziyaretin daha önce olacağının anlaşıldığına, Kral Edward'ın ülkesine dönmesinden sonra ziyaret tarihinin belirlenmesinin muhtemel olduğuna haberde yer verilmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Eylül 1936, Sayı: 4429, s. 1. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün Londra ziyareti İtalya basınında da geniş yer bulmuştu. Çeşitli İtalyan gazeteleri bu ziyaretin amacının, Türkiye ile İngiltere arasında denizlerde ve askerî alanda iş birliği anlaşması imzalamak olduğunu belirtmişti. İsmet İnönü'nün geniş bir heyetle Londra'ya gideceği ve burada finans, siyaset, Boğazların ve Türk filosunun güçlendirilmesi konularının görüşüleceğine dikkat çekilmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Eylül 1936, Sayı: 4439, s. 1, 3. İtalya'da çıkan bu haberler üzerine, Daily Telegraph Gazetesi İstanbul muhabiri yazdığı bir yazıda ise Kral'ın ziyaretinin Türkiye ile İngiltere ilişkilerini dikkat çekecek şekilde güçlendirdiğini belirtmişti Ayrıca İsmet İnönü'nün siyasi, mali, askeri heyetlerle birlikte bir anlaşma yapmak üzere Lodrra'ya gideceğini eklemişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1936, Sayı: 4448, s. 3. Ziyaretle ilgili Alman basınında ise İsmet İnönü'nün Londra'ya gideceği yönünde haberlerin asılsız olduğu, iki ülkeyi ilgilendiren az sayıda meselenin olduğu, Akdeniz ile ilgili bir pakt yapılması hakkında müzakerelerin öngörülmediği belirtilmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Ekim 1936, Sayı. 4450, s. 3; **Tan Gazetesi**, 2 Ekim 1936, Sayı: 524, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 2 Ekim 1936, Sayı: 5454, s. 1.

[1239] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Şubat 1937, Sayı: 4578, s. 4.

[1240] **BCA**, 030.10.234.581.8.

[1241] **BCA**, 030.18.01.02.73.29.3.

[1242] İngiltere İtfaiye Teşkilâtı Kumandanı ve Avam Kamarası üyelerinden Thomas Cook'un Türkiye'nin Londra Büyük Elçiliğine resmî bir davetiye ile gönderdiği mektupta, İngiltere Kralı'nın taç giyme töreninde Türkiye Millî İtfaiye Teşkilatını temsil edecek bir kişinin 10-18 Mayıs 1937 tarihine kadar kendi misafiri olarak Londra ve Nortfolk'a davet edildiği anlaşıldığından Londra'ya gidecek heyete İstanbul İtfaiye Müdürü İhsan'ın da refakat etmesine Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmişti. **BCA**, 030.18.01.02.73.27.14. Ayrıca bkz. **BCA**, 030.18.01.02.74.32.20.

[1243] **BCA**, 030.18.01.02.74.36.1.

[1244] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Nisan 1937, Sayı: 4647, s. 7.

[1245] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27, 28 Nisan 1937, Sayı: 4652, 4653, s. 3, 2; **Akşam Gazetesi**, 28 Nisan 1937, Sayı: 6654, s. 5; **Tan Gazetesi**, 28 Nisan 1937, Sayı: 728, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 28 Nisan 1937,

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından uğurlanarak 4 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmıştı.[1246] İstanbul'a geldiğinde devlet erkanı tarafından karşılanan Başbakan, burada bir süre İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ile görüşmüş ve 5 Mayıs'ta trenle Londra'ya hareket etmişti.[1247]

Başbakan İsmet İnönü, Sofya'da Bulgar Kralı Boris ile görüşmüş[1248], İsviçre'den geçerken Lozan'a uğramış, Paris'te Fransız Cumhurbaşkanı Albert Lebrun ile bir görüşme yapmıştı.[1249]

İsmet İnönü başkanlığındaki Türk Heyeti 9 Mayıs 1937'de Londra'ya ulaşmıştı. Aynı trenle gelen diğer devlet temsilcileri ve heyetleriyle birlikte büyük bir törenle karşılanmıştı.[1250] Ertesi gün İngiltere Kralı ve Kraliçesi Buckingham Sarayı'nda, Kral V. George'un vefatından beri ilk defa, taç giyme törenine katılmak üzere gelen yabancı devlet temsilcileri için büyük bir ziyafet vermişti. Türkiye Başbakan İsmet İnönü ve Londra Büyükelçisi Fethi Okyar tarafından temsil edilmişti.[1251]

İngiltere Kralı VI. George 12 Mayıs 1937'de büyük bir törenle İngiltere Krallık tacını giymiş, milyonlarca kişinin katıldığı tören çok gösterişli geçmişti. Aynı gün akşam Kral George radyodan İngiliz İmparatorluğu'na hitaben bir konuşma yapmıştı.[1252]

Sayı: 5656, s. 1. Millî Savunma Bakanlığı'nın, Kocatepe muhribinin yolculuk masrafları ile ilgili talebi için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.73.25.5.

[1246] **Akşam Gazetesi**, 5 Mayıs 1937, Sayı: 6661, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Mayıs 1937, Sayı: 4660, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 4, 5 Mayıs 1937, Sayı: 734, 735, s. 1, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 4-5 Mayıs 1937, Sayı: 5662-5663, s. 1, 1.

[1247]**Akşam Gazetesi**, 6 Mayıs 1937, Sayı: 6662, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Mayıs 1937, Sayı: 4661, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 6 Mayıs 1937, Sayı: 736, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 6 Mayıs 1937, Sayı: 5664, s. 1,6.

[1248] **Akşam Gazetesi**, 7 Mayıs 1937, Sayı: 6663, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Mayıs 1937, Sayı: 4662, s. 1, 4; **Tan Gazetesi**, 7 Mayıs 1937, Sayı: 737, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 7 Mayıs 1937, Sayı: 5665, s. 1.

[1249] **Akşam Gazetesi**, 9 Mayıs 1937, Sayı: 6665, s: 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mayıs 1937, Sayı: 4664, s. 1, 6; **Ulus Gazetesi**, 9 Mayıs 1937, Sayı: 5667, s. 1. Başbakan İsmet İnönü'nün Paris ziyareti ve iki ülke ilişkilerine etkisi için bkz. **Tan Gazetesi**, 9-12 Mayıs 1937, Sayı: 739-742, s. 1,10, 1,10, 1,10, 1.

[1250] **Akşam Gazetesi**, 10 Mayıs 1937, Sayı: 6666, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1937, Sayı: 4665, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Mayıs 1937, Sayı: 5668, s. 1.

[1251] **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1937, Sayı: 4666, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 12 Mayıs 1937, Sayı: 5670, s. 1,5.

[1252] **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 6669, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 4668, s. 1, 6; **Tan Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 743, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 5671, s. 1,5.

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Kral VI. George'un taç giyme töreni dolayısıyla gönderdiği telgrafta, *"Majestelerinin sureti resmiyede Britanya Krallı tacını giydikleri bu anda, en hararetli tebriklerimi ve şahsî saadetlerile Majeste Kraliçenin ve Krallık ailesinin saadetleri ve Britanya İmparatorluğunun refah ve tealisi hakkında bütün kalbimle yaptığım temennilerimi kabul buyurmalarını rica ederim"* ifadelerini kullanmıştı. İngiltere Kralı da verdiği cevapta şunları söylemişti: *"Kraliçe ve ben, tac giymemiz münasebetile yollamak lütfunda bulunduğunuz ve bizim de büyük bir memnuniyetle aldığımız nazikâne tebrik ve temennilerinize en hararetli bir surette teşekkür ederiz"*.[1253]

Londra'da törenin yapıldığı gün, İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğunda ve Ankara Büyükelçiliğinde kutlamalar yapılmış, Büyükelçi Percy Loraine İstanbul'daki kutlamalara katılmıştı. İngiliz Konsolosluğu Türk ve İngiliz bayrakları ile donatılmış, konsolosluk kapısına Kralı temsil eden R. ve G. harfleri içeren bir arma asılmıştı. 12 Mayıs saat 10.00'da Konsolosluk içindeki kilisede dini bir ayin yapılmış; Büyükelçi, İngiliz temsilciler, İngiliz vatandaşlar ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ, İstanbul'da bulunan diğer devlet temsilcileri burada hazır bulunmuştu. Öğleden sonra, gardenparti verilmiş; çocuk kral ve kraliçeler çeşitli dönemlerdeki kral ve kraliçelerinin kıyafetlerini giymiş ve gösteriler yapmıştı. İngiliz Büyükelçi, Kral VI. George'a gönderdiği sadakat ve tebrik telgrafını okumuştu.

Percy Loraine'nin İstanbul'da bulunmasından dolayı, Ankara'daki Büyükelçilikte Maslahatgüzar J. Morgan ve eşi resmî bir kabul gerçekleştirmişti. İngiliz elçiliğine yapılan bu kabulde Başbakan Vekili Sağlık Bakanı Refik Saydam ve bazı milletvekilleri, askerî ve mülki yetkililer hazır bulunmuştu.[1254]

[1253] **CBA**, Kutu No. 1/127 (34-1), Fihrist No. 49-1, 4; **Akşam Gazetesi**, 18 Mayıs 1937, Sayı: 6674, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mayıs 1937, Sayı: 4673, s. 1; **Tan Gazetesi**, 18 Mayıs 1937, Sayı: 748, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 18 Mayıs 1937, Sayı: 5676, s. 1.

[1254] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 11-13 Mayıs 1937, Sayı: 4657, 4666-44668, s. 2, 6, 7, 1, 6; **Tan Gazetesi**, 12, 13 Mayıs 1937, Sayı: 742, 743, s. 10, 1,10; **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 6669, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 5671, s. 5. İngiliz Büyükelçi Percy Loraine'nin, Kral VI. George'a gönderdiği telgrafta şunları söyemişti: *"Son iki sene zarfında üç mes'ud hâdise bizleri bir araya toplamağa vesile teşkil etmiştir. Bu hâdiseler, müteveffa Beşinci George'un jübilesi, ikincisi, bir İngiliz hükümdarının ilk defa olarak bu memleketi ziyaret etmesi, üçüncüsü de S. M. Altıncı George'la S. M. Kraliçe Elizabeth'in tac giyme merasimi teşkil etmiştir. Bu gibi mes'ud hâdiseler ayni zamanda aramızda kardeşlik ve sadakat bağlarını takviyeye vesile olmaktadır. Bu mes'ud günde Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebatın bir kardeşlik havası içinde inkişaf ettiğini*

Ayrıca İzmir Başkonsolosu, Kral'ın taç giyme töreni dolayısıyla İzmir Palas Salonu'nda 200 kişilik bir davet vermişti. Başkonsolos bu davette Türkçe bir konuşma yaparak şunları söylemişti: *"Kadehlerimizi Türkiye Cümhuriyeti Reisi şerefine kaldırmağa davet etmekle büyük sevinç duyuyorum. hızlı adımlarla ilerlemekte olduğunu memnuniyetle gördüğümüz bu memlekette oturmak şerefine haiz olan bizler, bu kadeh kaldırışta Atatürk isminin her ingiliz kalbinde bulduğu derin saygı ve sıcak hissiyatın tercümanı olmaktayız".*[1255]

Türkiye'yi temsilen Londra'da bulunan İsmet İnönü, taç giyme töreninin ardından 14 Mayıs'ta, İngiliz Başbakanı, Dışişleri ve Maliye Bakanları ile görüşmeler yapmıştı. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Başbakan İsmet İnönü şerefine elçilikte bir davet vermişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'ın da hazır bulunduğu bu davette yapılan konuşmalarda Türk ve İngiliz görüşleri arasında önemli bir paralellik gözlenmişti. Fakat İngilizler, bu konuşmaların gerçek birer müzakere gibi algılanmaması ve bunlardan bir anlaşmanın beklenmemesi gerektiğine, genel olarak bir görüş alışverişi yapıldığına dikkat çekmişti.[1256]

Taç giyme töreni dolayısıyla İngiltere'ye giden 300 yabancı devlet gemisi 20 Mayıs'ta İngiltere'nin güneydoğu bölgesinde bulunan Portsmouth'ta resmigeçide katılmıştı. Türkiye'yi temsilen Kocatepe Muhribi de bu törende yerini almıştı.[1257]

---

söyleyebilmekle bilhassa müfterihim. Bu sahada sarfettiğimiz mesainin iyi neticeler verdiğini memnuniyetle kaydetmek isterim". Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1937, Sayı: 4668, s. 6.

[1255] **CBA**, Kutu No. 1/127 (34-1), Fihrist No. 49-5; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 376-377, Belge No: 476, D.B.A. - İngiltere. 5/1- A.1. a.1.

[1256] **Akşam Gazetesi**, 19, 20 Mayıs 1937, Sayı: 6675, 6676, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19, 20 Mayıs 1937, Sayı: 4674, 4675, s. 1,6, 3; **Tan Gazetesi**, 19, 20 Mayıs 1937, Sayı: 749, 750, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 19, 20 Mayıs 1937, Sayı: 5677, 5678, s. 3, 1. İngiliz gazetesi The Daily Herald'ın 18 Mayıs'taki sayısında bu görüşme ile ilgili şunlar aktarılmıştı: *"... Türkler İngiltere ile sıkı bir anlaşma yapmağa pek heveslidirler. İtalyaya karşı tatbik edilen zecrî [zorlayıcı] tedbirler devrinde akdolunan karşılıklı yardım misakının daimî olmasını arzu ediyorlar. Bunun lüzumunu isabet için İngiltere ile Türkiyenin şarkî Akdenizde hem sulhun hem de statükonun idame ve muhafazasında hayatî menfaat ve alakâları bulunduğunu ileri sürüyorlar. Bu havalide İngiltere, en kuvvetli denizci devlet, Türkiye de en kuvvetli askerî devlettir. Türkiye, Irak, İran ve Efganistan ile bir orta Asya anlaşması akdetmek için müzakerede bulunuyor. Akdenizle Hindistan arasında bulunan bu devletlerle dostane münasebette bulunmak İngiliz İmparatorluğu için birinci derecede ehemmiyete haizdir. Velhasıl Türkler, İtalyaya ve İtalyanın şarka aid emellerine, hem Türkiye hem de İngiltere için bir tehdid - yahud hiç olmazsa bir iz'ac [rahatsız etmek] - nazarile bakıyorlar".* **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 4677, s. 3.

[1257] **Akşam Gazetesi**, 21 Mayıs 1937, Sayı: 6677, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1937, Sayı: 4676, s. 1, 5; **Tan Gazetesi**, 21 Mayıs 1937, Sayı: 751, s. 1. Tören için bkz. **Ulus Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 5680, s. 1. Kocatepe Muhribinin seyahati ve İngiltere'de kaldığı günlerde yaşanan

İngiltere'de düzenlenen taç giyme töreninde Türkiye'yi temsil eden Başbakan İsmet İnönü, yukarıda da belirtildiği üzere, yaptığı görüşmelerin ardından 21 Mayıs 1937'de Londra'dan ayrılmıştı.[1258] Türkiye'ye dönmeden önce de bir günlük Yunanistan ziyaretinde bulunmuş[1259], 27 Mayıs'ta da Türkiye'ye dönmüştü.[1260] Başbakan İsmet İnönü'nün bu ziyareti ile ilgili The Times Gazetesi'nin yayımladığı "Başbakan'ın Atina Ziyareti" başlıklı yazıda, Londra ve Paris'te yapılan görüşmeler ardından edinilen genel kanının Yunanistan'a aktarıldığına, Balkan Antantı'nın Avrupa'daki rakip blokların tarafını tutmadığına, buna rağmen hepsiyle iyi geçinmek siyasasını ifade etmekte olduğuna değinilmişti.[1261]

g) İngiliz General Townshend'in Eşinin Ankara Ziyareti

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde İngiliz kuvvetleri komutanı olan General Charles Townshend'ın eşi Alice Townshend Ankara'ya gelmiş ve 13 Nisan 1937'de Çankaya'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kabul edilmişti. Mütareke döneminde Türkler lehinde çalışmış olan İngiliz General'in eşi ile bir saat süren görüşme samimi bir havada geçmişti. Cumhurbaşkanı, Konya'da General Townshend ile arasında geçen görüşmeleri anlatmıştı.[1262] Generalin kendisine bir av tüfeği verdiğini söyledikten sonra bunu hatıra olarak sakladığını belirtmiş ve tüfeği getirerek göstermişti. Alice Townshend da Atatürk'ün kendisini kabul etmesinin ve iltifatının Generalin hatırlarını ebedileştirdiğini belirtmiş ve şükranlarını arz ettikten sonra ayrılmıştı. Cumhurbaşkanı, İngiliz General'in eşine imzalı bir de fotoğrafını hediye etmişti. Görüşme sonrasında Alice Townshend gazetecilere verdiği beyanatta ise Atatürk ile görüşmekten duyduğu memnuniyeti ve

---

gelişmeler için bkz. **BCA**, 030.10.200.363.8; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 379-382, Belge No: 480, D.B.A.-İngiltere. 5/1 -A.1. a.1.

[1258] **Akşam Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 6678, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 4677, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 5680, s. 1; **Tan Gazetesi**, 22 Mayıs 1937, Sayı: 752, s. 3.

[1259] **Tan Gazetesi**, 23-25 Mayıs 1937, s. 1, 1,10, 1; **Akşam Gazetesi**, 25 Mayıs 1937, Sayı: 6681, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mayıs1937, Sayı: 4680, s. 1, 3; **Ulus Gazetesi**, 26 Mayıs 1937, Sayı: 5684, s. 1,8.

[1260] **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 6684, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 4683, s. 1, 7; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 5686, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 758, s. 1. Kocatepe gemisi ise 7 Haziran 1937'de İstanbul'a gelmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 6, 8 Haziran 1937, Sayı: 4688, 4692, 4694, s. 2, 5, 2.

[1261] **BCA**, 030.10.256.721.12.

[1262] General Townshend'in Temmuz 1922'deki Türkiye ziyareti için bkz. Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler "Türk Dostu Komutan"**, İstanbul, Paraf Yayınları, 2011, s. 230-238.

heyecanı ifade etmişti. General'in, Türkleri sevdiğini, özellikle Atatürk'ün eşsiz asker ve dâhi devlet adamlığına karşı büyük bir hayranlık hissi beslediğini, görüşme sırasında bunları hatırladığını ve heyecanının daha arttığını söylemişti. General'in hatırlarını yaşatmak üzere geldiğini ve bu görüşmenin hatırlarını taçlandırdığını eklemişti.[1263] Görüşmenin ardından Alice Townshend 15 Nisan'da İstanbul'a gelmiş, General'in İstanbul'da esir kaldığı günlerde yaşadığı yerlerden biri olan Büyükada'ya gitmiş ve oturduğu binayı ziyaret etmişti.[1264]

3. Akdeniz Sorunları Karşısında Türkiye'nin Çok Taraflı Antlaşmaları ve İngiltere

a) Türk Boğazlarının Egemenliği Meselesinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve İngiltere'nin Rolü

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye ile Müttefik Devletler arasında imzalanmıştı. Aynı gün İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye arasında 20 maddeden oluşan "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" de kabul edilmişti. Buna göre, Türk Boğazları'nda denizden ve havadan geçiş serbest bırakılmış; geçiş güvenliği açısından da Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında 20 km., İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında 15 km. ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersizleştirilmişti. Bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Ayrıca bölgenin güvenliği Milletler Cemiyetinin garantisi altına bırakıldığı gibi, kurulan statünün yürütülmesi için de bir Türk temsilcinin

---

[1263] **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 6640, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 4639, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 713, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 5642, s. 1,6.

[1264] **Akşam Gazetesi**, 16 Nisan 1937, Sayı: 6642, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Nisan 1937, Sayı: 4641, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 16 Nisan 1937, Sayı: 5644, s. 2. İngiliz General Charles Townshend, 29 Nisan 1916'da Kûtü'l Amâre'de esir düştükten sonra 3 Haziran 1916'da Bağdat'tan İstanbul'a getirilmişti. 19 Ekim 1916'ya kadar Osmanlı Devleti'nin Heybeliada'da kendisine tahsis ettiği bir evde yaşamıştı. 19 Ekim 1918'de İstanbul'dan ayrılmasına kadar geçen sürede ise Türk Hükümeti'nin teklifi ile İngiltere'nin İstanbul Konsolosu Bay Hampson'un Büyükada'daki yazlık köşkünde kalmıştı. Bkz. Charles V.F. Townshend, **Esir Bir İngiliz Generalin Kaleminden Kûtulamâre'de Esaret**, Tercüme: Târih-i Asker-i Osmânî Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıshalı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2016, s. 539-556; Tarık Saygı, **a.g.e.**, s. 165-212.

başkanlığında imzacı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştu.[1265]

Sözleşmede savaş ve barış koşulları dikkate alınmış, fakat savaş tehdidi durumuna değinilmemişti. Dolayısıyla Türkiye bir tehditle karşılaştığında meşru müdafaasının gereğini yapamaz duruma düşmüştü.[1266] Ancak Türkiye egemenlik haklarını sınırlayan bu sözleşmeyi o günün koşullarında kabul etmek zorunda kalmış, ancak devletlerin silahlanmalarının ve savaş tehlikesinin Milletler Cemiyeti aracılığıyla önlenebileceği ümit etmişti. Fakat dünya güvenliğinin sağlanması adına yürütülen ortak çalışmalar ve imzalanan antlaşmalar istenen sonucu vermemişti. Türkiye de 1930'lu yılların başından itibaren Boğazlar garantisinin ve haklarının korunamayacağını anladığından, kurulan statünün değiştirilmesini istemeye başlamıştı. Türkiye bu süreçte haklarını hukukun üstünlüğü ilkesinden hareketle savunmaya çalışmış ve uluslararası hukuk açısından "koşulların değiştiği" ilkesine dayanmıştı. Dünyada ise 1930'lardan itibaren silahlı barış dönemi başlamıştı.[1267]

Bu ortamda Cenevre'de 2 Şubat 1932 tarihinde Uluslararası Silahsızlanma Konferansı başlamıştı.[1268] Konferansta devletler arasındaki uzlaşmazlıklar ise Almanya'nın silahlanma eşitliği çabalarını başarıyla sürdürmesine yol açmış ve İngiltere'nin Almanya'ya ödün vermesine neden olmuştu. İngiltere Hükümeti silah eşitliğinin silahların azaltılmasıyla yapılamayacağından yola çıkarak, 17 Kasım 1932 tarihli memorandumunda Almanya'nın silahlanmasını kabul etmişti.[1269] Bu durum Fransa, Almanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından Aralık ayında kabul edilmişti. Böylece Almanya'ya, *"Kollektif güvenlik sistemi çerçevesi içinde, öbür ülkelerle eşit olarak silahlanma hakkı"* tanınmıştı.[1270]

[1265] **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, (Çeviren: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, 3. bs., s. 50-59; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, s. 832.
[1266] [Rıfat Öztürk], **Tarihi Gelişim İçinde Türk Boğazları ve Yeni Oluşumların Işığında Geleceği**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 13; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. 34.
[1267] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 125; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, s. 832-833.
[1268] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 2, 4 Şubat 1932, Sayı: 4784, 4786, s. 1,2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 2783, s. 3; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 3794, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 3 Şubat 1932, Sayı: 2150, s. 2.
[1269] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 19 Kasım 1932, Sayı: 5069, s. 5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19 Mart 1932, Sayı: 4076, s. 2.
[1270] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, Haz.: Vladimir Potyemkin vd., Çev.: Attila Tokatlı, C. 7, İstanbul, May Yayınları, 1980, s. 149; Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.: F. Muharrem - F. Erdinç, İstanbul, Harbora Kitabevi Yayınları, 1978, s. 64.

İngiltere bu konudaki tasarıyı "Mc Donald Planı" adıyla 16 Mart 1933 tarihinde Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı'nda sunmuştu.[1271] Bunun ardından Türkiye Dışişleri Bakanı 18 Mart'ta Ankara'daki İngiliz Maslahatgüzar James Morgan ile yaptığı görüşmede, bu tasarının belli kısımlarının Türkiye'ye karşı iyi niyet içermediğini, Türkiye'nin Boğazlarda askersiz bölgeleri silahlandırmayı planladığını, İngiltere'nin tasarısında Türkiye lehinde değişiklikler yapmasını beklediğini dile getirmişti.[1272]

Türkiye, Konferansın 24 Mart 1933'teki oturumunda bu tasarının 96. maddesi üzerinde görüşmelerin yapıldığı sırasında, Lozan Barış Antlaşması'nda aynı nitelikte askeri hükümler bulunduğunu ileri sürmüş ve ilk defa Boğazlar'ın tahkimi konusunu gündeme getirmişti.[1273]

İngiltere, Türkiye'nin bu önerisini Lozan Barış Antlaşması'nda Türk Silahlı Kuvvetlerini sınırlandıran maddelerin olmadığı gerekçesi ile kabul etmemişti. Aslında İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iş birliğinin Akdeniz ve Yakın-Doğu'da çıkarları açısından tehdit olarak algıladığı için Boğazlar sorunu onun açısından stratejik önemini uzunca yıllar korumaya devam etmişti.[1274]

Bu çerçevede İngiliz Dışişleri Bakanlığı Boğazlar sorunu hakkında ilgili kurumlarıyla fikir alışverişine gitmişti. İngiliz Amirallik Dairesi (9 Mayıs 1933 tarihli raporunda) Lozan Barış Antlaşması sonrasında koşulların değiştiği ve Türkiye'nin başkenti olarak Ankara'nın belirlenmesiyle Boğazların politik öneminin

---

[1271] **Akşam Gazetesi**, 17 Mart 1933, Sayı: 5185, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mart 1933, Sayı: 3184, s. 1, 5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18 Mart 1933, Sayı: 4190, s. 1,2; **Miliyet Gazetesi**, 18 Mart 1933, Sayı: 2551, s. 1,5; **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C. 7, s. 165.

[1272] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), s. 420-423, Belge No: 187, F.O. 424/278, p.42-44, No.28, 31 Mart 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzaarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a yazı. Türkiye ayrıca İngiliz tasarısında bir Avrupa devleti olarak sayılmamasından rahatsızlık duymuştu. Bkz. **A.e.**, s. 417-418, Belge No: 183, F.O. 424/278, p.34, No.20, 22 Mart 1933, İngiltere'nin Ankara Maslahatgüzaarı James Morgan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon'a telgraf. Türkiye, İngiltere'den bu konuda hem Londra Büyükelçisi hem de Ankara Maslahatgüzarı aracılığıyla açıklama istemişti. Bunun ardından Maslahatgüzar James Morgan 25 Mart'ta Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etmiş ve Türkiye'den bahsedilmemesinin ondan tereddüt duyulduğu anlamına gelmediği, Türkiye'nin ileri süreceği menfaatlerine göre istediği vaziyette serbest olması düşüncesinden kaynaklandığı, gittikçe artan ikili ilişkiler dolayısıyla Türkiye'nin dostluğuna önem verildiğini ifade etmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 26 Mart 1933, Sayı: 5194, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mart 1933, Sayı: 3192, s. 5; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 26 Mart 1933, Sayı: 4198, s. 1; **Milliyet Gazetesi**, 26 Mart 1933, Sayı: 2559, s. 2.

[1273] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, Çev.: Seha L. Meray, Osman Olcay, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1976, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 25, 26 Mart 1933, Sayı: 5193, 5194, s. 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25, 26 Mart 1933, Sayı: 4197, 4198, 1, 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 25, 26 Mart 1933, Sayı: 2558, 2559, s. 1,5, 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mart 1933, Sayı: 3192, s. 1, 5, 6.

[1274] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 65.

azaldığını, bu sebeplerle baskı yapılamayacağını ifade etmişti. Boğazlar bölgesinin öneminin askerî açıdan 20 yıl öncekinden daha az olduğu belirtilmişti. Boğazlar'ın tahkiminin ayrıca, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini güçlendirilebileceğine dikkat çekilmişti. Fakat yapılacak bir tahkimatın, gerektiği takdirde Boğazlar'ın kapatılabilmesine olanak sağlayacağı; stratejik açıdan askersizleştirilmiş bölgenin İngiltere'nin Doğu Akdeniz çıkarları açısından büyük önemi nedeniyle, Türkiye üzerindeki baskının sürdürülebileceğini bildirmişti.[1275]

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Silahsızlanma Konferansı'nın 23 Mayıs'taki toplantısında Boğazlar'ın tahkimi konusunu tekrar gündeme getirmişti. Türk Bakan, silahların azaltılması sözleşmesinin 19. maddesinin kabul edilmesiyle kara ağır toplarını kaldırması ve hava silahlarının sınırlandırılmasıyla birlikte deniz ağır toplarının olduğu gibi bırakılmasının Boğazları daha da güvensiz bir hale getireceğini ifade etmişi.[1276]

Buna karşın İngiltere Dışişleri Bakanı, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesi ile Boğazların güvenliği için gerekli garantilerin daha önce verildiğini söylemiş, Türkiye'nin bu isteğinin, antlaşmaların yeniden düzenlenmesi anlamına geldiğine de vurgu yapmıştı. Fransa da bu isteğin konferans kapsamı dışında olduğunu belirterek Türkiye'nin önerisine karşı çıktığını göstermişti.[1277]

İngiltere, Boğazlar konusundaki değişim talebinin, Lozan Antlaşması'nın diğer maddeleri ile ilgili yeni talepler doğuracağını hatta diğer devletlerle yapılan barış antlaşmalarının da gözden geçirilmesi isteklerini gündeme getireceğini, bunların da Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzenin zayıflatılmasına yol açabileceğini düşünmüştü.[1278] Öte yandan, İngiliz Dışişleri Bakanı Türkiye'nin Boğazlar konusunu gündeme getirmek için her an hazır olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtmişti. Bu da İngiltere'nin tutumunu açıkça belirlemesi gerektiğini ortaya koymuştu.[1279]

[1275] **A.e.**, s. 66-67.
[1276] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 1-2; **Akşam Gazetesi**, 24 Mayıs 1933, Sayı: 5250, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 3249, s. 1, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 4254, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 2616, s. 1,5.
[1277] **Akşam Gazetesi**, 24 Mayıs 1933, Sayı: 5250, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 3249, s. 1, 6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 4254, s. 1,6; **Milliyet Gazetesi**, 25 Mayıs 1933, Sayı: 2616, s. 1,5; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 68-70.
[1278] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 70.
[1279] **A.e.**, s. 72.

Nitekim, dünyada meydana gelen olaylar Türkiye'nin tedirginliği dolayısıyla düzenlemenin yapılması yönünde haklılığını göstermeye başlamıştı. Japonya 27 Mart 1933'te Milletler Cemiyetinden ayrılmıştı.[1280] Almanya da 14 Ekim 1933'te Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyetinden ayrılacağını açıklamıştı.[1281] 18 Mart 1934 tarihinde Mussolini'nin Akdeniz egemenliği konusunda konuşması[1282], Balkanlarda Bulgaristan'ın saldırmazlık paktına katılmaması, İtalya ile Trakya'ya saldırıda bulunma tehlikesi, ayrıca Yugoslavya ile arasındaki yakınlaşma, Türkiye'nin endişelerini daha da artırmıştı.[1283]

Bu gelişmeler üzerine 1934 yılı Mayıs ayında Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine ile görüşmüş ve Boğazlar'ın tahkimi yeniden ileri sürülmüştü. Yine 1934 yılındaki Silahsızlanma Konferansı'nda, resmî olmayan görüşmelerde konu tekrar gündeme getirilmişti.[1284]

Almanya, 1935 yılı Mart ayı başında Versailles Antlaşması'nın askerî sınırlamalar getiren maddelerini kaldırdığını bildirmiş ve silahlanmaya başlamıştı. 16 Mart 1935'te de mecburi askerlik uygulamasına geçmişti.[1285] Türk Dışişleri Bakanı bu dönemde Percy Loraine ile yaptığı görüşmede, Almanya'nın bu tutumundan yola çıkarak, Balkan Antantı'na da katılmayan Bulgaristan'ın Neuilly Antlaşması'nın askerî maddelerinden vazgeçmesinden endişe duyduğunu bildirmişti.[1286]

17 Nisan 1935'te Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti toplantısında yaptığı konuşmada, barış antlaşmalarıyla belirlenen koşulların değişmesi halinde

---

[1280] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Mart 1933, Sayı: 4200, s. 2; **Milliyet Gazetesi**, 28, 29 Mart 1933, Sayı: 2561, 2562, s. 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mart 1933, Sayı: 3195, s. 3.

[1281] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 15 Ekim 1933, Sayı: 5394, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ekim 1933, Sayı: 3392, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Ekim 1933, Sayı: 4397, s. 1,3; **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1933, Sayı: 2759, s. 1,2. Almanya, Milletler Cemiyeti'nden ayrılmak için resmi ihbarnamesini 21 Ekim 1933 tarihinde vermişti. Bu tarihten itibaren iki yıllık resmi bekleme süresi sona erdikten sonra 21 Ekim 1935'te Cemiyet'ten ayrılmıştı. **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1933, Sayı: 2759, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ekim 1935, Sayı: 4109, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 22 Ekim 1935, Sayı: 5115, s. 2.

[1282] Bkz. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 19, 20 Mart 1934, Sayı: 4547, 4548, s. 1-2, 2.; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mart 1934, Sayı: 3545, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 19 Mart 1934, Sayı: 2912, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 20 Mart 1934, Sayı: 5548, s. 1.

[1283] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 140-141, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu; **Boğazlar Statüsü**, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı BMKY Dairesi Genel Müdürlüğü, [t.y.], [y.y.], s. 15-16; **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C. 7, s. 131, 176-179; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 73.

[1284] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 74.

[1285] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 18 Mart 1935, Sayı: 5893, s. 1,5; **Hilaliahmer Gazetesi**, 17, 18 Mart 1935, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mart 1935, Sayı: 3892, s. 1, 7; **Milliyet Gazetesi**, 19 Mart 1935, Sayı: 3269, s. 1,6. 1935 yılı Kurban Bayramı nedeniyle üç gün boyunca Ulus Gazetesi yerini Hilaliahmer Gazetesi yayımlanmıştı. Bkz **Ulus Gazetesi**, 15 Mart 1935, Sayı: 4897, s. 1.

[1286] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 75.

Türkiye'nin Boğazların statüsünde değişikliğe gitmek zorunda kalacağını ifade etmişti. Bu açıklamanın ardından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri Türkiye ile hem fikir olmadıklarını bildirmiş, sadece Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tezini desteklemişti.[1287]

Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanlığı Tevfik Rüştü Aras'a, Boğazlar konusunu ciddi olarak gündeme getirmek istiyorsa, bunu antlaşmanın 19. maddesi ile ilgili ayrı bir sorun olarak ya da Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlerin tümüne başvurarak ileri sürmesi yönünde telkinde bulunma kararı vermişti.[1288]

Ancak 1935 yılı sonlarına doğru, İtalya'nın Habeşistan'a saldırıya geçmesi, Boğazlar üzerinde İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin tarihi rekabetinin yanında, İngiliz - İtalyan itilafının da artmasına neden olmuştu. Türkiye bu dönemde İngiltere'ye, İtalya ile bir silahlı çatışma halinde yardım etmeyi de vaat etmiş; İngiltere de buna karşılık Boğazlar statüsünün değiştirilmesini kabul etmişti.[1289]

1935 yılı Haziran ayında İngiltere, Almanya'nın denizlerde kendi savaş gemilerinin toplam tonajının %35'i kadar olmasını kabul etmesiyle Versailles Antlaşması'nda değişikliğe gidilmesi[1290] ve özellikle 7 Mart 1936'da Almanya'nın askerden arındırılmış Ren Bölgesi'ni işgal etmesi[1291] uluslararası ortamı değiştirmişti. Bu durum, Türkiye'nin Boğazların tahkimi konusunu yeniden ileri sürmesi için büyük bir olanak sağlamıştı. Avrupa başkentlerinde de hararetli konuşmalara neden olmuştu.[1292] Hatta İtalyan ve Bulgar gazetelerinde Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni feshettiği ve Boğazları tahkim serbestisi kazandığı yazılmıştı.[1293] Ancak Türk Hükümeti, Milletler Cemiyetinin oluşturduğu barış düzenine aykırı bir tutum sergilemeden, resmî yolları kullanarak Boğazların tahkimini Milletler Cemiyetinin 14-24 Mart 1936 tarihleri arasında Londra'daki

---

[1287] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 18 Nisan 1935, Sayı: 5924, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1935, Sayı: 3922, s. 3; **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 1935, Sayı: 3299, s. 1,5; **Ulus Gazetesi**, 18 Nisan 1935, Sayı: 4928, s. 1; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 80.

[1288] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 82; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 123.

[1289] **Boğazlar Statüsü**, s. 18.

[1290] **Boğazlar Statüsü**, s. 16-17.

[1291] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 8 Mart 1936, Sayı: 6244, s. 1,7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Mart 1936, Sayı: 4242, s. 1, 12; **Tan Gazetesi**, 8 Mart 1936, Sayı: 316/3619, s. 1,3; **Ulus Gazetesi**, 8 Mart 1936, Sayı: 5246, s. 1,6.

[1292] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, s. 287-291; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 91.

[1293] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Nisan 1936, Sayı: 4271, s. 1,3.

oturumunda[1294], özel temaslarla Sovyet, Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlarına açarak destek aramıştı. İngiltere Türkiye'nin bu isteğine itiraz etmemiş fakat Milletler Cemiyeti yasası çerçevesinde ele alınmasını istemişti. İngiltere burada Milletler Cemiyeti'nin saygınlığını artırmaya çalışmış, Türkiye ise konunun bir an önce çözülmesinden yana tavır sergilemişti.[1295]

Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyet Başbakanlığı 10 Nisan 1936'da yayımladığı tebliğinde; uluslararası alanda meydana gelen hukuki, siyasi ve askerî değişimler karşısında Boğazlar sözleşmesinin mevcut halinin Türkiye'nin güvenlik ve savunması için esasından değişmesinin gerekli görüldüğünü, bu nedenle ilgili devletlere bir notayla başvurmaya karar verdiğini bildirmişti.[1296] Böylece Türk Hükümeti, Boğazlar rejiminin düzenlemesi konusunda müzakereye başlamaya hazır olduğunu, 11 Nisan 1936 tarihinde ilgili devletlere gönderdiği notayla bildirmiş ve düzenlemenin yapılmasını istemişti.[1297]

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, büyük devletlerin ve Balkan Devletlerinin başkentlerinde konu ile ilgili görüşmelerde bulunmak üzere Nisan ve Mayıs aylarında Belgrad, Atina, Sofya, Bükreş, Moskova, Londra ve Paris şehirlerini ziyaret etmişti.[1298]

[1294] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 13-26 Mart 1936, Sayı: 6249-6262, s.1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13-26 Mart 1936, Sayı: 4247-4260, s. 1 vd; **Tan Gazetesi**, 13-26 Mart 1936, Sayı: 321/3624- 334/3637, s. 1. vd; **Ulus Gazetesi**, 14-26 Mart 1936, Sayı: 5252-5264, s. 1 vd.

[1295] İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 124-125. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 8 Nisan 1936'da İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine ile yaptığı görüşmede, yukarıda da belirtilen gelişmeler dolayısıyla, Avrupa'da anlaşılabilir bir savaş tehlikesi olduğunu, Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesiyle Türkiye'ye verilen garantilerin bozulduğunu Türkiye'nin kendisini güvence altına almak istediğini ifade etmişti. Büyükelçi Boğazlar konusu gündeme getirilecekse bunun resmî yollardan yapılması gerektiğine dikkat çekmişti. İki gün sonra yapılan yeni görüşmede ise Tevfik Rüştü Aras ilgili devletlere gönderilmesi düşünülen bildirinin taslağını Büyükelçi'ye göstermişti. Bunun üzerine Boğazlar Sözleşmesi'nin tamamen değil kısmen değiştirilmesi üzerinde konuşulmuştu. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 228-235, Belge No: 91, F.O. 371/20073/E. 2034, F.O. 424/280, part. 31, p. 76-80, No. 23, 10 Nisan 1936, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a çok gizli yazı.

[1296] **Akşam Gazetesi**, 11 Nisan 1936, Sayı: 6278, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Nisan 1936, Sayı: 4276, s. 1; **Tan Gazetesi**, 11 Nisan 1936, Sayı: 350/3653, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 11 Nisan 1936, Sayı: 5280, s. 1.

[1297] **Akşam Gazetesi**, 12 Nisan 1936, Sayı: 6279, s. 1,7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Nisan 1936, Sayı: 4277, s. 1,3; **Tan Gazetesi**, 12 Nisan 1936, Sayı: 351/3654, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 12 Nisan 1936, Sayı: 5281, s. 1,5.

[1298] Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih (1919-1939)**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 226; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24, 25, 27, 28, 29 Nisan, 1, 2, 6, 11, 23, 27, 31 Mayıs 1936, Sayı: 4289, 4290, 4292, 4293, 4294, 4296, 42, 97, 4301, 4306, 4318, 4322, 4326, s. 7, 1,6, 3, 3, 3, 3, 1,8, 3, 3, 3, 1, 1. Numan Menemencioğlu'nun Londra'da yaptığı görüşmeleri ve İngiltere'nin itiraz ve endişeleri hakkında bkz. **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, [Haz.: Suha Umar, Emine

Davet edilen devletlerden Türkiye'nin önerisini destekleyen ilk devlet, 16 Nisan 1936'da Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a verdiği nota ile İngiltere olmuştu.[1299]

Böylece, İngiltere Avrupa ve Akdeniz'deki güçler dengesinde meydana gelen değişimler dolayısıyla hem denge sağlamak hem de bölgedeki gücünü artırmak için yeni müttefiklere ihtiyaç duymaya başlaması nedeniyle üç yıldır savunduğu görüşünden ayrılmış, Türkiye'nin antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi yönündeki teklifinde resmî yollara başvurmuş olmasını memnuniyetle karşılamıştı.[1300]

İtalya, İngiltere'nin bu yaklaşımını, Türkiye'nin kazanılması için bir manevra olarak değerlendirmişti. İtalyan basını da konunun sadece Boğazlar konusu olarak değil aynı zamanda Akdeniz meselesi olarak ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştı. Fransız basını da "ikinci bir Türk - İngiliz balayı" olarak değerlendirmişti.[1301]

Örs, Ali Hikmet Alp, Üstün Dinçmen], [y.y], T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, [t.y.], s. 57-59.

[1299] **CBA**, Kutu No. 1/612 (172), Fihrist No. 4, 4-1. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar bu notada verilen cevabı dört maddede toplayarak şöyle aktarmıştı: *"Fıkra 1- Nota'mızın alındığına ve nota'nın Boğazlar Mukavelesini imza eden ….. Devletlere ve aynı zamanda Cemiyeti Akvam âzasına tebliğ edilmek üzere Kâtibi Umumiye verildiğinin anlaşıldığıma dairdir. Fıkra 2 – Türkiye Hariciye Nazırının Ankara'daki İngiltere Sefirine Nota'mızın yalnız Mukavelenin askerî ahkâmına mütedair olduğuna dâir verdiği teminatı kaydettim. Fıkra 3- Türkiye Hükûmetinin Boğazlar Mukavelesi ahkâmının yeni baştan gözden geçirilmesi hususundaki talebi dikkatle tetkiki istilzam eden meseleleri ortaya koymaktadır. Ve siz de takdir edersiniz ki Müttehit Krallık Hükûmetinin bu bapta mufassalan mütaleasını beyan etmezden evvel Dominyon Hükûmetleriyle müşavere etmek ihtiyacındadır. Fıkra 4- Bu itibarla nota'nın muhteviyatı hakkında şimdilik beyanı mütaleadan çekinmek mecburiyetinde bulunmakla beraber Müttehit Krallık Hükûmeti nota'da mevzuubahs müzakere talebinin Türk Hükûmetinin yapmağa tamamen haklı bulunduğu bir talep olduğunu tanımakta ve bunu beynelmilel Muahedeleri bir taraflı hareketle tadil etmemek prensipine Türk Hükûmetinin sadakatinin bir delili olarak telâkki etmektedir. Bu sebeple Müttehit Krallık namına Zati Develetlerini şimdide temin etmekle zevkiyap oluyorum ki bu Hükîumet meseleyi bütün alâkadarlar için en münasip görülecek zaman ve tarzda müakereye hazırdır"*. İngiliz Daily Telegraph gazetesinin diplomasi yazarı da verilen cevapla ilgili haberinde benzer ifadeleri kullanarak şunları aktarmıştı: *"Boğazların tekrar askerleştirilmesine imkân verilmek üzere Lozan muahedesi ahkâmının tadili hakkındaki Türk teklifleri Britanya hükûmetinden müsaid bir cevap almıştır. Bu babdaki İngiliz notası, dün [16 Nisan 1936] Türkiyenin Londra büyük elçisine tevdi olunmuştur. Bu notada vaziyetin dominion hükûmetleri tarafından da tetkiki lâzım geldiği işaret edildikten sonra İngiltere hükûmetinin kendi hesabına Türk tekliflerini bilâ teahhur ve icab eden yollarla münakaşaya değer bulduğu kaydolunmaktadır"*. The News Chronicle gazetesi ise bu konudaki ilk girişimin Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 11 Mayıs'ta başlayacak olan toplantısında yapılacağını haber vermişti. **Akşam Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 6285, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 4283, s. 1; **Tan Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 357/3660, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 5287, s. 1. Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısı ile Türkiye'nin Boğazlar konusunda istekleri ve Montreux'de toplantının yapılmasına ilişkin olumlu cevaplar için bkz. **Akşam Gazetesi**, 12, 13, 17 Mayıs 1936, Sayı: 6309, 6310, 6314, s. 1,2, 2, 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12-14, 17 Mayıs 1936, Say: 4307-4309, 4312, s. 1,7, 1,7, 1,7, 1; **Tan Gazetesi**, 13, 17 Mayıs 1936, Sayı: 381, 386, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 17 Mayıs 1936, Sayı: 5316, s. 1. Daha geniş bilgi için bkz. **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 25-59.

[1300] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 94.

[1301] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 227.

Sovyetler Birliği de 17 Nisan 1936 tarihli nota ile cevabını Moskova'daki Türk Büyükelçiliğine iletmiş; Boğazların, Türkiye'nin hakimiyeti altında olmasına her zamanki gibi taraftar olduğunu ve yeni düzenlemenin yapılması için görüşmelere hazır olduğunu bildirmişti.[1302]

Uzun zamandır Boğazlar konusunda kayıtların kaldırılmasını savunan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bölge üstünde egemenliğinin devamının sağlanması ve bunun da Boğazlarda barış ve huzurun korunması için önemli bir şart olduğunu ileri sürmüştü. Böylece, Lozan Barış Antlaşması'ndan itibaren görüşünde değişiklik olmadığını bildirmişti.[1303] Fransa ve diğer devletler de olumlu görüşlerini iletmekte gecikmemişti. Sadece İtalya, Habeşistan meselesi dolayısıyla uygulanan yaptırımlar nedeniyle katılmaktan vazgeçmişti.[1304]

Konferans 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde başlamış; Avusturalya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan delegeleri katılmıştı.[1305]

Konferansın ilk oturumunda açış konuşması, temsilci heyetlerin konuşmaları yapılmış, başkanlık divanı seçimi ve çalışma gündemi belirlenmişti.[1306] 23 Haziran'daki ikinci oturumda ise Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmek üzere Türkiye'nin hazırladığı sözleşme tasarısının, tartışmaların temeli olarak alınmasına karar verilmişti. Böylece 13 maddeden oluşan Türk tasarısının madde madde görüşülmesi ve gerek görüldükçe maddeler üzerindeki çeşitli noktaların gönderilebileceği teknik komite ile yazı komitesi kurulması kabul edilmişti.[1307]

[1302] **Akşam Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 6285, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 4283, s. 1; **Tan Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 357/3660, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 18 Nisan 1936, Sayı: 5287, s. 1.

[1303] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 226.

[1304] **A.e.**, s. 226-227; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 126; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 127.

[1305] **BCA**, 030.18.01.02.65.48.14; **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 15-20; **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1936, Sayı: 6349, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Haziran 1936, Sayı: 4348, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 22 Haziran 1936, Sayı: 422, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 22 Haziran 1936; Sayı: 5352, s. 1,2.

[1306] **Montreux Konferansı Alenî Celselerin Zabıtları**, İstanbul, Akşam Matbaası, 1936, s. 3-22; **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 23-36; **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 6350, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 4349, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 423, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 5353, s. 1,3.

[1307] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 38, 47; **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 6351, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 4350, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 424, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 5354, s. 1,6.

Bunun üzerine Numan Menemencioğlu, Türk tasarısını ve gerekçelerini açıklamış, tasarının Boğazların yeniden silahlanma sorununa hiç değinmediğini, konferansın toplanmasına olanak sağlaması nedeniyle 1923 Sözleşmesindeki askersizleştirme hükümlerinin kaldırılmasına da temas etmeyeceğini ifade etmişti. Ayrıca tasarıda Boğazlar Komisyonu ile ilgili herhangi bir hükme yer verilmemişti. Önemli bir değişiklik olarak dokuzuncu maddeye "Türkiye'nin kendisini bir savaş tehdidi altında görmesi" durumu eklenmişti. Tasarıdaki bir diğer önemli konu da tüm devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine ortak kurallar uygulanmasına rağmen Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin donanmalarına tonaj, geçiş tonajı ve kalış süresi sınırlamaları getirilmesi kıyıdaş devletlerin lehindeki hükümler olmuştu.[1308]

İngiliz Temsilci Heyeti Başkanı Lord Stanhope, Boğazların askerleştirilmesini kabul ettiğini fakat bu konudaki hükümlerin kaldırılmasını üstü örtülü olarak değil bütün taraflar için adaletli ve hak gözetir bir sözleşmeyle yapılması gerektiğini belirtmişti. Boğazlar komisyonun kaldırılması konusunda ise uluslararası bir organın bulunması ilkesinden vazgeçilmemesi gerektiğini telkin etmişti. Lord Stanhope, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ve Karadeniz'e ve Akdeniz'e çıkmaları konusunda birtakım sorunlar bulunduğunu ve maddelerin tartışılması sırasında bunları dile getireceğini söylemişti. Bu çekincelerle İngiltere, Türk tasarısını temel almayı kabul etmişti. Sovyetler Birliği adına söz alan M. Litvinov ise tasarıyı sadece Türkiye'nin değil Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin de güvenliğini göz önünde tutması nedeniyle memnunlukla karşılamıştı. Savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişiyle ilgili olarak da Karadeniz'e kıyısı olan devletler için serbestlik, kıyısı olmayanlar için de kısıtlı serbestlik talebinde bulunmuştu. Rus temsilci, Türkiye'nin hakları dolayısıyla Boğazların yeniden silahlandırılması konusunu tartışmayı gerekli görmemiş, Milletler Cemiyeti'nin çıkarlarının korunması gerektiği üzerinde durmuştu. Bunlarla beraber Türkiye'nin sunduğu tasarının görüşmelerin temeli olmasını kabul etmişti.[1309]

Konferansın genel oturumuna ara verildikten sonra teknik komite tasarı üzerinde çalışmalarını sürdürmüş, on oturum yapmıştı. Komitenin 3 Temmuz tarihli

---

[1308] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 38-43; Feridun Cemal Erkin, **Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 70-73, **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 60-65.

[1309] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 43-45; Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.**, s. 73-75.

oturumunda İngiliz temsilci heyeti, Türk tasarısına dayanan ve öne sürülen ilkelerle İngiliz görüşlerini bağdaştırmak amacını güden değiştirilmiş metin tasarısı sunmak istediğini açıklamıştı. 26 maddeden oluşan bu tasarı 4 Temmuz öğleden sonra heyetlere dağıtılmıştı.[1310] 6 Temmuz tarihli oturumda İngiltere adına Lord Stanley[1311], sunulan metnin yeni bir tasarı olmadığını, Türk tasarısına dayanan ve onun basit bir gözden geçirilmiş biçimi olup baştan itibaren yapılan görüşmeler ile teknik komite sonuçlarının, daha elverişli bir biçimde eşgüdümleme ve yeniden eritip kalıba dökülme denemesi olduğunu ifade etmişti. Türk Temsilci Heyeti Başkanı Tevfik Rüştü Aras, tartışmanın madde madde olması koşuluyla ve bu süreçte birtakım görüşler ve öneriler öne sürme hakkını saklı tutarak İngiliz tasarısının görüşmelere temel alınmasında sakınca görmediğini açıklamıştı. Litvinov ise yeni bir tasarının ele alınacak olmasının ilk başta alınan karardan dönülmüş olacağını, bu nedenle Türk tasarısını tamamen yok saymayıp, bu tasarıyı madde madde incelerken İngiliz metni ve değişiklikleri ile karşılaştırmayı önermişti. Bunun üzerine hem Türk tasarısının içeriğini hem de önerilen değişiklikleri göz önünde tutarak çalışmalara devam edilmesi kararı alınmıştı. Çalışmaların hızlandırılması ve kolaylaştırılması için de iki tasarının çift sütunlu bir tabloda karşılaştırmalı şekilde hazırlanması amacıyla Romanya temsilci heyeti görevlendirilmişti.[1312]

Bunun ardından yapılan görüşmelerde kolaylıkla çözülen güçlükler ve itilafların ötesinde, Boğazlarda ticaret gemilerine yapılan hizmetler için vergi ya da harç alınması, savaş gemileri ve yardımcı gemilerin Boğazlardan geçme rejimi, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması, Bölge paktları ve Milletler Cemiyeti, sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve süresi en çok tartışmaya yol açan konular olmuştu.[1313]

[1310] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 85-86; **Tan Gazetesi**, 4-5 Temmuz 1936, Sayı: 434-435, s. 1, 1,3; **Akşam Gazetesi**, 5 Temmuz 1936, Sayı: 6362, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5Temmuz 1936, Sayı: 4361, s. 1,4; **Ulus Gazetesi**, 5 Temmuz 1936, Sayı: 5365, s. 1.

[1311] İngiliz Temsilci Heyeti Başkanı Lord Stanhope, İngiliz kabinesinde görev değişikliği nedeniyle 4 Temmuz'dan itibaren görevini Lord Stanley'e devretmişti. Bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 15; **Tan Gazetesi**, 4 Temmuz 1936, Sayı: 434, s. 1.

[1312] **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 89-90; **Akşam Gazetesi**, 6-7 Temmuz 1936, Sayı: 6363-6364, s. 1, 1,4; **Tan Gazetesi**, 6-7 Temmuz 1936, Sayı: 436-437, s. 1,3, 1,10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Temmuz 1936, Sayı: 4363, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 7 Temmuz 1936, Sayı: 5367, s. 3. *"Boğazlar Rejimine İlişkin Olarak Türk Temsilci Heyetince Sunulan Sözleşme Tasarısı ile, Birleşik - Krallık Temsilci Heyetince Sunulan, Bu Tasarının Değiştirilmiş Biçiminin Karşılaştırmalı Tablosu"* için bkz. **A.e.**, s. 441-454.

[1313] Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.**, s. 79-99.

Konferansta özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin Karadeniz'e kıyısı olan ya da olmayan devletler arasındaki tartışmalarda, çıkarları dolayısıyla İngiltere ve Rusya karşı karşıya gelmişti. İngiltere, Karadeniz'in uluslararası açık bir deniz olarak kabul edilmesinde ısrar etmiş; Sovyetler Birliği ise Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine zorunlu bir sınırlama uygulanmasını istemişti.[1314]

Görüşmeler sırasında Tevfik Rüştü Aras, İngiltere Dışişleri Bakanı'na İngiltere'nin Akdeniz politikası ile uyum içinde olacaklarına yönelik teminat vermişti. Ancak Ankara'dan, büyük tonajlı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini isteyen Sovyetler Birliği'nin önerisinin kabul edilmesi yönünde talimat almıştı.[1315] Böylece, Tevfik Rüştü Aras Başkanlığındaki Türk Heyeti, Sovyetler Birliği ile dostluğunun sarsılmamasına ve Türkiye'nin ulusal çıkarları ve güvenliğine en yakın tutum içindeki İngiltere ile iş birliğini korumaya çalışmıştı.[1316]

Bu arada Rus temsilciler, çıkarlarına uymayan önerileri kabul etmeyeceklerini bildirmişti. Konferansın yarıda kalmasını istemeyen İngiltere taleplerinde daha ileri gitmeden Sovyetler Birliği'nin temel isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştı.[1317]

Böylece, tasarının son hâli 18 Temmuz'daki halka açık on yedinci oturumunda kabul edilmiş, 20 Temmuz'da da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştı.[1318]

Yapılan Antlaşma ile Boğazlarda Türkiye'nin egemenliği ve kontrolünü esas alan bir düzenleme yapılmış ve yeni geçiş statüsü belirlenmişti. Türk Boğazlarında denizden geçiş ve gidiş geliş serbestliği ilkesi ile Türkiye'nin bölgede asker bulundurması, yani Boğazların tahkimi kabul edilmiş, Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştı. Ayrıca yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi Türkiye'nin siyasi durumuna ve iradesine bağlanmıştı. Görüldüğü gibi Türkiye 1923'te kurulan statüyü dönemin değişen güçler dengesi içinde kendi lehine değiştirmeyi başarmıştı. Güvenliği ve geleceği açısından önemli olan bir sorunu

---

[1314] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C. 7, s. 304-305.
[1315] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 102-103.
[1316] İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 127.
[1317] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C. 7, s. 305-306.
[1318] **Montreux Konferansı Alenî Celselerin Zabıtları**, s. 23-44; **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler**, s. 268-284; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18-21 Temmuz 1936, Sayı: 4374-4377, s. 1,8, 1,7, 1,4, 1,10; **Tan Gazetesi**, 18-21 Temmuz 1936, Sayı: 448-451, s. 1,3, 1,7, 1,3, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 18-21 Temmuz 1936, Sayı: 5378-5381, s. 1,3, 1,3, 1,5, 1,3.

barışçı yollarla çözmüştü.[1319] Böylece Montreux Konferansı Türk diplomasisi açısından önemi bir başarı olmuş, İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği destek iki ülke ilişkilerindeki yakınlaşma sürecinin ittifaka yönelmesinde önemli katkı sağlamıştı.[1320]

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, antlaşmanın imzalanmasından sonra Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, *"...Bu konferansın neticeleri hükumetimizce gayet şayanı memnuniyet telâkkı edilebilir. ... Umumi Avropa politikası noktai nazarından bo konferans göstermiştirki muahede ile alınan teahhüdleri tek taraflı hareket ile red etmek veya tadil etmek usullerinden ziyade -alkışlar- normal usullere ve beynelmilel münasebatın normal esaslarına uygun olarak müzakere ve anlaşma yolu ile muahedeleri tadil teşebbüsleri bütün alâkadar tarafeynin menfaatine uygun bir anlaşmaya vasıta olabilir -alkışlar- Filvaki Montreux Konferansı muahede tadilinde sulhperverhane ve kanuni usullerle yapılabilecek terakkinin Avropaya kıymetli bir misalini teşkil etmiştir. Ve her noktai nazardan, hatta bilhassa Türkiyenin kendi noktai nazarından, elde edilen neticelerin, Türkiye kanunu kendi eline almaya teşebbüs etmiş olsaydı vukua gelecek olan vaziyetten namütenahi derecede daha hayırlı olduguna şüphe edilemez. Fakat hususi noktai nazarımızdan dahi Montreux'de yapılan anlaşmanın bize memnuniyetsizlik verecek hiç bir tarafı yoktur. Türkiye boğazları yeniden tahkim hususundaki hakkını tekrar tesis etmiştir. ... Türk Hariciye Vekilinin ve Türk delegetionunun bu mesele ilen uğraşırken gösterdikleri dirayet ve anlayıştan şükranla bahs etmek için bu fırsattan istifadeetmek isterim...."* ifadelerini kullanmıştı.[1321]

b) Doğu Akdeniz'in Güvenliği Çerçevesinde Sadabat Paktı ve İngiltere Etkisi

Türkiye, doğusundaki devletlerle sınır sorunlarının kesin olarak çözülmesi ve güvenliğinin sağlanması bunlarla birlikte dostluk ve iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli antlaşmalar ve protokoller imzalamıştı.

[1319] Rifat Uçarol, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları'nın Önemi ve Geleceği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. bs., Yay. Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s. 186-187; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, s. 838-839.
[1320] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 105-108.
[1321] **BCA**, 030.10.234.580.17.

Bu çerçevede, Millî Mücadele döneminde yakınlaşılan Afganistan[1322] ile diplomatik ilişkiler, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla başlamıştı.[1323] Bunun ardından da 1 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşma ise Türk devletinin geçerli ilk uluslararası siyasi antlaşması olmuştu.[1324] Türkiye'nin yeni başkentinin ilan edildiği tarihte Afganistan, Ankara'da büyükelçiliği bulunan iki devletten biri olmuştu.[1325] Afganistan Kralı Amanullah Hanı'ın 1928 yılı Mayıs'ında Türkiye'ye ziyareti ilişkilere önemli katkı sağlamış[1326], ardından da iki ülke arasında Ankara'da 25 Mayıs 1928 tarihinde dostluk ve iş birliği antlaşması imzalanmıştı.[1327]

Millî Mücadele döneminde, Ankara ve Tahran hükümetleri, İngilizlere karşı tam bağımsızlık fikrinde birleşmişti. İki ülke diplomatik ilişkileri ise Türkiye'nin 7 Kasım 1922 tarihinde büyükelçi atamasıyla kurulmuştu.[1328] Bunun ardından Türkiye ve İran, farklı çıkarları ve tehdit algılamaları nedeniyle sınırlarında yaşanan sorunların çözümü için 22 Nisan 1926 tarihinde dostluk ve güvenlik antlaşması imzalamıştı. İki devlet arasında önemli bir dönüm noktası olan bu antlaşmaya, 15

[1322] Salim Cöhce, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 1131-1132; [Alev Keskin, Nilüfer Altın], **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkiler**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s. 40.

[1323] Büyük Millet Meclisi Hükümetinin millî ordusuna mensup Abdurrahman Bey 18 Ağustos 1920 tarihinde Afganistan Hükümeti nezdinde temsilci olarak gönderilmişti. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 5, Belge No: 1, D.B.A. – MÜT. 1/95, 18 Ağustos 1920, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Afganistan Temsilcisi Abdurrahman Bey'e Verilen Güven Mektubu; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002, s. 38-40; [Alev Keskin, Nilüfer Altın], **a.g.e.**, s. 39.

[1324] Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920 - Mart 1921)", **Belleten**, C. XLI, Sayı: 164, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s. 717-718; Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 193; [Alev Keskin, Nilüfer Altın], **a.g.e.**, s. 40; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 24-26.

[1325] Bilâl N. Şimşir, **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, s. 260.

[1326] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, s. 24-31, Belge No: 28, D.B.A., 18-22 Mayıs 1928, Afganistan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi Programı, Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 151-196; İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, Sayı: 16-17, (2008/Bahar-Güz), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 314 vd.

[1327] İsmail Soysal, **a.g.e.,** C. I, s. 337-340; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 197-200.

[1328] Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 53-76. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Tahran Büyükelçiliği'ne atadığı Muhiddin [Akyüz] Paşa 21 Şubat 1923 tarihinde İran Şahı Ahmet Şah'a sunduğu güven mektubuyla görevine başlamıştı. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C.II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s 416-418, Belge No: 525, D.B.A. - Müt. 1/97, 22 Şubat 1923, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tahran Sefaretinden, Hariciye Velâletine yazı.

Haziran 1928'de siyasal ve ekonomik bağları sıkılaştırmak için bir protokol eklenmişti.[1329]

Birinci bölümde belirtildiği üzere, Türkiye ile Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihli sınır antlaşması, dostluğa dayalı ilişkilerinin temelini oluşturmuştu[1330]. Sınır sorunlarına yönelik görüşmeler daha sonra da devam etmiş, bunlar taraflar arasında kurulan komisyonlar aracılığıyla görüşülerek çözüme kavuşturulmuştu[1331]. 1928 tarihinde de elçilerin atanması ile iki ülke ilişkileri diplomatik bir boyut kazanmıştı.[1332]

1930'lu yılların başında Türkiye'nin Doğulu devletlerle olan sorunları tamamen çözülmemiş; fakat iş birliği artmıştı. 30 Haziran 1930'da İngiltere ile Irak arasında imzalanan ittifak antlaşmasıyla Irak bağımsızlığına kavuşmuş fakat İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar Irak'ta tepkiyle karşılanmıştı. Kral Faysal, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa İngiltere'ye bağımlılığı dengelemek ve hatta onun varlık nedenini ortadan kaldırmak için komşuları Türkiye ve İran ile siyasal bağlar kurmak istemişti.[1333] Irak Başbakanı Türkiye ile sınır güvenliği sorununu görüşmek ve iş birliğini artırmak üzere 1930 yılı Ağustos ayı sonlarında İstanbul ve Ankara'ya gelmişti.[1334] Bu çerçevede Irak Kralı Faysal 6-8 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmişti.[1335] Bu görüşmelerin ardından 20 Aralık 1931'de Ankara'ya gelen Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile Türk hükümeti arasında yapılan görüşmelerden sonra üç antlaşma yapılmıştı.[1336] Türkiye-İran sınırında meydana gelen sorunlar ise tam anlamıyla

---

[1329] Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", **Avrasya Dosyası**, C. 5, Sayı: 3, (Sonbahar 1999), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 149; Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 113-114; İsmail Soysal, **a.g.e.,** C. I, s. 281-288. İki ülke için endişe yaratan sorunlardan biri de birbirlerinin bölgede İngiltere ve Sovyet Rusya ile olan ilişkileri olmuştu. Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", **Türkler**, C. 17, Ankara, Türkiye Yayınları, 2002, s 260-261.

[1330] İsmail Soysal, **a.g.e.**, C. I, s. 317-325.

[1331] Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 170-178.

[1332] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (1926-1929), s. 295, 425, Belge No. 78, F.O. 371/13096/E.1149, 27 Şubat 1928, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1927 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu, Belge No. 113, F.O. 371/13824/E.906, 6 Şubat 1929, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'e 1928 yılına ait Türkiye Yıllık Raporu.

[1333] İsmail Soysal, "1937 Sâdâbât Paktı", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 3130.

[1334] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28, 29 Ağustos 1930, Sayı: 2266, 2267, s. 1, 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 29, 31 Ağustos, 2, 3 Eylül 1930, Sayı: 3279, 3281, 3283, 3284, s. 3, 4, 1, 1.

[1335] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6-9 Temmuz 1931, Sayı: 2573-2576, s. 1 vd.

[1336] **BCA**, 030.18.01.02.25.7.1; **BCA**, 030.18.01.02.25.6.19; **BCA**, 030.18.01.02.25.6.20; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21, 29, 31 Aralık 1931, Sayı: 2739, 2747, 2749, s. 1, 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 9

çözülmemişti. Bu durum 1926 tarihli anlaşmanın hükümlerini güçlendirme gereğini ortaya çıkarınca taraflar arasında 5 Kasım 1932'de yeni bir antlaşma daha imzalanmıştı.[1337]

Bu arada, taraflar arasında ilişkilerin en üst düzeyde olması nedeniyle Türkiye Dışişleri Bakanı İngiltere Büyükelçisi'ne, Türkiye, İran, Irak ve İngiltere arasında çok taraflı bir saldırmazlık antlaşması yapılmasını önermişti. Böylece bir yandan da Milletler Cemiyeti'nin dünya barışını devam ettirme politikasına, bölgesel anlamda katkı sağlanması düşünülmüştü.[1338]

Öte yandan, 15 Ocak 1933 tarihinde İran ile Irak arasında süreli sınır güvenliği anlaşması için görüşmeler başlamıştı.[1339] Aynı yılın sonbaharında ise Irak hükümeti İran'a tarafsızlık paktı önerisinde bulunmuştu. İran bu öneriyi olumlu karşılamış ve Türkiye'ye haber vermişti. Türkiye, üç devlet arasında yapılacak bir saldırmazlık antlaşmasına, Irak dolayısıyla İngiltere'nin ve yapılan anlaşmalar dolayısıyla da Sovyet Rusya'nın da katılması gerektiği görüşünü ileri sürmüştü. Tevfik Rüştü Bey bu konuda Irak ve İran Dışişleri Bakanları ile Cenevre'de görüşmelerde bulunmuştu. Türkiye ayrıca Londra ve Moskova Büyükelçileri aracılığıyla pakt hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemişti. Sovyet Rusya teklif gelmesi halinde pakta katılabileceğini belirtmiş ve Afganistan'ın da katılmasını önermişti. İngiltere ise "Ortadoğu Saldırmazlık Paktı" kurulmasını gerekli görmediğini açıklamıştı. İngiltere'nin pakta katılmaması üzerine Sovyet Rusya devletler arası dengeyi göz önünde tutarak katılmamış ve diğer devletlerin anlaşmasına herhangi bir engel çıkarmamıştı.[1340]

-11 Ocak 1932, Sayı: 4760-4762, s. 2, 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 9, 11, 12 Ocak 1932, 3769, 3771, 3772, s. 1, 1, 1; Nevin Yazıcı, **a.g.e.**, s. 289; Yaşar Canatan, **Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 37-48.

[1337] Günay Çağlar, "Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış 1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 982-986; Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", s. 160-168; Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, s.115-117; Barış Cin, **a.g.e.**, s. 99-116; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 5-6 Kasım 1932, Sayı: 4062-4063, s. 1, 1,4; **Milliyet Gazetesi**, 5-6 Kasım 1932, Sayı: 2420-2421, s. 1, 1,6; **Akşam Gazetesi**, 6 Kasım 1932, Sayı: 5056, s. 1,2.

[1338] Elif İlhan, **a.g.t.**, s. 19.

[1339] **BCA**, 030.10.259.741.27; İbrahim Erdal, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, C. 9, Sayı: 34, (Yaz 2012), Ankara, Vizyon Matbaa, 2012, s. 84.

[1340] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 136, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu; Mustafa Edip Çelik, "İngiliz

Daha önce de belirtildiği üzere Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihindeki demecinin ardından, 3 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'ı işgali[1341] Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırdığı gibi bölgesel birliklere önem vermeye, Orta Doğu Devletlerini de savunma tedbirlerini artırmaya yöneltmişti.[1342]

Bu ortamda İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran - 6 Temmuz 1934 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti ikili ilişkileri daha da geliştirmişti.[1343] Habeşistan anlaşmazlığının yarattığı ortam üzerine, İran'ın girişimiyle 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma parafe edilmişti.[1344]

Bu arada Türkiye, bu devletler arasındaki ikili ilişkilerde yaşanan sorunların çözümünde de önemli roller üstlenmişti. İran ile Afganistan arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı konusunda Türkiye hakemlik yapmış, sorun Mayıs 1935'te çözülmüştü.[1345] Bundan başka İran ve Irak arasında yaşanan Şattülarap sınır sorununda ise Türkiye, ilgili devletlerin bir araya getirilmesini ve aralarında görüşmelerin yapılmasını sağlamıştı. Böylece İran-Irak sınırı belirlendikten sonra, parafe edilen antlaşmaya Afganistan'ın da katılması düşünülmüştü.[1346]

Büyükelçilik Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 3, Sayı: 2, Ağustos 2017, s. 30; İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 3132-3135.

[1341] **Akşam Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 6092-6093, s. 1,4, 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 4090-4091, s. 1,6, 1,9; **Tan Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 164-3467 - 165-3468, s. 1,7, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 3-4 Ekim 1935, Sayı: 5096-5097, s. 1,6, 1,2.

[1342] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, s. 346.

[1343] İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti 10 Haziran – 7 Temmuz 1934 tarihleri arasında gerçekleşmişti. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 3 Haziran - 10 Temmuz 1934, Sayı: 4619-4656, s. 1 vd; **Akşam Gazetesi**, 6 Haziran – 10 Temmuz 1934, Sayı: 5623-5657, s. 1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Haziran - Temmuz 1934, Sayı: 3623-3652, s. 1. vd; **Milliyet Gazetesi**, 8 Haziran - 7 Temmuz 1934, Sayı: 2990-3019, s. 1 vd; Barış Cin, **a.g.e.**, s. 116-144. Türkiye'nin 1913 ve 1914 yıllarında çizilen İran-Irak sınırı konusunda İran ile aynı görüşü paylaşması nedeniyle Irak bu ziyaretten kaygı duymuştu. Şahın ziyaretinden sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine ile yaptığı görüşmede, sınır konusunda herhangi bir özel anlaşma yapılmadığını ve Türkiye'nin sınır konusuyla ilgisi bulunmadığını ifade etmişti. Ancak Büyükelçi, Türk Hükümetinin İran'ın taleplerini sempatiyle karşıladığını söylemişti. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), s. 152, Belge No. 57, F.O. 371/ 19037/E. 854, 31 Ocak 1935, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den Dışişleri Bakanı John Simon'a 1934 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1344] **Akşam Gazetesi**, 16 Ekim 1935, Sayı: 6105, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Ekim 1935, Sayı: 4103, s. 1; **Tan Gazetesi**, 16 Ekim 1935, Sayı: 177-340, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 16 Ekim 1935, Sayı: 5109, s. 3; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 347.

[1345] Fahrettin Altay, **a.g.e.**, s. 466-482; Ahmet Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938), **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 1129; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mayıs 1935, Sayı: 3950, s. 3. Orgeneral Fahrettin Altay Türk Hükümeti tarafından 1934 yılı sonbaharında İran-Afganistan sınır hakemliğine atanmıştı. Orgeneral beraberindeki heyetle birlikte bölgede incelemelerde bulunduktan sonra bir rapor hazırlamış ve verilen karar Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 15 Mayıs 1935 tarihinde İran ve Afgan temsilcilerine sunulmuştu.

[1346] Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 2, s. 502.

Türkiye bu gelişmelerin ardından devletlerle ilişkilerini artırmış ve çeşitli antlaşmalarla dostluk ilişkilerini kuvvetlendirerek paktın imzalanmasını sağlamaya çalışmıştı[1347]. Ayrıca İngiltere, 1936 yılı ortalarında yapılan üçlü antlaşmaya Afganistan'ın da katılımıyla, Yakın Doğu Paktı'nın meydana getirilmesi yönünde tutumunu değiştirmişti. Paktın kurulması ve geliştirilmesi için Türkiye'yi teşvik etmişti.[1348]

Bu çerçevede, 1936 yılında Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler pekiştirilmiş; Ocak ayında Afganistan Dışişleri Bakanı, Ekim ayında da Harbiye Bakanı ile Genelkurmay Başkanı birer haftalık resmi ziyaretlerde bulunmuştu.[1349] Türkiye ile İran arasında bazı muallak meseleler çözülmüş ve taraflar arasında bir süredir devam eden görüşmeler, 22 Nisan 1937 tarihinde imzalanan 11 mukavele ile sonuçlandırılmıştı.[1350] Türkiye Irak arasında ise 1926 tarihli antlaşmanın ikinci kesim hükümlerinin 18 Temmuz 1936'da sona ermesi nedeniyle, yeni ve kapsamlı bir antlaşma yapılana kadar, uzatılmasına ilişkin nota verişimi 8 Aralık 1936 tarihinde yapılmıştı.[1351] Antlaşma'nın tamamen son bulmasın üzerine de iki ülke arasında komşuluk ilişkilerinin devamı için yeni antlaşma, Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasil'in 26 Nisan-3 Mayıs 1937 tarihleri arasında ziyareti sırasında[1352], 28 Nisan 1937'de onaylanmıştı.[1353]

[1347] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 347; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 246.

[1348] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 130; Mustafa Edip Çelik, "İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Sadabat Paktı (1937)", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı: 24 (Eylül 2014), Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Basımevi, 2014, s. 120; Mustafa Edip Çelik, **İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş, 2014.

[1349] Ahmet Özgiray, **a.g.m.**, s. 1129.

[1350] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Nisan 1937, Sayı: 4648, s. 3. Bu mukaveleler şunlardır: "*İkamet mukavelesi, hudud bölgesi emniyetine ve bu bölgede vuku bulan hâdiseler ve ihtilâfların halline dair mukavele, sivil ve ticarî sahada adlî müzaheret mukavelesi, mücrimlerin iadesi ve ceza sahasında adlî müzaheret hakkında mukavele, hudud gümrüklerinin çalışmalarını tanzim eden anlaşma, telgraf ve telefon hatlarını tanzim eden anlaşma, telgraf ve telefon hatları hakkında anlaşma, hava seyrüseferi mukavelesi, Trabzon-Tebriz-Tahran yolu üzerinden karşılıklı transit ve nakliyatı kolaylaştırmağa matuf anlaşma, baytarlık işleri hakkında mukavele, ticaret ve seyrisefain mukavelesi"*.

[1351] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 326-327.

[1352] **Akşam Gazetesi**, 26 Nisan - 4 Mayıs 1937, Sayı: 6652-6660, s. 1 vd; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Nisan-4 Mayıs 1937, Sayı: 4651-4659, s. 1 vd; **Tan Gazetesi**, 26 Nisan - 4 Mayıs 1937, Sayı: 726-734, s. 1. vd; **Ulus Gazetesi**, 27 Nisan - 4 Mayıs 1937, Sayı: 5655, s. 1 vd.

[1353] **Akşam Gazetesi**, 29 Nisan 1937, Sayı: 6655, s. 1,8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan 1937, Sayı: 4654, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 29 Nisan 1937, Sayı: 729, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 29 Nisan 1937, Sayı: 5657, s. 1,5.

Bu gelişmelerin ardından, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, beraberinde İktisat Bakanı Celal Bayar ile 18 Haziran 1937'de Ankara'dan hareketle Bağdat'a gitmişti.[1354]

Türk Heyet 21 Haziran'da Musul ve Kerkük'e ulaşmış[1355], ardından da 22 Haziran'da, Bağdat'a gelmişti.[1356] Resmî karşılama töreni ve karşılıklı görüşmelerden sonra Türk Heyet Irak Kralı Gazi bin Faysal'ı ziyaret etmişti.[1357] Irak Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmelerin ve beyanatların[1358] ardından Türkiye Dışişleri Bakanı 26 Haziran'da Irak'tan ayrılmıştı.[1359] Yapılan bu ziyaretle ilgili Irak Hükümeti resmî bir tebliğ yayımlamış; yapılan ziyaretin memnuniyetle karşılandığı, resmî temaslarda bir çok konunun görüşüldüğü ifade edildikten sonra, *"...Keza, iki taraf, her biri için ayni derecede gaye olan umumî sulh ve refah ve bu gayeyi istihdaf etmek itibarile Milletler Cemiyeti sahasında semereleri daha fazla inkişaf edecek olan bütün devletler arasında karşılıklı bir anlaşma ruhunun teessüsüne ve hususile kendi komşuları olan kardeş milletlerin siyasetine daimî bir muhaselet ruhunun hâkim olmasına ve bu yolda kendi aralarında karşılıklı yardımın inkişafına matuf siyasetlerinin birbirine tamamen mutabık olduğuna kanaat getirmişler ve umumiyetle bu mülâkatların istikbalde her iki tarafın mevcud ve ilân*

[1354] **Akşam Gazetesi**, 18-19 Haziran 1937, Sayı: 6705-6706, s. 2, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18-19 Haziran 1937, Sayı: 4704-4705, s. 1, 1,3; **Tan Gazetesi**, 19 Haziran 1937, Sayı: 779, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 19 Haziran 1937, Sayı: 5708, s. 1. Bakanlara, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esad, Maden ve Tetkik Arama Enstitüsü Müdürü Reşid Osman Gencer eşlik etmişti. Ayrıca aynı trenle Ankara'daki Irak ve İran Elçileri de Türk Heyetle birlikte gitmişti. Bu ziyaretle İktisat Bakanı beraberindeki iki genel müdürle birlikte bir hafta Bağdat'ta kalacak, Dışişleri Bakanı da Irak Dışişleri Bakanı'nın, yukarıda belirtilen ziyaretini iade etmiş olacaktı.

[1355] **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1937, Sayı: 6709, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Haziran 1937, Sayı: 4708, s. 1, 6; **Tan Gazetesi**, 22 Haziran 1937, Sayı: 782, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 22 Haziran 1937, Sayı: 5711, s. 1,5.

[1356] **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1937, Sayı: 6710, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Haziran 1937, Sayı: 4709, s. 1, 3; **Tan Gazetesi**, 23 Haziran 1937, Sayı: 783, s. 1,9; **Ulus Gazetesi**, 23 Haziran 1937, Sayı: 5712, s. 1,5.

[1357] **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1937, Sayı: 6711, s. 14; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1937, Sayı: 4710, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1937, Sayı: 784, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1937, Sayı: 5713, s. 1,5.

[1358] **Akşam Gazetesi**, 25 Haziran 1937, Sayı: 6712, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Haziran 1937, Sayı: 4711, s. 3; **Tan Gazetesi**, 25 Haziran 1937, Sayı: 785, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 25 Haziran 1937, Sayı: 5714, s. 1,5.

[1359] **Akşam Gazetesi**, 26 Haziran 1937, Sayı: 6713, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Haziran 1937, Sayı: 4712, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 26 Haziran 1937, Sayı: 5715, s. 1; **Tan Gazetesi**, 27 Haziran 1937, Sayı: 787, s. 1. Türkiye İktisat Bakanı ve beraberindekilerle 26 Haziran'da günü birlik Basra'ya gitmiş, 1 Temmuz'da Ankara'ya ulaşmıştı. Celal Bayar daha sonra yaptığı açıklamada iki ülke arasında iktisadi iş birliği noktasında önemli kararlar alındığını, bunların başında da iktisadi temasların kolaylaştırılması için Diyarbakır-Cizre arasındaki demiryolunun birleştirilmesinin geldiğini ifade etmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran, 2, 3 Temmuz 1937, Sayı: 4713, 4718, 4719, s. 3, 3, 1; **Tan Gazetesi**, 27 Haziran 1937, Sayı: 787, s. 3.

edilmiş olan beynelmilel taahhüdleri dairesinde vereceği neticelerden dolayı büyük bir memnuniyet hissetmişlerdir" denmişti.[1360]

Türk Dışişleri Bakanı, beraberinde Türkiye, Irak ve İran diplomatik misyonları bulunduğu hâlde 28 Haziran 1937'de Tahran'a ulaşmıştı.[1361] İran Şahı Rıza Pehlevi tarafından kabul edilen Türk Dışişleri Bakanı, daha sonra başka resmî ziyaretlerde bulunmuştu. Yapılan görüşmelerde *"Türkiye ile İran arasında mevcud kardeşçe dostluk duyguları ve münasebetleri tebarüz ettirilmiş ve devlet adamlarının mütekabil ziyaretlerinin ehemmmiyeti"* kaydolunmuştu.[1362] 30 Haziran'da Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği tarafından Tevfik Rüştü Aras şerefine davet verilmişti.[1363] Türk Bakan, Tahran'da bulunduğu süre içinde İran yerli malları sergisini dolaşmış[1364] ve İran Meclis Başkanı'nı ziyaret etmişti.[1365]

Türkiye'yi temsilen Tevfik Rüştü Aras'ın İran'a ulaşmasından sonra Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları da İran'a gelmişti.[1366] Özellikle, Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasil'in 1 Temmuz'da Tahran'a[1367] ulaşmasının ardından yapılan resmî ziyaretler sonrasında en önemli konu İran-Irak sınırının düzenlenmesi ve Şattülarap anlaşmazlığının çözümüne dair anlaşmanın 4 Temmuz 1937'de imzalanması olmuştu. Irak Dışişleri Bakanı Naci Elasil ve İran Dışişleri Bakanı Sami yayımlanan resmî tebliğ ile uzun zamandır devam eden sınır sorununun bir antlaşma ve bir protokolle sonuçlandırıldığını bildirmişti.[1368]

Bu gelişmelerin ardından dört devlet dışişleri bakanı 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadabat Sarayı'nda bir araya gelmiş ve Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştı.[1369] Antlaşma ile dört devlet, dostluk

---

[1360] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27-28 Haziran 1937, Sayı: 4713-4714, s. 3, 7; **Ulus Gazetesi**, 27 Haziran 1937, Sayı: 5716, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 28 Haziran 1937, Sayı: 788, s. 1.
[1361] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1937, Sayı: 4715, s. 1; **Tan Gazetesi**, 29 Haziran 1937, Sayı: 789, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 29 Haziran 1937, Sayı: 5718, s. 1.
[1362] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Haziran 1937, Sayı: 4716, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 30 Haziran 1937, Sayı: 5719, s .1.
[1363] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1937, Sayı: 4717, s. 4; **Ulus Gazetesi**, 1 Temmuz 1937, Sayı: 5720, s. 1.
[1364] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Temmuz 1937, Sayı: 4720, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 4 Temmuz 1937, Sayı: 5723, s. 1; **Tan Gazetesi**, 4 Temmuz 1937, Sayı: 794, s. 1.
[1365] **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Temmuz 1937, Sayı: 4723, s. 3.
[1366] Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Fevzi Muhammed 7 Temmuz 1937'de Tahran'a gelmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1937, Sayı: 4725, s. 1.
[1367] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1937, Sayı: 4719, s. 5.
[1368] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1937, Sayı: 4722, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 6 Temmuz 1937, Sayı: 5725, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 5 Temmuz 1937, Sayı: 795, s. 1.
[1369] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1937, Sayı: 4725, s. 1; **Tan Gazetesi**, 9 Temmuz 1937, Sayı: 798, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 9, 10 Temmuz 1937, Sayı: 5728, 5729, s. 1,4, 1.

ilişkilerini devam ettireceklerini, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'na bağlı bulunduklarını, birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını, ortak konularda birbirlerine danışacaklarını, sınırlarına riayet etmeyi, birbirlerine saldırıda ya da saldırıya yardımda bulunmayacaklarını taahhüt etmişti.[1370] Paktın ardından bir protokol imzalanmış ve bir de konsey kurulmuştu. Konseyin Cenevre'de ya da belirlenecek başka bir yerde toplanmasına, başkanlığını da devletlerin sırayla yapmasına karar verilmişti. Devletlerin kendi yasaları uyarınca paktı onaylaması zaman almış, işlemler tamamlanınca Pakt, 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmişti.[1371]

Sadabat Paktı'nın imzalanması İngiltere tarafında da iyi karşılanmıştı. Çünkü İngiltere Yakın Doğu mevzilerini güçlendirmeyi ümit etmişti. Ayrıca İngiltere, imzacı devletler üzerinde Sovyetler Birliği'nin etkisini azaltmayı ve bu ülkeyi yalnızlaştırma politikasına yardımcı olmasını amaçlamıştı. Türkiye, İngiltere'nin hem Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunu hem de bölgenin İngiliz çıkarları açısından Paktın önemini kavramış[1372], aynı zamanda içinde olduğu iş birliğini geliştirerek ittifaka doğru önemli bir adım daha atmıştı.[1373]

c) Akdeniz Sorunları ve Nyon Konferansı

1930'lu yılların başından itibaren Avrupa Devletlerinin tutum ve davranışlarındaki değişimler, yukarıdaki bölümlerde de aktarılmaya çalışıldığı gibi, Akdeniz'de gerginliğin artmasına neden olmuştu. 1935 yılında Almanya'nın mecburi askerlik uygulaması getirmesi, İtalya'nın Akdeniz ve çevresinde dile getirdiği tehditler, Habeşistan'ı işgal etmesi ve ona karşı uygulanan yaptırımlar, 1936'da İspanya iç savaşı, Akdeniz'in doğusunda ve batısında güvenlik ve egemenlik alanları açısından tehlikeli bir durum yaratmıştı.

1934 yılındaki girişiminden itibaren İngiltere'ye yönelmiş olan Türkiye, Habeşistan Savaşı'nda yaptırımlara katılmış, kurulan Akdeniz Paktı içinde yer almış,

---

[1370] Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 247. Antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 592-595.
[1371] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 3140, 3142-3143; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 248.
[1372] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 131; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 248; Mustafa Edip Çelik, **a.g.m.**, s. 120.
[1373] Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", **History Studies Dergisi**, (İbrahim Güler Armağanı), C. 7, Sayı: 1, 2015 (Mart), s. 31. Türkiye, imzalanan bu paktın Sovyet Rusya'ya karşı olmadığını anlatmak ve ilişkilerinin kötüye gitmesini engellemek için Dışişleri ve İçişleri Bakanlarını ziyarette bulunmak için Moskova'ya göndermişti. Bkz. Mustafa Edip Çelik, **a.g.m.**, s. 121.

1936 tarihinde imzalanan Montreux Antlaşması ile Boğazların güvenli ve egemenlik sorununu da ortadan kaldırmış, ayrıca Balkan Paktı ve Sadabat Paktı gibi bölgesel birlikler aracılığıyla da Akdeniz sorunlarında kendisi açısından çözümler sağlamıştı.

Süveyş, Kıbrıs, Malta, Cebelitarık'ta bulunan üsleri sayesinde Akdeniz'in giriş ve çıkış yollarına hâkim olan İngiltere, buralardaki kuvvetli filosu ile Fransa ve İtalya devletleri ile kurduğu dostluk ve yaptığı iş birliğine dayanarak Akdeniz egemenliği ve İmparatorluk yollarını güvence altına almaya çalışmıştı. Bu nedenle Akdeniz'deki sorunlardan en çok etkilenen devlet olmuştu. İngiltere bu sorunların çözülmesi konusunda birçok adım atmış, Türkiye-İngiltere ilişkileri bu noktada önem kazanmıştı. İngiltere somut güvenceler vermemiş, fakat Türkiye'yi yukarıda belirtilen gelişmeler çerçevesinde desteklemişti. Almanya'nın kısmi olarak silahlanmasına izin vermişti. Habeşistan Savaşı esnasında İtalya'ya yaptırımlar uygulanmasına karşın, 6 Temmuz 1936'da bunların kaldırılmasını sağlamıştı. Burada hem bir Berlin-Roma birliği kurulmasının önüne geçmeye hem de 1935 yılında yapılan Stresa Antlaşması ile İngiltere-Fransa-İtalya arasında kurulan cephenin yıkılmasını engellemeye, böylece de Avrupa'daki kuvvetler dengesini korumaya çalışmıştı.[1374]

Bu arada, İspanya'da 16 Şubat 1936'da yapılan seçimlerin ardından en çok milletvekili çıkaran sol partiler, Halk Cephesi Hükümeti'ni kurmuştu.[1375] Bu durumun uyandırdığı tepkiler üzerine 18 Temmuz'da başlayan ayaklanma[1376], İspanya'yı bir iç savaşa sürüklemişti.[1377]

Çatışmaların ardından İtalya, Portekiz ve Almanya ihtilalcilere yardım etmiş, Sovyetler Birliği de Madrid Hükümeti'ne destek vermişti. Bu durum olayın hızlı bir biçimde uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmuştu. İngiltere ve Fransa ise çıkarları nedeniyle tarafsızlık politikası takip etmiş ve bir Avrupa savaşına neden olmamak adına İspanya iç savaşına karışmaktan kaçınmıştı.[1378] Türkiye'de

---

[1374] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 225-228, 230.

[1375] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 17-19 Şubat 1936, Sayı: 4225-4227, s. 3, 3, 1,6, **Tan Gazetesi**, 17-19 Şubat 1936, Sayı: 299/3602-301/3604, s. 5, 1,3, 5; **Ulus Gazetesi**, 18-19 Şubat 1936, Sayı: 5230-531, s. 6, 1,6; **Akşam Gazetesi**, 19 Şubat 1936, Sayı: 6229, s. 2.

[1376] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 19 Temmuz 1936, Sayı: 6376, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1936, Sayı: 4375, s. 1, 3; **Tan Gazetesi**, 19 Temmuz 1936, Sayı: 449, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 19 Temmuz 1936, Sayı: 5379, s. 3.

[1377] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, C. 7, s.312-314.

[1378] İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 141-143; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 142-143; Zafer Çakmak, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan**

gelişmeler karşısında, Montreux Boğazlar Konferansı'nda ortak hareket ettiği İngiltere ile benzer bir tavır almıştı.[1379]

İngiltere, Fransa'nın tarafsızlık teklifini kabul etmiş ve 15 Ağustos 1936'da Paris'te "Karışmaktan Kaçınma Deklarasyonu" yayımlanmıştı.[1380] İki ülke arasında varılan bu anlaşma sonrasında karşılıklı verilen notalarla "Karışmaktan Kaçınma Komitesi" kurulması kabul edilmişti. 21-24 Ağustos tarihleri arasında diğer dört devlet de bu komitenin kurulmasını kabul ettikten sonra 26 devletin büyükelçilerinin 9 Eylül'de Londra'da bir araya gelmesi ile ilk toplantı yapılmıştı.[1381] Fakat Ekim ayında İtalya, Almanya, Portekiz ve ardından da Sovyetler Birliği'nin yardımlara devam etmesi ortamın gerilmesine neden olmuştu.[1382]

Türkiye ise bu süreçte, İngiltere Büyükelçisi Fethi Okyar aracılığıyla Londra'daki Karışmaktan Kaçınma Komitesi toplantısına katılmış, İngiltere ve Fransa ile uyum içinde bulunmuştu. Ayrıca Akdeniz'de çıkabilecek tehlikelere karşı İngiltere ile iş birliğini kuvvetlendirmeye çalışmıştı.[1383]

Bu arada İspanya iç savaşının Akdeniz'de yarattığı tehlikeli durum karşısında Fransız hükümeti başka bir girişimde daha bulunmuş ve 22 Temmuz'da İngiltere'ye verdiği bir muhtıra ile Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması ve barışın devamı için İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin katılımı ile bir pakt yapılmasını istemişti. Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya'nın, ayrıca İngiltere onaylarsa Mısır'ın da katılabileceği, böylece adı geçen devletlerin deniz sınırları ile adaların güvenliğinin sağlanabileceği ve olası saldırıda tarafların birbirine yardımcı olabileceğini ifade etmişti. Fransa böylece Almanya'nın Avrupa'da yarattığı tehdit karşısında Akdeniz'de güvence sağlamayı, Kuzey Afrika toprakları ile bağlantısını korumayı, mümkünse İtalya'nın kendisiyle hareket etmesini amaçlamıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ise İtalya'ya sempati ile

---

Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 14-15; Mehmet Sait Dilek, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", **Turkish Studies Dergisi**, (Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı), C. 7 Sayı: 4-I, (Sonbahar 2012), Ankara, 2012, s. 1521-1522.

[1379] Mehmet Sait Dilek, **a.g.m.**, s. 1523.

[1380] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 17 Ağustos 1936, Sayı: 6405, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Ağustos 1936, Sayı: 4404, s. 6; **Tan Gazetesi**, 17 Ağustos 1936, Sayı: 478, s. 7; **Ulus Gazetesi**, 17 Ağustos 1936, Sayı: 5405, s. 1,3. Bu bildirinin metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 530.

[1381] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Eylül 1936, Sayı: 4428, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 1 Eylül 1936, Sayı: 5432, s. 1.

[1382] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 142-143; Zafer Çakmak, **a.g.e.**, s. 15-16; Mehmet Sait Dilek, **a.g.m.**, s. 1522-1523.

[1383] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 527.

yaklaşılamayacağını, Akdeniz'deki geleceklerini İngiltere ile iş birliğinde gören devletlerin, bu durum karşısında diğer devletlerle çeşitli antlaşmalar yapabileceğini, İngiltere'nin Akdeniz'deki askerî gücünün İtalya'dan daha fazla olması gerektiğini, İtalya ile bu dönemde ters düşmenin onu Almanya ile iş birliğine götürebileceğini, bu sebeplerden ötürü İtalya ile uzlaşmaya gidilebileceğini Bakanlık için hazırladığı notta belirtmişti.

Bu görüş, İngiltere ile İtalya'nın 1936 yılı Kasım ayı ortalarında Roma'da bir araya gelmesi ile somutlaşmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı, yapılan görüşmeler hakkında Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye bilgi vermişti. Olası bir İngiliz-İtalyan antlaşmasının Türk-İngiliz ilişkilerinde olumsuz bir etki yaratmayacağı da Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a bildirilmişti.[1384]

İngiltere ve İtalya arasında yapılan görüşmeler tamamlanmış ve taraflarca 2 Ocak 1937 tarihinde ortak bir demeç verilmişti. İtalyanlar bu demeci, "Gentlemen's Agreement" olarak adlandırmıştı.[1385] Böylece iki ülke birbirlerinin Akdeniz menfaatlerine saygı gösterecekleri belirtilmişti. 16 Nisan 1938 tarihinde de aynı nitelikte ikinci antlaşma yapılmış[1386], devletlerin Afrika'da bulunan sömürgelerindeki ilişkileri düzenlenmişti. Böylece İngiltere, İtalya'nın Habeşistan'ı kendi topraklarına dâhil etmesini tanımıştı.[1387]

Antlaşmanın imzalanmasından sonra İngiliz kamuoyundan ve Akdeniz devletlerinden gelen tepkiler[1388] üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı 19 Ocak 1937'de Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada, yayımlanan bu demeçte yabancı bir devletin İspanya'ya müdahale etmesine hak veren herhangi bir ifade bulunmadığını söylemişti. İngiliz Bakan ayrıca taraflar arasında bir pakt yapılmadığını belirtmişti. İngiltere'nin politikasından bir değişiklik olmadığını, herhangi bir ödün verilmediğini, bu açıklamaların mevcut gergin durumun sonlandırılmasına yarayacağını, İngiltere'nin diğer devletlerle ilişkilerinde bir değişiklik meydana

---

[1384] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 143-146.
[1385] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 3 Ocak 1937, Sayı: 6542, s. 1,4; **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1937, Sayı: 5544, s. 1; **Tan Gazetesi**, 3 Ocak 1937, Sayı: 615, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1937, Sayı: 4542, s. 1, 8.
[1386] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 17 Nisan 1938, Sayı: 7003, s. 1,6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Nisan 1938, Sayı: 5001, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 17 Nisan 1938, Sayı: 1064, s.1,10; **Ulus Gazetesi**, 17 Nisan 1938, Sayı: 6002, s. 1,8.
[1387] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 267; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 133-135.
[1388] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ocak 1937, Sayı: 4558, s. 1, 7.

gelmeyeceğini, Fransa gibi Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın da açıklamaları iyi karşıladığını ifade etmişti.[1389]

İtalya'nın Akdeniz'de statükonun devamından yana olduğunu göstermesi, Türkiye'nin bütünlüğüne saygı göstereceğini ispat etmiş, bu gelişme ile Türkiye'de İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ne katılması ümidini uyandırmıştı.[1390] Bu ortam içinde Türk ve İtalyan Dışişleri Bakanları 2-3 Şubat 1937 tarihleri arasında Milano'da bir görüşme yapmıştı.[1391] Görüşmede ayrıca Tevfik Rüştü Aras, İngiliz-İtalyan antlaşmasına vurguda bulunarak, *"Bu anlaşma bizim haricî siyasetimizin esas fikirlerine uygundur"* ifadesini kullanmıştı.[1392] Görüşme sonrasında yayımlanan resmî tebliğde; 30 Mayıs 1928 Antlaşması çerçevesinde görüşmelerin yapıldığı, iki ülkenin çıkarları açısından bir çatışma olmadığı ve iş birliğinin geliştirileceği açıklanmıştı. Boğazlar rejimine ilişkin Montreux Sözleşmesi ile ilgili incelemeler yapıldığı belirtilmiş fakat İtalya'nın antlaşmaya katılmasına ilişkin bir ifade kullanılmamıştı.[1393]

Bu gelişmelerin ardından Akdeniz'deki güvenliğin sarsılmasına neden olacak değişimler 1937 yılında yaşanmaya başlamıştı. Yukarıda da belirtilen Karışmazlık Komitesi, 1937 yılı Nisan ayında İspanya kıyılarına bölgelere ayırmış ve buraların kontrolünü Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya'ya bırakmıştı. Ancak Mayıs ayında bir Alman gemisinin batırılması, Almanya ve İtalya'nın üstlendikleri görevlerden ayrılması ile neticelenmişti.[1394] Bundan başka, Akdeniz'de milliyeti belirsiz denizaltıların yaptıkları saldırılar bölge güvenliğini sarsacak başka gelişmelere neden olmuştu. 10 Ağustos'ta bir İngiliz tankerine İspanya kıyılarında kimliği belirsiz uçaklar saldırmış, bir gün sonra başka ülkelerin gemilerine denizaltı saldırıları olmuş, 15 ve 19 Ağustos tarihlerinde Çanakkale Boğazı'nda Rusya'dan İspanya'ya malzeme

---

[1389] **Akşam Gazetesi**, 20 Ocak 1937, Sayı: 6559, s. 5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak 1937, Sayı: 4559, s. 1, 3; **Ulus Gazetesi**, 21 Ocak 1937, Sayı: 5562, s. 3; İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", s. 146.

[1390] Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 228-230; İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 147.

[1391] **Akşam Gazetesi**, 3-5 Şubat 1937, Sayı:6573-6575, s. 1,10, 1,10, 1,4, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 2-6 Şubat 1937, Sayı: 4571-4575, s. 1,6, 1,7, 1,7, 1,6, 1,4; **Tan Gazetesi**, 2-5 Şubat 1937, Sayı: 645-648, s. 1, 3, 1,7, 1,8; **Ulus Gazetesi**, 3-5 Şubat 1937, Sayı: 5575-5577, s. 1,6, 1,5, 1,5.

[1392] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Şubat 1937, Sayı. 4571, s. 1. Tevfik Rüştü Aras bu görüşmeden birkaç gün sonra Percy Loraine ile yaptığı görüşmede de İngiliz-İtalyan antlaşmasından duyduğu memnuniyeti tekrarlamıştı. Bkz. Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 138.

[1393] **Akşam Gazetesi**, 4 Şubat 1937, Sayı: 6574, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Şubat 1937, Sayı: 4573, s. 1; **Tan Gazetesi**, 4 Şubat 1937, Sayı: 647, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 4 Şubat 1937, Sayı: 5576, s. 1,5.

[1394] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 267.

taşıyan İspanya'ya ait gemiler torpillenmiş[1395], 28 Ağustos'ta bir İngiliz muhribine Valenciya açıklarında denizaltı saldırısı gerçekleşmiş[1396], bir İngiliz tankeri 2 Eylül'de İspanya kıyılarında, bir İspanyol bandıralı ticaret gemisi Bozcaada önlerinde ve Türk karasuları içinde, bir Sovyet gemisi de Akdeniz'de batırılmıştı.[1397]

İngiliz hükümeti Akdeniz'de İngiliz gemilerine yapılan saldırılar üzerine 2 Eylül'de Dışişleri Bakanı Anthony eden Başkanlığında Londra'da toplanmıştı. İngiliz kabinesi Batı Akdeniz'de donanmasını güçlendirmeye karar vermişti. Ayrıca Akdeniz ülkelerinin katılımıyla Akdeniz konferansı yapılması yönünde 31 Ağustos'ta Fransa tarafından yapılan teklifi de kabul etmişti. Bunun ardından İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmede konferansın İsviçre'nin Nyon şehrinde yapılması karara bağlanmıştı.[1398]

Böylece, 5 Eylül 1937'de İngiltere ve Fransa; İtalya, Almanya, Yunanistan, Türkiye, Romanya, Yugoslavya, Mısır, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Arnavutluk'u 10 Eylül'de yapılacak konferansa davet etmiş[1399], yapılan bu çağrıya İtalya, Almanya ve Arnavutluk, katılmayacakları yönünde cevap vermişti.[1400]

Ankara'daki Fransız Büyükelçisi ile İngiliz Maslahatgüzarı tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin davet edildiği hakkındaki notayı 6 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'na vermişti. Türkiye, 8 Eylül'de verdiği cevapta, konferansa katılmaya karar verildiğini bildirmişti. Ayrıca Milletler Cemiyeti toplantısı için 3 Eylül'de

---

[1395] Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.78.77.14; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17, 20 Ağustos 1937, Sayı: 4763, 4766, s. 1,2, 1,5; **Ulus Gazetesi**, 17, 20 Ağustos 1937, Sayı: 5767, 5770, s. 1,5, 1,3; **Tan Gazetesi**, 17, 20 Ağustos 1937, Sayı: 836, 839, s. 1,6, 1,10.

[1396] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Eylül 1937, Sayı: 4799, s. 1, 9; **Ulus Gazetesi**, 2 Eylül 1937, Sayı: 5783, s. 1; **Tan Gazetesi**, 2 Eylül 1937, s. 1,3.

[1397] **Ulus Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 5784, s. 1,5; Tan Gazetesi, 3 Eylül 1937, Sayı: 853, s. 1,10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 4780, s. 1, 8; Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 2, s. 483-484; İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 148. İtalyan Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano hatırlarında bu denizaltıların İtalya'ya ait olduklarını yazmıştı. Bkz. Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 484. 1937 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Akdeniz'de ticaret ve savaş gemilerine yapılan korsan saldırılar hakkında geniş bilgi için bkz. Zafer Çakmak, **a.g.e.**, s. 19-40.

[1398] **Akşam Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 6782, s. 1,4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 4780, s. 1, 8; **Tan Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 853, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 3 Eylül 1937, Sayı: 5784, s. 1,5; Yücel Güçlü, "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Medeterranean and Turkey", **Belleten**, C. LXVI, Sayı: 246, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 539; Zafer Çakmak, **a.g.e.**, s. 42-43. Konferansın 13 Eylül'de Milletler Cemiyeti toplantısının yapılacağı Cenevre yerine de Nyon'a alınmasıyla İtalya ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti önüne getirilmek istendiği izlenimi verilmemesi amaçlanmıştı. Bkz. İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 148; Yücel Güçlü, **a.g.m.**, s. 539.

[1399] **Akşam Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 6785, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 4783, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 856, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 6 Eylül 1937, Sayı: 5787, s. 1,3.

[1400] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 528.

Türkiye'den ayrılarak Cenevre'ye hareket eden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon'da Türkiye'yi temsil edeceği belirtilmişti.[1401]

Böylece konferans, 9 devletin katılımı ile 10 Eylül'de Nyon'da toplanmıştı.[1402] İtalya'ya karşı önlemler almak üzere toplanan bu konferansta Türkiye, kara sularına yakın bölgelerde korsanlık faaliyetlerinin meydana gelmesinden dolayı konferansa özel bir önem vermiş ve İngiltere ile Fransa'yı desteklemişti.[1403]

Toplantının ilk günü İngiltere ve Fransa'nın hazırladığı ortak plan incelenmiş ve resmî bir tebliğ yayımlanmıştı. İkinci gün, planda belirtildiği üzere Akdeniz'in iki parçaya ayrılması, batısının İngiliz ve Fransız donanmalarının kontrolüne, doğusunun ise Sovyetler Birliği ile Balkan Devletlerinin kontörlüne bırakılması üzerinde durulmuştu. Fakat denizaltılara karşı devriye önlemleri konusunda Türkiye'nin Kuzey Ege'de, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da Güney Ege'de Sovyet Rusya ile iş birliğine yanaşmamıştı. Öte yandan Sovyetlerin bölgede bulunmasının yaratacağı savaş tehlikesi üzerinde de durulmuştu. Bunun üzerine hazırlanan tasarı metninde Sovyet Rusya donanmasının Akdeniz'e çıkmaması ve Karadeniz güvenliği için Türkiye ile iş birliği yapması kararlaştırılmıştı. Bu arada konferans boyunca İtalya ve Almanya gelişmelerden haberdar edilmişti. İtalya'nın katılımının sağlanması için görüşmeler de yapılmıştı.[1404]

Yapılan görüşmelerin ardından hazırlanan antlaşma 14 Eylül'de katılımcı devletler tarafından imzalanmıştı.[1405] Antlaşma ile devletler, İspanya'daki iç savaş nedeniyle antlaşmaya katılan devletlerin ticaret gemilerine karşı denizaltılar tarafından Akdeniz'de birçok saldırıda bulunulduğu bu sebeple her şeyden önce denizaltılarca yapılan korsanlık eylemlerine karşı ortaklaşa özel önlemler almayı düşünerek; ticaret gemilerini korumak, saldırı hâlinde denizaltıları batırmak ve bunları pratik biçimde uygulamak amacıyla kararlar almıştı.[1406]

[1401] **Akşam Gazetesi**, 9 Eylül 1937, Sayı: 6788, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Eylül 1937, Sayı: 4786, s. 1, 5; **Ulus Gazetesi**, 9 Eylül 1937, Sayı: 5790, s. 1,5; **Tan Gazetesi**, 9 Eylül 1937, Sayı: 859, s. 1,10.
[1402] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10-11 Eylül 1937, Sayı: 4787-4788, s. 1,9, 1,8; **Tan Gazetesi**, 10-11 Eylül 1937, Sayı: 860-861; **Ulus Gazetesi**, 10-11 Eylül 1937, Sayı: 5791-5792, s. 1,5, 1,5.
[1403] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 117; Zafer Çakmak, **a.g.e.**, s. 44.
[1404] Zafer Çakmak, **a.g.e.**, s. 49-54; İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 149.
[1405] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Eylül 1937, Sayı: 4792, s. 1, 8; **Ulus Gazetesi**, 14-15 Eylül 1937, Sayı: 5795-5796, s. 1,5, 1,5; **Tan Gazetesi**, 15 Eylül 1937, Sayı: 865, s. 1,8.
[1406] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 531.

Görüldüğü gibi Konferans ile sadece denizaltı saldırıları ele alınmıştı. Ancak deniz üstü gemileri ya da uçaklar tarafında yapılan korsanlık eylemlerine karşı Nyon Antlaşması'nda saklı tutulan ortak önlemler alınması olanağı, 17 Eylül'de Cenevre'de yapılan toplantıda Nyon Antlaşması'na ek olarak kabul edilmişti.[1407]

Nyon Konferansı'nın sonunda İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Winston Churchill'e gönderdiği mektupta, *"...Antlaşma çok etkili oldu. Avrupa işlerinde İngiliz-Fransız işbirliğinin nasıl başarılı olabileceği görüldü... Konferansa katılan küçük Devletlerin işbirliği de verimli idi. Bunlar Türkiye'nin gösterdiği dostça ve canlı davranışın etkisiyle yeterince rol oynadılar"* ifadelerini kullanmıştı. Böylece Türkiye ile İngiltere arasında iş birliği kuvvetlenmişti.[1408] Hatta Türkiye açısından, İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlaşma ve iş birliğinin yeni bir adımı atılmış hem bu devletlerle ikili ilişkilerinde hem de 1939 yılında imzalanacak üçlü ittifak antlaşmasının yapı taşlarının oluşturulmasında önem kazanmıştı.[1409]

4. Mustafa Kemal Atatürk'ün Hastalığı ve Vefatının İngiltere'deki Yansımaları

a) Mustafa Kemal'in Sağlık Sorunları ve İngiltere'nin Durumu Yakından Takibi

Sağlık geçmişine bakıldığında çeşitli rahatsızlıklar geçirmiş[1410] olan Mustafa Kemal Paşa'nın, 29 Ekim 1923'te Cumhurbaşkanı seçildikten sonra sağlığı ile ilgili ilk önemli sorun Kasım ayında yaşanmıştı. Mustafa Kemal Paşa iki kez kalp krizi geçirmişti. Bu durum kamuoyuna fazla duyurulmamaya çalışılmış, Cumhurbaşkanı da iki ay içinde iyileşmişti. Türk hükümeti de 2 Şubat 1924 tarihinde yayımladığı

[1407] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Eylül 1937, Sayı: 4795, s. 1, 7; **Tan Gazetesi**, 18 Eylül 1937, Sayı: 868, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 18 Eylül 1937, Sayı: 5799, s. 1,4; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 534-535.

[1408] İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 149-150.

[1409] Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 501. Bu antlaşma Türkiye'nin Rusya'dan uzaklaşması ve Batı ile hareket etmesinin ilk adımı ve ayrıca İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasının sebebi olmuştu. İç politika açısından gelişmeler için bkz. **A.e.**, s. 486-501. Ayrıca bkz. İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 285-301; Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 128. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk benzer bir şekilde Musul görüşmelerinin devam ettiği sürede Başbakan İsmet İnönü'ye karşı Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yanında olmuştu. Bkz. **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926)**, s. 42, Belge No: F.O. 371/11556/E. 4798/4798/44.

[1410] Eren Akçiçek, **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir, İzmir Güven Kitabevi, 2005, s. 119-155, 165-166, 169-169-172; Tunç Boran, **Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü**, Ankara, AFT Yayınları, 2012, s. 11-24.

sağlık raporunda Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığının yerinde olduğunu bildirmişti.[1411] Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın kalp krizi geçirdiğine dair haberler 12 Kasım 1923'te İngiliz gazetelerine yansımıştı.[1412]

"Nutuk"u yazdığı dönemde, 22-23 Mayıs 1927 gecesi Mustafa Kemal Paşa bir kriz daha geçirmişti. Türk ve Alman profesörlerin muayenelerinin ardından hazırlanan rapor hükümete sunulmuştu. Raporun bir örneği de Cumhurbaşkanına verilmişti.[1413]

Mustafa Kemal Paşa bu sağlık sorunundan sonra 1 Temmuz 1927'de Cumhurbaşkanı olarak İstanbul'a ilk ziyaretini yapmıştı.[1414] İngiltere'nin henüz Ankara'ya yerleşmemiş Türkiye Büyükelçisi George Clerk, Cumhurbaşkanı'nın bu ilk ziyaretiyle olduğu kadar sağlık durumuyla da yakından ilgilenmişti.[1415] Büyükelçi ülkesine gönderdiği raporda Mustafa Kemal Paşa'nın sağlıklı göründüğünü ifade etmişti.[1416]

Bu gelişmelerin ardından 13 Şubat 1928'de Paris'te yayımlanan bir gazetede, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığının tehlikede olduğu bildirilmişti. Aynı gün, Londra'da The Daily Telegraph Gazetesi bu haberi sayfalarına taşımıştı. Bu haberlerin ardından, Reuters Haber Ajansı olayı Avrupa basınına yaymıştı. 14 Şubat'ta İngiliz basınında birçok gazete bu olayı haber yapmıştı. Diğer Avrupa gazetelerinde de benzer haberlerin yayımlanması üzerine Türkiye, Anadolu Ajansı aracılığıyla bu haberlerin doğru olmadığını kesin bir dille belirtmişti. Buna rağmen haberler birkaç gün daha Avrupa gazetelerinde yayımlanmış fakat devamı gelmemişti.[1417] Hastalığı ile ilgili haberlerden rahatsız olan Cumhurbaşkanı 12 Mart 1928 tarihinde basına açıklama yapmıştı.[1418]

[1411] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1973, C. II s. 722-724; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 155-159.

[1412] Serkan Yazıcı, M. Bilal Çelik, "Yalan Haberlerden Gerçek Haberlere: Basında Atatürk'ün Ölümü", **The Journal of Academic Social Science Studies**, (Tarih Özel Sayısı), C. 5, Sayı: 6, (Aralık 2012), s. 108.

[1413] Asım Arar, **Son Günlerinde Atatürk (Dr. Asım Arar'ın Hatıraları)**, İstanbul, Selek Yayınları, 1958, s. 15-19, Nevzat Gözaydın, "Atatürk ile İlgili Almanya Dış İşleri Bakanlığındaki Belgeler-VI", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. 1999/II, Sayı: 575, Kasım 1999, s. 932; Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, C. II, s. 724-728; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 159-163.

[1414] Cumhurbaşkanı'nın İstanbul'a gelişi için bkz. Bülent Bakar, **a.g.m.**, s. 16-18.

[1415] Funda Selçuk Şirin, **a.g.m.**, s. 250-252.

[1416] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 6 (1926-1929), s. 217-218, Belge No: 63, F.O. 424/267, p.108, No.53, 30 Ekim 1927, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'a yazı.

[1417] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 2-5.

[1418] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. III (1918-1937), 5. Bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 120; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 164; Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 33.

1929 yılı Ağustos ayında Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığının bozulduğu yönünde haberler Avrupa'da yeniden yayılmaya başlamıştı.[1419] Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, İstanbul'da bulunduğu 9 Ağustos 1929'da halka sağlığının yerinde olduğu hakkında konuşma yapmış ve tepkisini dile getirmişti.[1420]

1930'ların başlarında halsizlik ve yorgunluk şikayetleri oluşmuştu. Falih Rıfkı Atay, "ilk bezginliğini cumhuriyetin onuncu yıldönümünde sezmiştim" diyerek bu durumu dile getirmişti. 1935 yılında ise kendi isteğiyle birkaç kez doktor kontrolünden geçmişti. Bu olaylar genel sağlık durumunun bozulmaya başladığının ilk işaretleri olmuştu.[1421]

1936 yılı Kasım ayında Mustafa Kemal Atatürk tekrar rahatsızlanmıştı. Dr. Refik Saydam ve Dr. Asım İsmail Arar Cumhurbaşkanı'nı muayene etmiş ve akciğerlerinde kan toplanması tespit edilmişti. Bulunan belirtilerin dikkat edilmeze zatürreye dönüşebileceği bildirilmişti. Uygulanan tedavi sonrasında Atatürk iyileşmişti.[1422]

1937 yılı içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının belirtileri artmaya başlamıştı.[1423] Genel sağlık durumuna ilişkin gelişmeler basına yansımamış, fakat diplomatlar arasında gizli yazışmalara neden olmuştu. Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusu dolayısıyla ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi M. Ponsot Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık durumu ile yakından ilgilenmişti. 1937 Aralık ayında ülkesinde gönderdiği raporda Cumhurbaşkanı'nın sağlık durumunun kötüye gittiğini ifade etmişti. Fransa Dışişleri Bakanlığı bu durumu Paris'te bulunan İngiliz Büyükelçisi Eric Phipps'e bildirmişti. Bu haber 28 Aralık 1937'de de elçi tarafından Londra'ya gönderilmişti.[1424] İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı konusunda gelen bu ilk haberin

---

[1419] Serkan Yazıcı, M. Bilal Çelik, **a.g.m.**, s. 108.

[1420] **Akşam Gazetesi**, 11-12 Ağustos 1929, Sayı: 3889-3890, s. 1, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ağustos 1929, Sayı: 1888, s. 1; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 11-12 Ağustos 1929, Sayı: 2903-2904, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 11 Ağustos 1929, Sayı: 1255, s. 1; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. II (1906-1938), s. 279; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 164; Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 33-34.

[1421] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004, s. 525; Asım Arar, **a.g.e.**, 21-22; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 177.

[1422] Asım Arar, **a.g.e.**, s. 23-25; Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, C. II, s. 728-729; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 166-167; Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 34-35.

[1423] Asım Arar, **a.g.e.**, s. 28; Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, C. II, s. 719-720; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 179-182; Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 42-44; Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955, s. 605-610.

[1424] Salâhi R. Sonyel, "İngiliz Belgeleri Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri", **Belleten**, C. XXXV, Sayı: 140, Ekim 1971, Türk Tarih Kurumu, s. 541-541, Belge No: 1, 1A, 1B; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-1. Belge No: F.O. 371/21925/E.69/69/44; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 6-7.

ardından, 29 Aralık'ta Ankara Büyükelçiliğine çok acele ve gizli ibareli gönderdiği telgrafla bilgi istemişti.[1425] Percy Loraine, ertesi gün verdiği cevapta Atatürk'ü en son 25 Kasım 1937'de gördüğünü, zihinsel ve fiziksel durumunda bir gerileme gözlemlemediğini söylemişti. Ancak Hatay sorununun Fransa'nın görüşünü etkileyip etkilemediğini konusuna dikkat çekmişti.[1426] Percy Loraine Atatürk'ün hastalığı konusunda Fransız raporuna kuşku ile yaklaşmış, İngiltere Dışişleri Bakanlığı da Fransa ile bilgi alışverişi yapma niyetinde görünmemişti.[1427]

Mustafa Kemal Atatürk, 1937 yılında cildinde başlayan kaşıntıların geçmemesi nedeniyle Yalova kaplıca sularının sakinleştirici etkisi dikkate alınarak yapılan tavsiye üzerine 1938 yılı Ocak ayında Yalova'ya gitmişti.[1428] Burada kendisini muayene eden Prof. Dr. Nihad Reşat Belger, cilt sorunlarından başka, karaciğerde büyüme ve sertleşme tespit etmişti. Atatürk'ün özel doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp'te Yalova'ya davet edilmiş ve yaptığı muayenede aynı teşhisi koymuş ve tedavinin doğru olduğunu belirtmişti. Alınan önlemlerden sonra cilt sorunlarında ve genel sağlık durumunda hissedilir bir iyileşme görülmüştü.[1429]

Atatürk, kendisine önerilen tedaviye devam ettiği sürede içinde devlet işlerini yürütmüş ve gezilerini yapmıştı. Bu sırada rahatsızlanmış ve İstanbul'a geldiğinde yapılan muayenede zatürreye yakalandığı tespit edilmişti.[1430] Bu süreçte Atatürk'ün sağlığı ile ilgili söylentiler ve çeşitli yorumlar yapılmaya başlamıştı. Bu arada, 24 Şubat 1938'de Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiltere Büyükelçisi

---

[1425] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 542-543; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 8.

[1426] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-2, Belge No: F.O. 371/21925/E. 70/69/44, 30 Aralık 1937, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişlerine yazı.

[1427] Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 10-11.

[1428] Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 21 Ocak 1938 tarihinde Yalova'ya gelmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 21-22 Ocak 1938, Sayı: 6920-6921, s. 1, 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21-22 Ocak 1938, Sayı:4918-4919, s. 1,3, 1,5; **Tan Gazetesi**, 21-22 Ocak 1938, Sayı: 981-982, s. 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 21-22 Ocak 1938, Sayı: 5920-5921, s. 1, 1,5.

[1429] Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk'ün Hastalığı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 8-14.

[1430] **A.e.**, s. 14-18. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 21 Ocak 1938'de Yalova'ya gelmiş, burada yeni yapılan termal otelde on gün kadar kaldıktan sonra Bursa'ya giderek 2 Şubat'ta Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışını gerçekleştirmişti. Açılışın ardından İstanbul'a geri dönen Cumhurbaşkanı 24 Şubat'ta İstanbul'dan ayrılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul'da kaldığı süre içinde basında kendisiyle ve hastalığı ile ilgili herhangi bir haber yayımlanmamıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 18, 21, 22,23, 25, 26, 28 31 Ocak, 1-5, 9, 25, 26 Şubat 1938, Sayı: 6917, 6920, 6921, 6922, 6924, 6925, 6927, 6930, 6931-6935, 6939, 6952, 6953, s. 2, 1, 1,2, 1,6, 1,8, 1, 2, 1,2, 1, 1,5, 1, 1,6, 1, 1, 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, 21-24, 26, 30 Ocak, 1-5, 22-25 Şubat 1938, Sayı: 4915, 4918-4921, 4923, 4927, 4929-4933, 4947-4950, s. 1, 1,3, 1,5,1,3, 1, 1, 1, 1,7, 1,7, 1,8, 1,6, 1, 1, 1,6, 1,3; **Tan Gazetesi**, 18, 21-23, 26, 29, 31 Ocak, 1-5, 22, 25 Şubat 1938, Sayı: 978, 981-983, 986, 989, 991, 992-996, 1010, 1013, s. 1, 1, 1, 1,8, 1, 1, 1,9, 1, 1,7, 1,8, 1,9, 1,6, 1, 1; **Ulus Gazetesi**, 21-23 Ocak, 1-4, 22, 25 Şubat 1938, Sayı: 5920-5922, 5931-5934, 5948, 5951, s. 1, 1,5, 1,7, 1, 1,8, 1,9, 1,3, 1, 1.

Percy Loraine ile Büyükelçilikte yapılan bir toplantıda görüşmüştü. Dışişleri Bakanı, Cumhurbaşkanı'nın soğuk algınlığı olduğunu, bunun normal bir hastalıktan başka bir şey olmadığını söylemişti. İngiliz Büyükelçi böylece Atatürk'ün sağlığı ile ilgili resmî olarak bir bilgi almış, görüşmeyi hemen ülkesine rapor etmişti.[1431] Loraine ayrıca özel bir mektup göndermiş ve bu önemli açıklamanın İngiltere Kralına ve İngiliz Hükümeti'ne sunulmasını istemişti.[1432]

Mustafa Kemal Atatürk İstanbul'dan Ankara'ya gelmesinden sonra Balkan Antantı Daimî Konseyi toplantısı[1433] için Başkent'te bulunan devlet temsilcilerine 27 Şubat 1938'de verdiği davetten[1434] önce rahatsızlanmıştı. Ertesi gün doktorlar heyeti tarafından muayene edilmiş ve konsültasyon yapılmıştı. Hazırlanan raporda hastalığın karaciğer sirozu olduğu belirtilmişti. Bunun üzerine Paris tıp fakültesinden Prof. Dr. Noel Fiessenger'in davet edilmesine karar verilmişti.[1435]

Hastalıkla ilgili söylentiler de artmıştı.[1436] Bunun üzerine İngiltere Büyükelçisi 28 Mart'ta Tevfik Rüştü Aras ile görüşme yapmış ve Bakan'dan Atatürk'ün son rahatsızlığıyla ilgili bilgi almıştı.[1437] İngiltere Dışişleri Bakanlığından J. R. Colville ise Tevfik Rüştü Aras'ın gerçeği olabildiği kadar aktardığını fakat hükümet çevrelerinde duyulan endişeyi belirtmek istemediğini söylemişti.[1438]

30 Mart'ta da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, muayenenin yapıldığı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün karaciğerinden rahatsız olduğu bilgisini Percy Loraine'e

---

[1431] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-3, Belge No: F.O. 371/21925/E. 1434/69/44; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 544, Belge No: 3, 3A, 3B; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 13-14.

[1432] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 544-545; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 14. Lancelot Oliphant bu rapor üzerine düştüğü notta *"Bu, oldukça tatmin edici bir haberdir, fakat yazının Kabineye sunulması lüzumundan şüpheliyim"* ifadelerine yer vermişti. Bkz. Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 545, Belge No: 5.

[1433] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 27 Şubat 1938, Sayı: 6954, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Şubat 1938, Sayı: 4951, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 27 Şubat 1938, Sayı: s. 1,5; 5953; **Tan Gazetesi**, 27 Şubat 1938, Sayı: 1015, s. 1,8.

[1434] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 28 Şubat 1938, Sayı: 6955, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Şubat 1938, Sayı: 4953, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 28 Şubat 1938, Sayı: 5954, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Şubat 1938, Sayı: 1016, s. 1.

[1435] Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 185-189; Tunç Boran, **a.g.e.**, s. 51-53. Atatürk'ün sağlık durumunun bozulması üzerine Hükümetin emri ile Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın girişimi ardından Profesör Fissenger davet edilmişti. Bkz. Ruşen Eşref Ünaydın, **a.g.e.**, s. 18-19.

[1436] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-4, Belge No: F.O. 371/21925/E. 1851; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 545; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 16.

[1437] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-5, Belge No: F.O. 371/21925/E.1819; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 546; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 16.

[1438] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 546, Belge No: 8.

ve diğer diplomatlara bildirilmişti[1439]. Aynı gün resmî haber Anadolu Ajansı aracılığıyla yayımlanmıştı.[1440]

Bu haber üzerine, bütün Avrupa gazeteleri Atatürk'ün rahatsızlığını okuyucularına duyurmuştu. Bildirinin ardından basında karamsar yorumlar yapılmadığı gibi yabancı diplomatların da durumu iyimserlikle karşıladıkları anlaşılmıştı. İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Bowker de açıklamayı "teskin edici" diye yorumlamıştı.[1441]

İngiltere Büyükelçisi Atatürk'ün sağlığı ile ilgili Londra'ya gönderdiği 1 Nisan tarihli telgrafında ise Atatürk'ün maneviyatının çok güçlü olduğunu, kısa süreli dinlenme için belki Adana'ya gideceğini söylemişti. Büyükelçi ayrıca Bakanlar Kurulunun ve yakın arkadaşlarının, Türk doktorlarının teşhisini Fransız doktorun da onaylamasından memnun olduklarını bildirmişti.[1442] Bu telgrafın üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden J. R. Colville 12 Nisan tarihinde yaptığı yorumda, Atatürk'ün sirozdan mustarip olduğunu ancak tamamen iyileşeceğini ifade etmişti.[1443]

Hastalık teşhisinin ve bir buçuk aylık istirahat önerisinin ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 19 Mayıs 1938'de Spor ve Gençlik Bayramı törenine katılmıştı. Törenin hemen ardından Hatay meselesi ile ilgili olarak önce Mersin'e ardından da Adana'ya gitmişti. 25 Mayıs'ta inceleme gezisini tamamlayan Atatürk Ankara'ya gelmişti[1444] Ankara'daki yabancı diplomatik misyonlarda Atatürk'ün sağlığına kavuştuğu kanısı oluşmuştu. İngiliz Büyükelçiliği de Temmuz ayı sonuna kadar bu konuda bir rapor göndermemişti. Bu süreçte özellikle Türkiye-İngiltere ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik yazışmalar yapılmıştı.[1445]

Ancak Mustafa Kemal Atatürk 27 Mayıs'ta İstanbul'a geldiğinde hastalığın etkileri görülmeye başlamıştı. Muayenelerin sonucunda hastalığın iyice ilerlediğinin

---

[1439] **A.e.**, s. 546; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 17.
[1440] **Akşam Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı 6986, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 4984, s. 1; **Tan Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 1047, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 31 Mart 1938, Sayı: 5985, s. 1.
[1441] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 546; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 18.
[1442] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-6, Belge No: F.O. 371/21925; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 546-547; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 18-19.
[1443] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 547, Belge 9; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 19.
[1444] **Akşam Gazetesi**, 20-26 Mayıs 1938, Sayı: 7036-7042, s. 1,4, 1, 1, 1,4, 1,4, 1,13, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20-26 Mayıs 1938, Sayı: 5034-5040, s. 1, 1,3, 1, 1, 1,3, 1,3, 1; **Ulus Gazetesi**, 20-26 Mayıs 1938, Sayı: 6035- 6041, s. 1,8, 1,8, 1,3, 1,3, 1, 1,3, 1; **Tan Gazetesi**, 20-26 Mayıs 1938, Sayı: 1097-1103, s. 1, 1,4, 1, 1, 1,8, 1, 1.
[1445] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 35-36.

görülmesi üzerine Haziran ayından beri kaldığı Savarona yatından 24/25 Temmuz gecesi Dolmabahçe Sarayı'na getirilmişti.[1446]

Bu gelişmeler üzerine, İngiltere Büyükelçisi üç ay sonra ilk kez Atatürk'ün hastalığı konusuna değinerek 25 Temmuz 1938'de Londra'ya özel ve gizli kaydıyla bir rapor göndermişti. Percy Loraine raporda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile iki gün önce Büyükada Prinkopo Yat Kulübü'nde karşılaştığını, kendisine Atatürk'ün hastalığı konusundaki söylentilerin nedenini sorduğunu, Cumhurbaşkanı'nın soğuk algınlığının tekrarladığı, biraz daha dikkatli davranılarak hastalıktan kurtulabileceği bilgisini aktardığını belirtmişti.[1447]

İngiliz Büyükelçi, 30 Temmuz'da İngiliz Parlamentosu Milletvekillerinden R. W. Butler'e gönderdiği özel mektupta Fransız Büyükelçiliğinden öğrendiği kadarıyla Atatürk'ün Fransız doktora muayene olduğunu ve doktorun Atatürk'ün iki yıl daha yaşayabileceğini bildirdiğini yazmıştı. Percy Loraine bu görüşü paylaşmadığını, çünkü kötümser haberlerin Fransız kaynaklı olduğunu vurgulamıştı. Büyükelçi ayrıca, diğer diplomatik çevrelerden duyduğu, Atatürk'ün karaciğer kanseri olduğu yönündeki iddialara da ihtiyatlı yaklaştığını bildirmişti.[1448] J. R Colville rapor hakkındaki yorumunda, bu konuda çok sayıda rapor geldiğini ancak kesin bir bilgi sahibi olmadıklarını söylemişti.[1449]

İngiliz Büyükelçi 3 Ağustos 1938'de gönderdiği raporda Cumhurbaşkanı'nın sağlığında ciddi bir bozulma olduğu yönünde haberlerin gece geç saatte verildiğini, siroz olduğu yönünde haberlerin kesin göründüğü, tedavisi için iki Alman uzmanın[1450] geldiğini bildirmiş, Kral'a bilgi verilmesi notunu düşmüştü.[1451]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Üçüncü Sekreterlerinden J. R. Colville bu rapor ile ilgili 4 Ağustos tarihli yorumunda, Atatürk'ün sağlığında iyileşme olduğuna inandırıldıklarını, eğer Atatürk vefat ederse bunun Türkiye'nin iç politikasına etkisinin büyük olacağını ifade etmişti. Ertesi gün ise Müsteşar Yardımcısı Lancelot

---

[1446] Mithat Aydın, **a.g.m.**, s. 182-185. Ayrıca bkz. Eren Akçiçek, a.g.e., s. 201-205; Tunç Boran, a.g.e., s. 63-74.
[1447] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-8, Belge No: F.O. 371/21925/E.4580/69/44; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 547-548; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 37.
[1448] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 548; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 37-38.
[1449] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 548-549, Belge No: 11-11A.
[1450] Viyana'dan davet edilen Prof. Dr. Hans Eppinger 31 Temmuz'da, Berlin'den davet edilen Prof. Dr. Gustav Von Bergmann İstanbul'a gelmişti. Türk doktorlarla birlikte Dolmabahçe Saray'ında konsültasyon yapılmıştı. Bkz. Ruşen Eşref Ünaydın, **a.g.e.**, s. 31; Eren Akçiçek, **a.g.e.**, s. 194-196.
[1451] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-8, Belge No: F.O. 371/21925/E.4580/69/44; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 549; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 40.

Oliphant, Atatürk'ün aniden vefat edebileceğini, Türkiye'de gelişmelerle karşılaşılabileceğini, durumun iyi gitmesi temennisinde bulunmaktan başka bir şey yapılamayacağı yorumunda bulunmuştu.[1452]

Percy Loraine 4 Ağustos'ta gönderdiği raporda Cumhurbaşkanı'nın sağlık durumunun ciddi olmasına rağmen tehlikeli olmadığı ve birkaç yıl daha fazla yaşayabileceği bildirmişti.[1453]

Percy Loraine 20 Ağustos'ta Londra'ya gönderdiği şifreli telgrafta, Türkiye Dışişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü'nden aldığı habere göre Atatürk'ün fiziki durumunda belirli bir iyileşme olduğunu bildirmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığından L. Baggallay haberi "tatmin edici" olarak değerlendirmişti.[1454] Cumhurbaşkanı'nın Ağustos ayının ikinci yarısından sonra Avrupa'da bulunan Türk Büyükelçileri Türkiye'ye çağırması ve Dolmabahçe'de onlarla görüşmesi, durumunun daha iyi olduğunun önemli bir göstergesi olmuştu.[1455]

Eylül ayı başında Atatürk'ün sağlığında bir düzelme olmamıştı.[1456] Bu arada Mustafa Kemal Atatürk 5 Eylül 1938'de kendi el yazısı ile vasiyetnamesini yazmıştı.[1457]

Ankara'daki İngiliz Maslahatgüzar James Morgan 10 Eylül'de Londra'ya gönderdiği kısa ve özel raporda, Tevfik Rüştü Aras'ın Atatürk'ü muayene için Fransız doktorların geldiğini ve daha iyi olduğunu bildirdiğini aktarmıştı. Bu arada Atatürk'ün sağlık durumunu yakından takip etmek için İstanbul'a taşınan İngiliz

---

[1452] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 549; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 40.
[1453] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-9, Belge No: F.O. 371/21925/E.4616/69/44.
[1454] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 550; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 45.
[1455] **Akşam Gazetesi**, 20 Ağustos 1938, Sayı: 7128, s.1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1938, Sayı: 5126, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 20 Ağustos 1938, Sayı: 6127, s. 1; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 44-45.
[1456] **BCA**, 030.10.1.4.3; Tahir Kodal, "Başbakanlığa Gönderilen Belgeler Işığında Atatürk'ün Vefatından Önceki (4 Eylül-10 Kasım 1938) Durumu", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 3 (Eylül 2008), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, s. 39.
[1457] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 45. Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetnamesi için bkz. **BCA**, 030.10.269.808.1. Percy Loraine Dışişleri Bakanı Halifax'a 2 Aralık 1938'de gönderdiği raporda, Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetnamesinin 28 Kasım'da Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı ve birtakım milletvekilleri ile hakimler huzurunda açıldığını bildirmiş; vasiyetin içeriği ile ilgili bilgi vermişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 570, Belge No: 276, F.O. 371/21929/E. 7370; F.O. 424/282, part 36, p.48-49, No.56, 2 Aralık 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-53, Belge No: 371/21927/E. 7370/69/44. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 5225, s. 1, 3; **Ulus Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 6224, s. 1; **Tan Gazetesi**, 29 Kasım 1938, Sayı: 1196, s. 1.

Büyükelçi, Ekim ayı başına kadar Londra'ya karamsar yeni bir rapor göndermemişti.[1458]

Yapılan tedavi, yurt dışından getirilen ilaçlar ve özellikle son müdahalenin ardından Atatürk'ün genel durumundaki iyimser hava, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak tarafından Başbakanlığa gönderilen raporlara yansımaya devam etmişti. Fakat raporlardaki şifreli telgraflardan anlaşıldığı kadarıyla özellikle Türkiye'nin iç ve dış politikasında karşılaşacağı durum göz önüne alınarak, bilgilerin gizli şekilde Ankara'ya aktarıldığı ve sağlık durumunun da çok da iyi olmadığı belirtilmişti.[1459]

Dolmabahçe Sarayı'nda Ekim ayına telaşlı girilmişti. 6 Ekim tarihinde İngiliz Büyükelçi'nin raporu durumu açıklamıştı. Percy Loraine raporunda, Tevfik Rüştü Aras'ın aktardığına göre hastalığın tekrarladığını, Atatürk'ün vücudundan biriken suyun alındığını, moralinin yüksek olduğunu, 29 Ekim'de Ankara'daki Millî Bayram'a katılmayı istediği ancak katılıp katılmaması konusunda bir karar verilmesi gerektiğini bildirmişti.[1460] İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Bowker, 14 Ekim tarihli rapora düştüğü notta, açıklamanın pek tatmin edici olamadığını belirttikten sonra, Cumhurbaşkanı'nın bir daha yataktan kalkmasının beklenmediğini ifade etmişti[1461]. Gelişmelere genellikle iyimser yaklaşmış olan Percy Loraine de 10 Ekim tarihli raporunda Atatürk'ün vefat edeceği yönündeki korkusunu dile getirmişti.[1462]

Loraine'nin ifadelerinin üzerinde bir hafta geçmişti ki, 17 Ekim 1938'de Türkiye Dışişleri Bakanlığı yurt dışındaki tüm Türk Büyükelçiliklerine bir genelge göndermiş, 16 Ekim'de Atatürk'ün hastalığının birdenbire kontrolden çıktığını ve durumun ciddiyetini koruduğunu bildirilmişti. Aynı gün, yani 17 Ekim gece yarısı ikinci bir genelgeyle doktorların Atatürk'ün sağlığı hakkında verdikleri ikinci rapor duyurulmuştu[1463]. Bu bilgiler aynı gün yabancı devletlere de bildirilmişti. İngiliz Büyükelçi iki resmî açıklamayı da ülkesine göndermiş ve *"Cumhurbaşkanı'nın*

[1458] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 550-551, Belge No: 12; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 45.
[1459] Tahir Kodal, **a.g.m.**, s. 40-41. Raporlar için bkz. **BCA**, 030.10.1.4.5; **BCA**, 030.10.1.4.6; **BCA**, 030.10.1.4.7; **BCA**, 030.10.1.4.8.
[1460] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-12, Belge No: F.O. 371/21925/E. 5969; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 551; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 46.
[1461] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 551, Belge No: 21; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 47.
[1462] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-13, Belge No: F.O. 371/21925/E.6034/69/44; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 47.
[1463] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 17-18 Ekim 1938, Sayı: 7186-7187, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ekim 1938, Sayı: 5185, s. 1.

durumu ciddiyetini muhafaza etmektedir" demişti. Ayrıca İngiltere Kralı'nı da bizzat gelişmelerden haberdar etmişti[1464]. Türk Hükümeti'nin Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili açıklama gereği duyması, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Colville tarafından kötü haberin beklendiği şeklinde yorumlamıştı. R. J. Bowker ise durumun kötü göründüğünü belirtmişti.[1465] Yabancı basında da 18 Ekim'den itibaren haber geniş ölçüde yayımlanmış, birçok köşe yazısında da olaya yer verilmişti.[1466]

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 18 Ekim 1938'de sabah ve akşam olmak üzere Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili iki bildiri daha yayımlamıştı.[1467] Bu arada 19 Ekim'de İngiltere Kralı VI. George, Percy Loraine aracılığıyla Cumhurbaşkanı'na acil şifalar dileğinde bulunmuştu.[1468] Aynı gün akşam yayımlanan altıncı sağlık raporunun ardından, Percy Loraine İngiltere'ye iki telgraf daha göndermişti. Birincisinde Atatürk'ün her an vefat edebileceği düşüncesi ile İngiliz Hükümeti'ne cenaze törenine Kral'ın özel temsilci göndermesini telkin etmiş[1469]; ikincisinde Türk Hükümeti'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün halefi için düzenlemeler yaptığını bildirmişti.[1470] İngiltere Dışişleri Bakanlığı da 18 Ekim'den beri bayrakların yarıya indirilip indirilmemesini görüşmeye başlamıştı. Anlaşıldığı üzere İngiltere, Atatürk'ün vefatı ardından yapılacaklarını düşünmeye başlamıştı.[1471]

1938 yılı Kasım ayına girildiğinde bazı Avrupa gazetelerinde Atatürk'ün ağır hasta olduğu haberleri yeniden verilmeye başlanmıştı.[1472] 8 Kasım'da artık Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve yeniden

---

[1464] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-14, Belge No: F.O. 371/21925/E.6049/69/44. Ayrıca bkz. Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 551-552; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 48-49.
[1465] Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 552, Belge No: 22, 22A; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 50.
[1466] **BCA**, 490.01.1434.740.1.
[1467] **BCA**, 030.10.1.4.9; **Akşam Gazetesi**, 18-19 Ekim 1938, Sayı: 7187-7188, s. 1, 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ekim 1938, Sayı: 5186, s. 1.
[1468] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 390, Belge No: 492, D.B.A. - Atatürk'ün Hastalığı. Bu telgrafa Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Londra Büyükelçiliği aracılığıyla gönderdiği 30 Ekim 1938 tarihli telgrafla verdiği cevapta, Atatürk'ün Kralın mesajına teşekkür ettiğini bildirmişti. Bkz. **A.e.**, s. 390, Belge No: 393, D.B.A. - Atatürk'ün Hastalığı.
[1469] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-15, Belge No: F.O. 371/21926/E.6128/69/44; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 56. İngiliz Büyükelçi Percy Loraine gönderdiği raporda ayrıca, eğer İtalyan Kralı III. Vittorio Emanuel ve Alman Şansölyesi Adolf Hitler kendi özel temsilcilerini gönderip İngiltere İmparatoru göndermezse, bunun Türk-İngiliz ilişkilerine kötü etki yapacağını vurgulamıştı. Bkz. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-15, Belge No: F.O. 371/21926/E.6128/69/44.
[1470] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-16, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6129/69/44; Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 55.
[1471] Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 56.
[1472] Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 89-90.

ciddiyet kazanmıştı. Bu durum gece yarısı yayımlanan bir raporla duyurulmuştu.[1473] 9 Kasım günü Atatürk'ün durumu ağırlaşmıştı. Sağlık durumunu açıklayan üç rapor aynı gün içinde yayımlanmıştı.[1474] Reuters ve Havas Ajansları haberi Avrupa gazetelerine duyurmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 9 Kasım'da Atatürk'ün durumunun ciddiyet kazandığı yurtdışındaki Türk Büyükelçiliklerine ve Konsolosluklarına bildirilmişti.[1475] Ertesi gün, 10 Kasım 1938'de, yayımlanan kısa ve son raporla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği tüm dünyaya duyurulmuştu.[1476]

b) Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatı ve İngiltere ile Dominyonlarının Taziye Mesajları

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı, müdavi ve müşavir doktorlar tarafından verilen raporla duyurulmuştu. Raporda şu ifadelere yer verilmişti: *"Reisicümhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece saat 24'te neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün, 10 İkiniteşrin 1938 perşembe sabahı saat dokuzu beş geçe Büyük Şefimiz derin koma içinde terki hayat etmişlerdir"*.[1477] Aynı gün Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de bir tebliğ yayımlamıştı.[1478]

[1473] **Akşam Gazetesi**, 9 Kasım 1938, Sayı: 7209, s.1; **Cumhuriyet Gazetesi,** 9 Kasım 1938, Sayı: 5207, s. 1; **Tan Gazetesi**, 9 Kasım 1938, Sayı: 1178, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 9 Kasım 1938, Sayı: 6207, s. 1.

[1474] **BCA**, 030.10.1.4.11; **Akşam Gazetesi**, 9-10 Kasım 1938, Sayı: 7209-7210, s. 1,1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 5208, s. 1; **Tan Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 1179, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 6208, s. 1.

[1475] Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 91-95.

[1476] **Akşam Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 7210, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Kasım 1938, 2. bs., Sayı: 6208, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 5209, s. 4; **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 1180, s. 2.

[1477] **Akşam Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 7210, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Kasım 1938, 2. bs., Sayı: 6208, s. 1; **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 1180, s. 2.

[1478] Hükümet tarafından yayımlanan tebliğde *"Müdavi ve müşavir tabiplerinin neşredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hâdise ile Türk vatanı büyük yapıcısını, Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmıyan ziyaından dolayı en derin taziyelerimizi sunarız. Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cümhuriyet Türkiyesidir. Hükümetiniz içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunu da büyük Türk milletinin hükümetiyle tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur. Teşkilâtı Esasiye kanununun otuz üçüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalîk Renda, Reisicümhur vekâleti vazifesini deruhte etmiştir. Gene Teşkilâtı Esasiye kanununun otuz dördüncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisicümhuru intihap edecektir. Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilâtı Esasiye kanununa göre geçecek olan zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusiyle ve bütün kudret ve kuvetiyle Türk milleti*

Cumhurbaşkanı Vekili ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Mustafa Abdülhalik Renda yayımladığı bildiride, *"Reisicümhur Atatürk'ün milleti mateme gark eyliyen zıyaı dolâyısile Teşkilâtı Esasiye Kanununun 34 üncü maddesi mucibince yeni Reisicümhur intihap edilmek üzere teşrinisaninin on birinci Cuma günü saat on birde Büyük Millet Meclisini içtimaa davet ederim"* demişti.[1479]

Türk Hükümeti'nin resmî bildirilerden hemen önce İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine, Dışişleri Bakanı Halifax'a gönderdiği raporda, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın saat 9 civarında vefat ettiğini ve bu konuda İngiltere Kralı'nın bilgilendirildiğini söylemişti.[1480]

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, vefat haberini ve Meclis Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına vekalet edeceğini bildiren genelge notasını Ankara'daki diplomatik misyon şeflerine bildirmiş[1481] ve Percy Loraine bunu acil kaydıyla yine İngiltere Dışişleri Bakanlığına haber vermişti.[1482] İngiliz Büyükelçi yine aynı gün içinde, yukarıda belirtilen doktorların son raporunu, Türk

---

sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesinde devam edecektir. Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi, eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedî Türk milleti onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cümhuriyetini daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır" ifadelerine yer verilmişti. **Akşam Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 7210, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Kasım 1938, 2. bs., Sayı: 6208, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 5209, s. 4; **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 1180, s. 2. Bu tebliğ Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kadri Rizan tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant'a gönderilmişti. Ayrıca tebliğin bir bölümü 11 Kasım 1938 tarihli Times Gazetesi'nde de yayımlanmıştı. Bkz. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-26 - B-27, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6693/69/44.

[1479] **Akşam Gazetesi**, 10 Kasım 1938, Sayı: 7210, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 10 Kasım 1938, 2. bs., Sayı: 6208, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 5209, s. 1; **Tan Gazetesi**, 11 Kasım 1938, Sayı: 1180, s. 2; Gönül Türkna Demir, **Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s. 121. Mustafa Abdülhalik Renda 1 Mart 1935 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmişti. Bkz. **A.e.**, s. 116.

[1480] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 517, Belge No: 215, F.O. 371/21926/E. 6638; F.O. 424/282, part36, p.30, No.36; 10 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf; Edoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-19, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6638/69/44; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 554.

[1481] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 518, Belge No: 216, F.O. 371/21926, 10 Kasım 1938, Türkiye Dışişleri Bakanlığından Ankara'daki Diplomatik Misyon Şeflerine Genelge Nota.

[1482] **A.e.**, s. 518, Belge No: 217, F.O. 371/21926/E. 6647, 10 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-20, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6647/69/44.

Hükümeti'nin ve Abdülhalik Renda'nın tebliğlerini İngiltere Dışişleri Bakanı'na göndermişti.[1483]

İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax Ankara Büyükelçisi'ne 10 Kasım günü saat 18.00'de gönderdiği telgrafta, *"Kral, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünü derin bir üzüntü ile öğrendiğini ve Türk milletinin uğradığı bu kaybı Majeste'nin derinden duyduğunu Türk Devlet Başkanı'na resmî olarak bildirmenizi emir buyuruyor"* demiş ve İngiltere Kralı'nın mesajını iletmişti.[1484]

Percy Loraine, 11 Kasım'da Türkiye Dışişleri Bakanı'na verdiği notada İngiltere Kralı'nın mesajını iletmiş ve bunun yeni Cumhurbaşkanı'na sunulmasını istemişti.[1485] Ertesi gün de Türkiye Dışişleri Bakanı Mehmet Şükrü Saraçoğlu, İngiliz Büyükelçi'ye verdiği notada, taziye mesajının yüksek muhatabına iletildiğini, Cumhurbaşkanı'nın da dostça ilgiden dolayı teşekkürlerinin ve derin minnettarlığının İngiltere Kralı'na iletilmesini istediğini belirtmişti.[1486]

13 Kasım 1938'de de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Büyükelçi'yi kabul etmiş ve büyük millî kayıp dolayısıyla İngiltere Kralı'nın mesajına kendisinin, Türk Hükümeti'nin ve Türk milletinin değer verdiğini ve bundan ne kadar duygulandıklarını belirtmiş ve bunları Kral'a bildirmesini Büyükelçi'den rica etmişti. İngiliz Büyükelçi yapılan bu görüşmeyi ve teşekkür ifadelerini aynı gün İngiltere Kralı'na[1487] ve ardından da Dışişleri Bakanlığına raporlamıştı.[1488]

İngiltere, Ankara Büyükelçisi aracılığıyla başsağlığı mesajı göndermekle yetinmemiş, İngiltere Kralı VI. George adına Saray Teşrifat Nazırı aracılığıyla 10 Kasım 1938'de Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine bizzat gidilmiş ve *"Majeste Kralın bu büyük zıyadan dolayı Türk milletinin kederine bütün kalbile iştirak*

[1483] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 518-521, Belge No: 218, F.O. 371/21926/E. 6834, F.O. 424/282, part 36, p.31-32, No.39/1/2/3, 10 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a yazı.

[1484] **A.e.**, s. 522, Belge No: 220, F.O. 371/21926/E. 6638, 10 Kasım 1938, İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'dan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e telgraf; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 555.

[1485] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 522-523, Belge No: 222, F.O. 371/21926, 11 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den Türkiye Dışişleri Bakanı'na Nota.

[1486] **A.e.**, s. 528-529, CXCIII, Belge No. 231, F.O.371/21926/E. 6948, 12 Kasım 1938, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e nota.

[1487] **A.e.**, s. 532, Belge No: 237, F.O. 371/21926/E. 6946, 13 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Kralı VI. George'a telgraf.

[1488] **A.e.**, s. 533-534, Belge No: 240, F.O. 371/21924/E. 6727, 13 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf.

ettiklerini bildirmiştir. Hükûmet namına da Hariciye Teşrifat müdürü umumisi ayrıca taziyede bulunmuştur".[1489]

Türkiye'nin Londra Maslahatgüzarı Kadri Rizan aynı gün, İngiltere Dışişleri Bakanlığına iade-i ziyaret bulunmuş, Bakan Halifax İngiliz Meclisi'nde bulunduğu için Müsteşar Lancelot Oliphant ile görüşmüştü. Atatürk'ün vefatını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına vekalet ettiğini İngiliz Dışişleri Bakanlığına resmen bildirmişti. Ayrıca görüşmede Türk Maslahatgüzar, Atatürk'ün bir "siyasi vasiyetnamesi" olduğu yönünde İngiliz basınında haberler çıktığını, fakat kendisinin bu konuda bilgisi olmadığını ve bunun Cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyip etkilemeyeceğini de bilmediğini söylemişti. İngiliz Müsteşar, Hükümetinin ve Dışişleri Bakanı'nın taziyelerini bildirdikten sonra, *"iki ülke arasındaki sıkı ilişkiler nedeniyle bu millî kaybın burada (İngiltere'de) derinden duyulacaktır"* ifadesini kullanmıştı. Kadri Rizan, 11 Kasım'da Türkiye Dışişleri Bakanlığına bu görüşmeyi bildirmişti.[1490] Aynı gün Lancelot Oliphant'a da Atatürk'ün vefatı üzerine Türk Hükümeti'nin yayımladığı resmî tebliği göndermişti.[1491]

İngiltere Kralı ve İngiliz Hükümeti'nin taziye mesajlarını ileten Büyükelçi Percy Loraine, 12 Kasım'da Dışişleri Bakanı Halifax'a gönderdiği raporda Kanada, İrlanda, Güney Afrika ve Yeni Zelanda hükümetlerine onlar adına Türk Hükümeti'ne taziyelerini kendisinin iletmesini isteyip istemediklerini sorduğunu bildirmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Kral'ın gönderdiği taziye mesajının İngiltere Hükümeti'ni kapsadığı gibi aynı şekilde Dominyon Hükümetlerini de kapsayacağı, Dominyon Hükümetlerinin bu durumu İngiltere ile aynı ölçüde

---

[1489] **Akşam Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 7212, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 5210, s. 3; **Tan Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 1181, s. 1. Londra Maslahatgüzarı Kadri Rizan'ın bu konuda Ankara'ya gönderdiği telgraf için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 180.

[1490] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-22, Belge No: F.O. 371/21926/E 6692/69/44; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 180. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden C. W. Baxter 17 Kasım 1938'de İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ne yapılan bu ziyaret ile bilgileri aktarmıştı. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 543, Belge No: 255, F.O. 371/21926/E. 6692, 17 Kasım 1938, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi PercyLoraine'e yazı.

[1491] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 523-524, Belge No: 223, F.O. 371/21926/E. 6693, F.O. 371/21926/E. 6693/1; 11 Kasım 1938, Türkiye'nin İngiltere Maslahatgüzarı Kadri Rizan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Lancelot Oliphant'a yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-26 - B-27, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6693/69/44; Salâhi R. Sonyel, **a.g.m.**, s. 555.

değerlendirmeyeceklerini, hatta Türk Hükümeti'nin bu durumu takdir etmeyeceğinden emin olduklarını bu rapor üzerine düştükleri notlarda iletmişti.[1492]

Fakat Dominyonlardan Avustralya ve İrlanda Dışişleri Bakanlıkları Atatürk'ün vefatı dolayısıyla Türk Hükümeti'ne doğrudan taziye mesajları göndermiş; 12 ve 14 Kasım tarihlerinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi bu konuda bilgilendirilmişti. Diğer taraftan Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Dominyonları ise taziye mesajlarının Türk Hükümeti'ne iletilmesini Percy Loraine'den rica etmiş, O da bu durumu Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Bu mesajlara cevap ise Bakan Şükrü Saraçoğlu tarafından 9 Aralık tarihinde verilmiş, Büyükelçi cevapları ilgili Hükümetlere yollamıştı. Bu yazışmalarla ilgili bilgiyi de Dışişleri Bakanı Halifax'a 16 Aralık 1938'de gönderdiği raporda vermişti.[1493]

Atatürk'ün vefatının hemen ardından, İngiltere Kralı'nın, İngiliz Hükümeti'nin ve yukarıda belirtilen Dominyonların gönderdiği taziye mesajları ile birlikte, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine hem Londra'dan hem de Londra dışından çok sayıda diplomatik misyon, kişi, kurum ve kuruluş ile halktan insanlar da taziye mesajı göndermişti.[1494] Ayrıca, İngiliz yönetimi altında bulunan Hindistan'daki eyaletlerden, belediyelerden, çeşitli kurum ve kuruluşlardan[1495] aynı zamanda İngiltere'de yaşayan Hintli ve Pakistanlılardan da taziye mesajları gönderilmişti.[1496]

[1492] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 531, Belge No: 236, F.O. 371/21926/E. 6707, 12 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyüleçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf, Erdoğan Karakuş, a.g.e., s. B-32, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6707/69/44.

[1493] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 581, Belge No: 282, F.O. 371/21927/E. 7725, 16 Aralık 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyüleçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-66, Belge No: F.O. 371/21927/E. 7725/69/44.

[1494] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 183-201.

[1495] **BCA**, 490.01.1434.740.1; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 582-583, 585-591, 603-610, 611-612, Belge No: 283, F.O. 371/21927/E.7665, 19 Aralık 1938, İngiltere Hindistan İşleri Bakanlığından İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazı; Belge No: 286, F.O. 317/21927/E. 7665, 29 Aralık 1938, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden W. Baxter'dan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e yazı, Belge No: 289, F.O.371/23290/E. 387, 10 Ocak 1939, Yeni Delhi'de Hindistan Hükümeti Sekreterinden Londra'da Hindistan İşleri Bakanlığına yazı, Belge No: 290, F.O.371/23290/E.388, 10 Ocak 1939, Yeni Delhi'de Hindistan Hükümeti Sekreterinden Londra'da Hindistan İşleri Bakanlığına yazı, Belge No: 292, F.O.371/23291/E.539, 16 Ocak 1939, Yeni Delhi'de Hindistan Hükümeti Müsteşarlığından Londra'da Hindistan İşleri Bakanlığına yazı, Belge No: 294, F.O.371/23291/E.910, 2 Şubat 1939, Londra'da Hindistan temsilciliğinden Hindistan İşleri Bakanlığına yazı, Belge No: 296, F.O.371/23291/E. 1261, 8 Şubat 1939, Yeni Delhi'de Hindistan Hükümeti Müsteşarından Londra'da Hindistan Temsilciliğine yazı.

[1496] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 235-240.

c) İngilizlerin Mustafa Kemal Atatürk'ün Cenaze Törenine Katılımı

Yukarıda da belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığı ile ilgili bilgiler İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla Londra'ya devamlı olarak iletilmiş, özellikle Cumhurbaşkanı'nın vefat etmesi hâlinde yapılacaklar ile ilgili görüşmeler ve hazırlıklar yapılmıştı.

Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in 10 Kasım tarihli raporları üzerine, St. James Sarayı Özel Kalem Müdürü Nugent, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na gönderdiği yazıda; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenine, Kralı temsil etmek üzere Mareşal Lord Birdwood'un gönderilmesini, bu konuda da Ankara Büyükelçisi'nin bilgilendirilmesini istemişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. Bowker, 11 Kasım'da bu yazının üstüne düştüğü notta, Percy Loraine'e Türk Hükümeti'nin yabancı devletlerin temsilcilerinin katılmasını bekleyip beklemediğinin sorulmasını ve ondan cevap geldikten sonra Lord Birdwood'un Kral'ı temsil edeceğinin bildirilmesi gerektiğini belirtmişti.[1497]

Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, 12 Kasım'da Bakan Halifax'a gönderdiği telgrafında, Türk Hükümeti'nin cenaze töreni için davette bulunmayacağını, fakat dost ülkelerden özel temsilcilerin gelmesine memnun olacağını bildirmişti.[1498]

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 12 Kasım 1938'de elçiliklere gönderdiği genelgede Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesinin İstanbul'dan "ağlebi ihtimal" 19 Kasım Cumartesi günü Ankara'ya götürüleceğini, cenaze töreninin 21

[1497] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 521, Belge No: 219, F.O. 371/21926/E. 6648, 10 Kasım 1938, St. James Sarayı Mabeyincisi Kaleminden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-21, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6648/69/44. Atatürk'ün vefatının ardından, Türk Hükümeti millî yas kanununun esaslarını belirlemek için çalışmalara başlamıştı. Bu arada, defin merasiminde devlet başkanlarını ve hükümetleri temsil etmek üzere 30 ülkenin temsilcisinin Türkiye'ye geleceği Türk basınına yansımıştı. Cumhuriyet Gazetesi'nde, 11 Kasım'da alınan bilgilere dayanılarak, İngiltere Kral hanedanından bir zatla temsil edileceği yazılmış ve *"İngiltere ilk defa olarak bir Cumhuriyet nezdinde kendini hanedandan birile temsil ettirmektedir"* ifadeleri kullanılmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 5210, s. 3. Ulus Gazetesi'ne bu konuda yansıyan haberde ise, *"İngiltere kıralı merasimde şahsî surette temsil edilecektir. Ayrıca Fedmareşal Birdvond [Birdwood] da Büyük Britanya hükümetini temsil edecektir"* denmişti. Bkz. **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 1. Akşam ve Tan Gazetelerinde ise *"İngiltere kralı kendisini Atatürkün cenaze merasimide şahsen temsil ettirecektir. Bu suretle ilk defa olarak bir devlet reisine bir hükûmdar gibi muamele edilmiş olmaktadır"* şeklinde aktarılmıştı. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 7212, s.1; **Tan Gazetesi**, 12 Kasım 1938, Sayı: 1181, s. 1.

[1498] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 529-530, Belge No: 233, F.O. 371/21926/E. 6704, 12 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-30, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6704/69/44.

Kasım Pazartesi günü Ankara'da yapılacağını bildirmekle yetinmişti.[1499] Ertesi gün gönderilen bir diğer genelgede ise elçiliklerin, nezdinde bulunduğu hükümetlerin cenaze törenine heyet gönderecekse, heyetin kaç kişiden ve kimlerden oluştuğunu acele bildirmesi istenmişti.[1500]

Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax ve Ankara Büyükelçisi Percy Loraine arasında 11 Kasım 1938'de şifreli ve dağıtım yapılmaz kayıtlı acil telgraflar karşılıklı olarak gönderilmişti.

Saat 14.15'te Bakan Halifax tarafından gönderilen telgrafta, Kral'ın temsilcisinin Atatürk'ün cenaze töreninde bulunacağı ve ayrıca Akdeniz Filosu Başkomutanının bir savaş gemisi ile İstanbul'a gelmesi için düzenlemelerin yapıldığı, alternatif olarak da H.M.S. Devonshire Gemisi'nin gönderilebileceği bildirilmişti. Bu konuda Türk Hükümeti'nin onayının alınması da rica edilmişti.[1501]

Percy Loraine saat 16:21'de gönderdiği telgrafta, bazı ülkelerin temsilcilerinin cenaze törenine katılacaklarının anlaşıldığını belirtmiş, bunların listesini vermişti.[1502]

Bunun üzerine İngiliz Bakan yaklaşık üç saat sonra Büyükelçi'ye bir telgraf daha göndermiş ve cenaze töreninde İngiltere Kralı'nı temsilen Mareşal Lord Birdwood'un görevlendirildiğini bildirmişti. Mareşal'e bir kurmay subayın, Yarbay P. G. Whitefoord'un ve bir memurun eşlik edeceğini eklemiş, tören için çelenk hazırlatılmasını da rica etmişti.[1503]

[1499] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 398, Belge No: 504, D.B.A. - T.1.,A.1.,f.1., 12 Aralık 1938, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından Elçiliklere, Maslahatgüzarlıklara ve Hatay Fevkalâde Murahhaslığına Genelge.

[1500] **A.e.**, s. 398, Belge No: 506, PBA - K. 180/A-1, 13 Kasım 1938, Türkiye Dışişleri Bakanlığından Elçiliklere Genelge.

[1501] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 525-526, Belge No: 226, F.O. 371/21926/E. 6670; 11 Kasım 1938, İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'tan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e şifreli telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-23, F.O. 371/21926/E. 6670/69/44.

[1502] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 524-525, Belge No: 224, F.O.371/21926/E. 6673, 11 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Lorain'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-24, Belge No: F.O.371/21926/E. 6673.

[1503] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 525, Belge No: 225, F.O. 371/21926/E. 6673, 11 Kasım 1938, İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'tan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e şifreli telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-24 - B-25, Belge No: F.O.371/21926/E. 6673. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kadri Rizan, 15 Kasım'da İngiliz temsilcilerinin isimlerini Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, s. 404, Belge No: 513, D.B.A. - T.1,A.1,f.1., 15 Kasım 1938, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğinden Türkiye Dışişleri Bakanlığına yazı.

Percy Loraine 12 Kasım'daki telgrafında, Akdeniz Filosu Başkomutanının bir savaş gemisi ile İstanbul'a gelmesinin ve Ankara'daki cenaze törenine katılmasının Türk Hükümeti'ni memnun edeceğini bildirmişti. Ayrıca savaş gemisinin tonajının Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen limitleri aştığı hâlde Türk Hükümeti'nin, kendi önerisini kabul ederek bir davetiye yayımlayacağını ifade etmişti.[1504]

13 Kasım'da, İngiltere Deniz Kuvvetleri, Akdeniz Filosu Başkomutanının İngiliz savaş gemiyle Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a gitmesini onaylamıştı[1505]. Başkomutan da H.M.S. Malaya adlı gemi ile 16 Kasım'da yola çıkacağını ve 18 Kasım'da İstanbul'a ulaşacağını ifade etmişti.[1506]

Bunun üzerine Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 24. maddesine göre resmî davette bulunmuş ve Büyükelçi bunu Dışişleri Bakanı Halifax'a haber vermişti.[1507]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, cenaze töreni için yapılan hazırlıkları, İstanbul ve Ankara'daki törenleri geniş ve ayrıntılı şekilde Dışişleri Bakanı'na aktarmıştı. Büyükelçi, Türkiye'de geleneksel bir cenaze töreni geleneği olmadığını fakat hükümetin yoğun bir çaba gösterdiğine dikkat çekmişti.[1508] İstanbul'da,

---

[1504] **A.e.**, s. 530, Belge No: 234, F.O. 371/21926/E. 6705, 12 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Lorain'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-28, B-31, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6705/69/44, Belge No: F.O. 371/21926.

[1505] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 534, Belge No: 241, F.O. 371/21926, 13 Kasım 1938, İngiltere Deniz Kuvvetlerinden Akdeniz Başkomutanı'na telgraf.

[1506] **A.e.**, s. 534-535, Belge No: 242, F.O. 371/21926; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-33, B-38, F-12, Belge No: F.O. 371/21926, Belge No: F.O. 371/21934/E.6947/947/44, Belge No: 371/21934/E. 6947/947/44. İngiliz Gemisi 17 Kasım'da Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş ve ertesi gün İstanbul'a gelmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Kasım 1938, Sayı: 5216, s. 7; **Tan Gazetesi**, 18 Kasım 1938, Sayı: 1187, s. 4; **Ulus Gazetesi**, 19 Kasım 1938, Sayı: 6217, s. 3. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenine katılacak yabancı heyetleri getirecek savaş gemilerinin İstanbul'a gelmelerine, subay ve erlerinin üniforma ile karaya çıkmalarına ve limanda bulundukları süre içinde iletişim faaliyetlerini bozmamak kaydıyla telsiz kullanmalarına bir kararname ile onay verilmişti. **BCA**, 030.18.01.02.85.99.10.

[1507] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 535, Belge No: 244, F.O. 371/21926/E.6755, 14 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf. Boğazlar Sözleşmesi'nin 24. maddesinde, Türk Boğazlarından yabancı devletlerin gemilerinin geçişi ile ilgili şu öngörülmüştü: "…Türk Hükûmeti, ecnebi bahrî bir kuvvetin yakında Boğazlardan geçeceğinden haberdar edilir edilmez, bu kuvvetin teşekkülünü, tonajını, Boğazlara duhulü için derpiş edilen tarihi ve ledelicab, muhtemel avdet tarihini Yüksek âkid Tarafların Ankaradaki mümesillerine bildirecektir…". Bkz. **Montreux Andlaşması**, s. 25-26.

[1508] Türk Hükümeti tören için birtakım önlemler almıştı. 14 Kasım'da çıkarılan 3540 sayılı yasayla Hükümete, cenaze için 500.000 TL. harcama yetkisi verilmişti. Bkz. **Tan Gazetesi**, 14 Kasım 1938, Sayı: 1183, s. 1,4; **Ulus Gazetesi**, 14 Kasım 1938, 6212, s. 1,9; **Akşam Gazetesi**, 15 Kasım 1938, Sayı: 7215, s. 1,5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Kasım 1938, Sayı: 5213, s. 1,7. Resmi matem için

Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Atatürk'ün naaşının 16 Kasım'dan itibaren üç gün boyunca resmî görevliler ve halkın saygı geçişine açık tutulduğunu[1509], Atatürk'ün naaşının 19 Kasım'da İstanbul Sarayburnu'ndan önce İzmit'e[1510] ardından da Ankara'ya götürüldüğünü ve 21 Kasım'da da Başkent'te devlet töreni yapıldığını bildirmişti.[1511]

Bu törende Atatürk'ün naaşı Türk ve yabancı temsilciler ve halkın eşlik ettiği bir top arabasıyla istirahat edeceği Etnografya Müzesi'ndeki katafalka yerleştirilmişti. İngiltere'nin temsilcisi Mareşal Birdwood rahatsızlığı nedeniyle yürüyüşe katılamamıştı. İngiliz temsilci, Türk makamları ile yapılan görüşme sonrasında töreni hâkim bir noktadan izlemişti. Percy Loraine cenaze töreninin bütünüyle mükemmel geçtiğini belirtmişti. Büyükelçi ayrıca İngilizlerin törende hem kapsamlı hem de kişisel boyutta temsil edilmesinin askerî ve sivil Türk çevrelerinde çok önemli bir etki bıraktığına vurgu yapmıştı.[1512]

Cenaze töreninden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İngiliz temsilci Mareşal Lord Birdwood ile Büyükelçi Percy Loraine'i kabul etmişti. Büyükelçi bu görüşmede, İngiltere Kralı'nın sözlü olarak iletilmesini istediği, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı samimi

---

kararname çıkarılmıştı. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.85.98.11; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14, 15 Kasım 1938, Sayı: 5212, 5213, s. 1, 1,7; **Ulus Gazetesi**, 14-15 Kasım 1938, Sayı: 6212-6213, s. 1,9, 1,3; **Akşam Gazetesi**, 16 Kasım 1938, Sayı: 7216, s. 4; **Tan Gazetesi**, 16 Kasım 1938, Sayı: 1185, s. 3. Bu kararname, 16 Kasım'da Resmî Gazete'de yayınlanmıştı. 9919 numaralı Kararname için bkz. **Resmî Gazete**, 16 Kasım 1938, Sayı: 4064, s. 10871.

[1509] İstanbul'daki saygı geçişi için bkz. **Akşam Gazetesi**, 16-18 Kasım 1938, Sayı: 7216-7218, s. 1, 1, 1,6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16-19 Kasım 1938, Sayı: 5214-5217, s. 1,7, 1,8, 1,7, 1; **Tan Gazetesi**, 16-19 Kasım 1938, Sayı: 1185-1188, s. 1,4, 1,4, 1,4, 1,6; **Ulus Gazetesi**, 16-19 Kasım 1938, Sayı: 6214-6217, s. 1,8, 1,9, 1,7, 1,8.

[1510] Atatürk'ün naaşı Yavuz Savaş Kruvzörü ile İzmit'e getirilmişti. Yabancı devletlerin gemileri de Yavuz'a eşlik etmişti. Savaş gemileri amirallerinin kıdem sırasına göre Yavuz'un arkasında dizilmiş; Malaya ilk gemi olmuştu. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 550-553, Belge No: 266, F.O. 371/21927, 19 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği Deniz Ataşesi H.A. Packer'den Büyükelçi Percy Loraine'e rapor.

[1511] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 574-579, Belge No: 280, F.O. 371/21927/E. 7378/1, 3 Aralık 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-54 - B-58, Belge No: F.O. 371/21927/E. 7378/69/44. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninin nasıl yapılacağı hakkındaki tamim için ayrıca bkz. **BCA**, 490.01.4.19.15.

[1512] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 555, Belge No: 269, F.O. 371/21926/E. 6984, 22 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a şifreli telgraf; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-43, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6984/69/44. Mareşal Birdwood töreni Etnografya Müzesi'nin karşısında bulunan Ankara Halkevi balkonundan izlemişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 7222, s. 8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 5220, s. 7.

tebriklerini[1513] kendisinin ve Mareşal'in sırayla ilettiğini belirtmişti.[1514] Mareşal Lord Birdwood bu görüşmeden sonra 21 Aralık akşamı Ankara'dan İstanbul'a hareket etmişti.[1515]

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 22 Kasım günü cenaze töreninde ülkelerini temsil eden özel temsilciler ile diplomatik misyonları ayrı ayrı ve alfabetik sırayla kabul etmişti.[1516] İngiltere bu kabulde İngiliz Büyükelçisi ve Akdeniz Filosu Başkomutanı ile onlara eşlik eden Büyükelçilik Müsteşarı ve ataşe görevlisi ile hazır bulunmuştu. Cumhurbaşkanı heyecanlı bir dille Türk-İngiliz dostluğuna vurgu yapmış, Akdeniz Filosu Başkomutanı ile konuşurken, Atatürk'ün cenaze törenine İngiltere'nin görkemli temsilinden duyduğu mutluluğu dile getirmişti. Bunun Türkiye için İngiliz dostluğunun çarpıcı bir tezahürü olduğunu ifade etmişti. Bunları ömrü boyunca unutmayacağının da altını çizmişti. Son temsilcinin kabulünden sonra Cumhurbaşkanı tüm temsilcileri geniş bir kabul salonunda ağırlamış ve İngiliz Filosu Başkomutanı ile baş başa birkaç dakika İngilizce olarak konuşmuştu. Daha sonra, Percy Loraine, Başkomutanı Türkiye Başbakanı ve Savunma Bakanı ile tanıştırmıştı. Bu arada İngiliz komutan Genelkurmay Başkanı ile yarım saatten fazla görüşme imkânı yakalamıştı. Büyükelçi'ye göre İngiliz Mareşal ve Başkomutan'ın bu ziyaretleri Türkiye-İngiltere ilişkilerine katkı sağlamıştı.[1517]

d) Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının İngiliz Basınına Yansımaları

Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğini, büyük eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni ve temel kazanımlarını, elde ettiği başarıları haberlerine konu eden

---

[1513] İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, Kral'ın bu isteğini 19 Kasım'da Büyükelçi'ye bildirmişti. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 549-550, Belge No: 265, F.O. 371/21926/E. 6859, 19 Kasım 1938, İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'tan İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e şireli telgraf.

[1514]**A.e.**, s. 554-555, Belge No: 268, F.O. 371/21926/E. 6983, 22 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a telgraf.

[1515] **Akşam Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 7222, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 5220, s. 7; **Ulus Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 6220, s. 2.

[1516] Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yabancı devlet temsilcileri ile görüşmesi için bkz. **Akşam Gazetesi**, 21-22 Kasım 1938, Sayı: 7221-7222, s. 7, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 5220, s. 7; **Tan Gazetesi**, 22 Kasım 1938, Sayı: 1191, s. 2.

[1517] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 557-558, Belge No: 271, F.O. 371/21926/E. 7055, 24 Kasım 1938, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a yazı; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-46, Belge No: F.O. 371/21926/E. 7055/69/44.

ve köşe yazılarına taşıyan Avrupa basını ve yazarları, yukarıda da belirtildiği gibi sağlığı konusunda da gelişmeleri yakından takip etmişti. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı da Avrupa basınında geniş yer bulmuş, ondan övgü ile söz edilmişti.[1518]

İngiltere'de büyük ölçüde basım yapan, popüler günlük gazetelerin, sahibi olduğu The Evening News, The Evening Standard, The Star gibi akşam gazeteleri 10 Kasım Perşembe günü Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiğini okuyucularına duyurmuştu. Bu gazetelerde, Atatürk ile ilgili haberlere ve yazılara geniş yer ayırılmıştı.[1519]

The Evening News Gazetesi "Büyük Bir Şef" başlığı ile verdiği haberde, Mustafa Kemal Atatürk'ün çağının en ünlü simalarından biri olduğunu, yirmi yıldan az sürede çağdaş ve güçlü bir devlet kurduğunu ve ülkesinin eski düşmanlarıyla özellikle İngiltere ile barış içinde yaşadığını gördüğünü bildirmişti. Aynı gazete "Atatürk" başlıklı uzun bir yazı daha yayımlamış ve onun hayatından ve Anadolu'daki mücadelesinden satır başlarını okuyucularına aktarmıştı.[1520]

Yine bir İngiliz akşam gazetesi olan The Evening Standard'da Michael Foot'un "Atatürk" başlıklı yazısı yayımlanmıştı. Yazar, Atatürk'ü uygulamaları nedeniyle eleştirmiş ve Armstrong'un "Bozkurt" adlı kitabından cümleler aktararak buradaki bazı iddiaları tekrarlamıştı. Bunlardan sonra kişiliğini etkileyen kişi ve olaylardan bahsetmiş, Türkiye'de yaptığı reformlardan örnekler vermişti. *"Olağanüstü enerjisi Modern Türkiye'yi kurdu"*, *"ailesiz, mirasçısız öldü. Ama arkasında öyle bir eser bıraktı ki!..."* gibi ifadeler ise yazının dikkat çekici satırlarından olmuştu.[1521]

[1518] Nurcan Toksoy, "Avrupa Gazetelerinde Atatürk'ün Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 37-38 (Mayıs-Kasım 2006), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 143. Çeşitli ülkelerin basın organlarında Atatürk'ün vefatı ile ilgili çok sayıda haber yayımlanmıştı. Geniş bilgi için için ayrıca bkz. **Akşam Gazetesi**, 12-22 Kasım 1938, Sayı:7212-7222, s.1,2; 2,7, 2,3,6,8, 2,3, 2-5, 2, 4,7, 4, 5,8, 4, 8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12-13, 15, 16, 18, 19 Kasım 1938, Sayı: 5210-5211, 5213, 5214, 5216, 5217, s. 1,3, 5, 4, 1,4, 4, 7; **Tan Gazetesi**, 12-16, 21, 22 Kasım 1938, Sayı: 1181-1185, 1190, 1191, s. 1,8, 1,9, 8, 7,8, 7, 4, 5; **Ulus Gazetesi**, 12-16, 18, 20 Kasım 1938, Sayı: 6210-6214, 6216, 6218, s. 1,8, 1,6,8, 8,9, 4,5, 5,8, 4, 5.

[1519] Mustafa Yılmaz, "1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, Sayı: 28 (Mart 1994), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 168-171; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 210.

[1520] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 210-212.

[1521] **A.e.**, s. 213-215.

The Star Gazetesinde ise M. Samuels imzasıyla "Bir Milleti Kurtaran Asi" başlıklı yazı yayımlamıştı. Yazar, genel olarak Atatürk'ün halefinin kim olacağı konusu üzerinde durmuştu. Ayrıca Atatürk'ün Türkiye'yi batılılaştırmayı her şeyin üstünde tuttuğunu ve yaptığı reformları anlatmıştı. Yazar, Atatürk'ün uzun yılardır hasta olduğu, vefatı ile savaş sonrası diktatörlerinden birinin daha yaşamını yitirdiğini söylese de adının büyüklüğünü de ifade etmişti.[1522]

11 Kasım'da diğer İngiliz gazeteleri de Atatürk'ün vefatına geniş yer ayırmıştı. İngiltere'de "kaliteli basının" önde gelen muhafazakâr günlük gazetelerinden The Times[1523] "Modern Türkiye'nin Kurucusu Kemal Atatürk Öldü" başlıklı uzun bir haberle Atatürk'ün vefatını okurlarına duyurmuştu.[1524] Gazete aynı zamanda Atatürk'ün vefatı üzerine Türk Hükümeti'nin yayımladığı bildirinin bir kısmını da aynı tarihli sayısında yayımlamıştı.[1525]

Aynı gün The Times Gazetesi'ndeki "Cumhurbaşkanı Atatürk" başlıklı başyazıda Türkiye'nin kurucu ve yapıcısı, büyük bir asker, devlet adamı ve lider olarak ifade edilen Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat ettiği belirtilmiş; Onun Çanakkale'deki başarılarından başlayarak yeni Türkiye'yi hangi koşullar içinde inşa ettiğine, yaptığı reformlara, dış politikadaki başarılarına değinilmişti. Yazının sonunda ise Atatürk'e korkulur bir düşman sıfatıyla derin hayranlık besleyen, Türklerin önceden düşmanı şimdi dostu olan İngilizlerin, Avrupa'nın ve Türkiye'nin kaybına üzüldüğünü, bunun bilinciyle Türklerin kısmen teselli olacakları ifade edilmişti.[1526]

[1522] **A.e.**, s. 215.

[1523] The Times Gazetesi 1785 tarihinde kurulmuştu. Gazete, Cumhuriyet'in ilanından Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar geçen sürede Türkiye'deki olaylara ilgi göstermişti. İstanbul ve Ankara'daki özel muhabirleri aracılığıyla gönderilen bilgilere dayalı çok sayıda haber, yorum ve yazılar yayımlanmıştı. Özellikle 1930'lu yılları takiben yazılan yazılarda, gazetenin Türkiye lehinde tavrı açıkça gözelebilir bir hâl almıştı. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 160-161.

[1524] **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, Haz.: Nuri M. Çolakoğlu, İstanbul, Doğan Kitap, [t.y.], s. 39-40; Memet Yetişgin, "İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk'ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary", **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, (Kasım 2006) Atatürk Özel Sayısı, Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basım Evi, 2006, s. 57-58; Mustafa Sarı, "The Times Gazetesi'ne Göre Atatürk'ün Vefatı", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, Cilt 10, Sayı: 1, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 372-373.

[1525] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. B-26 - B-27, Belge No: F.O. 371/21926/E. 6693/69/44.

[1526] **Akşam Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 7213, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13, 15 Kasım 1938, Sayı: 5211, 5213, s. 5, 5; **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 13, 16 Kasım 1938, Sayı: 6211, 6214, s. 6, 5; **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 41-42; Temel Dündar, **Dünya Matbuatında Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, Desen Matbaası, 1954, s. 143-147; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 216-217; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 144-146; Memet Yetişgin, **a.g.m.**, s. 58-60.

Aynı gazete, Mustafa Kemal Atatürk için büyük devlet adamlarının ölümü nedeniyle onlara saygı ifadesi olarak kaleme alınan bir Orbituary yani kısa hayat hikayesi yayımlamıştı. Gazetenin beş sütununu kapsayan bu yazıda Atatürk'ün hayatı, kişiliği, askerlik ve devlet yöneticiliğindeki başarıları anlatılmış ve çekilmiş son fotoğraflarına yer verilmişti.[1527]

Önde gelen muhafazakâr gazetelerinden bir diğeri, The Daily Telegraph[1528] da Atatürk'ün vefatına geniş yer ayırmıştı. 11 Kasım'da "Türkiye Atatürk'ün ölümüne yas tutuyor" başlıklı bir habere yer verilmişti. Gazete, Atatürk'ün vefatını haber verdikten sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilebileceğini belirtmişti. Çanakkale Savaşı'ından ve Büyükelçi Percy Loraine'den bahisle Türk-İngiliz ilişkilerine değinmişti. "Modern Türkiye'nin yaratıcısı" ara başlığında ise *"...hiç bir millet ve devlet inkılâbının ne Atatürk tarafından yapılan kadar fevkâlade, ne de onun kadar iyi mülhem olmadığı..."* ifadelerine yer verilmişti.[1529]

Gazetede aynı gün "Kemal Atatürk Modern Türkiye'yi Nasıl Yarattı. Balkan Barışı İçin Büyük Reformlar" başlıklı uzun bir yazı daha çıkmıştı. Bu yazı The Morning Post Gazetesi tarafından da yayımlanmıştı. Yazıda, 1919'dan başlayarak yeni Türkiye'nin oluşum safhaları ve Cumhuriyet Dönemi gelişmeleri aktarılmış ve Türk-İngiliz ilişkilerinden söz edilmişti.[1530]

Londra dışında basımı yapılan ve tüm ülke genelinde dağıtılan tek bölgesel gazete olan liberal kaliteli basının rehberi The Manchester Guardian[1531] da

---

[1527] **Akşam Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 7213, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 5211, s. 5; **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 6; Memet Yetişgin, **a.g.m.**, s. 60-67; Mehmet Sarı, **a.g.m.**, s. 376-380.

[1528] The Daily Telegraph Gazetesi 1855 yılında kurulmuştu. Geniş bir şekilde dış olaylara yer veren gazete Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberlere de özel bir ilgi göstermişti. Özellikle Kurtuluş Savaş süresince Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sistemetik bir yayın politikası güdülmüştü. İstanbul'da J. H. Walton isimli özel muhabir bulunduran gazete Musul Sorunu ve Halifeliğin kaldırılması sürecinde de gelişmelere geniş şekilde yer vermişti. Aynı zamanda Türkiye'deki devlet adamlarının üzerindeki Bolşevik etkisinden duyulan endişe de uzunca bir dönem dile getirilmişti. Cumhuriyet'in ilanının 10. yıl dönümünde birer hafta arayla verilen "Türkiye Sayfası"nda ise Atatürk'ün eserleri övgülerle kaleme alınmıştı. Atatürk'ün batılı bir toplum ve devlet yaratma çabası kabul edilmiş ve Türkiye'nin batılılaşma çabaları dile getirilmişti. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 161-162; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 222.

[1529] **Akşam Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 7213, s. 2; **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 6; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 222-224; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 148.

[1530] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 224-226.

[1531] The Manchester Guardian Gazetesi, 1821 yılında yayın hayatına başlamıştı. Ülke genelinde basımı yapılan tek bölgesel gazete olan The Manchester Guardian, dış haberlere The Times'dan sonra yoğun ilgi gösteren ikinci gazete olmuştu. Diğer gazeteler gibi Türkiye'deki gelişmelere ilgi duymuştu. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı reformlara ilgisi diğerlerinden daha fazla olmuş; İstanbul ve Ankara'ya özel muhabir göndermişti. Yapılan reformların halk desteği alınmadan

Atatürk'ün vefatına geniş yer veren günlük İngiliz gazetelerinden biri olmuştu. Gazete, 11 Kasım tarihinde Atatürk ile ilgili iki uzun yazı yayımlamıştı. İlk yazıya "Kemal Atatürk" başlığı atılmış ve tarihi açıdan Mustafa Kemal Atatürk değerlendirilmeye çalışılmıştı. Yazıda, Türk Kurtuluş Savaşı geniş bir tarihi perspektifte ele alınmış, Türklerin tarihten gelen kurtuluş mücadelesi ağırlık noktasını oluşturmuştu. Diğer yazı ise Mustafa Kemal'in Selanik'te doğuşundan başlayarak, "Kemal Atatürk'ün Ömrü"nü uzun bir şekilde anlatmıştı. Yazıda, okurlara Atatürk hakkında genel bilgiler verilmişti. Ayrıca yukarıda belirtilen bazı yazılarda olduğu gibi, Atatürk yine diktatör olarak nitelenmiş, fakat onun diğer diktatörlerden farklı olduğu vurgulanmıştı.[1532]

İngiltere'nin yüksek tirajlı günlük "popüler basın"ından[1533] The News Chronicle, The Daily Express, The Daily Mail ve The Daily Hearld gazeteleri de Atatürk'ün ölümünü İngiliz kamuoyunun geniş bir bölümüne duyurmuştu. The News Chronicle Gazetesi'nin[1534] 11 Kasım tarihli "Bozkurt" adlı başyazısında Atatürk, döneminin sayılı adamlarından bir olarak nitelendirilmiş, *"eğer yaşasaydı tarihin bugünkünden çok farklı olacağını bir hakikat olarak"* söylenebileceği belirtilmişti. Gazetede Vernon Bartlett imzasıyla yayımlanan "Yeni Türkiye'yi Yaratan Adam" başlıklı yazıda ise Atatürk'ün ıslahatının devamlı olacağı belirtilmişti. Yazar, bu ıslahatın Türkiye'yi, savaş öncesindeki hâlinden kuvvetli ve hürmet edilen bir ülke haline dönüştürdüğünü söylemişti. Bunun, *"dönemin hiçbir diktatörünün başaramadığı birşey olduğu"* ifadesini kullanmıştı.[1535]

---

yapıldığı yönünde eleştirilerde bulunan gazete, Türkiye'deki muhalefete ve onun sorunlarını da haber ve yorumlarına taşımıştı. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 163-164.

[1532] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 226-230.

[1533] XIX. yüzyıl sonlarına doğru alınan reklamlarla büyük ölçüde basım yapabilen popüler basın, genellikle İngiliz halkını ilgilendiren ülke içindeki haberleri geniş şekilde yayımlayıp, dış kaynaklı haberlere ise ilgisiz davranmıştı. Fakat bu durum, popüler basının siyasi eğiliminin olmadığı anlamı taşımamıştır. Dünyadaki olaylara sürekli ilgi gösterilmemekle birlikte önemli gelişmeler haberlere taşınmıştı. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 158-159.

[1534] The News Chronicle Gazetesi yıllarca liberal partinin yayın organı olarak görev yapmıştı. Gazete liberal eğilimli gazeteleri de bünyesinde toplamıştı. Ayrıca Londra'da çıkan akşam gazetesi The Star da bu gazete bünyesinde yer almıştı. II. bölümde belirtildiği üzere 1933 yılı başında Türkiye'ye gelen, BBC'nin de muhabirliğini yürüten Vernon Bartlett, The News Chronicle'da 1934-1954 arasında çalışmıştı. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s.170-171.

[1535] **Akşam Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 7213, s. 2; **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 6; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 230-231; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 148-149.

Popüler basının bir diğer yayıncısı The Daily Express Gazetesi'nde[1536] 11 Kasım'da yayımlanan "Atatürk Genç Kızlara "Makyaj" Yapmalarını Söyledi" başlıklı çarpıcı yazıda, Atatürk'ün vefat ettiği haber verilmekle birlikte, Onun hayat hikayesi önemli dönüm noktalarından örneklerle anlatılmıştı. Yazıda Atatürk ile İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi George Clerk arasındaki dikkat çekici bir diyaloga da yer verilmişti. Atatürk, Büyükelçiye ölümden söz etmiş ve *"ölürsem, yerimi alacak binlerce insan var"* demişti. George Clerk'in de bunu diplomatik bir nezaketle cevapladığını bildirmiş ve *"Ekselansları, binlerce kez abartıyor"* ifadesini kullanmıştı. Yazıda ayrıca Atatürk'ün yaptığı reformlardan bahsedilmiş ve Onun Türkiye'yi saygın bir ülke hâline getirdiği söylenmişti.[1537]

The Daily Mail Gazetesi[1538] İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınan "Atatürk Türk Kadınlarını Özgür Kıldı" başlıklı yazı, 11 Kasım'da yayımlanmıştı. Yazıda Atatürk'ün hayatının önemli noktalarına dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin eğitim ve kültür alanlarında geçirdiği değişime vurgu yapılmıştı.[1539] Popüler gazetelerden The Daily Herald[1540] da aynı gün yayımlanan "Atatürk Yeni Bir Ülke İnşaa Etti" başlıklı yazı gazetenin İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınmıştı. Yazıda, Mustafa Kemal Atatürk'ün hayat hikayesine yer verilmişti.[1541]

[1536] The Daily Express 1909 yılında yayın hayatın başlamıştı. The Sunday Express ve kaliteli bir akşam gazetesi olan The Evening Standard'da bu yayın organının bağlı olduğu medya grubuna dahilinde yayın hayatına devam etmişti. The Daily Express dış yayınlara pek fazla yer vermemişti. Anca 1923-1926 yılları arsında Türkiye'de özel bir muhabir bulundurmuştu. Gazete, Musul Sorunun'nun çözülmesi süresinden sonra Türkiye hakkında pek fazla habere yer verilmemişti. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 169-170.

[1537] **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 72-74.

[1538] 1896 yılında kurulan The Daily Mail Gazetesi'nin siyasi görüşü sağ eğilimli olarak nitelendirilmişti. The Sunday Dispatch ve akşam gazetesi olan The Evening News da bu gazetenin sahibi olduğu gruba bağlı olarak yayın hayatına devam etmişti. Gazetenin özel muhabiri George Ward Price, Birinci Balkan Savaşı ve Çanakkale Savaşı'nda resmi savaş muhabiri olarak Türk topraklarında görev yapmıştı. Yazar ayrıca 1922-1923 yıllarında da Türkiye'ye özel muhabir olarak görevlendirilmişti. Price yazılarında, Türkiye'deki olumlu gelişmelerden bahsetmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminden de çok etkilenmişti. The Daily Mail Gazetesi ayrıca 1922-1926 arasında "Türkiye ile Barış" tezini savunmuştu. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 169. George Ward Price, Mustafa Kemal Paşa ile 1918'de İstanbul'da, İzmir'in kurtuluşu ardından ve bir kez de Ankara'da görüşmüştü. Atatürk'ün cenaze merasimine de katılan yazar, "Ben diktatörleri tanıyorum" adlı kitabına Onu almadığını, çünkü "nev'i şahsına münhasır bir adam" olduğunu ifade etmişti. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Kasım 1938, Sayı: 5216, s. 5.

[1539] **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 69-70.

[1540] 1923 yılında İşçi Partisi tarafından alınan The Daily Herald, partinin yayın organı olarak çalışmıştı. Gazete, Türkiye ile ilgili konularda diğerlerinden farklı bir tutum izlemişti. Musul Sorunu ve Türkiye'deki değişiklikler hakkında farklı fikir ve görüşleri savunmuştu. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 168.

[1541] **Akşam Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 7213, s. 2; **Tan Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 1182, s. 9; **Ulus Gazetesi**, 13 Kasım 1938, Sayı: 6211, s. 6; **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 76; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 149.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, 13 Kasım tarihli İngiliz "Pazar Gazeteleri"nde de haberlere yansımıştı. The Sunday Times Gazetesi'ndeki[1542] "Atatürk" başlıklı yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'deki askerî başarıları anlatıldıktan sonra *"Atatürk'ün ölümüne bugün, büyük bir devlet adamı, büyük bir asker yüksek derececde haysiyetli bir şahsiyet olarak ağlanıyor"* denmişti. Mustafa Kemal Atatürk okuyuculara "dahî bir politikacı" olarak anlatılmış ve *"İngiltere cevval, cesur bir düşman sonra da sadık bir dost olarak tanıdığı büyük adamı selâmlamaktadır"* ifadeleri kullanılmıştı.[1543]

Aynı gün The Observer Gazetesi'ndeki[1544] yazıda da aynı başlık kullanılmıştı. Yazıda, modern tarihte hiç kimseye Atatürk kadar saygı ve hayranlık duyulmadığı ifade edilmiş ve Onun hayatı ile başarıları anlatılmıştı. İngiliz halkının Atatürk'ün anısına saygı göstermesinin kuvvetli sebepleri olduğunu belirten yazıda, Onun diktatörlüklerle demokrasilerin bağdaşmaz olmadıklarının klasik bir örneği olduğu belirtilmişti. *"Eğer diktatörler ve de demokratlar onun kadar büyük ve iyiolsaydılar, iki sistem arasındaki o uzlaşmaz ideoloji çatışması zaten hiç ortaya çıkmazdı"* ifadelerine yer verilmişti.[1545]

13 Kasım'da çıkan bir başka Pazar gazetesi The Empire News'ta ise iki yazı yayımlanmıştı. Bunlardan birincisi Con O'Leary'nin yazdığı "Atatürk'ün İki Hayatı" başlıklı yazı olmuştu. Yazar, Çanakkale Savaşları'ndan ve Atatürk'ün yaptığı reformlardan bahsetmişti. İkinci yazıda, J. D. Edwing ise Atatürk ve kadınlar konusu üzerinde durmuştu. Yazının sonunda ise Atatürk'ün yarattığı Türkiye'nin dünya olaylarında büyük bir rol oynayacak bir ülke olduğu ifade edilmişti.[1546]

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından, birkaç gün içinde İngiliz basınında konunun geniş bir biçimde yer aldığı görülmüştü. Özellikle, vefatın ilk

---

[1542] Pazar günleri çıkan The Sunday Times gazetesi 1822 tarihinde kurulmuştu. Gazete muhafazakâr ve millî koalisyon hükümetlerine destek vermişti. 1930'lu yıllarda baskısı artan The Sunday Times, diğer bir Pazar gazetesi The Observer'in de önüne geçmişti. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 166.

[1543] **Ulus Gazetesi**, 14 Kasım 1938, Sayı: 6212, s. 8; **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938, Sayı: 1184, s. 7; **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 47; Temel Dündar, **a.g.e.**, s. 142; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 232; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 144.

[1544] İngiltere'nin en eski Pazar gazetelerinden The Observer 1791 yılında yayın hayatına başlamıştı. Bağımsız ve liberal eğilimli gazetenin editörü J. L. Garvin, haftada bir yayımlanan başyazılarında Türkiye'ye çok az da olsa yer vermişti. Yazar, İngiltere ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'nin, bir Avrupa ülkesi gibi millî haklarını koruma hakkına sahip olduğunu ifade etmişti. Bkz. Mustafa Yılmaz, **a.g.m.**, s. 165-166.

[1545] **Ulus Gazetesi**, 14 Kasım 1938, Sayı: 6212, s. 8; **Tan Gazetesi**, 15 Kasım 1938, Sayı: 1184, s. 7; **Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk**, s. 85; Temel Dündar, **a.g.e.**, s. 142; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 232-233; Nurcan Toksoy, **a.g.m.**, s. 144.

[1546] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**, s. 233-234.

duyulmasının ardından 10-13 Kasım 1938 tarihleri arasında Londra gazetelerinde 35 kadar yazı ve haber yayımlanmıştı. Newcastle, Birmingham, Nothingham, Leicester ve York'ta yayımlanan gazetelerde de 25 kadar yazı çıkmıştı. Glasgow, Bristol, Carddiff gibi şehirlerin yanında, İngiliz dominyonlarında da basın, Atatürk'ün vefatını yakından izlemiş ve geniş şekilde okuyucularına duyurmuştu.[1547]

5. Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması (19 Ekim 1939)

a) Türkiye-İngiltere-Fransa Arasında Ortak Deklarasyonların İmzalanması

Türkiye, İtalya'nın Akdeniz'de yayılma isteğini dile getirdiği 1934 yılından sonra İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirme eğilimi göstermiş ve Batı ittifakına daha da yaklaşmıştı. Bu süreçte Sovyetler Birliği ile ilişkilerini de gözetmişti. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarına uymuş ve İngiltere ile Fransa'yı takip ederek Akdeniz Paktı'na katılmıştı. 1936 yılında ise, Türkiye için önem arz eden Türk Boğazları konusunda İngiltere ile görüş birliği sağlanmış, böylece Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesi açısından önemli bir adım daha olmuştu. Türkiye yine 1936 yılında İspanya iç savaşında İngiltere ve Fransa'yı izlemişti. 1937 yılında Nyon ve Cenevre Anlaşmaları çerçevesinde, Akdeniz'deki korsanlık eylemlerine karşı bu iki ülke ile iş birliğini sürdürmüştü.[1548]

Bu uluslararası ortamda atılan bazı adımlar, Türkiye-İngiltere ikili ilişkilerini güçlendirecek sonuçlar doğurmuştu. 1934 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün İngiltere Büyükelçisi Percy Loraine aracılığıyla İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurma girişimi, 1936 yılında İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti, Türk deniz filosunun Malta'yı ziyareti bu konuda en önemli adımlar olmuştu.

Bu dönemde İngiltere, Türkiye ile ikili bir anlaşma yapmadan ve yükümlülükler üstlenmeden fakat Türkiye'nin taleplerini göz ardı etmeden ikili

---

[1547] **A.e.**, s. 234.
[1548] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten Dergisi**, C. XLVI, Sayı: 182, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982, s. 370.

ilişkilere yön vermişti. 1936 yılı sonunda İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi ilişkileri değerlendirirken belirlenen hedefe ulaşıldığına işaret etmişti.[1549]

Fransa ise 1933 yılından itibaren Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tahkim isteklerine, genel olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmalarının askerî hükümleri üzerindeki revizyonist istekleri etkileyeceği için karşı çıkmıştı. Fakat Montreux Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin taleplerine anlayış göstermekle birlikte, Boğazlardan geçiş konusunda 19. maddede Sovyetler Birliği'ni desteklemişti. Öte yandan, Almanya'nın askerlik konuları ile ilgili girişimi, Fransa'yı Sovyetler Birliği ile savunma paktı imzalamaya itmişti. Bu arada da Türkiye'ye ilgisi artmıştı. Türkiye ise İtalya'nın girişimleri sonrasında Fransa ile iş birliği arayışlarına başlamıştı[1550]. Yukarıda belirtildiği gibi Akdeniz Paktı, Nyon ve Cenevre Antlaşmaları bu iş birliğinin önemli adımları olmuştu.

Türkiye-İngiltere ilişkilerindeki bu gelişmelere karşın 1937 yılına kadar iki ülke arasında dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştı. 1937 yılında Türkiye'nin bu yöndeki isteği, İngiltere tarafından kabul edilmemişti.[1551]

Türkiye-Fransa arasındaki Hatay sorunu çerçevesinde, 1936 yılına kadar bölgedeki Türkler Türkiye'ye katılmak istemişti. Fransa ise bu tarihte Suriye ile yaptığı anlaşmayla bölgeye bağımsızlık verilmesini ve mandanın kaldırılmasını gündeme getirmişti. Bunun üzerine 1936 yılı sonlarında Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmeye başlanan Hatay sorununda Fransa, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in de arabuluculuğuyla, 1937 yılı Ocak ayında tutumunu değiştirmişti. Böylece bir antlaşma temeli bulunmuş, Hatay için yeni bir statü kabul edilmişti.[1552] Fakat, Türk-Fransız ilişkileri 1937 yılı sonunda ve 1938 yılı başında tekrar gergin bir duruma girmişti.[1553] Öte yandan taraflar arasında Hatay konusunda

---

[1549] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 126-127.

[1550] İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Belleten Dergisi**, C. XLVII, Sayı: 188, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 981-984.

[1551] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **a.g.e.**, s. 123.

[1552] Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 505-506; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", s. 984-987. Milletler Cemiyeti Konseyi 27 Ocak 1937'de Hatay için yeni statüyü belirlemişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 28 Ocak 1938, Sayı: 6927, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ocak 1937, Sayı: 4566, s. 1,9; **Tan Gazetesi**, 28 Ocak 1938, Sayı: 640, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 28 Ocak 1937, Sayı: 5569, s. 1,5. Hatay ile ilgili bu kararın Milletler Cemiyeti'nden çıkmasından sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü arasındaki telgraflaşmalar için bkz. **BCA**, 030.10.222.501.5.

[1553] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 152. Gelişmeler için bkz. İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", s. 987-990.

görüşmeler devam etmiş[1554] ve iki ülke 3 Temmuz 1938 tarihinde Antakya'da askerî yönden anlaşmaya varmıştı. 4 Temmuz'da da Ankara'da Fransız-Türk Dostluk Antlaşması ve ilişik müşterek beyanname imzalanmış[1555], fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafsızlık yükümlülüğünü aştığı için dostluk anlaşmasını onaylamamıştı.[1556] Aynı yıl içinde, Ağustos 1938'de, Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet aracılığıyla Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a Fransa'nın Türkiye ile ittifak anlaşması yapmaya istekli olduğunu ve bu önerinin Türk hükümetine sunulmasını istemişti. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, dört maddelik bir cevap hazırlamış[1557], 2 Ekim'de Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafında da kabul edilince Türkiye'nin cevabını Fransa'ya sunmuştu. Aynı zamanda Fransız teklifini ve verilecek cevabı İngiltere'ye bildirmişti. Türkiye bu ittifaka İngiltere'nin de katılmasını şart koşmuştu.[1558] İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği cevapta, Orta Avrupa'nın içindeki durum göz önüne alındığında üçlü bir anlaşmanın imzalanmasının zorluğuna dikkat çekmişti. Halifax ayrıca, Ankara Büyükelçisi Percy Loraine aracılığıyla verdiği diğer mesajda, *"Uluslararası ortamda görülen yakın zamandaki gelişmeler, bu tekliflerin değerlendirilmesine büyük bir önem ve aciliyet kazandırabilir"* sözleri ile anlaşma için açık kapı bırakmıştı.[1559]

Fransa, Türk Hükümeti'ne ittifak anlaşması konusunda isteklerini tekrarlamayı sürdürmüştü. Fransa Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi'ne verdiği anlaşma tasarısında, *"iki ülkenin mevcut dostluk bağlarını geliştirmek ve sıkılaştırmak amacıyla hareket ettikleri ve Fransız-Türk ilişkilerinin gelişimine*

[1554] Fransız askerî heyeti ile yapılacak görüşmelerde Türk projesinin esasları için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.81.101.16.

[1555] **BCA**, 030.10.0.0.224.510.11; **BCA**, 030.10.224.510.13; **Akşam Gazetesi**, 4-5 Temmuz 1938, Sayı: 7081-7082, s. 1,6, 1,11; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4-5 Temmuz 1938, Sayı: 5079-5080, s. 1,7, 1,7; **Tan Gazetesi**, 4-5 Temmuz 1938, Sayı: 1143, 1144, s. 1,10, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 4-5 Temmuz 1938, Sayı: 6080-6081, s. 1, 1,3; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 237.

[1556] Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 2, s. 660; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 546-547.

[1557] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. E-47, Belge No: 371/21923/E. 5185/67/44; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 188; Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 34.

[1558] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. J-3, Belge No: 371/21929; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 188; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 34. Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'e, İngiltere'nin ittifaka katılmaması durumunda bunun hoşnutsuzluk yaratmayacağını ifade etmişti. Ayrıca bu şartın getirilmesinin nedeni olarak, Türk hükümetinin düz bir red cevabı vermekten kaçınmasını sağlamak olduğunu belirtmişti. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. E-45, Belge No: 371/21923/E.5185/67/44.

[1559] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. J-7, Belge No: 371/21929/E. 5758/91/44; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 189; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 153-154.

paralel olarak, İngiliz-Türk ilişkilerinin de gelişmesinin arzu edilir görüldüğü kaydediliyor, ve her iki ülkenin genel siyasetlerini ilgilendiren konularda sık sık bilgi teati edecekleri ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlar karışışında tutumlarını mümkün olan ölçüde ahenkleştirecekleri" belirtilmişti[1560]. Çünkü Fransa, Almanya'nın Orta ve Güney Avrupa'da yayılmasından rahatsızlık duymuştu. Türkiye bu tekliflere olumlu cevap vermemiş, İngiltere de üçlü anlaşma teklifini kabul etmemişti. İngiltere bu arada Almanya ile 30 Eylül 1938'de saldırmazlık antlaşması imzalamıştı. Daha önce İtalya ile benzer bir antlaşma imzalayan İngiltere, bu iki devlet tarafından oluşturulan sorunları barış yoluyla çözmeye çalışmıştı.[1561]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi 27 Kasım 1938'de Türk Dışişleri Bakanı'na gönderdiği mektupta, İngiltere'nin neden bir antlaşma yapılmasından yana olmadığını açıklamış; yapılacak antlaşmanın üç devletin dostluğuna yeni bir unsur eklemeyeceğini, benzer şekilde Yunanistan ile de bir antlaşma imzalanmasının gerekebileceğini, antlaşmanın Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekeceğini belirtmişti.[1562]

Bu arada İngiltere, 1938 yılı Aralık ayında Fransa'ya da sözlü bir nota vermişti. Verilen notada antlaşmanın önemli bir yarar sağlamayacağı vurgulanmış, ek bir bağlanmanın gereksizliğinden bahsedilmişti. İngiltere ayrıca, Türkiye ile de "biçimsel bir antlaşma gerekliliği konusunda" kuşkularını ifade etmişti. İngiltere bu suretle, Akdeniz'de bir pakt imzalanmasından yana olmadığını göstermişti.[1563]

Almanya'nın özellikle Münih Antlaşması'ndan sonra Güneydoğu Avrupa'da ekonomik ve politik olarak genişlemesi, İngiliz ve Fransız etkisini yok etme çabası, bu bölge devletleri üzerinde İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına darbe vurmuştu. Ayrıca Almanya, İngiltere'nin Yakın ve Ortadoğu politikaları açısından dolaysız bir tehlike yaratmıştı. Öte yandan Almanya ve İtalya'ya verilen ödünlerin işe yaramadığı görülmüştü.

[1560] **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 190; Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 661.
[1561] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 154-155.
[1562] **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 190-191; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 35-36. İngiliz diplomatlar bu durumun İtalya tarafından kendisine karşı oluşturulmuş bir birliktelik olarak dikkate alacağını hatta bu gelişmelerin Akdeniz Paktı'nın müzakeresi olacağını dile getirmişti. Ayrıca bu ittifakın Almanya tarafından kuşatma siyasetine geri dönüş olarak yorumlanacağı ve Münih Antlaşması sonrasındaki yumuşama ümitlerini güçleştireceğini ifade etmişti. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. E-64-65, Belge No: F.O. 371/21929/E.6598/91/44.
[1563] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 155-156.

Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeler, Türk-İngiliz İlişkilerini de etkilemişti. Her ne kadar Türkiye 1937 yılında olası savaş durumunda İngiltere ile iş birliğinde bulunacağını tek taraflı beyan etmiş olsa da meydana gelen olaylar 1938 yılında bu düşüncenin değişmesine neden olmuş, tarafsızlık eğilimi artmıştı.[1564]

1939 yılına girildiğinde Avrupa'da Alman tehlikesi artmış ve Çekoslovakya 15 Mart'ta Almanların işgaline uğramıştı[1565]. Bunun üzerine İngiltere, Almanya'yı kınayan bir açıklama yapmış ve Büyükelçisini Londra'ya çağırmıştı. İngiltere böylece yatıştırma politikasından vazgeçmişti.[1566]

Bu çerçevede İngiltere, Batılı devletlerin koruyuculuğunda savunma cephesi kurulması amacıyla Balkan devletlerine görüşlerini sormuştu. Türkiye, İngiltere'nin önerisini incelemiş ve Balkan Antantı ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmişti. İngiltere, Balkan devletleri arasında Türkiye konusunda daha etkin olmuştu. Çünkü onun aracılığıyla Balkan ülkeleri üzerinde daha etkin olmak, Doğu Akdeniz'de politik ve stratejik noktalarının güvenliğini sağlamak istemişti.[1567] Bu çerçevede, İngiliz Dışişleri Bakanı Halifax Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras ile 21 Mart 1939'da görüşmüştü. Büyükelçi, Türkiye'nin tarafsızlık politikasından vazgeçmesinden önce, İngiltere'nin Türkiye'den yana olup olmayacağını öğrenmek istemişti. Ayrıca Akdeniz bir saldırıya maruz kalırsa İngiltere'den doğrudan destek alıp alamayacağını sormuştu. Türkiye böylece tarafsızlığını, İngiltere'nin yanında olması koşuluyla bırakacağını belirtmişti. Tevfik Rüştü Aras, Halifax ile 31 Mart'ta yaptığı görüşmede de Akdeniz güvenliği için Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, İngiltere ve İtalya'nın katılımı ile Akdeniz Paktı imzalanması fikrini tekrar gündeme getirmişti. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise 25 Mart'ta Fransa'nın Ankara Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Alman saldırılarına karşı İngiltere ve Fransa'nın kesinlikle tavır almaları gerektiğini ifade etmişti.[1568]

[1564] **A.e.**, s. 162.
[1565] **Akşam Gazetesi**, 16 Mart 1939, Sayı: 7331, s. 1,13; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1939, Sayı: 5329, s. 1,9; **Tan Gazetesi**, 16 Mart 1939, Sayı: 1300, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1939, Sayı: 6327, s. 1,8.
[1566] **Akşam Gazetesi**, 18-19 Mart 1939, Sayı: 7333, 7334, s. 1,10, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18- 19 Mart 1939, Sayı: 5331, 5332, s. 1,7, 1,7; **Tan Gazetesi**, 18-19 Mart 1939, Sayı: 1302, 1303, s. 1,8, 1,10; **Ulus Gazetesi**, 18-19 Mart 1939, Sayı: 6329-6330, s. 3, 1.
[1567] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 22, 23 Mart 1939, Sayı: 7337, 7338, s. 1,12, 1,11; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 23 Mart 1939, Sayı: 5335, 5336, s. 1,9, 1,9; **Tan Gazetesi**, 22, 23 Mart 1939, Sayı: 1306, 1307, s. 1, 1,8; **Ulus Gazetesi**, 22-23 Mart 1939, Sayı: 6333-6333, s. 1,8, 8.
[1568] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 171-178.

Bu açıklamalar ve görüşmeler devam ederken, 8 Nisan'da Arnavutluk'ta İtalyan saldırısı gerçekleşmişti.[1569] Bu olay, İngiltere'nin 1939 yılı Şubat ayında Türkiye ile ilişkilerini yeniden düzenlemek üzere kesinleştirdiği politik kararını uygulamaya geçirmesi için ortam yaratmış, bir diğer ifadeyle Londra ile Ankara arasında görüşmelerin başlamasına neden olmuştu.[1570]

Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde durumun daha da karmaşık bir hâl alması, Türkiye'nin İtalyan tehlikesinden duyduğu rahatsızlığı artırmıştı. Bunun üzerine, 10 Nisan'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen ile yaptığı görüşmede, daha önce Almanya'nın gerçekleştirdiği saldırıya İngiltere'nin karşı çıkışının kararlaştırılmadığından bahsetmiş; aldığı cevapta, bundan böyle yapılacak eylemlerin daha güçlü bir muhalefetle karşılaşacağını belirtilmişti. Türk Bakan ayrıca, İtalyan saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa'nın sert tedbirler almalarını ve Yunanistan'a karşı oluşabilecek bir saldırıda tutumlarını belirtmeleri gerektiğinin altını çizmişti.[1571]

Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 31 Mart'ta Polonya'ya tek taraflı güvence verdikten[1572] sonra Yunanistan ve Romanya'ya da bu güvencenin verilmesini kararlaştırılmıştı. İngiltere 3 Nisan 1939'da bu kararı teyit etmiş[1573], 13 Nisan'da da bunu açıklamadan önce Türkiye'nin katılmasını istemişti.[1574] İngiltere Dışişleri Bakanı, 11 Nisan'da Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği raporda, Türkiye'nin Balkan Devletleri ile yaptığı antlaşmalara göre bir yükümlülüğünün olmamasına karşın, İngiltere ve Fransa ile verilmesi planlanan güvencelere katılıp katılmayacağının öğrenilmesini istemişti. Fransa da bunu desteklediğini 12 Nisan'da İngiltere'ye bildirmişti. 13 Nisan'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen bildiride İngiltere'nin Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı Türkiye'ye yardıma kararlı olduğunu, Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz savaşında kendisine yardım etmesi gerektiğini, öte yandan bir Alman saldırısına karşı İngiltere ve

---

[1569] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Nisan 1939, Sayı: 5353, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 9 Nisan 1939, Sayı: 1324, s. 1,10; **Akşam Gazetesi**, 9 Nisan 1939, Sayı: 7355, s. 1,7.
[1570] Hughe Knatchbull-Hugessen, **a.g.e.**, s. 116-118.
[1571] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 186-187.
[1572] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 1 Nisan 1939, Sayı: 7347, s. 1,10; **Tan Gazetesi**, 1 Nisan 1939, Say: 1316, s. 1,9.
[1573] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 4, 5 Nisan 1939, Sayı: 7350, 7351, s. 1,11, 1,8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1939, Sayı: 5348, s. 7; **Tan Gazetesi**, 4 Nisan 1939, Sayı: 1319, s. 1,10.
[1574] Bkz. **Akşam Gazetesi**, 11, 13,14 Nisan 1939, Sayı: 7357, 7359, 7360, s. 1,9, 1,7, 1,8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 11-14 Nisan 1939, Sayı: 5355-5358, s. 1,7, 1,9, 1,9, 1,8; **Tan Gazetesi**, 11, 13,14 Nisan 1939, Sayı: 1326, 1328, 1329, s. 1,10, 1,7, 1,10.

Fransa'nın, Polonya ile Romanya'ya güvence vermeyi düşündüklerini ifade etmiş ve Türkiye'nin buna katılıp katılmayacağını öğrenmek istemişti.[1575]

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında toplanan Türk Hükümeti aynı gün, İtalya'ya karşı Yunanistan'a yardım konusunda iki ülke arasında daha önce yapılan anlaşmaların genişletilmesi için hazır olmadığı, gerekli durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayının gerektiği, Türkiye'nin güvenliği konusunda İngiltere ile dostça ele alınabileceği kararına varmıştı. Türkiye, kendi güvenliği açısından garanti verilmeden öneriyi kabul edemeyeceğine, ancak bu demeçten kendisinin haberdar edildiği notu düşülebileceğine vurgu yapmıştı. Bu arada İngiltere, Almanya'ya karşı Türkiye'ye güvence verebileceğini ve İtalya'ya karşı da dolaylı veya dolaysız yardıma hazır olduğunu bildirmişti.[1576]

Türk Hükümeti'nin kesin cevabı alınmadan 13 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa; Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı olarak garanti verdiklerini açıklamıştı.[1577] Burada İngiltere'nin Romanya ve Yunanistan'a vereceği garantiler ile Türkiye'ye önerdiği koşullar, İngiliz Hükümeti'nin bu ülkeler ile ilgili politik tutumunu da ortaya koymuştu. İki ülkeye verilen garantiler tek yanlı olmuştu. İngiltere, İtalyan ve Alman saldırısına karşı Türkiye'den karşılıklı garantiler alma koşuluyla bağımsızlığını temin etmeye hazır olduğunu göstermişti. Bu durum İngiltere'nin uzunca zamandır devam ettirdiği politikasını değiştirdiğini göstermişti. Hatta Türkiye konusunda özellikle 11-13 Nisan'da yürütülen diplomatik faaliyetler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile görüşmelere katılması için sürecin hızlandırılmasına çalışıldığının önemli bir göstergesi olmuştu.[1578]

İngiltere'nin yaptığı öneriye Türkiye, 15 Nisan'da Şükrü Saraçoğlu aracılığıyla cevap vermiş ve bir saldırıya hedef olmadığını ancak genel barışı tehdit eden tehlikenin kendisini de ilgilendirdiğini bildirmişti. İtalya'nın durumu düşünüldüğünde de tehlikenin kendisi için büyüdüğünü, bu durumun İngiliz çıkarlarını da tehlikeye düşürdüğünü belirtip, derhâl tavır almaması durumunda Türk Boğazlarının tehlikeye düşeceğini, İngiltere'nin garantisini kabul ettiğini ancak tek

---

[1575] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 374-375.
[1576] **A.e.**, s. 375-376; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 192; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s. 192.
[1577] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Nisan 1939, Sayı: 5358, s. 1,8; **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1939, Sayı: 7360, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 14 Nisan 1939, Sayı: 1329, s. 1,10.
[1578] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 200-201.

taraflı değil iki taraflı garanti verilmesi gerektiğini, İngiltere'nin yapacağı yardım konusunda da açık taahhütlere sahip olmak istediklerini bildirmişti.[1579]

Türkiye'nin bu cevabına karşı İngiltere Dışişleri Bakanı gereken açıklamayı 20 Nisan'da yapmış ve bunu aynı zamanda Fransa'ya da bildirmişti. Bakan Halifax, "*Türk Hükümetinin genel durum üzerindeki görünüşünün İngiltere'ninkine uyduğunu, Balkanların güvenliği için Türk Hükümetinin Balkan Paktının dört devleti ile Bulgaristan'ı yaklaştırmak gibi bir rol oynamak ve Mihver Devletleri Akdeniz'de ya da Balkanlar'da bir saldırıya geçmedikçe tarafsız kalmak istemesinin anlaşıldığını, ancak saldırı başka bir yerde başlarsa da, Türkiye'nin Akdeniz'de ve Balkanlar'da İngiltere ile işbirliği düşünüp düşünmediğini bilmenin önem[l]i olduğunu, bunun gerekirse gizli tutularak 'Akdeniz'de ya da Balkanlar'da bir savaşa götürecek saldırı' diye anlatılabileceğini, ortak bir demeç için temel noktalar üzerinde danışmalar yapılabileceğini, Sovyetlerin işbirliğinin sağlanması çarelerinin araştırılacağını, temel noktalarda anlaşma olursa genelkurmay görüşmelerine girişilebileceğini belirtmiş ve bir anlaşmaya temel olacak ilkeleri bildirmişti"*.[1580] Türkiye'nin talebi üzerine İngiltere ile yapılan görüşmeler gizli bir şekilde yürütülmüştü. Çünkü Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekmek istenmemişti. Ancak Fransa ve Sovyetler Birliği'ne görüşmeler konusunda bilgi verilmişti.[1581]

İngiltere'nin cevabının ardından Türkiye Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu 22 Nisan'da bir toplantı yapmıştı. Toplantıdan bir gün sonra Türk Dışişleri Bakanı İngiliz Büyükelçi ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin gizli bir antlaşma yapmak istemediğini, kesin sonuçlar alındıktan sonra antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirileceğini, cevabın prensip olarak olumlu olduğunu ifade etmişti. İki gün sonra, yani 25 Nisan'da Türkiye'nin teklifi altı madde halinde İngiltere'ye resmî olarak bildirilmişti.[1582]

Bu arada, görüşmelerden haberdar edilen Sovyetler Birliği, Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin'i 1939 yılı Nisan ayında Ankara'ya yollamıştı.[1583] Ziyarette

---

[1579] Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 664; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 204-205; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 354; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 44-46.
[1580] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 378.
[1581] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 207-208; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 46.
[1582] Kâmuran Gürün, **a.g.e.**, s. 665-668; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 208; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, s.195-202; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 46-48.
[1583] Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin, 28 Nisan'da Ankara'ya gelmiş ve 5 Mayıs'a kadar burada görüşmelerini sürdürmüştü. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 29 Nisan, 6 Mayıs 1939,

Türkiye-Sovyetler Birliği yardım anlaşması görüşülmüş, İngiliz-Fransız görüşmelerine de değinilmişti. Bu sırada Almanya, çok tecrübeli ve önemli bir diplomat olan Von Papen'i Ankara Büyükelçiliği'ne atamıştı.[1584] O da Türkiye'ye gelir gelmez yapılan görüşmeler hakkında bilgi toplamaya başlamıştı.[1585]

İngiltere, Türkiye'nin önerisini olumlu karşılamış ve küçük değişiklikler talep etmişti. Bir an önce açıklama yapılmasının da yararlı olacağına değinmişti. Türk Hükümeti İngiltere'den gelen talepleri incelemiş, bazı değişiklikler yapılmış ve İngiliz Büyükelçisi'ne yeni bir metin verilmişti. Daha sonra taraflar arasında kesin metin için görüşmeler yapılmaya devam edilmişti. 10 Mayıs 1939'da İngiliz ve Fransız Büyükelçiler Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret etmiş ve yapılan görüşmelerin ardından Türk Bakan öneriyi ilke olarak kabul etmişti. Ancak Türkiye ve Fransa arasında Hatay sorunu ile ilgili görüşmeler devam ettiği için bu konuda karara varılamadan imzayı mümkün görmemişti. Fakat deklarasyonun ikili olarak, zamanı gelince imzalanabileceğini söylemişti.[1586] Ne var ki Fransa, Türkiye ile ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmasını istememiş, bunun Almanya ve İtalya tarafından İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılığı olduğu yönünde düşüncelerin oluşabileceğini belirtmişti. İngiltere de deklarasyonun üçlü olarak imzalanmasını kabul etmişti. Fakat Hatay sorununda bir iyileşme görülmemişti. İngiltere, Ankara Büyükelçisi aracılığıyla 9-12 Mayıs 1939 tarihleri arasında Türkiye ve Fransa arasında ara buluculuk rolünü üstlenmiş ve yoğun görüşmelerde bulunmuştu.

Sayı: 7375, 7382, s. 1,13, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan, 6 Mayıs 1939, Sayı: 5373, 5380, s. 3, 1; **Tan Gazetesi**, 29 Nisan, 6 Mayıs 1939, Sayı: 1344, 1351, s. 1, 3. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifaka yöneldiği süreçte, Sovyetler Birliği ile de benzer bir ittifaka girmek istemişti. Ancak Türkiye önce İngiltere ile anlaşma yapmak istemişti. Bu arada Sovyetler Birliği, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Balkanlarda ve Karadeniz'de meyedana gelen yeni durum üzerine Moskova'ya davet etmişti. Ancak Türkiye ile bir ittifaka istekli görünen Sovyetler Birliği, Bakan'ın gelmesini beklemeden Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin'i Ankara'ya göndermişti. Bkz. Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın - Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1983, s. 67; Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: "Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildiriler, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, C. II, 1999, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, s. 84.

[1584] Bkz. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. İ-17, Belge No: F.O. 371/23283/E. 2923/9/44. Alman Büyükelçi Von Papen, Sovyet temsilcisinin Ankara'ya gelişinden bir gün önce yani, 27 Nisan 1939'da Ankara'ya gelmişti. Bkz. **Akşam Gazetesi**, 28 Nisan 1939, Sayı: 7374, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1939, Sayı: 5372, s. 3; **Tan Gazetesi**, 28 Nisan 1939, Sayı: 1343, s. 3.

[1585] Rıfkı Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946, s. 95-96; Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, s. 32-35, 37-41; Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s. 249-250; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 211-218; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 51-52.

[1586] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 381-382.

İngiltere Dışişleri Bakanı da Ankara Büyükelçisi Hugessen'e üçlü deklarasyonun önemli olduğunu söylemiş ve en kısa zamanda iki ülke arasında anlaşmaya varılmasında ısrar etmişti.[1587]

Öte yandan, Nisan ayından beri yapılan görüşmeler 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında ikili deklarasyon imzalanması suretiyle sonuçlandırılmıştı.[1588] Aynı içerikteki Türk-Fransız deklarasyonu ise 23 Haziran 1939'da Paris'te imzalanmıştı.[1589]

Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonunu 12 Mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Başbakan Refik Saydam; İngiliz parlamentosunda da İngiltere Başbakanı Arthur Neville Chamberlain açıklamıştı. Ortak demeçte şunlara yer verilmişti: *"1. Türkiye ve Büyük Britanya hükümetleri, birbirile sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında ceryan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutad birliği tebarüz ettirmiştir. 2. İki devletin kendi milli emniyetleri nef'ine olarak karşılıklı taahhütleri tazammun edecek uzun müddetli nihaî bir anlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir. 3. Bu nihaî anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye hükûmeti ve Büyük Britanya hükûmeti, vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde yekdiğerile bilfiil iş birliği yapmağa ve yedi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve müzahereti birbirlerine göstermeğe hazır bulunduklarını beyna ederler. 4. Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen anlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk etiği takdirde Türkiyeye ve Büyük Britanyaya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matuftur. 5. Nihanî anlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevkii fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sarih bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükûmetçe kabul edilmektedir. Bu tetkik halen devam etmektedir. 6. İki hükûmet Balkanlarda emniyetin teessüsünü etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedir. 7. Şurası mukarrerdir ki, yukarda zikredilmiş olan hükümler iki hükûmetten herhangi birinin, sulhun*

[1587] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 218-219.

[1588] **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 7383, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 1; **Tan Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 1358, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 6384, s. 1.

[1589] **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 7425, s. 1,10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 5429, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 1399, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 6426, s. 1,7.

takviyesindeki umumî menfaat iktizasından olarak diğer hükûmetlerle anlaşmalar akdetmesine mâni değildir".[1590]

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Refik Saydam, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde deklarasyon ile ilgili yaptığı konuşmada, Türkiye'nin barışçı tutumunun korunmasının Cumhuriyet hükümeti siyasetinin temeli olduğunu, ancak Balkanlarda ve Akdeniz'de yaşanan gelişmelerin, Türkiye'yi ciddi güvenlik tehditleri karşısında bırakmasından dolayı tarafsız kalınamayacağını belirtmişti. Bu nedenle Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerin ardından iki ülkenin barış ve güvenlik için birleşen görüşlerinin ortak bir sonuca ulaştığını ifade etmişti. Türk Başbakan, bu konuda Sovyetler Birliği ile sıkı ve içten görüşmelerin devam ettiğini belirtmişti. Potemkin'in Ankara ziyaretine değinmiş ve iki ülke arasında görüş ve anlayış birlikteliği olduğuna vurgu yapmıştı.[1591]

İngiltere Başbakanı Chamberlain de Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Akdeniz'de bir savaş çıktığı takdirde iki ülkenin birbirlerine yardım konusunda tam bir anlaşmanın sağlandığını belirtmiş, bu anlaşmanın kimseye karşı yapılmadığını vurgulamıştı. Ayrıca anlaşmanın uygulanmasına yönelik ayrıntıların belirlenmesi için iki ülke arasındaki görüşmelerin devam edeceğini ifade etmişti.[1592]

İngiltere, açıklanan ortak deklarasyondan memnuniyetini bildirmişti. Çünkü İngiltere, Türkiye'yi Batı'ya çekerek Avrupa'da ve Yakın ve Ortadoğu'da sarılan mevzilerinin stratejik ve politik açıdan güçleneceğini ümit etmişti. Round Table adlı bir İngiliz dergisi, deklarasyonla Batı'nın üç önemli avantajını şöyle vurgulamıştı: İngiltere'ye Doğu Akdeniz Filosu için serbest üstler verilebilir; Türk silahlı birlikleri Mısır ve Süveyş Kanalı'nın savunulmasında katkı sağlayabilir; Türk Boğazları'ndan Karadeniz'e serbest geçiş sağlanabilir.

[1590] **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 7383, s. 1,9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 7; **Tan Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 1358, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 6384, s. 1.

[1591] **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 7383, s. 9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 1358, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 6426, s. 1,5.

[1592] **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 7383, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 1; **Tan Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 1358, s. 1, 10; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 6426, s. 1,9. İngiltere parlamentosunda ittifak anlaşmasının tartışılmış ve çeşitli sorular sorulmuş; ancak Türk parlamentosunda anlaşma ayrıntılarının öğrenilmesindense iki ülke arasındaki yakınlaşmadan övgü ile bahsedilmiş ve karar vericilere geniş bir destek verildiği görülmüştü. Bkz. Mehmet Sait Dilek, **1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri**, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2013, s. 39.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen de deklarasyonun iki amaca yönelik olduğunu belirtmişti: Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının imzalanması ve Balkan ülkelerinin güvenliğinin sağlanması.[1593]

b) Türkiye-İngiltere-Fransa Arasında Askerî ve Mali Yardım Görüşmeleri ile Antlaşmanın İmzalanması

Türkiye ve İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'da ortak deklarasyonun imzalanmasından sonra ittifak antlaşmasının imzalanmasına yönelik görüşmeler, Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Bakanlık Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen arasında devam etmişti. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli de Ankara'da görüşmeleri takip etmiş ve müzakereler hakkında Fransa'nın onayını Türk Hükümeti'ne bildirmişti.[1594]

Görüşmelerde özellikle, deklarasyonla kabul edilen ve en kısa zamanda görüşüleceği belirtilen Balkanlardaki güvenliğin sağlanması konusunda alınacak kararlar üzerinde durulmuştu. İngiltere, Balkanların güvenliği konusunda Türkiye'nin hangi yükümlülükleri üstleneceğini öğrenmek istediği gibi Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvencelere katılmasını istemişti. Türkiye, 18 Mayıs'ta bu isteklere verdiği cevapta; İngiltere'nin Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantinin tek taraflı olduğu ve bunlardan vazgeçilebileceği, bu durumda Türkiye'nin yazılı bir garanti vermesinin zor olduğunu bildirmişti. Ayrıca Romanya konusunda ise Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasına neden olacak bir girişimde bulunmak istememişti.[1595]

Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, Büyükelçi Hugessen'e gönderdiği mesajda, Türk Dışişleri Bakanı'nın görüşlerinin birçok noktada haklı olduğunu, fakat Romanya'ya karşı bir Alman saldırısı olursa Boğazlar nedeniyle Türkiye'nin tehdit altında kalabileceğini, İtalya ya da Macaristan'ın tek başına Romanya'ya bir saldırıda bulunma olasılığının bulunmadığını belirtmişti. Rusya konusunda ise Türkiye'nin yükümlülüklerinin ayrı tutulması için İngiltere ve Türkiye

---

[1593] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 221-222. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 1,9.
[1594] **BCA**, 030.18.01.02.87.46.9; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", s. 999. Ayrıca görüşmelerdeki Türk heyeti için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.87.50.5.
[1595] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 229-231.

arasında mektup notası verilerek bir anlaşma yapılabileceğini ifade etmişti. İngiliz Büyükelçi, 1 Haziran 1939'da Şükrü Saraçoğlu'na ilettiği bu mesajla birlikte geçici antlaşma tasarısını da sunmuştu. Bu tasarıda öncelikli olarak 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvencelere ve 12 Mayıs'ta imzalanan ikili deklarasyona değinilmişti. Daha sonra Türkiye'nin İngiltere gibi Yunanistan'a bir saldırı olduğunda yardımda bulunacağı, İngiltere ve Fransa'nın Romanya'ya yardımda bulunması durumunda Türkiye'nin de buna katılacağı, Türkiye ve İngiltere arasındaki yardım ve desteğin nasıl olacağının uzmanlarca saptanacağı belirtilmişti[1596].

Bu arada Türkiye, askerî ve mali konularda görüşmeler yapmak üzere İngiltere'ye göndermişti. Orgeneral Kazım Orbay başkanlığındaki Türk askerî heyeti, beraberindeki İngiliz Elçiliği ataşeleri ile 6 Haziran 1939'da Londra'ya gitmişti. Bu ziyaretle dünyada meydana gelecek olası bir savaş durumunda iki devlet arasında hızlı ve etkili bir iş birliği için gereken tedbirlerin alınması amaçlanmıştı. Türk heyet ayrıca Londra'daki silah fabrikalarını ve uçuş sahalarını inceleyerek Türk ordusunun askerî ihtiyaçları için görüşmelerde bulunmuştu. Türk heyetinin Londra'da bulunduğu sırada Fransız Genelkurmay Başkanı Maurice Gamelin de buraya gelerek görüşmelere katılmıştı[1597]. Ayrıca yukarıda Fransızlara verildiği belirtilen liste üzerinden, daha önceki anlaşmalar da dikkate alınarak müzakereler yürütülmüştü.[1598] Türk heyet çalışmalarını tamamladıktan sonra 28 Ağustos 1939'da İstanbul'a dönmüştü.[1599] Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Fethi Okyar'ı Türkiye'nin iktisadi ve mali ihtiyaçlarıyla ilgili görüşmek üzere İngiltere'ye göndermişti. Bu amaçla 16 Haziran 1939'da İstanbul'dan ayrılmış ve Londra'da İngiliz devlet adamları ile görüşmelerde bulunmuştu.[1600]

[1596] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 395.

[1597] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 3, 7, 8, 16 Haziran 1939, Sayı: 5047, 5408, 5412, 5413, 5421, s. 3, 1,9, 1,9, 1,9, 3; **Tan Gazetesi**, 3, 4, 7, 9, 15 Haziran 1939, Sayı: 1378, 1379, 1382, 1384,1390, s. 1,10, 1,10, 1,10, 1,10, 3; **Akşam Gazetesi**, 2, 3, 7-9, 16 Haziran 1939, Sayı: 7403, 7404, 7408-7410, 7417, s. 2, 1,6, 2, 2, 2, 1.

[1598] Mehmet Sait Dilek, **a.g.e.**, s. 100.

[1599] **Tan Gazetesi**, 29 Ağustos 1939, Sayı: 1465, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 29 Ağustos 1939, Sayı: 7491, s. 2.

[1600] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. İ-31 - İ-33, Belge No: F.O. 371/23283/E.4580/9/44; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 16, Haziran 1939, Sayı: 5411, 5421, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 16, 17 Haziran 1939, Sayı: 7417, 7418, s. 2, 2; **Tan Gazetesi**, 16, 17 Haziran 1939, Sayı: 1391, 1392, s. 1,2. Fethi Okyar 8 Temmuz 1939'da İstanbul'a dönmüştü. **Akşam Gazetesi**, 8 Temmuz 1939, Sayı: 7439, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1939, Sayı: 5444, s. 3; **Tan Gazetesi**, 9 Temmuz 1939, Sayı: 1414, s. 4.

Karşılıklı iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla Tuğgeneral O. M. Lund başkanlığındaki İngiliz heyet ise 14 Haziran 1939'da İstanbul'a gelmişti.[1601] Ziyaretin başlamasının ardından, Avam Kamarasında bu konuda açıklama yapması istenilen Başbakan Chamberlein, görüşmelerin memnuniyet verici şekilde devam ettiğini ancak geniş bir açıklama yapamayacağını belirtmişti.[1602] İngiliz heyet Türkiye'de bulunduğu süre içinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü[1603] ile askerî ve mülki yetkililerle görüşmüştü. Çanakkale ve İzmir'de de incelemelerde bulunan heyet, yaklaşık bir aylık ziyaret sonunda İngiltere'ye dönmüştü.[1604]

Bu görüşmelerin ardından Türk Dışişleri Bakanı, 1 Haziran'da İngiltere'nin verdiği geçici anlaşma tasarısına cevabını 23 Haziran'da yazılı olarak vermişti. Türkiye, Yunanistan ve Romanya'ya yardım konusunda İngiltere ve Fransa'ya destekte bulunmayı ilk kez kabul etmiş, bununla birlikte Balkanlar'da kendi güvenliğini tehdit edecek bir savaş durumunda ise İngiltere'nin yardımını istemişti.[1605]

Bu arada Fransa, Hatay sorununda Türkiye ile en kısa sürede anlaşma yapmak istemiş; Türkiye'nin kabul etmeyeceği önerilerden büyük oranda vazgeçmişti. İngiltere'nin de girişimiyle Hatay sorununu Türkiye'nin talepleri çerçevesinde çözülmek üzere 17 Haziran 1939'da Türk-Fransız görüşmelerine başlanmıştı.[1606]

Türkiye-Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması kararlaştırıldıktan ve Hatay konusunda görüşmeler tamamlandıktan sonra, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransız Büyükelçisi René Massigli Ankara'da 23 Haziran 1939'da "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma"yı imzalamıştı. Aynı gün, Fransa'nın başkentinde Türkiye'nin Paris Türk Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransa Dışişleri Bakanı M. Bonnet arasında Türk-İngiliz

---

[1601] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Haziran 1939, Sayı: 5419, s. 2; **Tan Gazetesi**, 15 Haziran 1939, Sayı: 1390, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 10, 14 Haziran 1939, Sayı: 7411, 7415, s. 1, 1,2.
[1602] **Tan Gazetesi**, 22 Haziran 1939, Sayı: 1397, s. 1.
[1603] Daily Telegraph Gazetesi'nin Türkiye-İngiltere ittifakı ile ilgili Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı röportaj için bkz. **Tan Gazetesi**, 11 Temmuz 1939, Sayı: 1416, s. 1, 10.
[1604] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4, 6, 7, 10 Temmuz 1939, Sayı: 5439, 5441, 5442, 5445, s. 1, 3, 1, 3; **Tan Gazetesi**, 6, 7, 9, Temmuz 1939, Sayı: 1411, 1412, 1414, s. 10, 1, 3; **Akşam Gazetesi**, 4, 6, 10 Temmuz 1939, Sayı: 7435, 7437, 7441, s. 1, 2, 2.
[1605] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 396.
[1606] Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 70-71.

Deklarasyonu ile aynı içeriğe sahip Türk-Fransız Deklarasyonu imza edilmişti[1607]. Böylece, bir süre sonra antlaşma imzalayacak olan üç devlet arasında ortak bir cephe kurulmuştu.[1608]

Ardından da imzalanan deklarasyonların geliştirilerek ittifak antlaşmasının imzalanması için görüşmelerde bulunmak üzere Orgeneral Charles Huntziger başkanlığındaki Fransız askerî heyeti 16 Temmuz 1939'da Türkiye'ye gelmişti. Fransız heyet, beraberindeki Fransız Büyükelçi René Massigli, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türk askerî ve mülki yetkilileri ile görüştükten sonra 28 Temmuz'da Paris'e gitmişti.[1609]

Bu arada Türkiye, İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine 14 Temmuz'da verdiği muhtırada yardım isteklerini ilk kez ayrıntılı bir şekilde dile getirmişti. Türkiye, askerî malzeme alımı için 35 milyon sterlinlik, serbest döviz gereksinimini karşılamak ve ödemeler dengesini kurmak üzere ise 10 milyon sterlinlik iki kredi ile ekonomisini ve parasını güçlendirmek için 15 milyon sterlinlik altın verilmesini ve bunun da tütünle geri ödenmesinin kabul edilmesini istemiş, ayrıca kredilerin 1938 tarihinde yapılan anlaşmaya benzer koşullarda verilmesini talep etmişti.[1610]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, Türkiye'nin bu taleplerinin karşılanması hususunda kendi hükümetine birçok kez öneride bulunmuş olmasına karşın, İngiltere o dönem içinde bu isteklerin tümünü karşılayamamıştı. Fakat yapılması istenen ekonomik yardımın politik öneminin farkında olan İngiltere, Türkiye'ye silah alımı için 10 milyon lira, ekonomik sorunların halledilmesi için de 5 milyon lira kredi açmayı teklif etmişti.[1611]

Görüşmelerin devam ettiği sırada Türkiye'nin öne sürdüğü başka bir istek de olası saldırı hâlinde güvenliğini garanti altına almak olmuştu. Türkiye, *"Türk topraklarını tehdit edecek veya Türkiye tarafından kendi toprakları için tehlike*

[1607] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, S. J-11, J-12, Belge No: F.O. 371/23300/E. 4540/1142/44, Belge No: F.O. 371/23300/E. 4552/1142/44; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 5429, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 7425, s. 1; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1939, Sayı: 1399, s. 1; Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 228. Antlaşma için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 581-589.

[1608] Rıfkı Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, s. 79.

[1609] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17-20, 27, 28 Temmuz 1939, Sayı: 5452-5455, 5462, 5463, s. 1,7, 1,9, 3, 1,9, 1,3, 1,8; **Tan Gazetesi**, 17-20, 26, 28 Temmuz 1939, Sayı: 1422-1425, 1431, 1433, s. 1, 1,8, 1, 1, 3, 1,10; **Akşam Gazetesi**, 17-20, 26-28 Temmuz 1939, Sayı: 7448-7451,7457-7459, s. 1,10, 1,11, 2, 1, 4, 2, 2.

[1610] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 398.

[1611] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 233. İngiltere'nin Türkiye'ye açacağı krediler ile ilgili İngiliz basınına yansıyan haberler için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Temmuz 1939, Sayı: 5457, s. 1,3,9.

olarak nitelenen bir savaşa yol açabilecek saldırı hareketi" durumunda İngiltere'den yardım görmek istemişti. Türkiye'nin bu yeni talebi İngiltere'de çeşitli tartışma ve görüşmelere neden olmuştu. İngiltere, Bulgaristan tehdidi veya Bulgaristan ya da Yugoslavya üzerinden gelecek bir Alman saldırısı karşısında Türkiye'ye garanti vermeyi kabul etmişti. Fakat Yugoslavya'ya yapılacak bir Alman saldırısında garanti vermek istememişti. 29 Temmuz 1939'da İngiliz kabinesinde sadece bir Avrupa devletinden gelebilecek tehlikenin söz konusu olabileceğinden bahsedilmişti. Böylece İngiltere, Türkiye'nin güneyinden gelebilecek tehlikeler karşısında garanti vermek istemediğini göstermişti. Ayrıca İngiliz Hükümeti, Türkiye'den tam karşılık üstlenmesini istemeyi de kararlaştırmıştı. Türkiye'nin bunu kabullenmemesi ve anlaşmaya yanaşmaması hâlinde ise isteklerden vazgeçilmesi, 1 Ağustos 1939 tarihindeki İngiliz Hükümet toplantısında görüşülmüştü. Öte yandan Türkiye Dışişleri Bakanı İngiliz Büyükelçisi ile Ağustos ayında yaptığı görüşmede, üç taraflı sözleşmenin antlaşma şeklinde imzalanması konusunda ısrar etmişti. Çünkü Türkiye, bu sözleşmenin 1935 tarihli Centilmenlik Anlaşması gibi hükümsüz bırakılabileceğinden endişe etmişti. Ayrıca antlaşmanın 5 yıl için değil 15 yıl için imzalanması istenmişti.[1612]

Öte yandan 1939 yılı Ağustos ayı içinde Türk ve İngiliz askerî heyetleri, ilişkilerin geliştirilmesi açısından ziyaretlerine devam etmişti. İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Andrew Browne Cunningham başkanlığındaki İngiliz filosu 2 Ağustos 1939'da İstanbul'a gelmişti. İngiliz heyet önce İstanbul'da daha sonra da Ankara'da çeşitli ziyaretlerde bulunmuş; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve diğer üst dereceli devlet yetkilileri ile görüşmeler yapmıştı. İngiliz filosu ile gelen Malaya Zırhlısı ise İzmir'e gitmişti. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından İngiliz heyet 6 Ağustos'ta Türkiye'den ayrılmıştı.[1613]

İngiltere, Türkiye'nin Balkanlardan gelecek tehlike karşısında yardım isteğini Fransa'nın olumlu karşılaması ihtimalini de göz önünde bulundurmuş ve yeni bir antlaşma tasarısını 4 Ağustos 1939'da Fransa'ya göndermişti. Hazırlanan tasarı geçici bir antlaşma olarak değil doğrudan doğruya antlaşmanın metni olarak görülmüştü. Fransa küçük değişikliklerle İngiliz tasarısını benimsemiş ve Ankara

---

[1612] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 235-237; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 78-80.

[1613] **BCA**, 030.10.200.370.8; **BCA**, 030.18.01.02.87.71.8; **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Temmuz, 1-7 Ağustos 1939, Sayı: 5457, 5467-5473, s. 1,9, 1, 1,9, 1,9, 1,7, 1,7, 1,5, 3; **Tan Gazetesi**, 1-7 Ağustos 1939, Sayı: 1437-1443, s. 1,10, 1,9, 1,6, 1,10, 1,8, 1,10, 2; **Akşam Gazetesi**, 1-7 Ağustos 1939, Sayı: 7463-7469, s. 1,11, 1,11, 1,13, 1,14, 1,13, 1,4, 1,4.

Büyükelçisi'ne girişimde bulunması için talimat vermişti. 16 Ağustos'ta Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na sunulan metin, genel itibarla olumlu bulunmuş; fakat bazı değişiklikler yapılması kanaatine varılmıştı. Bu arada bir taraftan 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Rusya bir saldırmazlık paktı imzalanması[1614] diğer taraftan Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile yeni dünya savaşı 1 Eylül 1939'da başlaması[1615] İngiltere ile Fransa'da antlaşmanın bir an önce yapılması isteklerini artırmıştı.[1616] Bu arada ülkelerin genelkurmayları da bir yandan antlaşmaya eklenecek gizli "askersel sözleşme" ile ilgili hazırlıklara başlamıştı.[1617]

Bu gelişmeler üzerine Orgeneral Kazım Orbay başkanlığında bir Türk heyeti Türkiye ile İngiltere arasındaki askerî ve mali konuları görüşmek üzere Londra'ya gitmişti. 1 Ekim'de Londra'ya ulaşan Türk heyet burada, İngiliz Kralı VI. George tarafından kabul edilmiş, İngiliz askerî ve mülkî yetkililerle görüşmelerde bulunmuştu. Kazım Orbay, Londra'da bulunduğu ve İngilizlerle yaptığı görüşmeler sürecinde, Fransız askerî temsilcileri ile de temaslarda bulunmuştu.[1618]

Savaşın başlaması ile de 1 Eylül'de İngiltere Kralı, 7 Eylül'de de Fransa Cumhurbaşkanı, Ankara Büyükelçileri aracılığıyla Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdikleri mesajlarda dostluk bağları ile birbirlerine bağlı olduklarını ifade etmiş; İsmet İnönü'de aynı ifadelerle karşılık vermişti.[1619]

Türkiye Başbakanı Refik Saydam da 11 Eylül 1939'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, İngiltere ve Fransa ile ortak çıkarları olduğunu, taraflar arasında görüş birliği sağlandığını ve antlaşma için görüşmelerin devam

---

[1614] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 24, 25 Ağustos 1939, Sayı: 5490, 5491, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 24 Ağustos 1939, Sayı: 7486, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 25 Ağustos 1939, Sayı: 1461, s. 1,9. Geniş bilgi için bkz. Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, s. 51-56.

[1615] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Eylül 1939, Sayı: 5499, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 2 Eylül 1939, Sayı: 1469, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 2 Eylül 1939, Sayı: 7495, s. 1.

[1616] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 400-402.

[1617] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 402.

[1618] **BCA**, 030.18.01.02.88.96.19; **BCA**, 030.10.200.364.5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 4-7, 12 Ekim, 21 Kasım, 8 Aralık 1939, Sayı: 5528, 5531-5534, 5539, 5577, 5594, s. 1, 1, 5, 1,6, 3, 1, 3, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 1-7, 12, Ekim, 21, 22 Kasım 1939, Sayı: 7524-7530, 7535, 7573, 7574, s. 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 1, 1, 2; **Tan Gazetesi**, 1-7, 12 Ekim, 21 Kasım, 8 Kasım 1939, Sayı: 1498-1504, 1509, 1547, 1564, s. 1, 1, 1, 1, 1,6, 1,6, 1, 1, 6, 1,2. 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bir ay daha Londra'da kalan Türk heyeti, antlaşmadan doğan askerî konularla ilgili görüşmelerini tamamlamış ve 21 Kasım'da Paris'e geçmişti. Burada da Fransız heyetlerle görüşmelerini tamamlayan Kazım Orbay, 7 Aralık 1939'da İstanbul'a dönmüştü.

[1619] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2, 8 Eylül 1939, Sayı: 5499, 5505, s. 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 2, 8 Eylül 1939; Sayı: 7495, 7501, s. 1, 2; **Tan Gazetesi**, 2, 8 Eylül 1939, Sayı: 1469, 1475, s. 1,6, 3.

ettiğini ifade etmişti. Türkiye uluslararası gelişmeleri takip etmiş ve anlaşmanın imzalanması için acele etmemişti.[1620]

Türkiye, bir yandan da Potemkin'in 1939 yılı ilkbaharında Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade etmek, aynı zamanda da 15 Eylül 1939 tarihli Sovyet Notasına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği'ne giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun iki ülke arasında İngiltere ve Fransa ile yapılan deklarasyona paralel bir antlaşma imzalayacağını ümit etmişti. Bu ziyaret Almanya ile anlaşan Sovyetlerin tutumun anlaşılması noktasında İngilizler için de önem kazanmış; İngiltere ve Fransa Sovyetleri savaşta batı bloğu içinde tutmak istemişti.

Türk Dışişleri Bakanı Moskova'da iken aynı zamanda İngiliz Büyükelçisi Seed ve Fransız Maslahatgüzarı Payart ile görüşmeler de yapmıştı. Fakat Şükrü Saraçoğlu'nun 25 Eylül'den 17 Ekim'e kadar süren Moskova ziyareti[1621] bir anlaşma yapılması ümitlerini boşa çıkarmıştı. Böylece Türkiye'nin talebi doğrultusunda üçlü ittifaka paralel bir anlaşma yapılamadığı gibi iki ülke arasında bir yardımlaşma antlaşması da imzalanamamıştı[1622].

Türk Başbakan Refik Saydam görüşmelerin bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığını belirttiği konuşmasında, *"Bunun sebebi, Sovyet Hükümetinin, Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş [ileri sürmüş] olmasıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu [bilgisi] dahilinde takarrur [kararlaştırılan] eden esaslarla telif etmek [uzlaştırmak] mümkün olmadığı gibi, emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiye'nin beynelmilel umumi taahhütlerinden başka hükümetlerden tevekki etmeyi esas ittihaz [tutan] eden siyasetine Sovyet metalibi [istekleri] uygun görülmediği cihetle Türkiye Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskovada intacı [neticelenmesi] mümkün*

[1620] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Refik Saydam'ın 11 Eylül 1939'da parlamentoda yaptığı konuşma için bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1939, Sayı: 5509, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 12 Eylül 1939, Sayı: 1479, s. 1,6; **Akşam Gazetesi**, Sayı: 7505, s. 1,8.

[1621] Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.88.93.10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Eylül-21 Ekim 1939, Sayı: 5523-5548, s. 1 vd; **Tan Gazetesi**, 26 Eylül-21 Ekim 1939, Sayı: 1493-1518, s. 1 vd; **Akşam Gazetesi**, 26 Eylül-21 Ekim 1939, Sayı: 7519-7544, s. 1 vd.

[1622] Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.**, s. 135-156; Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, s. 77-103; Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1959, s. 92-93; Rıfkı Salim Burçak, **a.g.e.**, s. 97-98, 104; Figen Atabey, **a.g.e.**, s. 93, 97; Şefika Özmen, **a.g.t.**, s. 106.

olmamıştır. Bununlaberaber Sovyetlerle olan münasebatımız eski dostane esaslarda berdevam [sürmektedir] bulunmaktadır" demişti.[1623]

Bu gelişmeler üzerine Türkiye-İngiltere-Fransa anlaşmasının imzalanması kaçınılmaz olmuştu. Ağustos ve Eylül aylarında siyasi ve askerî görüşmelerin tamamlanmasının ardından metin ve ekleri hazırlanıp, 28 Eylül 1939'da Ankara'da parafe edilen antlaşma, taraflar arasında Ankara'da 19 Ekim 1939'da "Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması" olarak imzalanmıştı. Bununla birlikte ikisi açık biri de gizli protokol yapılmıştı. Ayrıca bir "Askersel Sözleşme" gizli olarak, bir de "Özel Anlaşma" aynı gün taraflar arasında kabul edilmişti.[1624]

Böylece taraflar arasındaki askerî ve mali yardımlar konuları antlaşmayla çözüme kavuşturulmuştu. Bunlardan doğan askerî konuları Türkiye adına Londra ve Paris'te, yukarıda da belirtildiği üzere, Kazım Orbay başkanlığındaki Türk heyeti yürütmüştü. İktisadi ve mali konuları görüşmek üzere de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığındaki bir heyet 21 Kasım 1939'da Türkiye'den ayrılmıştı. Türk heyet Londra ve Paris'e gitmişti. Taraflar arasında görüşmeler 10 Ocak 1940'a kadar sürmüştü.[1625]

[1623] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ekim 1939, Sayı: 5545, s. 1,6; **Tan Gazetesi**, 18 Ekim 1939, Sayı: 1515, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 18 Ekim 1939, Sayı: 7541, s. 1,4. *"Artık Stalin barışın parçalanmaz bir bütün olduğu tezinden yüzçevirmiş ve sulhu muhafaza gayretinden vazgeçmişti". "Gerçekten, Stalin Sovyet politikasında büyük bir değişiklik yapmağa karar vermişti. Dokuz yıldanberi kollektif barış siyasetinin bayraktarı gibi tanınmış olan Dış İşleri Komiseri Litvinov'un 3 Mayıs 1939'da yerini Molotov'a terketmesi Sovyet politikasındaki değişikliği açığa vurdu. Rusya belki de bu andan itibaren, Almanya'yı kötü niyetlerinden emin olduğu Batı devletleri üzerinde serbest bırakmağa artık kat'i karar vermişti". "Molotov, İngiliz-Fransız-Rus müzakerelerine temas ettikten sonra: İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunurken Almanya ve İtalya gibi memleketlerle iş münasebetlerinden asla vazgeçmek icap etmiyeceği kanaatindeyiz" diyordu"*. Bu ifadeler Sovyetler Birliği'nin o dönem içinde Batı devletleri ile görüşmeler içinde olmasına karşın yönünü göstermesi açısından önem arz etmiştir. Bkz. Rıfkı Salim Burçak, **a.g.e.**, s.86-87, 96.

[1624] **BCA**, 030.10.235.582.16; **BCA**, 030.18.01.02.89.102.11; **BCA**, 030.18.01.02.89.102.12; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, s. 608-617; İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", s. 402; **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ekim 1939, Sayı: 5547, s. 1,5; **Akşam Gazetesi**, 20 Ekim 1939, Sayı: 7543, s. 1,8; **Tan Gazetesi**, 20 Ekim 1939, Sayı: 1517, s. 1,6,7.

[1625] **BCA**, 030.18.01.02.89.110.15; **BCA**, 030.18.01.02.88.89.7; **BCA**, 030.10.200.364.7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18, 21, 29, 30 Kasım, 1, 2, 9, 19 Aralık 1939, 6, 7, 9, 11 Ocak 1940, Sayı: 5574, 5577, 5585, 5586, 5587, 5588, 5595, 5605, 5623, 5624, 5626, 5628, s. 1, 3, 3, 1, 3, 3, 3, 5, 3, 3, 1, 3; **Akşam Gazetesi**, 19-22, 30 Kasım, 1, 2, 18 Aralık 1939, 6, 7, 9, 10 Ocak 1940, Sayı: 7571-7574, 7582,7583, 7584,7600, 7619, 7620, 7622, 7623, s. 1, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 1, 2, 1, 1, 2; **Tan Gazetesi**, 19, 21, 22 Kasım, 1, 2, 9, 18 Aralık 1939, 6, 7, 9, 11 Ocak 1940, Sayı: 1545, 1547, 1548, 1557, 1558, 1565, 1574, 1593, 1594, 1596, 1598, s. 1, 1, 1,6, 1, 3, 3, 3, 1, 3, 1, 3. İttifak antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye müttefiklerinden yeni krediler almıştı. 1939 ve 1940 kredi antlaşmaları ile Türkiye İngiltere'den 42 milyon sterlin, Fransa'dan 1.5 milyon sterlin borç alınmıştı. Bunlardan 15 milyon sterlinlik kredi külçe altın olarak verilmişti. Türkiye'nin 20 yıl vadeli ve %3 faizli bu borcu İngiltere'ye ihraç ürünleri ile ödemesine, savaş malzemelerini kapsayan 25 milyon

12 Mayıs 1939'da Türkiye-İngiltere Deklarasyonu'na dayanılarak hazırlanan üçlü ittifak antlaşması deklarasyondaki ifadelerden bazılarını pekiştirmiş, karşılıklı yardım yükümlülüklerinin uygulanması koşullarına ayrıntılı ve tam bir tanım getirmiş, böylece deklarasyonla ortaya çıkan ittifakı daha da ileri taşımıştı. Bu sonuç İngiltere ve Fransa devletleri için kuşkusuz büyük bir diplomatik başarı olmuştu.[1626] Aynı zamanda Türkiye açısından, kuruluşundan itibaren izlediği Sovyetler Birliği ile yakın iş birliği ve iyi komşuluk ilişkilerini esas alan dış politika çizgisinde önemli bir değişikliğe gitmesi noktasında tarihi bir adım olmuştu. Üçlü antlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan yardım ve destek sağlarken her ne kadar Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olsa da artık ondan ayrılmış ve yönünü Batı'ya çevirmişti.[1627]

6. Türkiye-İngiltere Askerî İlişkileri (1936-1939)

Türkiye-İngiltere ilişkilerinin ittifaka evirildiği 1936-1939 yılları arasında, askerî araç ve gereç alımı, eğitim faaliyetleri için iş birliği devam etmiş, Türk ve İngiliz filolarının ziyaretleri, ataşelere verilecek izinler önemli konular olmuştu. Ayrıca 1938 yılında imzalanan kredi antlaşmasıyla sağlanan askerî yardım ile 19 Ekim 1939'de imzalanan Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak Antlaşması ve buna ekli askersel sözleşme, askerî ilişkileri büyük oranda artırmıştı. Bu gelişmeler aşağıda konulara göre tasnif edilmiş ve her bir konu için de kronolojik olarak açıklanmıştır.

Türkiye, askerî malzemelerinin yenilenmesi konusunda istikrarlı ilerlemeyi 1936 yılında da devam ettirmişti. Özellikle Çanakkale'nin askersizleştirilmiş bölgesinin tekrar tahkimiyle silahlanma programını genişletmiş, birliklerini batıya kaydırmaya başlamıştı. Bu çerçevede, sadece bir ülkeye bağımlı kalınmak istenmemiş; Almanya, Amerika, Çekoslovakya, Polonya, Sovyetler Birliği gibi ülkelerden alım yaptığı gibi İngiltere'ye de önceki yıllarda olduğu gibi sipariş

---

sterlinlik ikinci kredinin 40 yıl vadeli ve %4 faizli olarak Türk lirası olarak ödenmesine karar verilmişti. Son olarak İngiliz piyasasına birikmiş Türk ticaret borçları için 2 milyon sterlinlik İngiliz kredisi ve Fransız piyasası için 1.5 milyon sterlinlik Fransız kredisi verilmişti. Son kredilerin vadesinin 20 yıl, faizinin ise %3 olması kararlaştırılmıştı. Öte yandan savaş kredisi İkinci Dünya Savaşı yıllarında 29.5 milyon sterline yükselmişti. Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 214.

[1626] Ludmila Jivkova, **a.g.e.**, s. 245.

[1627] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, s. 898.

verilmeye devam edilmişti.[1628] 1936 yılında çeşitli alanlarda kullanılmak üzere askerî malzeme ve yedek parçaların alımı[1629], aynı zamanda İngiliz uçaklarının üretimi konusunda lisans anlaşması için görüşmeler yapılmıştı.[1630]

1937 yılından Hava Kuvvetleri için yurt dışından yıl boyunca uçak alımı yapılmış ve hava gücü artırılmıştı. Bu çerçevede, 1936 yılında İngiltere'den alınması planlanan 12 Bristol Blenheim hafif bombardıman uçağının[1631], iki tanesi sipariş edilmişti.[1632] Vikers firmasından da altı adet Walrus amfibi uçağı satın alınmıştı.[1633] Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı Tecrübe ve Muayene Komisyonu Başkan Vekili Yüzbaşı Enver Akoğlu ile Mühendis Hikmet Bey Londra'ya gönderilmiş ve İngiltere'den alınacak uçak tiplerinin tetkiki yapılmıştı.[1634]

1938 yılına gelindiğinde iki ülke askerî ilişkileri artmıştı. Yukarıda açıklandığı üzere Türkiye ile İngiltere 27 Mayıs 1938 tarihinde üç kısımdan oluşan mali anlaşmalar imzalamış ve Türkiye, İngiltere'den 16 milyon sterlinlik bir kredi almıştı.[1635] Bu antlaşmanın 6 milyon sterlinlik kısmı, silah ve askerî araç gereçler

---

[1628] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 323, Belge No: 131, F.O. 371/20866/E.823, 28 Ocak 1937, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a 1936 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1629] **BCA**, 030.18.01.02.63.30.12; **BCA**, 030.18.01.02.66.52.17; **BCA**, 030.18.01.02.68.73.11.

[1630] Türk Hava Kuvvetleri yetkilileri, İngiliz uçaklarına, özellikle "Hurricane" uçaklarına önemli ölçüde ilgi göstermişti. Ekim 1936'da Hawker Siddeley Aircraf şirketi ile yapılan görüşmede Mart veya Nisan 1937'de bu uçakların üretim lisansının alınması konusunda teklif sunulmuştu. Fakat bu uçak "gizli listede" olması nedeniyle bazı ayrıntılarının mevcut olmaması, 1936 sonuna kadar bu teklif kabul edilmemişti. Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 326-327, Belge No: 131, F.O. 371/20866/E.823, 28 Ocak 1937, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a 1936 yılı Türkiye yıllık raporu. Bu arada Türk Hükümeti, Hava Kuvvetlerinin uçak alımı için 21.5 milyon liralık bütçe ayrılmasını 1936 yılı başında kabul etmişti. **BCA**, 030.18.01.02.61.4.20. Türkiye yine 1936 yılı içinde sivil amaçlı, yolcu ve eşya taşımak için de İngiltere'den uçak alımı yapmıştı. Bkz. **BCA**, 030.10.60.406.5; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ocak, 26 Şubat, 20 Nisan, 11 Mayıs 1936, Sayı: 4195, 4234, 4285, 4306, s. 2, 7, 2, 3.

[1631] **BCA**, 030.18.01.02.68.78.1.

[1632] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 490, Belge No: 206, F.O. 371/21935/E. 2214, 2 Nisan 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1937 yılı Türkiye yıllık raporu. 1937 yılı sonunda, alınan bu uçakların montajında çalıştırılmak üzere iki uzmanın altı ay süreyle Türkiye'ye getirilmelerine karar verilmişti. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.81.101.9.

[1633] **BCA**, 030.18.01.02.78.74.11; **BCA**, 030.18.01.02.80.93.14. Amfibi uçak; hem karada hem de denizde kalkış yapabilen ve karaya oturabilen bir uçak türüdür. Savaş uçaklarından başka önceki yılda olduğu gibi De Havilland şirketinden 1937 yılında da dört adet dört motorlu, iki adet iki motorlu toplam altı adet yolcu uçağı alınmıştı. **BCA**, 030.18.01.02.69.88.14; **BCA**, 030.18.01.02.72.17.13; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 492, Belge No: 206, F.O. 371/21935/E. 2214, 2 Nisan 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1937 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1634] **BCA**, 030.18.01.02.78.76.18.

[1635] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 5042, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 1105, s. 1,9; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 6043, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 7044, s. 2.

için kullanılmak üzere verilmişti.[1636] Askerî harcamalar için ayrılan tutarın bölümlemesi ise şöyle olmuştu: Donanma için 3.5 milyon sterlin, sahil savunma silahları için 1.5 milyon sterlin ve uçaklar için 1 milyon sterlin.[1637] Bunun üzerine Türkiye, İngiliz resmî ve fenni şartnamelerine göre yapılacak kara, deniz ve hava silahlarına ait siparişlerin verilebilmesi için İngiltere askerî makamları ve firmalarla doğrudan temasa geçmek üzere Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın denetiminde ve Deniz Müsteşarı Sait Halman'ın başkanlığında askerî heyeti İngiltere'ye göndermişti.[1638]

Türkiye, 1938 yılı Mayıs ayında İngiltere'den 64 hafif tank almaya karar vermiş, ancak çeşitli gerekçelerle başka ülkelerden almak için de araştırmalara başlamıştı. Ayrıca askerî kamyon ve arazi araçlarına yönelik eksiklerin giderilmesi amacıyla 350 kamyon ve 150 arazi aracının İngiltere'den alımı için incelemeler yapılmış fakat tatminkâr sonuçlar elde edilememişti. Öte yandan Çanakkale'nin savunulması amacıyla birtakım ağır silahların alımı için İngiltere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile müzakereler yapılmış ve alımı gerçekleşmişti.[1639]

Yukarıda alınacağı belirtilen Bristol Blenheim hafif bombardıman uçağının ilk siparişinden kalan on uçak 1938 yılında Türkiye'ye ulaşmıştı.[1640] Bu uçakların tamir ve imalat süreçlerini öğrenmek üzere bir mühendis İngiltere'ye gönderilmişti.[1641] Ayrıca uçakların yedek malzeme ihtiyaçları için de Millî Savunma Bakanlığı'nın isteği üzerine bütçe ayrılmıştı.[1642] Türkiye, bu uçakların üretimi için gerekli lisansı almak amacıyla 1936 yılında İngiltere'de görüşmeler yapmıştı. Ancak 1938 yılına gelindiğinde yapılması kararlaştırılan 18 adet uçağın lisans ve

---

[1636] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 213.
[1637] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 662, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine, 6 milyon sterlin tutarında kredinin donanma, havacılık ve sahil savunma malzemeleri alımında kullanılacağını, fakat daha fazla kredi verilmedikçe İngiliz firmalarına başka siparişler verilme ihtimalinin düşük göründüğünün belirtmişti.
[1638] **BCA**, 030.18.01.02.84.68.10.
[1639] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 655, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu.
[1640] **A.e.**, s. 663.
[1641] **BCA**, 030.18.01.02.82.21.5.
[1642] **BCA**, 030.18.01.02.82.28.9.

resimlerinin ancak yıl sonunda verilebileceğinin anlaşılması üzerine, Bristol firmasına 18 adet bombardıman uçağı sipariş verilmişti.[1643]

Türkiye, İngiltere'den alınacak kredinin bir milyonluk kısmını 1939 yılında, bir İngiliz firmasına ait havacılık motor fabrikası inşaatı için ayırmış, bu süreç tamamlanamazsa uçak alımı yapılması düşünülmüştü.[1644] Bu çerçevede Türkiye, Kayseri'deki uçak fabrikasında üretim yapmak için ısrarcı olmuş, avcı uçağı üretimini yapmak için lisans alma konusunda girişimlerini sürdürmüştü. Bu amaçla Yüzbaşı Enver Akoğlu'nu birkaç avcı uçağı üzerinde uçuş tecrübesi yapmak üzere İngiltere'ye ve Almanya'ya gönderilmişti.[1645] Denemelerin ardından İngiliz Hawker firmasının Hurricane modeli ile İngiliz Vickers firmasının Spitfire modellerine karar verilmişti. Bunlardan birinin tercih edilmesi ve lisansının alınması için bir askerî heyet İngiltere'ye gönderilmişti. Yüzbaşı Enver Akoğlu, Teğmen İrfan Kansel ve Teğmen Suat Alev'den oluşan Türk heyet, uçakları kullanış bakımından incelemek, özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak üzere gitmişti.[1646] Öte yandan Vickers firmasından alınan Walrus amfibi uçaklar da 1938 yılı içinde gelmişti.[1647] Yıl sonunda ise Bristol şirketi tarafından Türkiye'de uçak motoru fabrikası kurulması konusu gündeme gelmiş, İngiliz ve Türk subaylar arasında görüşme yapılmıştı. İngilizler fabrikanın kurulması için gerekli ödemenin verilen kredi dışında yapılmasını istemişti.[1648] Türkiye Millî Savunma Bakanlığı, kredilere bağımlı kalınmadan fabrikanın kurulması için yeterli ödeneğe sahip olduğu yönünde güvence vermesine karşın, İngilizlerin 1939 yılında kredi uyarınca gerekli tahsisin yapılamayacağına dair kuşkularından dolayı proje rafa kaldırılmış; fakat yakın gelecekte gerçekleştirilmesi muhtemel görülmüştü.[1649]

Türkiye bir yandan da deniz gücünü ikiye ayırmayı ve bunların birinin Karadeniz diğerinin de Akdeniz kıyılarından hizmet vermesini öngörmüştü.

[1643] **BCA**, 030.18.01.02.83.54.18.
[1644] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 663, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu.
[1645] **BCA**, 030.18.01.02.82.26.14; Rifat Uçarol, **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898 - 1962)**, İstanbul, Hava Harp Okulu Basımevi, 1990, s. 83.
[1646] **BCA**, 030.18.01.02.84.81.9.
[1647] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 663, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu.
[1648] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-34 – D-35, Belge No: F.O. 371/21931/E. 7273/188/44.
[1649] **A.e.**, s. D-46 – D-48, Belge No: F.O. 371/23293/E. 3090/143/44.

İngiltere'den sağlanan kredi bu hazırlıkların yapılması yönünde atılacak adımların başlangıcı olmuştu. Bu bağlamda Eylül 1937'de "I" sınıfı üç destroyer İstanbul'u ziyaret etmiş ve çok sayıda Türk deniz subayı bir günlük yüksek hızlı tatbikatlar yapmış; bu gemileri çok beğenmişti. Bunun üzerine, kredi anlaşmasının da etkisiyle, Türkiye'nin gereksinimlerini karşılamak üzere "I" sınıfı 4 adet destroyerin tasarlanması ve imar edilmesi konusunda İngiliz firmaları ile anlaşmaya varılmıştı. Öte yandan İngiliz Mühendis Alexander Gibb ve şirketi ile görüşülerek hazırlanan son planlar neticesinde, Gölcük (İzmit Körfezi) deniz limanı ve tersanesinin inşasına karar verilmişti.[1650]

1939 yılına gelindiğinde İngiltere'den askerî ihtiyaçların karşılanmasına devam edilmişti. Hava programı dâhilinde İngiliz Avro şirketinden 25 adet iki motorlu bombardıman uçağı, yedek motor ve malzemelerinin de alınmasına karar verilmişti.[1651] İngiltere'den daha önce alınan ve İzmir Uçak Alayı'nda kullanılmakta olan Bristol bombardıman uçaklarının eksik kalan işlerini takip etmek üzere bir kurul oluşturulmuştu. Önyüzbaşı Enver Akoğlu da heyete dâhil edilmiş ve iki üç ay süreyle İngiltere'ye gönderilmişti.[1652]

İlişkilerin ittifaka doğru ilerlediği bu dönemde askerî eğitim almak üzere Türk subaylarının gönderilmesine devam edilmiş, ayrıca İngiliz subayların Türkiye'ye getirilmesiyle askerî eğitimin geliştirilmesi için çaba harcanmıştı.

1936 yılı sonlarında, Avrupa'da eğitim alan subayları denetlemek ve İngiltere ile Hollanda'daki askerî hava limanlarının teknik altyapısı hakkında incelemelerde bulunmak üzere Havacılık Müsteşarlığı Fen Şubesi Müdür Vekili Dr. Mühendis Binbaşı İhsan Aksoley'in gönderilmesine karar verilmişti.[1653]

1936 yılından itibaren verilen siparişlerle Türkiye'ye getirilen Bristol Blenheim hafif bombardıman uçaklarının, üretim süreçlerini görmek ve daha detaylı bilgi edinmelerini sağlamak üzere bir havacı subay, bir mühendis ve bir makinisti

---

[1650] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 668, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu.
[1651] **BCA**, 030.18.01.02.86.13.12.
[1652] **BCA**, 030.18.01.02.86.40.5; Rifat Uçarol, **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898 - 1962)**, s. 84.
[1653] **BCA**, 030.18.01.02.70.98.11. Dr. Mühendis Binbaşı İhsan Aksoley'in Avrupa'daki bu görevi 97 gün sürmüştü. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.76.56.5.

1937 yılında yedi ay süreyle İngiltere'ye eğitime göndermişti.[1654] Türkiye ayrıca, hava trafiği konusunda eğitim almak üzere iki hava subayını, iki ay süreyle İngiltere'ye göndermişti.[1655] Öte yandan iki İngiliz hava kuvvetleri subayı, Eskişehir'de açılacak Hava Akademisi'nde eğitim vermesi için Türkiye'ye getirilmişti.[1656] İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine, Türk Hava Kuvvetlerinde hiçbir yabancı etkisi bulunmadığı yönündeki düşüncelere karşı, bu olayları da örnek göstererek, Türkiye'nin hava konularında herhangi bir ülkeye göre İngiltere'den daha fazla yardım istediğine dikkat çekmişti.[1657] Yine aynı yıl, üç pilot ve üç mekanikerden oluşan altı kişilik Türk askerî heyeti De Havilland fabrikasında Devlet Havayolları idaresi adına yapılmakta olan uçakların inşasını görmek ve mesleki bilgilerini artırmak için birkaç ay süreyle İngiltere'ye gönderilmişti. Çalışmalarını tamamlayan heyet, Kasım 1937'de Türkiye'ye dönmüştü.[1658] Bundan başka Londra'da uçak eğitimi alan beş Türk genci de 11 Kasım'da Türkiye'ye dönmüştü.[1659]

Türkiye Genelkurmay Başkanlığı 1937 yılı sonuna doğru Yıldız'daki Harp Akademisi'ni yeniden örgütlemeye karar vermişti. Bu bağlamda, 1938 yılında okulun hava şubesini, getirilecek iki İngiliz hava kuvvetleri eğitmeni aracılığıyla ayrı bir kurum haline getirmeyi düşünmüştü. Diğer yandan İngiliz ordu birliklerine dört Türk subayının kabul edilmesi için düzenlemeler yapılmıştı. Bu subaylar yılın sonlarına doğru İngiltere'ye gitmiş, bunlara ek olarak 1939'da da başka subayların gitmesi planlanmıştı.[1660]

[1654] **BCA**, 030.18.01.02.81.104.3.

[1655] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 491, Belge No: 206, F.O. 371/21935/E. 2214, 2 Nisan 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1937 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1656] **BCA**, 030.18.01.02.79.82.13; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 491, Belge No: 206, F.O. 371/21935/E. 2214, 2 Nisan 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1937 yılı Türkiye yıllık raporu; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-17, belge No: F.O. 371/219277; **Tan Gazetesi**, 6 Nisan 1937, Sayı: 705, s. 2.

[1657] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 491, Belge No: 206, F.O. 371/21935/E. 2214, 2 Nisan 1938, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1937 yılı Türkiye yıllık raporu.

[1658] Heyet üyeleri şunlardır: Pilot Hayri Töcal, pilot Muzaffer Günay, makinist Necib, Ali, Mehmet ve Necmi. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Kasım 1937, Sayı: 4851, s. 2.

[1659] Bu beş kişi ise şunlardır: Yeşilköy İstasyon Başmakinisti Kasım Davlıoğlu, makinist Mehmet Şerif, Necib ile pilot Necmi ve Mustafa. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1937, Sayı: 4850, s. 5.

[1660] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 657, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-27, Belge No: F.O. 371/21935/E. 6205/3036/44.

Türkiye 1938 sonunda doğru İngiliz Hükümeti'nden Yıldız hava okulunda eğitim vermek üzere üç hava kuvvetleri subayının gönderilmesi yönünde talepte bulunmuştu.[1661] Türkiye hava kuvvetleri pilotlarının eğitimini İngiliz hava kuvvetleri hattında yapmaları niyetinde olduğunu göstermişti. Bu amaçla, uçak eğitim okulunda iki ya da üç İngiliz hava kuvvetleri subayının, bunun yanında Ankara'da Millî Savunma Bakanlığındaki hava kuvvetleri ekipmanı için bir başka görevli atanması için Londra'daki Büyükelçisi aracılığıyla başvuruda bulunmuştu. Bu görüşmeleri takiben Kasım ayında Eskişehir'de bulunan Türk Uçuş Eğitim Okulunda, üst düzey Türk Hava Kuvvetleri görevlileri, Yıldız'dan iki İngiliz eğitmen ve hava ataşesinin ayrıca Eskişehir'deki İngiliz subayların katıldığı uçuş eğitimi konularının tartışıldığı bir konferans düzenlenmişti.[1662]

Hava okulunda eğitmen olarak görev yapan İngiliz Albay A. S. G. Lee, 1939 yılında hava, kara ve deniz okullarından verilen eğitimin niteliği hakkında Türkiye Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı bilgilendirmiş ve havacılıkla ilgili derslerin İngiliz eğitmenler tarafından verilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bunun üzerine de yakın gelecekte Türkiye'nin daha fazla subay talebinde bulunacağının dikkate alarak, İngiltere Dışişleri Bakanlığından bu konuda görüş istemişti. Bakanlık, Türkiye ile ittifak antlaşması yapılaması umudu taşınan bir dönemde böyle bir isteğin geri çevrilmeyeceğini bildirmişti.[1663]

Askerî alanda bir başka dikkat çekici gelişme ise Türkiye Genelkurmay Başkanlığının kimyasal savaş araştırmasıyla giderek daha fazla ilgilenmeye başlaması olmuştu. Genelkurmay bu amaçla Anti-Gaz Savunma Müfettişliğini kurmuştu. 29 Ekim 1938 tarihindeki Cumhuriyet Bayramı töreninde kimyasal savaş bölüğü ilk defa kamuoyu tarafından görülmüştü. Bu amaçla kimyasal savaşla ilgili modern eğitim almak üzere bir İngiliz eğitmeninin Türkiye'ye gönderilmesi için ilkbaharda İngiliz Savaş Ofisi ile görüşmeler başlamış, fakat yıl sonunda bu müzakereler başarılı bir sonuca ulaşmamıştı.[1664] Çünkü İngilizler, Türk ordusunun

---

[1661] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-28, Belge No: F.O. 371/21927/E. 6255/78/44.
[1662] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 664, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu.
[1663] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-54 -D-55, Belge No: F.O. 371/23289/E. 36655/86/44.
[1664] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 657, Belge No: 298, F.O. 371/23301/E. 1214, 11 Şubat 1939, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'den İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax'a 1938 yılına ait Türkiye yıllık raporu; Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-9, Belge No: F.O. 371/21927/E. 1228/78/44.

kimyasal bir savaşta yüksek bir etkinliğe ulaşmasının kendilerine zarar getireceğini düşünmüş, bu konuda verilecek bilgilerin daha sonra dolaylı olarak kendilerine karşı kullanılabileceğini düşünmüştü.[1665]

B. EKONOMİK İLİŞKİLER

1. Yeni Harfli Türk Banknotlarının İngiltere'de Bastırılması

Türkiye Cumhuriyeti tedavüle çıkardığı birinci emisyon (1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 liralık) kupürlerin tamamını Thomas de la Rue adlı İngiliz şirketine bastırmıştı[1666]. Yeni harflerle bastırılan ikinci emisyon banknotların basım işleri yine bu firmaya verilmişti. İngiliz şirketin yetkili temsilcilerinden M. Ashton, 20 Mayıs 1936'da Londra'dan İstanbul'a gelmiş ve para basımı ile ilgili görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya gitmişti.[1667]

Türkiye Merkez Bankası, mevcut banknotların yedeklerinin ihtiyacı karşılayamayacak kadar azalmış olmasından dolayı yeni bir emisyonla değiştirilmelerini zaruri görmüştü. Fakat bu banknotların yeniden yapılacak klişelerle basılmasının uzun zaman alacağı, bu nedenle en önce basılması gereken 1000 ve 50 liralık kupürlerin eski klişelerden yararlanılarak bastırılmasını istemişti. Muhafaza altında bulunan bu kupürlere ait klişelerin tadilinin, hazine temsilcisi ile müşterek nezaret altında yaptırılmasının, bu nedenle Thomas de la Rue firmasında işlerin yürütülmesi için Nakit İşleri Genel Müdür Yardımcısı Rüştü'nün ve Merkez Bankası

[1665] Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. D-11, Belge No: F.O. 371/21935/E. 3036/3036/44. Türkiye bir yandan da İngiltere'den kimyasal savaş malzemeleri temin etmeye çalışmıştı. Bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden R. J. Bowker, Türkiye'nin bu malzemeleri savunma ve tatbikat amacıyla almak istediğini, temin edemediği takdirde başka ülkelerden satın alabileceğini, bu nedenle satışa itiraz edilmesi için fazla bir gerekçe olmadığını ifade etmişti. Bkz. **A.e.**, s. D-15, Belge No: F.O. 371/21930/E. 3635/188/44.

[1666] Türkiye Cumhuriyeti 12 Ocak 1926 tarih ve 701 sayılı "Mevcut Evrakı Nakdiyenin Yenileriyle Değiştirilmesine Dair kanunla kâğıt paralarla ilgili ilk kanunu çıkarmıştı. Paraların özellikleri ve baskı şekillerine karar vermek üzere de "Evrakı Nakdiye Komisyonu" kurulmuştu. 16 Mart 1926 tarihli ve 3322 sayılı kararname ile de paraların ne gibi özellikler taşıyacağı komisyon tarafından belirlenmişti. Böylece yeni basılacak paralara yeni rejimin simgeleri yerleştirilmiş ve ekonomide de egemenlik sorunu giderilmeye çalışılmıştı. Komisyon kâğıt paraların taklit edilemez şekilde bastırılmasını istemiş, yerli basımevlerinden olumlu sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine yabancı şirketlerle yapılan görüşmeler sonrasında, Evkaf Müzesi (Türk ve İslam Eserleri Müzesi) Müdürü ressam Ali Sami [Boyar] Beyi'in resimlerini yapması şartıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kâğıt paralarını İngiliz firması Thomas de la Rue'nun basması kararlaştırılmıştı. Cüneyt Ölçer, **50 Yılın Türk Kağıt Paraları 1923-1973**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1973, s. 5-6; Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev.: Ayşe Berktay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 402.

[1667] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1936, Sayı: 4316, s. 6; **Tan Gazetesi**, 21 Mayıs 1936, Sayı: 390, s. 2.

tarafından seçilen Emisyon Müdürü Fethi'nin Londra'ya gönderilmelerini istemişti. Türk Hükümeti Bakanlar Kurulu da 8 Ekim 1936 tarihinde bunu onaylamıştı.[1668]

19 Aralık 1936 tarihinde Türk basınında çıkan haberde 50 ve 1000 liralık banknotların Londra'da basımına devam edildiği bildirilmişti. 50 liralıklardan 400.000 adet ve 1000 liralıklardan 30.000 adet basıldığı vurgulanmıştı. Bu paraların basım işlemlerinin 1937 yılı Ocak ayı sonuna kadar bitirileceği ifade edilmiş; bu banknotların basım işlerinin bitmesinden sonra diğerlerine geçileceği söylenmişti. Özellikle yeni kâğıt paralara Çanakkale'nin resminin konacağına vurgu yapılmıştı.[1669]

Bu arada Londra'da basımına devam edilen banknotların kalıplarının hazırlanması ve basım işlerini kontrol edilmesi için Banknot İptal Komisyonu üyelerinden Haşim Rıfat Eren[1670] ve üç memur Londra'ya gönderilmişti.[1671] Bu memurlar daha sonra görülen lüzum üzerine geri çağrılmış ve bundan sonra işlerin kontrolü için dönüşümlü şekilde memur gönderilmeye devam edilmişti.[1672]

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1715 sayılı kanunun 17. maddesindeki yetkiye dayanarak, 30 Aralık 1925 tarihli ve 701 sayılı kanuna göre basılmış olan kâğıt paraların değiştirilmesine karar verdiğini 4 Ekim 1937'de duyurulmuştu. Bu Türk banknotları açısından önemli bir değişikliği ifade etmişti. Çünkü birinci emisyon kâğıt paralar harf devriminden önce basıldığı için üzerinde eski harfler yer almıştı. İkinci emisyon grubuna ait kâğıt paralar 50 kuruş, 1, $2^{1/2}$, 5, 10, 50, 100, 500, 1000 liralıklardan oluşmuştu. Bunlardan 50 kuruş hariç diğerleri İngiltere'de bastırılmıştı. Bu emisyon grubu paraların ilki olan 5 liralık banknot ise yeni harflerle basılmış ilk kâğıt para olma özelliği taşımıştı. 5 liralık bu kupürlerin 15 Ekim 1937'de tedavüle çıkarılacağı ve eski paranın beş yıl müddetle geçerli olacağı, ikinci beş yıl içinde de Merkez Bankası tarafından değiştirilebileceği ifade edilmişti. Ayrıca açıklayıcı bir tanıtımı da yapılan banknotun ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka kısmında ise Ankara Güven Anıtı'nın resmi yer almıştı.[1673]. İngiliz firması

[1668] **BCA**, 030.18.01.02.68.80.3.
[1669] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Aralık 1936, Sayı: 4526, s. 7.
[1670] **BCA**, 030.18.01.02.75.41.4.
[1671] **BCA**, 030.18.01.02.79.81.8; **BCA**, 030.18.01.02.76.59.11.
[1672] **BCA**, 030.18.01.02.79.81.8; **BCA**, 030.18.01.02.82.6.15; **BCA**, 030.18.01.02.83.41.9; **BCA**, 030.18.01.02.84.86.20; **BCA**, 030.18.01.02.85.114.15.
[1673] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5, 9 Ekim 1937, Sayı: 4812, 4816, s. 1,8, 2; **Akşam Gazetesi**, 5, 10 Ekim 1937, Sayı: 6814, 6819, s. 4, 6; **Ulus Gazetesi**, 5 Ekim 1937, Sayı: 5816, s. 2.

Thomas de la Rue'ya bastırılan banknotlar 15 Ekim 1937'de tedavüle çıkarılmış ve Merkez ve Ziraat Bankaları aracılığıyla dağıtımına başlanmıştı.[1674]

İkinci emisyon banknotların basımına İngiltere'de devam edilmişti. Merkez Bankasınca bastırılan 100 liralık kâğıt paralar ise Eylül 1937'de Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuş[1675] ve 1 Mart 1938'de tedavüle çıkarılmıştı.[1676] Fakat eski 100 liralıkların, 5 liralık banknot gibi uzun süre tedavülde kalmayacağı açıklanmıştı. 30 Mart 1933 tarihinde ilan edildiği üzere sahteleri yapılmış olan 100'lüklerin[1677] büyük bir kısmının Merkez Bankası tarafından toplatıldığı ve piyasada az miktarda kalanların da yeni paranın çıkması tarihinden itibaren altı ay tedavülde kalacağı, ancak dokuz yıl altı ay boyunca Merkez Bankası gişelerinden değiştirilebileceği duyurulmuştu. Bu banknotların ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka yüzünde ise Çanakkale Boğazı'nın bir kısmının resmi yer almıştı.[1678]

Thomas de la Rue firmasında basımına devam edilen ve işlemleri tamamlandıkça tedavüle çıkarılmaya devam edilen yeni Türk kâğıt paralarının 1938 yılı içinde çıkarılan ikinci banknotunu 50 liralık kupür oluşturmuştu. 22 Mart 1938'de çıkarılacağı duyurulan[1679] ikinci emisyon birinci tertip 50'lik 1 Nisan 1938 tarihinde piyasaya sürülmüştü. Banknotun ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka yüzünde ise tiftik keçilerinin resmine yer verilmişti.[1680]

[1674] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15, 16 Ekim 1937, Sayı: 4822, 4823, s. 2, 5; **Akşam Gazetesi**, 15, 16 Ekim 1937, Sayı: 6824, 6825 s. 3, 3; **Tan Gazetesi**, 16 Ekim 1937, Sayı: 886, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 15 Ekim 1937, Sayı: 5826, s. 1; **Türkiye'de Banknot Basımının Tarihçesi**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2012, s. 4-5. İkinci emisyon grubu banknotların yeni harflerle basılmasının yanı sıra, üzerindeki Maliye Bakanı'nın imzası yerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Müdürü ve Müdür Yardımcısının imzaları yer almasına karar verilmişti. Çünkü para basma yetkisi Merkez Bankası'na devredilmişti. İlk emisyon banknotların, 1, 5, 10, 50, 100, 500, 1000 liralık kupürlerinin tamamında Maliye Bakanı Abdülhalik Renda'nın imzası; ikinci emisyonda çıkarılan 2 buçuk, 5, 10, 50, 100 liralık kupürlerde Merkez Başkanı Selahattin Çam ve Başkan Yardımcısı Said Erda'nın; 500 ve 1000 liralık kupürlerde ise Kemal Zaim Sunel ve Said Erda'nın imzası yer almıştı. **Akşam Gazetesi**, 13 Ağustos 1936, Sayı: 6401, s. 3; Cüneyt Ölçer, **a.g.e.**, s. 25-26.

[1675] **BCA**, 030.10.137.981.12.

[1676] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Mart 1938, Sayı: 4955, s. 2; **Tan Gazetesi**, 2 Mart 1938, Sayı: 1028, s. 2.

[1677] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 30, 31 Mart, 1 Nisan 1933, Sayı: 3196, 3197, 3198, s. 1,6, 2, 1,2; **Akşam Gazetesi**, 30 Mart, 1 Nisan 1933, Sayı: 5198, 5200, s. 3, 1,2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 311 Mart, 2 Nisan 1933, Sayı: 4203, 4205, s. 2, 2; **Milliyet Gazetesi**, 31 Mart, 1 Nisan 1933, Sayı: 2564, 2565, s. 1,4, 1,5.

[1678] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Şubat 1938, Sayı: 4948, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 23 Şubat 1938, Sayı: 1011, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 23 Şubat 1938, Sayı: 6950, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 23 Şubat 1938, Sayı: 5949, s. 1,8.

[1679] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Mart 1938, Sayı: 4975, s. 1.

[1680] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 4985, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 1 Nisan 1938, Sayı: 5986, s. 8.

Aynı yıl içinde, 16 Mayıs 1938, tedavüle çıkarılan ve ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk, arka yüzünde de Ankara Kalesi olan yeni banknot ise 10 liralık kupür olmuştu.[1681]

Bu devrede, kâğıt paraların basımı ile ilgili yeni gelişmeler Türk basınına yansımış ve Darphane İdaresinin banknot basımını Türkiye'de gerçekleştirmek üzere bir proje hazırladığı aktarılmıştı. Bu projenin tamamlanabilmesi için büyük bir tesise ve kabartama şeklinde para basabilen Tayrus makinelerine ihtiyaç bulunduğunun altı çizilmişti. Ayrıca bu tesisin kurulması için beş yüz bin liraya ihtiyaç olduğu düşünülmüştü.[1682]

1939 yılına girildiğinde, Türkiye, yeni banknotlarını Londra'da bastırmaya, bunların kontrolünü sağlamaya ve tedavüle çıkarmaya devam etmişti.[1683] Fakat Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine, ikinci emisyon banknotların tamamının ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi bulunmamıştı. Daha önce klişeleri ve kalıpları hazırlanmış olan banknotlar ise 1939'da tedavüle çıkarılmıştı. 500 ve 1000 liralık banknotların basılmasına karar verilen adedinin bir kısmının ön yüzünde yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün resmi yer almış, diğer alanlarda bir değişiklik yapılmamıştı.[1684] 25 Nisan 1939'da 2.5 liralık kupürler tedavüle çıkarılmıştı. Bu paranın ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka kısmında ise Ulus (Ankara) meydanındaki Zafer Anıtı'nın resmi yer almıştı.[1685] 15 Haziran 1939 tarihinde ise hem 500 hem de 1000 liralık banknotlar tedavüle çıkarılmıştı. 500 liralık kupürün ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka yüzünde İstanbul Rumelihisarı'nın resmine, 1000 liralık kupürde ise ön yüzünde Mustafa Kemal Atatürk'ün, arka yüzünde Ankara Güven Anıtı'nın resmine yer verilmişti.[1686]

Böylece, İngiliz Thomas de la Rue firması tarafından basılan ve Türkiye'de 15 Ekim 1937 tarihinde yeni yazı ile tedavüle çıkarılan 5 liralık kupürden itibaren yedi kupür banknot piyasaya sürülmüştü. 1 Temmuz 1939 tarihine kadar, 2.5 liralık

---

[1681] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10, 17 Mayıs 1938, Sayı: 5024, 5031, s. 5, 2; **Tan Gazetesi**, 10, 17 Mayıs 1938, Sayı: 1087, 1094, s. 2, 4; **Ulus Gazetesi**, 10, 16 Mayıs 1938, Sayı: 6925, 6031, s. 1, 2; **Akşam Gazetesi**, 10 Mayıs 1938, Sayı: 7026, s. 4; Cüneyt Ölçer, **a.g.e.**, s. 26.
[1682] **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1938, Sayı: 5025, s. 5.
[1683] **BCA**, 030.18.01.02.85.114.15.
[1684] Cüneyt Ölçer, **a.g.e.**, s. 10.
[1685] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19, 21, 26 Nisan 1939, Sayı: 5363, 5365, 5370, s. 3, 5, 2; **Tan Gazetesi**, 19 Nisan 1939, Sayı: 1334, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 19 Nisan 1939, Sayı: 7365, s. 6.
[1686] Cüneyt Ölçer, **a.g.e.**, s. 26.

kupürden 7.310.000 lira, 5 liralık kupürden 41.682.910 lira, 10 liralık kupürden 28.165.480 lira, 50 liralık kupürden 31.573.100 lira, 100 liralık kupürden 30.753.900 lira, 500 liralık kupürden 3.550.000 lira, 1000 liralık kupürden 3.350.000 lira; toplamda 146.385.390 lira tedavüle çıkarılmış ve eski harfli banknotlar aynı miktarda tedavülden kaldırılmıştı.[1687] Eylül 1939'a kadar ise bu tutar toplam 217.155.705 liraya çıkmıştı.[1688]

2. Türkiye İş Bankası'nın Londra'da Şube Açma Girişimi

Türkiye, İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923) sonrasında liberal bir ekonomi politikası benimsemiş ve Cumhuriyet ekonomisini yeniden inşaya başlamıştı. Bu çerçevede atılan adımlardan biri de bankacılık sisteminin düzenlenmesi olmuştu. Böylece Türk bankacılık sisteminin en önemli bankalarından biri olan Türkiye İş Bankası, 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştu. Banka, kuruluşundan itibaren 1929 yılı sonuna kadar ülke çapında 27 şubeye ulaşmıştı.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkilerinin görüldüğü ve İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu 1930'lu yıllar, İş Bankasının şubeleşme faaliyetlerine etki etmiş ve ilk kez bazı şubeler kapatılmıştı. 1930'dan 1939 yılı sonuna kadar kapatılan şube sayısı 5 olmuştu.

Şubeleşme açısından dönemin önemli bir gelişmesi ise ilk kez yurt dışında İş Bankası şubelerinin açılması olmuştu. Banka, daha çok kurduğu pazarlama şirketlerini (İş Limited, İş Komimport) desteklemek amacıyla şube açmayı düşünmüş ve 10 Haziran 1932 tarihinde hem İskenderiye hem de Hamburg gibi ihracat merkezlerinde birer şube açmıştı.

Bunlardan başka İş Bankası'nın yurt dışında şube açması konusunda sonuçsuz kalan iki girişimde bulunulmuştu. Bunlardan birincisi, İran'da şube açılması düşüncesi olmuştu. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1932 yılı Ocak ayında İran'a yaptığı ziyarete[1689] İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar da katılmış; Türk basınında bu durum, İran şehirlerinden birine şube açılacağı yönünde

---

[1687] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Temmuz 1939, Sayı: 5437, s. 3; **Tan Gazetesi**, 2 Temmuz 1939, Sayı: 1407, s. 3.
[1688] **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Eylül 1939, Sayı: 5513, s. 3.
[1689] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak – 1 Şubat 1932, Sayı: 2759-2781, s. 1. vd.; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Ocak - 1 Şubat 1932, Sayı: 3770-3792, s. 1 vd.; **Akşam Gazetesi**, 10 Ocak - 1 Şubat 1932, Sayı: 4761-4783, s. 1vd.

değerlendirilmişti. Celal Bayar Türkiye'ye döndükten sonra banka idare kurulundaki gelişmeler hakkında bilgi vermiş ve Tebriz'de bir şube açılmasının uygun olacağını bildirmişti. Prensip olarak kabul edilen bu düşünce daha sonra sonuçsuz kalmıştı.[1690]

Bir diğer girişim ise Banka'nın Londra'da şube açması olmuştu. Bu çerçevede İş Bankası Müdürü Muammer Eriş'in incelemelerde bulunmak üzere birkaç kez Londra'ya gittiği Türk basınına yansımıştı. Genel Müdür beraberinde İş Bankası Mali Etüt Servisi Müdürü Hazım Atıf Kuyucak ile açılması düşünülen şube için görüşmelerde bulunmak üzere Nisan 1937'de Türkiye'den ayrılmıştı. Muammer Eriş İstanbul'dan ayrılmadan önce basına verdiği demeçte; bankanın dünyanın en önemli finans merkezlerinden biri olan Londra'da açacağı şubenin, Hamburg ve İskenderiye'den sonra üçüncü yurtdışı şubesi olacağını, bunun Türk-İngiliz sınaî ve malî iş birliğinin ne kadar güçlü olduğunun göstermesi açısından da çok önemli bir gelişme olduğunu söylemişti.[1691] Londra'da incelemelerini tamamlayan Muammer Eriş, İngiltere Kralı VI George'un taç giyme töreninden dönen Başbakan İsmet İnönü ile birlikte 27 Mayıs 1937'de Güneysu Vapuru ile İstanbul'a gelmişti. Burada basına verdiği beyanatta, *"Seyahatten çok memnun olarak dönüyorum. Londra'da İş Bankasının bir şubesini açmak için tetkikler yaptım. Fakat bu hususta karar bittabi Ankaraya döndükten sonra verilecektir. Bugün için bu mevzu ve diğer temaslarım üzerinde bir şey söyliyemiyeceğim"* ifadelerini kullanmıştı.[1692] 31 Mayıs'ta Muammer Eriş ile İş Bankası İdare Meclisi Üyesi ve İzmir Milletvekili Hamdi Aksoy Ankara'ya dönmüştü. Ankara'ya ulaştıktan sonra ilgililere incelemeleri hakkında bilgi verecekleri ve Londra şubesi hakkında gerekli kararın verileceği, Türk basınına yansıyan haberlerde görülmüştü.[1693]

İş Bankası Genel Müdürü, 1938 yılı Ocak ayı sonlarında, beraberinde Merkez Bankası Genel Müdürü, Eti Bank Genel Müdürü ve İş Bankası Mali Etüt Servisi Müdürü ile Berlin, Paris ve Londra'da çeşitli iktisadi müzakerelerde bulunmak üzere

---

[1690] **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ocak 1932, Sayı: 2759, s. 1,6; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 10 Ocak 1932, Sayı: 3770, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 10 Ocak 1932, Sayı: 4761, s. 2; Uygur Kocabaşoğlu, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001, s. 28, 119, 124, 205-207.

[1691] **BCA**, 030.18.01.02.73.30.1; **Ulus Gazetesi**, 13 Nisan 1937, Sayı: 5641, s. 1; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 4639, s. 2; **Tan Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 713, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1937, Sayı: 6640, s. 1,4.

[1692] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 4683, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 6684, s. 3; **Tan Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 758, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1937, Sayı: 5686, s. 2.

[1693] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1937, Sayı: 4885, s. 5; **Tan Gazetesi**, 31 Mayıs 1937, Sayı: 761, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1937, Sayı: 5690, s. 5.

Avrupa'ya gitmişti.[1694] Muammer Eriş Londra'da yapacağı ziyaretlerde İş Bankasının açacağı şube ile ilgili görüşmelerde bulunacağını söylemişti. Genel Müdür, bankanın burada şube açmasıyla ilgili verilen kararı uygulamaya geçireceklerini, bunun içinde hazırlıklar yapıldığını, şube için bir müdür ataması ise yapılmadığını ifade etmişti. Türk bankacıların bu seyahatinden bir hafta önce, 23 Ocak 1938, Times Gazetesi'nde yayımlanan haberde, Türk bankacıların Türkiye'deki faaliyetlerde İngiliz girişimcilerin payını artırmak ve kendi bankalarıyla ilgili konularda da görüşme yapmak istedikleri yazılmıştı.[1695] Mart 1938'de Türk Heyeti'nin yaptığı görüşmelerle ilgili bilgiler aktarılmaya devam edilmişti. Londra'daki görüşmelerin önemli bir aşamaya geldiği bildirilmiş ve Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın bu işlerle ilgilenmeye memur edildiği, ayrıca Türkiye Maliye Bakanlığı Nakit İşleri Genel Müdürü Halid Nazmi'nin de kısa süre sonra buraya ulaşacağı haber verilmişti.[1696] 23 Mart'ta uluslararası haber ajanslarından aktarılanlara göre, Türk - İngiliz görüşmelerinin üç hedefinden birisinin İş Bankasının Londra'da şube açması olduğu ifade edilmişti.[1697]

Londra'da açılması düşünülen şube için görüşmeler bu şekilde devam ederken, 16 Eylül 1938'de Türk Hükümeti yayımladığı Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye İş Bankası'nın Londra'da bir şube açmasını onaylamıştı.[1698] İş Bankası İdare Meclisinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar görüşülmüş ve şunlar ileri sürülmüştü: *"...hükümet İş Bankası'ndan Londra'da bir şube açmasını istemiş, banka da bu isteğin yerine getirilebilmesi için, bütün ulusal bankaların işlemlerinin açılacak olan şubede toplanmasının sağlanması, 150.000 sterlinlik bir döviz kredisinin verilmesi, şube masraflarını kapatır hale gelinceye kadar bu masrafların hükümetçe karşılanması..."*.[1699]

[1694] **BCA**, 030.18.01.02.82.9.3; **BCA**, 030.18.01.02.82.6.10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8, 26-28, 31 Ocak, 1 Şubat 1938, Sayı: 4905, 4923-4925, 4928, 4929, s. 1,7, 1,7, 2, 1,6, 1,5, 3; **Akşam Gazetesi**, 26-28, 30, 31 Ocak 1938, Sayı: 6925-6927, 6929, 6930, s. 2, 2, 1,6, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 27, 28, 30 Ocak 1938, Sayı: 5926, 5927, 5929, s. 1,8, 1, 2; **Tan Gazetesi**, 28, 30 Ocak 1938, Sayı: s. 988, 990, 1,7, 2.

[1695] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ocak 1938, Sayı: 4925, s.1,6.

[1696] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20, 23 Mart 1938, Sayı: 4973, 4976, s. 3, 2; **Tan Gazetesi**, 20, 21, 23 Mart 1938, Sayı: 1036, 1037, 1039, s. 1, 1, 1; **Akşam Gazetesi**, 21, 22 Mart 1938, Sayı: 6976, 6977, s. 1, 2; **Ulus Gazetesi**, 21 Mart 1938, Sayı: 5975, s. 1,3.

[1697] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 4977, s. 3; **Tan Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 1040, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 6979, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 5978, s. 1.

[1698] **BCA**, 030.18.01.02.84.83.6.

[1699] Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, Bankanın döviz ihtiyacının temini amacıyla toplam 150.000 sterlinlik dövizin 50.000 sterlinlik kısmı için döviz izni verilmesini, kalan 100.000 sterlinlik kısmının da kredi olarak sağlanmasını 15 Kasım 1938'de kabul etmişti.[1700]

Bu arada Londra'da Princess Caddesi'nde kiralanmış olan şube binasının yapı işlerinin sonuna gelinmiş, formaliteler de tamamlanmış, ayrıca Londra şubesi için Cumhuriyet Merkez Bankası eski şeflerinden B. Cabir Selek tayin edilmişti.[1701]

Bu gelişmelerin ardından, bir süre daha Türk Hükümeti ve Banka arasında şubenin açılması için görüşmeler devam etmişti. Fakat İş Bankasının istekleri yerine getirilmeyince, hazırlıkları tamamlanan Londra şubesinin açılmasından vazgeçilmişti.[1702] Bundan sonra Banka, 1932'de açılan iki şubeyle yurt dışı faaliyetlerini devam etmiş, daha sonra bu sayı bire düşmüştü.[1703]

3. Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri

Türkiye, İngiltere ile 1936 yılında yeni bir ticaret ve kliring antlaşması yapmak üzere Londra'ya bir heyet göndermişti. Bu heyetin, İktisat Bakanlığı Müsteşarı Faik Kurdoğlu'nun başkanlığında, Maliye Bakanlığı Nakit İşleri Müdürü Halit Nazmi Keşmir, Türkofis Londra masasından Talha Sabuncu'dan oluşmasına karar verilmişti[1704]. Dışişleri Bakanlığı Beşinci Daire Şefi Hulusi Fuat Tugay ve Merkez Bankası Muamelat Müdür Yardımcısı Cabir de bu heyete daha sonra katılmıştı.[1705] Heyetin Ankara'dan yola çıkarak Avrupa'nın önemli şehirlerinde; Lahey, Paris, Londra, Berlin, iktisadi konularda görüşmeler yapacağı ve anlaşmalar imzalayacağı belirtilmişti.[1706] Heyet, 26 Temmuz 1936'da yola çıkmış ve öncelikli olarak İngiltere'ye gitmişti.[1707] Türkiye'den ayrılmasından yaklaşık yirmi gün sonra Türk basınında çıkan haberlerde, görüşmelerin devam ettiği, heyetin Londra'dan

---

[1700] **BCA**, 030.18.01.02.85.97.6.
[1701] **Akşam Gazetesi**, 20 Eylül 1938, Sayı: 7159, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Eylül, 17, 19 Ekim 1938, Sayı: 5158, 5184, 5186, s. 2, 3, 2.
[1702] Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 210.
[1703] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1939, Sayı: 5387, s. 2. İş Bankası'nın İskenderiye ve Hamburg şubeleri 10 Haziran 1932'de faaliyete başlamıştı. Hamburg şubesi 1940 yılında kapatılmış; 1980 yılında tekrar açılmıştı. İskenderiye şubesi ise 31 Aralık 1959'da kapatılmış ve tekrar açılmamıştı. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 207, 209.
[1704] **BCA**, 030.18.01.02.66.60.6.
[1705] **BCA**, 030.18.01.02.67.61.7.
[1706] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1936, Sayı: 4377, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 23 Temmuz 1936, Sayı: 6380, s. 5.
[1707] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Temmuz 1936, Sayı: 4382, s. 2.

sonra diğer şehirlere geçeceği ve 28 Eylül 1936'da Türkiye'ye dönecekleri bildirilmişti.[1708]

Bu gelişmelerin ardından taraflar arasında görüşmeler tamamlanmış, 22 Ağustos 1936'da müsteşar Faik Kurdoğlu'na verilen yetkiyle[1709] Türkiye, İngiltere ile ticaret ve kliring antlaşmasını 2 Eylül 1936'da imzalanmıştı.[1710] Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu da 17 Eylül 1936'dan itibaren geçerli olmak üzere anlaşmayı onaylamıştı.[1711] Ayrıca bu anlaşmayı tamamlayan iki mektubun tasdiki de 23 Kasım 1936 tarihinde gerçekleşmişti.[1712] Antlaşma özellikle Türkiye ile ticaret yapan İngiliz ticaret camiasında memnuniyetle karşılanmıştı. Çünkü İngiltere'nin Londra'da, Arjantin, Yunanistan ve bazı diğer ülke heyetleri ile yaptığı görüşmelerde, eski tarzda antlaşma yapılması konusundaki ısrarı, anlaşmaların sonuçsuz kalmasına neden olmuştu. Ayrıca görüşme safhalarının gizli tutulması hususunda Türkiye ve İngiltere tarafından takip edilen prensipler, bu endişeleri artırmıştı. Bu süreç özellikle üzüm, incir ve zeytinyağı piyasasında çeşitli spekülasyonlara neden olmuş, aynı zamanda büyük bir hayret uyandırmıştı. Çünkü bu antlaşma, İngiltere'nin ilk defa imzaladığı iki taraflı kliring antlaşması olmuştu.[1713] İngiltere Ticaret Bakanlığı Ticaret Antlaşmaları Dairesi Şeflerinden ve İngiliz heyet üyelerinden King, bu durumu açıklarken; anlaşmayla tarafların, görüşmelerin yapılmasında kimsenin yanaşmak istemeyeceği konuların dâhi ortak fayda sağlayacak şekilde çözüme kavuşturduklarını ifade etmişti.[1714]

Taraflar arasında imzalanan antlaşma, 18 maddelik metin ve bir protokolden oluşmuştu. Antlaşma ile Türkiye'ye ithal edilecek İngiliz mallarının bedeli, mecburi olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına, İngiltere'ye ithal edildiğinde ise Klering Ofisi'ne yatırılacağı, alım satımlarda ödemelerin tarih sırasıyla ve hesapta

---

[1708] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ağustos 1936, Sayı: 4401, s. 8.
[1709] **BCA**, 030.18.01.02.68.71.12.
[1710] **Tan Gazetesi**, 3 Eylül 1936, Sayı: 495, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 3 Eylül 1936, Sayı: 5425, s. 3.**Akşam Gazetesi**, 4 Eylül 1936, Sayı: 6423, s. 2.
[1711] **BCA**, 030.18.01.02.68.76.8.
[1712] **BCA**, 030.18.01.02.70.91.4.
[1713] **Akşam Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 6431, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 4430, s. 8; **Tan Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 504, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 5434, s. 1.
[1714] **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 4430, s. 8; **Ulus Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 5434, s. 1,5.

para bulundurmak şartıyla yapılacağı belirtilip bazı ürünler hariç takas kapsamının genişletildiği görülmüştü.[1715]

İngiltere'de yayımlanan Great Britain and East adlı dergide J. M. B. imzasıyla çıkan makalede, imzalanan anlaşma ve iki ülke arasındaki ticaretin artırılması konularında Faik Kurdoğlu ile yapılan bir röportaja yer verilmişti.[1716]

Bundan başka yapılan bu anlaşma, İngiltere'nin en büyük mali gazetelerinden Financial Times'ın da sayfalarına taşınmıştı. Gazete 15 Eylül tarihli sayısında Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin parasının istikrarlı, bütçesinin dengeli, iktisadi ve mali noktalardan sağlam bir ülke olduğuna dair bir makale yayımlamıştı. Makalede, İktisat Bakanlığı Müsteşarı Faik Kurdoğlu'nun verdiği beyanatı esas alarak, ticari ilişkilerden söz edilmişti.[1717]

Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan 2 Eylül tarihli antlaşma Türk Hükümeti tarafından 16 Eylül 1936 tarihinde onaylanmış ve 17 Eylül'de yürürlüğe girmişti.[1718] 21 Eylül'de de ilgili resmî dairelere bildirilmiş; bunun üzerine Türk gümrüklerinde yeni anlaşma hükümlerine uygun olarak kliring ve takas esaslarında ihracat ve ithalat işlemleri yapılmaya başlanmıştı.[1719] İngiltere Avam Kamarası da Hazine kararnamesini onaylayan sureti, oylamaya koymaksızın 16 Ocak 1937'de kabul etmişti.[1720]

Yapılan bu antlaşma, taraflara hem kliring hem de takas yolu ile karşılıklı ticaret imkânı sağlamıştı. Böylece iki tarafta da büyük blokaj para kalmasının önüne geçilmesine, tüccarların fazla ithalat dolayısıyla para darlığına düşerlerse belli maddeler için takas yapma imkânı bulmalarına, eğer takas primleri yükselirse de kliring yapmalarına imkân sağlanmıştı. Ayrıca anlaşmada olmayan maddeler için ise iki tarafın rızasıyla takas yapılamasına olanak sağlanmıştı. Bu arada Türk ve İngiliz tüccarlar karşılıklı bağlantılar yapmaya başlamıştı. İngilizler özellikle, hububat, kuş yemi, tiftik, buğday; Türk ithalatçılar ise demir mamulâtı, pamuk, mensucat, kimyevi

---

[1715] **Akşam Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 6431, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 4430, s. 8; **Tan Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 504, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 12 Eylül 1936, Sayı: 5434, s. 5.
[1716] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Eylül 1936, Sayı: 4432, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 18 Eylül 1936, Sayı: 5440, s. 3.
[1717] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Eylül 1936, Sayı: 4445, s. 3.
[1718] **BCA**, 030.18.01.02.68.76.8; **Resmî Gazete**, 25 Eylül 1936, Sayı: 3418, s. 7165; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Eylül 1936, Sayı: 4443, s. 3.
[1719] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1936, Sayı: 4440, s. 6.
[1720] **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ocak 1937, Sayı: 4525, s. 3.

maddeler, hazır ilaçlar üzerinde siparişler vermiş ve anlaşmalar yapmıştı.[1721] Aşağıda belirtileceği üzere, 27 Mayıs 1938 tarihinde imzalanacak mali antlaşmalarla, bazı düzenlemeler getiren ek bir antlaşma daha yapılmıştı.[1722]

2 Eylül 1936 tarihli anlaşmayla Türkiye, İngiltere ile ithalat ve ihracat faaliyetlerini dengelemek istemişti. Alınan tedbirlerle 1936 ve 1937 yıllarında Türkiye'nin İngiltere'ye ihracatı yükselmiş, 1938 ve 1939 yıllarında ise bunun tam tersi yani Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı, ihracatından daha yüksek olmuştu.[1723] Türkiye-İngiltere ticaret oranları 1936-1939 yılları arasında şöyle gerçekleşmişti: 1936 yılında Türkiye'nin 92.531.464 liralık toplam ithalatı içinde İngiltere'nin payı 6.103.000 lira ile yüzde 6.6; 117.733.153 liralık toplam ihracatı içinde İngiltere'nin payı 6.356.000 lira ile yüzde 5.4 olmuştu.[1724] 1937 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 114.379.026 lira, ihracatı 137.983.551 lira olarak gerçekleşmişti. İngiltere'den ithalatı ise 7.129.000 lira ile yüzde 6.23, İngiltere'ye ihracatı da 9.769.000 lira ile yüzde 7.08 lira olmuştu. 1938'de Türkiye toplamda 149.836.689 liralık ithalat, 144.946.511 liralık ihracat yapmıştı. Türkiye ile İngiltere arasındaki ithalat ve ihracat oranı bu yıl içinde çok büyük oranda değişmişti. Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı 16.794.000 lira ile yüzde 11.2'ye yükselmiş; İngiltere'ye ihracatı ise 4.942.000 milyon lira ile yüzde 3.41'e gerilemişti.[1725] 1939 yılında ise toplam ithalat ve ihracat rakamlarında bir önceki yıla göre düşüş yayanmış ve ithalat 118.248.934 lira, ihracat 127.388.997 lira olarak gerçeklemişti. İngiltere'den yapılan ithalat bir önceki yıla göre büyük oranda gerilemiş ve 7.388.000 lira ile yüzde 6.25'e olarak gerçekleşmişti. İhracat da yine bir önceki yıla göre büyük oranda artmış ve 7.302.000 lira ile yüzde 5.73'e çıkmıştı.[1726]

[1721] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Eylül 1936, Sayı: 4435, s. 2; **Tan Gazetesi**, 17 Eylül 1936, Sayı: 509, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 17 Eylül 1936, Sayı: 6436, s. 5.
[1722] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 5042, s. 1,3; **Tan Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 1105, s. 1,9; **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 7044, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 6043, s. 1.
[1723] William Hale, **a.g.m.**, s. 99, 101.
[1724] **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, s. 279, 284.
[1725] **İstatistik Yıllığı 1938-1939**, C. 10, Sayı: 142, Ankara, Hüsnütabiat Basımevi, [t.y.], s. 231, 236.
[1726] **İstatistik Yıllığı 1940-1941**, C. 12, Sayı: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, [t.y.], s. 357, 361.

4. Karabük Demir Çelik Fabrikasının Açılması ve İngiltere'den Sağlanan Destek

İkinci bölümde de belirtildiği gibi 1935 yılı son aylarında İngiliz H. A. Brassert and Co. Ltd. şirketi, Türkiye'de Birinci Sanayi Planını çerçevesinde kurulması düşünülen yeni sanayi kolu olan demir çelik sanayi için bir teklif metni sunmuştu. Türkiye İktisat Bakanı Celal Bayar da bu sanayi kolunun kurulması işinin Sümerbank'a verildiğini, ilgili faaliyetler için banka ile iletişime geçilmesi gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine 1936 yılından itibaren taraflar arasında görüşmeler başlamıştı.

İktisat Bakanlığı, 14 Şubat 1936'da Müsteşar Faik Kurdoğlu ve Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sümer'i H. A. Brassert şirketi ile görüşmek üzere İngiltere'ye göndermeye karar vermişti.[1727] Türk temsilciler de 27 Şubat'ta Londra'ya gitmiş, Karabük'te kurulacak demir çelik fabrikasının tesisi için temaslarda bulunmuştu.[1728]

Bunun üzerine Türkiye'nin sanayi planı çerçevesinde demir çelik fabrikasının yapımı ile ilgilenen İngiliz grup, 24 Mayıs 1936 tarihinde Türkiye'ye gelmişti. H. A. Brassert and Co. Ltd. Genel Müdürü M. Mckenzie ve İngiltere Export Credit Guarantee Department Temsilcisi H. Somerville Smith ile diğer yetkililer ertesi gün Ankara'ya gitmişti.[1729] İngiliz Heyet, Ankara'da demir çelik fabrikasının kurulması için görüşmelere devam ederken, Türk madencilik yetkilileri de bir yandan, 8 Haziran 1936'da İktisat Bakanlığı toplantı salonunda Celal Bayar başkanlığında toplanmıştı. Yapılan toplantıda, Türk maden sanayii ve maden ihracatı politikası üzerinde genel ve ortak kararlar alınmıştı.[1730] Bu sırada, fabrika için ilk memur evlerinin yapımına da başlanmıştı.[1731] Ayrıca bu dönem içinde Türk Hükümeti, yer

---

[1727] **BCA**, 030.18.01.02.62.13.1; **BCA**, 030.18.01.02.66.59.19; Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 50; Nurgün Koç, "Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Kuruluşu", **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Cilt/Yıl: 6, Sayı: 11, Konya, Türk İslam Medeniyeti İlim Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 35.

[1728] **Akşam Gazetesi**, 28 Şubat 1936, Sayı: 6238, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Şubat 1936, Sayı: 4236, s. 7; **Ulus Gazetesi**, 28 Şubat 1936, Sayı: 5240, s. 2; **Tan Gazetesi**, 28 Şubat 1936, Sayı: 310-3613, s. 2.

[1729] **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1936, Sayı: 5324, s. 1; **Tan Gazetesi**, 26 Mayıs 1936, Sayı: 395, s. 3.

[1730] **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran 1936, Sayı: 5339, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Haziran 1936, Sayı: 4335, s. 3.

[1731] **Ulus Gazetesi**, 10 Haziran 1936, Sayı: 5340, s. 2. Ayrıca Temmuz aydında da işçi evlerinin yapımı için anlaşma yapılmıştı. Bkz. **Tan Gazetesi**, 6 Temmuz 1936, Sayı: 436, s. 4.

altı kaynakları ile ilgili çalışmalarını hızlandırmış ve Ereğli Kömür Şirketinin devlet tarafından satın alınmasını tamamlamaya çalışmıştı.[1732]

Birinci Sanayi Planı dâhilinde Sümerbank tarafından Karabük'te kurulması kararlaştırılan demir çelik fabrikasının yapımına talip olan H. A. Brassert and Co. Ltd. şirketi, Export Credit Guarantee Department ve Sümerbank arasında Mayıs ayının sonundan beri devam eden görüşmeler, ön anlaşmanın Sümerbank genel kurul salonunda 23 Haziran 1936 tarihinde imzalanması ile son bulmuştu. İmza sırasında, Türkiye İktisat Bakanı Celal Bayar, İngiliz Maslahatgüzar Morgan, Export Credit Guarantee Department temsilcisi H. Somerville Smith ile eşi[1733], Türkiye İktisat Bakanlığı Müsteşarı Kurdoğlu, Maliye Bakanlığı temsilcisi Nakit İşleri Genel Müdürü Kişmir, İngiltere Askerî Ataşesi Woods, İngiliz Mühendis J. Crabbe, tarafların müzakere heyetleri, İngiliz Büyükelçiliği ve Sümerbank yetkilileri hazır bulunmuştu.[1734]

İmzaların atılmasından sonra İngiliz Export Credit Guarantee Department temsilcisi H. Somerville Smith yaptığı açıklamada, Türkiye'nin kalkınmasında yapılacak iş birliğinin iki ülke açısından önemine değinmişti. Onun adından H. A. Brassert and Co. Ltd. Genel Müdürü M. Mckenzie de yaptığı konuşmada imzaların atılmasının Kral VIII. Edward'ın doğum gününe gelmesine dikkat çekmişti. Karabük'te teknik açıdan en modern fabrikanın kurulacağı teminatını verdiklerini böylece Türkiye'nin demir sanayinde dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olacağını ifade etmişti.[1735]

Antlaşmanın yapılmasının ardında Karabük'te kurulacak fabrika için İngiliz firmasından çeşitli mühendisler Türkiye'ye gelmeye başlamıştı. 1936 Temmuz ayı başında firmanın Fen İşleri Direktörü mühendis Puning ve mühendis Binkes gelmişti

---

[1732] **Ulus Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 5353, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 6350, s. 2; **Tan Gazetesi**, 23 Haziran 1936, Sayı: 423, s. 3. Ereğli Kömür Şirketi satın alma işlemleri 27 Kasım 1936 tarihinde tamamlanmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1936, Sayı: 4507, s. 1,3; **Akşam Gazetesi**, 29 Kasım 1936, Sayı: 6509, s .2; **Tan Gazetesi**, 29 Kasım 1936, Sayı: 582, s. 3.

[1733] H. Somerville Smith'in eşi Türkiye'de bulunduğu süre içinde Ulus Gazetesi muhabirine bir röportaj vermiş ve Türk İnkılabı, Türk Kadını ve Türkiye hakkındaki genel görüşlerini açıklamıştı. Bkz. **Ulus Gazetesi**, 17 Haziran 1936, Sayı: 5347, s. 1,2.

[1734] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 4350, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 5354, s. 1,4; **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 6351, s. 2; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 424, s. 3; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 294, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E.823; Mehmet Kütükçüoğlu, **Türkiye'nin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük**, Ankara, Karabük Valiliği Yayınları, 2012, s. 41.

[1735] **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 5354, s. 1,4; **Tan Gazetesi**, 25 Haziran 1936, Sayı: 425, s. 6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Haziran 1936, Sayı: 4352, s. 2.

ve incelemelerde bulunmuştu.[1736] Bu arada Türk basınında fabrikanın temel atma töreninin Eylül ayında yapılacağı yönünde haberler yer almaya başlamış[1737], fakat Eylül ayında fabrikanın temeli hâlâ atılamamıştı.

1936 yılı Eylül ayı içinde önemli bir gelişme ise İngiliz Export Credit Guarantee Department temsilcisi H. Somerville Smith başkanlığında bir İngiliz sermayedar grubun Türkiye'ye gelmesi olmuştu.[1738]

29 Eylül 1936'da taraflar arasında Londra'da Frantie House binasında H. A. Brassert and Co. Ltd. şirketi yetkilileri ile Türkiye adına İktisat Bakanlığı Müsteşarı Faik Kurdoğlu tarafından 23 Haziran 1936 tarihinde imzalanan ön anlaşma sonuçlandırılmıştı. İmza töreninde Türk Büyükelçiliği yetkilileri, Export Credit Genel Müdürü F. H. Nixon, Müdür Yardımcısı H. Somerville Smith, Five Bugs olarak adlandırılan beş büyük İngiliz bankasının temsilcileri, City iş ve finans merkezinden çok sayıda kişi hazır bulunmuştu.[1739]

Londra'da antlaşmanın mali mukaveleleri imzalandıktan sonra Kasım 1936'da Genel Müdür M. Mckenzie ve beraberinde iki mühendis, Karabük'te incelemelerde bulunmuş ve 10 Kasım'da Ankara'ya gelmişti. İngiliz temsilciler İktisat Bakanı tarafından kabul edilmiş ve projeleri açıklamıştı. M. Mckenzie bu çerçevede basına verdiği beyanatta, Türkiye'nin sanayi planındaki ve politikasındaki esaslar dâhilinde ilk Türk - İngiliz iş birliğinin kurulmasından dolayı memnuniyetini dile getirmişti. Ayrıca İngiltere cephesinde her şeyin tamam olduğunu, işin yalnızca Ankara'yı ilgilendiren kısmının kaldığını, yapılacak şeyin teknik anlamda dünyanın en gelişmiş modeli olacağını ilave etmişti.[1740]

Türk ve İngiliz yetkililer arasındaki görüşmeler tamamlanmış ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının inşası hakkında nihaî antlaşma 1 Aralık 1936 tarihinde Ankara'da imzalanmıştı.[1741] Türkiye Cumhuriyet Bakanlar Kurulu da bu anlaşmayı 30 Aralık 1936'da tasdik etmişti.[1742]

[1736] **Akşam Gazetesi**, 3 Temmuz 1936, Sayı: 6360, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Temmuz 1936, Sayı: 4360, s. 3.
[1737] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1936, Sayı: 4357, s. 2.
[1738] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1936, Sayı: 4442, s. 7; **Akşam Gazetesi**, 26 Eylül 1936, Sayı: 6445, s. 2; **Tan Gazetesi**, 26 Eylül 1936, Sayı: 518, s. 2.
[1739] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ekim 1936, Sayı: 4449, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 1 Ekim 1936, Sayı: 6450, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 1 Ekim 1936, Sayı: 5453, s. 3.
[1740] **Ulus Gazetesi**, 11 Kasım 1936, Sayı: 5493, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1936, Sayı: 4491, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 12 Kasım 1936, Sayı: 6492, s. 1; Mehmet Kütükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 42.
[1741] **Ulus Gazetesi**, 2 Aralık 1936, Sayı: 5515, s. 1; **Tan Gazetesi**, 3 Aralık 1936, Sayı: 586, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 3 Aralık 1936, Sayı: 6513, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Aralık 1936, Sayı: 4512,

Böylece Türkiye, Birinci Sanayi Planı için ikinci krediyi İngiltere'den sağlamıştı. İngiltere, Export Credit Guarantee Department aracılığıyla yaklaşık 3 milyon sterlin tutarındaki krediyle Türkiye'nin sanayi yatırımını desteklemişti. Türkiye'nin bu borcu 10 yıl içinde yüzde 5.5 faizle ve Türk malları ile ödemesi kararlaştırılmıştı.[1743]

Antlaşma ile ilgili Türk basınına beyanatta bulunan Brassert Genel Müdürü M. Mckenzie, Karabük fabrikasının iki sene içinde büyük kısmının tamamlanacağını, 2,5 sene sonra da tamamen faaliyete geçeceğini, Türk ve İngiliz mühendislerin ortak eseri ve dünyanın en modern kuruluşlarından biri olacağını söylemişti. Ayrıca yapılacak işin, İngiliz sanayinin dünyaca meşhur şöhretine uygun olacağını belirtmişti. Öte yandan bu girişimin, XII. yüzyıldan beri İngiliz hükümetinin garanti ettiği ve finansmanını sağladığı ilk iş olduğuna dikkat çekmişti.[1744]

Fabrika ile ilgili tüm anlaşmalar tamamladıktan sonra 1937 yılının Şubat ayından itibaren çok sayıda İngiliz mühendis Karabük'e gelmeye başlamıştı.[1745] Mart ayında ise yapılacak tören için hazırlıklar devam etmişti. Karabük Demir Çelik Fabrikasının temeli Başbakan İsmet İnönü tarafından 3 Nisan 1937 tarihinde atılmıştı. Başbakan burada yaptığı konuşmada, Mustafa Kemal Atatürk'ten alınan ilhamdan, fabrikanın kurulması için yapılan çalışmalardan, Brassert şirketinden söz ettikten sonra, bu tesisin İngiltere'nin Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu güven ve dostluğun önemli bir eseri olduğunu vurgulamıştı. İki ülke arasındaki iş birliği dolayısıyla İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine de yaptığı konuşmada, Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir aşamaya gelindiğine ve Atatürk'ün rolünün önemine dikkat çekmişti. Büyükelçiden sonra Brassert şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Mr. Brassert de Sümerbank ile yapılan iş birliği ve çalışmalardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, teknik konular hakkında ve fabrikanın inşasından sonraki süreçle ilgili bilgi vermişti.[1746]

---

s. 5; Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 295, Belge No: 131, F.O. 371/20866/ E.823; Mehmet Kütükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 43; Nurgün Koç, **a.g.m.**, s. 36.

[1742] **BCA**, 030.18.01.02.70.98.17; **Arşiv Belgelerinde Karabük**, s. 352; Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 55-56; Nurgün Koç, **a.g.m.**, s. 36.

[1743] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 213.

[1744] **Ulus Gazetesi**, 2 Aralık 1936, Sayı: 5515, s. 1,4.

[1745] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 28 Şubat 1937, Sayı: 4591, 4594, s. 1,5, 2; **Tan Gazetesi**, 22, 26 Şubat 1937, Sayı: 665, 666, s. 2, 3.

[1746] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1937, Sayı: 4629, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1937, Sayı: 6630, s. 1,7; **Ulus Gazetesi**, 4 Nisan 1937, Sayı: 5632, s. 1,5; **Tan Gazetesi**, 4 Nisan 1937, Sayı: 703, s. 1,10; Mehmet Kütükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 49-57; Mustafa Edip Çelik, **a.g.t.**, s. 170.

Fabrikanın temeli atıldıktan sonra Sümerbank ve H. A. Brassert şirketinin yoğun çalışmalarıyla altyapı hazırlıklarına başlanmıştı[1747]. Bir yandan da yetişmiş teknik eleman eksikliği nedeniyle çok sayıda İngiliz uzman fabrika inşaatında çalışmak üzere Türkiye'ye gelmiş[1748], Sümerbank ise tecrübeli uzman eksiğini kapatmak üzere staj için İngiltere'ye mühendis göndermişti.[1749]

1 Mart 1938'de de makinelerin montajına başlanmıştı. Montaj işlerinin tamamlanmasından sonra fabrikanın işleyebilmesi için gerekli tesisler de sırasıyla faaliyet geçmişti. 10 Eylül 1939'da birinci yüksek fırınının işletmeye alınmasıyla birlikte demir üretimi başlamıştı.[1750]

5. Türkiye-İngiltere Kredi Antlaşması (27 Mayıs 1938)

Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde ilk aşamada Sovyetler Birliği'nden hem kredi hem de teknik destek sağlamıştı.[1751] Program dâhilinde Sümerbank tarafından kurulması planlanan demir çelik fabrikası ihalesi bir İngiliz firmasına verilince, dış finansman için ikinci kredi 1936 yılında İngiltere'den alınmıştı.[1752] 1930'ların sonuna doğru dünyada siyasal gerginlikler artınca, Türkiye de savunma harcamalarını artırmış, bu da silah ithalatının artmasıyla ticaret

---

[1747] Mehmet Kütükçüoğlu, **a.g.e.**, s. 58-59.

[1748] Cumhuriyet Arşivi'nde incelenebilen belgeler çerçevesinde 1937-1939 yılları arasında iki yüze yakın İngiliz uzmanın fabrikada çalışmak üzere Türkiye'ye geldiği görülmüştü. Bu konudaki belgelerin bazıları için bkz. **BCA**, 030.18.01.02.78.80.15; **BCA**, 030.18.01.02.79.84.8; **BCA**, 030.18.01.02.79.86.18, **BCA**, 030.18.01.02.80.99.2; **BCA**, 030.18.01.02.80.99.3; **BCA**, 030.18.01.02.82.17.18; **BCA**, 030.18.01.02.82.27.18; **BCA**, 030.18.01.02.82.27.20; **BCA**, 030.18.01.02.85.112.2; **BCA**, 030.18.01.02.85.112.4; **BCA**, 030.18.01.02.86.16.12; **BCA**, 030.18.01.02.89.102.3. Ayrıca bkz. **Arşiv Belgelerinde Karabük**, s. 353; Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 60-63, 80-93.

[1749] Başta 25 yüksek mühendis ve mühendisin gönderilmesine karar verilmesine rağmen çoğu yabancı ülkelerde eğitim görmüş ve bir süre de Türkiye'deki devlet kurumlarıyla özel işlerde çalışan 15 kişi bulunabilmişti. Ancak bu sayı daha sonra 12'ye düşmüştü. **BCA**, 030.18.01.02.79.83.3; **Arşiv Belgelerinde Karabük**, s. 354; Hüseyin Lütfi Ersoy, **a.g.e.**, s. 64-79. 15 kişilik listede bulunan ancak daha sonra adı listden çıkarılan Nafia Vekaleti mühendislerinden Adnan Fuat Boral'ın, 1938 yılı Şubat ayında staj için İngiltere'ye gönderilmesine karar verilmişti. **BCA**, 030.18.01.02.82.8.17. Gönderilen öğrencilerin denetimi için müfettiş olarak mühendis Vecihi Başak Londra'ya gönderilmişti. **BCA**, 030.18.01.02.81.107.9; **BCA**, 030.18.01.02.82.21.11.

[1750] **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1939, Sayı: 5509, s. 3; Ali Karatay, **a.g.e.**, s. 53-54.

[1751] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Ocak, 13 Mayıs 1934, Sayı: 3489, 3597, s. 3, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 22 Ocak, 13 Mayıs 1934, Sayı: 5491, 5599, s. 1, 2; **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 22 Ocak, 13 Mayıs 1934, Sayı: 4491, 4598, s. 1, 1; **Milliyet Gazetesi**, 22 Ocak, 13 Mayıs 1934, Sayı: 2856, 2964, s. 1, 1,7.

[1752] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 4350, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 424, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 5354, s. 1,4; **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 6351, s. 2.

dengesinin açık vermesine neden olmuştu. Bu gelişmeler Türkiye'nin sanayi programının uygulanmasını güçleştirmiş, yeni borçlanma arayışlarına girilmişti.[1753]

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine, 16 Kasım 1937 tarihinde Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e gönderdiği gizli kayıtlı yazıda, Türklerin sanayi programını uygulamak için İngiltere'den mali yardım ve iş birliği ümidinde olduklarını bildirmişti. Eğer Türkiye ümit ettiği yardımı bulamazsa başka yerlere yöneleceğini eklemişti. Büyükelçi ayrıca, dünyada büyük bir felaket olmazsa, Türkiye'nin ekonomik geleceğine inandığını söylemişti. Dışişleri Bakanı'na, kendisi de bu inancı paylaşıyorsa, Türkiye'nin ekonomik ve sanayi yapılanması için geniş çaplı yardımda bulunulmasını önermişti. Bu raporun altına İngiltere Dışişleri Bakanlığı düştüğü notta, Türkiye'ye mali yardım sağlanması olasılığının görüşüldüğü, İhracat Kredisi Garanti Departmanı Genel Müdürü Frank H. Nixon'un, 10 Temmuz tarihli muhtırasından da bilindiği üzere, Türkiye yeterli güvenceyi verebilirse kredi açılmasından yana olduğu, Nixon'ın İngiliz Hazine Müsteşarı S. D. Waley ile incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gideceği ifade edilmişti.[1754]

Genel Müdür Nixon ve Müsteşar Waley 1937 yılı Kasım ayı sonlarında Türkiye'ye gelmiş ve bir hafta kadar Ankara'da Türkiye-İngiltere mali konularında görüşmelerde ve incelemelerde bulunmuştu.[1755] Türk basınında bu ziyaret ile ilgili yayımlanan haberlerde, ziyaretin hususi amaçla yapıldığı, iki ülke ticareti ile ilgili görüşmeler yapılacağı belirtilmişti. Öte yandan bu ziyaretin Türkiye'nin borçlanması ile ilgili olmadığı özellikle ifade edilmişti.[1756] Bu görüşmeler sırasında da Türkiye-İngiltere arasında ticari ilişkilerin her iki tarafın lehine olacak şekilde geliştirilmesi için imkanların bulunduğu ve bu yönde çalışmaların devam ettiği ifade edilmişti.[1757] Ankara'da görüşmelerini tamamlayan İngiliz Heyet 27 Kasım'da İstanbul'a gelmiş ve basına verdikleri beyanatta Türk devlet adamlarının gösterdikleri ilgiden duydukları memnuniyeti ve Türkiye'de kısa zamanda yaşanan gelişmeleri takdirle

---

[1753] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 212-213.
[1754] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 416-418, Belge No: 191, F.O. 371/20858/E. 6784.
[1755] **Akşam Gazetesi**, 23, 24 Kasım 1937, Sayı: 6863, 6864, s. 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Kasım 1937, Sayı: 4862, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 25, 27 Kasım 1937, Sayı: 5866, 5868, s. 1, 1; **Tan Gazetesi**, 25 Kasım 1937, Sayı: 926, s. 3.
[1756] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1937, Sayı: 4863, s. 2; **Tan Gazetesi**, 26 Kasım 1937, Sayı: 927, s. 4.
[1757] **Ulus Gazetesi**, 28 Kasım 1937, Sayı: 5869, s. 1.

ifade etmişti.[1758] İngiliz temsilciler bir gün İstanbul'da kaldıktan sonra 28 Kasım 1937'de Türkiye'den ayrılmıştı.[1759]

Bu ziyaretle ilgili İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı Anthony Eden'e gönderdiği yazıda, bu ziyaretin kendi bakış açısından başarılı olduğunu bildirmişti. İngiliz temsilcilerin ilgilendikleri tüm konuları resmî makamlarla ve şirket yöneticileri ile dostça ve tarafsız bir şekilde görüştükleri ve Londra'ya ulaştıkları zaman raporlarını sunacaklarını belirtmişti. Büyükelçi ayrıca, Heyetin Ankara'da kaldığı son gece Ankara Palace Otel'de şereflerine verilen partiye sürpriz bir şekilde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığını vurgulamış, Cumhurbaşkanı'nın Waley ve Nixon ile görüştüğünü de eklemişti. Percy Loraine daha sonra Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bu konuda konuştuğunu ve Aras'ın Cumhurbaşkanı'nın İngiliz temsilciler ile görüşmekten memnun olduğunu belirttiğini aktarmıştı.[1760]

F. H. Nixon, 1 Aralık 1937 tarihinde yazdığı raporunda; Türkiye'de kaldığı birkaç gün içinde Türk hükümetinin güvenilirliği ve mali yeterliliği hakkında tam bir fikir sahibi olamadığını belirtip, Türkiye'nin iç mali durumunun son birkaç yıldır iyi durumda olduğunu, kambiyo politikasının başarılı olmadığı ve ticari faaliyetlerin geniş ölçüde Almanya ile yapılmasının hata olduğunu, fakat bu hatanın fark edilerek düzeltilmeye çalışıldığını, görüşmeler esnasında kredi isteklerinin gündeme gelmediğini, Türkiye'nin geleceğinin maden kaynaklarının satışına bağlı olduğunu, bu amaçla zengin ve değerli madenlerin çıkarılması için gerekli yardımların yapılması amacıyla kredi verilmesinin en akıllıca iş olacağını, Türk madenlerinin yurt dışına pazarlanmasına yönelik yatırımların da yapılmasının en yararlı faaliyet olacağını aktarmıştı.[1761]

İngiliz temsilcilerin Türkiye ziyaretlerinin ardından, 1938 yılı Ocak ayının başında Türkiye'nin Londra'da iktisadi bazı konular üzerinde incelemeler yapmak üzere Merkez Bankası, İş Bankası ve Eti Bank Genel Müdürlerinden oluşacak bir heyeti Londra'ya göndereceği Türk basınında yer almıştı. Haberde özellikle bu

---

[1758] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1937, Sayı: 4866, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 27, 28 Kasım 1937, Sayı: 6867, 6868, s. 2, 1; **Tan Gazetesi**, 27, 28 Kasım 1937, Sayı: 928, 929, s. 3, 2.
[1759] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Kasım 1937, Sayı: 4867, s. 2; **Akşam Gazetesi**, 29 Kasım 1937, Sayı: 6869, s. 2; **Tan Gazetesi**, 29 Kasım 1937, Sayı: 930, s. 2.
[1760] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 423-424, Belge No: 194, F. O. 371/20858/E. 7148; F.O. 424/281, part 34, p. 64-65, No. 68.
[1761] **A.e.**, s. 424-427, Belge No: 195, F.O. 424/281, part 34, p. 74-76, No.78.

ziyaretin Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi alanda başlayan ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla yapıldığının, İngiltere'den borçlanma yapılacağı haberlerinin doğru olmadığının altı çizilmişti[1762]. Ardından İngiltere ile Almanya ve Fransa'ya da ziyarette bulunacağı bildirilen Türk Heyet, 30 Ocak 1938'de Türkiye'den ayrılmıştı[1763]. Banka müdürleri Londra'da temaslarını sürdürürken bir taraftan da İngiliz basınında bu ziyarete yer verilmeye başlanmıştı.[1764] 1938 yılı Şubat ayını ortasından itibaren Türk basının da İngiltere'den kredi alınacağı yönünde haberler yayımlanmaya başlanmış[1765], fakat bir yandan da bu ziyaretin borçlanma ile ilgili olmadığına dikkat çekilmeye çalışılmıştı.[1766]

Öte yandan Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Başbakanlığa gönderdiği 3 Mayıs 1938 tarihli şifreli telgrafta, kredi görüşmelerinin ağır ilerlediğini, çeşitli konularda görüşmelerin devam ettiğini, askeri kredi de dahil olmak üzere verilecek toplam kredi miktarının 5 Mayıs'ta üç İngiliz Bakan tarafından kararlaştırılarak Türk tarafına bilgi verileceğini ifade etmişti.[1767] Türk Büyükelçi 6 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta, kredi işi hakkında İngiliz Bakanların 5 Mayıs'ta karar verdiklerini, kredi ile ilgili herhangi bir endişeye gerek olmadığını, kendisine şifahen bildirdiklerini aktarmıştı.[1768] Fethi Okyar 14 Mayıs 1938 tarihli telgrafta ise kredinin sağlandığını bildirmişti.[1769]

[1762] **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1938, Sayı: 4905, s. 1,7. 14 Ocak'ta verilen haberde ise İngiltere'nin eski Sömürge Bakanı John Maffey ve Maliye Bakanlığı uzmanlarından M. Clark'ın Türkiye'ye geldikleri, Londra'ya gidecek banka müdürlerinden oluşan Türk Heyet ile Londra'da görüşülecek konuların esaslarının Ankara'da görüşüleceği bildirilmişti. **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ocak 1938, Sayı: 4911, s. 1,3; **Akşam Gazetesi**, 14 Ocak 1938, Sayı: 6913, s. 2.

[1763] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26, 31 Ocak 1938, Sayı: 4923, 4929, s. 1,7, 1,5; **Akşam Gazetesi**, 26, 27, 30, 31 Ocak 1938, Sayı: 6925, 6926, 6929, 6930, s. 2, 2, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 27, 28, 30 Ocak 1938, Sayı: 5926, 5927, 5929, s. 1,8, 1, 2; **Tan Gazetesi**, 28, 30 Ocak 1938, Sayı: s. 988, 990, 1,7, 2.

[1764] Times Gazetesi'nde Türk bankacıların Londra'da bulunması münasebetiyle çıkan 28 Şubat 1938 tarihli yazı için Bkz. **BCA**, 030.10.234.581.19. Great Britain and the East adlı İngiliz dergisi ise Türkiye ile İngiltere'nin iktisadi ilişkilerinden bahsederek, *"... Gerçi İngiliz para piyasasını tekrar ecnebi medyunlara açmak zamanının henüz gelmediği aşikârdır. Ancak mahdud miktarda istikraz verilmektedir. ... Türkiye bankaları müdürlerinden müteşekkil bir grupun Londrayı ziyareti iki memleket arasındaki iktisadî münasebatın tevsiine mükemmel bir fırsat teşkil edecektir..."* ve ayrıca *"...bugün Türkiyeye uzatılacak yardım eli yarın orada emin bir piyasa bulacaktır"* ifadelerini kullanmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Şubat 1938, Sayı: 4936, s. 5.

[1765] **BCA**, 030.10.86.568.3.

[1766] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 4977, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 6979, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 5978, s. 1; **Tan Gazetesi**, 24 Mart 1938, Sayı: 1040, s. 3.

[1767] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 41-4.

[1768] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 41-3.

[1769] Türk Büyükelçi şunları aktarmıştı: *"Türkiye ile İngiltere arasında mevcut münasebatın İngiltere delerince [devletince] pek ziyade mucibi memnuniyet telakki edildiği ve bu sebeble İngiltere hükümetinin yalnız aramızdaki iktisadî münasebatı azamî derece de inkişaf ettirmekle kalmayıp aynı zamanda Türkiye Cümhuriyetinin müdafaası için mutezi vesaitin İngiltereden tedarik edilmesi*

Bu gelişmelerin ardından Türkiye ile İngiltere arasında kredi antlaşmasının imzalanmasından bir hafta önce de İngiltere basınında yayımlanan haberler Türkiye'nin İngiltere'den kredi sağladığını tamamen ortaya koymuştu. 20 Mayıs 1938 tarihli Times Gazetesi'nin "Türkiyeye Krediler" başlığı altında yayımlanan başmakalede, 1938 yılı Şubat ayından itibaren Londra'da Türk bankacılarla İngiliz heyetler arasında devam eden görüşmelerin kısa süre sonra 16 milyon sterlinlik bir anlaşma ile sonuçlanacağı, Türkiye Başbakanı Celal Bayar'ın ifadesiyle İngiliz sermayesinin kredi yoluyla Türkiye'deki sanayinin gelişmesine ortaklık edeceği ve sağlanan kredi ile Türkiye'nin İngiltere'den askerî malzeme alımında bulunacağı bildirilmişti.[1770] Londra'da yayımlanan Daily Sketch'de de "Yakın Şarkta En İyi Dostumuz" başlığı ile yayımlanan haberde açılacak krediden bahsedilmişti.[1771]

Ayrıca antlaşmanın imzalanmasından önce, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in Dışişleri Bakanı Halifax'a gönderdiği yazıda, 15 Mayıs 1938'de Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Ankara'ya geldiklerini, onlarla karşılaştığını ve İngiliz Hükümeti'nin kredi açması kararından duydukları memnuniyeti ilettiklerini, ayrıca Cumhurbaşkanı'nın da *"bu bizim doğru yolda olduğumuzu gösteriyor"* ifadesini kullandığını ve gelişmelerden memnun olduğunu bildirmişti.[1772]

Bir süredir devam eden görüşmelerin sonuçlanmasına yakın, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu antlaşmaların imzası için İngiltere Büyükelçisi Fethi Okyar'a ve İş Bankası Müdürü Muammer Eriş'e yetki vermişti.[1773] Fethi Okyar bunun üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e hitaben yazdığı 24 Mayıs 1938 tarihli yazıda, elde edilen sonucun Türkiye'nin doğal kaynaklarının kullanım sahasına konmasına ve İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesine önemli bir katkı

---

imkanını teshil etmeyi de arzu ettiği cihetle kıliring müzakeresinin bir itilafafa müncer olması şartile ve on milyon İngiliz lirasını tecavüz etmemek üzere ihracat kredisi ile parlamentonun tasdiki istihsal olunmak şartile altı milyon İngiliz liralık harp gemisi ve levazımatı askeriye için diger bir kredi itasına karar verildi". **BCA**, 030.18.01.02.83.42.13.

[1770] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 41-2; **Tan Gazetesi**, 23, 24 Mayıs 1938, Sayı: 1100, 1101, s. 3, 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mayıs 1938, Sayı: 5038, s. 5; **Akşam Gazetesi**, 25 Mayıs 1938, Sayı: 7041, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1938, Sayı: 6040, s. 1,8.

[1771] **Tan Gazetesi**, 24 Mayıs 1938, sayı: 1101, s. 1,4.

[1772] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. 8 (1934-1939), s. 507, Belge No: 208, F.O. 371/21919/E. 2872.

[1773] **BCA**, 030.18.01.02.83.42.13.

sağlayacağını belirtmişti. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün bunun başarılmasının en önemli faktörü olduğuna da vurgu yapmıştı.[1774]

Böylece, 27 Mayıs 1938 tarihinde Londra'da Türkiye ile İngiltere arasında üç kısımdan oluşan mali anlaşmalar imzalanmış ve Türkiye 16 milyon sterlinlik bir kredi sağlamıştı.[1775]

Antlaşmanın yapılmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk, Fethi Okyar'a gönderdiği tebrik yazısında, yapılan antlaşmanın Türkiye ile İngiltere arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlamakla kalmayacağını, diğer alanlardaki faaliyetleri güçlendireceğini belirtmişti.[1776]

Heyet Başkanı, İzmir Milletvekili ve İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş beraberindekilerle birlikte 31 Mayıs 1938'de İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Başbakan Celal Bayar ile görüşen Muammer Eriş basına verdiği beyanatta antlaşmanın detaylarını aktarmıştı.[1777]

Antlaşma ile Türkiye'ye 10 milyon sterlini sanayi ve makine araç ve gereçleri için, 6 milyonu da silah ve askerî gereçler için kullanılmak üzere 16 milyon sterlinlik bir kredi verilmişti. Sanayi kredisi için 13 yıl vade tanınmış ve yüzde 5.5 faiz konulmuştu. Askerî kredi için ise ödeme dönemi olarak 1951-1962 aralığı belirlenmiş ve yüzde 3 geri ödeme faizi belirlenmişti.[1778] Ayrıca iki ülke arasında yukarıda da belirtilen 2 Eylül 1936 tarihli ticaret ve kliring anlaşmasının bazı maddelerinde düzenleme yapan ek bir anlaşma yapılmıştı.[1779] Üç kısımda oluşan bu antlaşmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 28 Haziran 1938'de[1780], İngiliz Avam Kamarasında 13 Temmuz 1938'de tasdik edilmişti.[1781]

[1774] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 41-4.
[1775] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 5042, s. 1; **Tan Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 1105, s. 1,9; **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 6043, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 28 Mayıs 1938, Sayı: 7044, s. 2. 27 Mayıs 1938 tarihli Türk-İngiliz mali antlaşmaları için bkz. Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. A-9 - A-33, Belge No: F.O. 371/21920/E.3121/67/44.
[1776] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 41-1.
[1777] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Haziran 1938, Sayı: 5046, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 1 Haziran 1938, Sayı: 7048, s. 1,10; **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1938, Sayı: 6047, s.1,3; **Tan Gazetesi**, 1 Haziran 1938, Sayı: 1109, s. 1,4.
[1778] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 213.
[1779] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Haziran 1938, Sayı: 5070, s. 1.
[1780] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1938, Sayı: 5074, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 29 Haziran 1938, Sayı: 7076, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 29 Haziran 1938, Sayı: 6076, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 29 Haziran 1938, Sayı: 1137, s. 1,10.
[1781] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 5089, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 7091, s. 2; **Ulus Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 6090, s. 1; **Tan Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 1152, s. 10.

Antlaşma'nın imzalanmasından sonra 2 Haziran 1938'de İngiltere Dışişleri Bakanı hususi konutunda verdiği öğle yemeğinde, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'a, Türkiye ile imzalanan antlaşmadan duyduğu memnuniyetini, İngiltere Hükümeti'nin senelerden beri yaptığı en iyi iş olduğunu ve sadece kendisinin değil İngiliz Hükümeti'nin de bu neticeyi almayı arzu ettiğini dile getirmişti.[1782]

İngiliz basınında ise antlaşmanın imzalanmasına dair geniş içerikli köşe yazılarına yer verilmişti.[1783] Almanya'nın Türkiye ve Balkanlar üzerinde etkisi ve egemen olma isteğine karşı İngilizlerin bunu fark ederek siyasi ve iktisadi etkilerini artırmaya çalıştığı belirtilmiş, bu antlaşmanın imzalanacağının duyurulmasından sonra Fransız basınında da antlaşma ile ilgili haberler yayımlanmıştı.[1784] Antlaşmanın imzalanmasından sonra Viyana'da yayımlanan önemli bir gazete olan Neue Freie Presse yayımladığı haberde, özellikle İngiltere'nin yakın şarktaki çıkarlarına vurgu yapan bir değerlendirmede bulunmuştu.[1785]

1938 Haziran ayı ortalarında da İngiliz Avam Kamarası'nda Türkiye ile imzalanan antlaşma üzerinden, Almanya'nın Balkanlardaki durumuna ve yaklaşımına dair çeşitli konuşmalar yapılmıştı. İngiliz Reuters Haber Ajansı'nın aktardığı haberde, Avam Kamarası'nın uluslararası ticaret konularını müzakereye başladığı, Orta, Güney ve Doğu Avrupa Devletlerinin ekonomik olarak devamlarını sağlamak ve Alman hegemonyası altına düşmelerini engellemek için kredi ya da borç verilmesi taleplerini görüştüğü ifade edilmişti.[1786]

İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain de Avam Kamarası'nda Türkiye'nin silahlanması için açılan kredi anlaşmasının görüşüldüğü gün sorulan sorulara verdiği cevapta, İngiltere hükümetinin bu silahlanmanın İngiliz tebaalarına karşı kullanılmayacağına dair Türkiye'den hiçbir teminat istemediğini belirterek, *"Çünkü Türkiyenin İngiltereye karşı beslediği dostluğa tam itimadımız olmasaydı, hükûmet bu kredilerin verilmesini tavsiye etmezdi"* ifadelerini kullanmıştı.[1787]

[1782] **CBA**, Kutu No. 1/129 (34-3), Fihrist No. 46-1.
[1783] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1, 2 Haziran 1938, Sayı: 5046, 5047, s. 7, 3; **Akşam Gazetesi**, 1, 2 Haziran 1938, Sayı: 7048, 7049, s. 1,2,10, 7; **Tan Gazetesi**, 2 Haziran 1938, Sayı: 1110, s. 1,10.
[1784] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mayıs 1938, Sayı: 5038, s. 5.
[1785] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1938, Sayı: 5043, s. 5.
[1786] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Haziran 1938, Sayı: 5062, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1938, Sayı: 7064, s. 1,8; **Ulus Gazetesi**, 17 Haziran 1938, Sayı: 6063, s. 1; **Tan Gazetesi**, 17 Haziran 1938, Sayı: 1125, s. 3.
[1787] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Haziran 1938, Sayı: 5073, s. 3.

İngiliz Avam Kamarası'nda 4 Temmuz 1938'de antlaşmasının ikinci görüşmelerinde İngiltere Maliye Bakanı John Simon antlaşma hakkında bilgi verdikten sonra açılan kredilerin Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasındaki var olan dostluğu geliştirdiğini hatta daha da sağlamlaştırdığını, ayrıca iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ilerlemesine yardım edeceğini belirtmişti.[1788]

İngiltere Maliye Bakanlığı Kredi Dairesi Müdürü Nixon, mali antlaşmaların yapılmasından sonra kredi antlaşması dolayısıyla ayrıntıların ve uygulamaların belirlenmesi için 1938 yılı Haziran ayı sonlarında Ankara'ya gelmişti.[1789] Taraflar arasında görüşmeler yaklaşık bir ay içinde tamamlanmış ve Kredi Dairesi Müdürü Londra'ya geri dönmüştü.[1790]

Yukarıda belirtilen 19 Ekim 1939 tarihli Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifak antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye İngiltere'den yeni krediler almaya devam etmiş ve İngiltere'nin desteğini sağlamıştı.[1791]

C. SOSYAL İLİŞKİLER

1. İngilizlerin İstanbul'da Çektikleri Film: İstanbul'un Gizi

İngiltere'nin tanınmış yapımcılarından Richard Wainwright ve yazar Georges Alexander Hill Türkiye'de kısa bir yolculuk filmi çekmek üzere 31 Mart 1936 tarihinde İstanbul'a gelmişti. İngiliz sinemacılar, Richard Wainwright yapım şirketi adına çekilecek filmin İstanbul'dan başlayarak Ankara'yı ve Türkiye'nin bazı diğer bölgelerini kapsayacağını söylemişti. Hatta Balkanların çeşitli yerlerinden parçalar içereceği eklenmişti. Ayrıca çekim yapılan yerlerin yöresel hayatını olduğu gibi yansıtacaklarına değinilmişti. Son yıllarda seyahat filmlerine ilginin artması nedeniyle özellikle yeni Türkiye'ye ait bir filmin çok fazla seyredileceği düşüncesi de dile getirilmişti. Bu filmin ardından, konusu İstanbul'da geçecek bir film daha çekilmesi ihtimalinin olduğu belirtilmişti.[1792]

[1788] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1938, Sayı: 5080, s. 3; **Akşam Gazetesi**, 5 temmuz 1938, Sayı: 7082, s. 2; **Tan Gazetesi**, 5 Temmuz 1938, Sayı: 1143, s 1,3; **Ulus Gazetesi**, 6 Temmuz 1938, Sayı: 6082, s. 3.
[1789] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21, 28 Haziran 1938, Sayı: 5066, 5073, s. 3, 2; **Akşam Gazetesi**, 28 Haziran 1938, Sayı: 7075, s. 2.
[1790] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29, 30 Temmuz 1938, Sayı: 5104, 5105, s. 2, 4.
[1791] Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 214.
[1792] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Nisan 1936, Sayı: 4266, s. 2.

Öte yandan Türk devlet yetkilileri ile görüşüleceği ve İstanbul'da stüdyo kurma imkânlarının araştırılacağına dikkat çekilmişti. Bu stüdyo aracılığıyla doğu ülkeleri için filmler yapma düşünceleri de ortaya konmuştu.[1793]

Mütareke Döneminde ve 1929'da iki kere İstanbul'a gelmiş olan Georges Hill ve Richard Wainwright İstanbul'da; Harbiye, Şişli, Beşiktaş'ta gezintiler yapmış ve Ayasofya, Sultanahmet, Yerebatan ve Kapalıçarşı'yı ziyaret etmişti.[1794]

İngiliz Wainwright stüdyosu yetkilileri İstanbul'da çekmeye karar verdikleri film için 25 Mayıs 1936'da tekrar İstanbul'a gelmişti. Film teknik ekibi ile birlikte tanınmış sinema yıldızlarından Norma Shearer'ın İstanbul'a geldiği ve filimde oynayacağı yönünde haberler çıkmasına karşın bunun doğru olmadığı anlaşılmıştı. Ayrıca filmin ilk kısmının Boğaziçi'nde çekileceği, boğaz manzaralarına özen gösterileceği, sanayi alanlarından ve tütün fabrikalarından görüntüler alınacağı belirtilmiş; gerekli izinlerin alınmasından ve çekim hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 26 Mayıs'ta çalışmalara başlanmıştı.[1795]

İngiliz sinemacılar çekimlerini tamamlayıp 4 Haziran'da Londra'ya geri dönmüştü. Fakat sinemacılar, Türkiye'nin bazı bölgelerinde de çekimler yaparak bir seyahat filmi yapmak istediklerini belirtmelerine rağmen sadece Haliç'in bazı kısımlarından manzaraları kayda almakla yetinmişti.[1796]

İngiliz sinemacıların İstanbul'dan aldıkları görüntüleri içeren ve konusu İstanbul'da geçen "The Secret of Stamboul" (İstanbul'un Gizi) adlı film, aynı yıl Londra'da Metropole Sineması'nda gösterime girmişti. Film, İngiliz yazar Dennis Wheatley'in 1935'te yayımlanan The Eunuch of Stamboul[1797] (İstanbul'un

---

[1793] **Akşam Gazetesi**, 1 Nisan 1936, Sayı: 6268, s. 2.
[1794] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Nisan 1936, Sayı: 4266, s. 2.
[1795] **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Mayıs 1936, Sayı: 4321, s. 3; **Tan Gazetesi**, 26 Mayıs 1936, Sayı: 395, s. 3.
[1796] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1936, Sayı: 4331, s. 3.
[1797] The Eunuch of Stamboul (İstanbul'un Haremağası) adlı kitapta bir casusluk hikayesi anlatılmıştır. Romanda, saltanat kaldırılmış olmasına karşın Osmanlı Sarayı yönetime hâkim bir konumdadır. Osmanlı Sarayı'nda eski haremağası olan Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürü ile bir şehzade irtica hareketi gerçekleştirecek kişilerdir. Bunlara karşı bir İngiliz subayı savaşır ve suç belgelerini Atatürk'e ulaştırır. Romanda bu şahıslardan başka etnik gruplar ve Almanlar yer almıştır. Roman Atatürk'ün konuşması ile son bulmuştur. İnci Enginün, "Edebî Eser Kahramanı Olarak Atatürk", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) (21-23 Eylül 1987)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s. 1008-1009. Romanın sonundaki konuşmasında ise Mustafa Kemal Paşa; dinlerini yaşamak isteyenlerin özgür olduklarını ancak devletin işleyişini bozmaya çalışmaktan kaçınmalarını çünkü din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı şeyler olduğunu söylemişti. Türk olmaktan gurur duyulmasını, Türkiye'nin daha sağlıklı bir ülke olduğunu, mutlu bir şekilde büyüdüğünü ifade etmişti. Kendisinin takip edilmesi ve kurallara uyulması halinde Türkiye'nin altı

Haremağası) adlı kitabından uyarlanmıştı. 93 dakikalık bu film, bazı İngiliz kaynaklarında konusu düzenli bir şekilde anlatılmasına rağmen ikna edici olmayan; bazı kaynaklarda ise İstanbul Boğaziçi'ndeki çekimlerle stüdyo çekimlerini uyum içinde veren bir film olarak değerlendirilmişti. Film 1940 yılında "The Spy in White" (Beyazlı Casus) adıyla tekrar gösterime girmişti.[1798]

2. İngiliz Basınında "Fatih'in Vasiyetnamesi" Meselesi

27 Mayıs 1936 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, "Londrada 'Fatihin vasiyetnamesi' bulundu" başlıklı bir haber yayımlanmıştı. Haberde, İngiltere'de bulunan eski bir kitabın İngiltere ve bütün Avrupa bilim dünyasını büyük bir heyecana düşürdüğü, bunun İngiliz gazetelerinde "Sultan Fatihin vasiyetnamesi bulundu" şeklinde bir başlıkla okuyuculara aktarıldığı bildirilmişti.

Haberde bahsi geçen 'Testament de Amyra Sulthan Nichemedy' adlı kitabın, eski Fransızca tercüme olduğu, aslının İtalyanca olarak yazıldığı ifade edilmişti. Kitabın, İstanbul'un Fethi'nden sonra Beyoğlu'nda kalan Cenevizli tüccarlardan birinin Avrupa'daki kardeşine gönderdiği mektuplardan oluştuğu belirtilmişti. Mektuplarda Fatih Sultan Mehmet'in vefatından sonra İstanbul'da yaşanan gelişmelerin aktarıldığı, ayrıca Fatih'in vasiyetnamesinden de uzun uzadıya bahsettiği ifade edilmişti.

Bu kitapla ilgili 1877 de İngiltere Devleti Tarihi Elyazmalar Komisyonu tarafından düzenlenen fihristte kısaca bilgi verildiği, fakat yapılan araştırmalara rağmen bu eserin bulunamadığı, daha sonra bir İngiliz kitap meraklısının vefatının ardından kütüphanesindeki kitapların satılığa çıkarılmasıyla fark edildiği bilgisi de verilmişti.[1799]

Kitabın içeriği ve Türkler ile İngilizler açısından önemi C. A. J. Armstrong'un 23 Mayıs 1936 tarihinde Times Gazetesi'nde yayımladığı "A Present for A prince The Survival of A Newsletter Constantinople in 1481" başlıklı

---

yüz yıl daha uluslar arasındaki yerini koruyacağını vurgulamıştı. Dennis Wheatley, **The Eunuch of Stamboul**, London, Arrow Books ltd., 1960, s. 319-320.

[1798] Giovanni Scognamillo, **Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1996, s. 82-83; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Nisan 1937, Sayı: 4638, s. 7. "The Secret of Stamboul" (İstanbul'un Gizi) adlı filmde, İngiliz Kraliyet Muhafızlığından kovulan bir kişinin, sevgilisinin babası tarafından İstanbul'da bir tütün fabrikasına müdür olarak gönderilmesi ve ardından yaşananlar sonrasında, Türk hükümetini devirmeye hazırlanan bir örgütün faaliyetlerini hükümete bildirmesi ile olayların engellenmesi anlatılmıştı.

[1799] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1936, Sayı: 4322, s. 1,7.

makalesinde[1800] aktarılmıştı. Bir yandan kitabın Türk tarihini aydınlatması ve tamamlaması açısından önemine vurgu yapılmış; öte yandan da İngiltere tarihi açısından da büyük bir önemi olduğu çünkü kitabın arkasında İngiltere Kralı Edward'ın kızları Elizabeth ve Cecily'in imzalarının bulunduğu, bu imzaların British Museum Kral Hanedanı Koleksiyonu'nda bulunan bir belgedeki solgun imzalardan çok daha açık ve net olduğunun altı çizilmişti.[1801]

3. İngilizlerin Sultanahmet Meydanı'nda Yaptığı Arkeolojik Kazılar

İkinci bölümde de belirtildiği üzere bir İngiliz heyete, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesinde arkeolojik kazı yapılması izni verilmişti. İngilizlerin arkeolojik çalışma yapmaları için izin verilen yerlerden biri de İstanbul Sultanahmet Meydanı olmuştu.

Cumhuriyet dönemi öncesinde İngilizlere bu bölgede kazı izinleri verilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise British Academy, 17 Temmuz 1926 tarihinde Londra Büyükelçiliği aracılığıyla kazı izni için Türkiye Maarif Vekaletine başvurmuştu. Bakanlar Kurulu 26 Eylül 1926 tarihinde Mart 1927'den geçerli olmak üzere gerekli izni vermişti. Fakat çıkarılan eserlerin Türkiye'de kalması, Academy adına değil kişi adına ruhsat verilmesi, Maarif Vekalet tarafından bir komiser atanması ve masraflarının Academy tarafından ödenmesi şartları koşulmuştu. Böylece, şartlara uygun olarak Stanley Casson adına düzenlenen ruhsatla 27 Mart 1927'de kazı başlamıştı. Elde edilen olumlu sonuçlar sonrasında kazının bir yıl daha devam etmesinde bir sakınca görülmemişti. Ardından da kazı çalışmaları 14 Temmuz 1928 tarihinde son bulmuştu. Öncekine oranla daha az sonuç elde edilmişti.[1802]

[1800] Yazarın Times Gazetesi'nde yayımlanan yazısı Cumhuriyet Gazetesi tarafından 27, 29, 31 Mayıs tarihlerinde üç parça halinde yayımlanmıştı Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi** 27, 29, 31 Mayıs 1936, Sayı: 4322, 4324, 4326, s. 1,7, 6, 6.

[1801] **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mayıs 1936, Sayı: 4326, s. 6. C. A. J. Armstrong tarafından yayımlanan makalede bahsedilen bu eser Ahmet Süheyl Ünver'in dikkatini çekmiş ve Times gazetesinden eserin aslını istetmişti. Daha sonra eserin Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler no. 168'de bulunduğu tespit edilmişti. Kopyası elde edilen eser eski Fransızcadan yeni Fransızcaya oradan da Türkçeye tercüme ettirilmişti. Bu metinler 1952 tarihinde "Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika" adıyla Süheyl Ünver tarafından kitaplaştırılmış ve İstanbul Üniversitesi tarafından yayımlanmıştı. A. Süheyl Ünver, **Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 530, 1952, s. 5-6.

[1802] Yasemin Tümer Erdem, "Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 749-761.

1932 yılına gelindiğinde Saint Andrews Üniversitesi'nden Profesör James Houston Baxter, Türk hükümetine müracaat etmiş, Sultanahmet'te arkeolojik kazılar yapmak için izin istemiş, ancak gerekli izinlerin verilmesine karşın Türkiye'ye gelememişti[1803]. Bunun ardından aynı izin, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 20 Nisan 1935'te tekrar onaylanmıştı.[1804] İngiliz Profesör bu kez 1935 yılı Temmuz ayında İstanbul'a gelmiş, Bizans eserlerini ortaya çıkarmak için 3 Temmuz'da çalışmalara başlamıştı.[1805]

Temmuz ayı sonuna gelindiğinde çalışmalarda önemli sonuçlar elde edilmiş, Ağustos ve Eylül ayları da dahil olmak üzere çeşitli büyüklüklerde mozaikler ve topraktan yapılma eşyalar bulunmuştu.[1806]

1936 yılında kendisine bir yıl daha kazı izni verilen Profesör Baxter[1807], özellikle Bizans sarayının bulunması için çalışmalara devam etmişti.[1808] Kazı heyetine Robert B. K. Stevensen ve William G. Makoli adlarında iki İngiliz asistan ve bir Alman mimar olan Gunter Martini katılmıştı.[1809] Ayrıca eski eserler uzmanı M. Henry Rickette 20 Mayıs 1936'da İstanbul'a gelmişti.[1810] 8 Haziran 1936'da Profesör Baxter Türk basınına verdiği demeçte; Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait eserler bulunduğunu belirtmişti.[1811] Bu eserler İstanbul müzelerine nakledilmişti. Temizleme ve restorasyon işleri müzenin kimyahanesinde yapılmıştı. 1936 yılındaki kazı işlemleri 10 Eylül'de tamamlanmıştı.[1812] Bu dönem çalışmalarını tamamlayan Baxter Eylül ayı içinde Londra'ya geri dönmüştü.[1813]

[1803] Remzi Oğuz Arık, **a.g.m.**, s. 232.
[1804] **BCA**, 030.18.01.02.53.28.20.
[1805] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Temmuz 1935, Sayı: 3999, s. 2; **Tan Gazetesi**, 4 Temmuz 1935, Sayı: 73-3376, s. 1.
[1806] **Akşam Gazetesi**, 25 Temmuz, 13 Ağustos 1935, Sayı: 6022, 6041, s. 1,4, 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Temmuz, 13, 21 Ağustos, 3 Eylül 1935, Sayı: 4020, 4039, 4047, 4060, s. 1,5, 2, 2, 2; **Ulus Gazetesi**, 26 Temmuz, 13 Ağustos 1935, Sayı: 5027, 5045, s. 3, 5; **Tan Gazetesi**, 2, 13, 21 Ağustos, 2 Eylül 1935, Sayı: 102-3405, 113-3416, 121-3424, 133-3436, s. 2, 5, 7, 1,3. Çıkarılan arkeolojik eserlerin özellikleri için bkz. Remzi Oğuz Arık, **a.g.m.**, s. 232-233.
[1807] **BCA**, 030.18.01.02.64.32.16.
[1808] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14, 16, 21, 30 Mayıs 1936, Sayı: 4309, 4311, 4316, 4325, s. 6, 2, 6, 2.
[1809] Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 5.
[1810] **Akşam Gazetesi**, 20 Mayıs 1936, Sayı: 6317, s. 3; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1936, Sayı: 4316, s. 6.
[1811] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Haziran 1936, Sayı: 4335, s. 7. Sultanahmet araştırmalarında çıkan bazı eserler için ayrıca bkz. **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1936, Sayı: 5329, s. 2; **Tan Gazetesi**, 24 Haziran 1936, Sayı: 424, s. 3.
[1812] Remzi Oğuz Arık, **a.g.e.**, s. 7.
[1813] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ağustos, 9 Eylül 1936, Sayı: 4412, 4427, s. 6, 5.

1937 yılı çalışmaları için Mayıs ayında Türkiye'ye gelen İngiliz profesöre[1814] kazı için iki yıl daha izin verilmişti.[1815] Baxter'ın beraberinde üç İngiliz asistan, bir Alman profesör, ikisi Türk olmak üzere yedi nezaretçi ve 95 işçi ile çalışmalarına yıl sonuna kadar devam etmişti.[1816]

1938 yılı Haziran ayında Profesör Baxter tekrar Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'da görüşmeler yapmış ve çalışma alanının belirlenmesine çalışılmıştı[1817]. Yapılan kazılarda yeni mozaikler bulunmuştu.[1818] Fakat yapılan kazıların Sultanahmet Camii temelleri için tehlike oluşturması üzerine İstanbul Belediyesi ve Müzeler İdaresinden seçilecek mühendis ve uzmanlardan oluşan komisyonun kazı alanında incelemeler yapmasına karar verilmişti. Ayrıca şehircilik uzmanı Proust tarafından çizilen nâzım plana göre, Sultanahmet ile Ayasofya arasında ve denize doğru uzanan alan arkeolojik çalışma alanı olarak belirlenmişti.[1819] Arkeolog Arif Müfid Mansel başkanlığında kurulan heyet, inceleme çalışmalarına 13 Temmuz 1938'de başlamıştı.[1820] Türk arkeolog Mansel basına bu konuda yaptığı açıklamada, kazı alanını genişletilmediği takdirde cami için bir tehlike oluşturmadığı fakat alan büyütülürse avlu duvarlarının zarar göreceği, bu nedenle Müzeler İdaresinin kazı çalışmalarının yapılan alanın tersi istikametinde devam etmesi yönünde karar aldığını bildirmişti.[1821]

Bunun üzerine Profesör Baxter gelişmelerden üniversitesini haberdar etmek üzere ülkesine geri dönmüştü.[1822] 1938 yılının son aylarına doğru tekrar gelen İngiliz Profesör, kazı çalışmalarına başlamak istemiş, fakat bu kez kazı alanında bulunan yerlerin istimlak sorunu ile uğraşılmıştı.[1823] Bu sorunlar 1939 Mart ayında çözülmüştü[1824], İngiliz Profesöre iki yıl daha kazı izni verilmişti[1825], kazı işlemleri 1939 Temmuz ayı sonlarında durdurulmuştu. Sultanahmet Camii'nin etrafındaki türbe, mahya odaları vb. eserlerin birer temel hükmünde oldukları, ayrıca kazı

[1814] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Mayıs 1937, Sayı: 4661, s. 6.
[1815] **BCA**, 030.18.01.02.75.47.8.
[1816] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1937, Sayı: 4736, s. 3.
[1817] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 24 Haziran 1938, Sayı: 5051, 5069, s. 4, 5.
[1818] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Temmuz 1938, Sayı: 5081, s. 2.
[1819] **BCA**, 030.10.28.161.2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Temmuz 1938, Sayı: 5087, s. 2.
[1820] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 5089, s. 2.
[1821] **Akşam Gazetesi**, 14 Temmuz 1938, Sayı: 7091, s. 4; **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Temmuz 1938, Sayı: 5090, s. 2; **Tan Gazetesi**, 15 Temmuz 1938, Sayı: 1153, s. 2.
[1822] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1938, Sayı: 5115, s. 2.
[1823] **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım, 24 Aralık 1938, Sayı: 5215, 5250, s. 2, 2.
[1824] **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Mart 1939, Sayı: 5316, s. 2; **Tan Gazetesi**, 3 Mart 1939, Sayı: 1287, s. 2.
[1825] **BCA**, 030.18.01.02.88.74.12.

alanının yakınında caminin kademe temellerinin bulunduğu, uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından göz önünde bulundurulmuş ve çalışmalar sonlandırılmıştı.[1826] Bununla birlikte Profesör, Eylül 1939'da diğer alanlardaki çalışmaları da bırakmıştı.[1827]

Böylece, İngiliz Profesör Baxter'in Sultanahmet Camii ve çevresinde yapmış olduğu dört yıllık kazılarla İstanbul'a egemen devletlere ait birçok eser ortaya çıkarılmıştı. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere çeşitli nedenlerden dolayı çalışmalar tamamlanamamıştı.

4. Times Gazetesi'nin Türkiye Özel Sayısı

İngiliz basınının önde gelen gazetelerinden Times Gazetesi cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye'deki gelişmelerle ilgilenmiş, bunlarla ilgili çok sayıda haber yayımlamış, yorum ve yazılara yer vermişti. 1930'lardan itibaren Türkiye lehinde yayınlar yapmış, Türk liderlerin barıştan yana olduğu ve bölgesinde barışın sağlanmasındaki önemine dikkat çekmişti. Bu çerçevede, gazete 9 Ağustos 1938 tarihinde yayımladığı Türkiye özel sayısı[1828] ile Türkiye'deki önemli gelişmelerden İngiliz okurları haberdar etmişti.[1829] Bu sayının yayına hazırlanmasında Times Gazetesi'nin Türkiye muhabiri M. Kernik önemli bir rol oynamış, bu sayıda yayımlanan yazı ve resimlerin teminini sağlamıştı.[1830]

Times Gazetesi'nin yayımladığı bu özel sayının Türkçe baskısı, 27 Ağustos 1938 tarihinde çıkan Ulus Gazetesi'nin eki olarak okuyucularına dağıtılmıştı. Bu ek toplam otuz iki sayfadan oluşmuştu. Gazetenin kapak sayfasına at üstünde Mustafa Kemal Atatürk ve bir Türk askerinin heykeli olan fotoğraf basılmıştı.[1831] İkinci sayfada "Turistler İçin Türkiye" başlığı altında Türkiye gezmeye değer bir ülke olarak değerlendirilmiş ve Yalova Kaplıcaları, Rumeli Hisarı, Tortum civarındaki şelaleler vb. resimlerle de Türkiye tanıtılmıştı.[1832] Devam eden sayfada, "Asker, Devlet Adamı, Lider" başlığının altında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün

---

[1826] **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Temmuz 1939, Sayı: 5464, s. 2.
[1827] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Eylül 1939, Sayı: 5506, s. 2.
[1828] Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1938, Sayı: 5116, s. 1,7; **Akşam Gazetesi**, 10 Ağustos 1938, Sayı: 7118, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 11 Ağustos 1938, Sayı: 6118, s.1,8.
[1829] Mustafa Yılmaz, "1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", s. 161.
[1830] **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Ağustos 1938, Sayı: 5108, s. 5.
[1831] **Ulus Gazetesi (İlavesi, The Times Turkish Number)**, 27 Ağustos 1938, Sayı: 6134, s. 1.
[1832] **A.e.**, s. 2.

resmi ve imzası, resmin altında ise "*Bu fotoğraf hususî surette Taymis'in Türkiye nüshası için imzalanmıştır"* ifadesi yer almıştı.[1833]

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Percy Loraine'nin yazdığı bir mesaj ilk sayfada yayımlanmıştı. Büyükelçi mesajında, Türkiye Cumhuriyeti'nin on beş yıl gibi kısa bir sürede politik sistemini kökleştirdiğini, ülke içinde ve komşuları arasında istikrarın arttığını, tüm alanlarda ilerleme ve gelişmenin Türkiye'nin parolası olduğunu ifade etmişti.[1834]

Ayrıca Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın, İngiliz kamuoyuna Türkiye'deki ekonomik imkanların geniş bir şekilde tanıtılacağı, Türkiye'nin İngiltere gibi barıştan yana bir ülke olduğu, iki ülke arasında imzalanan kredi antlaşmasının İngiltere'deki tüm partilerin ortak kararı ile imzalanmasının Türkiye'de memnuniyet verici bir izlenim bıraktığı yönündeki sözlerine de yer verilmişti.[1835]

5. Ulus Gazetesi'nin Büyük Britanya Eki

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele faaliyetlerini yürütmek üzere 27 Aralık 1919'da merkez olarak belirlediği Ankara'ya gelişinden iki gün sonra, Sivas Kongresi sonrasında çıkardığı İrade-i Milliye Gazetesi'nin[1836] de devamı olarak

---

[1833] **A.e.**, s. 3.
[1834] **A.e.**, s. 3.
[1835] **A.e.**, s. 10. Gazetede bunlardan başka şu yazarlara ve yazılarına da yer verilmişti: Falih Rıfkı Atay "Yeni Türkiye: Kuruluş ve Bünyesi", Times'ın İstanbul muhabiri "Türkiyede spor hareketleri: Teşkilât ve canlanma", Times özel muhabiri "Sulh için çalışma: 1923 den beri Türkiye'nin siyaseti", eski İngiliz Elçisi Ferit Tek'in eşi "Türk kadını: Bir tekâmülün [gelişimin] tetkiki", Hovard Roberton "Eski ve yeni Ankara: Bir hükümet merkezinin yaratılışı", Times özel muhabiri "Türkiye'de: Ziraat imkânları ve projeler", İstanbul Amerikan Kız Koleji ile Robert Koleji Müdürü Valter L. Rayt "Yeni örnek mektepler: Yeni bir terbiye sisteminin inşası", George Clark "İstanbul: Hatırlar şehri", Times'ın İstanbul muhabiri "Modern gazeteler: Değişen durum ve tirajın artması", E. Denison Ross "Dilde inkılâp: Türkçe olmayan kelimeler kaldırıldı", Hasan Âli Yücel "Türk edebiyatının enstantanesi", Times'ın havacılık yazarı "Havacılıkta terakki", C. L. Palmır "Devlet maden endüstrisi: Bakır ve sair madenler". Bunlardan başka bir de yazar ismi belirtilmeden yayımlanan yazılar yer almıştı: "Halk partisi: Tarih, ülkü ve terakki", "Halkevleri: Zihin ve beden kültürü", "Modern Türkiyede şehir plâncılığı: Finans ve teknik yardımı", "Yeni hapishane sistemi: Öteki memleketlerden alınan dersler", Endüstriel teşebbüsler: Yeni inkişafları", "Osmanlı İmparatorluğu: Kuruluş ve inhitatın [çöküşün] ana hatları", "Muhabere [iletişim] işleri: Posta programı ve başarıları", "Millî finans: Muvazeneli [dengeli] bütçe", "Ticaret filosu: Gemicilikte devlet kontrolü", "Türkiye'de Bankacılık: Büyük dokuz"un vazifeleri", "Yollar ve demiryolları: Yeni nakliye sistemi".
[1836] Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin toplandığı sırada, Kuvayı Milliye'nin sözcülüğünü yapmak ve düşüncelerini yaymak amacıyla bir gazete çıkarmayı düşünmüş ve bu amaçla 14 Eylül 1919'da İrade-i Milliye adıyla bir gazete çıkarılmasını sağlamıştı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan gazetenin imtiyazı Sivaslı Selâhattin [Ulusalerk] adına alınmıştı. Yazı İşleri Müdürü olarak Mazhar Müfit kansu atanmıştı. Vilayet matbaasında basılan gazete, başlangıçta haftada bir gün, bir süre haftada iki gün ve daha sonra günlük olarak yayımlanmıştı. 1922 yılı sonuna kadar, üç yıl yayın hayatını sürdürmüştü. M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, 2. bs., İstanbul,

kabul edilen, yeni bir gazete çıkarmaya karar vermişti. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın amacını, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararlarını halka duyurmak, onların desteğini almak ve gelişmelerden toplumu haberdar etmek amaçlanmıştı. Bu çerçevede, Hakimiyeti Milliye adını verdiği gazete 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmaya başlamıştı.[1837] İlk sayısından itibaren haftada iki gün yayımlanmış, 18 Temmuz 1920'de haftada üç gün basılmaya başlanmış, 6 Şubat 1921'den itibaren günlük hâle getirilmişti.[1838]

Özel bir gazete görünümünde olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa tarafından tasarlanmış, adı konmuş ve yönlendirilmişti.[1839] Yeni devletin rejimi cumhuriyeti de tüm dünyaya duyuran gazete, Türkiye'de ilk defa ve tamamen devletin ve kurulduğu tarihten itibaren de Cumhuriyet Halk Fırkasının yayın organı olmuştu.[1840] Dönemin İstanbul gazetelerinin genel siyasetsizliğine karşın bir Ankara gazetesi olan Hakimiyeti Milliye, halk egemenliğine dayalı olarak kurulan yeni düzeni ve faaliyetlerini ilk elden daha sağlıklı bir şekilde yansıtmıştı.[1841]

Gazete bu çerçevede, 27 Kasım 1934 tarihli 4793. sayısına kadar adını da koruyarak çıkarılmaya devam etmişti.[1842] 28 Kasım'dan itibarense *"Hakimiyeti Milliye'yi kuran Atatürk'tür. Gazetemize Ulus adını da O verdi. Adımız, andımızdır: Atatürk'ün ulusçuluk yolunda yürüyeceğiz"* manşetiyle adının değiştiğini ve aynı ilkelerle yayımlanmaya devam edeceğini okurlarına duyurmuştu.[1843]

Yeni adıyla gazetecilik faaliyetlerini sürdüren Ulus, Türkiye-İngiltere ilişkileri çerçevesinde, önemli bir yayıncılık faaliyeti olarak, 1 Nisan 1939 tarihinde çıkan sayısının özel ekini İngiltere'ye ayırmıştı. Gazete'nin başyazarı Falih Rıfkı Atay, "Büyük Britanya ve Türkiye" başlıklı yazısında, İngiltere'ye ayrılan bu özel

---

Çağlayan Kitabevi, 1982, s. 352-353. Ayrıca bkz. Fuat Süreyya Oral, **Basın Tarihi 1923-1973, Cumhuriyet**, Ankara, Sanayiî Nefise Matbaası, [t.y.], s. 40-41; Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969, s. 192.

[1837] Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 57-59; Yücel Özkaya, "Hâkimiyet-i Milliye", **DİA**, C. 15, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 201; Mehmet Önder, "Millî Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı", **XI. Türk Tarih Kongresi**, C. VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 2445-2448; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 503-509.

[1838] M. Nuri İnuğur, **a.g.e.**, s. 353.

[1839] Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s. 201.

[1840] Fuat Süreyya Oral, **a.g.e.**, s. 74.

[1841] Hayati Tüfekçioğlu, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet Milliye 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1988, s. 4-6.

[1842] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 27 Kasım 1934, Sayı: 4793, s. 1.

[1843] **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 28 Kasım 1934, Sayı: 4794, s. 1.

ekin, daha önce Times Gazetesi'nin Türkiye özel sayısına teşekkür niteliğinde olduğunu belirtmişti. Bununla birlikte, iki ülke toplulukları arasında daha yakın bir tanışma sağlamak amacıyla da bu yayının çıkarıldığını ifade etmişti.[1844]

"Büyük Britanya" başlıklı ek toplam yirmi dört sayfadan oluşmuştu. Gazetenin kapak sayfasında, İngiltere Kralı VI. George ve Kraliçe Elizabeth'in birlikte çekilmiş bir fotoğrafına yer verilmişti.[1845]

Ayrıca İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İngiltere'nin Eski Büyükelçisi Percy Loraine ve Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'ın mesajları ikinci sayfadan itibaren arka arkaya yayımlanmıştı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax mesajında, uluslararası konularda Türkiye ile İngiltere'nin çok yakın ve benzer görüşlere sahip olduğunu, iki ülkenin menfaatlerinin hiçbir alanda çatışmadığını ifade etmişti. Bakan ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm zamanların en önemli simalarından biri olduğuna dikkat çekmiş, İsmet İnönü'nün de İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme töreninde bulunmasından duyduğu memnuniyet dile getirmişti. Lord Halifax, Türkiye'nin yeni kurulan hükümet tarafından belirlenen esaslar dâhilinde ilerlemesini, bu konuda elinden gelen yardımı yapmaya hazır olan İngiltere'de olumlu karşılandığını kaldı ki, İngiltere'nin mali yardımda bulunduğunu ve İngiliz firmalarının bilgi ve tecrübelerini Türkiye'nin hizmetine sunduğunu eklemişti.[1846]

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise Times Gazetesi'nin Türkiye özel sayısına karşılık Ulus Gazetesi'nin çıkardığı ekin, iki ülke arasındaki beraberlikten ileri gelen dostluğu destekleyici nitelikte olduğunu söylemişti. Dışişleri Bakanı, barış yanlısı İngiltere'nin denizaşırı ülkelerle Avrupa kıtası arasında köprü görevi gördüğü gibi Türkiye'nin de Avrupa ile Asya kıtaları arasında bir bağ kurduğunu, bu nedenle iki ülke arasında bir benzerlik olduğuna değinmişti. Şükrü Saraçoğlu, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatında İngiltere'nin ve halkının göstermiş olduğu ilginin Türk halkında kuvvetli bir iz bıraktığını, İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme törenine katılan İsmet İnönü'nün İngiltere ve halkına karşı büyük takdir

---

[1844] Falih Rıfkı Atay, "Büyük Britanya ve Türkiye", **Ulus Gazetesi**, 1 Nisan 1939, Sayı: 6342, s. 1,6.
[1845] **Ulus Gazetes (İlavesi, Büyük Britanya)**, 1 Nisan 1939, Sayı: 6342, s. 1.
[1846] **A.e.**, s. 2.

hisleriyle Türkiye'ye geldiğini belirtmişti. Bakan son olarak, iktisadi alanda son senelerdeki iş birliğinin gelecekte de artması temennisinde bulunmuştu.[1847]

İngiltere'nin Eski Büyükelçisi Percy Loraine, Ulus Gazetesi'nin çıkardığı bu özel sayıyı, farklı toplulukların birbirlerini anlamalarını sağlamak için basının oynaması gereken role önemli bir örnek olarak göstermişti. Ulus ve Times gazetelerinin çıkardığı bu özel sayıların, iki ülke dostluğunun daha da büyümesine yardım edeceğini ve karşılıklı bilgi akışı ile saygının artırılacağına değinmişti. Percy Loraine, Türkiye ve İngiltere'nin dostluğunun bu dönem ilişkilerinin sonucu olmadığını, her dönemde var olduğunu ancak artık daha kuvvetli olduğunu belirtmişti.[1848]

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras ise son on yılda dünyada meydana gelen olaylarda Türkiye ile İngiltere'nin barışsever ve benzer görüşlerde olmasının, karşılıklı menfaatler açısından da benzerlikleri ortaya çıkardığına değinmişti. Büyükelçi, İngiltere ve halkının, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'ye karşı gösterdiği dostluğun silinmez izler bıraktığını ifade etmişti. Tevfik Rüştü Aras, iki ülke arasında başlayan iktisadi iş birliğinin genişlemesini ve Türkiye için olduğu kadar dünyada barışın devamı açısından da önemli olan Türkiye-İngiltere dostluğunun gelişmesi dileğinde bulunmuştu.[1849]

6. Türk ve İngiliz Üniversiteleri Arasındaki Bazı Faaliyetler

Türk ve İngiliz Üniversiteleri arasında etkileşim, Londra Üniversitesinin kuruluşunun 100. yılı dolayısıyla 29 Haziran - 8 Temmuz 1936 tarihleri arasında kutlama programı yapılmasına karar vermesiyle yaşanmıştı. İngiliz Üniversitesi

---

[1847] **A.e.**, s. 3.
[1848] **A.e.**, s. 4.
[1849] **A.e.**, s. 5. Bu ekte, devlet adamlarının mesajlarından başka Türk ve İngiliz yazarların siyasi, ekonomik, askeri, kültürel konuları ele alan şu yazılarına yer verilmişti: Ahmet Şükrü Esmer "İngiliz Türk Dostluğunun Temelleri", İngiltere Savaş Bakanı Leslie Hore Belisha "Britanya Ordusu", yazar Charles Petrie "İngiltere Başvekili Neville Chamberlain", Ulus Gazetesi Londra özel muhabiri "Oxford ve Cambridge", İngiltere Milletvekili Dingle M. Foot "Avam Kamarası", Cambridge Downing Koleji Müdürü Amiral Herbert Richmond "İngiliz Bahriyesi", İngiliz Mühendisler Cemiyeti ve Londra Ticaret Odası Başkanı Alexander Gibb "İngiliz Makineciliği ve Mühendisliği", İngiltere Havacılık Bakanı Kingsley Wood, "Hava Silâhları", Hazım Atıf Kuyucak "Türk – İngiliz İktisadî Münasebetleri", İngiliz spor yazarı J. Wentworth Day "İngilterede At Yarışı Tarihçesi", Daily Mail Gazetesi tanınmış spor yazarı Ralph Hewins "Sporun İngiliz Hayatı Üzerinde Tesiri", tanınmış gazeteci yazar J. R. Glorney Bolton "Londra Seyrüsefer İşleri Nasıl Tanzim Edilir?", yazar Edgar Middleton "Sunî Radyom", İngiltere Sağlık Bakanı Walter Elliot "Britanya'da Bugünkü Sosyal Yardımlar", Queen Mary ve Queen Elizabeth transatlantiklerinin sahibi Cunard White Star Line şirketinin müdürü Percy E. Botes "Queen Elizabeth Transatlantiği", gazeteci-yazar Douglas Jerrold "Gelibolu Harbi".

kutlama programı nedeniyle dünyanın çeşitli ülkelerinden büyük üniversitelerin katılımı için davet yapmıştı. Türkiye'den de İstanbul Üniversitesinin bu programa katılması Maarif Vekilliği tarafından uygun bulunmuştu. Üniversitenin Tıp Fakültesi Dekanı Nurettin Berkol ile Hukuk Fakültesi Maliye ve İstatistik Profesörü Ömer Celâl'in temsilci olarak Londra'ya gönderilmelerine karar verilmişti.[1850] Türkiye'yi temsilen gönderilen üniversite öğretim üyeleri 24 Haziran 1936'da İstanbul'dan hareketle Londra'ya gitmişti.[1851] Öğretim üyeleri Türkiye'ye döndükten sonra bu seyahatlerinde gördükleri hakkında ortak bir rapor hazırlamış ve Maarif Vekilliğine 3 Ağustos 1936 tarihinde sunmuştu.[1852]

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'ın kızı Nermin Okyar'ın İngiltere'de yapılan bursluluk sınavında başarı göstermesi ve Oxford Üniversitesi Yaşayan Diller Bölümüne girmesi de yine bu çerçevede önemli bir gelişme olmuş ve Türk basınına yansımıştı.[1853] Nermin Okyar 1937 yılı içinde yine Oxford Üniversitesinin genç kızlara özel, en yüksek ve en önemli okulu olan Lady Margaret Hall'un açtığı sınavda ikincilikle buradan da burs kazanmıştı. Okyar'ın elde ettiği bu başarılar, konunun İngiliz basınına yansımasına sebep olmuştu.[1854]

Yüksek eğitim kurumları arasındaki ilişkilere başka bir örnek de 1939 yılı yaz aylarında yaşanmıştı. Denizaşırı Ülkeler Talim ve Terbiye Meclisi tarafından İstanbul Üniversitesinden 20 kız öğrenci Londra'ya davet edilmişti. 1 Ağustos'tan itibaren yirmi gün süre ile İngiliz Hükümeti tarafından misafir edilecek ve Londra'da kalacak olan öğrenciler için bir gezi programı hazırlanmıştı. Öğrencilerin bu gezi programı boyunca İngiltere'nin önde gelen üniversitelerini, kültür kurumlarını, sanayi merkezlerini ve diğer görülmeye değer yerleri gezecekleri bildirilmişti.[1855] Bu geziye katılacak öğrencilerde iyi derecede İngilizce bilmesi, Türklük ve öğrencilik şerefini kusursuz temsil edebilme meziyetine sahip olması ve 19 yaşını geçmemiş olmasına şartları aranmıştı. Öğrenciler bu konudaki başvurularını fakültelerine yapmıştı[1856]. Bu çerçevede, Maarif Vekilliği de Londra'ya gidecek 20 öğrenciyi

---

[1850] **BCA**, 030.18.01.02.66.52.11.
[1851] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Haziran 1936, Sayı: 4351, s. 3.
[1852] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ağustos 1936, Sayı: 4391, s. 3.
[1853] **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ocak 1937, Sayı: 4539, s. 5.
[1854] **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Nisan 1937, Sayı: 4636, s. 3.
[1855] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1939, Sayı: 5460, s. 2.
[1856] **Tan Gazetesi**, 30 Haziran 1939, Sayı: 1405, s. 4.

belirlemişti. Bu öğrencilerin 11'i İstanbul Üniversitesinden, 9'u da Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinden seçilmişti.[1857]

Öğrenciler 28 Temmuz 1939 tarihinde İngiltere'ye gitmişti.[1858] Türk basınında yer aldığı kadarıyla, Türk öğrenciler, Kanada'dan gelen 30 kız öğrenciyle birlikte Londra'da gezilerine başlamış ve Hampton Court, botanik bahçeleri, Avam Kamarası Posta Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü, Londra Belediyesi, İngiliz Borsası, Saint-Paul Büyük Kilisesi, Times Gazetesi'nin İdarehanesi, Londra Kalesi, Drury Lane Tiyatrosunu gezmişti.[1859]

7. Bir İngiliz Futbol Takımının İlk Kez Türkiye'ye Gelişi: Fenerbahçe-Middlesex Wanderers Karşılaşması

Fenerbahçe futbol takımı 31. kuruluş yıl dönümü şenlikleri içinde İngiltere'nin Middlesex Wanderers takımını 1939 yılı Haziran ayında Türkiye'ye davet etmişti. İngiliz takımı Aralık 1938'de İstanbul'a geleceğini kesin olarak bildirmişti.[1860]

Mart 1939'da Fenerbahçe karşı tarafla gerekli mali anlaşmaları tamamlamış ve Beden Terbiyesi Umumî Müdürlüğü nezdinde gerekli müracaatı da yapmıştı.[1861] Türk basınında bu konuda verilen haberlerde bu tarihe kadar resmî surette hiçbir İngiliz takımının Türkiye'ye gelmediği düşünüldüğünde bunun önemli bir fırsat olduğu ifade edilmişti.[1862]

İngiliz takımı 6 Haziran'da Londra'dan hareketle İstanbul'a yola çıkmıştı. Basın bu konuya önem vermiş, yedi uluslararası maça ve altı uluslararası seçmelere katılmış Middlesex Wanderers takımının kadrosu, detaylı bir açıklama ile

---

[1857] **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1939, Sayı: 5460, s. 2; **Tan Gazetesi**, 25 Temmuz 1939, Sayı: 1430, s. 2.
[1858] **Cumhuriyet Gazetesi**, 28, 29 Temmuz 1939, Sayı: 5463, 5464, s. 2, 2.
[1859] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6, 7 Ağustos 1939, Sayı: 5472, 5473, s. 7, 7; **Tan Gazetesi**, 6 Ağustos 1939, Sayı: 1442, s. 3.
[1860] **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Aralık 1938, Sayı: 5233, s. 6.
[1861] İngiliz takımın geliş-gidiş ve diğer masrafları için 450-500 liralık döviz izni Beden Terbiyesi Umumî Müdürlüğünün girişimi ile sağlanmıştı. Bkz. **BCA**, 030.18.01.02.86.36.13. Ayrıca Beden Terbiyesi Umumî Müdürlüğü 30 Haziran 1938 tarihinde Başbakanlık makamına gönderdiği yazıda, 1939 yılı için futbol programı hazırlıkları çerçevesinde Türk futbol takımlarının futbolda ileri düzeyde olan İngiliz, Alman, Çek, Macar, Yugoslav, Romen ve Yunan takımları ile temaslarda bulunmalarının faydalı olacağını bu amaçla yapılacak faaliyetlerde devletçe bir mahzur olup olmadığını sormuştu. Alınan cevapta herhangi bir sakınca olmadığı bildirilmişti. Bkz. **BCA**, 030.10.145.37.10.
[1862] **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mart 1939, Sayı: 5328, s. 6.

verilmişti[1863]. Ayrıca Fenerbahçe Spor Kulübü'nün karşılaşma ile ilgili yayımladığı tebliğ de basın tarafından ilgililere aktarılmıştı.[1864] 9 - 22 Haziran 1939 tarihleri arasında Türkiye'de kalması düşünülen İngiliz takımı için bir program da hazırlanmıştı.[1865]

İngiliz futbol takımı Middlesex Wanderers 9 Haziran'da İstanbul'a gelmişti. İngilizleri karşılamak üzere tanınmış Türk sporcuları ve spor meraklıları da Sirkeci Garı'nda hazır bulunmuştu. İngiliz sporcular, yapılan karşılama merasiminden sonra Moda'ya götürülmüş ve ağırlanmıştı. Belvü Otel'e yerleşen futbolcular, öğleden önce 45 dakikalık hafif bir antrenman yapılmıştı. Futbolcular ve takım yetkililerinden başka Evening Standard Gazetesi'nin spor yazarı Seymour Cole da kafile ile gelmiş ve kafilenin seyahatini filme almıştı. İngiliz takımının kafile başkanı H. G. Alaway, seyahat ve takımı ile ilgili Türk basını beyanatta bulunmuştu.[1866]

İngiliz futbolcular 10 Haziran'da Topkapı Sarayı, Ayasofya Müzesi ve Sultanahmet Camini gezmiş, akşamüstü de koşu ve antrenman yapmıştı. Fenerbahçe'nin yıl dönümü programı da belirlenmişti. Programın saat 15.00'de başlaması, bayrak töreni, Atatürk'e saygı, konuşmalar, Fenerbahçe-Kurtuluş atletizm karşılaşması, Galatasaray-Fenerbahçe veteran maçı, atletizm karşılaşmalarının devamı ve 17.15'te Fenerbahçe - Wanderer maçı ile tamamlanması kararlaştırılmıştı.[1867]

Kutlama töreni 11 Haziran Pazar günü Fenerbahçe Stadyumu'nda yapılmış, 15.000'e yakın seyirci gelmiş ve 8900 lira hasılat yapılmıştı. Fenerbahçe-Kurtuluş atletizm takımları arasındaki karşılaşmayı Fenerbahçe 39-21 kazanmıştı. Fenerbahçe - Wanderer maçı ise İngiliz takımının 2-0 galibiyeti ile bitmişti.[1868] Karşılaşmanın ardından İngiliz spor yazarı Seymour Cole'un maç ile ilgili değerlendirmesi Evening Standard Gazetesi'nde yayımlanmıştı.[1869]

[1863] **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Haziran 1939, Sayı: 5411, s. 6.
[1864] **Akşam Gazetesi**, 7 Haziran 1939, Sayı: 7408, s. 8; **Tan Gazetesi**, 7 Haziran 1939, Sayı: 1382, s. 6.
[1865] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Haziran 1939, Sayı: 5414, s. 6.
[1866] **Akşam Gazetesi**, 9, 10 Haziran 1939, Sayı: 7410, 7411, s. 2, 10; **Tan Gazetesi**, 9, 10 Haziran 1939, Sayı: 1384, 1385, s. 6, 6; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1939, Sayı: 5415, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 10 Haziran 1939, Sayı: 6412, s. 5.
[1867] **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Haziran 1939, Sayı: 5416, s. 6.
[1868] **Tan Gazetesi**, 11, 12 Haziran 1939, Sayı: 1386, 1387, s. 1, 1,10; **Akşam Gazetesi**, 12 Haziran 1939, Sayı: 7413, s. 7; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1939, Sayı: 5417, s. 6; **Ulus Gazetesi**, 12 Haziran 1939, Sayı: 6414, s. 1. Fenerbahçe Spor Kulübü'nün tarihçesi için bkz. **Akşam Gazetesi**, 11 Haziran 1939, Sayı: 7412, s. 7; **Tan Gazetesi**, 11 Haziran 1939, Sayı: 1386, s. 6.
[1869] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Haziran 1939, Sayı: 5418, s. 6.

Fenerbahçe kulübünün kutlama programına katılan İngiliz takım 16 Haziran'da kendilerine kiralanan üç uçakla Ankara'ya gitmişti. Havaalanında kendilerini Ankara bölgesi Beden Terbiyesi Direktörlüğü yetkilileri, Futbol Federasyonu temsilcisi, kulüp delegeleri ve sporculardan oluşan kalabalık bir grup karşılamıştı. Karşılayanlar arasında İngiliz Büyükelçiliği yetkilileri de bulunmuştu. İngiliz futbolcular Ankara'ya ulaştıktan sonra bir müddet dinlenmiş ve kendilerine bir davet verilmişti.[1870]

İngiliz takımı Ankara'da ilk maçını 17 Haziran'da 12.000 seyirci önünde Ankaragücü ile yapmış ve maçı 4-1 skorla kazanmıştı.[1871] İkinci maç ertesi gün Ankara şampiyonu Demirspor ile yapılmıştı. 25.000 seyircinin seyrettiği bu maçta ise Demirspor, attığı iki golle Middlesex Wanderers takımını yenmişti. Karşılaşmanın ardından Demirspor'un hâmisi olan Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya, misafirler şerefine bir yemek vermişti. Yemekte konuşan İngiliz kafile başkanı H. G. Alaway Türk sporu ve sporcusuna ilişkin onurlandırıcı ifadeler kullanmış, ayrıca yeni yapılan Ankara Stadyumu[1872] kadar iyi sahaların İngiltere'de pek az olduğuna değinmişti. Bununla birlikte yapılan bu seyahatin iki müttefik millet arasındaki daimî bağların bir nişanesi olarak hep hatırlanacağına vurgu yapmıştı. İngiliz takımı 19 Haziran'da Ankara'dan İstanbul'a aynı gün içinde de Londra'ya hareket etmişti.[1873]

8. Fethi Okyar'a Fahri Doktora Verilmesi

Fethi Okyar, Londra Büyükelçiliği görevini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve Bolu Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmişti.[1874] 26 Mart 1939 tarihindeki Türkiye genel seçimlerinde yeniden Bolu'dan milletvekili

---

[1870] **Tan Gazetesi**, 16, 17 Haziran 1939, Sayı: 1391, 1392, s. 6, 3; **Ulus Gazetesi**, 16-17 Haziran 1939, Sayı: 6418-6418 [6419], s. 5, 1,7; **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1939, Sayı: 7418, s. 9; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Haziran 1939, Sayı: 5422, s. 6.

[1871] **Akşam Gazetesi**, 18 Haziran 1939, Sayı: 7419, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Haziran 1939, Sayı: 5423. s. 6; **Tan Gazetesi**, 18 Haziran 1939, Sayı: 1393, s. 1,6; **Ulus Gazetesi**, 18 Haziran 1939, Sayı: 6420, s. 1,7.

[1872] Ankara Stadyumu 17 Aralık 1936 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün katılımı ile açılmıştı. Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Aralık 1936, Sayı: 4525, s. 1,6.

[1873] **Akşam Gazetesi**, 19, 20 Haziran 1939, Sayı: 7420, 7421, s. 8, 10; **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Haziran 1939, Sayı: 5424, s. 6; **Tan Gazetesi**, 19, 20 Haziran 1939, Sayı: 1394, 1395, s. 1,6, 6; **Ulus Gazetesi**, 20 Haziran 1939, Sayı: 6422, s. 7.

[1874] **BCA**, 030.10.75.497.10; **Akşam Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 7260, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 5258, s. 1; **Tan Gazetesi**, 1 Ocak 1939, Sayı: 1229, s. 1, 11; **Ulus Gazetesi**, 31 Ocak 1938, 1 Ocak 1939, Sayı: 6256, 6257, s. 1, 1.

seçilmişti.[1875] Fethi Okyar daha sonra, 3 Nisan'da kurulan Refik Saydam Hükümeti'nde[1876], Adalet Bakanı olarak 27 Mayıs'ta göreve başlamıştı.[1877]

Bu arada Mart ayında, Fethi Okyar'a, Ayasofya kazılarında İstanbul'da bulunan İngiliz heyetin başkanlığını yapan J. H. Baxter'in geldiği, Saint Andrews Üniversitesi tarafından fahrî doktora verilmesi kararlaştırılmıştı.[1878] Adalet Bakanı olarak seçilmesinden sonra Haziran ayı başında doktora payesini almak üzere törene katılacağı haberleri basında yer almıştı[1879]. Bakan bu amaçla, 14 Haziran'da Ankara'dan ayrılmıştı.[1880] 16 Haziran'da, Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ettikten sonra[1881], aynı gün akşam Semplon ekspresiyle İngiltere'ye gitmişti. Kendisini İstanbul Savcısı Hikmet Onat, İngiliz sefareti mensupları ve gazeteciler uğurlamıştı.[1882]

Fethi Okyar 30 Haziran'da Saint Andrews Üniversitesi'ndeki takdim törenine katılmış, Akademi Senatosu tarafından kendisine fahrî hukuk doktoru payesi verilmişti. Üniversite Rektör Yardımcısı James Irvine, törende yaptığı konuşmada hem doğuda hem de batıda görev yapan, Türkiye'nin seçkin simalarında Fethi Okyar'a üniversite ailesi içinde yer verdiklerini söylemiş ve Onun Türkiye ve İngiltere arasında kurulan yakın ilişkiler için yoğun bir mesai harcadığına dikkat çekmişti. Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı da Fethi Okyar'ın öz geçmişini okuduktan sonra, Onun faaliyetlerini Mustafa Kemal Atatürk'ün taraftarı olarak yaptığını, on yıllık süreçte Türkiye'nin temsilcisi olarak önemli bir dostluk binası vücuda

---

[1875] **Akşam Gazetesi**, 25-26 Mart 1939, Sayı: 7340-7341, s. 1,8, 1,13; **Cumhuriyet Gazetesi**, 25-26 Mart 1939, Sayı: 5338-5339, s. 1,7-9, 1,5; **Tan Gazetesi**, 25-26 Mart 1939, Sayı: 1309-1310, s. 1,6,7, 1; **Ulus Gazetesi**, 25-26 Mart 1939, Sayı: 6335-6336, s. 1,8, 1.

[1876] **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1939, Sayı: 7350, s. 1,11; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1939, Sayı: 5348, s. 1,7; **Tan Gazetesi**, 4 Nisan 1939, Sayı: 1319, s. 1,10.

[1877] **Akşam Gazetesi**, 27 Mayıs 1939, Sayı: 7397, s. 1,2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1939, Sayı: 5401, s. 1; **Tan Gazetesi**, 27 Mayıs 1939, Sayı: 1372, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 27 Mayıs 1939, Sayı: 6398, s. 1.

[1878] **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Mart 1939, Sayı: 5337, s. 2.

[1879] **Akşam Gazetesi**, 6-7 Haziran 1939, Sayı: 7407-7408, s. 2, 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 6-7 Haziran 1939, Sayı: 5411-5412, s. 1, 1; **Tan Gazetesi**, 8 Haziran 1939, Sayı: 1383, s. 3; **Ulus Gazetesi**, 8 Haziran 1939, Sayı: 6410, s. 1.

[1880] **Ulus Gazetesi**, 15 Haziran 1939, Sayı: 6417, s. 1.

[1881] **Akşam Gazetesi**, 16 Haziran 1939, Sayı: 7417, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Haziran 1939, Sayı: 5421, s. 8; **Tan Gazetesi**, 16 Haziran 1939, Sayı: 1391, s. 1; **Ulus Gazetesi**, 16 Haziran 1939, Sayı: 6418, s. 1.

[1882] **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1939, Sayı: 7418, s. 2; **Tan Gazetesi**, 17 Haziran 1939, Sayı: 1392, s. 2.

getirdiğini, bunun da İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında bir anlaşmayla sonuçlandığını ifade etmişti.[1883]

Fethi Okyar ise yaptığı konuşmada, Saint Andrews Üniversitesi'nin bilim ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarından, Profesör Baxter'ın İstanbul'daki arkeolojik kazılarından övgüyle bahsetmişti. Ayrıca Londra'daki Büyükelçilik döneminden söz etmişti.[1884]

Fethi Okyar törenin ardından 8 Temmuz'da İstanbul'a dönmüş, kendisini İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve İstanbul Adliyesi erkânı karşılamıştı[1885]. Adalet Bakanı basına verdiği beyanatta, üniversitenin kendisine karşı bir cemile ve Türkiye'ye gösterilen bir sempati eseri olarak fahrî hukuk doktorluğu payesi verdiğini söylemişti. Burada Türkiye için fevkalâde güzel sözler söylendiğini ayrıca Türk-İngiliz dostluğu etrafında samimi tezahüratla karşılaştığını ifade etmişti.[1886]

[1883] **Akşam Gazetesi**, 1 Temmuz 1939, Sayı: 7432, s. 2.
[1884] İhsan Sabri Balkaya, **a.g.e.**, s. 354.
[1885] **Akşam Gazetesi**, 8 Temmuz 1939, Sayı: 7439, s. 2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1939, Sayı: 5444, s. 3; **Tan Gazetesi**, 9 Temmuz 1939, Sayı: 1414, s. 4.
[1886] **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1939, Sayı: 5444, s. 3.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki süreç, Türkiye-İngiltere ilişkileri açısından bir başlangıç olarak görülse de ikili ilişkileri hemen normale dönmemişti. Türkiye'nin önündeki en önemli sorun, devletin tanınması ve resmî ilişkilerin kurulması olmuştu. Lozan Antlaşması 16 Ağustos 1924 tarihinde resmen yürürlüğe girmiş, Türkiye ve İngiltere, Musul sorununu 5 Haziran 1926'da çözmüş, fakat Türk-İngiliz diplomatik ilişkileri tam anlamıyla kurulamamıştı. İngiltere, büyükelçiliğini 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilen Ankara'ya taşımamıştı. Bu nedenle Türkiye, doğrudan ilişkilerin ilk adımını diplomatik ilişkilerin kurulmasında aramış, bu konuda birçok girişimde bulunmuş; fakat İngiltere 1929'a kadar Ankara'yı başkent olarak kabul etmemişti. 1929 yılı ortasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik manevrası ile yaşanan gelişmeler, İngiliz Büyükelçi'nin Ankara'yı Türkiye'deki misyonların merkezi olduğunu belirtmesine, İngiltere'nin Ankara'yı başkenti olarak kabul etmesine yol açmıştı.

1929-1932 yılları arasında ilişkilerin yeniden yapılandırılma sürecindeki gelişmeler, devletlerin ikili ve çoklu diplomatik, siyasi ve askerî faaliyetleri ile ekonomik ve sosyal ilişkilerinde birbirlerine uzak durmadıklarını göstermiş olmasına rağmen, iki ülkenin yakın ilişkiler kurması için zamana ihtiyaç duyulmuştu. Bu çerçevede, İngiltere Kraliyet ailesi üyelerinin ve İngiliz filolarının 1929 yılından itibaren barış misyonu ile Türkiye'yi ziyaret etmeleri, siyasi ilişkilerin geliştirilmesi noktasında önemli adımlar olmuştu. Bu dönemde Türkiye - İngiltere siyasi ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, ekonomik ve sosyal ilişkilerde de birtakım adımların atılmasını beraberinde getirmişti.

Dünyada değişim yanlısı devletlerin girişimleri artmış; Almanya'nın Versailles barışını bozmak istemesi ve İtalya'nın Akdeniz'de yayılma tehlikesi, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin 1933-1935 yılları arasındaki bu yakınlaşma sürecini de beraberinde getirmişti. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Haziran 1934'te İngiliz Büyükelçi Percy Loraine ile yaptığı görüşme Türkiye'nin İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurma isteğini somutlaştırmıştı. Bu tarihten sonra Türkiye, uluslararası alanda İngiltere ile uyumlu bir şekilde ilerlemeye çalışmıştı. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için de taraflar arasında çabalar artırılmış; ticari

alanda yeni antlaşmalar yapılmış, Türkiye ulaştırma politikası çerçevesinde İngilizlerle iş birliğini genişletmişti. Sosyal alanda da Londra'dan İstanbul'a uzanan bir turizm yolunun oluşturulması, arkeolojik kazılar yapmak üzere bazı İngilizlerin Türkiye'ye gelişi, eğitim ve sanat konularında girişimler iki ülke yakınlaşma sürecine katkılar sağlamıştı.

1936'dan 1939'a kadarki gelişmelere bakıldığında, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin, iş birliğinden ittifaka doğru evirildiği görülmüştü. İngiltere Kralı Edward'ın 1936 yılındaki Türkiye ziyareti, aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti deniz filosunun tarihinde ilk kez yaptığı denizaşırı bir ziyaret için Malta'yı tercih etmesi, 1937'de Türk Başbakan İsmet İnönü'nün İngiltere Kralı'nın taç giyme töreni için Londra'ya gitmesi, iki ülkeyi birbirine daha da yaklaştırmıştı. Ayrıca Akdeniz sorunları karşısında İngiltere'nin, Montreux Boğazlar Sözleşmesinde Türkiye'ye verdiği destek, Türkiye ile İngiltere'nin iş birliği içinde olduğunu göstermişti.

İş birliğinin ittifaka dönüştüğünün en önemli göstergesi ise 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında imzalanan Üç Taraflı Antlaşma olmuştu. Bu antlaşma; Türkiye açısından, kuruluşundan itibaren izlediği Sovyetler Birliği ile yakın iş birliği ve iyi komşuluk ilişkilerini esas alan dış politika çizgisinde önemli bir değişikliğe gitmesi noktasında tarihî bir adım olmuştu. Üçlü antlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan yardım ve destek sağlarken, her ne kadar Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olsa da artık ondan ayrılmıştı. Ekonomik ilişkiler açısından da bu dönem önemli sonuçlar meydana getirmişti. Türkiye, Birinci Sanayi Planı çerçevesinde Karabük'te kurulması planlanan fabrika için İngiltere'den hem ekonomik yardım hem de teknik destek almıştı. Ayrıca sanayi ve askeri alanlarda kullanma üzere kredi sağlamıştı. İlişkilerin ittifak dönüştüğü süreçte sosyal alanda atılan adımlar ve iş birlikleri de diğer alanları destekler sonuçlar doğurmuştu.

Bu çalışmayla incelenmeye çalışılan dönemde iki ülke arasındaki yakınlaşma yukarıda belirtilen üç önemli kırılma sürecinden geçmiş; bunların sonucu olarak Türkiye, İngiltere ile olan ilişkilerini ve iş birliğini artırmış, yönünü Batı'ya çevirmiş, İngiltere de buna karşı önemli bir müttefik edinmişti.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü
Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü
Başbakanlık Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı
Başbakanlık Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi

B. CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

II. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Hakimiyeti Milliye (Ulus) Gazetesi
Hilaliahmer Gazetesi
Milliyet Gazetesi (Tan) Gazetesi
Resmî Gazete
The Edinburg Gazette
The London Gazette
Yücel Dergisi

III. ESERLER

Afetinan: **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

_____: **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Afetinan, A.: **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4Mart 1923**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Akçiçek, Eren: **Atatürk'ün Sağlığı Hastalıkları ve Ölümü**, İzmir, İzmir Güven Kitabevi, 2005.

Akoba, M. Müfahham: **Türkiyede Pul ve Pulculuk**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 1963.

Akşin, Aptülahat: **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Akşin, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, 2. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Altay, Fahrettin: **10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970.

Annual Report Of The Imperial War Graves Commission 1919-1920, London, His Majesty's Stationery Office, 1920.

Arar, Asım: **Son Günlerinde Atatürk (Dr. Asım Arar'ın Hatıraları)**, İstanbul, Selek Yayınları, 1958.

Arar, İsmail: **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1997.

Arık, Remzi Oğuz: **Türkiyede 1936 Yılındaki Arkeoloji İşleri**, İstanbul, Ankara Halkevi Neşriyatı, 1938.

Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, C. 1-2, 11. bs., İstanbul Alkım Yayınları, [t.y.].

Armstrong, H. C.: **Bozkurt**, Çev. Gül Çağlalı Güven, 5. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1997.

Arşiv Belgelerinde Karabük, Yay. Haz.: Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, İstanbul, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, 2013.

As, Efdal: **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Atabey, Figen: **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Ankara, Osmanlı Arşivi daire Başkanlığı, 1982.

Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1899-1919 – 1927-1932), C. I, Haz.: Niyazi Ahmet Banlıoğlu, İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1973.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938, C. II, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları, Haz.: Nusret Baycan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1986.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 5. Bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Atlı, Cengiz: **İstanbul'da İki İngiliz Okulu İngiliz Kız Ortaokulu İngiliz Erkek Lisesi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

Avcı, Cemal: **III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Avşar, Abdülhamit: **Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

Balkaya, İhsan Sabri: **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005.

Baltalı, Kemal: **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1959.

Bayur, Yusuf Hikmet: **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

_____: **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.

Berridge, G.R.: **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present**, Diplomatic Studies Vol. 3, (Ed.: Jan Melissen), Boston, Maritus Nijhoff Publishers, 2009.

Bıyıklıoğlu, Tevfik: **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C. I, 2. bs., [y.y.], Kent Basımevi, 1981.

_____: **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Bilsel, M. Cemil: **Lozan**, C. II, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998.

Boğazlar Statüsü, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı BMKY Dairesi Genel Müdürlüğü, [t.y.], [y.y.].

Borak, Sadi: **Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yayıncılık, 2004.

Boran, Tunç: **Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü**, Ankara, AFT Yayınları, 2012.

Boratav, Korkut: **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

_____: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 20. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2015.

Bozkurt, Abdurrahman: **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Bozkurt, Gülnihâl: **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Brunner, Rainer: **Islamic Ecumenism in the 20th Century**, The Nethwelands, Koninklijke Brill Nv, 2004.

Budak, Mustafa: **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

Burçak, Rıfkı Salim: **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın - Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1983.

_____: **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946.

Canatan, Yaşar: **Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Cin, Barış: **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), [Haz.: Şükran Güneş, Ali Hikmet Alp], [Ankara], Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, [1974].

Çetin, Nurten: **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Çelebi, Mevlüt: **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Çaycı, Abdurrahman: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Çakan, Işıl: **Türk Parlamento tarihinde II. Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1999.

Çakmak, Zafer: **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Çavdar, Tevfik: **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, C. I, [y.y.], Cumhuriyet Yayınları, 2001.

Demir, Gönül Türkna: **Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

Demir, Tanju: **Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, Ankara, Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü, 2005.

Demirhan, Nezahat: **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihinde Yeri ve Önemi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Dilek, Mehmet Sait: **1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri**, Erzurum, Fenomen Yayıncılık, 2013.

Dönmez, Cengiz: **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Dursun, Davut: **İslâm Dünyasında Dayanışma Hareketleri ve İslâm Konferansı Teşkilatı**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992.

Dündar, Temel: **Dünya Matbuatında Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara, Desen Matbaası, 1954.

Ediz, İsmail: **Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Eighteenth Annual Report of the Imperial War Graves Commission, London, His Majesty's Stationery Office, 1938.

Eldem, Edhem: **Osmanlı Bankası Tarihi**, Çev.: Ayşe Berktay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Erkin, Feridun Cemal: **Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.

Ersoy, Hüseyin Lütfi: **Belgelerle Karabük Demir Çelik Fabrikasının Kurulma Süreci ve Karabük (1924-1944), İstanbul, Alioğlu Matbaacılık**, 2013.

Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, Yay. Haz.: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, [t.y.].

Esmer, Ahmet Şükrü: **Siyasî Tarih (1919-1939**), Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.

Eyyupoğlu, İsmail: **Mudanya Mütarekesi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Fuat Süreyya Oral, **Basın Tarihi 1923-1973, Cumhuriyet**, Ankara, Sanayiî Nefise Matbaası, [t.y.].

Gaulis, Berthe George: **Çankaya Akşamları 1920-1921**, Çev.: Türkân Andaç, Haz.: Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2007.

Gencer, Ali İhsan, Özel, Sabahattin: **Türk İnkılâp Tarihi**, 19. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2016.

Girgin, Kemal: **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1994.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem: **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, vd: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.

Gürel, S.: **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.

Gürün, Kâmuran: **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 1, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.

_____: **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C. 2, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997.

Gürün, Kâmuran: **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Hatemi, Nilüfer: **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C. 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Hugessen, Hughe Knatchbull: **Savaşta ve Barışta Bir Diplomat: Büyük Biritanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'in Anıları**, Çev.: Ahmet Özgiray, İstanbul, Er Yayınları, 2017.

İnan, Arı: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921), Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922), Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922), Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Ayşegül Angı, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923), Derleyen: Ali Satan, Çeviri: Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924), Derleyen: Ali Satan, Çeviren: Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitapevi, 2013.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1925-1926), Der.: Ali Satan, Çev.: Nilgün Engin, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013.

İnönü, İsmet: **Hatıralar**, 2. Kitap, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

İnuğur, M. Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.

İstatistik Yıllığı 1930, C. 3, Sayı: 9, Ankara, Ahmet İhsan Matbaası Limited, 1930.

İstatistik Yıllığı 1931-1932, C. 5, Sayı: 21, Ankara, İstanbul Devlet Matbaası, [t.y.].

İstatistik Yıllığı 1934-1935, C. 7, Sayı: 77, Ankara, İstanbul Devlet Basımevi, [t.y.].

İstatistik Yıllığı 1935-1936, C. 8, Sayı: 88, Ankara, İstanbul Devlet Basımevi, [t.y.].

İstatistik Yıllığı 1938-1939, C. 10, Sayı: 142, Ankara, Hüsnütabiat Basımevi, [t.y.].

İstatistik Yıllığı 1940-1941, C. 12, Sayı: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, [t.y.].

Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprülü, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____: **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 101.

Jivkova, Ludmila: **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.: F. Muharrem - F. Erdinç, İstanbul, Harbora Kitabevi Yayınları, 1978, s. 64.

Kalyoncu, Hür: **Cumhuriyet Kenti Karabük**, İstanbul, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, Alioğlu Yayınevi, 2007.

Kansu, Mazhar Müfit: **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Karacan, Ali Naci: **Lozan**, İstanbul, Nokta Kitap, 2006.

Karakuş, Erdoğan: **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk - İngiliz İlişkileri 1938-1939**, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2004.

Karal, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler**, 2. bs., Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2003.

Karatay, Ali: **Demir Çelik Karabük Bir İşçi Kentin Hikâyesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.

Kasım 1938 - Dünya Basınında Atatürk, Haz.: Nuri M. Çolakoğlu, İstanbul, Doğan Kitap, [t.y.].

Kaya, Halit: **Refet Bele Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2010.

Kepenek, Yakup, Yentürk, Nurhan: **Türkiye Ekonomisi**, 11. bs., İstanbul, Remzi Kitapevi, 1994.

[Keskin, Alev, Altın, Nilüfer]: **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkiler**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009.

Keyder, Çağlar: **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, 2. bs., İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

Kılıç, Sezen: **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulların (1852'den 1945'e Kadar)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref: **Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. bs. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Kili, Suna, Gözübüyük, Şeref: **Türk Anayasa Metinleri**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Kilimci, Perihan: **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askeri Havacılığı**, [İstanbul], Hava Harp Okulu, 2004.

Kocabaşoğlu, Uygur: **Türkiye İş Bankası Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001.

Koçak, Cemil: **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 19-23.

Kodal, Tahir: **Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.

Kramer, Martin: **Islam Assembled Advent of the Muslim Congresses**, Newyork, Columbia University Press, 1986.

Kuruç, Bilsay: **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)**, C. 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.

_____: **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev Demeç ve Yazılar)**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1963.

Kürkçüoğlu, Ömer: **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kütükçüoğlu, Mehmet: **Türkiye'nin İlk Ağır Sanayi Kenti Karabük**, Ankara, Karabük Valiliği Yayınları, 2012.

Levent, Sinan: **İkinci Dünya Savaşı Yolunda Japonya Cumhuriyet Gazetesi Üzerinden Türk Basınında Japonya İmajı (1933-1941)**, İstanbul, Kitap Dostu Yayınları, 2015.

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, 3. Bs., (Çev.: Seha L. Meray), Birinci Takım, C. I., Kitap I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler, 3. bs., (Çev.: Seha L. Meray), İkinci Takım, C. II., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.: F. Muharrem - F. Erdinç, İstanbul, Harbora Kitabevi Yayınları, 1978.

Meray, Seha L., Olcay, Osman: **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.

Montreux Andlaşması, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Hidrografi Neşriyatı, 1966.

Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler, Çev.: Seha L. Meray, Osman Olcay, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1976.

Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), [Haz.: Suha Umar, Emine Örs, Ali Hikmet Alp, Üstün Dinçmen], [y.y], T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, [t.y.].

Montreux Konferansı Alenî Celselerin Zabıtları, İstanbul, Akşam Matbaası, 1936.
Müderrisoğlu, Alptekin: **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990.

Okumuş, Ali: **Osmanlı Coğrafyası'nda Petrol Mücadelesi Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi**, İstanbul, Taş Mektep Yayınları, 2015.

Okur, Mehmet, Küçükuğurlu, Murat: **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920**, Trabzon, Serander Yayınları, 2006.

Okyar, A. Fethi: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2017.

Okyar, Osman: **Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Okyar, Osman, Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye (Fethi Okyar'ın Anıları)**, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

Ökçün, A. Gündüz: **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Sermaye Kurulu Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.

Öke, M. Kemal: **İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1990.

Öke, Mim Kemal: **Musul – Kürdistan Sorunu 1918-1926**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.

_____: **Musul Meselesi Kronolojisi**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

Ökte, Ertuğrul Zekâi: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, C. 1 (1922-1931), İstanbul, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi, 2000.

Ölçer, Cüneyt: **50 Yılın Türk Kağıt Paraları 1923-1973**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.

Öymen**,** Onur: **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002.

Özavcı, Tarık: **İstanbul Yangınları 1923-1965**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965.

Özdemir, Hikmet: **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'in Tanıklığı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.

_____: **Atatürk ve İngiltere**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.

Özgül, M. Cemil: **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920),** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Özkaya, Yücel: **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, 3. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

[Öztürk, Rıfat]: **Tarihi Gelişim İçinde Türk Boğazları ve Yeni Oluşumların Işığında Geleceği**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1993.

Özyüksel, Murat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.

Pul Tüccarları Cemiyeti, Cumhuriyet Posta Pulları Kataloğu, Kısım II, İstanbul, Yönet Matbaası, 1976.

Pulhan, Ali Nusret: **Türk Pulları Kataloğu, VIII**, İstanbul, Pulhan Matbaası, 1959.

Salman Bolat, Bengü: **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.

Saray, Mehmet: **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Sarıoğlu, Mehmet: **"Ankara" Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Satan, Ali: **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, İstanbul, Yazıgen Yayıncılık, 2017.

Saygı, Tarık: **İngiliz Generali Townshend ve Türkler "Türk Dostu Komutan"**, İstanbul, Paraf Yayınları, 2011.

Saygı, Tarık: **Atatürk ve Kral**, İstanbul, Parola Yayınları, 2014.

Sedes, İ. Halil: **Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı**, Ankara, Aktüel Yayınları, 2013.

Selvi, Haluk: **Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Seventh Annual Report Of The Imperial War Graves Commission, London, His Majesty's Stationery Office, 1927.

Seventeenth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission, London, His Majesty's Stationery Office, 1937.

Seyidoğlu, Halil: **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 2. bs., İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999.

Sezer, Ayten: **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Scognamillo, Giovanni: **Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1996.

Sonyel, Salâhi R.: **Atatürk-The Founder Of Modern Turkey**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

_____: **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

_____: **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

_____: **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle 1918-1923)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

_____: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

_____: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1973.

Soysal, İsmail: **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Şapolyo, Enver Behnan: **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969.

Şarman, Kansu: **Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.: **Ressam Ali Sami Boyar, A Well Known Turkish Painter**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1959.

Şimşir, Bilâl N.: **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006.

_____: **Atatürk ve Afganistan**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.

_____: **Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

_____: **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

_____: **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

_____: **Atatürk'ün Hastalığı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

_____: **Bizim Diplomatlar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

_____: **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Tükçesi: Cüneyt Akalın, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I (Nisan 1919-Mart 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1939)**, C. II (Nisan-Aralık 1920), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, 2. bs., C. 3 (Ocak – Eylül 1921), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 5 (Ekim 1922-Aralık 1925), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2005.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 6 (Ocak 1926-Aralık 1929), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

_____: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 8 (1934-1939), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

_____: **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, 3. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2016.

_____: **Lozan Telgrafları, Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, C. I (Kasım 1922-Şubat 1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

_____: **Malta Sürgünleri**, 5. bs. Ankara, Bilgi Yayınevi, 2009.

_____: **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004.

Tarih 4 (Türkiye Cümhuriyeti), İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim: **Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

_____: **Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1982.

_____: **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1977.

Tengirşek, Yusuf Kemal: **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967.

Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 4. bs. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

The Fifth Annual Report Of The Imperial War Graves Commission 1923-1924, London, His Majesty's Stationery Office, 1925.

Townshend, Charles V.F.: **Esir Bir İngiliz Generalin Kaleminden Kûtulamâre'de Esaret**, Tercüme: Târih-i Asker-i Osmânî Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıshalı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2016.

Tuna, Serkan: **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009.

Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1969.

Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.

Turan, Namık Sinan: **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

Tutel, Eser: **Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Tümertekin, Erol, **Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun 50 Yılı, [İstanbul], Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1973.

Türkiye'de Banknot Basımının Tarihçesi, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2012.

Türkiye'nin Ağır Sanayi Bölgesi Karabük Zonguldak ve Çevresi, Der.: Muhlis Özkan, Karabük, Özer Matbaası, 1971.

Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar, Haz.: Reşat Genç, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Türkmen, Zekeriya: **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, 2. bs., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

Uçarol, Rifat: **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898 - 1962)**, İstanbul, Hava Harp Okulu Basımevi, 1990.

_____: **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2015.

_____: **Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987)**, İstanbul, Alaş Ofset, 1988.

Uluğbay, Hikmet: **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara, Ayraç Yayınevi, 2003.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Haz.: Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 4. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Uluslararası İlişkiler Tarihi, Haz.: Vladimir Potyemkin vd., Çev.: Attila Tokatlı, C. 7, İstanbul, May Yayınları, 1980.

Umar, Ömer Osman: **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Uyar, Elif: **Türk-İngiliz İlişkileri (1929-1936)**, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Ünal, Yenal: **Ahmet Ferit Tek**, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınevi, 2009.

Ünaydın, Ruşen Eşref: **Atatürk'ün Hastalığı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

Ünver, A. Süheyl: **Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve Hâdiseleri Üzerine Bir Vesika**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 530, 1952.

Wheatley, Dennis: **The Eunuch of Stamboul**, London, Arrow Books ltd., 1960.

Yazıcı, Nevin: **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010.

Yetkin, Çetin: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, [y.y.], Karacan Yayınları, 1982.

Yıldırım, İsmail: **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001.

Yılmaz, Mustafa: **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002.

IV. MAKALELER

Akbaş, İsmail: "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Gezisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, Sayı: 16-17, (2008/Bahar-Güz), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 311-333.

Akgün, Seçil: "Ankara'nın Başkent Oluşu", **IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara, 21-25 Eylül 1981)**, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 2067-2079.

Alada, Adalet Bayramoğlu: "Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Deneyimi: 'Belediye' 'Mahalle'yi İkame Edebildi mi?", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, C. 21, Sayı:1 Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2012, s. 1-15.

Alantar, Özden Zeynep: "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der.: Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 99-130.

Altıntaş, Ahmet, Kurnaz Şahin, Feyza: "Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2007, s. 9-36.

Anzerlioğlu, Yonca: "İngiliz Büyükelçiliği Raporlarında Türkiye (1929-1931)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003**, C. I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 661-674.

Apaydın, Ekrem: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekâi Apaydın'ın Albümünden", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, Sayı: 1, Kasım 1984, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 300-308.

Arık, Remzi Oğuz: "1935 te Türkiyede Yapılan Hafriyatlar", **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı: IV, (Ayrı Basım), İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 225-239.

Armaoğlu, Fahir: "Hilâfet'in Dış Cephesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Özel Sayısı), C. XIV, Sayı: 41, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 347-358.

Atabey, Figen: "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", **History Studies Dergisi**, (İbrahim Güler Armağanı), C. 7, Sayı: 1, 2015 (Mart), s. 25-45.

Aytepe, Oğuz: "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 9, Sayı: 33-34, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006, s. 15-22.

_____: "Yeni Belgeler Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2002, C. 8, Sayı: 29, s. 15-29.

Bakar, Bülent: “Cumhuriyet Döneminde Atatürk’ün İlk İstanbul Ziyareti (1 Temmuz - 30 Eylül 1927)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. 95, Sayı: 188, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 2010, s. 9-36.

Bali, Rıfat N.: “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C. 28, Sayı: 167, İstanbul, Sena Ofset, 1997, s. 25-34.

Barlas, Dilek: “Akdeniz’de Hasmane Dostlar: İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye-İtalya”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 14, Şubat-Nisan 2001, s. 210-218.

Bozkurt, Abdurrahman: “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 2012, Sayı: 84, C. XXVIII, Ankara, 2013, s. 57-101.

_____: “İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVI, Sayı: 76, (Mart 2010), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 27-53.

Cöhce, Salim: “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 1131-1161.

Çağlar, Günay: “Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış 1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 977-993.

Çakmak, Fevzi: “Cumhuriyeti’in İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, sayı: 18-19, Yıl, 2009/Güz-Bahar, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 89-115.

Çelik, Mustafa Edip: “İngiliz Büyükelçilik Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, C. 3, Sayı: 2, Ağustos 2017, s. 25-43.

_____: “İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Sadabat Paktı (1937)”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı: 24 (Eylül 2014), Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Basımevi, 2014, s. 111-124.

Çetinsaya, Gökhan: “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938”, **Avrasya Dosyası**, C. 5, Sayı: 3, (Sonbahar 1999), Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 148-175.

_____: “Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”, **Türkler**, C. 17, Ankara, Türkiye Yayınları, 2002, s 260-268.

Çulfalı, Mustafa: “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi: Eylü – Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, Sayı: 45, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 801-820.

Değerli, Esra S.: "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı", **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 115-134.

Dilek, Mehmet Sait: "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", **Turkish Studies Dergisi**, (Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı), C. 7 Sayı: 4-I, (Sonbahar 2012), Ankara, 2012, s. 1519-1540.

Doğanay, Rahmi: "İngiltere'nin Ankara İle İlişki Kurma Çabaları ve Rawilson'un Rolü", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 8, Sayı: 29-30, Yıl: 15, (Mayıs-Kasım 2002), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2005, s. 57-73.

_____: "Kurtuluş Savaşının Diplomatik Bir Cephesi-İnebolu (Mustafa Kemal-Harington Görüşmesi Meselesi)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 6, Sayı: 21, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1998, s. 49-64.

Duru, Bülent: "Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı", **İcad Edilmiş Şehir: Ankara**, Der.: Funda Şenol Cantek, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 107-123.

Dursun, Davut: "İslâm Konferansı Teşkilâtı", **DİA**, C. 23, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 49-53.

Enginün, İnci: "Edebî Eser Kahramanı Olarak Atatürk", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) (21-23 Eylül 1987)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s. 1001-1009.

Erdal, İbrahim: "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabat Paktı", **Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, C. 9, Sayı: 34, (Yaz 2012), Ankara, Vizyon Matbaa, 2012, s. 77-88.

Erdem, Ufuk: "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, Sayı: 5, İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık 2017, s. 2193-2227.

_____: "Yeni Belgeler Işığında Atatürk'e Suikast Girişimi (1935-1936)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt. XVI, Sayı: 33, (Güz/2016), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 275-306.

Erim, Nihat: "Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, C. 1, Ankara, 2004, s. 31-46.

Evcin, Erol: "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtım Faaliyetleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 55, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 23-81.

Gill, David W. J.: " 'A Rich and Promising Site': Winifred Lamb (1894-1963), Kusura and Anatolian Archaeology", **Anatolian Studies**, C. 50, İngiltere, 2000, s. 1-10.

Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer: "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, Sayı: 2, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1985, s. 451-473.

Gözaydın, Nevzat: "Atatürk ile İlgili Almanya Dış İşleri Bakanlığındaki Belgeler-VI", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. 1999/II, Sayı: 575, Kasım 1999, s. 931-935.

Güçlü, Yücel: "Nyon Conference of 1937 on the Prevention of Piratical Acts in the Medeterranean and Turkey", **Belleten**, C. LXVI, Sayı: 246, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 531-547.

Gürboğa, Nurşen, Koraltürk, Murat: "1930'larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.'nin Kuruluşu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C. 13, Sayı: 25-26, Yıl: 2014 / 1-2, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi Enstitüsü Yayınları, 2016, s. 27-49.

Güven, Cemal: "Millî Mücadele Döneminde Fransız Gazeteci ve Yazar Berthe Georges Gaulis'in Mustafa Kemal Paşa ile Temas ve Görüşmeleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 353-365.

Hale, William: "1923 Yılından Sonraki Türk-İngiliz Ticaret İlişkileri: Tecrübeler-Sorunlar", **Türk – İngiliz İlişkileri 1584-1984 (400. Yıldönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 93-112.

Hamitoğulları, Beşir: "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 164-188.

Hergüner, Mustafa: "Cumhuriyet Donanmasının Yabancı Ülkelere Yaptığı İlk Ziyaretler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2003, s. 145-169.

Hülagü, Orhan: "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, Sayı: 39, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 759-785.

Jaeschke, Gotthard: "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gönderilmesi", Çev.: Hamiyet Sezer, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 3, Sayı: 9, Yıl: 5, (Mayıs 1992), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 53-74.

Karabulut, Umut: "Ankara'nın Başkent İlan Edilişine İstanbul Basınının Tepkileri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVII, Say: 1, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 131-149.

Kartal, Cemile Burcu: “Ankara’nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: “Makarr” ve “Payitaht””, **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Sayı: 1, Ankara, Koç Üniversitesi Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2013, s. 75-88.

Kaştan, Yüksel: “Atatürk Döneminde Sanayileşme ve Karabük Demirçelik İşletmeleri”, **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 11, Sayı: 2, Kastamonu, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, 2003, s. 487-502.

Kayam, H. Cevahir: “Bir Yangının Ortaya Çıkardığı Siyasi ve İktisadi Sorunlar: Tatavla 1929”, **Türkoloji Kültürü**, C. III, Sayı: 5, 2010, s. 21-34.

Koç, Nurgün: “Türk-İngiliz Dostluğunun Tezahürü ve Karabük Demir Çelik Fabrikalarının Kuruluşu”, **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Cilt/Yıl: 6, Sayı: 11, Konya, Türk İslam Medeniyeti İlim Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 27-50.

Kodal, Tahir: “Başbakanlığa Gönderilen Belgeler Işığında Atatürk’ün Vefatından Önceki (4 Eylül-10 Kasım 1938) Durumu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 3 (Eylül 2008), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, s. 35-49.

Kürkçüoğlu, Ömer: “Türk-İngiliz İlişkileri 1920’lerden 1950’lere”, **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, 1985, s. 75-92

Lamb, Winifred: “Excavations at Kusura near Afyon Karahisar”, **Archaeologia**, C. 86, London, The Society of Antiquaries, 1937, s. 1-64.

_____: “Excavations at Kusura near Afyon Karahisar : II”, **Archaeologia**, C. 87, London, The Society of Antiquaries, 1938, s. 217-273.

Lloyd, Pester: “Londra-İstanbul Caddesi”, **Türkiye Turing ve Otomobil Klöbü Mecmuası**, Sayı: 13/67, İstanbul, 1934, s. 16.

Mazıcı, Nurşen: “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 5, Sayı. 18, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1996, s. 131-154.

Matthews, Weldon C.: “Pan-Islam or Arabic Nationalizm? The Meaning of The 1931 Jerusalem Islamic Congress Reconsidered”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 35, Sayı: 1, New York, Cambridge University Press, 2003, s. 1-22.

M. Naeem Qureshi, “Atatürk and Armstrong’s Grey Wolf: Myth and Reality”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 973-990.

Melek, Kemal: “Türk - İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri”, **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der.: Esat Çam, İstanbul, Der Yayınları, 1989, s. 25-79.

Nusret Baycan,: “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, Sayı: 19, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 119-130.

Okyar, Osman: “Fethi Okyar’ın 1922 ve 1934-39 Yıllarında Londra’da İki Kez Görevlendirilmesinin Işığında, Türk-İngiliz İlişkilerinin Savaş Arası Dönemdeki Gelişmi”, **Türk – İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Ankara, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 61-74.

Önder, Mehmet: “Millî Mücadele’nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, C. VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 2443-2462.

Özakıncı, Cengiz: “1915’te Çanakkale’de Savaşan Eski İngiliz Askerlerin 1934 Gelibolu Ziyareti ve Atatürk’ün Mesajı”, **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 2015/10, Ankara, Aküm Reklamcılık, Danışmanlık ve Yayıncılık Ajansı, 2015, s. 45-53.

Özcan, Azmi: “Hilâfet (Osmanlı Dönemi)”, **DİA**, C. 17, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 546-553.

Özdemir, Yavuz: “İngiliz Yarbayı Rawilson-Mustafa Kemal Görüşmeleri”, **Atatürk Dergisi**, C. 2, Sayı: 1, (Temmuz 1997), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1997, s. 59-70.

Özgiray, Ahmet: “Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan), Sayı: XIII, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 5-23.

_____: “Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938), **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999)**, C. II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 1119-1130.

Özgüldür, Yavuz: “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: “Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması””, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildiriler, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, C. II, 1999, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, s. 83-91.

Özkaya, Yücel: “Hâkimiyet-i Milliye”, **DİA**, C. 15, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 201-202.

_____: “I. ve II. İnönü Başarılarının Türk ve Dünya Kamu Oyu ve Basın Tarafından Yorumlanışı”, **Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer’e Armağan**, Ayrıbasım, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 229-247.

Qureshi, M. Naeem: “Dünya İslam Kongresi”, **DİA**, C. 10, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 25-26.

Sarı, Mustafa: "The Times Gazetesi'ne Göre Atatürk'ün Vefatı", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, Cilt 10, Sayı: 1, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 371-382.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra: "Loraine ve Türkiye", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C. II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011, s. 1193-1216.

Sayılır, Burhan: "Çanakkale Savaşları Sonrasında Mezarlıklar ile İlgili Ortaya Çıkan Sorunlar ve Yapılan Tartışmalar", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, Yıl: 3, Ankara, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005, s. 67-88.

Selen, Hâmit Sadi: "Ankara'nın Başkent Oluşu", **Atatürk Konferansları I (1963)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 95-102.

Sonyel, Salâhi R.: "Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost… Gazi Mustafa Kemal", **Belleten**, C. XLIII, Sayı: 171, (Temmuz 1979), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979, s. 619-634.

_____: "İngiliz Belgeleri Işığı Altında Atatürk'ün Son Günleri", **Belleten**, C. XXXV, Sayı: 140, Ekim 1971, Türk Tarih Kurumu, s. 541-586.

_____: "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerinin Işığı Altında 1919 İngiliz-Osmanlı Gizli Antlaşması", **Belleten**, C. XXXIV, Sayı: 135, (Temmuz 1970), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 437-449.

_____: "İngiliz Belgelerinde Erzurum ve Sivas Kongreleri", **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Ankara, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, s. 11-23.

_____: "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920 - Mart 1921)", **Belleten**, C. XLI, Sayı: 164, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s. 657-731.

Soysal**,** İsmail: "Balkan Paktı (1934-1941)", **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s. 125-226.

_____: "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", **Belleten**, C. XLV/I, Sayı: 177, Ocak 1981, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1981, s. 95-155.

_____: "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Belleten Dergisi**, C. XLVII, Sayı: 188, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 959-1044.

_____: "1937 Sâdâbât Paktı", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 3129-3158.

_____: "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten Dergisi**, C. XLVI, Sayı: 182, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1982, s. 367-414.

Şimşir, Bilâl N.: “Ankara’nın Başkent Oluşu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, Sayı: 20, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 189-222.

_____: “Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. XXII, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 15-89.

_____: “Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)”, **Belleten**, C. XLVIII, Sayı: 189-190, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s. 1-54.

Şirin, Funda Selçuk: “İngilizlerin Raporlarında Atatürk’ün İlk İstanbul Ziyareti (1927)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 35, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014, s. 245-261.

Tamer, Aytül, Bozbeyoğlu, Alanur Çavlin: “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, **Nüfusbilim Dergisi**, C. 26, Sayı: 1, Yıl: 2004, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2007, s. 73-88.

Toksoy, Nurcan: “Avrupa Gazetelerinde Atatürk’ün Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 37-38 (Mayıs-Kasım 2006), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 141-186.

Tören, Emrullah: “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Araştırması”, **III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2014, s. 368-383.

Tuna, Serkan: “1932-1933 Yıllarında Deniz Nakliyatı Kanunları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 1/2002, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, 2003, s. 309-326.

Tür, Özlem: “Türkiye ve Filistin – 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 62, Sayı:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2007, s. 223-251.

Tümer Erdem, Yasemin: “Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. XXI, Sayı: 62, (Temmuz 2005), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 747-774.

Tütüncü, Mehmet: “Malta Türk Şehitliği”, **Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi**, C. 1, Çanakkale, Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015, s. 501-528.

Uçarol, Rifat: “Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları’nın Önemi ve Geleceği”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 3. bs., Yay. Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994, s. 165-202.

Ulu, Cafer: “1416 “Sayılı Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun” ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamalar”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: XVII, C. I, Mart 2014, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2014, s. 495-525.

Ulusan, Şayan: “Türkiye’nin Milletler Cemiyet’ine (Cemiyet-i Akvam) Girişi-Öncesi ve Sonrası”, İzmir, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, Sayı: 16-17 (2008/Bahar-Güz), 2010, s. 237-258.

_____: “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi – Öncesi ve Sonrası”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VII, Sayı: 16-17, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010, s. 237-258.

Uzgel, İlhan, Kürkçüoğlu, Ömer: “İngiltere’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed.: Baskın Oran, C. I (1919-1980), 10. Bs., İstanbul, 2004, İletişim Yayınları, s. 139-147.

Yalçın, E. Semih: “Misâk-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 155-173.

_____: “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 17 Sayı: 28, s. 173-206.

Yalçın, Emruhan: “Meclis’in Kayseri’ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya Bey)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 12, Sayı: 48, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 893-909.

Yazıcı, Nevin: “1926-1956 Döneminde Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14 (Güz 2011), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 2012, s. 133-179.

Yazıcı, Serkan, Çelik, M. Bilal: “Yalan Haberlerden Gerçek Haberlere: Basında Atatürk’ün Ölümü”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, (Tarih Özel Sayısı), C. 5, Sayı: 6, (Aralık 2012), s. 105-117.

Yetişgin, Memet: “İngiliz The Times Gazetesinin Atatürk’ün Vefâtı Üzerine Yaptığı Haber, Yorum ve Yayımladığı Obituary”, **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, (Kasım 2006) Atatürk Özel Sayısı, Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basım Evi, 2006, s. 53-69.

Yılmaz, Ahenk: “Memorialization on War-Broken Ground Gallipoli War Cemeteries and Memorials Designed by Sir John James Burnet”, **Journal of the Society of Architectural Historians**, C. 73, Sayı: 3 (Eylül 2014), Oakland, University of California Press, 2014, s. 328-346.

Yılmaz, Aytaç: "Erken Cumhuriyet Döneminde Siyasal Muhalefet ve Eleştirinin Sınırları: Yarın'ı Okumak", **Turkish Studies Dergisi**, C. 8, Sayı. 7, Ankara, Alko Dijital Baskı Merkezi, 2013, s. 783-795.

Yılmaz, Mustafa: "Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study of A Dictator" (Bozkurt-Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, Sayı: 33, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1995, s. 721-756.

_____: "1923-1938 İngiliz Basını'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, Sayı: 28 (Mart 1994), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 157-207.

Zelef, Mustafa Haluk: "Ankara'da Elçiliklerin İnşa Sürecinde Az Bilinen Bir Aktör: Jacques Aggiman", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 2, Ankara, Koç Üniversitesi Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017, s. 161-196.

V. TEZLER

Amca, Münevver: **1935 yılı Türkiye Yılık Raporu**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2007.

Çelik, Mustafa Edip: **İngiliz Kaynaklarına Göre 1930-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş, 2014.

Durgu, Ümit: **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun Türk İmajı ile Batılılaşmaya Verdiği Destek ve Türkiye'ye Kazandırdıkları (1923-1942)**, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

Güvendiren, Muhlise Yıldız: **Türkiye Karasularında Deniz Taşımacılığı (1923-1939)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

Hacıcaferoğlu, Süleyman: **İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

İlhan, Elif: **İngiliz Büyükelçi Sir G. Clerk'a Göre 1932 Yılı Türkiyesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994.

Karabulut, Nilüfer: **İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Keçeci, Rüçhan: **Cumhuriyet Dönemi Paralarının Grafiksel Tasarımı**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1999.

Özmen, Şefika: **Türk - İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009.

Taşkın, Hüseyin: **Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

Tüfekçioğlu, Hayati: **Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet Milliye 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1988.

Üngür, Erdem, **Kentsel Bir Altyapının Biyopolitikası: D-100 Karayolu**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İstanbul'da dünya geldi. İlk ve orta dereceli eğitimini bu şehirde tamamladı. 1998 yılında İşletme (İngilizce) bölümünü kazanarak Doğuş Üniversitesinde lisans eğitimine başladı. Aynı üniversitede Uluslararası İlişkiler bölümünde çift anadal programına kaydoldu. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra 2006 yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsünde başladığı yüksek lisans eğitimini, *"Atatürk Döneminde devletçilik modelinin hazırlık ve başlangıç evresinde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri (1930-1934)"* başlıklı tezi ile tamamladı.